Bavar. 2171/9,2

Hbh
Cn 39 (9,2

9,2

35 I

QUELLEN UND ERÖRTERUNGEN

ZUR

BAYERISCHEN UND DEUTSCHEN GESCHICHTE.

HERAUSGEGEBEN

AUF BEFEHL UND KOSTEN

SEINER MAJESTÆT DES KŒNIGS

MAXIMILIAN II.

NEUNTER BAND.

ZWEITE ABTHEILUNG.

MÜNCHEN 1864.

BEI GEORG FRANZ.

80 - 9.

Bavar.
2171

QUELLEN

ZUR

BAYERISCHEN UND DEUTSCHEN GESCHICHTE.

HERAUSGEGEBEN

AUF BEFEHL UND KOSTEN

SEINER MAJESTÆT DES KŒNIGS

MAXIMILIAN II.

Hbh
IV
311

NEUNTER BAND.
ZWEITE ABTHEILUNG.

COMMISSION
zur Herausgabe bayer. u. deutsch.
QUELLEN-SCHRIFTEN.

Cn 39
(9,2

MÜNCHEN 1864.
BEI GEORG FRANZ.

Bavar. 2171/9,2

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS

Hbh
Gw 39

140 L

Briefsteller und formelbücher

des

eilften bis vierzehnten jahrhunderts,

bearbeitet

von

Ludwig Rockinger,
beider rechte doctor,
ausserordentlichem mitgliede der akademie der wissenschaften.

Zweite abtheilung.

XI.

Dominicus Dominici aus Viseu.

Vorbemerkungen.

Ohne alle und jede einleitung über die ars dictandi und nicht minder ohne irgend welche theoretische abhandlungen über die gegenstände rechtlicher oder prozessualischer natur, welche uns in den bisherigen arbeiten begegnet sind, tritt hier eine ohne zweifel auf der pyrenäischen halbinsel entstandene und speziell für die in den erzbischöflichen und bischöflichen kanzleien verwendeten individuen angelegte mustersammlung entgegen, in den handschriften selbst als gedrängte summa de cursu episcopali oder als summa dictaminis secundum quod notarii episcoporum et archiepiscoporum debeant notariae officium exercere bezeichnet.

Ihr urheber nennt sich im vorworte welches an ihrer spitze steht selbst als Dominicus Dominici, oriundus de civitate visentina, in arte dictatoria discipulus discreti viri domini Iohannis Severii bonae memoriae quondam archidiaconi calaguritanensis et thesaurarii visentini.

Das ist denn freilich auch so ziemlich alles was wir über ihn beizubringen wissen, insoferne die behelfe welche uns zur hand sind über Viseu und Calahorra für unseren zweck keine ausbeute gewähren.

So können wir denn auch hinsichtlich der zeit der abfassung des werkes vor der hand blos schlüsse aus seiner uns eben vorliegenden gestalt machen. sie selber aber sind dadurch wesentlich erschwert, dass — wie nur bei wenig anderen formelbüchern — mit ausserordentlicher

sorgfalt beinahe alle wirklichen namen von personen wie orten vertilgt und dieselben lediglich durch je zwei punkte oder durch zufällige anfangsbuchstaben als solche bezeichnet sind. mehrmals erscheint, insbesondere in dem schönen ehemals nach Oberaltach gehörigen von solider hand wohl zu anfang des vierzehnten jahrhunderts in zwei spalten geschriebenen cod. lat. mon. 9662 in oktav von fol. 12 bis 25, welchen wir als A zu grunde gelegt haben, Lissabon und als bischöfe desselben gleich im ersten stücke Nicolaus und sodann öfter M. hat letzterer buchstabe wirklich eine bedeutung, und ist das muster 33 dahin zu beziehen, worin Matheus ausgeschrieben ist, so stehen wir hienach auf keinen fall vor den sechziger jahren des dreizehnten jahrhunderts, indem Matheus erst da [1]) bischof von Lissabon geworden. ja läge es nicht gar zu ferne, einen gewissen zusammenhang zwischen einer in folge eines synodalbeschlusses vom jahre 1271 unterm 1. dezember erlassenen verfügung bezüglich der testamentserrichtung und unserer formel 85 anzunehmen, so befänden wir uns bereits in diesem jahrzehent, wohin auch der öfter vorkommende pabst Gregor passt, insoferne man den zehnten dieses namens darunter versteht, welcher 1271 auf den römischen stuhl gelangte, und wovon ferner der in den mustern 94 und 103 erscheinende pabst Martin IV von 1281 an — vorausgesetzt freilich, dass er richtig eingestellt ist — nicht allzuweit abstehen würde, um so weniger als bischof Matheus selbst jedenfalls bis in den oktober 1279 urkundlich beglaubigt ist. die *achziger jahre des dreizehnten jahrhunderts* wären demnach der ungefähre zeitpunkt der vollendung unserer sammlung nach ihrer gestalt in der bemerkten handschrift.

Ausser dieser standen uns noch eine hiesige und durch freundlichst entgegenkommende übersendung auch zwei hand-

1) *Ribeiro* führt ihn in seinen dissertações chronologicas e criticas sobre a historia e jurisprudencia ecclesiastica e civil de Portugal V s. 175 vom 6 november 1263 an auf.

schriften der universitätsbibliothek zu Königsberg zur verfügung. während die hiesige = C, in dem zweispaltig äusserst klein in sehr guter zeit des vierzehnten jahrhunderts geschriebenen aus dem kloster Windberg stammenden cod. lat. 22294 fol. 97 bis 107, mit unserer ersten eine gemeinsame quelle gehabt zu haben scheint, zeigt die eine der königsberger handschriften = B [2]) allerdings abweichungen sowohl in den überschriften als im texte, aber keineswegs in dem grade wie die andere [3]) hier als D verglichene, welche offenbar einem für die erzdiöcese Tours oder genauer die diöcese Angers bestimmten originale entnommen ist, und abgesehen von der bedeutend geringeren anzahl der muster auch eine theilweise ganz andere redaction derselben in den überschriften wie namentlich im texte selbst entdecken lässt.

Während nämlich in den übrigen drei handschriften fast zusammenstimmend [4]) im ganzen 112 muster sich finden, fehlen hier im ganzen nicht weniger als 27, wovon 19 auch in dem zwischen das vorwort und das eigentliche musterbuch ursprünglich schon eingestellten inhaltsverzeichnisse nicht aufgeführt sind, so dass jedenfalls deren auslassung

2) Vgl. darüber Steffenhagen's katalog der codices ad jurisprudentiam pertinentes der königsberger bibliothek num. XLIV. 1.

3) Ebendort num. CXII. 1.

4) In A und C ist num. 32 ausgeblieben, findet sich aber in das zwischen das vorwort und das eigentliche musterbuch ursprünglich schon eingestellte inhaltsverzeichniss aufgenommen.

Während es die letztere bewandtniss auch mit num. 61 hat, fehlt sie im texte von A.

Nicht minder werden in A und C die beiden muster 73 und 74 vermisst, wiewohl sie sich im inhaltsverzeichnisse finden.

Entgegen ist in B zwischen die muster 34 und 35 noch eines ohne rubrum eingeschoben.

Soll endlich auch noch auf den im liber plurimorum tractatuum juris — impressus per Anthonium Koberger Nuremberge anno domini 1494 in vigilia sancti Iohannis baptistae — befindlichen abdruck rücksicht genommen werden, so fehlen darin die stücke 14, 18, 26, 55.

in der sammlung selbst[5]) nicht der etwaigen nachlässigkeit des abschreibers zur last fällt.

Nun möchten anhaltspunkte kaum gegeben sein, welche sicher zu der annahme berechtigen, dass allenfalls aus dem formelwerke wie es uns in den anderen handschriften vorliegt eine ausscheidung von stücken vorgenommen worden, welche für Tours und beziehungsweise Angers nicht passen wollten. so dürfen wir denn wohl auf dem umgekehrten und auch naturgemässeren wege stehen bleiben, und zunächst auf das vorhandensein einer — ursprünglich portugiesischen oder auch vielleicht spanischen — sammlung von formeln für die erzbischöflichen und bischöflichen kanzleien schliessen, ohne desshalb gerade aus der in der bemerkten zweiten königsberger handschrift befindlichen auf deren original rathen zu wollen, welche dann wegen ihrer praktischen brauchbarkeit eben nach und nach — möglicher weise mehr als einmal — mit weiteren beispielen je nach bedarf versehen wurde.

Bei dieser annahme könnte es sich nun einmal fragen, in welche zeit die anlage jenes portugiesischen oder vielleicht spanischen werkes fällt, und sodann welches etwa das verhältniss des Dominicus Dominici hiezu sein mag. nimmt man den gleich im ersten musterstücke gleichmässig in allen vier codices ausgeschrieben erscheinenden bischof Nicolaus, welchen A und B als von Lissabon aufführen, welches das ganze dreizehnte jahrhundert hindurch keinen bischof dieses namens kennt, als bischof der vaterstadt unseres autors, so werden wir hiedurch in das zweite jahrzehent[6]) hinaufgerückt. auch der bischof Vicenz, welcher in der — in D fehlenden — numer 49 in A B C wieder gleichmässig ausgeschrieben

5) Die fehlenden stücke sind hier, wenn wir die im bemerkten inhaltsverzeichnisse aufgeführten zur leichteren ausscheidung mit einem sternchen versehen, folgende: 16*, 19, 32*, 34*, 35*, 37, 38, 43*, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54*, 55, 67, 68, 90*, 91, 92, 99, 100, 102*, 104, 105, 111.

6) Nach Ribeiro a. a. o. s. 202.

erscheint, passt trefflich sowohl nach Viseu als in das bezeichnete jahrzehent. konnte nun nicht vielleicht gerade dort im ausgange des zweiten oder etwa im dritten jahrzehent der lehrer unseres Dominicus, nämlich Iohannes Severius, welcher bekanntlich thesaurarius von Viseu war, eine auf diese diöcese lautende mustersammlung benützt oder auch zum zwecke seines unterrichtes erst angelegt haben? gehen wir weiter auf den fort und fort begegnenden bischof Mathaeus über. auch einen solchen treffen wir in Viseu von 1254 an. [7]) konnte nicht jene ursprüngliche summa in dieser zeit noch mit weiteren für angemessen erachteten stücken — und wenn Dominicus Dominici dahin fällt, eben gerade von ihm — bereichert worden sein? konnte man da nicht etwa leicht in Lissabon von ihr notiz genommen haben, wo von 1263 an auch ein nicht unberühmter Mathaeus auf dem bischöflichen stuhle sass, so dass man einmal den so häufig vorkommenden anfangsbuchstaben M oder auch den ganzen namen Mathaeus in einer grossen menge von formeln gar nicht zu ändern brauchte, und auf der anderen seite die etwa neu — und wenn Dominicus Dominici in diese zeit fällt, etwa gerade von ihm — dazu aufgenommenen stücke von dem ganzen gar nicht widerlich abstachen? ist das wirklich der fall gewesen, konnte dann nicht später diese sammlung grosse verbreitung finden, nachdem im letzten viertel des dreizehnten jahrhunderts zu Lissabon eine hochschule errichtet worden war, an welcher speziell neben dem weltlichen insbesondere kirchliches recht gelehrt wurde?

Freilich sind wir damit immer noch nicht dazu gekommen, in verlässiger weise das jahrzehent zu bezeichnen, in welches die thätigkeit des Dominicus Dominici an unserer summa fällt. wissen wir ja überhaupt nicht einmal sicher, ob selbe nicht etwa nur ein theil eines grösseren werkes desselben ist. wenigstens führt eine uns

7) Nach Ribeiro a. a. o. s. 202 und 203.

freundlichst übermachte königsberger papierhandschrift[8]) zu dieser vermuthung. sie bietet von fol. 254 sp. 2 bis fol. 255 sp. 1 den anfang, leider nur den anfang, eines seinerzeit noch zu besprechenden prozesslehrbuches unter der überschrift: item collecta ex summa magistri Dominici de ciuitate Visencia. et primo de ordine processus iudicy. möglicher weise bildete eben diese äusserst klar gehaltene kurze darstellung des verfahrens bei den geistlichen gerichten [9])

8) Vgl. darüber Steffenhagen a. a. o. num. CLII. 3.

9) Ihr wortlaut ist nach der angeführten handschrift unter dem bereits bemerkten rubrum wie folgt:

Reus citari debet a iudice. et eo veniente ad iudicium libellus offeratur ab actore. quo oblato inducie deliberandi dantur ipsi reo, in quibus deliberare debet an velit contendere vel liti cedere. finitis inducys reus venire debet ad iudicium. respondere tenetur actori super peticione sua, affirmando vel negando illud quod actor contra eum proposuit siue proponit. et ista affirmacio vel negacio dicitur litis contestacio. lite contestata prestandum est iuramentum calumnie a partibus. quo prestito partes, id est actor et reus, interrogantur a iudice super causa principali. deinde partes debent producere testes et instrumenta ad probandum intencionem suam. post hoc puplicanda sunt dicta testium in iudicio presentibus partibus. super quibus dictis disputatur. quibus publicatis, et instrumentis adhibitis ab vtraque parcium, et allegacionibus factis ab aduocatis parcium seu eciam ab ipsis partibus, iudex debet motum animi sui informare secundum dicta testium et instrumentorum, secundum raciones aduocatorum et allegaciones. deinde iudex, cum inspexerit aut discusserit merita cause plenissime, debet ipsum negocium terminare per sentenciam diffinitiuam. a qua, si iniqua aut iniusta fuerit, poterit iudicatus appellare.

De citacione.

Citacio est vocacio rei ad iudicium. et est principium cause, ita quod post ipsam causa dicitur incepta secundum ius canonicum. vnde si iudex citet aliquem, et ille citatus pendente citatione transfert se ad aliam iurisdictionem, id est ad iudicium alterius iudicis, iste non potest declinare iudicium prími iudicis, quia preuentus est citacione.

Notandum quod citacio debet fieri tribus edictis, quorum quolibet reus vocitatur ut respondeat. vel — quod melius — ex causa potest fieri una peremptoria, ita quod reus primo peremptorie conpareat vel respondeat.

den gegenstand einer besonderen abtheilung jenes grösseren werkes welches wir hienach wohl nicht ganz ohne grund vermuthen können.

Notandum quod iudex delegatus a papa vel a legato, si citat aliquem peremptoria citacione, citacioni debet inserere auctenticum domini pape vel delegati in propria forma ipsius.

De ferys quibus non habentur iudicia.

Sunt autem triplices ferie, scilicet solemnes rustice et repentine.

Solemnes sunt, que introducte sunt ob reuerenciam dei et sanctorum, vt sunt dies festi quos populus solet celebrare. in his ferys non valet citacio facta a iudice, nec processus iudicy factus vel habitus, nec sentencia lata, vt si iudex citaret vel sentenciam ferret in hys ferys, etiam si (*cod. saltem nisi*) fuerit de consensu parcium.

Rustice ferie, que introducte sunt propter necessitatem hominum, vt tempus messium vel vindemiarum. et tunc quiescere debet strepitus iudicy. iudex tamen potest citare, si de consensu parcium fuerit, et eciam procedere in causa in ferys rusticis.

Repentine, quas aliquis princeps introduxit propter diem natiuitatis sue vel fily, vel quia tunc triumphauit cum inimicis suis. et hee ferie non sunt in vsu.

Reus citatus aut conparet, aut non. si non conparet, et contumaciter se absentat, exconmunicandus est propter contumaciam.

De excepcione.

Excepcio est actoris exclusio. et est quedam defensio per quam reus intendit se defendere.

Et quedam est dilatoria, quedam peremptoria.

Dilatoria, quia per eam differtur et impeditur causa. et quandoque proponitur contra iudicem, quandoque contra suam iurisdictionem, quandoque contra actorem et procuratorem actoris, quandoque contra tempus quo aliquis citandus est.

Contra tempus sic excipitur: quo tempore citatus sum, non potui iure citari, quia feriatum fuit. vnde peto quod condemnetis partem aduersam in expensis.

Peremptoria excepcio est, que probata perimit causam et intencionem actoris. verbi gracia vt si reus dicat contra actorem: tu petis a me x marcas quas tenebar. set iniuisti iure mecum pactum de non petendo, quod non peteres a me debitum. hoc facto reus absoluitur ab instancia iudicy. et actori imponatur silencium perpetuum illius cause.

Item si reus vult excipere contra actorem vel procuratorem actoris et contra rescriptum eius vel alias litteras quascumque eciam papales, hoc debet facere ante litem contestatam. et maxime in principio litis statim debet excipere contra personam iudicis, si sibi suspectus

Wäre ausgemacht, dass der in der neuen ausgabe der bibliothèque sacrée von Richard und Giraud XXI s. 392 als bischof von Salamanca aufgeführte „Dominique Dominquez, mort en 1267“ eine und dieselbe person mit dem autor unseres werkes ist, so wäre allerdings für dessen ursprüngliche abfassung jedenfalls vor dem jahre 1267 ein fester anhaltspunkt gewonnen.

Ob etwa andere handschriften unseres werkes [10]) zu bestimmteren ergebnissen führen, vermögen wir im augenblicke nicht zu behaupten. so bleibt uns demnach vor der hand nichts übrig, als unsere summa *lediglich nach der gegenwärtig vorliegenden gestalt* hier in der weise unserer sammlung einzureihen, als ob sie in den *schluss der siebenziger oder möglicher weise in den anfang der achziger jahre des dreizehnten jahrhunderts* fiele, letzteres nämlich wenn der eben blos in den mustern 94 und 103 der handschrift A erscheinende pabst Martin IV richtig eingestellt ist.

est. et debet recusare ipsum taliter tanquam suspectum ante litis contestacionem. postea non potest, nisi causa actoris ipsius prius sit finita. vnde quando actor reo offert libellum ad conueniendum eum, reus si vult ipsum actorem reconuenire, potest et debet eciam libellum offerre actori ad reconueniendum eum.

10) Der hiesige aus Ebersberg stammende cod. lat. 6009 fol. 116 bis 165' wurde, als eine im jahre 1525 gemachte mit der bereits bemerkten incunabel Koberger's übereinstimmende abschrift nicht in betrachtung gezogen.

Eine *summa magistri Dominici de arte notariatus* in einer handschrift der universitätsbibliothek zu Breslau ist im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtskunde XI s. 701 erwähnt.

Eine *summa dictaminis magistri Dominici yspani* findet sich in einer handschrift des vierzehnten jahrhunderts auf der universitätsbibliothek zu Prag. ebendort X s. 660.

Von einer in einer handschrift des vierzehnten jahrhunderts der öffentlichen bibliothek zu Bern befindlichen *summa dictaminis magistri Dominici hispani* für notarii archiepiscoporum et episcoporum bemerkt das erwähnte archiv V s. 499, sie verdiene nähere einsicht: die namen derer welchen die briefe geschrieben worden seien zum theil erhalten.

Incipit summa dictaminis secundum quod notarii episcoporum et archyepiscoporum debeant notarie officium exercere.[1]

I.

Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est descendens a patre luminum, cum reuera omnis sapiencia [2]) honor [3]) facultas virtus et potestas memoria et intellectus et cetera bona per que humanum genus regitur ab illo procedant patre qui creauit ex nichilo vniuersa.

Ea propter siquidem ut preterita et presencia cedant ad capacitatis[4]) memoriam in futuro, cum inter cetera dona[5]) et virtutes Christi in sacris scripturis memoria quam plurimum conmendetur, cum dicat Seneca: inter humane nature conmoda nil dignius memoria reperitur, in Christi nomine et eiusdem gracia — licet quam plures doctores et periti iuris[6]) canonici et ciuilis existant clyppeo premuniti, et non ignorent prudenter ac discrete tamquam cause defensores aduocacionis officium exercere, et tamquam magistri [7]) doctores iudices et iuris consulti causas cum maturitate debita terminent, [8]) non tamen quendam verborum modum racione cursus secundum[9]) dictandi [10]) naturam tamquam practicam propter disuetudi-

1) B: *incipit summa de cursu episcopali sub breuitate uerborum compilata.*
D: *forma composita per dominum Dominicum Dominici ispanum quomodo notarii archiepiscoporum et episcoporum habeant officium notarie exercere. et primo prohemium.*

2) A B und C fügen nach *sapiencia* noch *diuiciarum* ein.

3) In B fehlt *honor.*

4) D hat blos: *procedunt ad compacitatis.*

5) B: *bona.*

6) A B und C: *doctores periti a iuris.* D: *doctores et iuris periti.*

7) B und D: *magni.*

8) B: *terminarent uel terminent.* D: *terminare.*

9) A B C D: *et.*

10) D: *dictaminum.*

nem sciunt aliquatenus ordinare, cum non nulli in stilo dictaminis quadam[1]) verborum prolixitate substanciam siue naturam rei sue[2]) minime contingunt,[3]) alii vero inproprie, alii etiam inperfecte, quod[4]) arengas volunt pretendere, alii autem inducunt[5]) quam plurimas nouitates — idcirco ego Dominicus Dominici,[6]) oriundus de ciuitate visentina,[7]) in arte dictatoria discipulus discreti viri domini Iohannis Seuerii[8]) bone memorie quondam archidyaconi[9]) calaguritanensis et thesaurarii visentini,[10]) quod[11]) per spacium temporis et continue circa officium notarie cum diligencia[12]) sollicitus et attentus non similitudinarie non per allegoriam non diffuse set plane[13]) et proprie, licet in sciencia memoria[14]) et intellectu insufficiens existam,[15]) non tamen ad sapientum et peritorum erudicionem, quia[16]) videretur quedam inpossibilitas nature, ut canon dicit: super vacuis laborat inpendiis qui solem facibus nititur adiuuare, set ad instructionem[17]) quorundam nouiciorum in arte dictatoria discere volencium et prodesse, quandam breuem dictandi summam secundum quod notarii episcoporum et archyepiscoporum debeant[18]) notarie officium exercere, et alias etiam litteras excipiendo,[19]) per ordinem in hoc breuissimo volumine conpilabo.[20])

II.

1. Primo sequitur forma specialis litterarum citatoriarum in causa peccuniaria.

2. Sequitur et alia quando rector spoliat clericum suo prestimonio.

3. Alia citacio contra in parte generalis et specialis parte.

4. Citacio contra parochianos denegantes soluere decimas obuenciones et alia iura suo rectori.

1) A C: *quandam.* B: *tamquam.*
2) A B C: *siue,* während D *rei sue minime* gar nicht hat.
3) A C D: *contingentem.* B: *contingentium.*
4) B und D: *qui.*
5) D: *et alii etiam reducunt.*
6) In B fehlt *Dominici.*
7) B: *uisenc* mit dem abkürzungszeichen für *a* über dem *c.* D: *uicentina.*
8) D: *Seuerini.*
9) D: *archiepiscopi.*
10) D: *uicentini.*
11) B und D: *qui.*
12) A und C: *diligenter.* D: *diligencia sui* oder *fui.*
13) B und D: *plene.*
14) D: *memorata.*
15) D: *sufficiens existat.*
16) A: *qua.* C: *quod.* In D fehlt von hier an bis *adiuuare* einschliesslich alles.
17) In D fehlt *ad instructionem* auch noch.
18) D: *debent.*
19) A: *excipiendi.* D: *incipiendo.*
20) C: *conplicabo.*

5. Alia citacio contra rectorem recipientem ad diuina parochianos alterius ecclesie.

6. Alia contra subditos prauitatem vsurariam exercentes.

7. Citacio in causa matrimoniali, quando vir diuertit ab vxore et contraxit de facto cum vxore secunda.

8. Citacio in causa matrimoniali, quando vir diuertit ab vxore.

9. Citacio in causa matrimoniali que emanat ad instanciam vxoris eo quod est affinitas inter ipsam et virum. [1])

10. Citacio in causa matrimoniali eo quod propter inpotenciam perpetuam non cognouit vxorem cui per triennium continuum cohabitauit.

11. Alia littera super adulterio conmisso.

12. Sentencia lata pro matrimonio separando quantum ad cohabitacionem thori occasione adulterii.

13. Sentencia diffinitiua lata pro matrimonio, quando secundum matrimonium de facto contractum decernitur esse nullum.

14. Sentencia pro matrimonio lata.

15. Sentencia diuorcii lata inter virum et vxorem propter viri inpotenciam coeundi.

16. Sentencia lata diuorcii inter virum et vxorem propter affinitatem.

17. Qualiter apostoli concedantur, cum in causa matrimoniali uel alia a sentencia finali uel interlocutoria appellatur.

18. Forma exconmunicacionis, qualiter procedatur contra contumaces nolentes coram iudice conparere, cum constat de contumacia.

19. Alia forma exconmunicacionis, cum non constat de contumacia.

20. Qualiter exconmunicatus propter contumaciam, prestans caucionem de parendo iuri, refusis expensis, debeat absolui et denunciari absolutus.

21. Qualiter sentencia pro matrimonio lata sit execucioni mandanda.

22. Qualiter episcopus scribere debeat vniuersis prelatis et vicariis, quando vir diuertit ab vxore et est vagabundus.

23. Sentencia lata pro causa peccuniaria super condempnacione rei de qua agitur. et similiter in eadem causa sentencia cum reus absoluitur ab inpeticione actoris.

1) A: *vxorem.*

24. Forma qualiter episcopus conuicinus debet sequi sentenciam sui coepiscopi.

25. Littera dimissoria siue conmendatoria pro clericis se ad partes alias transferentibus.

26. Sequitur alia forma litterarum dimissoriarum que breuior est.

27. Quod clerici extranei non recipiantur in episcopatu sine litteris conmendatoriis.

28. Littera per quam conceditur presbytero aliunde venienti quod celebret in episcopatu.

29. Littera episcopi directa ad episcopum quod promoueat ad ordines clericos sue dyocesis.

30. Littera ordinacionis ab episcopo extraneo.

31. Forma litterarum pro redempcione captiuorum.

32. Forma litterarum pro recolligendis elemosinis ad opus hospitalium et piorum locorum.

33. Forma litterarum per quam episcopus conmendat nuncios pro recolligendis elemosinis rectoribus ecclesie sue dyocesis.

34. Forma litterarum pro fabricacione pontum.

35. Littere de fabricis ecclesiarum.

36. Forma littere quod qui de sarracena perfidia uel iudaysmo sumpsit originem ad fidem katholicam est conuersus.

37. Qualiter episcopus auctoritate domini pape dispensat cum scolare super defectu natalium.

38. Qualiter episcopus auctoritate domini pape penitenciarii dispensat cum clerico super irregularitate contracta super concubinam.

39. Quando episcopus vocat ad synodum clericos sue dyocesis.

40. Qualiter episcopus procedat contra clericos non venientes ad synodum.

41. Qualiter excusat aliquem a synodo.

42. Qualiter vocat clericos sue dyocesis ad ordines suscipiendos.

43. Littera ordinacionis ab episcopo suo.

44. Qualiter excusat aliquem ab ordinibus suscipiendis.

45. De inuentario faciendo in ecclesia vacante.

46. Qualiter episcopus mittere debeat patronis quod presentent se ad ecclesiam vacantem.

47. Qualiter episcopus constituit rectorem in ecclesia ad presentacionem patronorum.

48. Qualiter episcopus conmendat ecclesiam cum conmendatos facit fructus.
49. Concessio conmendacionis per episcopum per suum vicarium facte.
50. Qualiter ecclesia conmendetur ad tempus.
51. Confirmacio porcionis cum prestimonio in ecclesia vacante.
52. Confirmacio prestimonii tantum.
53. Conmissio generalis causarum.
54. Conmissio specialis.
55. Alia conmissio in causa matrimonii.
56. Alia conmissio in causa diuersa matrimonii.
57. Alia conmissio in causa matrimonii in diuersis articulis.
58. Reuocacio conmissionis.
59. Forma littere de confirmacione porcionis tanto tempore vacantis quod çollacio ipsius est ad episcopum deuoluta.
60. Quando possessio datur in emphiteotico contractu.
61. Forma confirmacionis super diuisione inter rectorem et clericos facta.
62. Qualiter episcopus procedat contra illos qui veniunt contra diuisionem.
63. Qualiter episcopus conpellat rectorem et clericos quod ministrent socio in scolis fructus sue porcionis.
64. Qualiter episcopus defendit ab exactionibus et foris secularibus promotum ad ordinem maiores cum virgine matrimonialiter contrahentem. et qualiter procedat etiam contra pretorem et aluaciles, non permittentes dictum contrahentem gaudere priuilegio clericali, et nolentes ipsius sentencias obseruare.
65. Carta quietacionis quod bona episcopi receperunt et expenderunt.
66. Alia littera quietacionis quando aliquid remanet ad soluendum.
67. Quando episcopus vadit ad visitandam dyocesim.
68. Littera episcopi conpulsiua quod rector faciat in ecclesia residenciam personalem.
69. Qualiter episcopus dispensat cum aliquo quod possit duo beneficia licite retinere.
70. Qualiter episcopus excusat aliquem rectorem ad tempus a residencia in ecclesia facienda.
71. Qualiter episcopus publicare et significare debeat consecracionem ecclesie.

72. De anniuersario dedicacionis ecclesie.
73. De viduis pupillis et orphanis defendendis.
74. De episcopo ad episcopum vicinum quod in sua dyocesi suppleat vices suas.
75. Cum archyepiscopus scribit suis suffraganeis quod consecrent electum in episcopum.
76. Qualiter iudeus conpellatur per censuram ecclesiasticam indirecte.
77. De episcopo ad legatum pro clerico concubinario.
78. Qualiter episcopus remunerat laycos sibi seruientes.
79. Qualiter episcopus absens facit aliquem canonicum recipi in ecclesia cathedrali.
80. Qualiter exconmunicetur in genere qui furta conmisit.
81. De limitacione ecclesiarum.
82. Qualiter contra clericum incorrigibilem procedatur.
83. De constitucionibus synodalibus registrandis.
84. Qualiter constituciones synodales execucioni mandentur.
85. De eo qui intestatus decessit.
86. Visitacio contra clericum per archydiaconum.
87. Ad fratres predicatores deportantes alienum parrochianum ad sepulchrum.
88. Composicio inter episcopum et capitulum.
89. Quod conposicio confirmetur per papam.
90. Compromissum in arbitros.
91. Contractus mutui.
92. Refutacio peccunie numerate.
93. Contra officiales ciuitatis qui tenent aliquem obsessum in ecclesia.
94. Reseruacio beneficii auctoritate apostolica.
95. Conlacio beneficii auctoritate apostolica.
96. Cum metropolitanus vocat ad synodum ipsius suffraganeos.
97. De anniuersario dato ecclesie ab episcopo viuente.
98. De condendo testamento.
99. Cum episcopus constituit procuratorem in romana curia.
100. Quando episcopus constituit procuratorem ad mutuum contrahendum.
101. Confirmacio beneficii ad instanciam sui viccarii.
102. Confirmacio beneficii auctoritate apostolica.
103. In eundem modum uel quasi.
104. Quando episcopus conmittit vices suas canonico

ut absoluat clericos secundum litteras penitenciarii domini pape.

105. Littera citatoria auctoritate apostolica.

106. Qualiter procedatur contra contumaces nolentes conparere secundum auctoritatem apostolicam.

107. Qualiter episcopus conmittit vices suas archydiacono in quadam causa secundum auctoritatem apostolicam.

108. Qualiter episcopus scribat domino pape, cum appellatum est in causa sibi conmissa.

109. Proemium super graciis faciendis.

110. Super eodem.

111. Super eodem.

112. Super eodem.

III.

1. Primo sequitur forma litterarum specialis citatoriarum in causa peccuniaria.

Nycolaus miseracione diuina vlixobonensis [1]) episcopus dilecto suo presbitero [2]) Iacobo [3]) salutem et bonum.

Querelam talis mercatoris . . de . . loco accepimus, continentem quod — cum talis de tali loco causa mutui *uel* depositi *uel* alicuius contractus xx libras . . monete [4]) sibi soluere teneatur — eidem dictas libras soluere recuset,[5]) licet terminus in quo ipsas soluere debuit sit elapsus.

Quo circa vobis precipiendo mandamus, quatenus dicto . . ex parte nostra dicatis,[6]) quod — si ita est — cum prefato mercatore amicabiliter se [7]) conponat, uel a recepcione presencium usque ad xv dies,[8]) quem sibi terminum peremptorium terminum assignamus, coram nobis conpareat, facturus et recepturus super hiis quod [9]) ordo dictauerit racionis. alioquin in dicta causa prout de iure fuerit procedemus.

Quod si dies conparicionis uel litigii in diem caderit [10]) feriatam, conpareat in [11]) sequenti proxima non feriata.

1) B: *ulix episcopus bonon* (mit dem abkürzungsstriche über dem letzten *n.*) C: *patauiensis.* D: *andegauensis.*

2) B: *patri.*

3) Während D gar keinen namen gibt, hat C: *Vlrico.*

4) D: *libras turonenses.*

5) Von hier an bis *soluere* einschliesslich ist in A und C ausgefallen, welche sodann zwischen *debuit* und *sit* einschieben: *terminus.*

6) B: *dictum ex parte nostra moneatis.*

7) In B fehlt *se.*

8) B: *ad quintum decimum diem quem.*

9) D: *facturus allegaturus et recepturis quod.*

10) B: *ceciderit.*

11) D: *litigii iuridica non fuerit. alioquin.*

Et de citacione et diei assignacione, et de hiis [1]) que circa hec geritis, nos certos per vestras litteras faciatis.

2. Citacio quando rector spoliat clericum suo prestimonio. [2])

N miseracione etc. dilecto suo . . etc.

Accedens ad nostram presenciam lator presencium nobis exposuit conquerendo, quod vos [3]) quodam suo prestimonio, quod se in dicta ecclesia canonice asserit obtinere, auctoritate propria spoliastis.

Quo circa mandamus vobis, quatenus — si est ita — dictum prestimonium cum fructibus inde perceptis [4]) restituatis, uel a recepcione presencium usque ad viii dies, [5]) quem vobis peremptorium terminum assignamus, conpareatis, [6]) facturi et recepturi etc. *ut supra in proxima.*

Quod si dies conparicionis uel litigii in diem etc.

3. Alia citacio contra [7]) in parte generalis et in parte [8]) specialis.

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori . . ecclesie etc.

Veniens ad nos rector ecclesie . . nobis grauiter est conquestus, quod vos super quadam peccunie quantitate [9]) iniuriamini eidem pro vestro libito voluntatis.

Idcirco vobis mandamus, quatenus — si est ita — super premissis cum eodem amicabiliter conponatis, [10]) uel [11]) a recepcione presencium etc. *ut supra.*

Quodsi dies etc. datum etc.

4. Alia citacio contra parrochianos denegantes soluere decimas obuenciones [12]) et alia iura suo rectori.

N miseracione etc. dilectis suis parrochianis . . ecclesie etc.

Iohannes rector ecclesie . . nobis grauiter conquerendo [13]) monstrauit, quod vos contra deum et iusticiam

1) D: *et aliis.*
2) D: *alia littera quando aliquis spoliatur prestimonio.*
3) B fügt *eundem* bei.
4) A: *receptis.* C: *percepisti.*
5) B: *diem.*
D: *presencium hinc ad octo dies quem.*
6) B und D: *coram nobis conpareatis.*
7) C: *contraria.*
8) In A fehlt *in parte.*
9) D: *summa.*
B: *quantitate siue summa siue pannis et rebus aliis.*
10) B: *conponentes.*
11) D: *alioquin.*
12) In D fehlt *obuenciones.*
13) B: *nobis condolendo.*

sibi decimas oblaciones mortuaria et quedam alia iura soluere denegatis [1]) pro vestro libito voluntatis.

Idcirco vobis mandamus, quatenus — si ita est — debeatis eidem de premissis[2]) plenarie respondere. alioquin nos damus [3]) nostris litteris in mandatis, ut monicione premissa [4]) ad soluendum eidem de premissis per censuram ecclesiasticam vos conpellat.

Si vero creditis aliquam iustam causam habere propter quam sibi predicta iura soluere non debeatis, mandamus vobis,[5]) ut usque ad quintum decimum diem post recepcionem presencium coram nobis firmiter conpareatis, facturi et recepturi [6]) etc. *ut supra.*

Datum etc.

5. Alia citacio contra rectorem recipientem ad diuina parrochianos alterius ecclesie.

N [7]) miseracione etc. dilecto suo . . rectori . . ecclesie salutem etc.

Rector . . ecclesie nobis grauiter conquerendo monstrauit, quod vos auctoritate propria contra deum et iusticiam et in preiudicium suum [8]) non modicum [9]) tamquam rector[10]) mittens falcem[11]) in messem alienam parrochianos suos recipitis[12]) ad diuina, eisdem ministrando ecclesiastica sacramenta.

Quo circa mandamus vobis, quatenus — si est ita — eidem de tanta iniuria satisfaciatis plenarie. alioquin a recepcione presencium etc.

Datum etc.

6. Alia citacio contra subditos vsurariam prauitatem [13]) exercentes.

N miseracione etc. mercatori salutem etc.

Querelam latoris presencium accepimus, continentem quod — cum ipse vobis [14]) quandam possessionem pro certa quantitate peccunie pignori obligasset — vos non

1) D: *recusatis.*
2) B: *predictis decimis oblacionibus et mortuariis et iuribus aliis.*
3) D: *alioquin dedimus.*
4) D: *monicione canonica preuia.*
5) In A und C fehlt *mandamus vobis.*
6) B und D haben blos: *vobis quatenus a recepcione presencium.*
7) B: *nos.*
8) In D fehlt *suum.*
9) D setzt noch bei: *et grauamen.*
10) In B fehlt *rector.*
11) D: *falcem suam.*
12) B: *recepistis.*
13) C: *vicium vsure.*
14) D: *olim.*

wltis predictam possessionem dimittere,[1] cum de sorte predicta per fructus et redditus possessionis ipsius sitis[2] ut asserit iam contenti.[3]

Vnde vobis consulimus et[4] mandamus, quatenus facta conputacione de hiis que ex fructibus et redditibus dicte possessionis[5] hactenus recepistis dicto[6] prefatam possessionem et quicquid ultra sortem recepistis restituatis, cum non deceat seruos Christi tanquam hereticos uel iudeos alimenta sua acquirere[7] per vsurariam prauitatem. alioquin a recepcione presencium etc. *ut supra.*

Datum etc.

7. Deinde in causa matrimoniali,[8] quando vir diuertit ab vxore et contraxit de facto cum secunda.[9]

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori etc.

Veniens ad nos Maria,[10] latrix presencium, nobis exposuit conquerendo, quod — cum Iohannes quem suum maritum asserit et ipsa[11] in[12] facie ecclesie per verba de presenti ad inuicem matrimonialiter[13] contraxissent[14] — idem Iohannes tamquam sue salutis inmemor diuertit ab eadem, contrahens matrimonium cum . . muliere de facto, cum de iure non posset. quare peciit a nobis Maria[15] predicta, super premissis sibi fieri iusticie conplementum.

Vnde mandamus vobis, quatenus predictum Iohannem et illam cum qua postmodum ut asseritur matrimonium de facto contraxit auctoritate nostra citetis, ut[16] die . . quem peremptorium terminum[17] assignamus nostro conspectui se presentent, ut inter eos quod iustum fuerit[18] decernatur. alioquin etc. mandantes vobis nichilominus auctoritate predicta, ut testes quos vtraque pars producere voluerit ad suam intencionem probandam ad veniendum et perhi-

1) D: *restituere eidem.*
2) B: *satis.*
3) B hat noch *esse possitis.*
4) In B fehlt *consulimus et.*
5) D: *redditibus quos de dicta possessione.*
6) Von hier an bis *recepistis* einschliesslich ist in A und C ausgefallen.
7) D: *admittere.*
8) B: *matrimonii.*
9) B: *contrahit de facto cum alia.* C: *contrahit cum alia.*
10) B: *matrona ut asserit in.*
11) In allen vier handschriften fehlt *ipsa.*
12) D: *maritum.*
13) D: *matrimonium.*
14) A und C: *contraxisset.*
15) B: *matrona.*
16) Von hier an bis *presentent* einschliesslich ist in B ausgefallen.
17) D: *quem eis pro peremptorio termino.*
18) In D fehlt *quod iustum fuerit.*

bendum coram nobis veritati [1]) testimonium per censuram ecclesiasticam conpellatis.

Datum etc.

8. Citacio in causa matrimoniali quando vir non uult cohabitare vxori. [2])

N miseracione etc.

Veniens ad nos . . latrix [3]) presencium nobis exposuit conquerendo, etc. *ut supra in proxima usque ad* contraxissent, [4]) idem [5]) Iohannes tanquam sue salutis inmemor diuertit ab eadem, nec carnaliter habitat cum eadem.

Vnde mandamus vobis, quatenus prefato Iohanni ex parte nostra dicatis, [6]) ut — si ita est — dicte mulieri . . tanquam vxori legittime cohabitet, et eam maritali [7]) affectione pertractet. alioquin ipsum auctoritate nostra citetis, ut die etc. *ut supra in proxima.*

9. Citacio in causa matrimoniali que emanat ad instanciam vxoris eo quod est affinitas inter ipsam et virum. [8])

R miseracione etc. rectori etc.

Accedens ad nostram presenciam . . mulier [9]) nobis insinuauit, dicens quod — cum ipsa et maritus suus per verba de presenti et [10]) in facie ecclesie matrimonialiter contraxissent — postmodum matrimonio consummato inter eos per carnalem copulam multorum relacione publice intellexit, [11]) quod dictus maritus suus . . consanguineam dicte mulieris in gradu a iure prohibito [12]) carnaliter cognouerat [13]) antequam [14]) . . duxerit in vxorem. quare dicta mulier peciit a nobis super hoc salubriter [15]) prouideri.

Vnde mandamus vobis, quatenus prefatum M [16]) ex parte nostra citetis, ut in die . . quem [17]) terminum per-

1) D: *veritatis.*

2) B: *uxori sue.* D: *cum vxore.*

3) B: *mulier latrix.* D: *Iohanna mulier latrix.*

4) A B C: *contrahens.* D: *contraxisset.*

5) Von hier an bis *cum eadem* einschliesslich fehlt in A B C.

6) D: *quatenus dicatis prefato.*

7) B: *matrimoniali.*

8) In A ist für diese daselbst das nächste rubrum bildende überschrift leerer raum von drei zeilen gelassen.

9) B C D setzen *latrix presencium* bei.

10) In D fehlt *et.*

11) A und B: *intellexi.*

12) D hat blos: *consanguineam suam.*

13) C: *cognouerit.*

14) B und D: *antequam ipsam.*

15) D: *sibi salubriter.*

16) B: *maritum.*

17) B C D fügen *sibi* bei.

emptorium assignamus etc.[1]) mandantes vobis nichilominus, quod auctoritate nostra testes quos dicta mulier etc. alioquin in causa ipsa nos etc.

Datum etc.

10. Citacio in causa matrimoniali [2]) eo quod vir propter inpotenciam perpetuam [3]) non cognouit vxorem cui per triennium continuum cohabitauit.[4])

N misericordia etc.

Veniens ad nos . . mulier, latrix presencium, nobis conquerendo monstrauit, quod — cum tu et ipsa in virum et vxorem publice in conspectu ecclesie per verba de presenti vos ad inuicem receperitis[5]) et per triennium insimul cohabitaretis — [6]) tu et propter tuam inpotenciam perpetuam sibi non reddidisti debitum coniugale, licet ipsa quantum in ea fuerit ad matrimonium consummandum [7]) daret opem et operam iuxta posse.

Verum cum eadem mulier publice asserat coram nobis, quod uult esse mater et filios procreare, mandamus vobis[8]) quatenus die . . quem tibi terminum peremptorium [9]) assignamus coram nobis conpareas, ut inter te et ipsam quod de iure fuerit decernatur. alioquin etc. quod si dies etc.

11. Alia littera citacionis super adulterio conmisso. [10])

N misericordia etc. mulieri . . salutem etc.

Veniens ad nos . . lator presencium, maritus tuus,[11]) nobis conquerendo exposuit viua voce, quod tu dyabolo instigante tue salutis tanquam nefandissima femina inmemor adulterium conmittendo maritalem [12]) thorum non erubuisti irreuerenter immo [13]) turpiter maculare, utpote cum te et quendam in thoro [14]) solum cum sola inuenerit ad inuicem conmiscentes. quare nobis humiliter supplicauit, ut propter

1) D: *assignamus nostro conspectui se presentent ut inter eos decernatur.*
2) D: *in dicta causa.*
3) In C und D fehlt *perpetuam.*
4) A hat hier erst dieses rubrum des vorhergehenden musters. C und D: *cum qua per triennium* (D setzt bei: *continue*) *habitauit.*
5) B: *recepistis.*
6) B: *cohabitastis.*
7) B und D: *consumendum.*
8) B: *tibi.*
9) In A fehlt *peremptorium.*
10) In A und C findet sich hier das rubrum des folgenden musters.
11) In B fehlt *tuus.*
12) B und D: *maritale.*
13) B und D: *et.*
14) B und D fügen *proprio* bei.

tantum et tam graue [1]) obprobrium et enorme delictum te iuxta sanctiones canonicas puniremus, petens a nobis cum instancia[2]) ut dignaremur te a sui thori consorcio separare.[3])

Quia vero nec ipsi nec alicui possumus nec debemus iusticiam denegare, mandamus vobis[4]) quatenus a recepcione presencium etc. quem tibi terminum peremptorium etc. factura et receptura etc. alioquin etc.

Datum etc.

12. Sentencia lata pro matrimonio separando quantum ad cohabitacionem thori occasione adulterii.[5])

In nomine domini amen.

Cum . . de . . lator presencium coram nobis . . miseracione etc. vxorem suam de adulterio accusasset, lite coram nobis inter ipsos[6]) legittime contestata, receptis testibus, et eorum attestacionibus in presencia parcium[7]) publicatis, et auditis hinc inde propositis, habito consilio peritorum, quia . . dictus legittime probauit quod se in dicta causa obtulit probaturum,[8]) nos in scriptis huiusmodi inter prefatos . . et mulierem . . quantum ad cohabitacionem diffinitiuam sentenciam diuorcii duximus proferendam.

Lata et lecta fuit hec sentencia in scriptis . . loco . . die.

Si vero adulterium non probatur:[9]) in scriptis pronunciamus, dictam mulierem adulterium minime conmisisse, et ipsam a crimine quod ei[10]) falso modo impingitur[11]) volumus esse saluam.

13. Sentencia diffinitiua pro matrimonio lata quando secundum matrimonium de facto contractum decernitur esse nullum.

In nomine domini amen.

Cum . . et . . mulieres coram nobis . . miseracione etc. Martinum[12]) sibi peterent in virum adiudicari, eo quod vtraque dicebat se cum eodem per verba de presenti matrimonium contraxisse, lite coram nobis super hoc legittime[13]) contestata, prestito de veritate dicenda ab vtraque parcium

1) D: *et tale.*
2) A B C: *iusticia.*
3) D: *ut te a sui thori consorcio separemus.*
4) B: *tibi.*
5) A und C verwechseln dieses und das folgende rubrum.
6) In D fehlt *inter ipsos.*
7) In D fehlt *in presencia parcium.*
8) D: *legitime probaturum.*
9) B: *probabitur.* D: *probabatur.*
10) A: *a.*
11) B und D: *inponitur.*
12) B: *maritum.*
13) In B fehlt *legittime.*

iuramento, receptis testibus hinc inde, et eorum attestacionibus in presencia parcium publicatis, auditis etiam que [1] partes proponere voluerunt, conmunicato consilio peritorum, prefatum in scriptis adiudicauimus [2] in virum . . prefate, mandantes dicto viro ut eidem mulieri tanquam vxori legittime cohabitet, et eam maritali affectione [3] pertractet, decernentes inter prefatum . . et . . mulierem [4] non matrimonium quod postmodum fuit de facto contractum set pocius contubernium extitisse, dantes etiam eidem . . si sibi placuerit licenciam cum alio [5] contrahendi, domino concedente.

Lata in scriptis fuit hec sentencia et lecta publice . . die et . . loco etc.

14. Sentencia [6] pro matrimonio lata.

In nomine domini amen.

Cum . . mulier, latrix presencium, coram nobis . . miseracione etc. Martinum peteret sibi [7] adiudicari in virum, eo quod ipse eam in vxorem et ipsa eum in virum per verba de presenti ad inuicem receperunt, lite coram nobis etc. *ut supra usque ad locum illum* decernentes.

15. Sentencia diuorcii inter virum et vxorem propter viri [8] inpotenciam coeundi. [9]

In nomine domini amen.

Cum . . mulier, latrix presencium, coram nobis . . miseracione etc. peteret separari a viro suo cui per triennium cohabitauit, [10] eo quod ipsa dicebat eundem virum inpotentem esse ad reddendum ei debitum coniugale, cum voluerit [11] esse mater et filios procreare, lite coram nobis legittime contestata, prestito ab vtraque parte [12] iuramento de veritate dicenda, receptis testibus et examinatis per omnia diligenter, et eorum attestacionibus publicatis, et auditis hinc inde in allegando propositis, conmunicato [13] consilio peritorum, in scriptis tulimus sentenciam diuorcii

1) D: *attestacionibus publicatis et auditis in presencia parcium et que.*
2) B: *adiudicamus.*
3) B: *dilectione.*
4) A und C: *prefatas . . et . . mulieres.*
5) In D fehlt *cum alio.*
6) D: *alia forma.*
7) In A und C fehlt *sibi.*
8) In B und D fehlt *viri.*
9) In B fehlt *coeundi.*
10) B und D: *continue cohabitauit.*
11) B: *wlt.*
12) In A und C fehlt *ab utraque parte.*
13) B und D: *habito.*

inter ipsos, dantes[1] vtrique si placuerit aut potuerit alibi[2]) licenciam contrahendi.

Lata et lecta fuit hec sentencia in scriptis.[3]

16. Sentencia diuorcii[4]) lata inter virum et vxorem propter affinitatem.[5])

In nomine domini amen.

Cum . . mulier coram nobis . . miseracione etc. peteret separari a viro suo, eo quidem ut ipsa dicebat quod dictus vir cognouerat carnaliter consanguineam dicte mulieris antequam cum dicta muliere matrimonium contraxisset, lite coram nobis etc. diffinitiue pronunciamus in scriptis, nullum matrimonium inter ipsos fuisse de iure contractum.

Lata et lecta etc.

17. Quando[6]) apostoli concedantur, cum in causa matrimoniali uel alia[7]) a sentencia finali uel[8]) interlocutoria appellatur.

Sanctissimo in Christo patri domino G[9]) diuina clemencia[10]) sacrosancte romane[11]) ecclesie summo pontifici N misericordia etc. licet indignus episcopus cum summa reuerencia pedum oscula beatorum.

In causa matrimoniali que inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera coram nobis extitit ventilata pro muliere sentenciam tulimus. quam iuste credimus[12]) esse latam.

A qua sentencia ex parte viri predicti ad sedem apostolicam super hiis verbis[13]) extitit appellatum: *in dei nomine amen* etc. nos[14]) autem ob reuerenciam sedis apostolice appellacioni deferentes, eidem has nostras patentes litteras nostro sigillo sigillatas pro apostolis duximus concedendas.[15])

Datum etc.

1) B: *damus.*
2) In B fehlt *aut potuerit alibi.*
3) B: *lata data lecta in scriptis etc.*
4) In A fehlt *diuorcii.*
5) In D fehlt dieses muster.
6) B C D: *qualiter.*
7) In B fehlt *alia.*
8) C: *qualiter ad apostolicum deferantur cause matrimoniales que littera.*
9) D hat hier *domino domino Io.*
10) D: *prouidencia.*
11) D setzt noch *ac vniuersalis* bei.
12) D: *credo.*
13) Anstatt *super hiis uerbis* hat D: *in hunc modum.*
14) D: *ego.*
15) D: *defferens eidem hac meas litteras patentes concessi.*

18. Forma exconmunicacionis qualiter procedatur contra contumaces nolentes coram iudice conparere, dum [1]) constat de contumacia. [2])

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori *uel* viccario *siue* [3]) archypresbytero *uel* penitenciario [4]) . . ecclesie etc.

Cum . . ad instanciam latoris presencium, qui de ipso conqueritur eo quod ut dicebat super . . re iniuriatur eidem, et per nostras litteras citatus fuisset, et coram nobis per se uel per alium noluerit [5]) conparere, petente ipsius aduersario [6]) quod contra ipsum tamquam contra contumacem procedere deberemus, nos habito consilio peritorum in scriptis — salua condempnacione expensarum — pronunciantes contumacem eundem, propter suam contumaciam exconmunicauimus, [7]) mandantes vobis quatenus auctoritate nostra publice [8]) nuncietis exconmunicatum, quo usque purget suam contumaciam, et etiam pareat prout postulat ordo iuris.

Datum etc.

19. Alia forma exconmunicacionis, dum [9]) non constat de contumacia. [10])

N misericordia etc. rectori etc.

Veniens ad nos . . lator [11]) presencium nobis exposuit conquerendo, quod cum . . per litteras [12]) citaretur ut conpareret coram nobis, sibi et suis peticionibus responsurus, eo quod ut dicebat sibi super quadam re iniuriabatur, et quod dies . . per terminum peremptorium fuerat assignatus quo coram nobis conparere deberet, cum dictus lator presencium ipsa die conparuerit coram nobis et etiam in sequenti, petens a nobis ut contra ipsum aduersarium tamquam contra contumacem procedere deberemus.

Set quia nobis [13]) non constat utrum citacio nostra ad ipsum peruenerit, mandamus vobis quatenus super hoc inquiratis diligencius veritatem. si [14]) inueneritis ipsum citatum fuisse, ut asserit, denuncietis eundem publice [15]) ex-

1) B und C: *cum.*
2) D: *conparere si sibi constet contumacia.*
3) Von hier an fehlt der schluss in D.
4) B und C: *porcionario.*
5) D: *noluit.*
6) D: *petens ipsius aduersarius.*
7) D: *exconmunicamus.*
8) D: *quatenus ipsum publice.*
9) B und C: *cum.*
10) In D fehlt dieses muster.
11) A und C: *mulier latrix.*
12) B: *per tales litteras.*
13) In A und C fehlt *nobis.*
14) B: *et si.*
15) B: *auctoritate nostra publice.*

conmunicatum, quia nos ipsum propter suam contumaciam exconmunicacionis vinculo duximus innodandum.

Datum etc.

20. Qualiter exconmunicatus propter contumaciam, prestans caucionem de parendo iuri,[1] refusis expensis, debeat absolui et denunciari absolutus.[2]

N misericordia etc. dilecto suo . . viccario etc.

Cum occasione[3] cuiusdam cause que coram nobis inter ipsum ex vna parte . . et . . ex altera vertitur per nos exconmunicatus propter suam contumaciam extitisset, quia nunc veniens prestitit caucionem de parendo iuri, et refudit[4]) expensas aduersario, ideo[5]) ipsum a sentencia exconmunicacionis duximus absoluendum.

Vnde mandamus vobis, quatenus ipsum in ipsis locis in quibus[6]) auctoritate nostra denunciastis exconmunicatum denuncietis eadem auctoritate publice absolutum.

21. Qualiter sentencia pro matrimonio lata sit execucioni mandanda.[7]

N misericordia etc. archypresbytero etc.

Maria de . . nobis conquerendo monstrauit, quod — cum in causa matrimoniali, que coram nobis inter ipsam ex vna parte et . . virum suum ex altera extitit ventilata, pro muliere diffinitiuam sentenciam tulissemus[8] — ipsę sibi cohabitare et eam maritali affectione tractare recusat.[9]

Quo circa vobis in virtute obediencie[10] precipiendo mandamus, quatenus ipsum monicione premissa[11] ad cohabitandum dicte mulieri tanquam vxori legittime et eam maritali affectione tractandam auctoritate nostra per censuram ecclesiasticam conpellatis.

Et nichilominus mandamus vobis, quod si sentencias nostras noluerit obseruare, eadem auctoritate exconmunicetis eundem, et omnes eidem conmunicantes et auxilium et consilium inpendentes.

Datum etc.

1) In B fehlt *iuri*.

2) A hat hier das rubrum des musters 23.
D: *qualiter exconmunicatus debeat absolui prestans caucionem de parendo iuri et resartis expensis.*

3) B: *exconmunicacione.*

4) B: *refusit.* D: *resarciuit.*

5) A und C: *ibidem.*

6) B und D fügen *ipsum* bei.

7) B: *mandata.*

8) D: *tulissem.*

9) B und D: *recuset.*

10) D: *sancte obediencie.*

11) D: *preuia.* dann ist alles bis *eundem* einschliesslich ausgefallen.

22. Qualiter episcopus scribere debeat vniuersis[1]) prelatis et viccariis, quando vir diuertit ab vxore et est vagabundus.[2])

Vniuersis sancte matris ecclesie prelatis et eorum vicariis ad quos littera presens peruenerit N misericordia etc. salutem et sinceram in domino caritatem.

Quia . . lator presencium, instinctu[3]) dyaboli ac eiusdem presumptuosa[4]) temeritate et presumpcione temeraria ductus, ab vxore diuertens eidem cohabitare recusat, et alias est vagabundus, per loca discurrens varia et diuersa, idcirco rogamus vniuersitatem vestram, quatenus — cum dictus talis in partibus vestris inuentus fuerit — ipsum ad cohabitandum dicte mulieri tanquam vxori legittime et eam maritali affectione tractandum[5]) per censuram ecclesiasticam conpellatis.

Datum etc.

23. Sentencia lata pro causa peccuniaria super condempnacione rei de qua agitur. et similiter in eadem causa[6]) cum reus absoluitur ab inpeticione actoris.

In nomine domini amen.

Cum . . coram nobis miseracione etc. a Martino peteret c marchas . . monete[7]) ex causa mutui — *uel* depositi *uel* alicuius[8]) obligacionis *uel* alio contractu — iusto modo, tandem inter ipsos[9]) coram nobis lite legittime contestata, et prestito iuramento etc. receptis testibus hinc inde etc. quia inuenimus quod . . legittime probauit quod se obtulit probaturum, dictum talem ad[10]) solucionem c marcharum[11]) dicto . . faciendam in scriptis exigente iusticia condempnamus.

Et si non probauerit intencionem suam, sic formabis:[12])

1) In B fehlt *vniuersis.*

2) D hat blos: *quod vir diuerterit ab vxore sua.*

3) D: *intuitu.*

4) D: *presumptuositate ac presumptuosa.*

5) B: *pertractandam.*

6) A und B: *causa sentencie.*
D hat blos: *sentencia lata super absolucione rei ab impeticione actoris causa peccuniaria.*

7) B: *c libras . . monete.* D: *c libras turonenses.*

8) B und D: *uel ex causa alicuius* (D: *alterius*).

9) In B und D fehlt *inter ipsos.*

10) B: *dictum M . . ad.*
In D lautet der schluss hier nur mehr: *dictum ab impeticione dicti . . duximus absoluendum.*

11) B: *dictarum c librarum.*

12) Dieser satz ist in A C und nach note 10 auch in D ausgefallen.

quia talis [1]) non probauit quod se obtulit probaturum, dictum . . ab inpeticione dicti talis duximus absoluendum.
Datum etc.

24. Forma qualiter episcopus conuicinus debet sequi sentenciam sui coepiscopi. [2])

Reuerendo in Christo patri et amico karissimo domino . . dei gracia episcopo . . N eadem miseracione . . episcopus [3]) salutem et sincere caritatis debitum et affectum.

Cum sit iustum et racionabile, et etiam in sacris canonibus dicatur, quod malefactores non debeant de eorum [4]) malicia comodum reportare, idcirco paternitati vestre grauiter condolentes significamus . . laicum [5]) in nostra dyocesi rapinam et quam plures excessus publicos et notorios et alia crimina contra deum et iusticiam et libertatem ecclesiasticam conmisisse. quem nos canonica [6]) monicione premissa exconmunicauimus propter prefatos excessus [7]) et crimina ab eodem conmissa.

Verum cum idem sentencias nostras [8]) vilipendens [9]) non curet nobis et ecclesie nostre satisfacere pro tantis iniuriis et excessibus iam conmissis, rogamus vos quatenus dictas sentencias nostras publicetis, et faciatis subditis vestris [10]) in [11]) ecclesiis vestre dyocesis publice nunciari diebus dominicis et festiuis, ut nos vobis ad consimilia si contigerit teneamur.

Datum etc.

25. Littera dimissoria siue conmendatoria [12]) pro clericis se ad partes alias [13]) transferentibus.

Vniuersis sancte matris ecclesie prelatis et eorum vicariis P miseracione etc. diuinam salutem et sinceram in domino caritatem.

Noueritis . . sacerdotem nostre dyocesis, latorem presencium, per nos — *uel* per . . episcopum de licencia nostra — ad sacerdotalem ordinem fuisse promotum. verum [14]) cum

1) In B feht *talis*.
2) B: *episcopi*.
3) D: *episcopo cenom* (mit dem abkürzungsstriche über dem *m*) *Al. eadem gracia andeg. episcopus*.
4) B und D: *sua*.
5) A: *laicam*.
6) In B und D fehlt *canonica*.
7) D: *excessus publicos et manifestos*.
8) In B fehlt *nostras*.
9) D: *vilipendat et*.
10) In B fehlt *vestris*.
11) D: *et*.
12) In D fehlt *siue conmendatoria*.
13) C und D: *alienas*.
14) A und C: *vnde*.

idem sacerdos ad partes alias[1]) per instantem necessitatem affectauerit se transferre, nobis humiliter supplicauit ut ad hoc litteras dimissorias et licenciam sibi concedere dignaremur.[2]) nos vero suis[3]) precibus inclinati, eidem non exconmunicato non suspenso nec alicuius irregularitatis quod scimus nota resperso predictas litteras et licenciam duximus concedendas.[4])

Quem vniuersitati vestre propensius conmendantes, rogamus vos quatenus — cum ipsum ad partes vestras venire contigerit — ipsum permittatis in susceptis ordinibus in ecclesiis vestris libere[5]) ministrare ac diuina officia celebrare. nos enim[6]) quantum humana fragilitas noscere[7]) sinit vobis de ipso laudabile testimonium perhibemus.

Datum etc.

26. Sequitur alia forma litterarum dimissoriarum que grauior est.[8])

Vniuersis sancte matris ecclesie etc. P misericordia etc.

Noueritis . . sacerdotem[9]) nostre dyocesis, latorem presencium, ad partes alias de nostra licencia proficisci.

Quem vniuersitati vestre etc. *ut supra*, quatenus — cum ipsum ad partes vestras venire contigerit etc. nam[10]) ipsum a[11]) iurisdictione nostra solutum et liberum remittentes, quantum humana fragilitas noscere sinit, vobis de ipso laudabile testimonium perhibemus.

Datum etc.

27. Qualiter clerici extranei non recipiantur in episcopatu sine litteris conmendatoriis.

N misericordia etc. dilectis suis rectoribus conmendatoribus vicariis archypresbyteris procuratoribus et ceteris clericis ecclesiarum . . ciuitatis et dyocesis salutem et benedictionem.

Quia non nunquam quam plures exconmunicati, alii irregulares, alii notati infamia, alii interdicti et suspensi,

1) B und D fügen noch *ut asserit* bei.

2) Von hier an bis zum folgenden *licenciam* einschliesslich ist in D ausgefallen.

3) B: *nos ipsius*.

4) Dieser satz ist in D ausgefallen.

5) In D fehlt *in ecclesie vestre libere*.

6) B und D: *autem*.

7) B: *nosse*. D: *nosce*.

8) In B fehlt *que grauior est*. D: *alia forma super eodem in breuiori modo*.

9) B und D: *presbyterum*.

10) A: *non*.

11) D: *partes vestras etc. a*.

se transferunt ad partes alias[1]) absque dyocesani sui licencia, quod cedit ad multarum periculum[2]) animarum, idcirco in virtute sancte obediencie et sub pena exconmunicacionis vobis[3]) precipiendo mandamus, quatenus nullos clericos extraneos[4]) aliunde venientes ministrare uel diuina officia[5]) celebrare in vestris ecclesiis permittatis.[6]) alioquin vos tanquam inobedientes filios grauiter[7]) puniemus.

Datum etc.

28. Littera per quam conceditur presbytero aliunde venienti quod celebrat in episcopatu.[8])

N miseracione etc. *ut supra* ad quos presentes littere peruenerint salutem etc.

Vidimus et diligenter inspeximus litteras reuerendi patris et domini . . dei gracia talis episcopi sub hac forma etc.

Nos vero prefato presbytero concedimus licenciam, ut in nostra ciuitate — *uel* dyocesi — usque ad biennium tantum[9]) possit diuina officia[10]) celebrare, ita quod penitenciam iniungere et alia sacramenta conferre non valeat nisi hoc iniunctum fuerit ab illis qui a nobis uel predecessoribus nostris curam receperint[11]) animarum.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

29. Littera episcopi directa ad episcopum quod[12]) promoueat ad ordines clericos sue dyocesis.

Reuerendo in Christo patri etc. talis episcopus etc.

Pro . . subdyacono nostre dyocesis, latore presencium, quem vobis mittimus examinatum, et ad titulum . . ecclesie nostre dyocesis[13]) presentatum,[14]) paternitatem vestram rogandam duximus ex affectu, quatenus — cum vos contigerit ordines celebrare — ipsum ad dyaconatus ordinem dignemini promouere.

Datum etc.

1) D: *alienas.*
2) B: *pericula.*
3) In A und C fehlt *vobis.*
4) D: *alienos.*
5) In B und D fehlt *officia.*
6) B und D: *absque speciali licencia nostra permittatis.*
7) In B und D fehlt *grauiter.*
8) In B lautet dieses rubrum: *licencia conceditur alieno presbytero quod celebret in episcopatu.* In C: *conceditur alieno presbytero celebrare in episcopatu.*
9) In B und D fehlt *tantum.*
10) In B und D fehlt *officia.*
11) D: *receperunt.*
12) C hat nur: *episcopus episcopo ut.*
13) In D fehlt *nostre dyocesis.*
14) B: *presentantem.*

30. Littera ordinacionis [1]) ab episcopo extraneo.

Vniuersis presentes litteras inspecturis talis salutem etc. Noueritis, nos . . clericum, latorem [2]) presencium, de licencia et per litteras reuerendi patris . . episcopi . . dyocesis ad titulum . . ecclesie . . dyocesis ad dyaconatus ordinem promouisse.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

31. Forma litterarum pro redempcione captiuorum.

N misericordia etc. vniuersis Christi fidelibus per . . ciuitatem et dyocesim constitutis ad quos presentes littere peruenerint salutem etc.

Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus ante tribunal Christi, recepturi [3]) prout vnus quisque gesserit in corpore, [4]) siue bonum siue malum, oportet [5]) nos diem messionis extreme misericordie operibus preuenire, ac ea seminare in terris que reddente domino cum multiplicato fructu recolligere possimus [6]) in celis, firmam spem fiduciamque tenentes, quoniam qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus metet vitam eternam. *uel aliud* [7]) *prohemium dicas:* eterni patris filius dominus Iesus Christus, cui ipse pater omnium viuorum et mortuorum iudicium tradidit, cum sederit in solio maiestatis, secundum opera sua cuilibet [8]) redditurus, de operibus iusticie sicut ipse testatur precipue disceptabit. quemadmodum pro pietatis operibus gloria regni confertur, [9]) ita pro [10]) illorum defectu malos detrudet ad tartara, vbi est ignis [11]) inextinguibilis et dyabolus cum eius angelis preparatus. [12])

Cum igitur Maria, [13]) latrix presencium, habeat quendam virum suum . . nomine [14]) apud . . in terra Sarracenorum captiuitate detentum, et ipse captiuus pro redempcione sua c libras in auro [15]) suo domino soluere teneatur, et non habeat [16]) vnde prefatas libras soluere valeat, nisi auxilio

1) D: *forma littere promocionis.*
2) D: *noueritis. de latorem.*
3) D: *accepturi.*
4) B und D fügen *suo* bei.
5) D: *oportebit.*
6) D: *possumus.*
7) D: *istud.*
8) B: *unicuique.*
9) B: *gloria rei fertur.*
10) D: *quod.*
11) D: *tartara rubigine ignis.*
12) D: *preparatur.*
13) In B und D fehlt *Maria.*
14) D fügt noch *noncupatum* bei.
15) B: *libras auri.* D: *libras turonenses in auro.*
16) B: *habet.*

et elemosinis Christi fidelium adiuuetur, vniuersitatem vestram rogamus monemus et in domino exhortamur, quatenus de bonis vobis a deo collatis eidem mulieri ad redimendum virum suum de captiuitate [1]) pias elemosinas et grata karitatis subsidia erogetis, ut per hoc et alia bona que domino inspirante feceritis ad eterne beatitudinis possitis gaudia peruenire.

Nos enim [2]) de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate et ea quam nobis dominus indulserit [3]) potestate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui dicte mulieri ad extrahendum virum suum de captiuitate [4]) manus porrexerint adiutrices xl dies de iniuncta sibi legittime [5]) penitencia [6]) misericorditer relaxamus, presentibus post biennium minime valituris. Datum etc.

32. Forma litterarum pro reconsiliandis elemosinis ad opus hospitalium et piorum locorum. [7])

N miseracione diuina etc. vniuersis Christi fidelibus etc. *ut in proxima.*

Quoniam, ut ait apostolus, etc. *uel:* eterni patris etc.

Cum igitur hospitale nocte dieque recipiat infirmos debiles pauperes et egenos a quibuscunque christianorum partibus venientes, [8]) et eis prout ipsius hospitalitatis facultates suppetant administret, [9]) vniuersitatem uestram etc. *ut supra.*

33. Forma litterarum pro recolligendis elemosinis ad opus hospitalium et piorum locorum. [10])

Matheus miseracione etc. dilectis suis etc. *ut supra in proxima* . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Cum . . et . . latores presencium ad petendas colligendas [11]) et recipiendas elemosinas a Christi fidelibus ad opus . . hospitalis sint speciales [12]) nuncii deputati, vniuersitatem vestram rogamus, et in virtute obediencie [13]) precipiendo

1) D: *in captiuitate detentum.*
2) B: *itaque.*
3) B und D: *indulsit.*
4) D setzt noch *predicta* bei.
5) In B und D fehlt *legittime.*
6) D: *iniunctis sibi penitenciis.*
7) Dieses muster fehlt in A C D.
8) Cod. *uenientibus.*
9) Cod. *administrent.*
10) C: *ad hospitalia et pia loca.* B: *forma littere per quam episcopus conmendat nuntios pro colligendis elemosinis rectoribus ecclesie.* D: *forma litterarum per quas episcopus reconmendat nuncios pro recolligendis elemosinis a rectoribus sue diocesis.*
11) In D fehlt *colligendas.*
12) In D fehlt *speciales.*
13) D: *sancte obediencie.*

mandamus, quatenus — cum dictos nuncios ad ecclesias vestras venire contigerit — ipsos pro reuerencia et honore sancte romane ecclesie,[1] cuius[2] priuilegiis et indulgenciis pro petendis et recolligendis et[3] deportandis elemosinis sint muniti,[4] benigne et caritatiue recipiatis, inducentes vestros parochianos piis exhortacionibus ut eis[5] porrigant subsidia karitatis, et ipsos nuncios indulgencias[6] et priuilegia exponere permittatis, dummodo aliqua superflua non exponant, scientes quod[7] ob reuerenciam laudamus[8] et inobedienciam grauiter puniemus.

Datum etc.

34. Forma litterarum pro fabricacione poncium.

N miseracione etc. vniuersis Christi fidelibus etc.

Quoniam, ut ait apostolus, etc. *uel*: eterni patris etc.

Cum igitur . . loco super fluuio[9] qui taliter nuncupatur, vbi in hyempnali[10] tempore propter inundaciones aquarum quam plures fuerint mortui, alii vero bestias sarcinolas et alias res suas irrecuperabiliter amiserint,[11] quidam pons sit valde necessarius transeuntibus hinc inde,[12] vniuersitatem vestram etc. *ut supra.*

35. Littere de fabricis[13] ecclesiarum.

N miseracione etc. vniuersis Christi fidelibus etc.

Splendor eterne[14] glorie, qui sua mundum illuminat ineffabili claritate, pia vota fidelium de clemencia maiestatis ipsius speranciuni tunc[15] benigno fauore prosequitur, cum deuota[16] ipsorum humilitas sanctorum precibus adiuuetur.

Cum igitur . . ecclesia . . loci nostre dyocesis in honore dei et genitricis ipsius et . . sancti[17] de nouo incipiat fabricari, et non possit produci absque fidelium consilio et auxilio[18] feliciter ad effectum, vniuersitatem vestram etc.

1) D: *ob reuerenciam sancte matris ecclesie ac honorem.*

2) B: *cum.* C: *eiusque?*

3) D: *ac eciam.*

4) In D fehlt *sint*, in A und C aber *sint muniti.*

5) D: *ipsi.*

6) In A und C fehlt *indulgencias.*

7) D: *quod non*, vielleicht für *quod nos.*

8) D: *laudabilium,* wohl für *laudabimus.*

9) B: *super flui.*

10) B: *hyemali.* C: *iemali.*

11) A: *emiserunt.*

12) B: *hinc et inde.* darauf folgen noch einige sätze, wovon im anhange.

13) C: *fabricacione.*

14) B und C: *paterne.*

15) B: *tunc precipue.*

16) In B fehlt *deuota.*

17) In C fehlt *sancti.*

18) B: *fidelium subsidio.*

In fine consueuit poni aliquando hec clausula: preterea ratas et gratas et firmas [1]) habentes [2]) indulgencias quas ceteri episcopi et archiepiscopi nostris subditis dicto operi benefacientibus duxerint concedendas. *uel si episcopus alterius dyocesis dat indulgencias, poni aliquando consueuit:* dyocesani cum accedente consensu. [3])

Datum etc.

36. Forma litterarum de eo qui de sarracena seu iudaica perfidia [4]) sumpsit originem et ad fidem katholicam [5]) est conuersus. [6])

N miseracione etc. vniuersis Christi fidelibus per . . ciuitatem et dyocesim constitutis salutem etc.

Eterni patris filius etc.

Cum Iohannes et Maria vxor [7]) sua, latores presencium, diuino illuminati spiritu, fugatis [8]) tenebrarum erroribus, et [9]) iudayce cecitatis perfidia derelicta, ad Christum deum verum lumen penitus sint conuersi, et sacri fontis liquore diuina gracia insigniti, nil secum preter nuda corpora deportantes, et — quasi modo geniti infantes lactis concupiscentes dulcedinem — Christi [10]) instructione, fidei emolumento, ac ipsius [11]) fidelium indigeant consilio et auxilio et fauore, vnde rogamus vos, quatenus de bonis a deo vobis collatis [12]) etc. ne propter defectum necessariorum ac obprobrium christiane religionis — quod absit — ad pristine cecitatis errorem redire tamquam canis ad vomitum conpellantur.

Nos enim de omnipotentis dei misericordia etc.

Datum etc.

37. Forma littere quando auctoritate domini pape dispensatur cum scolare super defectu natalium.

N miseracione etc. P etc.

Noueritis, nos summi pontificis recepisse litteras in hunc modum: *G* etc.

Nos vero consideratis diligenter circumstanciis vniuersis

1) In B fehlt *et firmas.*

2) B: *habemus.*

3) Diesen satz hat B allein.

4) A: *sarraceno uel iudaismo.* B: *sarracena uel de iudaismo.* D: *sarracenia perfidia aut iudaismo.*

5) In D fehlt *katholicam.*

6) B: *reuersus.*

7) B: *Iohannes etc. vxor.*

8) D: *et fugatis.*

9) In D fehlt *et.*

10) B und D: *lactis* (D: *lacte*) *indigeant pasci dulcedine sic Christi.*

11) In B ist *ipsius* von derselben hand in *ipsorum* corrigirt.

12) B und D: *fauore, vniuersitatem vestram etc. quatenus de bonis vestris.*

in dicto rescripto apostolico, ipsum scolarem de ydoneitate persone litteratura et conuersacione ipsius et vita examinandum duximus, prout [1]) in dicto rescripto apostolico est iniunctum.

Et quia eundem conpetentis [2]) litterature, ydoneum, et alias bone conuersacionis et vite [3]) inuenimus, cum eodem auctoritate domini pape [4]) qua fungimur in hac parte quod ad omnes ordines promoueri et ecclesiasticum beneficium etiam si curam habeat animarum obtinere valeat dispensamus, ita quod ad ordines quos cura beneficii requisiuerit se faciat statutis promoueri temporibus, et residenciam faciat in eadem. [5])

In cuius rei etc. datum etc.

38. Qualiter episcopus auctoritate domini pape penitenciarii dispensat cum clerico super irregularitate contracta per [6]) concubinam.

N miseracione etc. salutem etc.

Noueritis, nos religiosi viri domini pape penitenciarii recepisse litteras sub hac forma: *venerabili patri* etc.

Verum quia recepta sufficienti caucione a dicto presbytero, quod in domo propria uel aliena concubinam de cetero non tenebit, suspenso ad tempus, prout vidimus expedire, eundem presbyterum a sentencia exconmunicacionis, qua erat astrictus per concubinam, auctoritate predictarum litterarum absoluimus, et cum eodem super irregularitate contracta [7]) duximus dispensandum.

In cuius rei etc. datum etc.

39. Qualiter [8]) episcopus vocat ad synodum clericos sue dyocesis.

N miseracione etc. vniuersis rectoribus etc. *ut supra* . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Cum nos intendamus die . . proximo venturo synodum aput . . locum dante [9]) domino celebrare, mandamus vobis in virtute obediencie [10]) et sub pena officiorum et beneficiorum, [11]) quatenus ad eandem synodum die superius assi-

1) B: *prout nobis.*
2) B: *sufficientis.*
3) B: *uite conspicuum.*
4) In B fehlt *domini pape.*
5) B: *eodem.*
6) B: *pape dispensat in clerico irregularitate contracta super.*
7) In B fehlt *contracta.*
8) B: *quando.*
9) B und D: *disponente.*
10) D: *sancte obediencie.*
11) D: *penis infra scriptis.*

gnato sine more dispendio accedatis, ita quod nullus causam excusacionis pretendat.[1])

Volumus etiam et[2]) mandamus, ut in qualibet ecclesia remaneat vnus presbyter tantum, qui[3]) cum vno seruiente diuina interim celebret, et ministret populo ecclesiastica sacramenta.

Alioquin non venientes officiis et beneficiis[4]) duximus suspendendos, dummodo impediti ab aliqua probabili causa et racionabili non existant.

Datum etc.

40. Qualiter episcopus procedat contra clericos non venientes ad synodum.

N miseracione etc. dilecto suo . . vicario — *uel* . . archipresbytero — salutem etc.

Quia rector . . ecclesie non venit[5]) ad synodum, quam nuper apud . . locum duximus celebrandam, nec alias per litteras uel nuncium se legittime excusauit, ipsum ab officio et beneficio duximus suspendendum, mandantes vobis[6]) quatenus sub pena exconmunicacionis inhibeatis parrochianis ecclesie predicte, quod eidem nil persoluant de iuribus ecclesie memorate, set vobis de omnibus[7]) respondeant, que recipiatis et custodiatis ad nostrum[8]) mandatum, ecclesiam ipsam, et omnia ecclesiastica iura[9]) et ornamenta.

Datum etc.

41. Qualiter episcopus[10]) excusat aliquem a synodo.[11])

R miseracione etc. dilecto suo . . rectori ecclesie salutem etc.

Litteras tuas recepimus, continentes quod — cum tu quadam instanti et vrgente necessitate inpeditus ad synodum nostram ad presens[12]) non possis absque graui dampno et scandalo interesse — te haberemus[13]) a dicta sinodo excusatum.

1) D: *intendat.*
2) B: *vobis etiam.*
3) A und C: *quod.*
4) D: *ab officio et beneficio.*
5) B: *venire non curauit.* D: *accedere non curauit.*
6) D fügt noch *nichilominus* bei.
7) C: *set non ita ut.*
8) D: *vsque ad nostrum beneplacitum et.*
9) B: *ecclesiastica sacra uel iura uel.* D: *ecclesiastica ipsius iura et.*
10) In B fehlt *episcopus.*
11) D: *littera de presbytero excusato de non veniendo ad synodum.*
12) In B und D fehlt *ad presens.*
13) Von hier an bis zum folgenden *te* einschliesslich ist in D ausgefallen.

Nos vero tuis iustis paterna sollicitudine precibus inclinati, te habemus hac vice a prefata synodo excusatum, dummodo aliquem fidelem [1]) procuratorem [2]) constituas, qui vice et nomine tuo recipiat et acceptet ea que in dicta synodo per nos extiterint ordinata.

Datum etc.

42. Qualiter euocat [3]) ad ordines suscipiendos [4]) clericos sue dyocesis.

N miseracione etc. dilecto suo . . archidiacono [5]) de . . loco salutem etc.

Noueritis, quod nos auxiliante domino in istis iiii temporibus proximis venturis intendimus apud . . locum ordines [6]) celebrare.

Vnde mandamus vobis, quatenus conuocatis coram vobis rectoribus conmendatoribus [7]) ceterisque clericis beneficiatis ecclesiarum . . loci qui sunt ad ordines promouendi, ex parte nostra sub pena officiorum et beneficiorum iniungatis eisdem, ut ad locum die . . ueniant, [8]) a nobis ordines quos eorundem requirunt beneficia suscepturi. [9])

Alioquin non venientes ab [10]) officiis et beneficiis duximus suspendendos.

Datum etc.

43. Littera ordinacionis ab episcopo suo. [11])

N miseracione etc. vniuersis presentes litteras inspecturis salutem etc.

Noueritis, nos . . clericum . . ecclesie de . . loco nostre dyocesis, latorem presencium, ad [12]) dyaconatus ordinem statuto tempore promouisse.

In cuius rei etc. datum etc.

44. Qualiter episcopus excusat [13]) aliquem ab ordinibus suscipiendis. [14])

H miseracione etc.

Quia nobis significastis, quod vrgente quadam ineuita-

1) In D fehlt *fidelem*.
2) B fügt *in dicta ecclesia* bei.
3) B: *uocat*. D: *episcopus uocat*.
4) B: *recipiendos*.
5) B und D: *archipresbytero*.
6) In B fehlt *ordines*.
7) In D fehlt *conmendatoribus*.
8) In A C und D ist *ad locum die . . veniant* ausgefallen.
9) D: *suscepturi recipiant*.
10) In B fehlt *ab*.
11) In C fehlt *suo*. in D das ganze muster.
12) B: *sancti spiritus cooperante gracia ad*.
13) B: *constituit*.
14) In D fehlt dieses muster.

bili necessitate ad presens non poteratis ad nos die . . accedere, a nobis ordines suscepturi, nos rogando quod vos ad presens haberemus a suscepcione predictorum ordinum excusatum,[1]) nos vestris precibus inclinati vos a suscepcione predictorum ordinum excusamus, has vobis litteras nostro sigillo munitas in testimonium concedentes.

Datum etc.

45. De inuentario faciendo in ecclesia vacante.

N miseracione etc. dilecto suo . . etc.

Relacione pro certo intelleximus plurimorum, quod bone memorie rector . . ecclesie est viam vniuerse carnis ingressus.

Quo circa mandamus vobis, quatenus visis litteris, sublato more dispendio, ad dictam ecclesiam accedentes,[2]) faciatis inuentarium fieri de rebus[3]) ecclesie memorate tam mobilibus quam inmobilibus a minimo usque ad maximum, et ipsam ecclesiam tam in spiritualibus quam temporalibus alicui sacerdoti fideli et ydoneo conmendetis, qui[4]) ecclesiam ipsam custodiat et omnes res[5]) bene et fideliter seruet quo usque de pastore[6]) dicte ecclesie sit prouisum.

Datum etc.

46. Qualiter episcopus mittere patronis debeat quod presentent[7]) ad ecclesiam vacantem.

N miseracione etc. vniuersis patronis[8]) heredibus parrochianis[9]) nec non illis qui ius habent[10]) presentandi ad . . ecclesiam salutem etc.

Cum . . ecclesia vacet propter[11]) mortem bone memorie rectoris quondam ecclesie memorate, mandamus vobis quatenus die . . vos nostro conspectui presentetis, ut[12]) eadem die aliquam litteratam personam tantum[13]) et ydoneam ad dictam ecclesiam in simul et concorditer presentetis.

Alioquin nos dictam ecclesiam,[14]) prout de iure fuerit, curabimus prouidere.

Datum etc.

1) Von hier an bis *ordinum* einschliesslich ist in B ausgefallen.
2) D: *accedatis et.*
3) B C D: *de omnibus rebus.*
4) A: *quod.*
5) D: *res ipsius.*
6) B und D: *rectore.*
7) A B C: *presentent se.*
8) In B fehlt *patronis.*
9) In D fehlt *parrochianis.*
10) D: *obtinent.*
11) B und D: *per.*
12) D: *et.*
13) In D fehlt *tantum.*
14) B: *alioquin dicte ecclesie in rectore.*

47. Qualiter episcopus constituat[1]) rectorem in ecclesia ad presentacionem patronorum.[2])

N miseracione etc. vniuersis etc.

Noueritis, quod nos ad presentacionem[3]) domini regis (*uel* ad presentacionem patronorum . . ecclesie . .) clericum, latorem presencium, quem de litteratura et ydoneitate persone ac vita et conuersacione ipsius multipliciter conmendamus,[4]) instituimus rectorem in ecclesia memorata, ita[5]) quod per istam confirmacionem patronis aliis si qui fuerint nullum in posterum preiudicium generetur, et sicut onus beneficii requiret sic se faciat statutis prouideri temporibus, et ad omnes ordines promoueri. alioquin huiusmodi gracia quo ad beneficium ipsum nullius penitus sit momenti.

Idem vero nobis ad sancta dei ewangelia corporaliter prestitit iuramentum, quod nobis et successoribus nostris canonice intrantibus obedienciam[6]) exhibebit, et quod nobis et ipsi ecclesie persoluet integre iura nostra, et quod sentencias nostras et viccariorum nostrorum et[7]) statuta synodalia obseruabit, et in ipsa ecclesia residenciam faciat personalem,[8]) nisi de licencia nostra et successorum nostrorum aliquando[9]) fuerit excusatus, et quod omnia iura ipsius ecclesie pro uiribus iam deposcet.

Vnde mandamus vobis, quatenus eidem tamquam rectori vestro obedienciam exhibeatis.[10]) sibique[11]) quod de iuribus ecclesie vos conpellere possit per presentes plenariam concedimus potestatem.[12])

Et sentencias, quas idem rite tulerit pro iuribus ecclesie sepe dicte,[13]) nos ratas habebimus atque firmas, et eas faciemus auctore domino usque ad condignam satisfactionem inuiolabiliter obseruari.

In cuius rei etc. datum etc.

48. Qualiter episcopus conmendet ecclesiam, cum conmendatos facit fructus.

Consimilis littera de conmendanda ecclesia, cum conmendatos facit fructus suos, fieri potest. excepto quod non

1) B: *construit de nouo.*
2) In D fehlt dieses und die folgenden drei stücke.
3) Von hier an bis zum folgenden *ad* einschliesslich ist in B ausgefallen.
4) A: *conmendemus.*
5) B: *ita tamen.*
6) B fügt noch *et reuerenciam* bei.
7) In A und C fehlt *et.*
8) B: *corporalem uel personalem.*
9) A: *alioquin.*
10) A und C: *exhibentes.* B: *vestro debitam debeatis obedienciam exhibere.*
11) A und C haben blos *sibi.*
12) B: *facultatem uel potestatem.*
13) B: *dicte irracionabiles.*

dicatur *instituimus*, set: *conmendamus;* et ubi dicitur *obediatis tamquam rectori,* dicatur: *tamquam conmendatori.*

49. Concessio [1]) conmendacionis per episcopum suum per vicarium [2]) facte.

Vincencius etc. vniuersis parrochianis . . ecclesie etc. Noueritis, nos recepisse litteras a nostro viccario in hanc formam: *G* etc. [3])

Et nos supradictus episcopus conmendacionem factam per memoratum viccarium approbantes, eundem . . instituimus in eadem ecclesia, et curam et administracionem ecclesie predicte tam in spiritualibus quam in temporalibus duximus concedendas, ita tamen quod ex huiusmodi concessione patronis aliis si qui fuerint [4]) nullum in posterum preiudicium generetur.

Eidem insuper conmendatori precipiendo mandamus, quatenus infra tempus per constituciones et canones diffinitum se ad ordines promoueri, et in ipsa ecclesia residenciam faciat personalem.

Datum etc.

50. Qualiter ecclesia conmendetur ad tempus.

N miseracione etc. dilectis suis clericis et parrochianis . . ecclesie salutem etc.

Cum ecclesia predicta vaccet ad presens, et expediat quod interim omnia bona et ornamenta ipsius non pereant set pocius conseruentur, nos . . predicte ecclesie et bonis ipsius conpacientes, ipsam ecclesiam et bona ipsius tam spiritualia quam mundana . . presbytero, latori presencium, quo usque de rectore prouideatur, presentibus conmendamus.

Vnde mandamus vobis, quatenus eidem presbytero de omnibus iuribus ecclesie supradicte plenarie respondeatis. et quod ipse pro iuribus ipsius ecclesie vos [5]) conpellere possit, sibi per presentes plenariam [6]) concedimus facultatem.

51. Confirmacio porcionis cum prestimonio in ecclesia vacante. [7])

N miseracione etc. dilecto suo . . clerico . . ecclesie nostre dyocesis etc.

Collacionem porcionis cum prestimoniis scilicet [8]) super

1) A: *confessio.*
2) A: *suum viccarie.* C: *episcopum per suum viccarium.*
3) B: *in hac forma etc.*
4) B: *sunt.*
5) In B fehlt *vos.*
6) In B fehlt *plenariam.*
7) D: *porcionis ecclesie vacantis.*
8) In B fehlt *scilicet;* in D ganz und gar *cum prestimoniis scilicet.*

decimis casalium parrochianorum [1]) ecclesie supradicte, que vacauerunt per mortem . . quondam porcionarii dicte ecclesie, tibi factam in dicta ecclesia per discretum virum . . rectorem[2]) gratam et ratam habentes, ipsam — salua tercia[3]) pontificali — auctoritate nostra duximus confirmandam.

In cuius rei etc. datum etc.

52. Confirmacio prestimonii tantum.[4])

N miseracione etc. dilecto suo . . etc. *ut supra.*

Collacionem prestimonii scilicet decimas[5]) casalium et parrochianorum ecclesie . . tibi[6]) in ecclesia predicta per discretum virum etc. *ut supra in proxima.*

Si vero datur prestimonium de mensa rectoris in certa quantitate peccunie,[7]) *non dicatur:* salua tercia pontificali.[8])

53. Conmissio generalis causarum.[9])

R miseracione etc. dilecto suo . . canonico *uel* rectori . . ecclesie etc.

Vniuersitatem causarum quas in . . ciuitate — *uel* . . castro[10]) — occurrere contigerit vobis auctoritate nostra totaliter conmittimus audiendam, et eam fine canonico terminandam, faciendo quod decreueritis auctoritate nostra[11]) per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari.

Testes autem qui fuerint nominati, preter quam de crimine, si se gracia odio timore uel amore subtraxerint, censura ecclesiastica simili auctoritate cogatis veritati testimonium perhibere.

In cuius rei etc. datum etc.

54. Conmissio specialis.

H miseracione etc.

Causam que vertitur inter . . mercatorem ex vna parte et . . ex altera super quadam peccunie quantitate vobis conmittimus audiendam, et eam fine canonico terminandam,[12]) faciendo quod decreueritis etc. *ut supra.*

1) D: *parrochialis.*
2) D setzt *ecclesie* bei.
3) B: *licencia.* D: *ipsius saluo iure nostro.*
4) In D fehlt *tantum.*
5) D: *prestimonii super decima.*
6) A und C: *parrochianorum tibi.*
7) D: *porcionis.*
8) B: *salua etc.* D: *scribatur saluo iure pontificali.*
9) Dieses und die beiden folgenden muster fehlen in D.
10) B: *loco.*
11) In B fehlt *nostra.*
12) B: *terminetis.*

55. Alia conmissio in causa matrimonii.

C miseracione etc.

Causam matrimonialem que coram nobis inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera ventilatur vobis ducimus conmittendam, faciendo quod decreueritis etc. *ut supra.*

56. Alia conmissio in diuersa causa matrimonii.[1])

C miseracione etc.

Causam matrimonialem que coram nobis inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera ventilatur vobis conmittimus audiendam,[2]) quo usque ad nos eam duxerimus reuocandam — *uel aliter:* nobis nichilominus diffinitiuam sentenciam reseruantes[3]) — faciendo etc.[4])

Datum etc.

57. Alia conmissio in causa matrimonii in diuersis articulis.[5])

P miseracione etc.

In causa matrimoniali que coram nobis inter . . virum ex vna parte et . . mulierem ex altera ventilatur vobis recepcionem[6]) testium tantum[7]) ducimus conmittendam, mandantes vobis quatenus receptis testibus nobis attestaciones[8]) per publicam manum scriptas et vestro sigillo interclusas per certum nuncium transmittatis, assignato[9]) partibus die vero[10]) etc.

58. Reuocacio conmissionis.

M miseracione etc. dilecto suo . . etc.

Causam que inter . . ex vna parte et . . ex altera coram vobis ex delegacione nostra super . . re vertitur ad nos[11]) totaliter reuocamus, mandantes vobis quatenus

1) D: *conmissio in causa matrimoniali super diuersis articulis.*

2) A: *uobis duximus conmittendam conmittimus audiendam.* D: *ventilatur duximus conmittendam.*

3) D: *diffinitiua sentencia nobis reseruata.*

4) D hat hier den ganzen schluss: *faciendo quod decreueritis per censuram ecclesiasticam firmiter obseruari. testes autem qui fuerint nominati, preterquam de crimine, si se gracia odio uel timore, censura simili cogatis ueritatis testimonium perhibere. datum etc.*

5) B: *matrimonii facta.* D hat blos: *super eodem.*

6) B: *receptacionem*

7) D: *ad recepcionem testium dumtaxat.*

8) D: *atestacionem.*

9) D: *assignando.*

10) In D fehlt *die vero.*

11) D: *nostra superius conmissa volumus ad nos reuocari conmissionem eandem.*

ordinacionem processus et acta que coram vobis confecta fuerunt [1]) per partes nobis sine mora et occasione aliqua destinetis.

Datum etc.

59. Forma littere de confirmacione [2]) porcionis tanto tempore vacantis [3]) quod collacio [4]) ipsius est ad episcopum deuoluta.

Nouerint vniuersi presentes literas inspecturi, quod — cum nos miseracione diuina ratisponensis [5]) episcopus ad . . ecclesiam nostre diocesis causa visitacionis personaliter accederemus — conperimus quod quedam porcio [6]) in ecclesia ipsa tanto tempore vacauerat quod collacio ipsius porcionis de iure iuxta constitucionem summi pontificis ad nos erat totaliter deuoluta.

Nos vero deum habentes pre oculis, ipsam porcionem . . clerico, latori presencium, auctoritate nostra duximus conferendam, et per nostrum pileum confirmandam.

In cuius rei etc. datum etc.

60. Forma litterarum quando possessio [7]) datur alicui in emphyteotico contractu. [8])

N miseracione etc. dilectis suis clericis et rectori . . ecclesie nostre etc.

Quia nobis significauisti, quod — cum quandam hereditatem conmunem ad ecclesiam predictam [9]) spectantem, que est in . . loco, insimul habeatis, que fere est vobis inutilis — intendatis [10]) cuidam mercatori in emphitheotico contractu dare pro certa annua pensione predicte ecclesie persoluenda, proprietate nichilominus ipsi [11]) ecclesie reseruata, et vos sub iuramento [12]) nobis retulistis, quod huiusmodi contractus cedebat [13]) in vtilitatem ecclesie memorate, et quod eadem ecclesia per hoc nullam incurreret [14]) in aliquo lesionem, nos dictum contractum gratum et ratum

1) B: *effecta fuerint.* D: *facta sunt.*
2) D: *littera collacionis.*
3) A: *confirmacione tanto ipse vacans.*
4) A: *collecta.* C: *collectio.*
5) C: *patauiensis.* B und D geben keine ortsbezeichnung.
6) A: *peticio.*
7) D: *possessio ecclesie.*
8) B: *emphiteo contracti.*
9) D: *ipsam.*
10) D fügt *propter hoc* bei.
11) B: *ipsius.* D: *dicte.*
12) D: *sub certo iuramento.*
13) D: *decebat.*
14) D: *incurrebat.*

habentes, ad hoc vobis prestamus consensum pariter et assensum.

In cuius etc. datum etc.

61. Forma confirmacionis super diuisione[1]) inter rectorem et clericos facta.[2])

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod nos miseracione etc. vidimus et diligenter inspeximus quandam litteram diuisionis[3]) inter . . rectorem ex vna parte et clericos porcionarios eiusdem[4]) ex altera facte, cuius[5]) tenor . . est.

Nos vero, quod dictam diuisionem licite et sine alicuius prauitatis excessu ad vtilitatem ecclesie et rectoris ac clericorum predictorum inuenimus esse factam, ipsam auctoritate nostra duximus confirmandam.

In cuius rei etc. datum etc.

62. Qualiter episcopus procedit in illos qui veniunt[6]) contra diuisionem.

R miseracione etc. dilecto suo . . archydiacono[7]) etc.

Grauem querelam clericorum porcionariorum[8]) . . ecclesie accepimus, continentem quod rector ipsius auctoritate propria ordinacionem diuisionis infringere nititur que inter eos facta et[9]) auctoritate nostra extitit confirmata.

Quo circa mandamus vobis, quatenus prefatos clericos super ordinacione huiusmodi non permittatis a rectore predicto[10]) uel ab aliquo[11]) molestari, contradictores et rebelles eadem auctoritate per censuram ecclesiasticam conpellendo.[12])

Verum si inter prefatum rectorem et clericos aliqua causa occasione alicuius ordinacionis de nouo merserit,[13]) ipsam audientes fine canonico[14]) terminetis.

Quod si forte dictam causam non poteritis iudicio uel concordia terminare,[15]) dictam causam instructam ad examen nostri iudicii transmittatis.

Datum etc.

1) C: *diuina.*
2) In A ist dieses muster hier ausgefallen.
3) D: *quandam diuisionem.*
4) In B fehlt *eiusdem.* D hat: *eiusdem ecclesie.*
5) D: *cuius cedule diuisionis.*
6) D: *procedat contra clericos venientes.*
7) B: *archipresbytero.*
8) A: *parrochianorum.*
9) In D fehlt *facta et.*
10) In D fehlt *predicto.*
11) B: *uel aliquomodo.* D: *uel ab aliquo alio.*
12) B und D: *conpescendo.*
13) B und D: *emerserit.*
14) D: *debito.*
15) B: *uel concordare.*

63. Qualiter episcopus conpellit rectorem et clericos quod ministrent socio in scolis [1]) fructus sue porcionis.

C miseracione etc. dilectis suis rectori et clericis . . ecclesie etc.

Veniens ad nos . . scolaris, socius vester, nobis humiliter supplicauit, quod vos auctoritate nostra pro vestris excessibus [2]) denunciemus [3]) et exconmunicatos publice faciamus [4]) nunciari [5]) coram populo diebus dominicis et festiuis, eo quod eidem fructus sue porcionis denegatis [6]) in studio ministrare.

Vnde in virtute obediencie [7]) et sub pena exconmunicacionis predicte precipiendo mandamus, quatenus eidem de sue porcionis fructibus sollicite ministretis, quod studens [8]) feruencius ad sciencie metam perueniat peroptatam. Datum etc.

64. Qualiter epyscopus defendat ab exactionibus et foris secularibus promotum ad ordines maiores cum virgine [9]) matrimonialiter contrahentem. qualiter etiam procedat contra pretorem [10]) et aluaciles, non permittentes dictum contrahentem gaudere priuilegio clericali, et [11]) nolentes ipsius sentencias obseruare. [12])

H miseracione etc. vniuersis rectoribus archypresbyteris conmendatoribus et ceteris clericis . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Cum nos monicione premissa [13]) pretorem et aluacilles . . castri [14]) exconmunicauerimus et exconmunicatos publice fecerimus nunciari propter suos excessus notorios et manifestos, eo quod a nobis moniti non permiserunt promotum ad maiores ordines qui cum virgine matrimonialiter contraxit gaudere priuilegio clericali, immo ipsum ad con-

1) In B fehlt *in scolis.*
2) In D fehlt *nostra pro vestris excessibus.*
3) A B C: *denunciet.*
4) A B C: *faciat.*
5) B und D fügen bei: *in ecclesia vestri* (D: *dicti*) *castri.*
6) D: *denegabant.*
7) D: *sancte obediencie.*
8) D: *quod ipse studens.*
9) In A fehlt *virgine.*
10) A: *pastorem.* hiemit schliesst auch das rubrum.
11) In B fehlt *et.*
12) D hat nur: *qualiter episcopus in hoc facto procedit contra pretorem et macillos non permittentes clericum contrahentem gaudere priuilegio clericali.*
13) D: *preuia.*
14) B: *ecclesie.* D: *pretorem loci et macillos.*

tribuendum [1]) cum laicis in foris et exactionibus secularibus [2]) conpellerunt, et sentencias nostras vilipendentes non curauerunt aliqualiter obseruare, in preiudicium dei [3]) et contemptum non modicum ecclesie libertatis — dignum est siquidem quod aliquis ex sua malicia conmodum non reportet, cum [4]) dicatur: nichil [5]) humilitas prodesse videretur,[6]) si contemptus contumacibus non obesset — nolentes [7]) quod tanta [8]) iniquitas transeat inpunita, nec tanta detur occasio peruersoribus malignandi, mandamus vobis in virtute obediencie [9]) et sub pena [10]) officiorum et beneficiorum, quatenus dictos pretorem [11]) et alios auctoritate nostra pulsatis campanis et candelis accensis [12]) publice in ecclesiis vestris denuncietis exconmunicatos diebus dominicis et festiuis, quo usque de tantis [13]) iniuriis factis ecclesie satisfaciant conpetenter, et ipsos faciatis penitus tamquam exconmunicatos ab omnibus arcius euitari, exconmunicantes etiam [14]) eadem auctoritate omnes sibi conmunicantes uel eis prestantes auxilium consilium et fauorem. [15])

Datum etc.

65. Carta quietacionis [16]) illorum qui bona episcopi receperunt et expenderunt. [17])

Vniuersis presentes litteras inspecturis N miseracione etc. Noueritis, quod . . die in . . loco recepimus conputum [18]) a seruiente [19]) nostro de omnibus que a [20]) nobis et mandato nostro [21]) usque ad presentem diem recepit tenuit soluit et expendit, et quod de omnibus receptis [22]) expensis et solutis nobis bonam [23]) et iustam reddidit racionem.

1) D: *contrahendum.*
2) B: *exactionibus laycalibus seu secularibus.*
3) In D fehlt *dei.*
4) D: *et cum.*
5) A C D: *nil enim.*
6) B: *uidetur.* D: *humilibus prodesse videretur humilitas.*
7) D setzt noch *itaque* bei.
8) B: *data.*
9) D: *sancte obediencie.*
10) D: *penis suspensionis.*
11) A: *pretores.* D: *pretorem et macilles.*
12) B: *exstinctis.*
13) In A und C ist *de tantis* ausgefallen.
14) B: *in.*
15) D hat hier nur: *tanquam exconmunicatis uel tanquam prestantes consilium auxilium uel fauorem euitari.*
16) D: *quitacionis.*
17) B: *qui reddiderunt racionem de bonis episcopalibus.*
18) In A B C fehlt *conputum.*
19) B: *a seruitore uel seruiente.*
20) A und C: *de.*
21) In A und C fehlt *nostro.* in B ist von *de omnibus* an alles ausgefallen.
22) B: *exceptis.* in A und C steht *receptis exceptis.*
23) D: *legitimam.*

Propter quod ipsum a reddenda nobis et[1]) successoribus nostris racione damus pro libero et quieto.[2])
In cuius etc.

66. Alia littera quietacionis[3]) quando aliquid remanet ad soluendum.[4])

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod nos miseracione etc. . . die in . . loco recepimus conputacionem a seruiente nostro, latori presencium, de omnibus que a[5]) nobis et mandato nostro usque ad presentem diem recepit tenuit soluit et expendit. quibus[6]) omnibus conputatis, remanserunt ad soluendum nobis xx libre[7]) et x modia[8]) frumenti. de aliis vero receptis solutis expensis, quia nobis bonam et[9]) iustam reddidit racionem, ipsum etc. *ut supra.*

67. Quando episcopus intendit ire[10]) ad dyocesim visitandam.[11])

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori *uel* conmendatori *seu* procuratori . . ecclesie salutem etc.
Noueritis, quod dante domino . . die erimus in vestra ecclesia, et eam personaliter intendimus visitare.
Vnde mandamus vobis, quatenus paretis vos ad recipiendum[12]) nos ylariter et benigne, et ad ministrandum nobis ibidem procuracionem vestram,[13]) significantes parrochianis vestris quod ibi erimus illa die, ita quod illi si necesse fuerit a nobis ecclesiastica recipiant sacramenta.

68. Littera conpulsiua episcopi quod rector faciat in ecclesia residenciam personalem.[14])

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori . . ecclesie salutem etc.
Quia dignum et iustum est quod ecclesia a iusto sui prelati[15]) seruicio non fraudetur qui ab eadem suscipit alimenta, si quidem pro certo conperimus quod vos contra

1) D: *aut.*
2) D: *racione in posterum quietamus et liberum denunciamus.*
3) D: *quitacionis.*
4) In A ist für dieses rubrum der raum leer gelassen.
5) A B C: *de.*
6) B: *quod.* D: *de.*
7) B: *libre . . monete.*
8) B: *modii.*
9) In B fehlt *bonam et.*
10) B und C: *episcopus vadit.*
11) In D fehlt dieses und das folgende muster.
12) A und C: *ad recepcionem recipiendum.*
13) B: *procuratorem nostrum.*
14) In B fehlt *personalem.*
15) B: *a sui iusti prelati.*

deum et canonicas sanctiones dictam ecclesiam a longis [1]) retroactis temporibus tanquam sponsam repudiatam pro derelicto habentes, çum per absenciam vestram in spiritualibus et temporalibus fere penitus est collapsa, non curatis — prout de iure tenemini — accedere ad eandem et[2]) sibi cum officiis [3]) et aliis deseruire.

Verum [4]) cum tantam vestram desidiam et negligenciam perspicere çonniuentibus oculis non possimus, nec debeamus sub silencio [5]) de cetero sustinere, monentes mandamus vobis [6]) quatenus sic faciatis quod hinc usque ad octo dies ad prefatam ecclesiam accedatis, facturi in eadem ut ordo iuris exigit [7]) residenciam personalem, ita quod presencia vestra ipsam faciat consolatam.

Alioquin patronis et heredibus ecclesie prefate nostris dabimus litteris in mandatis, quod nobis presentent personam ydoneam ad ecclesiam memoratam.

Datum etc.

69. Qualiter episcopus dispensat cum aliquo quod possit duo benefiçia licite [8]) retinere.[9])

N miseracione etç. dileçto suo . . porçionario salutem etc.

Consideratis tue persone meritis, ac industria quam propter tua merita exigencia [10]) paterna sollicitudine in nostris amplectimur visceribus caritatis, quam etiam benigno fauore prosequi affectamus, volumus ut çum porcione [11]) quam in dicta ecclesia optines porcionem que tibi in ecclesia . . loci çanonice est collata insimul possis habere ac licite retinere. tecum auctoritate ordinaria dispensamus, constitucione seu consuetudine çontraria non obstante.

In cuius rei etc. datum etç.

70. Qualiter episcopus excusat aliquem rectorem ad tempus a residencia in ecclesia facienda.

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori etc.

Quia nobis vestris litteris significastis, [12]) quia per

1) B: *longe.*
2) A: *ut.*
3) B: *officio.*
4) B: *unde.*
5) B: *simulacione.* C: *dissimulacione.*
6) B fügt noch *in virtute obediencie* bei.
7) B: *exigerit.*
8) In B und D fehlt *licite.*
9) D: *tenere.*
10) D: *qua propter tuis meritis exigentibus.*
11) A und C fügen noch *predicta* bei.
12) D: *designastis.*

plurimum [1]) expediebat [2]) ex causa ineuitabili et necessaria super quibusdam rebus vestris procurandis ad breue tempus ad partes alias [3]) vos transferre, et quod vos interim excusaremus a residencia in vestra ecclesia facienda, usque ad biennium excusamus, [4]) ita quod propter absenciam vestram huiusmodi penam ecclesiasticam [5]) minime incurratis, dummodo aliquem fidelem procuratorem [6]) in dicta ecclesia constituatis, qui in eadem spiritualia et temporalia administret. [7])

In cuius rei etc. datum etc.

71. Qualiter episcopus publicare et significare debeat consecracionem ecclesie.

Vniuersis presentes litteras inspecturis N miseracione etc.

Noueritis, quod nos disponente domino . . ecclesiam . . die intendimus consecrare ad honorem dei et gloriose virginis matris [8]) Marie. [9])

Nos omnipotentis dei misericordia [10]) et beatorum apostolorum [11]) Petri et Pauli auctoritate et ea quam nobis dominus indulsit potestate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad dedicacionem ecclesie predicte causa deuocionis et oracionis peruenerint [12]) xl dies de iniuncta sibi legittime [13]) penitencia misericorditer [14]) relaxamus.

Datum etc.

72. De anniuersario dedicacionis ecclesie. [15])

Vniueris Christi fidelibus ad quos presentes littere peruenerint N miseracione etc.

Splendor paterne glorie etc. *ut supra.*

Quia uero legitur in scripturis sacris, quod non locus hominem set homo locum sanctificare bonis operibus consueuit, propter hoc piis et religiosis locis [16]) non propter loca set propter diuini cultus seruicium ac reuerenciam

1) B: *quam plurimum.* C: *quod cum plurimum.* D: *quod quam plurimum.*

2) A B C: *expediebat quod.*

3) D: *illas.* B fügt *oporteat* bei.

4) In D ist von *a residencia* an bis hieher ausgefallen.

5) D: *canonicam.*

6) In B fehlt *procuratorem.*

7) D fügt hier noch bei: *vos tenore presencium excusamus.*

8) In D fehlt *matris.*

9) D fügt noch *et sancti . .* bei.

10) Dieser eingang fehlt in A B C.

11) D fügt noch *eius* bei.

12) B: *peruenerint unum annum et.* D: *accesserint vnum annum et.*

13) In B und D fehlt *legittime.*

14) D fügt noch *in domino* bei.

15) B fügt noch bei: *uel indulgencie visitantibus dedicacione.* D: *qualiter episcopus duxit consecrandam ecclesiam.*

16) D: *propter pios et religiosos.*

saluatoris nostri et hominum[1]) nos debemus exhibere fauorabiles et benignos.

Cum autem ad honorem dei et genetricis ipsius ecclesiam . . sancti . . die duxerimus consecrandam, et cultus diuinus non debet minui set augeri, nos de omnipotentis dei misericordia et beatorum etc. *ut supra*, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad dictam ecclesiam quolibet anno in die ipsius anniuersarii causa deuocionis et oracionis venerint[2]) xl dies de iniuncta sibi legittime[3]) penitencia misericorditer relaxamus.

Datum etc.

73. De viduis pupillis et orphanis defendendis.[4])

Excellentissimo domino illustri regi Francie[5]) N miseracione etc. salutem corporis et anime cum omni reuerencia et honore.

Accedens ad nostram presenciam . . vidua, latrix presencium, non sine graui afflictione cordis nobis grauiter est conquesta, asserens quod — cum ipsa sit pauper et vidua[6]) ac miserabilis persona — pretor ac officiales castri vestri . . ad instanciam . . mercatoris, qui est dives ac potens, super quibusdam bonis suis aggrauant multipliciter et molestant. licet[7]) ipsa de sui facultate modica velit satisfacere alicui aduocato qui causam suam foueat et defendat, nullus tamen est qui patrocinari velit, ne predicti mercatoris incurrat iniuriam[8]) uel offensam.

Verum cum pia mater et humilis, ecclesia, intuitu pietatis teneatur miserabiles personas viduas pupillos et orphanos defendere et in sua iusticia conseruare, excellenciam vestram rogandam duximus ex affectu, quatenus placeat dominacioni vestre, dictis pretori et officialibus scribere, quod in hac causa[9]) se non intromittant aliquid diffinire, et si aliquis de iusticia[10]) conquestus fuerit coram nobis suam iusticiam prosequatur.[11]) et nos tam de ipsa vidua quam de aliis orphanis et pupillis et miserabilibus personis faciemus fieri[12]) iusticie conplementum.

Datum etc.

1) D: *et omnium sanctorum etc.* dann fehlt alles bis *ut supra* einschliesslich.
2) D: *accesserint.*
3) In D fehlt *legittime.*
4) In D fehlt *defendendis.* In A und C fehlt dieses und das folgende muster.
5) D: *domino domino G dei gracia illustri regi francorum.*
6) In D fehlt *et vidua.*
7) D: *et licet.*
8) D: *maliuolenciam.*
9) In B fehlt *causa.*
10) B: *de ipsa.*
11) D: *consequatur.*
12) In D fehlt *fieri.*

74. De episcopo ad episcopum vicinum, quod in sua dyocesi subpleat vices suas.[1])

Venerabili in Christo patri amico suo karissimo N miseracione diuina etc. N eadem miseracione etc.

Cum ineuitabili et necessaria causa in remotis partibus longam[2]) moram trahere intendamus super nostris et ecclesie nostre arduis negociis pertractandis, paternitatem vestram rogandam duximus ex affectu, quatenus in . . dyocesi nostra que ad ordinis[3]) pontificalis[4]) spectant officium, cum a vicariis nostris uel eorum clero[5]) fueritis requisiti, dignemini exercere.

Ad hec autem exercenda vobis per presentes plenariam concedimus potestatem.

Insuper ratas[6]) habemus indulgencias, quas subditis nostris[7]) in episcopatu nostro pretextu consecracionis ecclesiarum[8]) et aliorum piorum locorum et religiosarum personarum et captiuorum duxeritis relaxandas.

Datum etc.

75. Cum archyepiscopus scribit suis[9]) suffraganeis quod consecrent electum in episcopum.

R dei gracia archiepiscopus salzburgensis[10]) venerabilibus fratribus et amicis in Christo karissimis . . salutem et fraternam[11]) in domino caritatem.

Glorificetur nomen altissimi, gloria sua[12]) disponens omnia,[13]) cuius inconprehensibilia sunt iudicia et inuestigabiles vie eius, quod . . capitulo . . ecclesie de pastore[14]) prouidere dignatus est persona vtique eminentis sciencie predita, honestate pacifica[15]) et benigna, de quo[16]) non minus prouisum est ecclesie quam persone.

Verum cum ad examinacionem persone in litteratura sciencia et conuersacione ipsius procederemus, inuenimus eundem non tantum ad hoc set ad maiora dignum esse.

Quo circa fraternitatem vestram rogandam duximus ex

1) D hat blos: *de episcopo ad episcopum.*
2) In D fehlt *longam.*
3) B: *ordinem.*
4) D: *in ciuitate et diocesi ad eadem que pontificale.*
5) In D fehlt *vel eorum clero.*
6) In B fehlt *ratas.*
7) In D fehlt *nostris.*
8) D fügt *nostrarum* bei.
9) D: *episcopis.*
10) In B fehlt *salzburgensis.* D hat *episcopus turonensis.*
11) B: *karissimis . . et . . episcopis salutem et sinceram.* D: *carissimis eademque gracia episcopis turonensis ecclesie suffraganeis salutem et sinceram.*
12) In D fehlt *gloria sua,* wofür A und C *gloriosa sua* haben.
13) D: *omnia suauiter.*
14) In D fehlt *pastore.* B hat: *ecclesie dispensatore.*
15) D: *sciencie honesta publica.*
16) D: *qua.*

affectu, quatenus die . . ad . . locum personaliter accedentes eidem munus consecracionis [1]) iuxta sanctiones canonicas [2]) inpendatis.

Datum etc.

76. Qualiter iudeus conpellatur per censuram ecclesiasticam indirecte. [3])

N miseracione [4]) etc.

Cum dominus papa ex solita benignitate omnibus vexillum sancte crucis deferentibus ad visitandam terram sanctam[5]) concesserit quod ad solucionem vsurarum minime teneantur, constitutis igitur coram nobis . . mercatore christiano . . loci [6]) et . . iudeo, [7]) cui christianus prefatus [8]) pretextu vsurarum quandam summam peccunie exigere tenebatur, quia vero nobis per confessionem dicti iudei — *uel* per testes, *uel* per publica instrumenta — constitit, prefatum iudeum sorte sua debita de [9]) iure contentum, eidem mandauimus quod nichil [10]) a prefato christiano per [11]) vsurariam prauitatem exigeret uel etiam extorqueret. [12])

Vnde mandamus vobis, quatenus — si prefatus iudeus a dicto christiano racione vsurarum aliquid presumpserit extorquere — ipsum iudeum ad desistendum ab huiusmodi prauitate [13]) per censuram ecclesiasticam conpellatis, scilicet exconmunicando omnes dicto iudeo conmunicantes, et eidem prestantes consilium auxilium et fauorem, et cum eodem tam enormia [14]) contrahentes, et eidem aliquid racione huiusmodi [15]) persoluentes.

Datum etc.

77. De episcopo ad legatum pro clerico concubinario.

Reuerendo in Christo patri . . episcopo, apostolice sedis legato, N miseracione diuina etc.

1) In A und C fehlt *consecracionis.*

2) In B fehlt *iuxta sanctiones canonicas.*

3) D stellt dieses und das folgende muster um.

4) B fügt hier *archipresbytero*, D dagegen *archidiacono* bei.

5) B fügt noch *Ierusalem*, D dagegen *jerosolimitanam* bei, worauf in D sogleich folgt: *vsuras minime teneantur soluere.*

6) B fügt hier bei: *causa uisitandi terram sanctam Ierusalem cruce signato.*

7) B: *iudeo . . loci.*

8) D: *iudeo qui a christiano prefato.*

9) D: *iudeum de sorte sua debito.*

10) B: *nil magis.*

11) Von hier an bis zum folgenden *christiano* einschliesslich ist in D ausgefallen.

12) B: *contorqueret.*

13) B fügt *auctoritate nostra* bei.

14) D: *eodem mercimonia.*

15) D: *huiusmodi debiti.*

Cum ad . . ecclesiam de . . nostre dyocesis causa visitacionis et correctionis nos contigerit accessisse, inuenimus ibidem . . presbyterum porcionarium eiusdem ecclesie, latorem presencium, propter concubinam [1]) exconmunicacionis sentenciam incurrisse. quem ab exconmunicacione predicta [2]) qua tenebatur astrictus duximus absoluendum.

Set quia cum eodem super irregularitate [3]) contracta nequiuimus dispensare, ipsum ad paternitatem vestram duximus remittendum, [4]) vos affectuose rogantes quatenus cum eodem super irregularitate sic contracta dignemini misericorditer dispensare.

Datum etc.

78. Qualiter episcopus remunerat laycos sibi seruientes.

Quia mercenarius dignus est mercede sua, et tam de rigore iuris quam de equitate expediat quod bene et fideliter seruientes condignam remuneracionem [5]) pro laboribus et sudoris honeribus [6]) prosequantur, ne [7]) propter remuneracionem subtractam [8]) sanguis quod absit de illorum manibus prodeat [9]) quibus seruicium est [10]) impensum, et subtractor a domino in die nouissimo requiratur, idcirco nos miseracione diuina etc. considerato seruicio quod nobis et ecclesie nostre continue a longis retroactis temporibus fecit . . talis [11]) seruiens et clientulus noster, lator presencium, eidem [12]) possessionem [13]) ad mensam nostram [14]) spectantem in prestimonium duximus conferendam, ita quod vsus fructuum [15]) ipsius [16]) habeat et in vita sua possideat, salua substancia rerum, set post mortem ipsius prefata possessio cum melioracionibus in eadem factis ad mensam pontificalem sine aliqua controuersia reuertatur.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

1) D: *super concubinatu.*
2) In B fehlt *predicta.*
3) B: *singularitate.*
4) B: *transmittendum.*
5) Von hier an bis *propter* einschliesslich ist in A und C ausgefallen.
6) B: *honoribus.*
7) In A B C fehlt *ne.*
8) D: *remuneracionis subtractionem.*
9) C: *procedat.*
10) D: *non est.*
11) D: *fecit . . laycus.*
12) B: *fecit . . de . . eidem.*
13) B: *porcionem.*
14) D fügt *pontificalem* bei.
15) D: *quod inde fructus porcionis.*
16) B: *ipsius possessionis.*

79. Qualiter episcopus absens faciet aliquem canonicum recipi in ecclesia cathedrali.[1])

N miseracione etc. dilecto suo . . rectori [2]) etc.

Cum in ratisponensi ecclesia[3]) quedam ad presens vaccet prebenda per mortem bone memorie quondam archydiaconi [4]) ipsius ecclesie, et ad ipsam conferendam ad ecclesiam nostram propter quedam eminencia negocia accedere non possimus, mandamus vobis quatenus ad collacionem ipsius prebende nomine et vice nostra insimul cum capitulo et in capitulo [5]) prout vobis et ipsi capitulo dominus ministrauerit [6]) procedatis.

Et promittimus, nos ratum habituros et firmum quicquid de collacione predicte ecclesie [7]) cum capitulo duxeritis ordinandum.

In cuius rei etc. datum etc.

80. Qualiter exconmunicetur in genere qui furta[8]) conmisit.

N miseracione etc. rectori . . ecclesie etc.

Accedens ad nostram presenciam . . mercator, lator presencium, nobis lacrimabiliter est conquestus, quod — cum ipse die tali [9]) apud domum suam in lectulo suo occubuisset[10]) — circa medie noctis horam, dum in medio silencii esset,[11]) aliqui maligno ducti spiritu deum pre oculis non habentes clam et latenter in domum ipsius irruendo quendam summam peccunie pannos [12]) et res alias asportarunt.

Quo circa mandamus vobis, quatenus in ecclesia vestra et aliis circumiacentibus auctoritate nostra moneatis [13]) in genere dictos confugientes [14]) qui furta conmiserunt predicta, quod a recepcione presencium usque ad dies viii secrete restituant [15]) res prefatas.

Alioquin tam factores [16]) quam consencientes in dictis ecclesiis exconmunicatos denuncietis et faciatis publice de-

1) D stellt wieder dieses und das folgende muster um.
2) C: *canonico.*
3) B: *cum . . ecclesia.* D: *in vlixbonensi ecclesia.*
4) B und D: *canonici.*
5) In D fehlt *et in capitulo.*
6) D: *ministrabit.*
7) B und C: *prebende.* D hat blos: *de collacione predicta.*
8) D: *ille qui furtum.*
9) B: *quadam.*
10) D: *concubuisset.*
11) A und C: *essem.* B: *essent.*
12) In D fehlt *pannos.*
13) B und D haben blos: *ecclesia ipsa* (D: *vestra*) *moneatis.*
14) In B fehlt *dictos confugientes.* D hat dafür: *omnes illos.*
15) B: *destituant.*
16) D: *tam ipsos factores.*

nunciari diebus dominicis et festiuis,[1] quousque eidem . . mercatori[2] de prefatis rebus furtiue subtractis[3] plenarie[4] satisfaciant.

Datum etc.

81. De limitacione ecclesiarum.[5]

Quoniam labilis est memoria hominis, cum[6] a vili et corruptibili materia est[7] formatus, cum nichil certius morte, nil incertius hora mortis,[8] ideo inuentum fuit sacre scripture remedium, ut ea que in presenti[9] hominum disposicione extiterint[10] ordinata possint in posterum ad perpetuam rei memoriam liquido conprobari.

Verum cum in . . ecclesiis nostre dyocesis visitacionis et correctionis officium exerceremus, inuenimus inter earundem ecclesiarum rectores super decimis et parrochiis scandalorum[11] controuersias multipliciter ac nouiter suscitatas, cum vterque eorum ad inuicem ad parrochias[12] alterius manus auidas extendebant.[13]

Nos vero tante litis discordiam tam auctoritate ordinaria quam vtriusque partis beneplacito per viam pacis et concordie federa[14] benigno fauore dirimere[15] cupientes, prelibatis[16] ecclesiis limitamus parrochias per certos terminos[17] et locorum distancias in hunc modum. videlicet assignamus ecclesie . . parrochianos et . . terminos perpetuo limitatos.

In cuius rei testimonium fecimus inde fieri duas cartas, nostro sigillo sigillatas,[18] quarum vnam habeat rector . . ecclesie, aliam vero talis rector.[19]

Actum in . . loco . . die. presentibus etc.

82. Qualiter contra clericum incorrigibilem procedatur.

N miseracione etc. archydiacono etc.

Sicut mattutinus lucifer alia sydera in splendore pre-

1) In B und D fehlt *diebus dominicis et festiuis.*
2) In B und D fehlt *mercatori.*
3) D: *receptis.*
4) In D fehlt *plenarie.*
5) B fügt noch bei: *super quibus rectores litigauerunt.*
6) A und C: *et.*
7) D: *corruptibili sit.*
8) B: *hora eius uel mortis.*
9) D: *presencia.*
10) B: *fiunt.*
11) In D fehlt *scandalorum.*
12) D: *parrochianos.*
13) B: *extendissent.*
14) D: *sedare.*
15) Alle vier handschriften haben *dirigere.*
16) D: *prefatis.*
17) A B C: *nuncios.*
18) B und D: *munitas.*
19) B: *uero rector . . ecclesie.*

cellit, et quasi sol refulgens in planetarum medio preeminenti coruscacione clarius elucescit, sic clericalis ordo ad decorem domus domini debet inter alios eminencius resplendere. clericus enim a cleros — quod est sors — quasi in sortem [1]) domini electus interpretatur, et [2]) quasi signum ad sagittam positus [3]) inde debet ostendere qualiter oporteat in domo domini conuersari, ut malum auertat, [4]) bonum discat. quod enim agitur [5]) a prelatis, facilius datur subditis [6]) in exemplum.

Verum cum peccatis exigentibus porcionarium . . ecclesie fama publica deferente inuenerimus quam plurimis delictis enormibus — furto, homicidio, et excessibus publicis et manifestis, et aliis criminibus [7]) — multipliciter irretitum, et — licet per nos ut se corrigeret et de tantis excessibus satisfaceret caritatiua [8]) monicio precessisset — idem [9]) talis tanquam sue salutis inmemor id facere recusauit, immo deteriora prioribus conmissis [10]) accumulans salutem non formidauit scandalo multiplici perturbare. in [11]) linguas hominum incidere, et eorum inimicicias incurrere uel offensam, et multa enormia delicta in contumeliam et ignominiam creatoris conmittere non expauit. propter que ipsum exconmunicauimus, et deinde ipsum recusantem nolentemque [12]) de tantis excessibus satisfacere nec ad viam correctionis aliquatenus peruenire anathematizauimus, iusticia mediante, demum [13]) eundem in sua solita pertinacia perdurantem ab officio et beneficio duximus suspendendum.

Vnde cum non [14]) debeat de sua malicia inueterata [15]) conmodum reportare, et dignum sit ut quos timor dei a malo non reuocat saltim eos coherceat seueritas temporalis, mandamus vobis quatenus — si [16]) usque ad terminum predictum ad reconciliacionem sancte matris ecclesie redire noluerit — cicius [17]) quam poteritis eundem multum sagaciter capi faciatis absque corporis [18]) lesione, et eundem in car-

1) B: *sorte.*
2) B C D: *qui.*
3) D: *positum.*
4) A B C: *aduertat.* D: *euertat.*
5) D: *datur.*
6) D: *a subditis.*
7) Dieser ganze zwischensatz fehlt in A und C.
8) D: *canonica.*
9) Von hier an bis *facere* einschliesslich fehlt in D.
10) In D fehlt *conmissis.*
11) Von hier an bis *offensam* einschliesslich fehlt in D.
12) In A B C fehlt *nolentemque.*
13) B: *deinde postea.*
14) D: *cum ipse non.*
15) In D fehlt *inueterata.*
16) Von hier an bis *poteritis* einschliesslich fehlt in B und D.
17) C: *ocius.*
18) D: *corporali.*

cerali custodia retineri,[1]) ferreis vinculis perpetuo religatum,[2]) ita quod huiusmodi pena cedat aliis in exemplum.
Datum etc.

83. De constitucionibus synodalibus registrandis.[3])

R miseracione etc. dilectis suis . . archydiaconis prioribus conmendatoribus[4]) archypresbyteris procuratoribus[5]) capellanis[6]) et ceteris clericis[7]) ecclesiarum . . ciuitatis et dyocesis salutem etc.

Si racione rerum et personarum statuta et ordinaciones[8]) iuris peritorum et mandata principum minime seruarentur, non tanquam verba prudentum set quasi essent[9]) verba puerilia deputata.[10])

Sane cum apud locum nuper in nostra ecclesia kathedrali vna cum capitulo nostro[11]) synodum duxerimus celebrandam, et de consilio et approbacione dicti capituli[12]) nostri[13]) quasdam in ipsa synodo constituciones ediderimus synodales, mandamus vobis in virtute sancte obediencie, quatenus ipsas in[14]) parrochiis et ecclesiis[15]) vestris inuiolabiliter obseruetis, et in libris vestrarum ecclesiarum prefatas constituciones,[16]) quas vobis sub nostro sigillo interclusas — *uel* sigillatas[17]) — per . . latorem presencium ducimus destinandas, scribi uel[18]) redigi faciatis.[19])

Alioquin contemptores huiusmodi mandati nostri propter inobedienciam grauiter puniemus.
Datum etc.

84. Qualiter constituciones synodales execucioni dentur.[20])

N miseracione etc. archydiacono etc.

Relacione plurimorum intelleximus manifeste,[21]) quod quidam rectores archidiaconatus vestri in parrochiam alte-

1) D: *detineri.*
2) D: *ligatum.*
3) D: *regestrandis.* auch ist hier wieder dieses und das folgende muster umgestellt.
4) B fügt hier noch *uicariis* ein.
5) B und D fügen noch *rectoribus* ein.
6) A und C: *capitulis.*
7) B: *rectoribus.*
8) B: *ordines.*
9) B: *set fierent tamquam.*
10) D: *reputata.*
11) B fügt noch bei: *et nobiscum.*
12) D: *dicti consilii siue capituli.*
13) A C D: *et nostri.*
14) Von hier an bis *prefatas* einschliesslich fehlt in D.
15) In B fehlt *et ecclesiis.*
16) D: *constituciones scribatis.*
17) In B und D fehlt *uel sigillatas.*
18) In B fehlt *scribi uel.*
19) D hat blos: *presencium destinamus.*
20) B fügt noch bei: *uel obseruentur.*
21) B und D: *veridica.*

rius manus[1]) extenderunt auidas, contra deum et libertatem ecclesiasticam[2]) ac contra constituciones synodales in synodo nostra nuper editas et per capitulum nostrum et clerum nostre dyocesis vniuersum legittime approbatas.

Quo circa mandamus vobis, quatenus dictas constituciones nostras in archydiaconatu vestro faciatis ab omnibus rectoribus conmendatoribus procuratoribus et ceteris[3]) clericis inuiolabiliter obseruari, contradictores et rebelles auctoritate nostra per censuram ecclesiasticam conpellendo.[4])

Datum etc.

85. De eo qui intestatus decessit.[5])

G[6]) miseracione etc. archypresbytero etc.

Exhibita nobis rectoris de . . peticio continebat, quod — cum . . laycus parrochianus suus subitanee mortis suffocacione decesserit[7]) intestatus — heredes et successores dicti intestati sibi terciam[8]) de tercia[9]) bonorum suorum — prout seruatur de iure et consuetudine nostri episcopatus — soluere[10]) contradicunt.

Quo circa mandamus vobis, quatenus inquisita super hoc diligencius veritate, si inueneritis ipsum[11]) parrochianum[12]) decessisse[13]) ut asserit[14]) intestatum, heredes et successores ipsius[15]) ad soluendum dicto rectori terciam partem[16]) de tercia bonorum dicti intestati auctoritate nostra[17]) per censuram ecclesiasticam conpellatis, inuocato ad hoc si necesse fuerit auxilio brachii secularis.

Datum etc.

86. Visitacio contra clericos per archydiaconum.

R miseracione etc. dilecto suo . . archydiacono etc.

Relacione plurimorum ad nos noueritis peruenisse,[18]) quod aliqui clerici in vestro archydiaconatu constituti de

1) B: *archidyaconi nostri indifferenter manus.* D: *vestri parroch. manus ad inuicem.*
2) B: *sancte matris ecclesie.* D: *deum et iusticiam et libertatem sancte matris ecclesie.*
3) D: *ceteris aliis.*
4) B: *conpescendo.*
5) B: *discessit.*
6) C: *Chunradus.*
7) B: *discesserit.*
8) B und D: *terciam partem.*
9) B: *tercia parte.*
10) D: *tradere.*
11) B und D: *dictum.*
12) A und C: *citatum.* B: *parrochianum eundem.*
13) A und C: *fuisse.*
14) D: *asseritur.*
15) B setzt *intestati* bei.
16) In B fehlt *partem.*
17) In D fehlt *auctoritate nostra.*
18) B: *deuenisse.*

incontinencia et aliis excessibus et alias [1]) peruerse et [2]) inique conuersacionis et vite infamia publice notantur, sanctam religionem ordinis [3]) inpudenter [4]) ac viliter [5]) polluentes.

Quo circa vobis in virtute obediencie et sub obtestacione [6]) diuini iudicii districte precipiendo mandamus, quatenus omni mora postposita ad ecclesias vestri archydiaconatus [7]) personaliter accedatis, et de uita et conuersacione ipsorum [8]) clericorum diligencius inquiratis, corrigendo que videritis corrigenda, et nichilominus secundum sanctiones canonicas excessus delinquentium [9]) puniendo.

Datum etc.

87. Ad fratres predicatores portantes [10]) alienum parrochianum ad sepulturam. [11])

M miseracione etc. religiosis viris et amicis in Christo karissimis priori et conuentui fratrum predicatorum de . . loco salutem et fraternam in domino caritatem.

Ex parte rectoris et clericorum . . ecclesie nobis conquerendo extitit intimatum, quod — cum . . parrochianus dicte [12]) ecclesie, agens in articulo mortis, ipsi ecclesie tanquam parrochianus eiusdem [13]) quedam [14]) de bonis suis legauerit, et ibidem in vltima voluntate se preceperit sepeliri — vos tanquam alieni iuris [15]) raptores falcem in messem alienam mittentes, corpus dicti parrochiani cum quibusdam legatis ecclesie predicte ad sepeliendum in vestrum monasterium deportastis.

Verum cum non debeamus alicui iusticiam denegare, mandamus vobis quatenus — si est ita — corpus defuncti ad prefatam ecclesiam cuius parrochianus extitit deportantes, dictis rectori et clericis legata [16]) sibi plenarie persoluatis.

1) In D fehlt *et alias*.
2) In B fehlt *peruerse et*.
3) B: *religionem clericalis ordinis*. D: *religionem clericalem ordinem*.
4) D: *inprudenter*.
5) D: *et multipliciter*.
6) A und C: *ostentacione*. B: *attestacione*.
7) B: *ad archidyaconatum*.
8) A und C: *priorum et*.
9) B: *diligentius*.
10) C: *deportantes*.
11) In A ist der raum für dieses rubrum noch leer.
12) In B ist von hier an bis *parrochianus* einschliesslich ausgefallen.
13) D: *eidem*.
14) In B fehlt *quedam*. A und C haben *quondam*.
15) B: *uiri*.
16) A: *clericis de . . et legatis*. B: *clericis et legatis*. C: *clericis delegatis*.

Alioquin die . . quem vobis peremptorium [1]) terminum [2]) assignamus coram nobis per sufficientem procuratorem conparere curetis, [3]) dictis rectori et clericis de premissis facturi iusticie conplementum. alias nos [4]) in dicta causa prout de iure fuerit procedemus.

Quod si dies conparicionis [5]) etc.

Datum etc.

88. Conposicio [6]) inter episcopum et capitulum.

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos N miseracione diuina . . episcopum ex vna parte et capitulum eiusdem [7]) ex altera super diuisione bonorum nostrorum, [8]) scilicet super decimis mortuariis et aliis iuribus . . ecclesiarum nostre dyocesis, a longis retroactis temporibus esset questionis materia suscitata — tandem altissimus Iesus Christus vnigenitus gloriosus, qui est testator [9]) pacis et vere salutis formator, [10]) omne reuocans odium scandalum et offensam, inter nos amicabilem conposicionem per viam pacis et concordie edidit salutarem.

Cuius pacis inherentes vestigiis formam pacis et concordie per amicabilem conposicionem in hunc modum duximus statuendum. [11]) videlicet quod episcopus qui nunc est et omnes ipsius successores qui vlixbonensis ecclesie pro tempore fuerint [12]) libere habeant sine qualibet contradictione decimas et mortuaria et omnia alia iura . . ecclesie perpetuo [13]) possidenda.

Ordinatum etiam extitit inter nos et capitulum predictum, quod capitulum [14]) decimas et mortuaria et omnia alia iura . . ecclesie — preter procuracionem que datur racione visitacionis — libere habeat et possideat cunctis temporibus seculorum.

In cuius rei testimonium fecimus inde fieri tres cartas per alphabetum diuisas, nostris sigillis signatas, [15]) quarum

1) In D fehlt *peremptorium.*
2) B: *diem.*
3) B und D: *conpareatis.*
4) D: *alioquin.*
5) In B und D fehlt *conparicionis.*
6) A: *computacio.*
7) D: *ecclesie eiusdem.*
8) B: *omnium.*
9) D: *actor.*
10) B: *reformator.*
11) B: *ordinandam.* D hat hier kürzer gleich: *omne scandalum odium uel offensam inter nos amouit et amicabilem conposicionem inter nos duxit ordinandam.*
12) Von hier an bis *ecclesie* einschliesslich ist in A und B ausgefallen.
13) B und D: *qui ecclesie predicte prefuerint.*
14) In A und C ist *quod capitulum* ausgefallen.
15) D: *nostro sigillo sigillatas.*

vna remaneat penes [1]) nos dictum episcopum, altera penes capitulum, et tercia remaneat thezaurizario[2]) vlixbonensis[3]) ecclesie perpetuo conseruanda. [4])

Actum etc. presentibus etc.

89. Quod conposicio confirmetur[5]) per papam.

Sanctissimo in Christo patri ac domino domino N diuina prouidencia sacrosancte romane [6]) ecclesie summo pontifici M licet indignus episcopus et capitulum vlixbonense [7]) cum summa reuerencia pedum oscula beatorum. [8])

Cum inter nos ad inuicem super diuisionibus bonorum nostrorum omnium, scilicet decimis mortuariis et iuribus [9]) aliis talium ecclesiarum nostre [10]) dyocesis, questio varia et diuersa agitata diucius extitisset, tandem mediante redemptoris [11]) gracia, qui pacis est et concordie reformator, [12]) per amicabilem conposicionem questionem prefatam concorditer terminauimus in hunc modum: *in nomine domini amen* etc.

Quare vestre sanctitatis beniuolenciam humiliter duximus exorandam, [13]) quatenus prelibatam [14]) conposicionem — prout iuste [15]) et sine prauitate facta est — vestris dignemini litteris confirmare ac stabilitate perpetua [16]) solidare.

Datum etc.

90. Conpromissum in arbitros. [17])

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos M miseracione etc. ex vna parte et capitulum eiusdem ex altera super iure patronatus . . ecclesie nostre dyocesis, scilicet possessionibus decimis et aliis rebus, auctoritate apostolica questio esset diucius agitata — nos volentes parcere multis laboribus et expensis, ac prefatam questionem [18]) iudicio uel concordia terminare, pro bono pacis

1) Von hier an bis *remaneat* einschliesslich fehlt in D.
2) B C D: *thesaurario.*
3) In B und D fehlt *vlixbonensis.*
4) D: *reseruanda.*
5) B: *firmetur.*
6) B: *Gregorio sancte romane.* D: *Innocencio sacro sancte romane ac vniuersalis.*
7) D: *capitulum eiusdem ecclesie.*
8) Anstatt dieses schlusses setzt B gleich nach *ecclesie* ein *etc.*
9) B: *rebus.*
10) D: *scilicet mortuariorum decimarum et aliarum rerum ecclesiarum mee.*
11) D: *altissimi.* B und C: *redemptoris altissimi.*
12) B: *amator.*
13) B: *supplicandam.*
14) D: *predictam.*
15) B: *de iure.*
16) In D fehlt *perpetua.*
17) In D fehlt dieses und die beiden folgenden stücke.
18) B: *causam.*

et concordie super questione prefata conpromisimus in . . viros prouidos et discretos, sub pena hinc inde corporalis[1]) prestiti iuramenti,[2]) et sub pena etiam mille[3]) marcarum argenti soluendarum a parte contradicente parti obtemperare volenti arbitrio seu iudicio . . arbitrorum.

Et sub pena eadem promittimus et obligamus nos, stare sub ypotheca bonorum nostrorum temporalium et spiritualium arbitrio mandato proposicioni seu iudicio predictorum,[4]) et acceptare et seruare quidquid ipsi uel duo ipsorum[5]) in hac questione contenta arbitrando mandando iudicando ordinando laudando conponendo et etiam sentenciando[6]) quidquid ipsi uel duo ipsorum duxerint[7]) faciendum.

In cuius rei testimonium eis talibus has nostras patentes litteras, nostris sigillis sigillatas,[8]) duximus concedendas.

Datum etc.

91. Contractus mutui.[9])

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod in . . die . . anno[10]) nos R miseracione diuina etc. recognoscimus[11]) et confitemur, a mercatore . . loci c marcas bonorum turonensium et legalium mutuo accepisse, et ipsas nobis fuisse solutas in peccunia numerata.[12])

Quas quidem marcas in vtilitatibus et negociis vlixbonensis ecclesie duximus conuertendas.[13])

Nos vero dictas marcas uel valorem earum predicto mercatori usque ad . . diem in ciuitate vlixbonensi in pace et sine contradictione qualibet nos promittimus soluturos.

In cuius rei testimonium hanc patentem litteram, nostro[14]) sigillo munitam, dicto mercatori duximus concedendam.

Datum etc.

92. Refutacio peccunie.[15])

Nouerint vniuersi presentes litteras inspecturi, quod

1) B: *corporis.* A und C: *precorporalis.*
2) B: *prestito iuramento.*
3) B hat nur *c.*
4) B: *predicto.*
5) B: *nostrorum.*
6) B: *seruando.*
7) B: *dixerint.*
8) B: *signantes.*
9) B stellt dieses und das folgende muster um.
10) B: *anno . . loco.*
11) B: *cognoscimus.*
12) B: *naturali.*
13) B: *concedendas.*
14) B: *nostri sigilli munimine roboratam uel nostro.*
15) B setzt noch *mutate*, C *numerate* bei.

ego . . mercator vlixbonensis[1]) confiteor et recognosco, me habuisse et in numerata[2]) pecunia recepisse a venerabili patre domino M vlixbonensi episcopo c[3]) marcas bonorum turonensium et legalium, quas eidem mutuaui.[4])

Et ipsum et successores suos qui vlixbonensi[5]) ecclesie prefuerint ad huiusmodi debitum do et concedo pro liberis et quietis, ita quod — si de cetero supra dicto debito carta uel scriptura siue instrumenta aliqua apparuerint — sint irrita, et nullam habeant roboris firmitatem.

In cuius rei testimonium hanc patentem litteram per manus talis[6]) tabellionis factam dicto episcopo concessi et mei[7]) sigilli munimine signatam.

Et ego talis tabellio his omnibus interfui etc.

93. Contra officiales[8]) ciuitatis qui tenent aliquem[9]) obsessum in ecclesia.

N miseracione etc. dilectis suis archidyacono et archipresbytero talis castri[10]) salutem etc.

Dolemus non inmerito quam plurimum et turbamur. intelleximus enim, quod quidam layci, quibus falso modo et inique mortis inpigebatur[11]) periculum, timentes[12]) pretorem et officiales dicti[13]) castri contra eosdem in iracundiam concitantes, ad . . ecclesiam dicti castri pre metu mortis confugerant,[14]) ut in eadem securius possent a mortis periculo defensari. qui[15]) pretor et officiales cum multitudine armatorum in eosdem confugientes cum magno tumultu hostiliter irruentes, ipsos in prefato obsessos tenentes, inmunitatem dicte ecclesie tamquam speluncam latronum violando, dictis confugientibus in contemptu[16]) dei et sancte matris ecclesie panem et aquam et cetera victualia[17]) subtraxerunt.

Quo circa mandamus vobis, quatenus ipsos pretorem et officiales[18]) auctoritate nostra moneatis, ut dictos confu-

1) B: *mercator . . loco.*
2) B: *et inmutata.*
3) B: *domino episcopo . . c.*
4) B: *exconmutuaui.*
5) B: *tali.*
6) In B fehlt *talis.*
7) B: *nostri.*
8) D: *pretorem et officiales.*
9) In D fehlt *aliquem.*
10) In D fehlt *talis castri.*
11) B: *inpingebatur.* D: *inpungebatur.*
12) A B C: *tenentes.*
13) Von hier an bis *possent* einschliesslich ist in D ausgefallen.
14) B: *confugerent.* C: *confugerunt.*
15) A und D: *quod.*
16) D: *dicti consurgentes in conspectu.*
17) D: *et tectum actualiter.*
18) B und D: *officialem.*

gientes in prefato [1]) obsessos non teneant, nec eis aliqua subtrahant alimenta.

Quod si scriptis [2]) moniti id facere recusarint, ipsos auctoritate nostra exconmunicetis, et exconmunicatos publice nuncietis, et faciatis ab omnibus tamquam exconmunicatos arcius euitari.

Insuper omnes dicti castri ecclesias supponatis ecclesiastico interdicto, quo usque dicti confugientes [3]) liberum et securum habeant exitum et regressum, et eidem ecclesie cuius inmunitatem [4]) temere violarunt [5]) et de tanta deo et nobis illata iniuria satisfaciant conpetenter.

Datum [6]) etc.

94. Reseruacio beneficii auctoritate apostolica. [7])

R miseracione etc. dilectis suis priori et clericis porcionariis talis ecclesie talis castri [8]) salutem et benedictionem.

Noueritis, nos summi pontificis [9]) litteras recepisse in hunc modum: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc. [10])

Harum auctoritate litterarum qua fungimur in hac parte dictum clericum in sciencia moribus vita et conuersacione [11]) examinauimus, prout in dicto rescripto apostolico plenius continetur. et quia ipsum inuenimus dignum [12]) ad huiusmodi beneficium obtinendum, nos sibi reseruamus [13]) porcionem in dicta ecclesia quam primo ibidem vacaret [14]) ad collacionem ipsius, ut ipsam dicto clerico iuxta mandatum summi pontificis conferamus.

Quo circa vobis eadem auctoritate precipimus et mandamus, quatenus quam cito in prefata ecclesia porcionem vacare contigerit ad collacionem ipsius [15]) nullatenus procedatis, quia de [16]) ipsa porcione dicto clerico intendimus prouidere, decernentes irritum et inane quicquid de colla-

1) B: *prefata ecclesia.* D: *in dicta ecclesia.*
2) D: *dicti.*
3) D: *fugientes.*
4) B: *inmunitates.*
5) D hat hier: *exitum ex eiusdem ecclesie inmunitate temere violare.*
6) B: *datum prage.*
7) In A fehlt *auctoritate apostolica.*
8) B: *suis parrochiariis .. ecclesie.* D: *suis rectori etc.*
9) B und D: *nos domini pape.*
10) B hat nur: *G etc.* D dagegen: *I episcopus etc.*
11) In D fehlt *vita et conuersacione.*
12) D: *ydoneum.*
13) B: *reseruauimus.* C: *seruauimus.*
14) B und D: *uacare contigerit,* worauf in D alles ausgefallen ist bis zu den worten *ad collacionem* des folgenden absatzes, vor welchen dort *quare* steht.
15) B: *alterius.*
16) D: *quoniam in.*

cione predicta contra mandatum domini pape presumpseritis attemptare.

Datum etc.

95. Confirmacio[1]) beneficii auctoritate apostolica.

N miseracione etc. dilectis suis rectori et clericis[2]) etc.

Noueritis, nos olim summi pontificis recepisse litteras in hac forma: *G*[3]) etc.

Et cum nos dictum clericum tunc temporis in sciencia moribus vita et conuersacione examinauerimus, et inuenerimus dignum ad huiusmodi beneficium obtinendum, nos sibi reseruauimus porcionem quam cito[4]) ibidem vacaret, et conferendam[5]) duximus iuxta mandatum domini pape,[6]) prout in littera nostre reseruacionis plenius continetur.

Nunc autem, cum in dicta ecclesia quedam porcio vaccet ad presens per mortem . . porcionarii ipsius ecclesie, volentes, ut dignum est, mandatis domini[7]) pape in omnibus obedire, prefatam porcionem dicto clerico auctoritate ipsius domini pape qua fungimur in hac parte[8]) duximus conferendam, et ipsum de dicta[9]) porcione per nostrum pilleum inuestimus, contradictores et rebelles exconmunicacionis vinculo innodantes.

In cuius rei etc. datum etc.

96. Cum metropolitanus[10]) vocat ad synodum suffraganeos.[11])

N dei gracia archiepiscopus salernitanus[12]) venerabilibus fratribus et amicis in Christo karissimis talibus dei gracia episcopis suffraganeis salernitane[13]) ecclesie salutem et fraternam in domino karitatem.

Cum de grege nobis conmisso in extremo die iudicii nos oporteat reddere racionem, expedit ut pro ecclesia dei

1) A und C: *conseruacio*. B: *inuestitura uel conseruacio beneficii auctoritate domini pape*. D: *alia reseruacio de porcione*.

2) B und D: *clericis porcionariis ecclesie*.

3) B: *Innocencius uel Gregorius*. D: *Innocencius*.

4) D: *primum*.

5) B: *confirmandam*.

6) C: *pape in omnibus*.

7) D: *mandatis dicti domini nostri*.

8) In B fehlt *in hac parte*.

9) B und D: *ipsa*.

10) A: *cum capuanus*. B: *cum archiepiscopus uel metropolitanus*. C: *cum conprianus* mit dem abkürzungsstriche über *ri*.

11) C fügt *ipsos*, D *suos* bei.

12) B: *Franciscus dei gracia archiepiscopus*. D: *N miseracione etc*.

13) B hat hiefür zwei punkte. D: *turonensis*.

taliter vigilemus, ut conmissum nobis gregem ab illius lupi morsibus qui circuit querens quem deuoret [1]) defendamus, non facientes tanquam mercenarius cuius proprie non sunt oues, qui videns lupum venientem dimittit oues et fugit, set tanquam boni et experti pastores gregis, qui oues sibi conmissas defendentes a luporum lacerantibus morsibus vigilant et conseruant.

Hinc est quod vos rogamus attencius [2]) et monemus, quatenus in . . ciuitate omni mora postposita nobiscum personaliter intersitis, ut ibidem nobiscum super vtilitatibus [3]) ecclesiarum nostrarum et tocius regni . . procurandis [4]) habeamus colloquium et tractatum.

97. De anniuersario dato ecclesie [5]) ab epyscopo viuente. [6])

In nomine domini amen.

Cum ex debito nature filius ad reuerenciam teneatur et obedienciam matri sue, que suis maternis ipsum lactauit vberibus, [7]) quam plurimis sumptibus et sudoribus enutriuit, siquidem nos miseracione diuina . . episcopus, [8]) recolentes plurima bona que a matre nostra vlixbonensi [9]) ecclesia a teneris annis recepimus, que nos etiam in pietatis sue gremio collocando de honore ad honorem gradatim de bono in melius exaltauit, ut diuini cultus seruicium [10]) non diminuatur set augeatur pocius, ad honorem gloriose virginis [11]) Marie et beati Vincencii martiris, [12]) cuius corpus sanctissimum in vlixbonensi [13]) ecclesia requiescit, damus et concedimus dicte vlixbonensi [14]) ecclesie . . possessionem nostram cum omnibus pertinenciis suis quam [15]) habemus in . . loco, que nobis successione [16]) patrimonii nostri remansit, perpetuo possidendam, ita videlicet quod per redditus possessionis ipsius vna missa ad honorem sancti spiritus in quolibet die iouis, alia vero missa in quolibet die sab-

1) D: *deuoret resistere ualeamus.*
2) D: *attente.*
3) D: *ibidem simul pro vtilitate.*
4) D: *tocius regiminis nobis conmissi.*
5) In D fehlt *ecclesie.*
6) B: *donacio patrimonii ecclesie uel anniuersario dato ecclesie timente.*
7) D: *filius tenetur obedienciam et reuerenciam matri sue exhibere, quem ipsa suis lactauit vberibus et laboribus.*
8) B: *diuina vlixbonensis episcopus.*
9) In B und D fehlt *vlixbonensi.*
10) D: *officium.*
11) D: *virginis matris.*
12) D: *Vincencii et Martini.*
13) D: *in dicta turonensi.*
14) D: *ipsi turonensi.*
15) A: *quas.*
16) D: *possessione.*

bati[1]) ad honorem genitricis[2]) virginis gloriose,[3]) alia autem missa in quolibet die martis [4]) ad honorem eiusdem martiris beati Vincencii, [5]) ceteris vero diebus et singulis vna missa de requie pro animabus [6]) patris et matris mee et pro anima nostra perpetuo sollempniter [7]) decantentur.

In cuius rei etc. datum etc.

98. De condendo [8]) testamento.

In nomine sancte trinitatis et indiuidue vnitatis patris et filii et spiritus sancti amen.

Nos miseracione diuina[9]) episcopus, memores condicionis humane, quam semper comitatur innata fragilitas, cui ab ipso vite principio mortis imperium dominatur, dum vite nobis instaret terminus, loquele tamen et [10]) memorie in nobis integritate vigente, egri corporis, sane mentis, [11]) sic saluti nostre anime prouidimus consulendum, [12]) ut rebus humanis exempti videamur, de veri et eterni dei misericordia confidentes, quod cor contritum et humiliatum non despicit, quod ut suum redimeret populum [13]) gustare voluit calicem [14]) passionis.

Hoc presens testamentum, quod nuncupatiuum dicitur, id est sine scripturarum sollempnitate, in hunc modum duximus statuendum. videlicet pro anima etc.

99. Quando[15]) episcopus constituit procuratorem in curia romana. [16])

In nomine domini amen.

Nouerint vniuersi, quod talis vlixbonensis[17]) episcopus nomine ecclesie nostre constituimus fecimus seu ordinauimus . . latores presencium procuratores nostros, et quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio,

1) A hat hier *anni*, worauf bis *die* einschliesslich alles ausgefallen ist.

2) B: *dei genitricis*.

3) B: *virginis Marie*. D: *virginis gloriose Marie*.

4) D: *veneris*.

5) In D fehlt *beati Vincencii*. B dagegen setzt noch bei: *uel predicti sancti*.

6) B: *animabus parentum meorum id est pro anima*.

7) In D fehlt *sollempniter*.

8) A: *concedendo*.

9) B: *miseracione etc. vlixbonensis*.

10) D: *tam loquele quam*.

11) B: *egri corpore sani mente uel egri corporis sani mentes* oder vielleicht *mentis*.

12) D: *nostre duximus prouidendum*.

13) D: *populum vnigenitum saluatorem*.

14) B: *poculum uel calicem*.

15) C: *quod*.

16) In D fehlt dieses und das folgende muster.

17) B: *vlixbonensis ecclesie*.

occupantis, set quod vnus inceperit [1]) alter valeat consummare, in romana curia in omnibus causis appellacionum et in principalibus contra nos motis et mouendis a quibuscumque, in iudicio et[2]) extra, vbicumque nos inuenerint citatos ab homine uel a iure, coram quocumque iudice seu auditore sedis apostolice delegato, ad agendum defendendum[3]) excipiendum, ad petendum[4]) absolucionis beneficium, ad cautelam, et ad conponendum, et ad conpromittendum in arbitros seu amicabiles conpositores seu arbitratores, et iudices eligendum et recusandum, et ad impetrandum et contradicendum litteras legendas seu[5]) simplices iusticiam uel graciam continentes, et ad appellandum et appellaciones prosequendas,[6]) et apostolos petendos et recipiendos, et ad prestandum in anima nostra de calumpnia seu de veritate dicenda[7]) uel cuiuslibet alterius generis sacramentum, dantes eisdem licenciam[8]) ut vterque eorum potestatem habeat substituendi alium seu alios procuratores loco sui et ipsos reuocandi, quandocumque et quociescumque animis nostris viderint — *seu* viderit — expedire,[9]) et in se procuracionis officium resumendi.

Et promittimus, nos sub ypotheca bonorum ecclesie ratum habituros et firmum quicquid per dictos procuratores seu alterum constitutum seu substitutum [10]) ab eis uel ab altero eorum factum fuerit in premissis et singulis premissorum.

In cuius rei etc. datum etc.

100. Quando[11]) epyscopus constituit procuratorem ad mutuum contrahendum.

Vniuersis presentes litteras inspecturis R miseracione etc.

Nouerit vniuersitas vestra, quod nos dilecto [12]) magistro . . canonico ecclesie talis sancti in Confluencia,[13]) quem ad sedem apostolicam nostrum procuratorem et nuncium destinamus pro nostris nostreque ecclesie negociis ibidem procurandis, speciale mandatum damus et liberam concedi-

1) B: *inciperet.*
2) B: *mouendis quibuslibet et extra.*
3) B: *descendendum.*
4) B schreibt zusammen: *apetendum.*
5) In A B C fehlt *seu.*
6) B: *persequendum.*
7) B: *danda.*
8) In A und C fehlt *licenciam.*
9) B: *quocienscunque eis uisum fuerit expedire uel nostris animis.*
10) In B fehlt *seu substitutum.*
11) C: *qualiter.*
12) B und C fügen *nostro* bei.
13) Von *canonico* einschliesslich bis hieher fehlt in B.

mus potestatem, nostro et ecclesie nostre nomine mutuum contrahendi cum [1]) quocumque siue quibuscumque [2]) creditoribus usque ad summam c librarum turonensium, et obligandi nos et successores nostros ac ecclesiam et omnia bona nostra et ecclesie nostre, mobilia et inmobilia, presencia et futura, ecclesiastica et mundana, illi uel illi[3]) a quo siue quibus idem noster procurator usque ad dictam summam duxerit mutuum [4]) contrahendum, et iurandi in animam nostram quod illa pecunia siue pars ipsius quam ipse nostro et ecclesie nostre nomine duxerit mutuo contrahendum non sit in nostram set ecclesie nostre vtilitatem conuersa, et renunciandi priuilegio fori, [5]) beneficio restitucionis in integrum, et excepcioni etiam quod predicta pecunia[6]) non sit conuersa in nostram set ecclesie nostre vtilitatem pretextu alicuius constitucionis canonice uel ciuilis, et constitucioni de duabus dietis edite in concilio generali, cunctisque constitucionibus probacionibus et excepcionibus [7]) quibus contra creditores ipsos nos tueri possemus et per quas posset eis super eodem mutuo [8]) preiudicium aliquod generari, dantes eidem procuratori speciale mandatum substituendi nos iurisdictionibus cuiuscumque capellani domini pape si voluerit, in quem tanquam in iudicem nostrum consentimus, sponte scientes nostrum iudicem, et quod[9]) ipse possit et debeat de predicta summa pecunie siue eius parte nos condempnare ac in nos exconmunicacionis sentenciam ferre quocienscumque voluerit, si pecuniam de qua fuerimus condempnati non soluerimus in termino ab ipso auditore nostro statuendo, promittentes nos ratum gratum et firmum habere et contra de iure uel facto aliquatenus non venire quicquid super predictis seu eorum aliquo seu aliquibus idem noster procurator faciendum duxerit aut etiam procurandum, et velut [10]) in contractu seu litteris eiusdem nostris procuratoriis [11]) hinc inde faciendis plene contigerit [12]) contineri. [13]) et si contigerit [14]) super premissis [15]) omnibus et singulis premissorum [16]) litteras apostolicas inpetrare, conuencioni iudicum per nos uel procuratores nostros in romana curia conmorantes renunciamus expresse.

1) A B C: *et.*
2) B: *quicumque.*
3) In B fehlt *uel illi.*
4) B: *mutuo.*
5) B: *priuationem forme.*
6) In B fehlt *pecunia.*
7) B: *exemptionibus.*
8) In B fehlt *mutuo.*
9) A B D: *esse quod.* C hat blos *et.*
10) A B C: *velit.*
11) B und C: *nostri procuratoris.*
12) C: *contigit.*
13) B: *consentimus.*
14) B: *contingeret.*
15) B: *super predictis uel premissis.*
16) In B fehlt *premissorum.*

In cuius rei testimonium et euidenciam pleniorem [1]) presentes litteras nostri sigilli munimine duximus roborandas.

Datum etc. anno domini etc.

101. Confirmacio beneficii ad instanciam sui vicarii.

Vniuersis presentes litteras inspecturis N miseracione etc.

Significamus vniuersitati vestre, quod talis nostre dyocesis presbyter [2]) quasdam litteras apertas, munitas sigillo . . nostri vikarii, [3]) nobis exhibuit et ostendit, quarum tenor talis est: [4]) *nouerit* etc.

Et nos supradictus episcopus quod factum est in premissis per dictum dominum [5]) P viccarium approbantes, [6]) de prebenda . . ecclesie auctoritate domini pape nobis in hac parte conmissa dictum presbyterum [7]) per nostrum pilleum [8]) inuestimus, et eundem instituimus in eadem, et omnes et singulos qui ei super ea inpedimentum quocumque modo prestiterint publice uel occulte exconmunicacionis sentencia innodamus.

Parrochianis eiusdem ecclesie et aliis vndecumque sint et [9]) cuiuscumque [10]) condicionis extiterint, qui tenentur obedire [11]) in aliquo eidem ecclesie, in virtute obediencie precipiendo mandamus, quatenus dicto . . tamquam rectori ipsius ecclesie reuerenter obediant, et salubria eius mandata obseruent, de iuribus ecclesie predicte debitis eidem debeant tamquam rectori suo plenarie respondere, et ratas et firmas habentes sentencias quas idem ex [12]) premissis aut aliis iuste [13]) et rite tulerit in rebelles.

In cuius rei testimonium etc. datum etc.

102. Confirmacio [14]) beneficii auctoritate apostolica. [15])

N miseracione etc. discreto viro . . etc.

1) B fügt noch *uel clariorem* bei.
2) In A und C fehlt *presbyter*.
3) In B fehlt *apertas* u. s. w. bis *vikarii* einschliesslich.
4) B: *erat*.
5) Von hier an bis *per* einschliesslich ist in B ausgefallen.
6) Anstatt dieses satzes hat D blos: *nos prouidencia per dictum nostrum vicarium*.
7) D: *clericum*.
8) D: *birretum*.
9) In A B C fehlt *sint et*.
10) In A und C fehlt auch *cuiuscunque*.
11) In A und C fehlt *obedire*.
12) D: *de*.
13) D: *iusto modo*.
14) B: *quando aliquis inuestitur auctoritate papali, uel confirmacio*.
15) In D fehlt dieses muster.

Litteras sanctissimi patris domini N sacrosancte romane ecclesie summi pontificis,[1] non viciatas non cancellatas non[2] abolitas non corruptas nec in aliqua parte sui lesas, recepimus in hac forma: *N*[3] *episcopus seruus seruorum* etc.

Volentes itaque, ut tenemur, mandatis apostolicis obedire,[4] cum aliquod canonicum non obsistat quod prouisionem tibi faciendam pro prestimoniis supradictis inpediat, tibi[5] auctoritate domini pape qua fungimur in hac parte prestimonia . . ecclesie vacancia per mortem canonici . . conferimus,[6] teque per nostrum birretum[7] inuestimus presencialiter de eisdem, reseruata nobis nichilominus potestate prouidendi tibi pinguius[8] de prestimoniis, si secundum tenorem predictarum litterarum de hijs que tibi contulimus non fuerit plene prouisum, in contradictores et rebelles si qui fuerint exconmunicacionis sentenciam promulgando.

Datum etc.

103. In eundem modum[9] uel quasi.[10]

N miseracione etc. dilectis viris etc.

Litteras domini pape recepimus in hunc modum: *M*[11] etc.

Volentes itaque, ut tenemur,[12] mandatis apostolicis obedire,[13] secundum tenorem predictarum litterarum eidem .. clerico prestimonia . . ecclesie . . dyocesis vacancia per mortem . . canonici contulimus, ipsumque per birretum[14] nostrum presencialiter inuestimus de eisdem.

Vobis nichilominus — cui[15] quantum in hoc[16] non tamen in totum conmittimus vices nostras — qua fungimur auctoritate[17] mandamus, quatenus eundem . . uel procuratorem suum eius nomine in corporalem possessionem predictorum prestimoniorum iuxta mandati apostolici tenorem inducatis,[18] et defendatis inductum, ita tamen quod ad

1) B: *litteras domini pape sanctissimi patris.*
2) Von hier an bis *recepimus* einschliesslich ist in A und C ausgefallen..
3) B hat hier *G.*
4) B und C: *in omnibus obedire.*
5) In A und C fehlt *tibi.*
6) B: *confirmamus.*
7) A: *birreum.*
8) A und C: *pignus.*
9) D: *in eodem modo.*
10) B fügt noch bei: *introducatur aliquis in corporalem possessionem.*
11) B: *Gregorius.* D hat *N.*
12) In D fehlt *ut tenemur.*
13) B und D: *in omnibus obedire.*
14) B fügt noch *uel birrum* bei.
15) In B fehlt *cui.*
16) D: *cui tantum in hac parte.*
17) A und C fügen noch *nostra* bei.
18) D fügt noch *et induci faciatis* bei.

exequenda predicta alter vestrum [1]) alterum non expectet, in [2]) contradictores et rebelles si qui fuerint auctoritate nostra quin pocius apostolica exconmunicacionis sentenciam promulgando.

In cuius rei etc.

104. Qualiter [3]) episcopus conmittit vices suas canonico ut absoluat clericum secundum litteras penitenciarii domini pape. [4])

N miseracione etc.

Noueritis, nos religiosi viri domini pape penitenciarii recepisse litteras sub hac forma: *venerabili* etc.

Quo circa auctoritate [5]) predictarum litterarum precipimus [6]) et mandamus, quatenus consideratis diligenter circumstanciis vniuersis in dictis litteris contentis, [7]) dictum talem a sentencia exconmunicacionis [8]) absoluatis, et cum eodem super irregularitate contracta dispensetis, prout in prefatis litteris domini pape [9]) penitenciarii plenius continetur.

105. Citacio auctoritate apostolica. [10])

N [11]) miseracione etc.

Noueritis, nos a sanctissimo patre summo pontifice recepisse litteras sub hac forma: *G* etc. *ponendo* [12]) *totum tenorem litterarum. quo posito ita dicas:*

Volentes mandatum apostolicum exequi reuerenter, qua fungimur auctoritate [13]) mandamus, quatenus per te uel ydoneum procuratorem [14]) octauo die post recepcionem presencium, quem terminum vobis pro duobus edictis et tercio [15]) peremptorio assignamus, aput . . nostro te conspectui [16]) representes, dicto tali in iusticia responsurus.

Alioquin procedemus in causa, prout exegerit ordo iuris.

Quod si predictus terminus in diem ceciderit [17]) feriatam,

1) D: *vestri.*
2) Dieser schlusssatz fehlt in D.
3) B: *quando.*
4) In D fehlt dieses und das folgende muster.
5) A: *auctoritate domini.*
6) B: *uobis precipimus.*
7) A und B: *concedendis.*
8) B: *a prefate exconmunicationis sentenciis.*
9) B: *litteris dicti.*
10) In A ist der raum für dieses rubrum leer. B: *littera citacionis domini pape.*
11) B: *Petrus.*
12) B: *etc. de uerbo ad uerbum, uel ponendo.*
13) B: *sub auctoritate.* C: *vobis auctoritate.*
14) B: *responsalem.*
15) B und C: *termino.*
16) B: *respectui.*
17) A: *caderit.* B: *cadit.*

sequentem diem non feriatam terminum tibi peremptorium assignamus.

Datum etc.

106. Qualiter procedatur contra contumaces nolentes comparere[1]) secundum auctoritatem apostolicam.

N miseracione etc.

Cum auctoritate nobis a domino [2]) papa conmissa . . de . . coram [3]) nobis litteris nostris citari fecerimus, idem mandato nostro deducto[4]) penitus in contemptum, certo sibi peremptorio [5]) termino assignato venire neglexit. [6]) propter quod ipsum contumacem eius exigente malicia reputantes, decernimus [7]) eum exconmunicacionis sentencie subiacere.

Quo circa, ne idem conmodum de sua contumacia [8]) reportaret, quia nil humilitas prodesse videretur [9]) humilibus, [10]) si contemptus contumacibus non obesset, discrecioni tue qua fungimur auctoritate sub exconmunicacionis pena precipiendo mandamus, quatenus singulis diebus dominicis et festiuis campanis pulsatis et candelis accensis [11]) denuncietis coram populo exconmunicacionis vinculo innodatum, donec sue culpe inobedienciam recognoscat, et de predicta contumacia satisfecerit ut tenetur.

Si autem mandatum nostrum neglexeris — quod non credimus[12]) — adimplere, te in scriptis[13]) exconmunicacionis vinculo innodamus.

Datum etc.

107. Qualiter episcopus conmittit vices suas archydiacono in quadam causa [14]) secundum auctoritatem apostolicam. [15])

N miseracione etc.

Noueritis, nos a domino papa recepisse litteras sub hac forma: *G*[16]) etc.

1) In C fehlt *nolentes comparere.* D schliesst mit *contumacem.*

2) D: *domino nostro.*

3) D: *conmisea laycum . de . coram.*

4) D: *debito.*

5) D: *personaliter.*

6) A B D: *neglexerit.*

7) B und D: *decreuimus.*

8) A und C: *sua malicia contumacia.*

9) D hat blos: *prodesset.*

10) In A B C fehlt *humilibus.*

11) B: *extinctis.*

12) In D fehlt dieses zwischensätzchen.

13) B: *in hiis scriptis.*

14) In C fehlt *in quadam causa.*

15) D: *publicam.*

16) D: *I episcopus.*

Cum igitur variis et diuersis negociis inpediti cognicioni et decisioni [1]) ipsius cause interesse non possimus, de vestra prudencia et sollicitudine [2]) plurimum confidentes, super ipsius cause cognicione et decisione tenore presencium vobis integre — diffinitiua [3]) nobis sentencia reseruata — conmittimus vices nostras.

In cuius rei etc.

Nota quod aliquando conmittitur sola cause cognicio usque ad diffinitiuam. [4]) et tunc dices: *presencium vobis auctoritate* [5]) *conmittimus vices nostras in eadem*, [6]) *nobis diffinitiua sentencia reseruata.*

Item nota quod huiusmodi conmissio uel subdelegacio [7]) aliquando fit per publicum instrumentum.

108. Qualiter episcopus scribat domino pape cum appellatum est in [8]) causa sibi conmissa.

Sanctissimo in Christo patri domino G sacrosancte romane [9]) ecclesie summo pontifici N licet indignus episcopus . . se ipsum ad pedum oscula beatorum.

A sanctitate vestra recepi litteras in hunc modum: *G* etc.

Cum ad execucionem mandati vestri humiliter et deuote [10]) procedens, partes easdem coram me fecerim legittime euocari, idem . . in cause processu sub hac forma vestram [11]) audienciam appellauit: *coram vobis domino* . . etc. *ponendo appellacionem secundum formam.* [12])

Conmunicato consilio peritorum [13]) ipsi appellacioni non duxi aliquatenus deferendum, nec ipsum ab examine mei [14]) iudicii reuocaui, precepi tamen eidem ut usque ad xxx dies cum [15]) hiis litteris vestro se conspectui presentaret.

In cuius rei etc. datum etc.

109. Prohemium super graciis faciendis. [16])

Inde [17]) personarum attendimus merita, cum aliquibus graciam elargimur. si ergo gracia meritum querit, et me-

1) D: *discrecioni.*
2) In B fehlt *et sollicitudine.*
3) In D fehlt *diffinitiua.*
4) B: *solius z negocium cognicio absque sentencia diffinitiua.*
5) D: *tenore.*
6) D: *nostras eiusdem in.*
7) C: *delegacio.* B: *siue delegatio.*
8) D: *cum appellatur a.*
9) D: *I sacro sancte romane ac vniuersalis.*
10) In D fehlt *et deuote.*
11) B und D: *ad uestram.*
12) B: *iuxta formam si est pacem.* D: *secundum formam. sanctissime pater.*
13) D: *sapientum.*
14) D: *iuris.*
15) In A B C fehlt *cum.*
16) D: *exordium super gracia concedenda.*
17) In B und D fehlt *inde.*

ritum graciam exigit, nec satis fit gracie dum [1]) indignis inpenditur, nec probis respondetur pro meritis si eis gracia denegatur. illis si quidem qui merentur est dextera porrigenda, ut [2]) digna retribucio merita probitatis extollat, et congrue retribucionis premium pluralitas magnificet meritorum.

110. Item super eodem. [3])

Inde [4]) ascribi cupientibus milicie clericali libenter facimus de bonis ecclesiasticis prouideri, ut ex hoc diuinum officium arcius [5]) amplectantes que dei sunt auidius exequantur, ab eo stipendia vite suscipiant cuius obsequiis mancipantur. [6])

Hinc est etc.

111. Super eodem. [7])

Hiis qui dant sciencie operam, ut clericali ordine domino famulentur, debet non inmerito de bonis ecclesiasticis prouideri, ut ab eo stipendia vite suscipiant cuius obsequiis mancipantur.

Hinc est etc.

112. Super eodem. [8])

Cupientibus disciplinis scolasticis informari libenter graciam impertimur, ut per eam studio auidius insistentes consequantur facilius quod intendunt.

Cum igitur dilectus noster talis cupiat, sicut asserit, disciplinis scolasticis informari, [9]) nos desiderium eius fauore beniuolo prosequentes, mandamus vobis, quatenus etc. [10])

1) D: *cum.*
2) A B C: *et.*
3) In A ist der raum für dieses rubrum leer.
B: *quando prouidetur eis qui uolunt clericari.*
4) In B und D fehlt *inde.*
5) In B fehlt *arcius.*
6) Der schluss von *ab eo* an fehlt in A B D.
7) In D fehlt dieses muster.
8) B: *super eodem facto et materia.*
9) D: *insistere.*
10) B: *quatenus etc. subsequencia.* Am schlusse steht in B: *explicit;* in D: *explicit summa Dominici yspani.*

Anhang.

Nach der andeutung in note 4 der vorbemerkungen seite 519 wie nicht minder zu num. 34 in der note 12 seite 548 finden sich in der handschrift B noch ohne besonderes rubrum ganz unmittelbar an die schlussworte des musters vniuersitatem vestram etc. oder wie es dort lautet et angeknüpft einige sätze.

Würden sie eine oder auch mehrere ganze selbstständige formeln bilden, am ende vielleicht wie die muster 109 bis 112 nur prooemien, wir hätten keinen anstand genommen, selbe gleich der num. 32, welche eben auch die handschrift B allein hat, und gleich der redactionsbemerkung am schlusse der num. 35, welche abermals der codex B allein hat, in der treffenden zahlenreihe im texte unserer sammlung selbst zu geben.

So aber ist schon gleich der anfang unvollständig. auch fehlt uns ein anhaltspunkt zur näheren bestimmung über sie und ihr verhältniss zu den vorausgehenden wie den nachfolgenden stücken desshalb, weil im codex B das in den übrigen handschriften zwischen das vorwort und die musterstücke eingeschobene inhaltsverzeichniss derselben — bei uns unter II seite 526 bis 531 abgedruckt — nicht vorhanden ist.

Es blieb uns daher nichts übrig als die fraglichen sätze vor der hand hieher in den anhang zu verweisen.

a.

. . . debite prouidentie dilecto gregi dominico tunc uigilare dinoscuntur, quando sibi resurgendi a peccatis suis misericordiam exhibemus.

Porro deuotos Christi populos ad pie caritatis opera exercenda et ad sanctorum merita pro condigne deuocionis obsequio [1]) ueneranda eo studiosius inuitamus, quod ad eorum salutem et absolutionem peccaminum nouimus specialiter pertinere.

Cum . . igitur . . ecclesia etc.

b.

Diuinum potius [2]) existeret quam humanum, si homo de corrupta materia non peccaret.

Porro — ut a peccatis lapsi possint resurgere — proposita sint eis opera caritatis.

Cum igitur etc. ecclesie etc.

1) Die handschrift hat *obsequia*. 2) Der codex hat: *demum post*.

XII.

Iohann von Bologna.

Vorbemerkungen.

Setzen wir nunmehr von Italien, der Schweiz, Deutschland, Frankreich, und dem äussersten westen des europäischen festlandes hinweg den fuss auf englischen boden. auch hier erhalten wir einen höchst werthvollen beitrag für die formelbücher in der — dem erzbischofe Johann Peckam von Canterbury gewidmeten — summa de his quae in foro ecclesiastico coram quibuscunque judicibus occurrunt notariis conscribenda des magister Johann von Bologna.

Auf den ersten blick scheint es eigenthümlich, dass der verfasser dieser summa ein in der schule von Bologna gebildeter und nicht minder in der an der päbstlichen kanzlei üblichen praxis durch und durch bewandeter Italiener ist, der notar Johann von Bologna. in bononiensi primo, so lesen wir ja sogleich in der widmung des werkes, deinde in romana curia perseveravi diutius. da sei es denn gewesen dass er sub pluribus legum doctoribus et aliis tam juris quam facti peritis in der praktischen ausübung der notariatskunst so manches erlernt habe, wie er in seiner bescheidenheit sich äussert, licet pauca, quae quidem — etsi minima sint — nonnullis quandoque prodesse poterunt, cum saepe minimum videatur ipsum ignorantibus esse magnum. doch dürfte sich diese anfängliche eigenthümlichkeit bald beseitigt erweisen, wenn man erwägt wie gerade Johann Peckam selbst, hochgebildet nach vielen seiten hin, sich nicht allein eine zeit lang in Rom

aufhielt, sondern daselbst in amt und würde stand, wo er zweifelsohne den verfasser des in frage stehenden werkes persönlich kennen zu lernen gelegenheit gefunden. hören wir darüber nur den seinerzeit schon bei gelegenheit des magister Iohannes anglicus erwähnten Baleus, wahrlich keinen freund der katholischen geistlichkeit, in seinem scriptorum illustrium majoris Britanniae, quam nunc Angliam et Scotiam vocant, catalogus in der centuria quarta num. LXIV. da spricht er von ihm als einem manne ex assiduo ethnicorum studio sophista subtilissimus, welcher Parisiis in Petri lombardi theologia rexit, minoritani nominis in Anglia tum demum provincialis minister. adeo postmodum crevit in noticia utriusque juris, ut Romae fieret palatii sathanici magister — lectorem palatinum vocant — ore et ingenio sublimis, ac totus ut scribunt gloriosus.

Von dort gelangte er um das jahr 1280 auf den erzbischöflichen stuhl von Canterbury und zum primat von England. ist nun auch unsere summa nicht an ort und stelle abgefasst, jedenfalls wurde sie mit ganz vorzugsweiser rücksicht auf jene curie entworfen. vernehmen wir nur den verfasser selbst hierüber in seinem bei der übersendung des werkes mitbeförderten briefe, welchen die dem nachfolgenden abdrucke zu grund gelegte hiesige handschrift — der zweispaltig geschriebene ehemals dem kloster Oberaltach angehörige cod. lat. 9662 aus dem vierzehnten jahrhunderte in oktav fol. 25' bis fol. 50 — am schlusse noch aufbewahrt hat. cum solemnem, so wendet er sich an den genannten kirchenfürsten, vestram curiam deceat, tam in actis causarum conscribendis quam aliis processibus judicialibus sacrosanctam romanam ecclesiam imitari, cujus stylus et forma non possunt sciri plenarie nisi per illos qui huiusmodi exercitiis dediti in ipsa curia diutius permanserunt, vosque nullum ex talibus ad praesens habeatis vobiscum, proposui et propositum per dei gratiam conplevi, vobis aliquod opusculum scribere per quod possint in praedictis exercitationibus instrui et secundum modum romanae curiae informari omnes qui in dicta paternitatis

vestrae curia tabellionatus exercent officium aut alias notariorum locum obtinent in eadem.

Aus der widmung nun sowohl, als aus diesem briefe an den mehr erwähnten erzbischof, welcher bis 1291 oder 1292 diese hohe würde in England bekleidete, bestimmt sich denn auch von selbst die zeit der entstehung unseres werkes wohl in den achziger jahren des dreizehnten jahrhunderts. ja darf man die — allerdings von anderer hand geschriebene — schlussbemerkung in einer uns in freundlichst entgegenkommender weise übermittelten königsberger handschrift [1]) des vierzehnten jahrhunderts „anno domini m°. cc°. lxxxix°. v^a. die in fine madii apud Raetam uiuente Nicolao papa iiii" als autentisch annehmen, so ist in dem jahre 1289 ein gewisser anhaltspunkt für ihre geburt oder jedenfalls eher vollendung gewonnen.

Was sodann in aller kürze den inhalt des höchst umfangreichen werkes anlangt, bezeichnet ihn der verfasser selbst unter II de operis dispositione einfach dahin, dass er zunächst den tractatus instrumentorum lediglich formis aliquibus traditis in judiciis et circa judicia quo modo necessariis behandle, nämlich über die procuratores und die procuratoria, und zwar vorerst soweit sie sich ad impetrandum und dann so weit sie sich ad causas et etiam ad negotia beziehen. darauf kömmt er ad ea quae sub examine judicum tam ordinariorum quam delegatorum notario scribenda concurrunt. wegen der wichtigkeit dieses zweiten theiles wird er einer besonderen ausführlichkeit gewürdigt, und der reihe nach gehandelt de citationibus, de presentatione litterarum citatoriarum, de presentatione partium earumque contumacia, de recusatione judicum sive de arbitris, worauf in ausserordentlich reicher ausführung der eigentliche verlauf des prozesses nach dem ordo judiciorum bis zur vollständigen beendigung der streit-

1) Vgl. Steffenhagen's katalog der juristischen handschriften der genannten bibliothek num. LXXV unter ziffer 7 s. 31.

sache[2]) folgt. als dritter theil reihen sich nunmehr muster für die transscripta instrumentorum et litterarum tam apostolicarum quam aliarum an. endlich schliessen muster von dispensationen wie indulgentiae und einigen processus delegatorum judicum seu executorum super praebendis et beneficiis auctoritate apostolica conferendis.

In der hiesigen handschrift folgen hienach noch drei ursprünglich kaum dazu gehörige oder wenigstens anderswo einzureihende musterstücke, nämlich ein instrumentum mutui contracti in romana curia, ein instrumentum solutionis debiti, ein instrumentum donationis inter vivos, welche wir lieber gleich hier [3]) vorführen.

2) Nach der hauptübersicht unter dem rubrum ex ordine judiciario in folgender allgemeinster eintheilung:

A) de comparitione partium et exhibitione mandatorum.
B) de satisdationibus.
C) de exhibitione libelli, et assignatione termini ad deliberandum.
D) de exceptionibus:
 a) de termino ad dilatorias et declinatorias proponendas;
 b) de exceptione recusationis et exconmunicationis, et de sententiis super ipsis ferendis;
 c) de aliis exceptionibus, et judicis pronunciatione super ipsis.
E) de litis contestatione, et de juramentis calumniae et de veritate dicenda.
F) de commissionibus et judicum excusationibus.
G) de terminis ad ponendum, ad respondendum positionibus, ad dandum articulos.
H) de probatione:
 a) de testibus;
 b) de productione instrumentorum actorum et munimentorum.
I) de conclusione in causa.
K) de compromisso.
L) de sententiis, cum taxatione expensarum.
M) de executione sententiae.
N) de appellatione.
O) de apostolis.
P) de protestationibus.

3) Sie finden sich in der handschrift selber von fol. 49 sp. 2 bis fol. 50 sp. 1.

Instrumentum mutui contracti in romana curia.

In nomine domini amen.

In presencia mei notarii etc. dominus I de tali loco confessus fuit et cognouit, se mutuo habuisse et recepisse in tali dyocesi vi florenos boni et puri auri in peccunia numerata. de quibus se quietum et bene pagatum vocauit, excepcioni non habite seu non numerate sibi predicte peccunie omnino renunciando.

Quam peccuniam dictus I per stipulacionem sollempnem promisit eidem R reddere et soluere per se uel per alium in tali loco hinc ad talem terminum. quod si in predictis loco et termino ut dictum est predicto R non fuerit de prefata peccunia plenarie satisfactum, ex tunc inantea prefatus dominus I — sollempni stipulacione premissa — promisit reficere omnia dampna et expensas ac interesse que et quas idem R incurrerit propter dictam peccuniam rehabendam in iudicio uel extra. et de huiusmodi dampnis uel expensis promisit stare uel credere simplici verbo ipsius R absque taxacione ipsius iudicis et libelli oblacione. ac etiam prefatus I obligauit se predicto R ad penam dupli peccunie prelibate, si ut dictum est in solucione defecerit memorata.

Pro quibus omnibus et singulis supradictis firmiter obseruandis et plenarie adimplendis prenominatus dominus A obligauit se predicto R, et omnia bona sua, presencia et futura, mobilia et inmobilia, ecclesiastica et mundana, usque ad totam solucionem seu restitucionem peccunie supradicte, renuncians in predictis omnibus sepe dictus dominus I omni iurum et legum auxilio, canonici et ciuilis, priuelegio clericatus et fori, consuetudini et statuto, beneficio restitucionis in integrum, epistole diui Adriani, constitucioni de duabus diebus edite in concilio generali, conuencioni iudicum, excepcioni non celebrati contractus, et omni alii excepcioni, actioni doli, que contra predicta obici possent

seu etiam allegari, per quod posset predictum instrumentum dirimi uel infringi.

Actum in tali loco etc. presentibus etc.

Instrumentum solucionis debiti.

Petrus de tali loco confessus fuit, se habuisse et recepisse cum affectu vere et integre solucionis a Iohanne c solidos turonenses paruorum, in quibus scilicet[4]) ex causa puri mutui dominus I eidem P tenebatur, prout patet per publicum instrumentum manu talis notarii confectum. et de ipsis c solidis turonensibus se quietum contentum et bene pagatum vocauit, renuncians excepcioni non solute non numerate et non tradite sibi[5]) peccunie, et doli mali.

Et dictus P fecit eidem R de dicta peccunia et dampnis et interesse et[6]) expensis quibuslibet, que seu quas ex tenore predicti mutui a dicto P petere ac exigere poterat, que et quas causa[7]) solucionis dicte peccunie poterat incurrisse, finem quietacionem et refutacionem generalem, et pactum de vlterius non petendo, cassans et irritans et annullans penitus dictum instrumentum mutui et omnem aliam scripturam que de ipso debito confecto apparere posset. et nullius de cetero quo ad petendam dictam peccuniam seu super parte ipsius voluit esse[8]) valoris, et ipsum nichilominus instrumentum eidem I restituit cancellatum.

Et promisit dictus P eidem I per stipulacionem sollempnem sub ypotheca et obligacione omnium bonorum suorum, nullam de dicta peccunia uel dampnis quibuslibet et expensis facere de cetero questionem, seu litem quomodolibet incipere[9]) per se uel per alium. quod si contra factum fuerit, promisit ex nunc inantea reficere soluere et in integro resarcire dampna omnia et expensas que et quas faceret et incurreret — *seu* quomodolibet sustineret — in iudicio uel extra,

4) Cod. *sibi*.
5) Cod. *nisi*.
6) In der handschrift fehlt *et*.
7) In der handschrift fehlt *causa*.
8) Cod. *peccuniam super parti ipsius voluit est*.
9) Cod. *interprecare? interpretare?*

et de omnibus stare simpliciter liti et verbo ipsius absque sacramento et iuris sollempnitate quacumque.

Et pro predictis omnibus et singulis obseruandis et plenarie adimplendis predictus P prefato I se et omnia bona sua, mobilia et inmobilia, ecclesiastica et mundana, presencia et futura, sponte et de certa sciencia obligauit, renunciando expresse et sponte omni iurum canonici et ciuilis auxilio eidem contra premissa et conpetenti et conpetituro, et omni alii excepcioni, actioni doli, que contra predicta obici possent seu etiam allegari.

Actum etc.

Instrumentum donacionis inter viuos.

Petrus de tali loco, attendens grata seruicia et accepta que a Iohanne de tali loco ab olim [10]) recepit et sperat dante domino in futurum recipere, donauit et donat eidem I ea donacione que dicitur inter viuos presenti et donacionem recipienti omne ius omnemque actionem, personalem et realem, vtilem et directam seu mixtam, quod uel quam idem P habet uel in futurum habere posset versus N de tali loco quacumque racione seu causa specialiter super tali re ad habendum tenendum alienandum et faciendum de ea omnimodam suam voluntatem. dedit etiam idem P eidem I plenam et liberam potestatem et speciale mandatum petendi et recipiendi ac etiam exigendi talem rem predictam et alia iura et actiones a predicto N, et faciendi ei plenum finem et refutacionem et pactum de vlterius non petendo.

Constituit etiam ipsum procuratorem in rem suam, et posuit ipsum in locum suum, et si necesse fuerit agendi et defendendi in qualibet curia ecclesiastica uel ciuili, et in animam suam iurandi, et omnia faciendi que ipsemet posset facere si presens.

Promisit etiam per stipulationem predictus P eidem I, [11]) prefatam donacionem ratam et firmam habere et tenere,

10) Cod. *loco abolita.* 11) Cod. *eidem. R. I.*

ipsamque vicio ingratitudinis nullatenus reuocare sub pena etc. renunciando expresse etc. *ut supra.*

Die königsberger handschrift endlich, welche einestheils sich nicht durch besondere korrektheit vortheilhaft auszeichnet, auf der anderen seite namentlich äusserst gerne von einem worte mit auslassung alles dazwischenstehenden mit einem folgenden gleichlautenden worte weiterspringt, wie sich zur genüge aus den in die noten verwiesenen abweichenden lesarten ergibt, während sie dennoch unsere handschrift welche einigemal in den gleichen fehler geräth in glücklicker weise ergänzt, bietet noch von zwei händen theils grössere theils kleinere zusätze zu verschiedenen stellen. die eine davon ist äusserst fein und klein, die andere grob und wie es den anschein hat in folge alters des schreibers unsicher. eine anzahl dieser zusätze nun ist von beiden händen zugleich eingetragen, so dass es beinahe scheinen möchte als ob die feinere nur dieselben für den wirklichen eintrag durch die andere angemerkt hätte, welcher denn hie und da unterblieben ist. wir haben in den noten die betreffende rechenschaft hierüber gegeben.

Bei unserem abdrucke der schrift des Johann von Bologna selbst musste hier eine von der bisher beobachteten weise etwas abweichende art eingeschlagen werden. die beiden handschriften bieten nämlich eine grosse auswahl von überschriften, welche allerdings den überblick sehr erleichtern, aber bei dem beständigen wechsel von so zu bezeichnendem lehrvortrag und den zu seinem verständnisse bestimmten praktischen beispielen den einblick in das eigentliche system des ganzen theilweise nicht unbedeutend erschweren. um nun eben doch dieses klar vor augen treten zu lassen, ohne desshalb in die einrichtung der handschriften durch abänderungen gewaltsam einzugreifen, wurde hier zur schärferen ausscheidung der einzelnen kapitel oder titel und ihrer unterabtheilungen theils durch zahlen theils durch buchstaben nachgeholfen.

Summa notarie[1] de hiis que in foro ecclesiastico coram quibuscumque iudicibus occurrunt notariis[2] conscribenda.

I.

Reuerendo in Christo patri domino I dei gracia cantuariensi [3]) archyepiscopo tocius Anglie primati Iohannes bononiensis notarius familiarium suorum humillimus cum omni deuocione se ipsum.

Quoniam sacrosancta romana ecclesia mater est omnium[4]) et magistra, ipsam unusquisque debet et[5]) merito quantum cum[6]) deo potest[7]) in omnibus suis processibus inmitari.

Cum igitur sollempnis vestra curia et regnum Anglie quasi totum personis careat que secundum formam romane curie uel ydoneam aliam qualemcunque noticiam habeant eorum que ad artem pertinent notarie, set per nonnullos clericos acta causarum, processus iudicum,[8]) diffiniciones litium, et alia tam in iudicio quam extra[9]) inter homines emergencia conscribantur, qui — licet[10]) sint prudentes forsan in aliis — ipsam tamen artem tabellionatus ignorant, per quam hec omnia regulantur, et[11]) sine qua non potest in talibus quisquam[12]) procedere nisi velit cum baculo velut in tenebris ambulans[13]) palpitare, ex quorum palpitacione iudicibus obprobrium et litigantibus inconmoda sepe proueniunt, idcirco feruore deuocionis inductus, et tam[14]) vobis et curie

1) B: *incipit summa confecta per magistrum Iohannem de Bononia.*
2) B: *notario.*
3) B: *Iacobo dei gracia caturiensi.*
4) B: *omnium fidelium.*
5) B: *etiam.*
6) B: *quantumcunque.*
7) A: *est.*
8) B: *iudicium.*
9) B: *alia causa et iudicio quam ex.*
10) B: *quamuis quilibet.*
11) B: *regulariter etiam.*
12) B: *quisque.*
13) B: *ambulantem.*
14) B: *inductus etiam itaque.*

vestre totique regno satisfacere quam vtilitati conmuni subuenire desiderans, hoc meum opusculum inchoaui, per quod et aliquorum instrumentorum conficiendorum ad causas videlicet pertinencium sufficiens tradetur noticia, et actorum conscribendorum in iudiciis dabitur verus modus.

Scio enim, hoc mihi presumptuosum esse nimium, [1]) cum sim discipulus minimus, et scribam aliis ad doctrinam. [2]) set quia in bononiensi primo, deinde in romana curia perseueraui diutius, sub [3]) pluribus legum doctoribus et aliis tam iuris quam facti peritis artem huiusmodi exercendo aliqua didici, licet pauca, que quidem — et si [4]) minima sint — nonnullis quandoque prodesse poterunt, cum sepe[5]) minimum uideatur ipsum ignorantibus esse magnum.

Ea igitur queso suscipite, scribentis affectum non ignoranciam[6]) attendentes, ut qui in hoc minus me[7]) sciuerint, quantocumque[8]) peritissimi sint in aliis, cum casus oportunitatis occurrerit, ea legendo proficiant. qui uero plus nouerit, hiis addere meritorie poterit, eaque caritatiuo animo emendare.

II.

De operis disposicione.

Licet tractatus instrumentorum in Ytalie [9]) partibus necessario sit diffusus, pro eo quod Ytalici [10]) tamquam cauti quasi de omni eo quod ad inuicem contrahunt habere volunt publicum instrumentum, quod quasi contrarium est in Anglicis, videlicet quod nisi [11]) necessarium esset non nisi rarissime [12]) petitur instrumentum, ideo tractatum ipsum formis aliquibus traditis in iudiciis et circa [13]) iudicia quo modo [14]) necessariis [15]) breuiter pertransibo.

Deinde me transferam ad ea que sub examine iudicum [16]) tam ordinariorum quam delegatorum notario scribenda concurrunt, quorum doctrina indigent quasi [17]) scribentes quilibet dicti regni. et quia magis hec inibi [18])

1) B: *nimium imputandum.*
2) B: *aliis doctrinam.*
3) B: *et sub.*
4) In B fehlt *et si.*
5) B: *semper.*
6) B: *ignorantibus.*
7) B: *minime.*
8) B: *quantumque.*
9) B: *tractatus de instrumentis in hitali* (mit einem später über das letzte *i* gesetzten *e*).
10) B: *hytalici.*
11) A: *ubi.*
12) A: *rarissimum.*
13) Extra?
14) B: *quod modo.*
15) A: *necessarius.*
16) B: *iudicial* mit dem abkürzungshäckchen durch *l.*
17) B: *quin.*
18) B: *uobis.*

necessaria sunt omnibus aliis partibus notarie,[1] idcirco de hiis latius[2] et sollempnius pertractabo.

Vltimo scribam vobis, qualiter transscripta instrumentorum et litterarum tam apostolicarum quam aliarum fieri debeant, ut sui[3] autentici robur firmitatis obtineant.

Formas etiam[4] indulgenciarum, et aliquos processus delegatorum iudicum seu executorum[5] super prebendis et beneficiis[6] auctoritate apostolica conferendis, prout mihi dominus ministrabit.

III.

Et quoniam cause plerumque per procuratores tractantur,[7] et sic procuratoria causarum sunt[8] principia, ideo de ipsis primitus est videndum.

1. De procuratoribus.

Mandatorum tria sunt genera: ad inpetrandum, ad causas,[9] ad negocia.

Et quia procuratoria stricti iuris esse dicuntur, de ipsis est sollempnius pertractandum. debet enim scire notarius,[10] que[11] persone possunt et constituere et constitui procuratores. et[12] aliqua[13] sunt que requirunt[14] speciale mandatum et que non possunt sub generali clausula conprehendi. sepe enim per defectum notarii frustratur constituentis intencio, videlicet quando minus sufficiens procuratorium inuenitur.

Sciendum est igitur, quod minor xxv annis[15] non potest constitui procurator, nec etiam constituere procuratorem, nisi in causa matrimoniali, in qua et[16] ipse minor — si[17] maior est xiiii annis — sine auctoritate curatoris poterit litigare. in omnibus etiam causis beneficialibus minor reputatur maior: nam qui abilis est ad beneficium ecclesiasticum obtinendum, et ad agendum pro eo habilis esse debet. mulier non admittitur procurator nisi pro defensione parentum. et breuiter non admittitur[18] quicunque in iudicio

1) B: *notarie hec tenere.*
2) B: *laicius.*
3) B: *sint.*
4) B: *esse.*
5) B: *excequtorum.*
6) In B fehlt *et beneficiis.*
7) B: *tractamus.*
8) B: *procuratoria sepe sunt causarum.*
9) A: *inpetrandum. omnis.*
10) B: *bonus notarius.*
11) A: *quod.*
12) B: *constitui. quod.*
13) B: *alique.*
14) In B fehlt *requirunt.*
15) B: *annorum.*
16) B: *etiam?*
17) A: *set.*
18) In B ist von *procurator* an bis hieher ausgefallen.

per [1]) se stare non potest: inconueniens enim videtur ut per illum [2]) qui pro se ipso agere non potest pro aliis posset agi. [3]) pupillus cum auctoritate tutoris, et adultus cum auctoritate curatoris [4]) constituunt procuratores, quia nec tutor nec curator ante litis contestacionem in re pupilli uel [5]) adulti procuratorem dare potest.

Speciale mandatum requirunt: vendere, transigere, pascisci, beneficium restitucionis in integrum et munus [6]) absolucionis a sentencia exconmunicacionis petere, iuramentum prestare et aduerse parti deferre, peccuniam que in iudicio petitur recipere, debitorem [7]) absoluere, alium loco sui constituere uel substituere, et alia [8]) plura, secundum quod negocia sunt diuersa.

Est igitur per notarium qui debet instrumentum procuracionis conficere tam de intencione constituentis [9]) quam de natura facti ad quod constituitur procurator subtiliter [10]) inquirendum, ut — si aliquis dictorum [11]) casuum in quibus speciale mandatum requiritur inibi [12]) potest occurrere — ita caute scribat quod ob hoc non possit mandatum vacuum reperiri. verbi gracia si aliquis rector constituat procuratorem ad aliquam causam sue [13]) ecclesie tractandam, debet considerare notarius quod ecclesia fungitur [14]) vice minoris. et ita — si lesa esset — posset [15]) procurator petere beneficium restitucionis, si hoc in suo procuratorio est insertum. alias non. et sic ad deffectum notarii qui clausulam illam omittit [16]) dampnificatur ille qui credebat se plenum procuratorium ad curiam [17]) transmisisse. vnde semper debet notarius in tali procuratorio clausulam illam apponere secundum quod inferius erit scripta. [18]) et sic in omnibus aliis casibus notarius prouidus esse debet.

2.

a) Forma procuratorii [19]) ad impetrandum.

In nomine domini amen.

1) B: *pro.*
2) B: *enim esse uidetur si per nullum.*
3) B: *agere.*
4) A: *tutoris.*
5) B: *et.*
6) B: *minus.*
7) B: *etiam debitorem.*
8) B: *substituere. crimina uel defectus opponere. et talia.*
9) B: *instituentis.*
10) B: *substituitur.*
11) B: *inquorum.*
12) B: *mandatum in illi.*
13) B: *nomine sue.*
14) B: *fruitur.*
15) B: *potest.*
16) B: *omisit.*
17) In B fehlt *ad curiam.*
18) B: *inferius inueniet scriptam.*
19) B: *procuracionis.*

Anno eiusdem a natiuitate m°. cc°. lxxx°. iiii°, indictione xi, die prima mensis marcii, [1]) pontificatus domini Martini[2]) pape iiii anno ii, venerabilis vir dominus Thomas prior ecclesie Christi cantuariensis [3]) de voluntate et consensu capituli eiusdem ecclesie in capitulo ad sonum campane more solito congregati, in quo quidem[4]) capitulo plus quam due[5]) partes ipsius capituli existebant, et ipsi fratres unâ cum voluntate et consensu dicti eorum prioris fecerunt constituerunt et ordinauerunt magistrum P de Bononia [6]) notarium licet absentem tamquam presentem [7]) eorum et cuiuslibet ipsorum et dicti capituli procuratorem et nuncium specialem, [8]) dantes et concedentes eidem [9]) plenam et liberam potestatem [10]) impetrandi pro eis et quolibet ipsorum ac nomine dicti capituli in romana curia et contradicendi tam litteras simplices quam legendas graciam et iusticiam continentes, in loca et iudices conueniendi seu consenciendi [11]) ac eos recusandi si expedire crediderit, alium uel alios procuratores loco sui substituendi et reuocandi si opus fuerit, et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi [12]) que in premissis et premissorum quolibet de iure uel consuetudine requiruntur, etiam si mandatum exigerent speciale, necnon promittentes se firmum et ratum perpetuo habituros quidquid per dictum eorum procuratorem substitutum uel substitutos ab eo factum fuerit in [13]) premissis et quolibet premissorum.

Actum Cantuarie in capitulo supradicto, [14]) presentibus talibus testibus.

Ego Iohannes quondam Iacobi [15]) de Bononia apostolica et imperiali auctoritate notarius publicus premissis

1) A: *marci.*

2) B: *anno natiuitatis eiusdem m etc. decima indictione, die viii mensis ceptembris, pontificatus domini N.*

3) B: *dominus H prior ecclesie caturiensis.*

4) B: *quidam.*

5) In A fehlt *due.*

6) B: *de tali loco.*

7) B: *presentem, et B presentem honus procuratoris in se recipientem.*

8) B: *procuratores et nuncios speciales quemlibet eorum in solidum, ita quod non sit melior condicio occupantis.*

9) B: *eisdem.*

10) B: *potestatem et speciale mandatum.*

11) A: *constituendi.* B: *et loca et iudices eligendi conueniendi contradicendi seu consenciendi,*

12) B: *omnia faciendi et singula exercendi.*

13) B: *quicquid per dictos procuratores et quemlibet eorum et substitutum seu substitutos ab eis factum in.*

14) B: *Canturie in tali loco.*

15) B: *et ego I.*

omnibus interfui, et rogatus ea scribere [1]) scripsi, meoque signo [2]) et nomine roboraui.

b.

Notandum est per [3]) notarium, quod quandocunque vniuersitas seu capitulum obligatur, uel [4]) promittit aliquid, plus quam due partes capituli seu vniuersitatis debent interesse [5]) contractui, ut robur firmitatis obtineat. non tamen necesse est ut omnes consenciant qui intersunt. vnde alterum istorum eligat [6]) notarius, si perfecte uult facere instrumentum. aut conscribat in [7]) instrumento omnia nomina illorum qui interfuerunt, prout in forma subscripta notabitur. aut [8]) dicat sicut superius dictum [9]) est in premisso instrumento, ubi [10]) dicit: *in quo quidem capitulo plus quam due partes fratrum ipsius capituli existebant.*

Testes qui scribuntur in instrumento conueniencius debent esse extranei quam de capitulo uel vniuersitate, pro eo quod illi de capitulo uel vniuersitate sunt in negocio principales, licet contractus propter hoc viciari non posset. [11])

c.

Quia interdum scribitur procuratorium manu publica, et nichilominus sigillo capituli uel alterius constituentis seu constituentium roboratur, ideo specialem formam super huiusmodi annotabo.

Alia forma super eodem. [12])

Vniuersis presens instrumentum inspecturis pateat [13]) manifeste, quod venerabilis vir dominus Thomas [14]) prior ecclesie Christi cantuariensis, presentibus volentibus et consencientibus infrascriptis suis fratribus ad hoc specialiter in capitulo eiusdem ecclesie ad sonum campane more solito congregatis, videlicet fratre P et fratre C et fratre B etc. — *scribantur omnia nomina fratrum presencium.* [15]) *deinde di-*

1) B: *interfui rogatus ea scribere et.*
2) B: *signo signaui.*
3) A und B: *est quod per.*
4) B: *et.*
5) B: *debent esse.*
6) B: *faciat.*
7) B: *que.*
8) B: *forma subscribendo aut.*
9) B: *scriptum.*
10) Von hier an ist in B alles ausgefallen bis: *instrumento conueniunt conueniencius.*
11) B: *principali sic propter hoc contractus non uicietur.*
12) B: *forma procuracionis super eodem. rubrica.*
13) B: *maneat.*
14) B: *dominus P.*
15) B: *P, fratre B, et fratre G. scribantur omnia nomina presencium.*

catur — nec non et ipsi fratres seu ipsum capitulum cum voluntate et consensu dicti eorum prioris omnes pro se ipsis ac nomine dicti capituli fecerunt constituerunt et ordinauerunt magistros P et M et quemlibet eorum in sollidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, eorum et cuiuslibet [1]) ipsorum et dicti capituli procuratores et nuncios speciales, dantes et concedentes eisdem et cuilibet eorum in sollidum plenam et liberam potestatem inpetrandi, contradicendi, [2]) recusandi loca et iudices, cauciones [3]) pro eis exponendi et recipiendi, alium uel alios procuratores loco ipsorum constituendi seu substituendi, et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi que in predictis et circa predicta [4]) fuerint oportuna, et promittentes se firmum et ratum perpetuis temporibus habituros quidquid per dictos eorum procuratores uel aliquem ipsorum substitutum uel substitutos ab ipsis uel eorum altero factum fuerit in premissis uel [5]) quolibet premissorum.

Quod quidem [6]) instrumentum exinde confectum ad maiorem cautelam fecerunt conmuni sigillo eiusdem capituli conmuniri.

Actum in capitulo, presentibus talibus testibus, anno domini a natiuitate m°. cc°. lxxxi°, indictione ix, die tali, pontificatus domini Martini pape iiii anno ii. [7])

d) Forma conmunis [8]) super eodem.

Vniuersis presentes litteras inspecturis Thomas prior [9]) et capitulum ecclesie Christi cantuariensis salutem [10]) et sinceram in domino karitatem.

Vniuersitati vestre tenore presencium innotescat, quod nos facimus constituimus et ordinamus magistrum P procuratorem et nostrum [11]) nuncium specialem, specialiter [12]) ad inpetrandum et contradicendum pro nobis et nomine nostro in romana curia tam litteras simplices quam legendas graciam et iusticiam continentes, et ad eligendum et recusan-

1) B: *quilibet.*
2) B: *impetrandi et contradicendi litteras tam simplices quam legendas graciam et iusticiam continentes, conueniendi seu eligendi et.*
3) B: *cautores.*
4) In B fehlt *et circa predicta,* wofür von der feineren wie gröberen hand *et eorum tangencia* hinbemerkt ist.
5) B: *et.*
6) In B fehlt *quidem.*
7) B: *actum in dicto capitulo, presentibus talibus testibus, anno domini a natiuitate m. cc. etc.*
8) B: *comunionis.*
9) B: *G prior.*
10) A: *felicem.*
11) B: *ordinamus M procuratorem nostrum et.*
12) In B fehlt *specialiter.*

dum loca et iudices, ac in eos conueniendum, alium uel alios procuratores loco sui substituendum et reuocandum si expedire crediderit, et appellandum si opus fuerit, et generaliter ad omnia et singula facienda et exercenda que in premissis et circa premissa[1]) fuerint oportuna, ratum et firmum habituri quidquid per dictum nostrum procuratorem aut substitutum uel substitutos ab eo[2]) factum fuerit in premissis et quolibet premissorum.

In cuius rei testimonium presentes litteras fecimus sigillo nostri capituli roborari.

Datum Cantuarie in capitulo nostro in crastino assumpcionis beate virginis, anno domini a natiuitate m°. cc°. lxxxi.[3])

e.

Anno domini a natiuitate dicitur ad differenciam illorum qui incipiunt annos domini ab incarnacione. vnde in terris vbi consuetudo est incipere annos domini ab incarnacione non[4]) debet scriba dicere: ***anno domini a natiuitate,*** set ***anno domini ab incarnacione,*** ut seruet[5]) consuetudinem sue terre.

In curia romana incipiunt notarii: ***anno***[6]) ***domini a natiuitate.*** curia tamen in priuilegiis incipit[7]) annos domini[8]) ab incarnacione, et renouat indictionem[9]) seu mutat octauas[10]) kalendas octobris iuxta hos uersus:

cum redit october, indictio fit noua semper.
quatuor atque tribus hiis est prelata diebus.

3.

Formis procuracionum ad inpetrandum positis, scribam qualiter procuratores ad causas et etiam ad negocia debeant ordinari.

Et est sciendum, quod siue actor siue reus constituat procuratorem, bonum immo necessarium est quod semper eum releuet ab onere satisdandi, ut possit tam in principali negocio agere quam in causa reconuencionis defendere si fuerit oportunum. que releuacio pluribus modis fit, ut inferius apparebit.

1) B: ***et quolibet premissorum.***
2) B: ***ab eis.***
3) B: ***datum etc.***
4) In B lauten diese sätze durch ausfall: ***anno a natiuitate ad differenciam illorum qui incipiunt annos domini ab incarnacione non.***
5) B: ***seruent.***
6) B: ***incipiunt annos.***
7) B: ***mutat.***
8) In B fehlt ***domini.***
9) B: ***indictiones.***
10) B: ***octauo.***

Septem formas procuratorii ad dictas rubricas animaduerte. [1])

a. Releuacio procuratoris secundum formam curie romane. [2])

In nomine domini amen.

Anno [3]) eiusdem etc. reuerendus pater dominus I dei gracia cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas in presencia mei notarii et testium subscriptorum fecit constituit et ordinauit magistrum I de Bononia [4]) licet absentem tamquam presentem suum procuratorem actorem defensorem et [5]) nuncium specialem in causa seu causis, quam uel quas habet uel habiturus est cum preclaro viro domino Rogone de Clara[6]) super tali re, in romana curia uel alibi vbicunque, coram quocunque iudice uel auditore, dato uel dando, ad agendum et [7]) defendendum, litem contestandum, iuramentum calumpnie seu de veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis in animam suam prestandi, excepciones cuiuscunque generis proponendi, [8]) testes et instrumenta producendi, alterius partis testes [9]) iurare videndum, sentenciam audiendum, appellandum et appellacionem [10]) prosequendi, beneficium absolucionis si opus fuerit [11]) et restitucionis in integrum inplorandi, alium uel alios procuratores loco sui substituendi et reuocandi, et generaliter ad omnia et singula facienda et exercenda que ipsemet facere et exercere posset [12]) si personaliter interesset, promittens [13]) se firmum et ratum perpetuis temporibus habiturum quidquid per dictum eius [14]) procuratorem substitutum uel substitutos ab eo factum fuerit in premissis [15]) et quolibet premissorum.

Insuper volens dictum suum procuratorem et substitutum uel substitutos ab eo releuare ab omni onere satisdandi, promisit mihi notario stipulanti nomine et vice domini

1) Diese in A von gleicher hand am rande durch verweisungszeichen hieher bemerkte überschrift fehlt in B.

2) A: *formam ciuitatis Bononie.* B hat blos: *forma procuracionis ad causas.*

3) B: *anno domini a natiuitate.*

4) B: *magistrum P.*

5) B: *et eciam.*

6) B: *cum tali.*

7) B: *uel.*

8) B: *cuiuscunque ponendum.*

9) In B fehlt *testes.*

10) B: *sentenciam diffinitiuam audiendi, appellandi, appellacionem.*

11) B: *fuerit obtinendi.*

12) B: *faceret et exerceret.*

13) B: *personaliter presens esset, promittendo.*

14) In B fehlt *eius.*

15) B: *premissis et actum ac procuratum.*

Rogonis[1]) predicti et aliorum omnium quorum interest uel intererit, iudicio sisti et iudicatum solui in[2]) omnibus suis clausulis sub obligacione omnium suorum bonorum.

Actum in tali loco, presentibus talibus.

b.

In curia romana talis releuacio[3]) bene admittitur. set Bononie bene dicitur nulla. et quod non valeat,[4]) talem racionem assignant: procurator rei satisdare tenetur, et satisdare est pignora uel fideiussorem[5]) prestare. vnde cum in premissa releuacione[6]) nec pignoris nec fideiussoris dacio contineatur, dicunt iura de huiusmodi satisdacione[7]) loquendo,[8]) non esse aliquatenus[9]) satisfactum.

Releuacio procuratoris secundum formam ciuitatis Bononie.[10])

Insuper volens dictum procuratorem[11]) releuari ab onere[12]) satisdandi, promisit mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice domini Rogonis[13]) predicti et aliorum omnium quorum interest uel intererit, iudicio sisti et iudicatum solui in omnibus suis clausulis, et quia tempore[14]) ferende sententie erit in iudicio, et omnia dabit et soluet que in condempnacionibus continebuntur, si condempnatus fuerit, nisi fuerit prouocatum, sub obligacione omnium bonorum suorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis idem dominus pro dicto suo procuratore extitit fideiussor sub ypotheca omnium rerum suarum.

c. Procuratorium[15]) ad causas manu publica scriptum[16]) et sigillo mandantis munitum.

Vniuersis presens instrumentum publicum inspecturis pateat manifeste, quod reuerendus pater dominus I dei

1) In B fehlt *Rogonis.*
2) B: *cum.*
3) B: *relatio.*
4) B: *bononie nullatenus admittendo. et quia non ualent.*
5) B: *fideiussores.*
6) B: *relatione.*
7) B hatte ursprünglich *donacione.*
8) A: *loquenti.*
9) A: *non est aliquatenus esse.*
10) B hat hier schwarz: *Forma nunc que seruatur Bononie in releuacione huiusmodi facienda, cui quicquam opponi non potest, talis est.* Dann folgt das eigentliche rubrum: *Releuacio procuracionis ad causas secundum modum curie Bononie seu alicuius ciuitatis.*
11) A: *dictus procurator.*
12) B: *omni honere.*
13) B hat hier blos: *B.*
14) B: *ipse.*
15) B: *procuratorium generale.*
16) A: *scriptas.*

gracia cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas [1]) tenore presencium fecit constituit et ordinauit magistros B de Bononia et I de tali loco licet absentes tamquam presentes [2]) et quemlibet eorum in sollidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, set [3]) quod vnus inceperit [4]) alter prosequi valeat et finire, generales suos procuratores actores defensores et [5]) nuncios speciales in omnibus suis et ecclesie sue litibus controuersiis atque causis quas [6]) habet uel habiturus est cum quacunque uel quibuscunque personis ecclesiasticis uel secularibus, collegiis uel vniuersitatibus, coram quocunque iudice uel auditore, dato uel dando, ecclesiastico uel seculari, tam in agendo quam defendendo, et tam in ciuilibus quam in criminalibus, dans et concedens [7]) eisdem et cuilibet eorum [8]) plenam et liberam potestatem [9]) agendi et deffendendi, libellum seu libellos et quascunque peticiones dandi et recipiendi, litem contestandi, iuramentum calumpnie et de veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis [10]) in animam suam prestandi et aduerse parti si opus fuerit deferendi, terminos et dilaciones petendi, excepciones cuiuscunque generis proponendi, testes et instrumenta producendi, alterius partis iurare videndi, suspectos recusandi [11]) iudices, et notarios eligendi et recusandi ac etiam associari [12]) petendi, sentenciam audiendi, [13]) appellandi et appellaciones [14]) prosequendi, beneficium restitucionis in integrum et absolucionis [15]) tociens quociens opus fuerit implorandi, crimina et defectus opponendi, alium uel alios procuratores loco sui constituendi seu substituendi [16]) ac etiam reuocandi semel et [17]) pluries quociens eis uel alteri eorum videbitur expedire, et ipsas causas postmodum reassumendi et procurandi per se uel alios prout eis uel eorum alteri utilius [18]) visum erit, et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi tam in iudicio quam extra

1) B: *dominus talis.*
2) B: *ordinauit magistrum P de tali loco licet absentem tanquam presentem, et M presentem.*
3) B: *et.*
4) B: *incipiet.*
5) B: *et defensores ac.*
6) B: *quam uel quas.*
7) In A ist *dans et concedens* ausgefallen.
8) B: *eorum in solidum.*
9) B: *potestatem et speciale mandatum.*
10) B: *generis iuramentum.*
11) A: *dandi.*
12) B: *associandi.*
13) B: *audiendi supplicandi beneficium restitucionis in integrum ac etiam absolucionis beneficium petendi et obtinendi sentenciam audiendi.*
14) B: *appellacionem.*
15) B: *absolucionis beneficium.*
16) In B fehlt *seu substituendi.*
17) B: *uel.*
18) B: *ulterius.*

que ipsemet facere et[1]) exercere posset si personaliter interesset, ita quod[2]) generalem et liberam administracionem in sollidum habeant tam ipsi quam substituti ab eis uel ipsorum altero in hiis [3]) omnibus que ad personam ipsius domini qualitercunque pertinere[4]) noscuntur, nec non promittens[5]) se ratum et firmum perpetuis temporibus habiturum quidquid per dictos suos procuratores uel aliquem ipsorum substitutum uel substitutos ab eis uel altero[6]) eorum [7]) in premissis et circa premissa factum procuratum fuerit siue gestum.

Et volens dictos suos procuratores et quemlibet eorum[8]) substitutum uel substitutos ab eis uel altero ipsorum releuare ab onere [9]) satisdandi, promisit mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice omnium quorum interest uel interesse poterit, iudicio sisti et iudicatum solui in [10]) omnibus suis clausulis sub ypotheca rerum suarum. [11])

In quorum omnium testimonium sigillum ipsius domini archyepiscopi de [12]) ipsius mandato prensentibus est appensum.

Actum in tali loco, presentibus talibus testibus, anno domini etc.

Ego talis [13]) notarius etc.

d. Quando priuata manu procuratorium scribitur cum sigillo.

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I permissione diuina cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas salutem et sinceram in domino karitatem. [14])

Noueritis, quod nos dilectos nobis in[15]) Christo magistros P de Bononia presentem et C de tali loco [16]) absentem tamquam presentem et quemlibet eorum in sollidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, fecimus [17])

1) B) *faceret uel.*
2) Anstatt *ita quod* hat A: *qui.*
3) Von *habeant* bis hieher ist in A ausgefallen.
4) A: *peruenire.*
5) A: *promittentes.*
6) A: *alteri.*
7) B: *eorum quemlibet.*
8) B: *eorum in solidum.*
9) B: *ab omni honere.*
10) B: *cum.*
11) In B ist hiezu von der feinen hand in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *se et sua pro predictis fideiussorio nomine obligando sub omni renunciacione iuris pariter et cautela.*
12) B: *et ex.*
13) B: *et ego.*
14) B: *permissione etc. salutem in domino.*
15) B: *nos liberatos in.*
16) B: *P presentem et R.*
17) B: *facimus.*

constituimus et ordinauimus [1]) nostros procuratores actores defensores et nuncios speciales in omnibus nostris causis litibus et controuersiis, quas habemus uel habituri sumus cum quacunque uel quibuscunque personis vniuersitatibus siue[2]) collegiis, coram quocunque iudice siue auditore, dato uel dando, tam in agendo quam in defendendo, et tam in ciuilibus quam in criminalibus, dantes eis et cuilibet eorum in sollidum plenam et liberam potestatem agendi, defendendi, litem contestandi, iuramentum calumpnie et cuiuslibet alterius generis[3]) in animam nostram[4]) prestandi etc. *ut supra in proximo instrumento per* [5]) *omnia usque ad locum vbi dicit* et generaliter. *tunc dicatur:* et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi in iudicio et extra que nos facere possemus si presentes essemus, ratum et firmum perpetuo habituri quidquid per dictos nostros procuratores uel aliquem ipsorum substitutum [6]) uel substitutos ab eis uel altero ipsorum factum fuerit in premissis et quolibet premissorum.

Et volentes dictos procuratores nostros et quemlibet eorum [7]) substitutum uel substitutos ab eis uel altero ipsorum [8]) releuare ab onere satisdandi, promittimus iudicio sisti et iudicatum solui in [9]) omnibus suis clausulis sub obligacione omnium bonorum nostrorum.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus iussimus [10]) apponendum.

Datum Londonii, iiii kalendas octobres, anno domini a natiuitate m°. cc°. lxxxiiii. [11])

e. Procuratorium ad negocia.

Iohannes de Sewes rector ecclesie de Sermeden cantuariensis [12]) dyocesis, intendens ad romanam curiam proficisci, fecit constituit et ordinauit magistrum Io de tali loco [13]) presentem et mandatum suscipientem generalem suum procuratorem, actorem, negociorum gestorem, et [14]) nuncium specialem, ad omnia sua et ecclesie sue predicte

1) B: *ordinamus.*
2) Von hier an bis *criminalibus* einchliesslich ist in B ausgefallen.
3) B: *generis iuramentum.*
4) B: *suam.*
5) B: *et per.*
6) Von hier an bis *ipsorum* einschliesslich ist in B ausgefallen.
7) B: *eorum in solidum.*
8) B: *uel a quolibet eorum.*
9) B: *cum.*
10) B: *duximus.*
11) B: *datum etc.*
12) B: *Iohannes rector ecclesie talis.*
13) B: *magistrum I.*
14) B: *procuratorem negociatorem gestorem.*

negocia gerenda et exercenda, ad inpetrandum [1]) et recipiendum pro eo et eius nomine quidquid sibi tam racione persone quam ecclesie sue predicte quacumque racione debetur uel debebitur [2]) in futurum, et ad respondendum pro eo et ecclesia sua predicta quibuslibet personis ecclesiasticis et secularibus que contra ipsum uel eius ecclesiam supradictam aliquid peterent uel opponerent quauis forma, coram quocumque iudice ecclesiastico uel seculari, tam in ciuilibus quam in criminalibus, et ad colligendum et reponendum et distrahendum [3]) omnes fructus et prouentus suos et ecclesie sue predicte, presentes et futuros, et satisfaciendum de ipsis omnibus et singulis quibus appareret ipsum Iohannem [4]) esse in aliquo obligatum, et ad faciendum finem et remissionem et pactum de vlterius non petendo omnibus seu ab omnibus quibus seu a quibus [5]) aliquid soluerit uel receperit, prout de iure uel consuetudine fuerit faciendum, et ad obligandum personam ipsius et bona de obseruandis et adimplendis omnibus et singulis que per ipsum procuratorem suum suo nomine promissa fuerint siue gesta, et ad prestandum in animam suam cuiuslibet generis iuramentum et si opus fuerit aliis deferendum, et ad alium seu alios procuratores loco sui constituendum uel substituendum seu constituendos uel substituendos et reuocandos semel et [6]) pluries prout expedire crediderit, [7]) ipso procuratore ut prius nichilominus remanente, et generaliter ad omnia et singula facienda et exercenda tam in iudicio quam extra que ipsemet facere posset si personaliter interesset, [8]) dans et concedens eidem liberam et generalem administracionem in omnibus et singulis supradictis et que ad ipsa qualitercumque spectare [9]) noscuntur, ita quod ipsius domini absencia nil impediat atque ledat, set omnis in dictum procuratorem sit [10]) data potestas quam ipse mandans habet, [11]) necnon promittens se firmum et ratum perpetuis temporibus habiturum quidquid per dictum eius procuratorem substitutum uel substitutos ab eo [12]) factum fuerit in premissis et quolibet predictorum.

1) B: *et ad petendum.*

2) In B ist *uel debebitur* ausgefallen.

3) B: *colligendum responendum et distribuendum.*

4) B: *appareat ipsum I.*

5) B: *omnibus seu omnibus quibus uel aliquibus.*

6) In A und B fehlt *constituendum uel.* B hat überhaupt nur *substituendum et reuocandi semel uel*

7) A: *crediderint.*

8) B: *personaliter presens esset.*

9) B: *et ad ipsam qualitercunque impetrare.*

10) A: *si.*

11) A: *habere.*

12) B: *eo seu ab eis.*

Et volens dictum procuratorem releuari ab[1]) onere satisdandi, promisit mihi sollempniter notario infrascripto stipulanti nomine et vice omnium quorum interest uel interesse poterit, iudicio sisti etc. *ut supra in releuacione*[2]) *procuratoris secundum formam modi ciuitatis*[3]) *bononiensis*[4]) *continetur.*

f. Alia forma ad negocia et ad causas.[5])

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I permissione diuina cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas[6]) salutem et sinceram in domino karitatem.

Nouerit vniuersitas vestra, quod nos dilectos nobis[7]) magistros P et I licet absentes tamquam presentes et quemlibet eorum in sollidum, ita quod non sit melior condicio occupantis, facimus constituimus et ordinamus generales nostros procuratores, actores, defensores, negociorum gestores, et nuncios speciales, ad omnia nostra et ecclesie nostre negocia in romana curia promouenda coram sanctissimo patre domino Martino[8]) papa iiii et eius iudicibus seu auditoribus quibuscumque, dantes et concedentes[9]) eisdem et cuilibet eorum in sollidum generalem et liberam administracionem, et potestatem plenissimam[10]) agendi, defendendi, procedendi, probandi, confitendi, negandi, iuramentum calumpnie et de veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis in animam nostram[11]) prestandi, sentenciam audiendi, appellandi, litteras tam simplices quam legendas impetrandi et contradicendi, de locis et in[12]) iudicibus conueniendi, beneficium et restitucionis in integrum et absolucionis si opus fuerit implorandi, crimina et defectus opponendi, alium uel alios loco sui substituendi et reuocandi semel et pluries, mutuum cum[13]) quocumque mercatore voluerit[14]) seu maluerit usque ad summam cc marcarum sterlingorum[15]) contrahendi et recipiendi, promittendi et obligandi nos et nostra[16]) pro dicta summa peccunie restituenda, quocumque termino duxerint—uel[17]) duxerit—ordinandum, et submittendi

1) B: *dictum procuratorem substitutum uel substitutos releuare ab omni.*
2) B: *relacione.*
3) B: *secundum modum curie.*
4) In III 3. b. auf s. 612.
5) In B fehlt *et ad causas.*
6) B: *I permissione etc.*
7) B: *nobis in Christo.*
8) B hat blos: *M.*
9) B: *dans et concedens.*
10) B setzt noch bei: *et speciale mandatum.*
11) B: *suam.*
12) In B fehlt *in.*
13) B: *a.*
14) A: *maluerit.*
15) A hat nur *sterling* mit dem abkürzungsstriche über dem *g.*
16) B: *promittendi obliguandi me et mea.*
17) In B fehlt *duxerint uel.*

nos iurisdicioni camere domini pape et ipsius camere auditoris, et ipsas cc marcas expendendi pro nostris et ecclesie nostre [1]) negociis ibidem expediendis qualitercumque eis uel alicui eorum honestius et utilius erit visum,[2]) et generaliter omnia et singula faciendi et exercendi tam in iudicio quam extra que ipsemet facere et exercere posset, etiam si [3]) mandatum exigerent speciale, nec non promittentes nos [4]) firmum et ratum perpetuis temporibus habituros [5]) quidquid per dictos nostros [6]) procuratores uel aliquem eorum substitutum uel substitutos ab eis uel ipsorum altero promissum factum uel qualitercumque procuratum fuerit in premissis et quolibet premissorum, sub obligacione nostrorum [7]) omnium bonorum.

Insuper volentes [8]) dictos procuratores nostros et [9]) quemlibet eorum [10]) substitutum uel substitutos ab eis uel ab ipsorum aliquo releuare ab onere [11]) satisdandi, promittimus [12]) iudicio sisti et iudicatum solui in omnibus suis clausulis sub ypotheca rerum nostrarum. [13])

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus iussimus [14]) apponendum. [15])

Datum in tali loco, vi idus octobres, anno domini a natiuitate m°. cc°. lxxxi, [16]) indictione nona.

g. Substitucio procuratoris.

Magister P de Bononia, procurator reuerendi patris et domini N dei gracia cantuariensis archyepiscopi tocius Anglie primatis, [17]) habens potestatem ab eo substituendi alium loco sui, [18]) substituit magistrum I [19]) de Viterbio presentem et suscipientem loco sui procuratorem [20]) ad

1) B: *pro meis et ecclesie mee.*
2) B: *utilius iussum fuerit.*
3) B: *posset si.*
4) B: *me.*
5) B: *habiturum.*
6) B: *meos.*
7) B: *meorum.*
8) B: *uolens.*
9) B: *meos et eciam.*
10) B: *eorum in solidum.*
11) B: *ab omni honere.*
12) B: *promitto in.*
13) B: *mearum.*
14) B: *sigillum meum presentibus iussi.*
15) A: *conponendum.*
16) B: *domini m. cc. lxxx. sexto.*
17) B: *patris domini I dei gracia etc.*
18) In B ist hiezu von der feineren hand in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *iuxta formam traditam et concessam.*
19) B: *substituit loco sui magistrum B.*
20) B: *procuratorium.*

omnia et singula que habet a dicto domino archiepiscopo in mandatis.[1])

Actum in tali loco, presentibus talibus.

4.

Procurator etiam constituitur aliquando aput acta, id est in iudicio coram iudice et presente altera parte.

Et scribitur tunc per eundem notarium qui[2]) scribit in causa inter aliquot[3]) acta cause.

Nec indiget talis procuracio tanta sollempnitate ut alie indigent. sufficit enim quod notarius, postquam scripserit terminum uel aliud actum habitum, tunc in dicta causa ita dicat: *qui Petrus*[4]) *actor talem in dicta causa suum procuratorem constituit aput acta*,[5]) *dans eidem potestatem agendi, defendendi, in animam suam iurandi, et alia omnia faciendi que in ipsa causa fuerint oportuna.*

Nec est necesse quod apponantur ibi testes, sicut nec in aliis actis cause.[6])

Si vero reus procuratorem constituat siue aput acta siue extra acta,[7]) semper eum releuare debet ab onere[8]) satisdandi.[9]) alioquin procurator antequam admittatur cogitur satisdare, precipue si de re agitur temporali. et si spiritualis est res de qua agitur, saltem pro parte fructuum et expensarum in causa veniencium cogitur satisdare.

Qualiter satisdare debeat procurator qui[10]) releuatus non est, et qui[10]) nomine alterius agit,[11]) infra in titulo de satisdacionibus[12]) plene scribam.

1) B: *singula quelibet que a dicto domino archiepiscopo in mandatis receperit.*

Hiezu ist wieder von der feineren hand in den besagten leeren raum bemerkt: *P iuxta formam sibi datam et concessam, cuius tenor sequitur in hec verba: vniuersis etc.*

2) A: *quod.*

3) B: *alia.*

4) B: *habiturum in causa tunc dicat ita quod P.*

5) In B findet sich hier ein verweisungszeichen zu folgendem von der feineren hand an den unteren rand der zweiten spalte geschriebenen muster:

Vel sic.

P procurator talis in iudicio constitutus, post litem contestatam ab eodem P nomine procuratorio Iohannis, cuius est procurator, prout eius procuratorium in actis continetur, et domino iudici per tenorem eiusdem procuratorii facta exstitit fides, fecit et constituit in dicta causa suum procuratorem in eadem suo periculo apud acta ante diei assignacionem, dans et concedens eidem eandem potestatem quam ipse P habet et sibi conpetit in dicta causa, et agendi etc.

6) Dieser satz fehlt in B.

7) In B fehlt *acta.*

8) B: *ab omni honere.*

9) A: *satisfaciendi.*

10) A: *quod.*

11) B: *agitur.*

12) In IV de iudiciis 5 B.

5.

Interdum procurator dominus litis factus constituit procuratorem, etiam si in suo procuratorio substituendi non habeat potestatem.

Et tunc ita dicat notarius: *talis procurator*, *cum in causa que inter ipsum ex vna parte et talem* [1]) *ex altera coram tali iudice vertitur per litis contestacionem sit dominus litis factus, fecit constituit et ordinauit talem suum procuratorem in ipsa causa, dans* [2]) *eidem plenam et liberam potestatem agendi, defendendi*, etc. ut in formis superioribus inuenitur. [3])

Non enim omnia que in premissis formis procuracionum posita sunt semper in quolibet procuratorio requiruntur. set debet esse discretus notarius, ut accipiat et dimittat, addat [4]) et minuat, secundum quod occurrenti sibi negocio viderit expedire.

IV.

De iudiciis.

Tractatu procuracionum [5]) premisso, [6]) de hiis que in iudicio et aliquando extra iudicium per archyepiscopos episcopos ac eorum viccarios seu officiales necnon [7]) per iudices delegatos fiunt, videlicet qualiter scribi et ordinari tam in registro [8]) quam alibi per notarium debeant, per ordinem vobis scribam.

1.

Et cum a citacione iudicium [9]) sumat exordium, a citacionibus videtur merito inchoandum.

a. De citacionibus.

Citacionum forme sunt velud negocia infinita. nam quelibet citacio, presertim in principio cause facta, debet narracionem [10]) facti racionabiliter continere. et cum sit negociorum diuersitas infinita, narraciones [11]) infinitas adducit. propter quod in narracionibus [12]) non posset aliquis

1) A: *talis.*
2) B: *dans et concedens.*
3) B: *superius inuenietur.*
4) In B fehlt *addat.*
5) B: *de procuratoriis.*
6) A: *premittitur.* B: *premissis.*
7) B: *in iudicio et extra per archiepiscopos ac eorum uicarios et episcopos seu officiales siue.*
8) B: *negocio.*
9) A: *iudicum.* B: *et a concitacione iudicum.*
10) A: *racionem.*
11) B: *negocium diuersitas raciones.*
12) B: *propter que etiam narraciones.*

tradere certas formas. verum cum imitacio[1]) magna[2]) pars dictaminis habeatur,[3]) qui[4]) plures narraciones racionabiliter factas[5]) viderit ad bene narrandum cicius poterit informari. et cum posita narracione citaciones[6]) ad certas formas postmodum redigantur, ideo ipse forme necessarie esse videntur.[7]) debet[8]) enim quelibet curia certum stilum et formas[9]) tenere, cum per defectum stili et forme falsificacio littere sepius[10]) cognoscatur.

b.

Scribam igitur vobis citacionum formas quam plurimas, narraciones diuersas inserens in eisdem,[11]) ut et mutacione narracionum ex ipsis proficere[12]) possit notarius, et in citacione qualibet formam debitam obseruare.

α. Forma citacionis super causa spoliacionis.

Frater I permissione diuina cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas[13]) dilecto in Christo filio decano suttillagensi[14]) salutem graciam et benedictionem.

Dilecti filii Petri Alfonsi rectoris ecclesie de I cantuariensis dyocesis querelam audiuimus, continentem quod — cum ipse dictam ecclesiam de . . fuisset[15]) canonice assecutus, eamque pacifice et quiete per annum et amplius possedisset — R[16]) Iohannis de tali loco cum quibusdam suis[17]) conplicibus ad ecclesiam ipsam armata manu accedens, eundem dicta ecclesia[18]) bonisque suis omnibus contra iusticiam spoliauit, in eadem nequiter se intrudens, et intrusus eadem detinet occupata.[19]) de quo sibi per nos iusticiam fieri postulauit.

Nos autem, cum vnicuique teneamur iuxta datam nobis a domino[20]) graciam iusticiam exhibere, discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, districte precipiendo mandantes, quatenus prefatum R[21]) ex parte nostra per vos

1) Vielleicht *narracio?*
2) B: *uerum citacio maior.*
3) B: *habetur.*
4) A und B: *quod.*
5) In B fehlt *factas.*
6) A: *citacione.* B: *citacionis.*
7) B: *necesse est uidere.*
8) A: *deberet.*
9) B: *et certam formam.*
10) B: *superius.*
11) B: *inserente eidem.*
12) B: *ut imitacione narracioni et ipsas perficere.*
13) B: *primax.*
14) B: *decano de tali loco.*
15) B: *de tali loco fuisset.*
16) B: *possedit retbs* mit dem abkürzungshäckchen durch *b.*
17) B: *aliis.*
18) B: *eidem dictam ecclesiam.*
19) B: *ea detinens occupatam.*
20) B: *teneamur datam a deo.*
21) B: *rotbm* mit dem abkürzungshäckchen durch *b.*

uel per alium ydoneum [1]) peremptorie citare curetis, ut prima die iuridica post festum omnium sanctorum proximo venturum per se uel per procuratorem ydoneum coram nobis et [2]) conmissariis nostris, vbicunque in dyocesi uel in prouincia nostra[3]) fuerimus, debeat conparere, predicto P super spoliacione [4]) huiusmodi de iusticia responsurus.

Alioquin procedemus contra eum ut iustum fuerit, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis et formam et quidquid inde feceritis nobis per vestras patentes litteras harum seriem continentes per latorem presencium fideliter [5]) intimetis.

Datum apud Londonium [6]) x kalendas octobres, consecracionis nostre anno iii.

Licet ad certos diem et locum et sub certo iudice debeat quis citari, hec [7]) ***tamen tenet*** [8]) ***consuetudo in Anglia, quod*** [9]) ***cantuariensis archyepiscopus ita citet.*** [10])

β. Alia forma citacionis.

Frater I etc.

Porrecta nobis [11]) dilecti filii P Alfonsi [12]) clerici peticio continebat, quod — cum ecclesia de . . de iure vacaret, pro eo quod R de tali loco qui de facto ecclesiam ipsam tenet institutus [13]) in eadem fuit ecclesia post concilium [14]) lugdonense, nec [15]) infra annum a die sue institucionis secundum formam constitucionis [16]) in eodem concilio edite fuit in presbyterum ordinatus, propter quod cadit ab omni iure quod in eadem ecclesia per institucionem huiusmodi obtineret, idemque [17]) P sit a vero patrono ipsius ecclesie presentatus — alicui discreto scribere curaremus, ut [18]) ecclesiam ipsam vacare decernens ipsum P in corporalem possessionem ipsius ecclesie auctoritate nostra induceret, amoto quolibet illicito possessore.

Nos autem factum huiusmodi ignorantes, contra ipsum R nolumus sic ex abrupto procedere, quo usque faceremus eundem ad nostram presenciam euocari.

1) In A ist ***per alium ydoneum*** ausgefallen.
2) B: ***ydoneum uel.***
3) B: ***per dyocesim nostram.***
4) B: ***expoliacione.***
5) B: ***nobis.***
6) B: ***datum in tali loco.***
7) A: ***hoc.***
8) B: ***hec tamen tenetur.***
9) B: ***quia.***
10) B: ***citat.***
11) B: ***pro recta uobis.***
12) B: ***petri assensi.***
13) B: ***constitutus.***
14) B: ***per consilium.***
15) B: ***ut.***
16) In B fehlt ***secundum formam constitucionis.***
17) B: ***optinet idem.***
18) A: ***et.***

Quocirca discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et[1]) sub pena exconmunicacionis districte precipiendo mandamus, quatenus prefatum[2]) R per vos uel per alium[3]) ex parte nostra peremptorie citare curetis, ut octaua die post festum omnium sanctorum, si iuridica fuerit, alioquin proxima die iuridica tunc[4]) sequenti,[5]) per se uel per procuratorem ydoneum coram nobis, vbicumque in dyocesi uel prouincia nostra fuerimus, conparere procuret, eidem[6]) P super iure quod sibi vendicat ex presentacione ad eandem ecclesiam de facto[7]) et[8]) aliis omnibus que proponere contra ipsum voluerit de iusticia responsurus.

Alioquin contra eum etc. *ut supra in alia citacione.* [9])

γ. Citacio de aliquo diffamato.

Libenter taceremus[10]) quod dicimus, si[11]) possemus. libenter aboleremus quod scribitur, deo[12]) teste. set[13]) debitum officii[14]) non patitur, quoniam mordica[15]) lenitiuis[16]) interdum misceamus, ut quos[17]) lac dulcedinis non emollit virga debite[18]) correctionis inclinet.[19])

Sane cum R Iohannis rectorem ecclesie de . . tam super[20]) incontinencie vicio quam enormibus excessibus aliis inuenerimus[21]) adeo publice diffamatum quod de[22]) ipsius sordibus quasi predicat omnis loquens, amplius dissimulare non possumus quin[23]) veritatem de tantorum clamore facinorum per viam iusticie inquiramus.

Quapropter discrecioni vestre[24]) etc. *ut supra usque ad locum*[25]) eidem P. *tunc dicatur:* super premissis et aliis omnibus ex officio nostro sibi obiciendis[26]) suam si potuerit innocenciam[27]) purgaturus.

Alioquin etc. *ut supra in citacione prima per totum.*

1) In A und B fehlt *et.*
2) B: *dictum.*
3) B: *alium ydoneum.*
4) A: *sunt.*
5) Dieses zwischensätzchen fehlt in B.
6) B: *idem.*
7) A: *de se factam.*
8) B: *in.*
9) B setzt noch bei: *per totum.*
10) B: *tractaremus.*
11) B: *et si.*
12) B: *de eo.*
13) B: *secundum.*
14) B: *officii nostri.*
15) A: *mordicam.*
16) B: *patitur mortua leuitatis.*
17) B: *quod.*
18) B: *debita.*
19) A: *non inclinet.*
20) B: *rector ecclesie super.*
21) B: *inuenire.*
22) In A fehlt *de.*
23) In B fehlt *quin.*
24) B: *discrecionem uestram.*
25) B: *locum ubi dicitur.*
26) B: *obiciendum.*
27) B: *ignoranciam.*

δ. Super eodem.[1])

Perlatam nobis inmo quasi publicatam infamiam R canonici de . . super[2]) incontinencie vicio et aliis excessibus pluribus dissimulauimus,[3]) iam est diu, sperantes ut per bona que[4]) faceret in posterum opera mala si qua gesserat delerentur. set quod in eo sperabamus ad meritum, ad penam proh[5]) dolor inuenimus, videlicet ut sua cessaret lasciuia, que pocius augmentatur.

Quapropter etc. *ut supra per omnia.*

ε. Citacio de decima retenta.[6])

Constitutus in presencia nostra dilectus filius P ecclesie rector de . . nobis sua assercione[7]) monstrauit, quod ipse et predecessores sui rectores dicte ecclesie a tempore cuius non[8]) exstat memoria in pacifica[9]) possessione fuerunt[10]) percipiendi decimas a priore et conuentu sancti . . de tali loco de[11]) omnibus terris et possessionibus quas ipse prioratus habet in parrochia[12]) ecclesie sue predicte, et quod nunc[13]) prior et conuentus predicti — eorum salutis inmemores — dictam decimam indebite sibi soluere contradicunt. de quibus[14]) sibi per nos iusticiam fieri postulauit.

Quapropter etc. *ut supra usque ad locum vbi dicit* eidem Petro. *tunc dicatur:* eidem[15]) P super retencione dicte decime et aliis omnibus que contra eos[16]) proponere voluerit de iusticia responsuri.[17])

Alioquin etc. *ut supra.*

ϛ. Citacio super causa peccuniaria.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Exposuit nobis dilectus filius P in nostra presencia constitutus, quod ipse R de tali loco quandam[18]) summam peccunie amicabiliter mutuauit, quam sibi indebite restituere contradicit.

1) B: *alia citacio super eodem.*
2) B: *infamiam robbi* (mit dem abkürzungshäckchen durch *bb*) *canonici ecclesie de tali loco super.*
3) B: *dissimulamus.*
4) B: *ut ea que.*
5) B: *protrahi.*
6) B: *alia forma citacionis.*
7) B: *affectione.*
8) Von *ipse* an bis hieher ist in B ausgefallen, aber von der feineren hand dafür in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *in tantum quod non.*
9) B: *passifica.*
10) B: *fuerit.*
11) B: *sancti Petri de . . de.*
12) B: *per parrochiam.*
13) A: *non.*
14) B: *quo.*
15) Von *Petro* an bis hieher ist in A ausgefallen.
16) B: *omnes.*
17) In B fehlt *responsuri.*
18) B: *quod. H. de. quandam.*

Propter quod discrecioni tue presencium auctoritate [1]) conmittimus et mandamus, quatenus etc. *ut supra.*

ζ. Citacio executorum super causa testamentaria.

Dilectus filius P de tali loco in nostra presencia constitutus proposuit, quod — cum R de tali loco eidem P decem marcas sterlingorum [2]) in suo testamento reliquerit — I et M executores ipsius testamenti [3]) dictas decem marcas [4]) sibi dare indebite contradicunt, licet ad eas soluendas bona sufficiant testatoris.

Quocirca discrecioni vestre etc. [5])

η. Citacio in [6]) causa matrimoniali.

Conquesta est nobis dilecta filia S de tali loco, quod — licet R de tali loco cum ea per verba de presenti matrimonium legittime contraxisset, ac matrimonium inter eos fuisset postmodum per subsecucionem [7]) carnalis copule

1) B: *tenore.*

2) A: *sterilegn* mit dem abkürzungsstriche über dem *n.*

3) Hiezu ist von der feineren hand in B in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *ad soluendum legata per ipsum facta fecerit, et predicti executores.*

4) B: *marchas sterlinguorum.*

5) Ein verweisungszeichen führt hier in B auf nachstehendes von der feineren hand an den unteren rand der ersten spalte geschriebenes muster:

Alias sic.

Salutem in domino.

Citetis peremptorie ad diem martis post festum beati Ylarii, vel die proxima subsequenti non feriata, si dicta dies martis fuerit feriata, coram nobis apud Kongis hora prime Petronillam Fauresti tam nomine proprio quam tutorio seu procuratorio nomine Ioannis et P et G et Aycelme, filiorum suorum, et Helye Faure quondam mariti sui pupillorum vel minorum, vt dicitur, si tutrix vel curatrix sit eorundem seu esse velit, et ipsos liberos cum auctoritate eiusdem, si tutrix vel curatrix sit vel esse velit eorundem, querelis G de P responsura.

Et si tutrix seu curatrix non sit dictorum liberorum, significetis dictis liberis, et eos moneatis quod dicta die secum adducant tutorem seu curatorem auum vel agnatum vel testamentarium alium, si quem habent.

Et si non habent, citetis M et K de tali loco, eorum consanguineos, vt eorum tutelam seu curam vel vtrumque suscipiant, et onus eiusdem seu earundem: qua suscepta, auctoritate ipsorum, vel vnius eorundem auctoritate stare possint in iudicio cum dicto G coram nobis.

Alioquin nos prouidebimus eisdem ipsa die de tutore vel de curatore vel de vtroque, prout fuerit racionis, secundum qualitatem personarum, iuris grauitate seruata, significantes omnibus premissis et singulis, quod — si non conparuerint dicta die — nos procedemus contra ipsos, vt fuerit racionis, eorum absencia non obstante.

Datum etc.

6) B: *super.*

7) B: *filia . M. de. U. quod. R.* (mit dem angefügten abkürzungs-

consumatum — ipse tamen R, sue salutis inmemor, a dicta eius uxore diuertens, cum quadam alia — quam publice tenet de facto, cum de iure [1]) non posset — dicitur contraxisse, ipsi E non solum debitum coniugale set etiam vite [2]) necessaria denegando.

Quapropter discrecioni vestre etc. *usque ad locum vbi dicit* eidem P. *tunc dicatur*: eidem E super premissis omnibus de iusticia responsurus.

Alioquin etc.

ϑ. Citacio super causa diuorcii.

Veniens ad presenciam nostram dilecta filia E sua nobis peticione monstrauit, quod — cum ipsa cum R eius viro matrimonium legittime contraxisset, ac per quinquennium et vltra in eadem domo et thoro tamquam vir et vxor insimul morarentur — idem tamen R propter inpotenciam sui perpetuam sibi debitum non reddidit [3]) coniugale.

Quare cum ipsa E [4]) prout asserit effectu [5]) cause qua nupsit careat sine culpa, videlicet ut filios procrearet [6]) ac mater esse desideret, discrecioni vestre presencium tenore conmittimus et mandamus, quatenus etc. *ut supra* [7]) *per totum.*

ι. Citacio super causa appellacionis.

Cum in causa que vertitur seu verti speratur inter P actorem ex parte vna et R reum super ecclesia de tali loco ex altera pro parte dicti P ab audiencia loci dyocesani ad sedem cantuariensem extiterit appellatum, idemque P [8]) causam appellacionis huiusmodi prout asserit intendit prosequi coram nobis, discrecioni vestre presencium tenore conmittimus et mandamus, quatenus prefatum R per vos uel alium ex parte nostra etc. *usque ad locum vbi dicit* eidem P. *tunc dicatur:* in dicta causa facturus et recepturus [9]) quod fuerit ordo iuris.

Alioquin in ipsa causa procedetur quantum de iure fuerit, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis et formam etc. *ut supra per totum.*

zeichen für *us*) *de. cum ea de presenti matrimonium legitime contraxerat ipsum matrimonium inter eos fuisset post modum subsequtum.*

1) B: *cui deseruire.*

2) B: *coniugali set etiam vita.*

3) B: *reddiderit.*

4) B: *mulier.*

5) B: *affectum.*

6) B: *uidelicet filios procreare.*

7) B: *supra proximo.*

8) B: *idem. p. quia.*

9) B: *responsurus.*

κ.

Cum appellatur, precipue a diffinitiua sentencia, consueuit interdum inhiberi per iudicem appellacionis etiam in prima citacione, quod pendente causa appellacionis nil debeat innouari. formam cuius inhibicionis [1]) in sequenti [2]) citacione describam.

Citacio super causa appellacionis cum inhibicione.

Cum a quadam diffinitiua sentencia, lata ut dicitur per venerabilem fratrem nostrum . . episcopum cystrensem [3]) in causa que inter P actorem ex vna parte et R reum super ecclesia de . . ex altera sub ipsius fratris [4]) nostri examine vertebatur pro parte ipsius P, ad nos extiterit appellatum, idemque P causam appellacionis huiusmodi prout asserit intendat prosequi coram nobis, discrecioni tue presencium tenore conmittimus, et sub pena exconmunicacionis districte precipiendo mandamus, quatenus dictum R [5]) per vos uel per alium [6]) ex parte nostra peremptorie citare curetis, ut decima die post citacionem vestram — que si [7]) feriata extiterit, proxima sequenti die non feriata — sufficienter conpareat coram nobis, in dicta causa facturus et recepturus quod iusticia suadebit.

Inhibeatis [8]) nichilominus ex parte nostra sub pena exconmunicacionis eidem, quod pendente causa appellacionis huiusmodi coram nobis in preiudicium ipsius appellacionis [9]) contra iam dictum P nil temere attemptare presumat, et attemptata si qua sunt studeat in statum pristinum reuocare. Alioquin contra ipsum et in ipsa causa procedemus quantum de iure fuerit, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis nichilominus [10]) et formam et quidquid inde feceritis etc. *ut supra.*

λ.

Sciendum est quod illa [11]) penultima clausula in omni citacione est ponenda, que incipit: *alioquin contra eum procedetur etc.*

1) A: *citacionis.*
2) B: *subsequenti.*
3) B: *nostrum G episcopum citercensis.*
4) B: *super ipsius facti.*
5) B hat hier *P.*
6) B: *alium ydoneum.*
7) In A fehlt *si.*
8) B: *inhibeatis. inhibemus.*
9) B: *preiudicium cause appellacionis predicte.*
10) B: *inhibicionis.*
11) B: *in illa.*

μ.

In citacione cause appellacionis aliter debet poni quam in citacione facta super negoçio principali. et hec est raçio: quia in causa negocii principalis non proceditur reo absente, set exconmunicatur reus uel ponitur actor in possessionem rei debite.[1] ad sentenciam vero proceditur vbi[2] lis fuerit contestata. set in appellacionis causa proceditur, siue reus siue actor sit absens, dummodo alter ipsorum instet: et quandoque — neutro prosequente — iudex procedit, si ex mora[3] viderit periculum inminere.

Vnde non debet dici in citacione cause appellacionis: *alioquin contra eum procedetur*,[4] set sic: *alioquin in ipsa causa procedemus quantum de iure fuerit, ipsius absencia non obstante.*

ν.

Preterea, quia citatus non tenetur nisi super hiis super quibus citatus est suo aduersario respondere, ideo cauendum est in illa clausula que dicit: *eidem P super tali re de iusticia responsurus,* ut id super quo quis citatur quantumcunque plenius poterit in citacionibus exprimatur. et ad maiorem cautelam expedire credo, ut semper ibi apponatur aliquod generale verbum sub quo possit actoris intencio totaliter conprehendi. quod sic scribi debet: *eidem P super spoliacione*[5] *huiusmodi et aliis omnibus que contra ipsum proponere*[6] *voluerit de iusticia responsurus.* uel sic: *super predictis decimis et rebus aliis de iusticia responsurus.*[7] uel sic: *propositurus*[8] *super premissis omnibus quidquid iuris uel facti proponere voluerit, et hiis que per aliam partem proposita fuerint*[9] *prout iustum*[10] *fuerit responsurus.*

ξ. Citacio quando causa reassumatur iam incepta et diu non[11]) agitata.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni tue[12] presencium tenore conmittimus et mandamus, quatenus R de tali loco ex parte nostra peremptorie[13] citare curetis, ut in crastino festiuitatis[14] beati

1) B: *petite.*
2) B: *non proceditur nisi.*
3) B: *si exercitum.*
4) In B ist *alioquin contra eum procedetur* ausgefallen.
5) B: *priuacione.*
6) B: *ponere.*
7) Dieser satz fehlt in B.
8) B: *positurus.*
9) A: *proponere voluerit.*
10) B: *iusticia.*
11) B: *quando resumitur causa diu.*
12) B: *etc. dilectioni uestre.*
13) In B fehlt *peremptorie.*
14) B: *ut tali die post festum.*

Martini proximo venturo, si dies iuridica[1]) fuerit, alioquin prima die iuridica tunc sequenti, per se uel procuratorem ydoneum, vbicumque in prouincia nostra fuerimus, conpareat coram nobis, in causa que inter ipsum ex vna parte et P de tali loco super ecclesia de . . vertitur coram nobis secundum retro acta[2]) quantum de iure fuerit processurus.

Alioquin contra ipsum et[3]) in ipsa causa procedemus, mediante iusticia, ipsius absencia non obstante.

Diem vero citacionis etc. *ut supra.*

o. Citacio ad certum actum.

Discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et districte precipiendo mandamus, quatenus R de tali loco per vos uel alium ex parte nostra peremptorie citare curetis, ut octaua die post citacionem nostram, si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die non feriata, per se uel[4]) procuratorem ydoneum, vbicumque in prouincia nostra fuerimus, conpareat coram nobis, contestaturus litem — *uel* iuraturus de calumpnia et de veritate dicenda, *uel* aduerse partis[5]) posicionibus responsurus, *uel* ad videndum[6]) iurare testes, *uel* ad concludendum,[7]) *uel* auditurus sentenciam — in causa que inter ipsum ex vna parte et P de tali loco ex altera super ecclesia de . . vertitur coram nobis.

Alioquin tam ad ipsam litem pro contestata habendam[8]) in contumaciam eius quam alias[9]) ut iustum fuerit procedemus. *uel sic:* alioquin tam ad iuramentum calumpnie[10]) ab aduersa parte in ipsius contumaciam recipiendum quam alias[11]) in ipsa causa quantum de iure fuerit procedemus.

Diem vero citacionis et formam etc. *ut supra.*

c.

α. Citacio facta a iudice delegato.

Gotfridus archydiaconus lewensis[12]) domini pape iudex delegatus prouido et discreto viro salutem et sinceram in domino karitatem.[13])

1) B: *uenturum si dies feriata non.*
2) A: *secundum retracta.*
3) In B fehlt *et.*.
4) B: *uel per alium.*
5) B: *parti.*
6) B: *uel audiendus.*
7) B: *ducendum.*
8) B: *ipsam pro contestata habenda.*
9) B: *eius uel aliter.*
10) B: *calumpnii.*
11) B: *aliter.*
12) B: *Gotiscidus archidiaconus leuen* mit dem abkürzungshäckcken über dem *n.*
13) B: *uiro I salutem in domino.* Zu dem *I* ist von der feineren hand in den leeren raum zwischen den beiden spalten bemerkt: *Vita-*

Noueritis, nos recepisse litteras sanctissimi patris domini M pape iiii, tenoris et continencie infrascripte: ***Martinus episcopus seruus seruorum dei*** etc. *ponatur totus tenor litterarum. postmodum sic dicatur:*

Volentes ergo mandatum huiusmodi reuerenter exequi, ut tenemur, vobis auctoritate qua fungimur districte[1]) precipiendo mandamus, quatenus prima die post festum sancti Martini proximo futurum, si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die iuridica[2]) tunc sequenti,[3]) per vos vel per responsalem ydoneum coram nobis R[4]) conparere[5]) curetis, propositurì super premissis omnibus quidquid iuris uel[6]) facti volueritis, et[7]) hiis que per aliam partem proposita fuerint prout iustum fuerit responsuri.

Alioquin contra vos ut iuris ordo fuerit procedemus.[8])

lis canonico et P Iuliani archidiacono sancti Nicolai engohinensis dyocesis.

1) In B fehlt ***districte.***

2) In A ist von ***proximo*** an bis hieher alles ausgefallen.

3) In B fehlt ***tunc sequenti.***

4) A: ***nobis Rat*** mit zwei abkürzungsstrichen über dem ***t.***

5) B: ***coram nobis uenire.***

6) B: ***et.***

7) B: ***uel.***

8) Ein verweisungszeichen führt hier in B zur nachstehenden von der feineren hand an den unteren rand der ersten spalte geschriebenen formel:

Alias sic:

Salutem etc.

Citetis peremptorie ad diem talem R clericum, delaturum ostensurum et exhibiturum coram nobis in iudicio nobis et P omnes litteras apostolicas uel metropolicas, per quas et auctoritate quarum facit citari et vexari seu ad iudicium euocari dictum P maliciose et calumpniose et vt dicitur abusiue, et per litteras falsas abusiuas et nullam sibi nec aliquam contra ipsum attribuentes iurisdictionem sedis apostolice seu delegati eiusdem, et vltra duas dietas — ***aliter*** vnam dietam — a fine talis dyocesis vbi dictus P inhabitat, et ad loca remota et minus insignia vbi conmode haberi non potest iurisperitorum copia, ad instanciam ipsius uel talium, qui sunt eidem P persone ignote, videlicet coram priore de N — non capace dictam iurisdictionem nec creato per electionem etc.— et facturum eidem copiam dictarum litterarum, si eam habere voluerit de eisdem, maxime cum sua intersit eas videre et habere, cum eis visis et sibi ostensis intendat eas redarguere de falso, et certificaturum ipsum de diei assignacione, cum ipsam ignoret, et de persona et de loco et de iudice.

Et nichilominus citetis coram nobis ad dictam diem peremptorie H procuratorem dicti clerici, purgaturum se per suum iuramentum, vtrum procurauerit uel procurari fecerit quod dictus R filius suus dictum P faciat vexari — vt dictum est — citari seu ad iudicium euocari, facturos et recepturos vlterius vt linea requirit equitatis.

Alioquin etc. datum etc.

Et ista citacio potest habere locum in testamentis et instrumentis ostendendis.

β. De hiis que in delegatorum citacionibus requiruntur.[1])

Notet hic notarius, quod vii sunt circa citacionem delegatorum[2]) sollempniter attentenda.

Primum, quod nomen delegati semper est omnibus preponendum,[3]) pro eo quod vice[4]) fungitur delegantis, et sic maior est omnibus de quorum causa cognoscit.[5])

Secundum, quod semper in salutacione se dicat iudicem delegatum.

Tercium quod tenor recepti in citacionibus[6]) scilicet in prima totaliter inseratur.

Quartum, quod ad certos diem et locum[7]) quis ad iudicium euocetur.

Quintum, quod sit locus sollempnis vbi possit aduocatorum copia inueniri.

Sextum, quod secundum facultatem persone citande et qualitatem negocii de quo agitur iudex debeat inducias moderari.

Septimum et ultimum, quod semper hec clausula ponatur in citacione: *si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die etc. ut supra.* uel dicatur sic: *quod si dictus terminus in diem inciderit feriatam, sequentem non feriatam vobis pro termino assignamus.*

Item semper debent apponi in citacionibus verba comminatoria, prout superius scriptum[8]) est in illa clausula: *alioquin contra vos* — uel *contra te*[9]) — *procedemus ut iusticia suadebit.*

d.

α. De citacionibus per nuncium faciendis.

Consueuerunt interdum citaciones per nuncios[10]) fieri. vnde expedit ut de ipsis aliqua vobis scribam.

Sciendum est, quod — quando citacio fit per nuncium sine litteris — debet esse certus[11]) et iuratus: aliter non staretur relacioni ipsius.

Item cum ipse nuncius[12]) debeat de speciali citare mandato iudicis, necesse est ut mandatum factum nuncio

1) B: *in legatorum actionibus inquiruntur.*
2) B: *citaciones delegantis.*
3) B: *semper in omnibus premittendum.*
4) B: *iure.*
5) B: *cognoscitur.*
6) B: *tenor rescripti in citacione.*
7) B: *dies et locos.*
8) In B fehlt *scriptum.*
9) In A fehlt *te.*
10) B: *nuncium.*
11) B: *certus nuncius.*
12) B: *notarius.*

per notarium conscribatur,[1] quia — licet stetur relacioni nuncii qui citauerit — non tamen statur uel creditur ei quod citacio sibi mandata[2] fuerit facienda, nisi quatenus constiterit per scripturam. et sic de conscribendo[3] precepto faciendo nuncio primitus est videndum.

β. Qualiter scribi debeat preceptum citacionis per nuncium faciende.[4]

Scribat igitur ita notarius.

Die tali[5] reuerendus pater dominus . . dei gracia cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas[6] mandauit Iohanni de Cantuaria, nuncio suo iurato, quod ad domum in qua habitat uel[7] habitare consueuit R de tali loco accedat, et eundem[8] ex parte sua citare procuret,[9] ut die tali, si feriata non fuerit, alioquin proxima die iuridica tunc sequenti, per se uel procuratorem ydoneum conpareat coram eo, P de tali loco super tali re[10] de iusticia responsurus. alioquin etc. *ut supra.*

Uel sic: reuerendus pater etc. mandauit Iohanni de Cantuaria, suo iurato nuncio, ut R de tali loco, si eum personaliter inuenire potuerit,[11] alioquin in domo in qua habitat[12] uel habitare consueuit, citare procuret, ut die tali etc. *ut supra.*

γ. Relacio nuncii.

Iohannes de Cantuaria, nuncius suprascriptus,[13] retulit mihi notario infrascripto, se citasse R predictum[14] personaliter inuentum ex parte domini archyepiscopi supradicti iuxta[15] formam mandati superius[16] sibi facti.

Uel sic: retulit mihi notario infrascripto, se iuisse ad domum in qua habitat uel habitare consueuit R de tali loco, et dixisse ipsius R familie et vicinis,[17] quod ipsum R citabat ex parte domini archyepiscopi supradicti, ut conpareret coram eo secundum formam mandati superius sibi facti.

1) B: *scribatur.*
2) A: *mandato.*
3) A: *scripturam. deferendo.*
4) B: *preceptum factum citacionis per nuncium.*
5) B: *notarius de.*
6) B: *dominus I dei gracia etc.*
7) B: *et.*
8) B: *R. de . . accessisset et eum.*
9) B: *procurasset.*
10) B hat hier blos: *proxima etc. super talis quid.*
11) B: *habere poterit.*
12) B: *ad domum quam inhabitat.*
13) B: *subscriptus.*
14) A: *per dictum.*
15) B: *secundum.*
16) B: *super.*
17) B: *R vicini.*

Uel sic: retulit mihi notario infrascripto, se citasse predictum R ipsius domui et vicinis, cum personam eius inuenire non posset, secundum formam mandati superius sibi facti.

δ.

Licet de iure sic esset primo preceptum [1]) et postmodum relacio conscribenda, [2]) consuetudo tamen est in romana curia quam alibi vbi fui, ut sola nuncii relacio conscribatur. [3]) et nunquam vidi contra hoc obicere. nec credo, quod contra hoc obiciens — repugnante dicta [4]) consuetudine — audiretur. quantum in citacionibus. secus autem esset in aliis mandatis que per nuncios sepe fiunt.

ε.

Relacio quidem [5]) facta per nuncium — nulla scriptura mandati sibi facti precedente [6]) — sic scribitur.

Alia relacio [7]) nuncii.

Iohannes de Cantuaria, nuncius domini archyepiscopi, [8]) retulit mihi notario infrascripto, se de mandato ipsius domini archyepiscopi specialiter sibi facto citasse heri R de tali loco personaliter inuentum, *uel* ad domum in qua habitat uel habitare consueuit, ut die lune proxima, si curia fuerit, alioquin proxima die curie [9]) tunc sequenti — *uel sic:* ut die lune proxima, si dies feriata non fuerit, alioquin proxima die iuridica [10]) tunc sequenti — peremptorie conpareat coram eo per se uel responsalem ydoneum, P de tali loco super quibusdam decimis pro quibus contra eum intendit agere, et rebus aliis, *uel* super quadam summa peccunie quam ab eo intendit petere, *uel* super manuum [11]) iniectione per ipsum R in personam ipsius P clerici temerarie facta, ut dicitur, et rebus aliis de iusticia responsurus. Alioquin etc.

ϛ.

Notandum est, quod relacio citacionis facte per nuncium secundum modum premissum semper debet tria tempora continere.

1) B: *iure sit primum receptum.*
2) B: *relacio nuncii conscribatur.*
3) Von *consuetudo* an bis hieher ist in B alles ausgefallen.
4) B: *repugnantem de.*
5) B: *quedam*
6) B: *scriptura sibi facta pendente.*
7) B: *alia forma seu lacio.*
8) B: *nuncius iuratus.*
9) In A fehlt *curie.*
10) B: *consueuit, ut die lune proxima, si non fuerit feriata, alioquin proxima die curie.*
11) B: *manus.*

Videlicet diem qua facta [1]) est ipsa relacio, [2]) quia non solum in relacione nuncii set in omnibus suis scripturis notarius debet preponere [3]) diem, ut sciatur qua die sunt facte.

Item continere debet relacio nuncii bene scripta diem [4]) qua facta fuerit citacio, ut sciatur si inter diem qua fuit [5]) citatus et diem qua debuit [6]) conparere tanti [7]) est temporis spacium quod citatus potuerit [8]) conparere. verbi gracia si citatus distat a loco vbi conparere debet per tres dietas conmunes, et nuncius maliciose citauit [9]) eum hodie [10]) in domo sua uel vbique, [11]) ita distantem quod cras conpareat, [12]) eo ipso excusatus est, nec conparere tenetur, [13]) cum nemo ad inpossibile [14]) obligetur.

Debet etiam continere diem qua citatus debeat conparere, ut sciat iudex quando [15]) contra ipsum citatum uel pro ipso sit in negocio procedendum.

2.

Quia sepe citacionis littere diriguntur eidem persone cui mandatur in iudicio conparere, oportet actorem si caute wlt agere ut de presentacione ipsarum litterarum facta ipsi citato [16]) fieri faciat publicum instrumentum, pro eo quod si citatus negaret ad eum citacionis litteras peruenisse, nisi actor probaret se ipsas litteras sibi presentasse uel presentari fecisse [17]) uel saltem ad domum suam eas dedisse, non posset reus contumax reputari. quod instrumentum presentacionis taliter scribi debet.

a. Instrumentum quando citato citatorie presentantur. [18])

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. Petrus de tali loco presentauit R loci eiusdem ex parte reuerendi patris domini I dei gracia cantuariensis archyepiscopi — *uel* ex parte venerabilis viri domini talis domini pape iudicis delegati — et

1) In A fehlt *facta*.
2) A: *citacio*.
3) B: *proponere*.
4) A: *die*.
5) B: *fuerit*.
6) B: *debuerit*.
7) B: *tunc*.
8) B: *poterat*.
9) B: *citauerit*.
10) In A fehlt *hodie*.
11) B: *ubicunque*.
12) B: *que tres conparet*.
13) A: *curetur*.
14) B: *inpossibilitatem*.
15) B: *an*.
16) B: *facta sit citacio et*.
17) In B fehlt *uel presentari fecisse*.
18) A hat hier das rubrum des nächsten stückes. B: *quando citacio a citatore littere presentantur*.

in manus[1]) eius posuit quasdam citatorias litteras, eiusdem domini sigillo munitas, tenoris et continentie infrascripte: *frater I*[2]) *permissione diuina* etc. *et ponatur totus tenor litterarum. deinde dicatur sic:*

Quas litteras idem R reuerenter suscepit et legit, *uel*[3]) recipere noluit, coram me notario et testibus infrascriptis.

Actum in tali loco, presentibus talibus testibus.

b.

Fit etiam — et caute — publicum iustrumentum, quando alicui iudici[4]) delegato uel executori littere sue delegacionis[5]) uel execucionis[6]) primitus presentantur. cuius instrumenti forma hec est.

Instrumentum quando alicui delegato uel executori[7]) littere apostolice presentantur.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. P rector ecclesie de . . constitutus[8]) in presencia reuerendi patris domini I dei gracia cantuariensis archyepiscopi,[9]) deuote presentauit eidem, ac ipse dominus archyepiscopus reuerenter suscepit, quasdam litteras sanctissimi[10]) patris domini M pape iiii, cum vera bulla plumbea et filo canapis,[11]) non cancellatas, non abrasas,[12]) non abolitas,[13]) nec viciatas in aliqua parte sui, tenoris et continencie infrascripte: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc. *ponatur tenor*[14]) *litterarum. demum*[15]) *dicatur:*

Quas quidem litteras de mandato dicti domini archyepiscopi ego infrascriptus notarius de verbo ad verbum transscripsi, et hoc transscriptum ex litteris[16]) sumptum meo signo[17]) et nomine roboraui.

Actum in tali loco, presentibus talibus etc.

3.

Viso de formis procuracionum, citacionum, instrumentorum que de presentacione litterarum fiunt aliquando,

1) B: *manibus*
2) B: *Iohannes.*
3) B: *et tenuit et.*
4) B: *per publicum instrumentum alicui iudicii.*
5) A: *denegacionis.*
6) B: *excusacionis.*
7) A: *delegacio uel execucio.* In B fehlt *uel executori.*
8) B: *Petrus rector talis ecclesie constitutus.*
9) B: *patris etc.*
10) B: *summi.*
11) B: *cum vero filo de canaba et in integro et vera bulla.*
12) B: *rasas.*
13) B: *obolitas.*
14) B: *totus tenor.*
15) B: *deinde.*
16) B: *litteris ipsis.*
17) B: *sigillo.*

videndum est qualiter sit presentacio rei seu actoris aut procuratorium ipsorum et exhibicio procuratorii conscribenda, [1] et cuiuslibet contumacia accusanda. [2]

a. Presentacio actoris reo non veniente.

Petrus rector ecclesie de . . presentauit se coram domino archyepiscopo suprascripto contra R de tali loco [3] citatum ad instanciam ipsius P, et exhibuit quasdam litteras citatorias, [4] dicti domini archyepiscopi sigillo [5] munitas. quarum tenor talis est: *frater I permissione diuina* etc. *ponatur tenor tocius littere. denique* [6] *sic dicatur:*

Et quia dictus R nec per se nec per alium conparere curauit, idem P suam contumaciam accusauit.

b.

Si vero conmissum fuerit alicui quod reum citet, tunc notarius ita scribat.

Alia presentacio super eodem.

Petrus de tali loco presentauit se coram domino archyepiscopo suprascripto contra R de tali loco, presentans mihi notario infrascripto [7] quasdam citatorias litteras, dicti [8] domini archyepiscopi sigillo munitas, et quasdam alias litteras decani . . qui dictum R citauerat, sigillo ipsius decani vallatas. [9]

Quarum litterarum tenores tales sunt. [10] *ponantur tenores* [11] *ambarum litterarum. deinde sic dicatur:*

Et quia dictus R nec per se nec per alium sufficienter conparere curauit, licet quendam procuratorem transmiserit, qui mandatum non habebat sufficiens, nec cauere voluit ut debebat, idem P instanter dicti R contumaciam accusauit.

c.

Quia decani [12] et alii clerici quibus citaciones et alia exequenda mandantur minus sufficienter quandoque rescribunt, ideo verum modum rescribendi notabo.

1) B: *procuratoris ipsorum exhibicio procuratorii conscribendi.*
2) B: *contumacie accusandi.*
3) B: *Robbm* (mit dem abkürzungshäckchen durch *bb*) *petri de.*
4) B: *citacionis.*
5) In B fehlt *sigillo.*
6) B: *ponatur totus tenor litterarum. deinde.*
7) B hat blos: *suprascripto et.*
8) B: *ipsius.*
9) B: *munitas.*
10) B: *tenor talis est.*
11) B: *et ponatur totus tenor.*
12) B: *decanus.*

α. Modus rescribendi quando citacio uel aliquid [1]) alicui conmittitur faciendum.

Reuerendo in Christo patri domino I dei gracia cantuariensi archyepiscopo tocius Anglie primati decanus suthillagensis [2]) reuerenciam debitam et honorem.

Reuerende paternitatis vestre litteras sub hac forma recepi: *frater I* etc. *ponatur totus tenor litterarum. postmodum sic dicatur:*

Quarum auctoritate R personaliter inuentum tali die citaui iuxta vestrarum litterarum continentiam. [3])

Uel sic: quarum auctoritate Iacobum [4]) clericum, nuncium meum [5]) iuratum, ad domum ipsius R ut eum citaret transmisi. qui [6]) Iacobus, [7]) sicut nobis postmodum veridice retulit, ipsum R personaliter inuentum tali die citauit iuxta [8]) vestrarum continenciam litterarum.

Uel sic: quarum auctoritate prefatum R domui et vicinis, cum personam ipsius inuenire nequiuerim, [9]) tali die citaui [10]) iuxta vestrarum continenciam litterarum.

Datum in tali loco, iiii idus maii, anno domini m⁰. cc⁰. lxxxiiii. [11])

β.

Ut tollatur insufficiens modus Anglie rescribendi, qui talis est: *mandatum vestrum sum reuerenter executus,* et sic [12]) non constat vtrum in persona eum citauerit uel ad domum, et vtrum per se uel alium, nec qua die citatus fuerit, nisi sicut ex data [13]) littere certificacio qualiquali [14]) modo presumitur, sciant cuncti, [15]) modum et formam qua mandatum execucioni mandatur rescribendum esse [16]) clarissime et aperte, ut sciatur qualiter et quomodo [17]) sit mandatum conpletum.

Verbi gracia si mandatur alicui, ut aliquem exconmunicatum denunciet, debet rescribere: *tali die* [18]) *in tali ecclesia in missarum sollempniis, pulsatis campanis et candelis accensis,*

1) B: *uel quid.*
2) B: *patri etc. decanus de . .*
3) Dieser satz von *quarum* an fehlt in B, wie natürlich auch das folgende *uel sic.*
4) In B fehlt *Iacobum.*
5) B: *clericum meum uel nuncium.*
6) A: *quod.*
7) B: *clericus.*
8) B: *inuentum de tali iuxta.*
9) B: *ipsius non inuenerit.*
10) B: *citauerit.*
11) B: *loco. iii. kal. octobris. anno domini a natiuitate etc.*
12) B: *si.*
13) B: *nisi citatum.*
14) B hat blos: *quali.*
15) B: *deficiant cum de certum.*
16) B: *describendi cause.*
17) B: *quando.*
18) B: *debet scribere diem.*

talem exconmunicatum publice nunciaui iuxta [1] *vestrarum continenciam litterarum.*

Et sic distincte rescribi [2] debet in omnibus que mandantur.

d. Qualiter scribatur quando aliquis contumax reputatur. [3]

Quia R de tali loco, citatus peremptorie, ut tali die coram prefato domino archyepiscopo conpareret per se uel responsalem ydoneum, P de tali loco de iusticia responsurus, contumaciter conparere [4] neglexit, ideo dictus dominus archyepiscopus ipsum R contumacem reputauit, pronuncians contra ipsum esse tamquam contumacem in hiis que iuris ordo [5] postulat procedendum.

e.

Accusata contumacia, et reo contumace per iudicem reputato, et pronunciato [6] contra ipsum, ut premissum est, sequitur ut contra ipsum [7] reum actore petente exconmunicacionis sentencia promulgetur. [8]

α. Sentencia exconmunicacionis.

Frater I permissione diuina etc. dilecto in Christo filio . . salutem et sinceram in domino karitatem.

Cum R de tali loco legittime ac peremptorie citari fecerimus, [9] ut responsurus P de tali loco in causa quam sibi mouet uel mouere intendit super tali re [10] coram nobis certo termino [11] conpareret, et in ipso termino [12] per se uel alium contumaciter conparere despexerit, discrecioni vestre [13] presencium tenore conmittimus, et sub pena exconmunicacionis districte precipiendo mandamus, quatenus eundem R — quem ob dictam eius contumaciam per presentes exconmunicamus in scriptis — tamdiu per vos uel alium seu alios in ecclesia vestra et [14] alibi vbi expedire credideritis [15] exconmunicatum publice nuncietis et nunciari faciatis, quousque super hiis nostris et ecclesie [16]

1) B: *per.*
2) B: *districte scribi.*
3) B: *reperitur.*
4) B: *uenire.*
5) In A fehlt *ordo.*
6) B: *pronunciauit.*
7) B: *si qui ipsum.*
8) B: *sentenciam promulgauit.*
9) B: *fecerim.*
10) B: *intendit talis contra ipsum.*
11) In B ist von der feineren hand hiezu in den leeren mittleren raum bemerkt: *aliter die tali.*
12) B: *conpareret ad ipsum terminum.*
13) B: *despexit. uobis.*
14) B: *ecclesia uel.*
15) B: *videritis.*
16) B: *ecclesie nostre.*

venerit parere mandatis, rescribentes nobis fideliter per vestras patentes litteras harum seriem continentes, *uel* instrumentum publicum, quidquid inde [1]) duxeritis faciendum. Datum etc. [2])

β.

In curia romana non consueuit apponi [3]) illa clausula vltima que incipit: *rescribentes nobis fideliter* etc. set loco illius apponitur ista: *reddite has litteras, sigillo vestro munitas, mandato conpleto.*

Et sic fiunt due caude in littera quando quis exconmunicatur. in una appenditur sigillum exconmunicantis, [4]) et mittitur sic ad eum qui debet denunciare. ille vero postquam denunciauerit, apponit sigillum suum eidem littere in alia cauda, in signum quod est mandatum conpletum. [5]) et aliter non rescribitur.

Tucius autem credo, et maxime extra curiam romanam vbi dicta consuetudo non sit, rescribere clare et aperte omnia que fecit, secundum quod superius in titulo de modo rescribendi [6]) notatur.

Nec variatur in predicta curia verbum quod post salutacionem apponitur, set semper apponitur in huiusmodi [7]) iudicialibus litteris sic: *salutem in domino.*

γ. Sentencia exconmunicacionis in alia forma.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et districte precipiendo mandamus, quatenus R de tali loco — quem per presentes ob contumaciam [8]) exconmunicamus in scriptis, pro eo quod legittime ac peremptorie citatus, ut in causa quam sibi mouet seu mouere intendit P de tali loco super quadam summa peccunie et rebus aliis coram nobis certo termino conpareret, super premissis eidem P de

1) B: *ex ea.*

2) In B führt ein verweisungszeichen hier auf nachstehende bemerkungen von der feineren hand am äusseren unteren linken rande der ersten spalte:

Uel: presentes litteras in secunda uua in signum executi et completi mandati sigilletis.

Uel sic: presentes litteras in secunda uua pro execucione predicti mandati, in tercia pro monicione predicta, in signum omnium premissorum sigillo vestro muniatis etc.

3) B fügt noch bei: *in premissa forma.*

4) B: *apponatur sigillum exconmunicacionis.*

5) B: *quod ipse mandatum expleuit.*

6) Vorhin in 2. c. s. 636—638.

7) B: *hiis.*

8) B fügt *suam* bei.

iusticia responsurus, contumaciter conparere contempsit — per vos uel alium seu alios in ecclesia vestra et [1]) alibi vbi expedire credideritis [2]) tamdiu exconmunicatum publice nuncietis etc. *ut supra.*

f.

Reo exconmunicato in sua contumacia permanente, petit interdum actor, [3]) ut exconmunicacionis sentencia in reum lata per iudicem aggrauetur. quod sic [4]) fieri consueuit.

α. Aggrauacio sentencie exconmunicacionis. [5])

Olim R de tali loco ob ipsius [6]) contumaciam ad instanciam P de tali loco exconmunicauimus, et mandauimus exconmunicatum publice nunciari. quam exconmunicacionem diu sustinuit, et adhuc sustinet animo indurato.

Quia vero crescente contumacia [7]) crescere debet et pena, discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et sub pena exconmunicacionis districte precipiendo mandamus, quatenus predictum R sic exconmunicatum quibuslibet diebus dominicis et festiuis, pulsatis campanis et candelis accensis, coram fideli populo in ecclesia vestra et alibi vbi expedire videritis per vos uel alium seu alios exconmunicatum publice nuncietis et nunciari [8]) faciatis, quousque super hiis nostris et ecclesie [9]) venerit parere mandatis.

Inhibeatis nichilominus [10]) omnibus et singulis vicinis notis domesticis et propinquis sub pena exconmunicacionis nominatim et expresse, ne [11]) cum eodem sic exconmunicato in cibo potu loquela [12]) emendo vendendo molendo coquendo ignem uel aquam ei dando [13]) seu quocumque modo alio participare [14]) presumant, rescribentes nobis fideliter etc.

β. Forma grauior super eodem. [15])

Olim R de tali loco ob contumaciam ipsius ad instanciam [16]) P loci eiusdem exconmunicauimus, et mandauimus

1) B: *seu.*
2) B: *videritis.*
3) In B fehlt *actor.*
4) B: *adgrauatum quod.*
5) B: *forma grauior.*
6) B: *robbm* (mit dem abkürzungshäckchen durch *bb*) *de . . ob eius.*
7) B: *eius contumacia.*
8) B: *denunciari.*
9) B: *ecclesie nostre.*
10) B: *mandatis. inhibemus.*
11) B: *ut.*
12) B: *loquendo.*
13) B: *vendendo etc.*
14) B: *participando.*
15) B hat nur: *super eodem.*
16) In A ist *ipsius ad instanciam* ausgefallen.

exconmunicatum publice nunciari. quam exconmunicacionem diu sustinuit, et adhuc sustinet animo indurato.

Quare cum crescente contumacia [1]) crescere debeat et pena, discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et sub pena exconmunicacionis districte [2]) precipiendo mandamus, quatenus per vos uel alium seu alios ex parte nostra nominatim et expresse pro primo secundo et tercio [3]) moneatis[4]) omnes et singulos, tam mares quam mulieres, amicos vicinos notos domesticos et propinquos dicti R, sub pena exconmunicacionis districte mandantes eisdem quod nullus cum ipso R sic exconmunicato[5]) in cibo potu loquela emendo vendendo coquendo molendo ignem uel aquam dando uel [6]) alio quocumque modo participare presumat.

Alioquin participantes cum eo, [7]) si sic moniti infra iiii dies [8]) non [9]) ab ipsius participacione cessauerint, quos ex nunc [10]) per presentes exconmunicamus in scriptis, exconmunicatos vna cum predicto R quibuslibet diebus dominicis et festiuis in ecclesia vestra et alibi vbi expedire videritis, pulsatis campanis et candelis accensis, in missarum sollempniis coram fideli populo publice nuncietis et nunciari [11]) faciatis, quousque super hiis nostris et ecclesie [12]) venerint parere mandatis.

Diem vero monicionis, denunciacionis et formam, et quidquid inde feceritis nobis per vestras patentes litteras harum seriem continentes, *uel* instrumentum publicum, vna cum presentibus fideliter intimetis.

Datum etc.

g.

Cum quis diu in exconmunicacionis sentencia perseuerat, post aggrauacionem huiusmodi [13]) saltim per annum, consueuit interdum talis [14]) exconmunicatus ab officio et beneficio suspendi. que suspensio ita scribitur.

1) B: *eius contumacia.*
2) In B fehlt *districte.*
3) In B ist hiezu von der feineren hand *peremptorio* beigefügt.
4) Ebendort ist von der feineren hand in den leeren mittelraum zwischen beiden spalten und von der gröberen an den seitenrand der zweiten spalte bemerkt: *P et Iohannem et G et R et omnes alios et.*
5) B: *ipso exconmunicato.*
6) B: *potu etc. et.*
7) B: *cum dicto R.*
8) B: *si sint moniti id est quarto die.*
9) In A fehlt *non.*
10) B: *extunc.*
11) B: *denunciari.*
12) B: *nostre ecclesie.*
13) B: *per agrauacionem hic.*
14) In B fehlt *talis.*

Sentencia suspensionis ab officio et beneficio.

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I permissione diuina etc.

Noueritis, nos olim R de tali loco ad instanciam P loci eiusdem ob eius contumaciam exconmunicacionis sentencia innodasse, ac ipsam exconmunicacionis sentenciam contra ipsum, ipsius crescente contumacia, postmodum aggrauasse. quam exconmunicacionem et aggrauacionem tamquam inobediencie filius dei timore postposito diu [1]) sustinuit, et adhuc sustinet, in sua pertinacia[2]) perseuerans.

Ne igitur de sua glorietur malicia, et ipsius facti peruersitas trahatur a presumptoribus in exemplum, ipsum R tenore presencium ab officio et beneficio duximus suspendendum.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum.

Datum Londonii iiii kalendas octobris. [3])

h.

α. Littera absolucionis a sentencia exconmunicacionis.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni tue presencium tenore conmittimus, et sub pena exconmunicacionis districte precipiendo mandamus, quatenus R de tali loco — quem per presentes absoluimus ab exconmunicacionis sentencia, lata per nos in ipsum ob contumaciam[4]) ad instanciam P de tali loco — in ecclesia tua et alibi vbi expedire credideris per te uel alium siue alios publice denuncies et denunciari facias absolutum, pro eo quod idem R de parendo iuri et stando mandatis ecclesie corporale [5]) coram nobis prestitit iuramentum, et quia dictus P refusis sibi expensis ob contumaciam ipsam factis huic absolucioni assensum [6]) prestitit liberalem.

Datum etc. *ut supra.*

β. Alia forma super eodem. [7])

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I etc. salutem in domino sempiternam.

1) In B ist von späterer hand für eine im texte radirte stelle an den linken rand bemerkt: *inmemor sue salutis*, welches letzte wort auch ganz auf die rasur geschrieben ist.

2) B: *sustinet animo indurato in sua per contumacia.*

3) B: *datum etc.*

4) Vor *contumaciam* ist in B von alter hand *eius* angemerkt.

5) B: *mandatis nostris et ecclesie nostre corporaliter.*

6) B: *consensum.*

7) B: *absolutio super eodem.*

Vniuersitati vestre presencium tenore innotescat, quod nos R de tali loco ab exconmunicacionis sentencia, lata per nos in eum ob contumaciam [1]) ad instanciam [2]) P de tali loco, absoluimus per presentes, restituentes eundem ecclesiasticis sacramentis, pro eo quod idem R ad mandata nostra et ecclesie [3]) rediens de parendo iuri et stando mandatis ecclesie corporale [4]) coram nobis prestitit iuramentum, et quia etc. *ut supra proximo.*

γ.

Quia quandoque vocatur [5]) notarius, ut de absolucione huiusmodi publicum conficiat instrumentum, conueniens est ut ad hoc [6]) exhibeam certam formam.

Instrumentum absolucionis. [7])

In nomine domini amen anno eiusdem etc.

Vniuersis presens publicum [8]) instrumentum inspecturis pateat manifeste, quod reuerendus pater dominus I dei gracia cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas [9]) R de tali loco, quem idem dominus archyepiscopus exconmunicauerat ob contumaciam [10]) ad instanciam P de tali loco, de ipsius P assensu absoluit, [11]) recepto ab eo corporali [12]) iuramento de parendo iuri et stando mandatis ecclesie, ac ipsi P [13]) refusis expensis omnibus ob contumaciam ipsam factis.

Actum in tali loco, presentibus talibus etc.

δ. Quando conmittitur alicui quod exconmunicatum absoluat.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Discrecioni vestre presencium tenore conmittimus et mandamus, quatenus R de tali loco, quem ad instanciam P loci eiusdem ob contumaciam exconmunicauimus, vocato dicto P, et eidem refusis expensis ob contumaciam ipsam factis, ab ipsa exconmunicacionis sentencia iuxta formam ecclesie absoluatis, et eundem in ecclesia vestra et alibi

1) B fügt bei: *ipsius.*
2) B: *instancias.*
3) B: *ecclesie nostre.*
4) B: *mandatis nostris et ecclesie corporaliter.*
5) B: *notatur.*
6) In B fehlt *ad hoc.*
7) B: *alia forma super absolucione.*
8) In B fehlt *publicum.*
9) B: *pater I dei gracia etc.*
10) B: *eius contumaciam.*
11) B: *absoluit eundem R.*
12) B: *corporaliter.*
13) B hat hier *R.*

vbi expedire videritis per vos uel alium seu alios denuncietis et denunciare [1]) faciatis publice absolutum. [2])

Datum etc.

1) B: *denunciari.*

2) Ein verweisungszeichen führt hier in B auf nachfolgende von der feineren wie auch von der gröberen hand an den oberen und unteren rand bemerkte formeln:

Aliter sic.

Si vobis constiterit, R de M satisfecisse P de M in centum sollidis turonensibus, in quibus idem R eidem P exstitit sentencialiter condempnatus ex iusta causa per nos, et x sollidis pro expensis sibi adiudicatis, ab ipsa exconmunicacionis sentencia ipsum R, quem in hiis scriptis absoluimus cum suis participantibus, ut eundem R et eius participantes absolutos in ecclesia vestra et allibi etc.

Uel sic.

Si vobis constiterit, R satisfecisse P etc. ab ipsa exconmunicacionis sentencia auctoritate nostra iuxta formam ecclesie etc. *ut supra.*

Aliter sic.

Quoniam P de M citatus ad talem diem coram nobis, visurus absolucionem R de tali loco, ad instanciam ipsius P dicta, die dictus P non conparuit nec venit citatus, visurus absolucionem, nec aliquis pro eodem, dicto R — *uel* eius procuratore — conparente et petente beneficium absolucionis per nos sibi impertiri (cod. *imparturi*) et eius familie, eo quantum debuit conparente, vobis mandamus quatenus dictum R, quem presentem absoluimus a sentenciis quibus erat ligatus a nobis ad instanciam dicti P in hiis scriptis, absoluatis, et eum absolutum in vestra ecclesia publice nuncietis, et pro absoluto cum eius familia habeatis.

Datum etc.

Absolucio ad cautelam.

Frater Io prior monasterii premonstratensis (*die gröbere hand hat:* monasterii nigri (?) cluniacensis) ordinis talis dyocesis, iudex vnicus a sede apostolica delegatus, C capellano talis loci salutem in domino.

Cum a nobis auctoritate predicta dicantur sentencie interdicti seu exconmunicacionis emanasse contra P racione contumacie ad instanciam R in causa, *seu* causis, quas auctoritate apostolica dictus R contra dictum P mouebat — *seu* mouerat, *seu* mouere intendebat — coram nobis, nos plenius actis inspectis et processu, et auditis et visis cause meritis, de consilio sapientum pronunciauimus et pronunciamus dictum P dictis sentenciis non teneri nec ligatum fore, et illas sentencias fore nullas. nam ipsum P ex causis legittimis a contumaciis habuimus et habemus excusatum.

Et si de dictis sentenciis absolucione indigeat, quod non credimus, ipsum P ab eisdem duximus absoluendum ad cautelam.

Quocirca vobis mandamus, quatenus ipsum P in vestris ecclesiis denuncietis non fuisse ligatum, nec ipsum pretextu dictarum sentenciarum aliquatenus euitetis, set ipsas sentencias non tenere publice denuncietis.

Datum in tali loco etc. in cuius rei etc. sigillum etc.

Absolucio quando quis exconmunicatus decessit et non fuit absolutus ab homine.

Officialis talis capitulo tali salutem in domino.

Intelleximus, quod vos corpus R parrochiani vestri iam defuncti recusatis tradere ecclesiastice sepul-

ε.

Quandoque quis absoluitur per procuratorem. et tunc notarius ita scribat.

Absolucio domini per procuratorem.

Vniuersis presentes litteras inspecturis frater I etc. salutem in domino sempiternam.

Vniuersitati vestre tenore presencium innotescat, quod nos R de tali loco ab exconmunicacionis sentencia, lata per nos in eundem ob contumaciam ad instanciam P loci eiusdem,[1] absoluimus per presentes, pro eo quod talis procurator eiusdem R[2] ad hoc specialiter constitutus in animam ipsius domini sui de parendo iuri et stando mandatis ecclesie[3] corporale[4] prestitit iuramentum, et etiam quia ipse P refusis sibi expensis omnibus ob contumaciam ipsam[5] factis huic absolucioni assensum prestitit liberalem.

Datum etc.

i.

α. Comparicio rei actore non veniente, et protestacio expensarum.[6]

Robertus,[7] citatus ad instanciam P de tali loco, conparuit coram domino archyepiscopo suprascripto,[8] offerens se paratum respondere dicto P et facere omnia que facere[9] de iure tenetur, et petiit se ab instancia diei absolui, protestans legittime de expensis.

β. Licencia reo data et absolucio ab instancia diei.

Veniens ad presenciam reuerendi patris domini archyepiscopi suprascripti R de tali loco, citatus[10] ad instanciam

ture, pro eo quod erat auctoritate nostra — *uel* ordinaria — exconmunicacionis vinculo innodatus.

Vnde — cum nos piis operibus faciendis prompti esse debeamus — vobis conmittimus et mandamus, quatenus — si dictus R in articulo mortis per signa apparuerit euidencia quod vellet seu peteret se absolui — corpus ipsius vice nostra a sentenciis a nobis latis in ipsum ad instancias quarumcunque personarum secundum formam que in talibus consueuit ab ecclesia obseruari absoluatis, et eodem absoluto corpus ipsius R tradatis ecclesiastice sepulture, prouiso tamen primitus per vos — quod si pro re iudicata ligatus fuerit — ipsi rei iudicate per heredes ipsius, primitus super hoc recepta et ab ipsis prestita sufficienti caucione.

Datum etc.

1) B: *instanciam talis eundem R.*
2) B: *quod R procurator eiusdem.*
3) In A fehlt *ecclesie.*
4) B: *corporaliter.*
5) In B fehlt *ipsam.*
6) B: *ueniente protestantis de expensis.*
7) B: *Nicholaus Iohannis.*
8) B: *supradicto.*
9) In B fehlt *facere.*
10) B: *domini I permissione etc. R. de . . citatus.*

P loci eiusdem, obtulit se paratum respondere dicto P, et facere omnia que facere [1]) de iure tenetur.

Et quia dictus P nec aliquis pro eo conparuit, quantum debuit expectatus, [2]) idem dominus archyepiscopus R licenciauit predictum, eundem ab instancia diei absoluens.

k.

Quando protestacio expensarum fit, [3]) prout superius scriptum est, tunc consueuit in fine littere[4]) reo date, scilicet in fine forme premisse,[5]) apponi hec clausula: *saluo et reseruato eidem R omni iure quod sibi contra dictum P* [6]) *conpetit in expensis.*

4.

Quia nonnumquam in ipso cause principio iudices recusantur,[7]) ideo subsequenter de arbitris qui causam huiusmodi recusacionis seu suspicionis [8]) diffiniunt aliquid [9]) hic notabo.

a. De arbitris.

Contingit interdum quod in prima conparicione reus recusat iudicem inpetratum, si iustam causam suspicionis [10]) habeat. nam si in aliquem suum terminum consensisset, uel coram eo aliquid petiisset, preterquam copiam procuracionis aduerse partis uel sue iuridicionis, videtur in eum tacite [11]) consensisse, ita quod eum non posset amplius recusare.

Et tunc, cum talis excepcio recusacionis proponitur, eliguntur a partibus arbitri, si est [12]) ibi actor et reus.

Si vero iudex ex officio suo procedat, tunc recusans et iudex eligunt ipsos arbitros qui de huiusmodi causa suspicionis cognoscunt.

b.

Quibus arbitris sic electis [13]) iudex recusatus consueuit suas dirigere litteras sub

1) In B fehlt *facere.*
2) B: *expectare.*
3) B: *R predictum licensiauit cum protestacione expensarum sic.*
4) B: *licencie.*
5) B: *reo dare uel in fine premisse.*
6) B: *eidem tali sibi omnia iura contra dictum talem.*
7) B: *reseruant.*
8) B: *suspectionis.*
9) In B fehlt *aliquid.*
10) B: *suspectionis.*
11) B: *partis sue iuridictioni videretur tacisse.*
12) B: *sunt.*
13) B: *si clericus.*

forma littere arbitris a iudice destinande.

Gotfridus archydiaconus lewnensis, domini pape iudex delegatus, prouidis et discretis viris R I salutem [1]) in domino sempiternam.

Cum in causa quam P de tali loco mouet seu mouere intendit R [2]) loci eiusdem super ecclesia de . . auctoritate apostolica coram nobis idem R contra nos excepcionem recusacionis proposuerit, et ad ipsam suspicionis causam cognoscendam et terminandam ipse partes vos [3]) in arbitros conmuniter elegissent, nos auctoritate qua fungimur ad [4]) cognoscendam et finiendam [5]) causam huiusmodi per vos — uel cum tercio [6]) arbitro vero [7]) assumendo — terminum xxx dierum a die date [8]) presencium conputandum peremptorium tenore presencium assignamus.

Quam nisi infra premissum vobis terminum decidatis, ex tunc in iam dicto [9]) procedemus negocio, excepcione huiusmodi [10]) non obstante.

c.

Hec littera poni debet in actis inmediate post scripturam factam de arbitrorum electione, et actor si caute voluerit agere, [11]) faciat fieri [12]) de presentacione litterarum huiusmodi publicum instrumentum secundum formam superius traditam de litteris presentandis. [13])

Formam vero sentencie dictorum arbitrorum infra in titulo de sentenciis interlocutoriis [14]) ordinabo.

In qua quidem sentencia si recusacionis excepcio pronunciabitur [15]) esse probata, tunc ille contra quem proponitur, si ordinarius est, de consensu partium et etiam inuitis partibus causam alteri potest conmittere, qui [16]) sine aliqua suspicione procedat, quod sine recusacionis consensu [17]) non potest facere delegatus.

1) B: *Petrus archidiaconus leuen* (mit dem abkürzungshäckchen über dem *n*) *domini pape iudex dilecto prouido et discreto viro A de . . salutem.*
2) B: *contra R.*
3) In A fehlt *vos*. B hat *nos*.
4) B: *vobis ad.*
5) B: *statuendam.*
6) B: *certo.*
7) In B fehlt *vero.*
8) A: *lite.*
9) B: *ex tunc iniciato.*
10) B: *proposita.*
11) B: *facere.*
12) In B fehlt *fieri.*
13) B: *presentatis.* Vgl. hiezu IV. 2. b. s. 635.
14) B: *et interloqucionibus.* Vgl. hiezu IV. 5. L. c, und wohl auch IV. 5. D. b. β und γ.
15) B: *pronuncietur.*
16) B: *quia.*
17) B: *assensu.*

Si vero pronunciabitur[1]) non probata, partes ad priorem iudicem redeunt, et proceditur[2]) in negocio sub hac forma.

5.

Ex[3]) ordine iudiciorum.

Primo si partes per procuratores conparerent, mandatis exhibitis, vtrique[4]) parti prefigitur terminus ad dicendum et dandum in scriptis tam contra mandata hinc inde exhibita[5]) quam contra personas procuratorum, nec non ipsi reo contra conmissionem[6]) inpetratam siue rescriptum quidquid dicere uel dare voluerit.

Et decernitur eis copia exhibitorum, facienda infra terminum eis datum.

Adueniente termino eis dato, et conprobatis mandatis, si libelli parati non sunt, datur terminus ad dandum et recipiendum libellum.

Si autem libellus paratus[7]) sit, offertur iudici, uel notario recipienti pro iudice.

Et ipse iudex, uel notarius de mandato ipsius, dat ipsum[8]) libellum reo. et prefigitur sibi terminus ad deliberandum[9]) vtrum velit cedere uel contendere.

Partibus postmodum in iudicio die termini constitutis, iudex querit a reo vtrum deliberauerit cedere[10]) uel contendere, scilicet respondere se velle cedere uel contendere,[11]) quod nunquam planum esset.[12])

Si vero responderet se velle contendere,[13]) tunc iudex secundum quandam ordinacionem et mandatum factum auditoribus[14]) palacii a domino Nycolao papa iiii[15]) querit a reo si habet aliquam excepcionem dilatoriam uel[16]) declinatoriam quam velit proponere.

Et si responderit non uel etiam sic, dummodo non nominauerit aliquam efficacem, iudex conpellit eum respondere libello.

1) B: *procedere voluerit.*
2) B: *reuerti poterunt et procedere.*
3) B: *de.*
4) In A fehlt *vtrique.*
5) A: *exhibito.* B: *habita.*
6) A: *remissionem.* B: *procuratorum uel contra conmissionem.*
7) B hat hier durch ausfall blos: *mandatis uel si libellus datus.*
8) In B fehlt *ipsum.*
9) B: *dicendum et deliberandum.*
10) In der handschrift fehlt *cedere.*
11) In der handschrift fehlt *uel contendere.*
12) Dieser ganze satz fehlt in B.
13) B: *si respondere se velit contempnere.*
14) B: *iudicibus.*
15) B: *domino N papa iii.*
16) B: *dilatoriam uel perhemtoriam seu.*

Si autem nominet uel proponat aliquam efficacem, tunc datur ei peremptorius terminus ad omnes dilatorias et declinatorias proponendas.

Exhibitis excepcionibus rei, datur terminus ad replicandum. et ex euidenti causa, si negocium arduum est, exhibitis replicacionibus actoris ad reum, [1]) iterum datur alius actori ad replicandum.

Sic [2]) conmuniter datis [3]) excepcionibus et replicacionibus, iudex dat eis terminum ad audiendum interloqui super ipsis.

Lata interlocutoria [4]) pro actore, reus litem contestari conpellitur, et iurare de calumpnia.

Quo facto iudex statim vtrique parti dat terminum ad ponendum.[5]) et si negocium magnum est, iterum post illum dat alium terminum peremptorium ad proponendum.

Posicionibus hinc inde factis, [6]) secundum modum curie romane datur [7]) hinc inde copia, ut partes deliberare possint super responsionibus faciendis. Bononie vero et in pluribus aliis locis vbi fui [8]) non datur parti copia posicionum ab aduersa parte datarum, set tantum [9]) aduocato partis per iudicem ostenditur, ut videat si est ibi aliqua contraria inplicita, [10]) uel inpertinens cui non debeat responderi.

Et prefigitur terminus ad respondendum ad posiciones. [11])

Responsionibus subsecutis, prefigitur terminus ad dandum articulos, sicut de posicionibus dixi. videlicet [12]) si negocium non est magnum, vnus terminus tantum. [13]) si negocium magnum est, datur primus pro prima dilacione, secundus postea pro omnibus et [14]) peremptorius.

Approbatis articulis, si testes ibi recipi debeant, uel si articuli [15]) debeant per instrumenta probari, statim prefigitur terminus ad probandum.

1) Von *si* angefangen bis hieher haben wir aus B aufgenommen, worüber note 3 zu vergleichen.

2) A: *si.*

3) B hat hier: *perhemtorius terminus ad respondendum. et si negocium arduum est, exhibitis replicacionibus actoris ad reum, datur alius terminus actori ad replicandum scilicet conmuniter dandis.*

4) B: *audiendum interloqutoriam super hiis latam.*

5) B: *proponendum.*

6) B: *ad respondendum hinc inde datis.*

7) B: *data.*

8) B: *aliis fit.*

9) B: *si tamen.*

10) B: *et inplicita.*

11) B: *respondendum posicionibus.*

12) B: *inde.*

13) Der satz von *si* an ist in B ausgefallen.

14) B: *post ea quod omnibus.*

15) In B ist *uel si articuli* ausgefallen.

Si vero testes remoti sunt, petitur ut conmittatur aliquibus [1]) quod testes ipsos recipiant et examinent. [2]) et tunc, [3]) si partes sint de diuersis dyocesibus uel locis distantibus, fit[4]) conuencio de loco, si ambe partes probare volunt, et conueniunt etiam inter se — si possunt — de aliquo uel aliquibus qui conmuniter testes ipsos recipiant. si autem concordare non possunt, quelibet pars eligit sibi vnum, [5]) et iudex dat eis tercium, [6]) et assignat eis peremptorium terminum [7]) ad probandum coram electis iudicibus id quod probare volunt.

Post hec fiunt conmissionis littere, inter quas articuli et interrogatoria[8]) concluduntur. quarum litterarum forma infra in suo tytulo [9]) erit scripta. [10])

Et datur terminus [11]) partibus ad dandum interrogatoria, si qua dare volunt. [10])

Post terminum [12]) citantur partes uel saltim reus ad videndum [13]) quando articuli et interrogatoria [14]) sic exhibita dictis conmissariis [15]) litteris includuntur.

Remissis attestacionibus, et sigillis quibus vallate sunt recognitis [16]) uel probatis a partibus, in termino ad ipsas attestaciones aperiendas et publicandas specialiter assignato aperiuntur et publicantur ipse attestaciones.

Et datur terminus ad recipiendum ipsorum copiam et[17]) dicendum contra personas et dicta ipsorum testium quidquid [18]) volunt.

Et si contra testes uel eorum testificata [19]) quicquam non dicitur, sequitur in causa conclusio, cum dicti examinatores [20]) testium de mandato specialiter [21]) a iudice sibi facto — prout moris est, quando attestaciones remittunt — ipsis partibus ad conparendum coram dicto iudice [22]) cum omnibus actis et munimentis[23]) suis qualitercumque causam ipsam tangentibus[24]) peremptorium terminum assignassent. [25])

1) B: *alicui.*
2) B: *recipiat et examinet.*
3) B: *et ex tunc.*
4) A: *si.*
5) B: *eligit suum.*
6) A: *terminum.*
7) B: *dat eis et assignat terminum perhemtorium.*
8) A: *interlocutoria.*
9) In IV. 5. F. e. s. 668.
10) Dieser absatz ist in B ausgefallen.
11) A: *et dato termino.*
12) B: *post ipsum terminum.*
13) B: *iurandum.*
14) B: *interloqutoria.*
15) B: *dicti conmissione et.*
16) B: *singulis quibus vallati sunt et cognitis.*
17) B: *ad.*
18) B: *ipsarum quicquid.*
19) B: *et ipsorum atestaciones.*
20) B: *exequtores.*
21) B: *speciali.*
22) B hat blos: *quando iudex.*
23) B: *instrumentis.*
24) B: *cognoscentibus.*
25) B: *assignent.*

Verum si petatur a partibus nichilominus ad producendum [1]) omnia instrumenta acta et munimenta peremptorius terminus, assignatur. [2])

Post quem terminum sequitur inmediate conclusio, et postmodum terminus ad sentenciam audiendam.

De quibus omnibus, videlicet qualiter vnum quodque dictorum actorum scribi debeat, singulariter per ordinem annotabo.

A. Conparicio procuratorum,[3]) et rei et actoris exhibicio mandatorum.

Conparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto Ia de tali loco procuratore P actoris predicti et Paulo de Spoleto procuratore dicti R rei,[4]) vterque[5]) ipsorum ad docendum[6]) de ipsius mandato suum procuratorium exhibuit infra scriptum.

Quibus sic exhibitis, idem dominus archyepiscopus vtrique ipsorum procuratorum [7]) ad dicendum et dandum in scriptis quidquid dicere uel dare volunt hinc inde tam contra personam procuratoris quam contra formam mandati exhibiti ad [8]) diem lune proximam peremptorium terminum assignauit.

Et interim hinc inde mandatorum recipiant copiam, si eis videbitur expedire.

Tenores autem procuratoriorum sibi exhibitorum tales sunt. *ponantur per ordinem ambo procuratoria, primo procuratorium actoris, deinde procuratorium rei, cum* [9]) *descripcione sigillorum, si sigillata sunt procuratoria. si vero manu publica sint confecta, notarii subscripcio subscribatur.* [10])

B.

Quoniam oportet procuratores reorum et alios qui alterius[11]) nomine agere uel defendere cupiunt ante litis inicium satisdare, idcirco subsequenter titulum de satisdacionibus hic apponam.

1) B: *probandum.*
2) A: *peremptoriis terminis assignantur.*
3) B: *copia procuratorium.*
4) B: *Iacobo de . . procuratore R de . . rei et B de . . actore.*
5) A und B: *vtrique.*
6) B: *audienciam.*
7) B: *procuratori et actori.*
8) B: *hinc inde et.*
9) B hat hier blos: *tenores autem procuratorium deinde procuratorium cum.*
10) B: *notario infra scripto conscribatur.*
11) B: *alii.*

a. De satisdacionibus.

Cum aliquis alicuius [1]) procuratorem se asserit, licet mandatum non habeat set presumatur habere, nichilominus ad agendum et defendendum admittatur.

Si autem mandatum probet[2]) legittime, aut sufficienter voluerit satisdare, filius etiam pro patre et e conuerso, maritus pro vxore, et quilibet qui reputetur coniuncta persona, sine mandato ad agendum admittitur, ydonee satisdando.

Procurator quoque rei, licet releuatus [3]) non sit, ac etiam quilibet extraneus ad deffendendum admittitur, fideiussiones ydoneas [4]) exponendo.

In quibus omnibus oportet notarium esse cautum, ut sciat qualiter in dictis casibus sint fideiussiones huiusmodi conscribende. [5])

Procurator de cuius mandato dubitatur, et breuiter quicumque sine mandato alterius nomine agere uel [6]) defendere uult, satisdare debet et rem ratam dominum habiturum et de iudicato [7]) soluendo, ut possit — si actor est — et in principali negocio agere et in causa reconuencionis defendere si fuerit oportunum. alioquin sibi actio denegatur.

b. Satisdacio procuratoris rei non releuati ab onere satisdandi. [8])

Paulus de Spoleto, procurator R de tali loco, constitutus in iudicio coram tali iudice, promisit sollempniter [9]) P de tali loco sollempniter stipulanti in causa — *seu* causis — quam — *uel* quas — idem P mouet seu mouere intendit eidem [10]) R super tali re, *uel* super libello infrascripto, iudicio sisti et iudicatum solui in omnibus suis clausulis sub obligacione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis idem [11]) pro dicto suo procuratore extitit fideiussor sub ypotheca rerum suarum.

c. Satisdacio procuratoris cum de ipsius mandato dubitatur.

Iacobus vitterbiensis, procurator Petri Alfonsi ut asserit, quia mandatum ad presens non potest ostendere, con-

1) B: *alicui.*
2) B: *probat*, wozu von alter hand *non* beigesetzt ist.
3) A: *reuelatus.*
4) B: *fideiussores ydoneos.*
5) B: *fideiussores huiusmodi rescribendi.*
6) B: *et.*
7) B: *mandato.*
8) B hat blos: *satisdacio procuratoris.*
9) In B fehlt *sollempniter* hier.
10) B: *contra dictum.*
11) B: *idem R.*

stitutus coram dicto[1]) iudice, et ab eo coactus uel probare mandatum[2]) uel satisdare de rato, promisit R de tali loco, *uel*[3]) promisit[4]) mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice R de tali loco et aliorum omnium quorum interest uel intererit, rem ratam dictum eius[5]) dominum habiturum.

Uel sic:[6]) quod dictus eius dominus ratum habebit perpetuo et tenebit[7]) quidquid per ipsum procuratorem et cum eo factum fuerit[8]) in causa — *seu* causis — quam — *uel* quas — ipse procurator nomine dicti domini sui mouet seu mouere intendit coram iudice[9]) — *uel* coram quocumque alio — coram quo dicta questio verteretur[10]) super tali re, *uel* super infrascripto libello.

Et si contingeret ipsum dominum suum[11]) reconueniri, promisit etiam sollempniter,[12]) ut dictum est, iudicatum solui in[13]) omnibus suis clausulis, sub obligacione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis[14]) dominus C sollempniter[15]) extitit fideiussor[16]) sub ypotheca omnium suorum bonorum.[17])

d. Satisdacio prestanda a filio quando agere uult[18]) pro patre.

Philippus, filius P de tali loco,[19]) volens agere nomine dicti patris sui absentis contra R Iohannis super denunciacione noui operis eidem facta per ipsum P[20]) nomine dicti patris sui, *uel* super hiis que in infrascripto libello continentur, promisit sollempniter dicto R, *uel* mihi notario infrascripto stipulanti vice et nomine R de tali loco et aliorum omnium quorum interest uel intererit, quod dictus

1) B: *tali.*
2) B: *probatus mandatum ostendere.*
3) Von *promisit* an bis hieher ist in B ausgefallen.
4) B: *promisit sollempniter.*
5) In B fehlt *dictum eius.*
6) Die feinere hand setzt hiezu in B in den leeren raum zwischen den spalten bei: *promisit se facturum et curat.*
7) In B fehlt *et tenebit.*
8) B fügt bei: *seu procuratum.*
9) B: *dicto iudice.*
10) B: *moueretur.*
11) In B fehlt *suum.*
12) In B ist hiezu von der feineren und gröberen hand beigemerkt: *dictum suum dominum defendere.*
13) B: *cum.*
14) B: *firmiter obseruandis.*
15) In B fehlt *sollempniter.*
16) In B bemerkt hiezu die feinere wie gröbere hand: *dedit fideiussorem dominum G, qui se et sua obligauit sub omni renunciacione iuris pariter et cautela.*
17) B: *ypotheca rerum suarum.*
18) B: *filio cum agitur.*
19) B: *Amisius filius talis.*
20) B: *ipsum filium.*

eius pater ratum habebit et firmum quidquid ipse filius in dicta causa — *uel* causis — duxerit faciendum.

Et si contigerit dictum eius patrem reconueniri, promisit etiam, ut dictum est,[1]) iudicatum solui in omnibus suis clausulis, sub obligacione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis etc. *ut supra in proximo.*

e.

Simili modo scribitur quando pater agere [2]) uult pro filio, maritus pro vxore, uel aliqua coniuncta persona pro illo [3]) cui actio conpetit.

Non restat [4]) nisi ut factum declaretur. [5]) quod fieri potest sub ista forma.

Petrus, pater Philippi,[6]) volens agere nomine dicti filii sui actione [7]) iniuriarum contra R de tali loco, *uel* super hiis que in infrascripto libello continentur, promisit ipsi R, *uel* mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice dicti R et aliorum omnium quorum interest uel intererit, quod dictus eius filius ratum habebit etc. *ut supra.*

Et sic scribi debet, quando maritus uult agere pro vxore, uel aliqua coniuncta persona, nominando personam que uult agere et illum pro quo agitur[8]) et super quo negocio. et [9]) in omnibus aliis tenete formam et modum superius annotatum.

f.

Restat ergo ut de defensoribus subsequatur.

Fideiussio extranei defensoris.

Rogerius [10]) de tali loco, constitutus in presencia domini archyepiscopi supradicti, obtulit se defensorem[11]) R de tali loco in causa — *uel* causis — quam — *uel* quas — P de tali loco predicto[12]) R mouet seu mouere intendit super tali re, suscipiens [13]) omne iudicium quod ex dicta causa veniet,[14]) et promittens mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice domini [15]) P et aliorum omnium quorum

1) B: *est sollempniter.*
2) In B fehlt *agere.*
3) In B fehlt *pro illo.*
4) A: *refert.*
5) B: *declaret.*
6) B: *pater talis.*
7) B: *racione.*
8) In B fehlt *agitur.*
9) B: *etiam.*
10) B: *Roggerius.*
11) A: *defensori.* B: *defentori? defentioni?*
12) B: *contra dictum.*
13) B fügt noch bei: *in se.*
14) B: *iudicium eueniens.*
15) B: *dicti.*

interest uel intererit, et rem ratam dominum [1]) habiturum et iudicatum solui in omnibus suis clausulis, sub obligacione omnium suorum bonorum.

Pro quibus omnibus et singulis obseruandis etc. *ut supra.*

c.

Legittimatis personis expedit ut ad alios actus in causa necessarios procedatur.

a. Exhibicio libelli, et assignacio termini ad deliberandum. [2])

Coram reuerendo patre domino archyepiscopo supradicto [3]) conparuerunt in iudicio P et R predicti.

Et exhibuit idem P domino archyepiscopo supradicto[4]) libellum inferius annotatum. [5])

Quo quidem libello ipsi reo tradito, et per ipsum obtento, [6]) idem dominus archyepiscopus ipsi R ad deliberandum super ipso libello, [7]) videlicet vtrum contendere velit[8]) uel cedere, ad primam diem iuridicam post festum omnium sanctorum proximo venturum peremptorium terminum assignauit.

Tenor vero dicti libelli supra [9]) exhibiti talis est: *coram vobis reuerendo patre domino I dei gracia* [10]) etc. ***ponatur tenor libelli.***

b.

Quidam tamen dicunt, et bene, libellum esse non registrandum, [11]) quousque sit facta litis contestacio super ipso, pro eo quia ante litis contestacionem sepe minuitur et [12]) additur in libello, quod postea esse non potest.

Set quia plerumque quam plures anni transeunt, antequam litis contestacio subsequatur, tucius esse credo quod in continenti cum datus est libellus siue peticio registretur. [13])

1) In B fehlt *dominum.*

2) B hat hier schon das folgende rubrum: *terminus ad dilatorias et declinatorias proponendas.*

3) B: *domino tali.*

4) B: *P et R. et dictus P exhibuit dicto archiepiscopo.*

5) B: *innotatum.*

6) B: *utendum.*

7) B: *ad liberandum super libello.*

8) B: *uoluerit idem reus.*

9) B: *sibi.*

10) B: *uobis domine iudex.*

11) B: *dicunt libellum non esse restringendum.*

12) B: *uel.*

13) Dieser schlusssatz fehlt in B.

D.

a. Terminus ad dilatorias et declinatorias proponendas.[1])

Constitutis in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto[2]) P et R predictis, et petito per ipsum dominum archyepiscopum[3]) a dicto R vtrum cedere uel contendere velit, quia respondit se velle contendere, et excepciones aliquas efficaces habere, videlicet talem et alias suo loco et tempore proponendas, ad[4]) dandas in scriptis omnes excepciones[5]) dilatorias et declinatorias quas[6]) in hac causa proponere uel dare intendit ad diem mercurii proximum,[7]) si curia fuerit, alioquin ad primam[8]) diem curie sequentem, peremptorium terminum assignauit.

b. De excepcione exconmunicacionis.[9])

α.

Notandum est qualiter super excepcione exconmunicacionis notarius debeat se habere.

Que quidem excepcio, licet proponi[10]) possit in qualibet parte litis, quia sepius ante litem contestatam proponitur, ideo nunc de ipsa merito est tractandum.

Et est sciendum quod exconmunicacionis excepcio interdum proponitur contra iudicem, et[11]) aliquando contra partem.

Quando proponitur contra iudicem, tunc statim reus[12]) excepcione proposita suum eligit arbitrum,[13]) et iudex suum debet eligere, quod totum notarius in actis debet scribere[14]) diligenter. et postquam ita electi sunt, eis debent destinari littere[15]) secundum formam supra in tractatu de arbitris[16]) annotatam, saluo quod hic est certus terminus a iure statutus[17]) infra quem exconmunicacionis excepcio est probanda,[18]) ibi vero terminus est a iudice statuendus.

1) B hat hier wieder schon das folgende rubrum: *de excepcione exconmunicacionis.*

2) B: *coram tali iudice.*

3) In B fehlt *per ipsum dominum archyepiscopum.*

4) A hat hier *et.*

5) A: *excessus.*

6) B: *uelit, respondit quod sic, et quia dictus iudex uidit ipsum reum uelle contendere, eo maxime quia excepciones aliquas efficasses hinc inde opponebant, et uidens hoc ipse iudex ipsi R ad probandum et dandum in scriptis omnes excepciones.*

7) B: *proxima.*

8) B: *proximam.*

9) B hat hier wieder schon das nächste rubrum: *sentencia arbitrorum.*

10) B: *opponi.*

11) Von hier an bis *iudicem* einschliesslich ist in B ausgefallen.

12) In B fehlt *reus.*

13) B: *eligat arbitrium proponens.*

14) B: *conscribere.*

15) B: *destinare litem.*

16) Nämlich in IV.4.b. s.646—647.

17) B: *statuendus.*

18) B: *sit probata.*

Si autem plures sunt iudices delegati,[1]) et contra vnum solummodo talis excepcio proponatur, alius uel alii sui coniudices de dicta excepcione cognoscunt.

Qua probata contra iudicem, ipse iudex a iudicando excluditur.

Si vero probata fuerit contra partem, uel etiam qualitercumque liqueat[2]) iudici, actorem exconmunicatum esse, quamuis reus hoc taceat, actor repellitur ab agendo per sentenciam iudicis, prout infra per ordinem annotabo.

β. Sentencia arbitrorum.

In nomine domini amen.

Dudum inter P actorem ex parte vna et R de tali loco ex altera super tali ecclesia coram sapienti viro domino N, domini pape iudice delegato, [3]) orta materia questionis, idem R coram eodem iudice excepcionem recusacionis uel exconmunicacionis proposuit infrascriptam.[4]) *quia periculosum est et tristes solet sortiri effectus coram suspecto iudice litigare, idcirco ego R* etc. *et ponatur tenor tocius excepcionis, siue recusacionis fuerit siue exconmunicacionis. demum sic scribat notarius:*

Ad cuius suspicionis causam cognoscendam et terminandam ipse partes nos M et F arbitros[5]) vnanimiter elegerunt. [6]) *uel sic*: super qua exconmunicacionis excepcione cognoscenda et terminanda ipse partes nos M F arbitros conmuniter elegerunt. [7])

Nos igitur, visis interrogacionibus responsionibus probacionibus et aliis omnibus ad ipsam excepcionem [8]) inductis, auditisque [9]) diligenter iuribus et allegacionibus omnibus que et quas ipse partes ad hoc allegare seu inducere voluerunt, et super omnibus hiis habito quam plurium [10]) consilio peritorum et[11]) per nos ipsos, deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, pronunciamus et pronunciando[12]) sentencialiter dicimus, excepcionem recusacionis huius sufficienter esse probatam.

Lata[13]) et pronunciata fuit dicta sentencia per arbitros suprascriptos pro tribunali sedentes, in tali loco, presentibus

1) In B fehlt *delegati.*
2) B: *liquerit.*
3) B: *R iudice a domino N papa iiii deleguato.*
4) B: *in scriptis.*
5) B: *in arbitros.*
6) B setzt noch bei: *ad exconmunicacionis excepcionem cognoscendam et terminandam.*
7) Dieser satz fehlt in B.
8) B setzt noch bei: *probandam.*
9) A: *auditis quod.*
10) B: *plurimum.*
11) In A fehlt *et.*
12) In B fehlt *et pronunciando.*
13) A: *lecta.*

partibus in termino sibi dato ad hanc sentenciam [1]) audiendam, necnon [2]) talibus et talibus testibus ad hoc vocatis etc. anno domini a natiuitate m⁰. cc⁰. lxxxiiii. indictione nona. [3]) die tali.

γ. Sentencia arbitrorum super excepcione proposita contra iudicem qui [4]) ex officio suo procedit.

Cum nuper venerabilis pater episcopus cystrensis [5]) contra R de tali loco super eo quod ipsum R in visitacione quam in terra [6]) ipsius R prefatus dominus episcopus [7]) fecerat super incontinencie vicio diffamatum inuenerat, ut dicebat, ex officio suo procederet, idem R contra iam dictum episcopum [8]) excepcionem [9]) proposuit infrascriptam: *coram vobis venerabili patre domino . . dei gracia episcopo cystrensi* [10]) *dico et excipiendo propono ego R, quod super eo quod me diffamatum dicitis*, uel *alio quoquo modo, contra me procedere non potestis, cum sitis maioris exconmunicacionis sentencia innodatus, lata in vos ob contumaciam* [11]) *per venerabilem virum dominum . . domini pape iudicem delegatum in causa que inter vos ex vna parte et talem ex altera coram ipso* [12]) *auctoritate apostolica vertebatur. et sic ponatur totus tenor excepcionis. deinde dicatur sic:*

Super qua quidem excepcione cognoscenda et terminanda prefati dominus episcopus et Ro nos [13]) M et F arbitros conmuniter assumpserunt.

Nos igitur, [14]) visis probacionibus etc. *ut supra proximo per totum super excepcione recusacionis contra ordinarium proposita.* [15])

δ.

Raro talis promulgatur sentencia, quia consueuerunt ordinarii pocius principale negocium [16]) de parcium voluntate conmittere quam arbitrorum sentenciam expectare.

Cum enim [17]) coniudices illius qui recusatus est uel

1) B: *interloqutoriam.*
2) B: *necessario talibus testibus aduocatis.*
3) B: *natiuitate etc.*
4) B: *super quam.*
5) B: *pater talis etc.*
6) B: *causa.*
7) In B fehlt *episcopus.*
8) B: *dominum.*
9) B fügt noch bei: *recusacionis exconmunicacionis.*
10) B: *coram nobis dicto domino.*
11) In B ist hiezu von der feineren wie gröberen hand *vestram* beigefügt.
12) B: *ipso delegato.*
13) B: *dominus et R.*
14) B fügt noch bei: *dicti arbitri.*
15) Nämlich in IV. 4.
16) B: *consueuerant ordinari. pocius principale propositum.*
17) B: *igitur.*

qui exconmunicatus dicitur ferunt et sentenciam super huiusmodi, tunc [1]) notarius ita scribat.

Sentencia iudicum contra suum coniudicem recusatum uel exconmunicatum. [2])

Cum[3]) inter P actorem ex vna parte et R reum super tali re ex altera coram nobis M et F, [4]) domini pape iudicibus delegatis, orta sit materia questionis, idem R contra iam dictum F coniudicem nostrum excepcionem exconmunicacionis proposuit infrascriptam: *coram vobis venerabilibus viris dominis C F et M, domini pape ut dicitur iudicibus delegatis, excipiendo ego dico R, vos*[5]) *domine F, qui iudicem delegatum vna cum predictis vos dicitis, et vos domini M et C cum eo non posse procedere in causa quam P mouet contra me*[6]) *seu mouere intendit vigore quarundam litterarum apostolicarum* [7]) *que per dictum P ad vos impetrate dicuntur, pro eo quod ipse dominus F tempore quo fuerunt dicte littere impetrate erat et nunc est maioris exconmunicacionis sentencia innodatus pro violenta manuum iniectione per ipsum facta in talem clericum. quod me offero legittime probaturum.*

Nos [8]) M et C, ipsius F coniudices supradicti, [9]) visis et diligenter [10]) inspectis probacionibus etc. *ut supra per totum.*

c. Sentencia quando exconmunicatus ex officio iudicis repellitur ab agendo.

In nomine domini amen.

Quia constat apertissime nobis fratri I permissione diuina cantuariensi archyepiscopo tocius Anglie primati, R de tali loco [11]) exconmunicatum esse ob contumaciam [12]) exconmunicacione maiori per venerabilem fratrem nostrum dominum . . episcopum cystrensem dyocesis ipsius, prout [13]) in ipsius domini episcopi litteris eiusdem sigillo munitis vidimus contineri, idcirco eundem R in causa quam coram nobis mouet seu mouere intendit P [14]) de tali loco super ecclesia de . . ex officio nostro repellimus ab agendo, sentenciando pronuncians, et pronunciando diffiniens, [15]) ipsum R

1) B: *exconmunicatus defertur, super huiusmodi excepcione sentencia.*
2) B: *suum iudicem eo quia est exconmunicatus.*
3) A: *olim.*
4) B: *M et B et D.*
5) B: *cum uos.*
6) In B fehlt *contra me.*
7) In B fehlt *apostolicarum.*
8) B: *nos igitur.*
9) B: *supra scripti.*
10) In B fehlt *diligenter.*
11) B: *diuina etc. R.*
12) B fügt *suam* bei.
13) B: *cistriciensem dyocesis.*
14) B: *contra P.*
15) B: *pronunciamus et pronunciando diffinimus.*

non esse audiendum in causa premissa, quousque a dicta exconmunicacionis sentencia fuerit absolutus.

Lata et pronunciata fuit dicta sentencia per dominum episcopum supradictum pro tribunali sedentem etc. *ut supra.*

d.

Viso de excepcione recusacionis et exconmunicacionis, et sentenciis super ipsis ferendis, nunc videndum est qualiter exhibeantur excepciones alie in iudicio, et qualiter sit scribenda iudicis pronunciacio super ipsis.

α.

Si excepciones contra libellum proposite non sunt efficaces, set proposite sunt tantum ut negocium dilatetur,[1] tunc non est necesse quod notarius format cum sollempnitate sentenciam, set tantummodo[2] ita scribat in actis post excepciones propositas: *die tali prefatus dominus archyepiscopus, constitutis in iudicio coram ipso P et M predictis, pronunciauit, procedendum esse in causa premissa.* uel: *pronunciauit interloquendo, dictum R respondere debere libello premisso, non obstantibus excepcionibus premissis.* uel: *pronunciauit,*[3] *litis contestacionem fieri debere super premisso libello, non obstantibus excepcionibus suprascriptis.*[4]

Lata et pronunciata fuit dicta interlocutoria etc.

β. Exhibicio excepcionum.

Robertus,[5] filius cuiusdam talis, conparuit in termino sibi dato coram domino archyepiscopo suprascripto, et exhibuit excepciones inferius annotatas.

Quarum tenor talis est: *coram vobis reuerendo patre domino I etc. et ponantur omnes excepciones per ordinem.*

γ.

Et sic scribatur[6] et fiat de replicacionibus duplicacionibus[7] triplicacionibus et quadruplicacionibus.

Si posite tales fuerunt[8] quod dubium sit an processum cause uel litis contestacionem debeant inpedire, siue pronunciet iudex[9] procedendum esse siue non,[10] notarius

1) B: *delatetur.*
2) A: *terminus.*
3) B: *obstantibus supradictis. uel.*
4) Von *super* an bis hieher fehlt in B.
5) B: *Robbertus.*
6) B: *ordinem sic scribantur.*
7) In B fehlt *duplicacionibus.*
8) B: *si excepciones proposite tale sunt.*
9) B: *sine pronunciacione iudicis.*
10) B: *non esse.*

debet sollempniter formare sentenciam, ita quod — si altera pars vellet appellare — inueniatur sentencia pronunciata et formata [1]) sollempniter, ut postulat ordo iuris.

δ. Si super excepcionibus interlocutoria sit ferenda.[2])

Cum in causa quam P de tali loco mouet seu mouere intendit R[3]) super tali re coram nobis fratre I permissione diuina [4]) etc. pro parte dicti R fuisset excipiendo propositum, dictum P non esse in sua peticione audiendum[5]) tali racione et tali — *ponantur*[6]) *summatim omnes cause assignate in excepcionibus. postmodum dicatur* — prout hec omnia in ipsis excepcionibus in actis curie vestre [7]) scriptis plenius continentur, nos visis et diligenter examinatis excepcionibus illis, et replicacionibus [8]) hinc inde datis, iuribus etiam et allegacionibus omnibus que et quas ipse partes hinc inde super hoc allegare et inducere voluerunt, et super hiis omnibus habito quam plurium consilio peritorum [9]) et per nos ipsos deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, interloquendo pronunciamus et pronunciando sentencialiter diffinimus, ipsum P admittendum esse in peticione[10]) sua predicta, et procedendum fore super ipsa peticione, non obstantibus hiis que per partem alteram in contrarium sunt probata uel [11]) obiecta.

ε. Super eodem coram iudice delegato.

In nomine domini amen.

Cum in causa nobis magistro C archydiacono lewenensi a sede apostolica delegata que inter P actorem ex vna parte et R reum ex altera super quadam summa peccunie [12]) vertitur seu verti speratur pro parte dicti R coram nobis [13]) fuerit excipiendo propositum, nos non posse nec procedere debere in dicta causa pretextu litterarum a sede apostolica directarum, [14]) presertim cum ipse littere tacita veritate et expressa falsitate fuerant [15]) inpetrate, prout hec et alia

1) A: *forma.*
2) A: *sint referenda.* B: *qualiter super excepcionibus sentencia sit ferenda.*
3) B: *contra R.*
4) B: *nobis archiepiscopo.*
5) B: *admittendum.*
6) B: *racione. et ponantur.*
7) B: *nostre.*
8) B fügt noch *omnibus* bei.
9) B: *uoluerunt. et eciam allegacionibus omnibus quas ipse partes hinc inde.*
10) B: *in causa seu peticione.*
11) B: *et.*
12) B: *cum in causa que inter talem ex una parte et talem ex altera coram tali iudice delegato a sede apostolica.*
13) B: *coram dicto iudice.*
14) B: *delegatarum.*
15) B: *fuerint.*

per ipsum R proposita et excepta in excepcionibus ipsius R in actis infrascripti [1]) notarii nostri descriptis [2]) plenarie continentur,

uel sic: pro parte dicti R coram nobis [3]) fuerint quedam excepciones proposite, que tales sunt: *coram vobis* etc. *et ponantur omnes excepciones per ordinem. deinde dicatur:*

nos visis diligenter et examinacionibus[4]) prenotatis, et interrogacionibus eidem P per nos ex officio nostro factis, et responsibus subsecutis ad eas, necnon auditis consideratis et intellectis attencius iuribus et racionibus[5]) et allegacionibus omnibus quas ipse partes dare in scriptis uel ore tenus facere [6]) voluerunt, et super hiis omnibus habito plurium [7]) consilio [8]) peritorum et per nos ipsos deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, auctoritate domini pape qua fungimur in hac parte interloquendo pronunciamus, procedendum esse ac procedi debere in causa premissa, non obstantibus hiis que pro parte dicti R proposita sunt in contrarium uel obiecta. *uel sic:* non obstantibus excepcionibus suprascriptis.

E.

Pronunciato super excepcionibus, ad litis contestacionem procedatur. [9])

Deinde ad iuramentum calumpnie, si petatur, uel de veritate dicenda. cum autem causa mere ciuilis, [10]) tunc iuratur de calumpnia tantum. si vero spiritualis fuerat, uel spiritualibus[11]) annexa, tunc iuratur de veritate dicenda.

Set quia expense [12]) et interesse [13]) veniunt in lite, que ciuilia sunt, ideo [14]) in spiritualibus causis et spiritualibus annexis iuratur in romana curia de calumpnia et de veritate dicenda.

Vnde videndum qualiter in casu quolibet sit scribendum.

1) B: *infra scriptis.*
2) B: *scriptis.*
3) B: *coram dicto iudice.*
4) B: *diligenter excepcionibus.*
5) B: *omnibus racionibus.*
6) B: *dicere.*
7) B: *quam plurimum* mit einem über das *m* gesetzten *o* wohl für *plurimorum.*
8) A: *consilium.*
9) B: *proceditur.*
10) B: *causa mota ciuilis est.*
11) B: *spirituali.*
12) A: *expresse.*
13) B: *set expense inter esse.*
14) B: *etiam in.*

a. Contestacio[1]) litis et iuramentum calumpnie.

Conparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto C [2]) procuratore Petri actoris ex vna parte et A procuratore dicti R rei ex altera, procuratorio [3]) nomine dictorum dominorum, et lecto ibidem infra [4]) scripto libello per seriem, dictus C procurator actoris, querente dicto domino archyepiscopo, [5]) dixit se credere iuste posse petere omnia que petebat [6]) in libello predicto. dictus vero A procurator rei, [7]) animo contestandi litem negans narrata [8]) prout in ipso libello narrantur, dixit petita fieri non debere. [9])

Et sic facta est litis contestacio[10]) legittime inter eos, et vterque sollempniter prestitit calumpnie iuramentum.

b. Alius modus super eodem.

Constitutis in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto [11]) P actore et R reo predictis, et lecto ibidem seriatim libello predicto, [12]) per narracionem actoris et responsionem rei animo contestandi litem facta est litis contestacio legittime inter eos super ipso libello, et vterque sollempniter prestitit calumpnie iuramentum et de veritate dicenda.

c.

Si vero presbyter [13]) est qui iurat, non debet tangere librum, set tantum manum apponere super librum. [14])

In causis matrimonialibus, ubi[15]) iuratur de veritate[16]) tantum, prestitam [17]) formam in omnibus notarius seruare tenetur, [18]) remoto illo verbo *calumpnie.*

d.

Et quia interdum notarius narrat iuramentum calumpnie

1) A: *constitucio.*
2) B: *coram tali iudice Conrado.*
3) B: *procuratoris.*
4) A: *in.*
5) B: *dicto iudice.*
6) B: *petit.*
7) In B ist hiezu von der feineren hand beigemerkt: *nomine procuratorio dicti rei.*
8) B: *negans uera esse.*
9) In B bemerkt hier die feinere wie die gröbere hand: *Uel sic:* litem contestando negauit narrata ut narrantur, dicens petita fieri non debere.
10) B fügt noch *cause* bei.
11) B: *coram tali iudice.*
12) B: *lecto libello actoris et seriem ipsius.*
13) B: *episcopus.*
14) B: *manum extendere super ipsum.*
15) A: *nisi.*
16) B: *ueritate dicenda.*
17) B: *per scripturam.*
18) B: *notarius teneat.*

et de veritate dicenda, conueniens est ipsum modum narracionis conscribi, ut sciat notarius que debeat in ipso iuramento conprehendere.

Qualiter narrari debeat callumpnie iuramentum.

Dicat tunc [1]) notarius actori. *tu iurabis quia ea que petis non petis animo* [2]) *calumpnie, set quia credis ea iuste posse petere, falsa instrumenta uel testes falsos* [3]) *non produces, dilacionem non petes in fraudem ut negocium protrahatur, veritatem non negabis in qualibet parte litis cum per iudicem fueris requisitus, aliquid non dedisti uel promisisti* [4]) *nec dabis uel promittes ut pro te debeat iudicari nisi illis personis quibus dari* [5]) *iura permittunt. ita deus te adiuet, et hec sancta dei ewangelia.*

Et faciat [6]) ipsum manum apponere super librum, et in propria persona dicere verba predicta.

Deinde dicat reo. *sicut ille fecit in agendo, ita et tu facies in deffendendo.* [7]) *sic deus te adiuet, et hec sancta dei ewangelia.*

Ad hec habentur peroptimi [8]) versus qui tales sunt:

illud iuretur, quod lis sibi iusta videtur;
et cum queretur verum non inficietur;
ut lis tardetur, dilacio nulla petetur;
nil promittetur, ut [9]) falsa probacio detur. [10])

e. Narracio de veritate dicenda.

Iuramentum de veritate dicenda narratur sic.

Dicat notarius actori in hunc modum. *tu iurabis ad sancta dei ewangelia, dicere et respondere puram veritatem quam scis uel scieueris per te uel alium, quocienscumque* [11]) *in hac lite per iudicem fueris requisitus. sic deus te adiuet et hec sancta dei ewangelia.*

Et faciat notarius quod tam actor quam reus tangendo librum in propria persona proferat dicta verba.

Si vero procurator fuerit qui iurabit, tunc ita dicatur. *tu iurabis ad sancta dei ewangelia, dicere et respondere veritatem quam scis uel scieueris per te uel per alium seu alios* [12]) *in cuius*

1) B: *dixit.*
2) In B fehlt *animo.*
3) In B fehlt *falsos.*
4) In B fehlt *uel promisisti.*
5) B: *dare.*
6) B: *facias.*
7) In B bemerkt hiezu die feinere wie die gröbere hand: *quod tu credis te habere iustam defensionem, et te potes iuste defendere, et quod falsa instrumenta etc. ut supra.*
8) B: *oppiniones.*
9) B: *nec.*
10) In B sind der dritte und vierte vers umgestellt.
11) B: *uel per alium quocunque et quandocunque.*
12) A: *illos.*

aut quorum animam iuras, quocienscumque et quandocumque in hac causa fueris requisitus etc. ut supra.

Cum autem omittitur [1]) iuramentum calumpnie, tunc notarius ita scribat. ponat primo [2]) litis contestacionem, ut superius est notatum. [3]) deinde dicat: *et quia iuramentum calumpnie de* [4]) *aliqua dictarum parcium petitum* [5]) *non extitit ab vtroque dictorum litigancium, tacite est obmissum.* [6])

F. De conmissionibus.

Quia plurimumque [7]) iudices articulum istum de iuramento calumpnie, testium recepcionem, [8]) et examinacionem, necnon etiam [9]) consueuerunt conmittere totam causam, ideo de conmissionibus et iudicum [10]) excusacionibus est videndum.

a.

Et primo, cum pluribus iudicibus causa conmittitur cum illa clausula: *si* [11]) *non omnes*, qualiter ille uel illi [12]) qui interesse non possunt se debeant excusare.

α. Excusacio college. [13])

Sapienti viro magistro H decano londoniensi, domini pape iudici delegato, C archydiaconus lewenensis [14]) eius collega salutem et sinceram in domino karitatem.

Quia cognicioni et decisioni cause vobis et michi a sede apostolica delegate, videlicet quam P mouet seu mouere intendit R de tali loco super quadam summa peccunie [15]) et rebus aliis, prout in litteris apostolicis ab ipso P inpetratis continetur plenarie, non possum [16]) sine rei familiaris periculo interesse, prudencie vestre presencium insinuacione notifico ut ex nunc in iam dicto procedentes negocio meam presenciam nullatenus expectetis.

Datum etc.

β. Quando delegatus vices suas condelegato conmittit. [17])

Magne prudencie viro T, domini pape iudici [18]) delegato, H eius collega salutem in domino sempiternam.

1) A: *amittitur.* B: *conmittitur.*
2) B: *post.*
3) B: *narratum.*
4) B: *ab.*
5) Anstatt *petitum* hat in B eine alte hand *prestitum* ergänzt.
6) B: *conmissum.*
7) B: *plerumque.*
8) A: *recepcione.*
9) A: *necnon ante.* B: *examinacionem hinc inde ab ea.*
10) B: *conmissionibus iudicum et.*
11) B: *et si.*
12) B: *qualiter illi.*
13) A: *collegie.* B: *de excusacionibus college.*
14) B: *domini legato G archidiachonus linensis.*
15) B: *contra R super quibusdam peccunie summis.*
16) A: *possunt.* B: *possim.*
17) B: *quando legatus sua uice conmittit.*
18) In B fehlt *iudici.*

Quoniam ad cognicionem [1]) et decisionem cause nobis vna cum magistro Wo [2]) a sede apostolica delegate, videlicet quam . . contra . . super . . re mouet seu mouere intendit, ad presens — licet vellemus — interesse quibusdam nostris et ecclesie nostre negociis prepediti non possumus, vobis super hiis omnibus quousque interesse poterimus plenarie conmittimus vices nostras.

Datum etc.

b. Conmissio tocius cause in extraneum facienda.

Gotfridus archydiaconus lewenensis, [3]) domini pape iudex delegatus, prouido et discreto viro magistro . . decano de arcubus londoniensi [4]) salutem etc.

Discrecioni vestre tenore presencium innotescat, [5]) nos a sanctissimo patre domino nostro domino M papa iiii quasdam recepisse litteras sub hac forma: *Martinus episcopus* etc. *ponatur totus tenor litterarum. deinde dicatur:*

Quare [6]) cum examinacioni cause huius pluribus et diuersis prepediti negociis non possumus sine graui nostro incommodo interesse, vobis [7]) examinacionem et decisionem ac cognicionem [8]) ipsius cause tenore presencium totaliter duximus conmittendam. *uel sic:* super hiis omnibus totaliter [9]) conmittimus vices nostras. [10])

Datum etc. *ut supra*

c. [11])

Cum autem causa conmittitur, diffinitiua sentencia reseruata, scribit notarius per omnia secundum formam proximo supra dictam usque ad locum ubi dicit: *vobis ad examinacionem* etc. et dicatur tunc: *vobis ad examinacionem et cognicionem tocius cause — reseruata nobis diffinitiua sentencia — plenarie conmittimus vices nostras* etc.

1) B: *congregacionem.*
2) B: *guillemo.*
3) B: *leuen* mit dem abkürzungshäckchen über dem *n.*
4) B: *prouido viro magistro P de.*
5) B: *innotescimus.*
6) B: *quarum tenore.*
7) In B fehlt *vobis.*
8) In B fehlt *ac cognicionem.*
9) In A ist von *duximus* an bis hieher alles ausgefallen.
10) In B ist hiezu von der feineren wie gröberen hand noch beigemerkt:

Uel sic: vobis conmittimus vices nostras, donec ad nos eas duxerimus reuocandas.

Uel sic: vobis super hiis omnibus, quousque interesse poterimus etc. *ut supra proxima.*

Uel sic: vobis conmittimus vices nostras tam diu quam diu contigat (*nach der gröberen hand:* contingerit) nos abesse. datum etc.

11) Dieser ganze absatz ist in A ausgefallen.

d. Conmissio super certum articulum.[1])

Gotfridus archydiaconus lewenensis,[2]) domini pape iudex delegatus, prouido et discreto viro . . salutem in domino sempiternam.

Cum in causa quam P de . . mouet seu mouere intendit R loci eiusdem super . . re [3]) auctoritate apostolica coram nobis, in qua per procuratores usque ad litis contestacionem sollempniter est processum, petatur[4]) instanter a nobis ut — parcentes laboribus parcium et expensis — alicui discreto viro vellemus conmittere, quod [5]) a principalibus personis calumpnie iuramentum reciperet, et posicionibus[6]) hinc inde faceret responderi, nos ipsorum precibus [7]) annuentes [8]) vobis auctoritate qua fungimur [9]) de vtriusque partis assensu tenore presencium conmittimus et mandamus, [10]) quatenus iuramentum calumpnie super libello exhibito, quem vobis mittimus presentibus interclusum, ab ipsis principalibus personis [11]) recipiatis sollempniter prima die iuridica post festum omnium sanctorum proxime venturum, quem diem ipsis partibus ad dictum [12]) iuramentum prestandum pro peremptorio termino duximus assignandum, et posicionibus quas ipse partes hinc inde facere voluerint faciatis ut iuris est plenarie responderi, iuramentum ipsum et posiciones, si quas fecerint, cum responsionibus subsecutis ad eas [13]) in publicam scripturam redactas [14]) sub sigillo nostro vna cum presentibus et libello predicto nobis quam cicius remittentes,[15]) necnon prefigentes eisdem partibus peremptorium terminum conpetentem quo sufficienter conpareant coram nobis, [16]) in causa [17]) quantum de iure fuerit processure. [18])

Datum etc.

1) B: *sub serto articulo.*
2) B: *Martius archidiachonus talis loci.*
3) B: *contra R super tali re.*
4) B: *et petatur.*
5) B: *qui.*
6) B: *posicionibus faciendis.*
7) B: *ipsis partibus.*
8) Die feinere wie gröbere hand setzt hier in B bei: *earum precibus inclinati.*
9) Ebenso hier: *in hac parte.*
10) In B fehlt *et mandamus.*
11) B: *ipsis partibus.*
12) B: *ad ipsum.*
13) B: *ac eos.*
14) B: *redactis.*
Die feinere wie gröbere hand fügt hiezu sodann noch bei: *et quicquid exinde actum et subsecutum fuerit, partibus presentibus uel altera absente.*
15) B: *nobis premissis completis quam cicius poteritis remittatis.*
16) Die feinere wie gröbere hand in B setzt hier bei: *in curia nostra, uel tali loco.*
17) B: *in dicta causa.*
18) B: *procedendum.*

e. Conmissio super recepcione et examinacione testium.

Frater I etc. dilecto in Christo filio etc.

Cum in causa que inter P actorem ex vna parte et R reum super quadam re . . vertitur coram nobis testes sint necessario [1]) producendi, discrecioni vestre tenore presencium de vtriusque partis assensu conmittimus et mandamus, quatenus testes omnes quos ipse partes producere voluerint coram vobis [2]) super articulis ab vtraque parte datis cum interrogatoriis ab ipsis exhibitis, que omnia sub sigillo nostro vobis mittimus[3]) presentibus interclusa, infra annum — *siue*[4]) vnum mensem — a recepcione presencium, quem terminum ipsis partibus ad probandum peremptorium duximus assignandum, prudenter recipere ac diligenter examinare curetis, deposiciones omnium testium quos produxerint fideliter in scriptis redactas vna cum predictis articulis et[5]) interrogatoriis ac tenore presencium sub sigillo vestro clausas necnon reuelatas ad nos quam cicius poteritis transmittentes, [6]) prefixo partibus peremptorio termino conpetenti quo sufficienter cum omnibus instrumentis actis et munimentis suis causam ipsam qualitercumque tangentibus conpareant coram nobis, in dicta causa prout de iure fuerit processure legittime.

Testes autem qui fuerint nominati, si se gracia odio uel timore subtraxerint, per censuram ecclesiasticam conpellatis veritati testimonium perhibere.

Datum etc.

G.

Lite contestata, et iuramento de calumpnia prestito, sequitur prefixio termini ad ponendum. [7])

a. Prefixio termini ad ponendum.

Coram reuerendo patre domino archyepiscopo suprascripto [8]) conparentibus in iudicio P actore et R reo predictis, [9]) idem dominus archyepiscopus [10]) vtrique parti ad ponendum hinc inde quidquid ponere volunt [11]) diem lune proxime venientem pro primo termino [12]) assignauit.

1) B: *testes sunt necessarii per eos.*
2) B: *nobis.*
3) B: *transmisimus.*
4) In B fehlt *annum siue.*
5) Von hier an bis *reuelatas* einschliesslich fehlt in B.
6) B: *remittentes.*
7) B: *deponendum. quem terminum notarius ita scribat.*
8) B: *patre etc.*
9) In B fehlt *predictis.*
10) In B fehlt *archyepiscopus.*
11) B: *uoluerint.*
12) Anstatt *pro primo termino* hat B blos: *terminum.*

b. Qualiter consueuit terminus assignari. [1])

Hic terminus consueuit assignari semper inmediate [2]) post iuramentum calumpnie.

Et tunc scripta litis contestacione et iuramento [3]) calumpnie, ut supra notatum est, inmediate sic scribat notarius: *quibus partibus idem iudex ad ponendum pro prima dilacione ad talem diem terminum assignauit.* uel sic: *ad ponendum peremptorium* [4]) *terminum assignauit.*

Petrus actor predictus, conparens coram domino archyepiscopo sepe dicto, [5]) *posiciones exhibuit infrascriptas. quarum tenor talis est: in nomine domini amen. hee sunt posiciones* etc. et ponantur omnes posiciones per ordinem sicut exhibite sunt. [6])

Tamen non debet [7]) poni in libro, quousque sit eis responsum, pro eo quod responsiones quandoque magne quandoque breues existunt, et sic non posset notarius quantum spacium deberet in registro dimittere inter vnam posicionem et alteram [8]) pro scribendis posicionibus arbitrari. [9])

Simili modo scribatur posicionum exhibicio rei.

c.

Exhibitis posicionibus, [10]) et ipsarum copia partibus data, ad respondendum ipsis posicionibus terminus prefigitur in hunc modum.

α. Terminus ad respondendum posicionibus.

Conparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo suprascripto [11]) P actore et R reo predictis, idem dominus archyepiscopus vtrique [12]) ad respondendum posicionibus coram ipso [13]) exhibitis ab hodie ad viii dies peremptorium terminum assignauit.

β.

Si posicionum copia partibus non sit data quando terminus iste prefigitur, consueuit in fine termini [14]) clausula hec apponi: *et interim* [15]) *dictarum posicionum copiam recipiant hinc inde, si eis videbitur expedire.*

1) In B wird ohne rubrum gleich weiter gefahren.
2) In B fehlt *inmediate.*
3) B: *iuramentum.*
4) B: *ponendum pro omnibus perhemtorium.*
5) B: *coram dicto iudice.*
6) A: *exhibiciones.*
7) A: *debent.*
8) B: *aliam.*
9) A: *arbitratis.*
10) In B fehlt *exhibitis posicionibus.*
11) B: *coram tali iudice.*
12) B: *dominus iudex vtrique parti.*
13) B fügt noch bei: *iudice.* A hat anstatt dessen *contra ipsum.*
14) B: *dicti termini.*
15) B: *istarum.*

γ.

Adueniente die quo posicionibus respondetur, factoque hoc, [1] in fine cuiuslibet posicionis scribat notarius cuiuslibet posicionis [2] responsionem.

Demum sic scribat: *die tali respondit R predictus posicionibus omnibus premissis*, ut iuxta eas [3] superius est conscriptum.

δ.

Quandoque tamen non potest vna eadem die [4] omnibus posicionibus responderi, quia [5] multe sunt, uel quia super hiis omnibus [6] oritur questio inter partes, [7] et aliis omnibus [8] causis. tunc ita scribat notarius: *die . . R predictus respondit omnibus posicionibus suprascriptis signatis hoc signo A*, prout [9] iuxta eas superius scriptum est. et faciat in capite cuiuslibet posicionis cui responsum est hanc litteram A. [10]

d.

Terminus ad dandum articulos, et eorum exhibicio scribatur ita ut supra de posicionibus scriptum [11] est.

Et post exhibicionem registrantur inmediate, si nihil contra eos proponitur.

Si vero pars aliqua velit contra datos articulos dicere, tunc [12] datur terminus ad dicendum et dandum in scriptis contra eos quidquid dicere volunt. et interim [13] recipiant copiam, si eis videbitur expedire.

H.

Iustificatis quidem articulis, et dato termino ad probandum, cuius termini forma satis leuiter trahi [14] poterit de aliis terminis suprascriptis, procedatur ad productionem testium. vnde subsequenter de testibus est videndum.

1) A hat blos *facto*.
2) In A fehlt *cuiuslibet posicionis*.
3) In A fehlt *eas*.
4) In B fehlt *vna eadem die*.
5) A: *que*.
6) In B fehlt *omnibus*.
7) B: *easdem partes*.
8) B: *aliis multis de*.
9) B: *signum. ac prout*.
10) In B fehlt *A*.
Dagegen bemerkt die feinere hand an den unteren rand der ersten spalte noch: *Uel dicat sic:* primo respondit ut in fine eius continetur. et sic deinceps vi et vii et finali posicionibus non respondit. et quod dominus iudex interloquendo pronunciauit, quod — cum sint duplices uel capciose uel inpertinentes — quod eisdem non est respondendum, cum non releuent ponentem.
11) B: *dictum*.
12) A hat hier blos: *si vero parti alicui*.
13) B: *dicere uel dare voluerint et iterum*.
14) B: *extrahi*.

1. De testibus. [1])

a.

Si testes debent recipi extra curiam, tunc mittuntur littere secundum formam supra de conmissione testium[2]) annotatam. hodie vero dicte [3]) conmissiones fiunt per litteras apostolicas.

Si vero recipi debeant in curia, tunc [4]) statuitur terminus per notarium[5]) ad probandum. infra quem terminum testes iurare debent.

Et licet ad iudices pertineat[6]) examinacio testium, pro eo quod maiorem discrecionem quam notarius sibi [7]) requirit, consuetudo tamen tenet [8]) quod testes quasi semper per notarium examinentur. vnde cum notarius vice fungatur iudicis in hoc casu, oportet ipsum cum omni cautela et maturitate ad testium examinacionem procedere, ne ipsius inpericia uel defectu negocium de quo agitur perimatur, sicut perimi vidi multociens simplicitate [9]) notarii procedentis in negocio inprudenter. debet enim notarius, qualecunque sit negocium, ciuile uel criminale, facere sibi dari in scriptis articulos siue intencionem [10]) super qua testes iurare debent et examinari, ut viam habeat quodammodo limitatam. et sic plenius [11]) poterit a testibus inquirere veritatem.

b.

Et quia iuramentum est primum quod a testibus agitur, [12]) ideo de ipso iuramento — videlicet qualiter notarius testem iurare faciat — primitus est videndum.

Qualiter iuramentum calumpnie est testibus conputandum. [13])

Dicat testi notarius, tenendo librum in manu uel ante ipsum testem: *tu iurabis ad sancta dei ewangelia, fideliter dicere ueritatem et* [14]) *id quod scis de negocio quod agit* ***P*** *ex vna parte et* ***R*** [15]) *ex altera ita pro vna parte quam* [16]) *pro alia,*

1) In A läuft hier der text ohne rubrum fort.
2) In IV. 5. F. e. s. 668.
3) In B fehlt *dicte.*
4) A: *nec? nunc?*
5) A: *prenotatus.*
6) B: *perueniat.*
7) A: *sic.* B: *sit.*
8) B: *est.*
9) B: *per cimplicitatem.*
10) A: *examinacionem.*
11) B: *melius.*
12) B: *exigitur.*
13) A hat hier das in B zunächst folgende rubrum: *qualiter scribi debeat testium iuramentum.*
14) In B fehlt *veritatem et.*
15) B: *agitur inter talem ex vna parte et talem.*
16) B: *sicut.*

remoto precio precibus [1]) *amore odio uel timore conmodo uel incommodo quod tibi venire possit exinde, et quod dictum tuum tenebis* [2]) *secretum quousque per iudicem fuerit publicatum.*

Et faciat notarius quod testis in propria persona dicat, tenendo manum suam super librum, hec verba: *sicut* [3]) *tu dixisti ita faciam. si* [4]) *deus me adiuuet et hec sancta dei ewangelia.*

Si vero plures sint testes, quod statim iurare vnus post alium debeat, [5]) non est necesse omnia predicta cuilibet narrari [6]) testi, set sufficit tantum dicere sic: *sicut ille iurauit, ita et tu iuras, si deus te adiuuet* etc. ut supra. Quod iuramentum sic scribatur.

c. Iuramentum testium productorum. [7])

Fuscolsus Thitardei Cesenelli de Cesin et Formica condam constantiensis testes producti ab R contra testes [8]) super premissis Ia Vbaldi Io Beneuenti iurauerunt, [9]) presentibus partibus, coram dicto iudice, perhibere testimonium veritati, premissa tamen per dictum R hac protestacione, videlicet quod salue sibi sint et reseruate omnes excepciones sibi conpetentes et conpetiture tam ante iuramentum dictorum testium [10]) quam post et tam contra personas dictorum testium quam contra dicta eorum.

Consueuit enim ille contra quem testes producuntur quasi semper dictam protestacionem facere oretenus. et alteri [11]) *protestacio datur in scriptis. et tunc ita scribat notarius: sicut ei* [12]) *datur in scriptis. et scribat ipsam protestacionem ante iuramentum testium.*

Si vero nulla protestacio fieret oretenus uel in scriptis, tunc notarius nichil de protestacione scribat, quia non pertinet ad eum [13]) *defectum partis supplere.*

Et notandum, quod non [14]) *sufficit si notarius scribat deposicionem testis* [15]) *ita: Iacobus testis productus a tali iuratus de veritate dicenda dixit, nisi aliter* [16]) *de*

1) B: *precio a partibus.*
2) B: *tenebit.*
3) B: *manum super librum sicut.*
4) B: *sicut?*
5) B: *qui statim unus post alium iurari debeant.*
6) B: *narrare.*
7) B: *qualiter scribi debeant testium iuramenta.*
8) A: *testem.*
9) B: *Robbertus Iacobi. Iohannes de . . Iacobus Petri. testes producti a tali contra talem super premissis articulis iuratum.*
10) In B fehlt *testium.*
11) A: *antea?*
12) A: *et.* B: *enim?*
13) B: *eundem notarium.*
14) In B fehlt *non.*
15) B: *in deposicione testium.*
16) B: *dixit etc. vbi.*

iuramento appareat. vnde semper scribendum est in actis iuramentum testium, sicut superius est notatum.

d. Examinacio testium.[1]

Ad testium examinacionem sic procedat notarius.

Primo scribat titulum, ut inferius annotabo. deinde scribat intencionem[2] seu articulos omnes per ordinem. postmodum scribat diem qua fit examinacio, licet multi notarii non scribant diem qua testes examinentur. ego autem credo diem apponendam esse in omni scriptura publica, siue fiat in iudicio siue extra. demum facto scribat nomen et cognomen testis, et procedat[3] in forma subscripta.

e. Titulus in attestacionibus apponendus.[4]

Infrascripte sunt attestaciones dictorum[5] testium A P et S bononiensium[6] contra R de tali loco[7] super infrascriptis articulis[8] per me Iacobum[9] infrascriptum sub examine reuerendi patris domini G rauennatensis episcopi. anno domini m°. cc°. lxxxii. indictione x.[10])

Capitula[11]) *intencionis seu articuli scribuntur inmediate post tytulum, sicut dantur a parte in scriptis.*

f.

Deinde, scripta die et nomine testis, sic notarius examinando procedat.

α. Modus examinandi testes.

Primo si intencio parua[12] est, siue articuli pauci sunt, ita quod posset[13] bene negocium in animo[14] summarie conprehendi, legat notarius testi totam intencionem et[15] omnes articulos simul et[16] semel.

Et lectis articulis faciat testem dicere super dicto[17] negocio quidquid nouit, antequam ipsum interrogaret de aliquo.

1) B bemerkt hier zuerst: *de testium examinacione sic procedit notarius.* dann folgt das rubrum: *de examinacione testium.*
2) Von hier an bis *postmodum* einschliesslich ist in B ausgefallen.
3) B: *procedatur.*
4) B: *apponendis.*
5) B: *productorum.*
6) In B fehlt *bononiensium.*
7) B: *R loci eiusdem eciam.*
8) B setzt noch *scriptis* bei.
9) B: *Iohannem notarium.*
10) B: *examinacione reuerendi patris etc. anno domini etc. indictione nona.*
11) B: *capituli.*
12) B: *praua.*
13) A: *non posset.*
14) In B fehlt *in animo.*
15) B: *seu.*
16) In B fehlt *et.*
17) B: *toto.*

Postmodum interroget eum [1]) diligenter secundum modum inferius annotatum.

Et ut melius et plenius exprimam quod intendo, pono casum et articulos.

Ecce quidam [2]) petit a quodam debitore suo c libras quas ex causa mutui sibi dedit, et dat tales articulos. [3]) *intendit probare P contra ipsum R, quod ipse P pure [4]) numerauerit et tradidit eidem R ex causa mutui c libras. item quod dictus R promisit, eidem P reddere et restituere dictas c libras [5]) ad terminum vi mensium. item quod de omnibus predictis et singulis est publica vox et fama.*

Si articuli fuerint ita pauci, [6]) interroget testem notarius super primo articulo, et postmodum super secundo, et sic de singulis.

Set lectis sibi omnibus articulis et uulgarizatis [7]) a parte, si laycus est, dicat sibi quidquid scit [8]) de ipso negocio, et faciat eum dicere integraliter [9]) quidquid scit. [10]) si vero testis diceret, vera esse [11]) que in articulis [12]) continentur, uel vera esse que in dicto articulo continentur, [13]) non debet esse notarius contentus de tali dicto, quia videtur quod testis sit subornatus, set dicat tunc notarius testi: *quomodo vera sunt, dicas mihi factum et quid inde scis.*

Postmodum audito et intellecto bene toto eo quod dixerit, scribat notarius sic.

β. Idem modus examinandi testes. [14])

Iacobus de Bononia [15]) testis iuratus — lectis et apertis et wlgarizatis [16]) articulis suprascriptis — dixit, [17]) quod dictus P mutuauit dicto R c libras turonenses, [18]) et quod dictus R promisit eidem R c libras restituere infra vi menses tunc proximo venientes.

1) B: *querat ab eo.*
2) B: *articulos quid.*
3) B: *c solidos ex causa mutui. et super hoc debent dari tales articuli.*
4) B fügt noch *et libere* bei.
5) Von *item* an bis hieher ist in A ausgefallen.
Anstatt *libras* hat B *solidos.*
6) A: *et non interroget.*
7) B: *uulgalisatis.*
8) B: *sibi quid sit.*
9) In A fehlt *dicere integraliter.*
10) B: *quis sicit.*
11) B: *sunt.*
12) B: *articulo.*
13) Von *uel* an bis hieher fehlt in B.
14) B: *super eodem.*
15) In B fehlt *Bononia.*
16) A hat *wlgari* mit übergeschriebenem *tis.* B: *lectis a notario et uulgualisatis,* wozu von der feineren hand in den leeren mittelraum zwischen den spalten bemerkt ist: *seu vulgariter sibi expositis.*
17) In A fehlt *dixit.*
18) B: *libras talis monete.*

γ. Super eodem.[1])

Huic dicto conueniunt primo iiii interrogaciones generalissime[2]) ad dictum cuiuslibet testis.[3])

Que tales sunt. primo interrogandus est quilibet, ut reddat causam sciencie sui dicti, hoc est quod dicat quomodo scit ea que dixit, vtrum per visum an per auditum uel per credulitatem uel per alia iudicia. secundo interrogandus est testis, quo anno, quo mense die et hora fuerint ea que dicit. tercio in quo loco fuerint. quarto qui fuerint presentes.

Si ad primam interrogacionem, videlicet de causa sciencie, testis testificetur de visu, si[4]) testis dixerit se vidisse quando predictus P mutuauit dicto R dictam peccuniam,[5]) tunc sunt alie interrogaciones necessario[6]) faciende,[7]) scilicet vtrum fuerit de auro uel argento peccunia illa quam sibi mutuauit.[8]) et si dixerit de argento, queratur vtrum[9]) in turonensibus grossis uel alia moneta, et vtrum connumerata fuerit dicta peccunia uel in sacculo tradita. et[10]) si numerata fuerit, quis eam connumerauit,[11]) et super quo numerata fuit, et vtrum dictus R — postquam sibi dicta peccunia fuit connumerata[12]) et tradita — aportauit[13]) eam secum, uel dimisit eam penes dictum P.

Si vero dictus testis respondeat de[14]) auditu, tunc statim est[15]) querendum conuenienter[16]) ab eo, a quo audiuit, uel[17]) sub qua forma audiuit, et quando, et si ab vno solo uel a pluribus.

Omnes interrogaciones premisse faciunt ad primum articulum.

Ad secundum faciunt et[18]) conueniunt iste. super secundo articulo querendum est primo[19]) de causa sciencie, quia hec interrogacio facienda est testi non super articulo set[20]) super eo omni quod dixerit. et si dixerit,[21]) se

1) In B wird gleich ohne rubrum fortgefahren.
2) B: *generales*.
3) A: *terter?*
4) Von *testis* an bis hieher fehlt in B.
5) B: *dictas c libras*.
6) B: *merito*.
7) A: *facientes*.
8) B: *utrum in peccunia de auro uel argento mutauit idem P dicto R dictas c libras*.
9) B: *in argento. utrum*.
10) B: *uel*.
11) B: *numerauit*.
12) B: *numerata*.
13) B: *exportauit*.
14) B: *ex*.
15) A: *al* mit dem abkürzungshäckchen durch das *l*.
16) In B fehlt *conuenienter*.
17) B: *et*.
18) In B fehlt *faciunt et*.
19) B: *primo ab eo qua*.
20) In B fehlt *super articulo set*.
21) In B ist *et si dixerit* ausgefallen.

interfuisse promissioni facte per dictum R de dicta peccunia restituenda, tunc faciende sunt testi iterato [1]) tres generales [2]) interrogaciones superius nominate, videlicet quo anno quo mense die et hora fuit facta dicta promissio, et in quo loco, et quibus presentibus, deinde sub qua forma verborum, videlicet que verba protulit ille [3]) qui promisit, et que ille [4]) cui facta fuit promissio.

Item querendum est, si ipse testis erat ibi,[5]) vtrum a casu fuerit in predictis,[6]) uel studiose ductus ut esset testis, et si ita [7]) simpliciter audiuit dictam promissionem fieri transeundo uel stando ibi.

Super tercio articulo, si dixerit famam esse de predictis, querendum est quomodo sciat hanc famam esse, et vbi [8]) dicta fama, et inter quos, et quales persone sint ille inter quas est dicta fama.

Et sic [9]) de omnibus circumstanciis super quolibet verbo [10]) est a testibus subtilissime veritas inquirenda.

Si autem articuli fuerint multi, quia non posset eorum affectus seu finalis intellectus in animo summarie conprehendi, necesse est ut quilibet articulus singulariter testibus perlegatur, et super quolibet dicat testis quod nouit, et quod fiant [11]) testibus omnes interrogaciones pertinentes ad dictum articulum antea quam ad alios transeatur. [12])

Et tunc notarius ita dicat.

δ. Super eodem.

Iacobus [13]) testis iuratus, lectis et wlgarizatis [14]) sibi singulariter articulis suprascriptis, super primo [15]) qui sic incipit: *intendit probare P* etc. dixit sic et sic.[16])

Postmodum interrogetur ut supra dixi. et sic de quolibet articulo est faciendum.

ε.

Et notandum, quod inconueniens modus est ille quem multi tenent dicentes: *Iacobus testis iuratus dicit,* [17]) *et inter-*

1) A: *in tantum?*
2) In B fehlt *generales.*
3) B: *processerunt ab illo.*
4) B: *ab illo.*
5) B: *item ad quid dictus testis erat ibi. querendum est.*
6) B: *interfuerit predictis.*
7) B: *testis uel non. ita.*
8) B: *ubi est.*
9) A: *sic fama.*
10) B: *quolibet articulo et super quolibet uerbo.*
11) B: *nouit quid fiat.*
12) B: *transeunt.*
13) B: *Nicholaus.*
14) A: *wlgaritatis.* B: *uulgualizatis.*
15) B fügt *articulo* bei.
16) B: *dixit quod sic.*
Hiezu bemerkt die feinere wie gröbere hand noch: *dictum articulum esse verum, ex eo quod quia vidit et audiuit et presens fuit etc.*
17) In B fehlt *dicit.*

rogatus super primo articulo qui talis est: i n t e n d i t p r o b a r e *etc. respondit sic et sic.* nam [1]) secundum istum modum interrogatur testis antequam quod[2]) aliquid ipse dicat, quod satis est incongruum, cum interrogaciones adaptande sint dicto testis, non dictum interrogacionibus,[3]) et notarius inuenire debeat interrogaciones [4]) ad dictum testis recipiendum exponendum et clarificandum, [5]) non testis dictum ad interrogacionem notarii sibi factam. [6]) vnde semper notarius debet testem facere dicere super articulo quidquid ipse scit anteaquam ipsum interroget. postmodum debet ipsum interrogare prout viderit expedire.

Est et alius modus quem multi tenent non solum incongruus set reprobandus omnino. scribunt [7]) enim dictum primi testis totaliter. postmodum dicunt[8]) de aliis testibus: *super tali articulo concordant cum primo teste.* et ita, si probatur articulus per omnes testes plenarie, non inuenitur scriptum nisi dictum vnius testis. [9]) et sic, si centum essent testes, dicta eorum non nisi vnius testis vigorem haberent, quia vbicumque dictum non concordat [10]) cum alio nil valet. ita tenet romana curia, reprobans illum modum.[11])

g. De interrogacionibus. [12])

Sunt quedam alie interrogaciones, que in fine testimonii consueuerunt fieri quasi regulariter omni testi, scilicet si attenet [13]) in aliquo uel est familiaris aut domesticus producentis.

Et si respondet quod attinet, queratur in quo gradu.

Item solet queri a teste, si ad eum spectat conmodum uel inconmodum ex re de qua agitur, et si fuit rogatus uel doctus ferre hoc testimonium, item si concordauit cum alio teste [14]) dicere vnum et idem.

Et alias interrogaciones faciat examinantis discrecio,[15]) quas persone[16]) testificanti et[17]) dicto ipsius et negocio de quo agitur viderit expedire.

1) B: *non.*
2) B: *modum. primo interrogauit quem.*
3) B: *dicto interrogacioni.*
4) In A fehlt *interrogaciones.*
5) B: *testis exponende.*
6) B: *interrogaciones sibi factas.*
7) A: *scribant.*
8) A: *dicant.*
9) Von *plenarie* an bis hieher fehlt in B.
10) B: *ubicunque dicit concordat.*
11) B: *reprobant illum.*
12) B fährt hier gleich ohne rubrum weiter.
13) B: *attinet.*
14) B: *concordat cum aliis testibus.*
15) A: *discrecionem.*
16) B: *quas et persone.*
17) In A und B fehlt *et.*

h.

Examinatis testibus, citari debet pars ad videndum attestaciones publicari secundum formam suprascriptam sub rubrica que dicit *citacio ad certum actum.* [1])

Et post illam citacionem publicantur[2]) testes. et datur terminus ad recipiendum copiam attestacionum, et ad dicendum contra testes et dicta eorum quidquid [3]) dicere volunt.

Que publicacio ita scribitur et terminus.

Publicacio testium et terminus ad dicendum contra attestaciones.[4])

Constitutis in iudicio coram domino archyepiscopo supradicto[5]) P actore et R reo predictis in termino eis dato ad deposiciones testium publicandas, idem dominus archyepiscopus de istarum[6]) parcium voluntate apparuit, et publicauit attestaciones testium premissorum, prefigens eidem R terminum peremptorium ab hodie ad[7]) xv dies proximos ad dicendum et dandum in scriptis contra dicta ipsorum testium uel[8]) contra personas eorum quidquid dicere uel dare voluerit. et interim ipsorum[9]) recipiat copiam, si ei videbitur expedire.

2.

Publicatis attestacionibus, si transacto termino nichil dicitur contra eas, consueuit dari terminus ad producendum omnia instrumenta acta et munimenta. qui terminus ita scribitur.

Terminus ad producendum instrumenta.

Coram reuerendo archyepiscopo supradicto[10]) conparentibus in iudicio P et B predictis, idem dominus archyepiscopus[11]) vtrique ipsorum ad producendum omnia instrumenta acta et munimenta quelibet[12]) causam ipsam qualitercumque tangencia hinc[13]) ad viii dies proximos peremptorium terminum assignauit.

1) In IV. 1. b. *o.* s. 629.
2) A: *citantur.*
3) B: *et quicquid.*
4) B: *publicatis dicta testium et terminus ad dicendum.*
5) B: *coram tali iudice.*
6) B: *idem iudex de ipsarum.*
7) B: *usque ad.*
8) B: *et.*
9) B: *de dictis ipsorum.*
10) B: *coram tali iudice.*
11) B: *P actore et R reo idem iudex.*
12) B: *ad.*
13) B: *usque.*

I.

Post quem terminum in causa conclusio solet sequi. que ita scribitur.

Conclusio in causa.

Comparentibus in iudicio coram domino archyepiscopo supradicto Iacobo et Arlotino procuratoribus supradictis, et [1]) renunciantibus hinc inde probacionibus omnibus in posterum faciendis, ambo procuratorio nomine dominorum suorum in hac causa voluntarie concluserunt.

K.

Quia [2]) concluso [3]) in causa et antea consueuerunt partes aliquando [4]) per viam conpromissi ad concordiam deuenire, [5]) idcirco de conpromisso ut [6]) ipsius forma aliquod est notandum.

a. Qui possunt arbitri esse in conpromisso et quando. [7])

Bonum est, scire notarium [8]) quod de causa matrimoniali et liberali (scilicet quando agitur de libertate alicuius) et criminali [9]) ex qua infamia subsequatur non potest in aliquem conpromitti.

Mulier, seruus, mutus, [10]) et mente captus esse arbitri prohibentur.

De causa vero spirituali et spirituali annexa non potest in laycos conpromitti.

Item sciat notarius, quod pena semper est in conpromissis omnibus apponenda.

Item, quod propter discessionem [11]) melius est in vnum uel in tres quam in duos arbitros conpromitti.

Hec autem simplici [12]) notario dicta de natura conpromissi sufficiant. cum sibi maiora occurrent, [13]) consulat sapientes.

b. Forma conpromissi de lite iam incepta.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem a natiuitate etc. Petrus de Bononia [14])

1) B: *coram tali iudice P procuratore pro actore et R procuratore pro reo.*
2) B: *que.*
3) A: *conclusio*, wie ursprünglich B auch hatte.
4) In B fehlt *aliquando.*
5) B: *deuenerunt.*
6) B: *et.*
7) B: *de officio conpromissi.*
8) In B fehlt *notarium.*
9) B: *alicuius criminaliter.*
10) B: *mulier. surdus. mutus. seruus.*
11) B: *deffencionem.*
12) B: *in cimplici.*
13) B: *tibi maiora occurrerint.*
14) B: *P filius condam talis.*

ex vna parte et R ex altera, cum inter eos coram tali iudice super infrascriptis libellis ad inuicem litigarent, qui libelli sunt: *coram*[1]) *vobis reuerendo patre domino I etc. dicit*[2]) *et proponit P de Bononia contra R, dicens quod*[3]) — *cum ipse in tali ecclesia fuisset canonice institutus*, [4]) *et per annum et amplius pacifice possedisset eandem* — *dictus R pretextu cuiusdam* [5]) *presentacionis quam ad eandem ecclesiam asserit de se factam ipsum P de* [6]) *dicta ecclesia contra iusticiam auctoritate propria spoliauit* etc. — *ponatur totus tenor libelli. deinde dicatur* — que quidem R [7]) negans, prout narrantur, contra eundem P sub hac forma in modum reconuencionis agebat: [8]) *coram vobis venerando patre* [9]) etc. — *ponatur totus libellus*[10]) *reconuencionis. postmodum sic dicatur* — de litibus [11]) et controuersiis omnibus ad eas qualitercumque spectantibus ambo conmuniter et concorditer in venerabiles viros[12]) magistros C et D tamquam in arbitros arbitratores amicabiles conpositores et bonos viros conpromiserunt, [13]) promittentes vna pars alteri inter se inuicem et ipse partes ambe dictis arbitris et arbitratoribus et cuilibet eorum in solidum sollempnibus stipulacionibus hinc inde interuenientibus — *uel sic:* promittentes vna pars alteri inter se ad inuicem et ipse partes ambe [14]) mihi notario infrascripto stipulanti nomine et vice dictorum arbitrorum et cuiuslibet eorum in solidum — stare et parere ac integraliter obedire, et [15]) non conuenire de aliquo de iure et de facto aliqua racione uel causa omni eorum laudo uel arbitrio dicto, diffinicioni seu pronunciacioni, quod *uel* quam inter ipsos super premissis uel premissorum aliquo uel aliis qualitercumque ad ea spectantibus seu predictorum occasione [16]) emergentibus laudauerint dixerint pronunciauerint diffinierint seu arbitrati fuerint, semel uel pluries, cum scriptura uel sine scriptura, diebus feriatis et [17]) non

1) In A fehlt *coram*.
2) B: *libelli tales sunt. coram uobis tali iudice dicit.*
3) B: *P contra R quod.*
4) B: *ecclesia constitutus.*
5) B: *eiusdem.*
6) In B fehlt *de*.
7) B: *dicatur quicquid libellus. dictus R.*
8) B: *agat.*
9) B: *uobis iudice predicto.*
10) B: *totus tenor libelli.*
11) B: *ipsis litibus.*
12) A hat anstatt *in venerabiles viros* nur *inuenerunt.*
13) B: *unanimiter conpromiserunt.*
14) Von *et arbitratoribus* an bis hieher ist in A ausgefallen.
15) Von hier angefangen bis *arbitrio* einschliesslich fehlt in B.
16) B: *ecclesie.*
17) B: *uel.*

feriatis, sedendo uel stando, quomodocumque [1]) qualitercumque et vbicumque voluerint, iurum sollempnitate seruata et [2]) non seruata, partibus presentibus uel non presentibus, dum tamen citatis legittime, sub pena c marcarum [3]) argenti, inter se ad inuicem et ab [4]) ipsis partibus dictis arbitris et arbitratoribus et cuilibet eorum — *uel sic:* sub pena c marcarum argenti, inter se ad inuicem et mihi notario stipulanti — ut dictum est in singulis et pro singulis [5]) capitulis huiusmodi, cum [6]) refectione dampnorum et expensarum litis et extra, et obligacione bonorum omnium vtriusque partis, que pena tociens conmittatur quociens exigi posset. et ea soluta uel [7]) non, presens conpromissum [8]) et [9]) laudum super hoc ferendum nichilominus maneat in sua firmitate.

Actum in tali loco.

c. Conpromissio [10]) de lite non [11]) incepta.

Petrus de Bononia [12]) ex vna parte et R ex altera de lite et discordia seu controuersia inter eos exorta super canonicatu et prebenda talis ecclesie vacantibus [13]) olim per mortem eiusdem ecclesie canonici, quos canonicatum et prebendam idem P ad se de iure pertinere dicebat, dictus autem R dicebat [14]) ipsos canonicatum et prebendam non ad dictum P set ad se pleno iure pertinere debere, ambo in venerabiles [15]) viros magistros conmuniter et concorditer etc. *ut supra per totum.*

d.

Studeat notarius diligenter in conpromisso scribere omnia que sunt de substancia litis seu [16]) facti de quo conpromittitur, [17]) cum non possint arbitri seu arbitratores cognoscere nisi de hiis que in conpromisso fuerint nominata.

1) B: *quocunque modo.*
2) B: *iuris sollempnitate obseruata uel.*
3) B: *librarum.*
4) Von hier an bis *ad inuicem et* einschliesslich fehlt in A.
5) In B fehlt *et pro singulis.*
6) B: *huius conpromissi et laudo seu arbitrio super hoc ferendo in solidum stipulacione premissa et refectione.*
7) A: *et.*
8) A: *presentis conmissum.*
9) B: *uel.*
10) B: *conpromissum.*
11) In A fehlt *non.*
12) In B fehlt *Bononia.*
13) B: *uacantis.*
14) In A ist *dictus autem R dicebat* ausgefallen.
15) In A fehlt *ambo in venerabiles.*
16) B: *et.*
17) B: *conmittitur.*

L.

Viso de his que in processu causarum occurrunt scribenda notario, [1] restat ut de sentenciis aliquid annotetur.

a. Qualiter debeat notarius in sentencia seu laudo loqui. [2]

In sentencia, siue interlocutoria siue diffinitiua sit, [3] siue arbitrium siue laudum, semper loqui debet notarius id est formare sentenciam in personam[4] iudicis uel arbitri qui sentenciam debet ferre.

Preterea, quia sentencia ferri [5] debet iudice pro tribunali sedente, semper debet notarius de sessione[6] iudicis facere mencionem, ut in formis infrascriptis notabo.

Item, quia sentencia [7] debet ferri in scriptis, de hoc etiam secundum quod scripsero inferius faciat notarius mencionem. debent enim in sentencia contineri verba [8] condempnatoria uel absolutoria seu equipollencia. et [9] hoc magis a pericia iudicis quam a discrecione [10] notarii requirendum est.

b. Forma sentencie diffinitiue late per iudicem delegatum.

In nomine domini amen.

Dudum inter P actorem ex parte vna et R reum clericos [11] ex altera super canonicatu et prebenda ecclesie conmaculensis [12] que vacare dicuntur per mortem G eiusdem ecclesie canonici [13] orta materia questionis, et coram venerabili domino A bononiensi episcopo [14] diucius agitata, idem dominus episcopus contra prefatum R diffinitiuam tulit [15] sentenciam. a qua pro parte ipsius R fuit ad sedem apostolicam appellatum.

Cuius appellacionis causam sanctissimus pater noster dominus M papa iiii nobis magistro Symoni archydiacono bononiensi [16] duxit per suas litteras conmittendam.

Postque [17] conparentibus in iudicio coram nobis

1) In B fehlt *notario.*
2) B hat blos: *de sentenciis.*
3) In A fehlt *sit.*
4) B: *persona.*
5) Von hier an bis *sentencia* einschliesslich ist in A ausgefallen.
6) Cod. *cessione.*
7) B fügt noch *diffinitiua* bei.
8) In A fehlt *verba.*
9) B: *set.*
10) B: *descripcione.*
11) In B fehlt *clericos.*
12) B: *ecclesie talis.*
13) B: *condam canonici.*
14) B: *venerabili patre domino tali etc.*
15) B: *protulit.*
16) P: *pater etc. vobis magistro. G. de . . etc.*
17) B hat blos: *post.*

partibus suprascriptis,[1]) prefatus P eidem R libellum obtulit tenoris et continencie infrascripte: *coram vobis venerabili viro domino archydiacono Symone Bononie,* [2]) *domini pape iudice delegato, dicit et proponit P etc.* *ponatur tenor tocius libelli. demum dicatur sic:*

Super quo quidem libello per iam dictum P ex vna parte et Iacobum de . . procuratorem dicti R procuratorio nomine pro eo ex altera[3]) litis contestacione facta legittime, et per vtrumque ipsorum iuramento calumpnie ac de veritate dicenda sollempniter prestito coram nobis, exhibitis hinc inde posicionibus, et ad eas responsionibus subsecutis,[4]) datisque ab vtraque parte articulis, et super ipsis productis testibus et instrumentis quam pluribus, et ipsis testibus examinatis sollempniter, ac postmodum de voluntate earundem[5]) parcium publicatis, eedem partes — aliis probacionibus omnibus in posterum faciendis renunciantes — in ipsa causa sponte ac voluntarie[6]) concluserunt.

Nos itaque, visis ac diligenter inspectis libello,[7]) posicionibus ac responsionibus ad easdem, instrumentis et attestacionibus testium predictorum, terminis et aliis omnibus et singulis inter ipsas partes factis et habitis coram nobis,[8]) ac etiam visis ac consideratis ac diligenter auditis vtriusque partis iuribus et allegacionibus quas ipse partes[9]) ostendere allegare et dare in scriptis uel oretenus[10]) dicere volunt, et super hiis omnibus habito quam plurimorum peritorum consilio, et nobiscum deliberacione,[11]) solum deum pre oculis habentes, et eius nomine inuocato, auctoritate domini pape qua fungimur in hac parte in[12]) scriptis sentencialiter diffinimus et diffiniendo pronunciamus et sentenciamus, appellacionem predictam pro parte dicti R interpositam iustam ac legittimam esse, ipsam sentenciam a prefato domino episcopo latam et quidquid ob eam[13]) uel ex ea factum est irritantes quod nullius est valoris[14]) atque momenti, ac nostra sentencia decernentes — *uel*[15]) *sic:* pronunciamus et sentenciamus, bene appellatum esse per R

1) B: *supradictis.*
2) B: *viro magistro etc.*
3) B: *nomine ex eo.*
4) B: *coram vobis exhibitis etiam hinc inde posicionibus subsequtis responsionibus.*
5) In B fehlt *earundem.*
6) B: *voluntate.*
7) B: *libellis.*
8) B: *vobis.*
9) In B fehlt *quas ipse partes.*
10) B: *uel ac tenus.*
11) B fügt noch *sollempni* bei.
12) In A fehlt *in.*
13) B: *ab ea.*
14) B: *irritantes et nullius valoris.*
15) A: *et.*

predictum, et male iudicatum, sentenciam ipsam [1]) etc. *ut supra. uel* [2]) *sic:* pronunciamus et sentenciamus, pro parte dicti R male appellatum esse, et per dictum dominum episcopum [3]) bene iudicatum, sentenciam ipsam per dictum dominum episcopum [4]) latam et quidquid ob eam [5]) uel ex ea secutum est hac nostra sentencia confirmantes[6]) — presentibus P et I predictis procuratoribus in termino sibi dato ad hanc sentenciam audiendam, necnon instanter petentibus sentenciam ipsam ferri.

Lata et pronunciata fuit ipsa sentencia per ipsum dominum Symonem archydiaconum bononiensem suprascriptum [7]) pro tribunali sedentem, in tali loco, presentibus talibus testibus, anno domini etc.

c. Sentencia arbitri seu arbitratoris.

In nomine domini amen.

Nos Albertus Iacobus de . . arbitri et arbitratores [8]) et amicabiles conpositores assumpti conmuniter et concorditer a P de Bononia [9]) ex vna parte et R de . . ex altera super lite et controuersia que vertebatur seu verti sperabatur inter ipsos super canonicatu et prebenda ecclesie [10]) vitterbinensis, [11]) prout in instrumento [12]) conpromissi per ipsas partes in nos facti clarissime continetur, visis peticionibus vtriusque partis, et auditis et intellectis diligenter [13]) ea que nobis in scriptis uel oretenus dicere voluerunt, et super hiis omnibus conmunicato [14]) consilio peritorum — *uel* plurium [15]) sapientum — ac vtriusque partis inuestigata ac cognita voluntate, sollempnique per nos deliberacione prehabita, ex vigore dicti conpromissi in nos facti, dei nomine inuocato, pro bono pacis et concordie inter eos habende perpetuo laudamus arbitramur pronunciamus dicimus ac mandamus, dictum [16]) R desistere ab inquietacione et molestacione [17]) quam faciebat prefato P super canonicatu et prebenda prefatis, eidem R super ipsis cano-

1) B: *per dictum iudicem in ipsa sentencia.*
2) A: *et.*
3) B: *dictum iudicem.*
4) B: *per primum iudicem.*
5) B: *ab ea.*
6) In B fehlt *confirmantes.*
7) B: *per secundum iudicem.*
8) B: *Albertus. Iacobus. et Matheus arbitri arbitratores.*
9) In B fehlt *Bononia.*
10) A: *et ecclesiam.*
11) B: *talis.*
12) A: *prout institucio.*
13) B: *intellectis et diligenter consideratis racionibus et allegacionibus.*
14) B: *congregato.*
15) In B fehlt *peritorum uel plurium.*
16) B: *predictum.*
17) B: *a citacione et molestia.*

nicatu et prebenda et eorum iuribus omnibus perpetuum silencium inponentes.

Et ex aduerso laudamus arbitramur dicimus [1]) et sentenciamus, eum P dare predicto [2]) R l marcas bonorum et legalium sterelinorum, xiii [3]) solidis et iiii denariis pro qualibet marca conputatis, [4]) hinc ad festum sancti Michaelis proxime venturum, [5]) pro redempcione inquietacionis et molestacionis predicte.

De [6]) quibus l marcis dicto termino persoluendis dictus [7]) P iam dicto R hinc ad tres dies proximo venturos ydoneam sibi [8]) faciet caucionem, idemque R statim — habita caucione predicta — renunciat [9]) omni iuri si quod habet uel habere sperat uel [10]) possit in canonicatu et prebenda predictis ad sensum aduocatorum et sapientum dicti P.

Que [11]) omnia et singula hinc inde fieri seruari et adimpleri laudamus dicimus et arbitramur atque mandamus sub pena in conpromisso contenta, in singulis et pro singulis capitulis huiusmodi laudi et conpromissi predicti soluenda, que pena tociens exigi posset quociens in predictis et predictorum aliquo fuerit contra factum, et reseruata nobis nichilominus potestate declarandi et inpetrandi [12]) supra predictis vbicumque uel quandocumque super ipsis uel eorum aliquo fuerit oportunum, et etiam semel et pluries pronunciandi si nobis videbitur expedire, presentibus dictis partibus et amologantibus [13]) et confirmantibus laudum nostrum seu arbitrium supradictum.

Latum et pronunciatum fuit hoc arbitrium seu dictum [14]) per prefatos arbitros seu arbitratores, [15]) presentibus talibus, anno domini m⁰. etc.

d. Sentencia diffinitiua lata per iudicem ordinarium [16]) cum taxacione expensarum.

Exorta dudum inter P actorem ex vna parte et R de . . reum [17]) ex altera super quibusdam decimis materia que-

1) In B fehlt *dicimus.*
2) B: *eidem P dare debere predictum.*
3) A: *et xiii.*
4) A: *conputata.*
5) B hat hier blos: *quinquaginta marchas argenti infra proximum festum beati Michaelis reddendum.*
6) B: *pro.*
7) A: *dicto.*
8) In B fehlt *sibi.*
9) B: *renunciet.*
10) In B fehlt *sperat uel.*
11) B: *aduocatorum sapientum. P. predicta.*
12) B: *inponendi.*
13) B: *emologuantibus.*
14) B: *laudum.*
15) B fügt noch *presentes in tali loco* bei.
16) A: *delegatum,* ohne den beisatz der taxacio expensarum.
17) In A fehlt *reum.*

stionis, nos frater I permissione diuina archyepiscopus rauennatensis [1] ad instanciam dicti P R ipsum fecimus ad iudicium euocari. [2]

Cui R [3] coram nobis in iudicio constituto prefatus P infrascriptum libellum obtulit: [4] *coram vobis reuerendo patre domino I* [5] etc.

Super quo quidem libello contestacione litis legittime facta, et iuramento calumpnie prestito sollempniter ab vtroque, productisue [6] quibusdam testibus et [7] instrumentis pro parte dicti P, et ipsis testibus de voluntate parcium postmodum publicatis, ipse partes — renunciantes probacionibus aliis omnibus in [8] posterum faciendis — in ipsa causa voluntarie concluserunt.

Nos igitur, visis et diligenter inspectis predictis libello et testibus instrumentis terminis et aliis omnibus inter ipsas partes factis et habitis coram nobis, et super hiis omnibus conmunicato consilio peritorum, [9] inter nos habita deliberacione sollempni, dei nomine inuocato, presentibus ipsis partibus in termino sibi dato ad hanc sentenciam audiendam, prefatum R ad dandum et soluendum eidem P decimas in predicto libello petitas et expensas legittime ob hoc factas, quarum taxacionem nobis in posterum reseruamus, in scriptis sentencialiter condempnamus.

Lata et pronunciata fuit hec sentencia per dominum archyepiscopum [10] pro tribunali sedentem, in . . loco, presentibus . . et . . anno domini etc.

e.

Aliquando non seruatur taxacio expensarum, set statim lata sentencia iudex taxat eas, et facit actorem iurare. [11] et tunc ita scribitur: *prefatum R ad dandum et soluendum eidem P decimas in libello petitas, et expensas legittime ob hoc factas, quas in iiii marcis steriligensibus taxamus, super quibus* [12] *ab ipso corporale recepimus iuramentum quod tantum expenderat in hac causa* — uel sic: *quas expensas in eadem causa se fecisse iuramento de nouo prestito declarauit* — *in hiis scriptis* [13] *sentencialiter condempnamus.*

1) B: *nos iudex dyocesanus ipsarum pertinet.*
2) B: *coram nobis euocari.*
3) B: *dum coram.*
4) B: *exhibuit.*
5) B: *nobis iudice predicto.*
6) B: *productis siue.*
7) B: *siue.*
8) Von hier an bis *aliis omnibus* einschliesslich fehlt in A.
9) B: *sapientum et.*
10) B: *per dictum iudicem.*
11) Dieser satz fehlt in B.
12) B: *factas in tantum super quo.*
13) B hat blos: *in scriptis.*

f. Forma taxacionis expensarum.

Olim in causa que inter P actorem ex parte vna et R reum super quibusdam decimis ex altera vertebatur nos frater I permissione diuina cantuariensis archyepiscopus tocius Anglie primas pro dicto [1]) P contra dictum R diffinitiuam senteneiam tulimus, taxacionem expensarum nobis in posterum reseruantes.

Instante vero postmodum P predicto, sepe dictum R ad videndum fieri taxacionem huius fecimus ad nostram presenciam euocari.

Ipsis igitur partibus coram nobis in iudicio constitutis, predictas expensas in iiii marcis steriligensibus [2]) presencium tenore taxamus, [3]) recipientes corporale [4]) iuramentum a P predicto quod ipsas iiii marcas in causa expenderat supradicta.

Facta fuit dicta taxacio per dictum iudicem pro tribunali sedentem, *ut superius scriptum* [5]) *est,* in loco . . presentibus . . et . . anno domini etc.

M.

Quia, si a diffinitiua sentencia non appellatur, uel appellatur et appellans non prosequatur causam appellacionis [6]) infra terminum a iure uel ab homine sibi datum, ille pro quo lata est sentencia petit interdum [7]) litteras executorias, [8]) ideo certam formam de ipsis litteris executoriis [9]) hic notabo.

Forma litterarum execucionis sentencie. [10])

Frater I etc. dilecto in Christo filio . . salutem etc.

Dudum inter P de . . loco ex vna parte et R loci eiusdem super quibusdam decimis ex altera orta materia questionis, idem P prefato R coram nobis libellum obtulit continencie infrascripte: *coram* [11]) *vobis reuerendo patre domino I* [12]) etc. *ponatur tenor libelli. demum dicatur sic:*

Super quo quidem libello lite legittime contestata, et iuramento calumpnie ac de veritate dicenda prestito sol-

1) B: *cum inter. P. de . . actorem ex parte vna et. R. de . . ex altera conuentum fuerit super quibusdam decimis. nos. I. dei gracia. etc. predicto.*

2) B: *marchis argentis.*

3) B: *mandamus.*

4) B: *corporaliter.*

5) B: *dictum.*

6) B: *uel si appellatur et appellacio non sequitur ab appellante.*

7) B: *interim.*

8) B: *exconmunicacionis.*

9) B: *de his exconmunicatoriis litteris.*

10) B: *litteras sentencie exconmunicacionis.*

11) B: *dicit et proponit coram.*

12) B: *vobis domine iudex.*

lempniter ab vtroque, ac vlterius in eadem causa secundum iuris ordinem usque ad diffinitiuam sentenciam rite processo per ea que vidimus et cognouimus, omni [1]) qua debuit deliberacione prehabita, dictum R ad dandum et soluendum decimas in premisso libello contentas et in expensis cause legittimis [2]) sentencialiter duximus condempnandum, [3]) ipsarum tamen expensarum taxacione nobis in posterum reseruata.

Quas expensas postmodum in iiii marcas steriligenses [4]) taxauimus, recipientes ab ipso P corporaliter iuramentum quod tantum in causa expenderat memorata. [5])

A qua quidem sentencia non exstitit appellatum.

Si vero appellatum fuerit, et terminus appellanti ad prosequendum appellacionem [6]) *prefixus est elapsus,* [7]) *tunc ita dicatur: qui R, licet*[8]) *a dicta sentencia* [9]) *in scripturis*[10]) *appellauerit, tamen causam appellacionis huiusmodi infra terminum ad hoc sibi datum*[11]) *est minime prosecutus.*

Si autem appellatum fuerit, et terminus non fuerit prefixus, tunc sic dicatur: qui R, licet a dicta sentencia in scripturis — uel *viua voce* — *appellauerit, tamen eandem appellacionem infra terminum sibi de iure concessum est minime prosecutus.* [12])

Vnde in rem iudicatam transiuit.

Verum quia inanis esset actio, si suo careret effectu, prefatam nostram sentenciam — dicto P petente — execucioni debite volumus demandari.

Quocirca discrecioni vestre presencium tenore conmittimus, et sub pena exconmunicacionis quam ipso facto incurrat [13]) nisi fecerit mandamus, quatenus [14]) ex parte nostra mouere [15]) ac efficaciter inducere procuretis, ut infra x [16]) dies

1) B: *agnouimus omnium.*
2) A: *legittime.*
3) A: *concedendum.*
4) B: *in tantum.*
5) A: *remota.*
6) B: *causam appellacionis.*
7) In A fehlt *est elapsus*, welches in B von der feineren hand eincorrigirt ist.
8) In A fehlt *licet.*
9) B: *causa.*
10) B: *scriptis.*
11) B: *terminum sibi datum a iure.*
12) Dieser ganze satz fehlt in B, woselbst von der feineren hand an den äusseren rand der ersten spalte noch bemerkt ist: *sentencia per nos lata inter dictum P et R, in qua dictum R eidem P condempnamus ad soluendum etc. et ita dicta sentencia*, offenbar an den folgenden satz anknüpfend.
13) A: *incurrerat.*
14) A und B: *fecerit quod mandamus,* wozu in B von der gröberen hand *quatinus* eincorrigirt ist.
15) In B ist *mouere* von späterer hand in *monere* verändert.
16) B: *v* mit übergeschriebenem *que.*

post monicionem vestram [1]) de predictis decimis [2]) retentis et iiii marcis expensarum nomine adiudicatis eidem P satisfaciat integre sine aliqua questione.

Alioquin eundem R, [3]) quem ex nunc prout ex tunc per presentes exconmunicamus in scriptis, si in satisfactione predicta in toto uel in parte defecerit, [4]) tamdiu per vos uel alium seu alios in ecclesia vestra seu alibi vbi expedire videritis quibuslibet diebus dominicis et festiuis in missarum sollempniis coram fideli populo publice nuncietis exconmunicatum, et nunciari [5]) faciatis, quousque prefato P tam de sorte quam expensis predictis integre fuerit satisfactum, significantes nobis fideliter vestris patentibus litteris harum seriem continentibus diem denunciacionis monicionis et formam totumque per ordinem quidquid feceritis de predictis.

Datum etc.

N.

a. **Forma appellacionis per notarium conscribende.**

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. constitutus in presencia reuerendi patris domini I dei gracia cantuariensis archyepiscopi tocius Anglie primatis [6]) R de . . quandam appellacionem obtulit in scripturis, *siue* [7]) interposuit in hec uerba: *coram vobis reuerendo patre domino I* etc. *ponatur totus tenor appellacionis que interponitur de verbo ad verbum. deinde sic dicatur* [8]):

Lecta et interposita fuit hec appellacio et iuramentum corporaliter per dictum R, [9]) ut superius scriptum est, in tali loco, presentibus etc.

b. **Qualiter et quomodo [10]) notarius de iuramento sub appellacione faciat mencionem.**

Cum appellatur ab electione postulacione uel prouisione factis uel faciendis, debet appellans — expressis causis sue appellacionis [11]) — corporaliter iurare quod ea [12]) que in appellacione sua expressa sunt credit esse vera, et ea posse probare.

1) B: *nostram.*
2) In A fehlt *decimis.*
3) In A fehlt *eundem R.*
4) B: *deficeret.*
5) B: *denunciari.*
6) B: *presencia talis iudicis.*
7) In B fehlt: *obtulit in scripturis siue.*
8) B: *dicat notarius.*
9) In A fehlt: *per dictum R.*
10) B: *quando.*
11) In A fehlt *appellacionis.*
12) B: *postulatione facta uel facienda que in appellatione sua expressa causa sue appellationis corporaliter iurare quod in eo quod.*

Et quia talem mencionem sic factam de iuramento huiusmodi per appellacionem in libello appellatorio credunt sufficere notarii minus cauti, nil aliud[1]) de dicto iuramento conscribunt.[2]) et sic postmodum appellaciones nil valent, nisi per testes iuretur[3]) sic esse iuratum.[4]) oportet igitur, ut notarius rectificet, et dicat in sua scriptura, quod appellans iurauit,[5]) sicut superius scriptum est in forma appellacionis premissa.[6]) uel in fine appellacionis ante publicacionem testium dicat notarius sic: *qui R lecta dicta appellacione iurauit corporaliter*[7]) *ad sancta dei ewangelia, se credere premissa omnia esse vera, et ea posse probare.*

c.

Quia sepe contingit appellaciones interponi sine notario publico coram autenticis personis, quorum sigillis appellaciones huiusmodi roborantur,[8]) expedit ut forma que teneri debet in appellacionibus huiusmodi subsequatur.

Forma appellacionis sine notario interiecte.

Vniuersis presentes litteras inspecturis salutem in domino.

Noueritis, quod constitutus in presencia nostra R de.. quandam appellacionem in scriptis interposuit sub hac forma[9]): *coram vobis reuerendo patre domino I dei gracia*[10]) etc. *ponatur totus tenor appellacionis. in fine sic dicatur:*

Qua quidem appellacione sic interposita, predictus R iurauit corporaliter[11]) ad sancta dei ewangelia, se credere premissa omnia vera esse, et ea posse probare.

In cuius rei testimonium presentes litteras exinde confectas sigillo nostro fecimus roborari.

Datum in tali loco, presentibus etc. testibus[12]) qui premissis omnibus presentes fuerunt,[13]) anno domini etc.

d.

Appellatur aliquando a sentencia viua voce. que appellacio in fine sentencie a qua appellatur sub breuiloquio

1) B: *cauti alius.*
2) A: *et scribunt.* B: *conscribuntur.*
3) B: *probent.*
4) A: *probatum.*
5) Von *oportet* an fehlt in A.
6) In A findet sich hier noch: *ut in fine appellacionis premissa.*
7) In B fehlt *corporaliter.*
8) B: *post modum roborantur.*
9) B: *interposuit in hec uerba.*
10) B: *uobis domino iudice.*
11) In B fehlt *corporaliter.*
12) B: *presentibus talibus.*
13) B: *omnibus et singulis interfuerunt.*

scribitur in hunc modum: *a qua quidem sentencia statim pronunciata et lecta per prefatum R exstitit appellatum viua voce.*

e.

Cum appellatur a grauamine, consueuerunt interdum iudices a quibus appellatur talia uerba dicere appellanti: *non credo te grauasse in aliquo. set si te grauaui in aliquo* [1] — *quod non credo — paratus sum reuocare grauamen* [2] *de consilio sapientum, et ex nunc quantum in me ipsum* [3] *reuoco, si apparuerit te grauasse. et prefigo tibi terminum viii dierum ad ostendendum grauamen quod per me asseris tibi illatum.* [4]

Que verba faciunt aliqui [5] iudices maleficiose, ut [6] appellacio anulletur, in [7] fine appellacionis in hunc modum scribi: *ad quam appellacionem dictus iudex respondit: non credo te grauasse etc. ut supra.* set hodie talis responsio in romana curia reprobatur.

Ego autem, quia responsio seu verba predicta non pertinent ad appellantem, set [8] ad appellatum, presertim cum dicta sint ipsa verba ad appellacionem infringendam, [9] non credo conueniens esse quod in instrumento appellacionis ponantur sicut superius dictum est. et ideo de ipsis verbis seu de ipsa responsione sic facta fiat [10] per se publicum instrumentum sub hac forma:

In nomine domini amen. anno eiusdem a natiuitate etc.

Cum R de.. quandam appellacionem interposuerit a venerabili viro domino .. pro [11] *eo quod quandam suam excepcionem* [12] *admittere recusauit, scriptam manu nostri* [13] *notarii infra scripti anno et die premissis,* [14] *idem iudex ad dictam appellacionem respondit: non credo te grauasse in aliquo. set si* [15] *grauaui etc. ut supra.*

Actum in.. loco, presentibus.. et.. testibus.

f.

Cum iudex defert appellacioni, tunc notarius in fine appellacionis ita dicat: *cui appellacioni dictus iudex ob reuerenciam sedis apostolice duxit* [16] *humiliter deferendum.*

1) B: *et si grauaui.*
2) In B fehlt *grauamen.*
3) B: *in me est.*
4) B: *asseris agrauatum.*
5) B: *aliquando.*
6) B: *prout.*
7) B: *solet in.*
8) In B fehlt *ad appellantem set.*
9) B: *insurgendam.*
10) A: *facto.* B: *faciat.*
11) B: *domino I dei gracia etc. pro.*
12) In A fehlt: *suam excepcionem.*
13) B: *mei.*
14) B: *anno etc. presens etc.*
15) B: *grauasse aliquo modo et si.*
16) B: *dixit.*

g.

Quoniam appellacio interposita extra iudicium debet denunciari illi contra quem interponitur, de qua notificacione fit publicum instrumentum, necessarium est tradi de huiusmodi certificacionibus certam formam.

α. Notificacio appellacionis.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. R de . . constitutus in presencia P loci eiusdem coram me notario et testibus infra scriptis[1]) denunciauit seu notificauit eidem P, se quandam appellacionem in scriptura[2]) interposuisse a quadam sentencia, lata per reuerendum patrem dominum I dei gracia cantuariensem archyepiscopum[3]) contra ipsum R pro ipso P in causa quam idem P[4]) mouet seu mouere intendit eidem R super . . re, scriptam[5]) manu[6]) mei notarii infrascripti, *uel* talis[7]) notarii publici.

Cuius appellacionis tenor talis est: ***coram vobis reuerendo patre domino I dei gracia***[8]) etc. ***et ponatur totus tenor appellacionis. deinde sic dicatur:***

Quam quidem appellacionem seu eius copiam idem R prefato P presencialiter tradidit, prefigens sibi ipsi[9]) terminum duorum mensium a die interposite[10]) appellacionis predicte ad conparendum in romana curia cum omnibus actis et munimentis[11]) suis ad sequendum[12]) causam appellacionis predictam, necnon denuncians ei ut in dicto termino in curia romana conpareat, coram eo in causa huiusmodi processurus.

β.

Non autem instrumento notificacionis prefixio termini[13]) semper apponitur, set[14]) tunc tantum cum a iudice[15]) uel a parte non est terminus in appellacione prefixus. nec necesse est quod ponatur, nisi de propria voluntate fuerit appellantis, quia persepe sine prefixione alicuius termini appellatur.

1) B hat blos: ***constitutus coram nobis.***
2) B: ***scriptis***
3) B: ***per talem iudicem et.***
4) In B fehlt: ***in causa quam idem P.***
5) A hat ***scriptr*** mit dem abkürzungsstriche über dem ***r.***
6) B: ***super rescripta manu.***
7) In B fehlt ***talis.***
8) B: ***uobis domine.***
9) In B fehlt ***ipsi.***
10) B: ***interpositionis.***
11) B: ***instrumentis.***
12) B: ***et ad prosequendum in.***
13) B: ***autem in dicto termino sibi prefixo instrumento notificationis.***
14) A: ***et.***
15) B: ***tunc cum iudice.***

o.

Forma appellacionis et ipsius notificacionis tradita, quia post appellacionem conceduntur interdum a iudice apostoli qui in appellacione petuntur, ideo subsequenter de ipsis apostolis est videndum.

a. De litteris que apostoli seu dimissorie littere nuncupantur.

Cum appellatur ab aliquo delegato uel ordinario iudice, siue [1] a diffinitiua sentencia siue ab interlocutoria, iudex tenetur apostolos concedere appellanti.

Et tunc notarius, si a delegato iudice conceduntur, debet totum tenorem litterarum delegacionis in litteris ipsis inserere, et de processu cause sub breuiloquio mencionem facere, [2] ut in proxima forma notabo.

Si vero ab interlocutoria uel aliquo [3] grauamine appellatur ex aliqua ficta causa, et iudex appellacioni non deferat pro eo quod falsam [4] continet, tunc tenor [5] appellacionis est in dictis litteris inserendus, et etiam vtrum detulerit iudex appellacioni uel non. et consueuit iudex se in talibus litteris excusare pro [6] eo quod appellacioni non detulerit, [7] sicut inferius in secunda forma conscribam, [8] et causam quare non detulit assignare. [9]

b. Forma apostolorum cum appellatur a grauamine per iudicem delegatum. [10]

Sanctissimo in Christo patri domino M [11] sacrosancte romane ecclesie summo pontifici G archydiaconus lewenensis, [12] in infrascripta causa iudex a sede apostolica delegatus, pedum oscula beatorum.

Placuit sanctitati vestre, causam quam P de tali loco mouebat seu mouere intendebat [13] R de tali loco super canonicatu ecclesie [14] mihi conmittere sub hac forma: *Martinus etc.*

1) Von hier an bis *iudex* einschliesslich fehlt in B.
2) B: *ut de processu tunc faciat sub breuiloquio mentionem.*
3) B: *alio.*
4) B: *falsam causam.*
5) A: *cum tenore.*
6) B: *de.*
7) B: *detulit.*
8) A: *conscribenda.* B: *subscribam.*
9) B: *appellanti.*
10) B: *forma apostolorum super appellatione interposita a iudice delegato.*
11) B: *sanctissimo patri domino I.*
12) B: *lugdunensis.*
13) B: *mouet seu mouere intendit contra.*
14) B: *canonicatu et prebenda ecclesie talis.*

In qua quidem causa litis contestacione facta legittime, ac iuramento calumpnie et de veritate dicenda prestito sollempniter ab vtroque, factisque hinc inde posicionibus, et ad eas responsionibus subsecutis, receptis etiam probacionibus omnibus quas ipse partes hinc inde facere voluerunt, dei nomine inuocato, contra dictum R iuste ut credo, seruato iuris ordine, diffinitiuam sentenciam promulgaui.

A qua dictus R ad vestre sanctitatis sedem[1]) appellauit in scriptis, petens instanter apostolos sibi dari.

Cui appellacioni ob reuerenciam sedis apostolice detuli reuerenter, et prefatum R ab examine meo dimittens[2]) ipsum ad pedes sanctitatis vestre transmitto[3]) cum presentibus apostolis seu dimissoriis litteris, sigilli mei[4]) munimine roboratis, prefixo sibi termino peremptorio duorum mensium a die appellacionis interposite conputando, infra quem per se uel[5]) procuratorem ydoneum ad causam ipsam sufficienter instructum cum omnibus instrumentis actis et munimentis suis vestro se conspectui representet, prosecuturus causam[6]) appellacionis huiusmodi ut fuerit ordo iuris.

Datum etc.

c. **Forma apostolorum cum appellatur a grauamine per iudicem delegatum illato.**[7])

Sanctissimo in Christo patri domino M sacrosancte romane ecclesie summo pontifici etc.

Olim sancte memorie (*uel* felicis recordacionis) dominus Nycolaus papa iii, predecessor vester,[8]) causam quam P de tali loco mouet seu mouere intendit R[9]) super . . re mihi sub hac forma conmisit: *Nycolaus etc.*

In qua quidem causa cum domino R super tali re peremptorium terminum ad proponendum[10]) omnes excepciones dilatorias et declinatorias assignassem, ipse R in termino sibi dato quasdam excepciones presentibus interclusas proposuit. quas cum friuolas reputarem,[11]) eas habito consilio peritorum plurium[12]) non admisi.

Propter quod idem R appellauit[13]) ad sedem apostolicam sub hac forma: *coram vobis venerando viro domino G etc.*

1) B: *ad sedem apostolicam.*
2) B: *deinde.*
3) B: *remitto.*
4) B: *nostri.*
5) B: *uel per alium.*
6) B: *processurus in causa.*
7) B hat hier schon das nächstfolgende rubrum.
8) B: *noster.* A: *precedentis nostre.*
9) B: *contra R.*
10) B: *terminum apponendi.*
11) B: *reputo.*
12) B: *quam plurimum.*
13) B fügt *in scriptis* bei.

Cui appellacioni non detuli, cum eidem de iure non[1]) crediderim deferendum.

Set cum instanter apostolos peteret, has dimissorias litteras sibi dedi,[2]) sigilli mei[3]) munimine roboratas, prefingens sibi terminum ut[4]) infra duos menses a die appellacionis interposite conputandos per se uel procuratorem[5]) ad totam causam sufficienter instructum cum omnibus instrumentis actis et munimentis suis vestro se conspectui representet, facturus super hoc quod sibi[6]) vestra sanctitas duxerit iniungendum etc.

d. Forma apostolorum cum appellatur ab ordinario et non defertur appellacioni.[7])

Sanctissimo[8]) in Christo patri domino etc. frater I permissione dei[9]) etc.

Sanctitati vestre notifico, quod — cum in causa appellacionis ad[10]) me interposite pro parte dicti R de tali loco ab officiali venerabilis patris domini londoniensis[11]) episcopi super questione que inter ipsum R ex vna parte et P loci eiusdem super . . ecclesia[12]) ex altera parte vertitur seu verti speratur, iuris ordine seruato, procederem[13]) — dictus P, falso fingens me sibi dicte appellacionis et aliorum actorum copiam denegare, in scriptis appellauit ad sedem apostolicam sub hac forma: *coram vobis reuerendo patre* etc. prefingens sibi et aduersario predicto peremptorium terminum . . mensium,[14]) a die appellacionis interposite conputandum, ad conparendum per se uel procuratorem ydoneum, ad agendum et defendendum super tota causa sufficienter instructum, ita quod — si[15]) sanctitati vestre videbitur expedire — finito[16]) appellacionis articulo, uel de partium voluntate omisso,[17]) procedere valeant in negocio principali, cum omnibus instrumentis actis et muni-

1) B hat blos: *cum non.*

2) B: *cum instancia has dimissorias peteret litteras seu apostolos sibi reddi.*

3) B: *nostri.*

4) In A fehlt *ut.*

5) B: *uel per alium procuratorem ydoneum.*

6) In B fehlt *sibi.*

7) Hiefür hat B das vorhergehende rubrum ohne das schlusswort *illato.*

8) B: *summo.*

9) B: *frater miseracione.*

10) B: *a me.*

11) B: *lugdonensis.*

12) B: *super quadam ecclesia.*

13) A: *procedentem.* B: *procedente.*

14) B: *trium mensium.*

15) In B fehlt *si.*

16) B: *facturo.*

17) A: *omissa.* B: *promisso.*

mentis suis nostro[1]) se conspectui representent, prosecuturi causam huiusmodi, ut fuerit ordo iuris.

Cui appellacioni non detuli, quia non credidi deferendum,[2]) cum in veritate a me nunquam petita fuerit copia supradicta, et etiam cum statim post appellacionem ipsam copiam sibi obtulerim[3]) et instanter.

Verum cum apostolos postularet, has dimissorias sibi litteras dedi, sigilli mei[4]) munimine roboratas.

Datum etc.

e.

Cum autem appellatur a suffraganeo ad metropolitanum, eadem[5]) est forma — mutata salutacione — tenenda.[6])

P.

Quoniam litigantes interdum[7]) tam in iudicio quam extra iudicium protestari coguntur, expedit ut de ipsis protestacionibus aliquid subsequatur.

a. Forma instrumenti protestacionis.

Robertus de tali loco, constitutus ante hostium camere[8]) domini . . cantuariensis archyepiscopi apud talem locum, rogauit hostiarium camere supradicte ut[9]) plures alios clericos et familiares ipsius domini archyepiscopi[10]) astantes ibidem, ut permitterent ipsum R adire dominum archyepiscopum supradictum,[11]) pro eo quod prefixus fuit eidem R terminus peremptorius a magistro B decano[12]) de arcubus ad conparendum coram ipso domino archyepiscopo, ad[13]) procedendum in causa que vertitur seu verti speratur inter ipsum R ex vna parte et P de tali loco super quibusdam decimis ex altera.

Et quia predictus hostiarius et familiares non permiserunt dictum R intrare ad dominum archyepiscopum supradictum,[14]) asserentes ipsum dominum archyepiscopum esse pluribus et variis negociis prepeditum,[15]) ideo dictus R coram me notario et testibus infrascriptis protestatus est

1) B: *uestro.*
2) B: *credo deferendum esse.*
3) B: *statim ipsius appellationis copiam obtulerim.*
4) B: *nostri.*
5) B: *ipsa.*
6) B: *reuerenda.*
7) In B fehlt *interdum.*
8) In B fehlt *camere.*
9) B: *et.*
10) In B fehlt *archyepiscopi.*
11) B: *ipsum audire dominum predictum.*
12) A: *magistro de Camera.*
13) B: *et.*
14) B: *dominum antedictum.*
15) B: *inpeditum.*

quod ipse paratus est conparere coram dicto domino archyepiscopo, et procedere in dicta causa, et facere omnia que facere de iure tenetur, et quod tempus non currat[1]) ei, cum per eum non stet quin predicta omnia faciat, set quia non potest habere copiam domini archyepiscopi supradicti.

Actum in tali loco, presentibus talibus.

b.

Preterea cum quis impetrat litteras apostolicas ad aliquem iudicem delegatum, et ipsius iudicis copiam habere non potest, oportet ipsum saltim infra annum[2]) a die date littere protestari. que protestacio ita fieri consueuit.

Alia forma protestacionis.

In nomine domini amen.

Anno eiusdem etc. R de . . constitutus in domo venerabilis viri magistri G archydiaconi lewenensis,[3]) domini pape iudicis delegati, ut presentaret eidem domino archyepiscopo[4]) quasdam litteras apostolicas per ipsum R ad ipsum dominum archyepiscopum[5]) impetratas, quarum litterarum tenor talis est: *Martinus episcopus seruus seruorum dei. ponatur totus tenor litterarum. demum dicatur sic:*

Et quia copiam ipsius domini archyepiscopi habere non poterat, protestatus fuit idem R[6]) instanter quod paratus erat dictas litteras presentare, et prenominatos aduersarios citari facere, et omnia integraliter exercere ut[7]) tenetur, et quod[8]) ex nunc in predictis tempus sibi non occurrat, cum per eum non stet quin predicta omnia faciat, set quia non potest habere copiam sui iudicis predicti.

Actum etc.

V.

Viso de hiis que in iudicio frequentantur, nunc de transscriptis et quibusdam aliis aliquando necessariis notario que fiunt extra iudicium annotabo.

1. Qualiter transscribi debeant tam littere apostolice quam instrumenta ut sui autentici robur obtineant firmitatis.[9])

In nomine domini amen.[10])

1) A: *quod ipse non curat.*
2) In B fehlt *infra annum.*
3) B: *uiri domini archidiaconi lugudunensis.*
4) B: *eidem iudici.*
5) B: *ipsum iudicem.*
6) A: *idem rector.*
7) B: *que.*
8) In B fehlt *quod.*
9) In B fehlt *firmitatis.*
10) Diese eingangsformel fehlt in B.

Vniuersis transscriptum[1]) publicum inspecturis I permissione diuina etc.

Constitutus in presencia nostra R, procurator abbatis et conuentus monasterii sancti Augustini cantuariensis,[2]) procuratorio nomine pro eisdem[3]) humiliter petiit, ut quasdam litteras eidem abbati et conuentui[4]) a felicis recordacionis domino N[5]) papa iii concessas, quarum litterarum tenor[6]) propter carte[7]) vicium — *uel* propter vetustatem ipsius,[8]) *uel* pro eo quod ipse littere balneate fuerunt — incipit[9]) iam deleri, deberemus inspicere, et inspectas transscribi facere, ac ipsum transscriptum auctoritate nostra et sigilli nostri munimine roborari.

Quarum litterarum tenor talis est: *Nycolaus episcopus seruus seruorum dei* etc. *ponatur totus tenor litterarum.*[10]) *postmodum dicatur sic:*

Nos igitur quia prefatas[11]) litteras diligenter inspeximus, et inspectas[12]) vidimus non cancellatas non rasas non abolitas nec viciatas in aliqua parte sui, set bulla plumbea[13]) et filo canapis — *uel* corda serica[14]) — more curie romana bullatas, ideo presens transscriptum ex eis sumptum[15]) et coram nobis vna cum infrascriptis notario et testibus sollempniter auscultatum[16]) auctoritate nostra et sigilli nostri munimine duximus roborandas.

Ego notarius . . prenominatas[17]) litteras vidi non cancellatas non rasas non abolitas nec viciatas in aliqua parte sui, set vera bulla[18]) ut dictum est more romane curie bullatas, easque in presenti transscripto de verbo ad verbum — nil addens nil minuens quod sensum mutet uel viciet[19]) intellectum — transscripsi, et fideliter[20]) transscriptum ad easdem postmodum vna cum talibus clericis uel laicis testibus[21]) presente domino archyepiscopo[22])

1) B: *presens transscriptum.*
2) B: *procurator talis domini.*
3) B: *eodem.*
4) B: *eidem domino.*
5) B: *Nicholao.*
6) B: *que littere.*
7) B: *quarte.*
8) B: *ipsarum.*
9) B: *incipiunt.*
10) In B fügt die feinere hand hiezu noch bei: *de verbo ad verbum.*
11) B: *nos autem qui predictas.*
12) In B fehlt *inspectas.*
13) B: *set uera bulla.*
14) B: *uel cirico.*
15) B: *assumptum.*
16) B: *abscultatum.*
17) B: *prenotatus.*
18) B: *bulla plumbea.*
19) B: *uiciet uel minuet.*
20) B: *transscripsi fideliter et presens.*
21) B: *cum tali et clericis uel litteratis.*
22) B: *presente dicto iudice.*

diligenter auscultaui,[1] meoque signo[2] et nomine roboraui.

Actum Londonii, anno domini a natiuitate m.° cc.° etc.[3]

2. Forma transscribendi que conmuniter seruatur in curia romana.

Vniuersis presens transscriptum publicum inspecturis frater I etc.

Noueritis, nos vidisse ac de verbo ad verbum diligenter[4] legisse quasdam litteras sanctissimi patris domini Martini pape iiii, non[5] cancellatas non[6] viciatas in aliqua parte sui, set vera bulla plumbea et filo canapis more curie romane[7] bullatas, tenoris et continencie infrascripte: ***Martinus episcopus seruus seruorum dei etc.***

Uel sic: noueritis, nos vidisse etc. quoddam instrumentum publicum, scriptum manu talis notarii, non cancellatum non abrasum non abolitum nec viciatum in aliqua parte sui, cuius tenor talis est: *anno domini etc.*[8]

In cuius rei testimonium presens transscriptum[9] per infrascriptum notarium publicum[10] fieri mandamus,[11] ipsumque auctoritate nostra et sigilli nostri munimine roborandum.[12]

Ego talis[13] notarius predictas litteras — *uel* prenominatum instrumentum — non viciatum ut predictum est vidi, ipsumque in presenti[14] — nil addens nil minuens quod sensum mutet uel viciet intellectum — transscripsi fideliter de mandato domini archyepiscopi supradicti, ipsum transscriptum cum dicto eius autentico diligenter postmodum auscultaui,[15] meoque signo et nomine roboraui.

Actum apud Londonium.[16]

3. Forma transscribendi[17] procuratorium exhibitum in iudicio.

Hec est copia cuiusdam procuratorii exhibiti[18] in iudicio per infrascriptum procuratorem in[19] causa que ver-

1) B: *abscultaui.* Von der feineren hand ist hiezu an den leeren mittelraum zwischen den spalten bemerkt: *et in forma publica transscripsi, meoque.*
2) B: *signo signaui.*
3) Dieser schlusssatz fehlt in B.
4) B: *libenter.*
5) B: *domini M pape non.*
6) B: *cancellatas non obolitas nec.*
7) B: *more solito.*
8) B: *in nomine domini amen etc. et ponatur totus tenor instrumenti.*
9) B: *presentes litteras.*
10) In B fehlt *publicum.*
11) B: *mandauimus.*
12) B: *duximus roborandum.*
13) B: *ego uero.*
14) B fügt noch *transcripto* bei.
15) B: *abscultaui.*
16) B: *actum in tali loco etc.*
17) B: *scribendi.*
18) B beginnt hier: *exhibito procuratorio.*
19) Von hier an bis *procuratorem* ist in A ausgefallen.

titur seu verti speratur inter dominum . . et eius procuratorem ex parte vna et P de tali loco super tali re ex altera coram . . iudice.

Cuius tenor talis est. *ponatur tenor tocius procuratorii, siue instrumentum publicum siue littera sit.*

Si est instrumentum publicum, scribatur subscripcio notarii de verbo ad verbum.

Si est littera, describatur[1] *sigillum in hunc modum:* quod procuratorium vallatum erat sigillo[2] predicti constituentis, prout littere aperte scripte[3] aperte dicebant, *uel* prout dictus eius[4] aduersarius in iudicio recognouit, *uel* prout dictus procurator per duos testes in continenti probauit.

Ego talis notarius[5] presentem copiam, prout in dicto instrumento, *uel* prout in dictis litteris sigillatis, ut dictum est inueni, ita — nil addens nil minuens quod sensum mutet — de mandato dicti domini archyepiscopi fideliter scripsi, et postmodum scriptum diligenter auscultaui, meoque signo[6] et nomine roboraui.

4.

Quandoque[7] perditur instrumentum debiti, et[8] iudex causa cognita mandat notario qui instrumentum, perditum fecerat, ut ipsum instrumentum faciat iterato.

In quo casu notarius debet facere dictum instrumentum de verbo ad verbum sicut prius fecerat.

Postmodum scribat notarius secundum modum solitum.

Demum sic dicat: *et licet alias predictum*[9] *instrumentum fecerim, ipsumque creditori tradiderim supradicto, quia creditor ipse constitutus coram tali iudice iurauit se dictum instrumentum amisisse, idem iudex de consensu dicti debitoris ibidem presentis mandauit mihi notario infrascripto, ut instrumentum ipsum iterato facerem, ipsumque dicto traderem creditori.*

Actum in tali loco. presentibus talibus etc. anno domini etc.

VI.

Quia sepe dominus papa scribit archyepiscopis et episcopis, ut cum aliquo clerico eorum[10] subdito super defectu natalium apostolica[11] auctoritate dispensent, expedit ut super dispensacione huiusmodi aliqua forma detur.

1) B: *scribatur.*
2) In A fehlt *sigillo.*
3) A: *sculpte.* B: *littere in eo scripte.*
4) B: *uel ut dictus.*
5) In B fehlt *talis notarius.*
6) B: *signo signaui.*
7) B: *quandocunque.*
8) B: *et tunc.*
9) A: *perditum.*
10) B: *eisdem.*
11) B: *ipsa.*

Qualiter archyepiscopus uel episcopus cum suo subdito super defectu natalium debeat dispensare.[1]

Frater I permissione diuina etc. dilecto in Christo filio P. clerico salutem in domino sempiternam.

Litteras sanctissimi patris domini Martini iiii pro te recepimus sub hac forma: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc.

Pensatis hiis igitur diligenter[2]) omnibus que nobis in dictis litteris demandantur, ut[3]) ipsarum circumstanciis sollempniter inquisitis, quia per nos diligenter examinatus[4]) tam de ydoneitate persone quam de conpetenti litteratura vita conuersacione aliisque meritis ydoneus es repertus, tecum quo ad sacros ordines promoueri et beneficium ecclesiasticum obtinere valeas, etiam si curam habeat animarum, defectu[5]) non obstante huiusmodi, iuxta tenorem dictarum litterarum auctoritate apostolica dispensamus.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus duximus[6]) apponendum.

VII.

Contingit[7]) sepe[8]) quod archyepiscopi et episcopi concedunt litteras indulgenciarum[9]) hospitalibus et aliis piis locis.

In quo casu notarius scire debet que vtrisque[10]) scribenda eueniant, ut — cum leguntur et ostenduntur in publico indulgencie sic concesse — nec concedentes nec[11]) eas scribentes possint in aliquo reprehendi.

Igitur super huiusmodi indulgenciis aliquas formas scribam, quibus habitis leuius notarius poterit ad scribendum ceteras alias informari.

1. De indulgenciis pro festiuitate virginis gloriose.[12])

Vniuersis Christi fidelibus per prouinciam cantuariensem constitutis frater I etc. salutem in domino sempiternam.

Gloriosus deus in sanctis suis, in ipsorum glorificacione gaudens,[13]) in veneracione[14]) beate Marie semper virginis

1) B: *subdito dispensat.*
2) B: *libenter.*
3) B: *et.*
4) In B fehlt *examinatus.*
5) B setzt noch *natalium* bei.
6) B: *iussimus.*
7) B setzt hier die überschrift *de indulgenciis rubrica* voran.
8) B: *interdum.*
9) B: *indulgencie.*
10) A: *vtriusque.* B: *utrique.*
11) B: *ut.*
12) B: *indulgencia pro uirginibus.*
13) A: *gaudentes.* B: *gaudetis.*
14) A: *narratione.*

eo iocundius delectatur quo ipsa utpote mater eius effecta meruit altius sanctis ceteris in celestibus collocari.

Cupientes igitur, ut ecclesia de tali loco, que ipsius gloriose virginis est insignita vocabulo, congruis honoribus frequentetur, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad dictam ecclesiam in festo assumpcionis ipsius beatissime virginis causa deuocionis accesserint annuatim[1] — de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi — c dies de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus.

Datum Londonii vi idus aprilis anno domini m.º cc.º lxxxiii, consecracionis nostre anno ii.[2]

2. Indulgencia pro festiuitate[3]) alicuius sancti in cuius honore ecclesia est fundata.

Frater I etc. dilecto in Christo filio rectori ecclesie de tali loco[4]) salutem et sinceram in domino karitatem.

Sanctorum meritis[5]) inclita gaudia fideles Christi assequi minime dubitamus. qui eorum patrocinia per digne deuocionis obsequia[6]) promerentur, illum quoque venerantur in ipsis quorum gloria ipse est et retribucio meritorum uel premiorum.[7])

Nos igitur ad prosequenda[8]) predicta gaudia causam dare fidelibus cupientes, omnibus vere penitentibus et confessis qui ad ecclesiam tuam predictam in festo beati Hermanni,[9]) in cuius est ut asseris[10]) honore fundata, et vii diebus festum illud inmediate sequentibus cum deuocione ac reuerencia visitauerint annuatim — de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius ac gloriosi Thome martiris auctoritate confisi — xl[11]) dies de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus.

Datum etc.

3. Forma[12]) pro pauperibus monialibus.[13])

Vniuersis Christi fidelibus per prouinciam cantuariensem constitutis frater I[14]) etc.

1) In B fehlt *annuatim.*

2) B hat blos: *datum in tali loco die anno etc.*

3) B: *festo.*

4) B: *dilecto etc.*

5) B: *merita.*

6) B: *pro digne retributionis obsequio.*

7) In B fehlt *uel premiorum.*

8) B: *consequenda.*

9) B: *Remigii.*

10) B: *asseritur.*

11) B: *concessi. xv.*

12) B: *indulgencia.*

13) An den rand dieses musters ist in B von der feineren hand noch hinbemerkt: hec forma probatur X de penitenciis et remissionibus c. *cum ex eo.*

14) B: *constitutus talis prelatus.*

Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus ante tribunal Christi, recepturi prout in corpore gessimus, siue bonum fuerit siue malum, oportet nos diem messionis extreme misericordie operibus preuenire, ac eternorum intuitu seminare in terris quod reddente domino multiplicato fructu recolligere debeamus[1]) in celis, firmam spem fiduciamque tenentes quoniam qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus et metet vitam eternam.

Cum igitur dilecte[2]) in Christo filie . . abbatissa et conuentus monialium sancti . . de tali loco dyocesis cantuariensis,[3]) que spretis mundanis illecebris elegerunt famulari domino in abiectione[4]) voluntarie paupertatis, non habeant vnde viuant, nisi a Christi fidelibus subueniatur eis, vniuersitatem vestram rogamus et hortamur in domino, in remissionem[5]) vobis peccaminum iniungentes, quatenus de bonis collatis a domino pias ad hec elemosinas et grata eis karitatis subsidia erogetis, ut per subuencionem vestram earum inopie consolentur,[6]) et vos per hec et alia bona que domino inspirante feceritis ad eterna possitis felicitatis[7]) gaudia peruenire.

Nos enim de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius ac gloriosi Thome martiris auctoritate confisi,[8]) omnibus vere penitentibus et confessis qui eis ad hec[9]) manus porrexerint karitatis xl dies de iniuncta eis penitencia misericorditer relaxamus.

Has vero litteras mitti per questuarios[10]) inhibemus, eas — si secus actum fuerit — carere viribus decernentes.

Datum etc.

4. Indulgencia pro ponte construendo.[11])

Vniuersis Christi fidelibus per çiuitatem et dyocesim cantuariensem constitutis frater I permissione diuina[12]) etc.

Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus etc. *ut supra.*

Cum igitur dilectus filius N, lator presencium, in strata publica pontem constituere[13]) seu reficere ad transeuntium

1) B: *domino recolligere ualeamus.*
2) In B fehlt *dilecte.*
3) B: *abbatissa moniales sancti Benedicti de tali loco talis dyocesis.*
4) B: *obiectione.*
5) B: *ortamur in requisitionem.*
6) B: *inopia consulatur.*
7) In B fehlt *felicitatis.*
8) B: *concessi.*
9) In B fehlt *ad hec.*
10) B: *meriti per questionarios.*
11) B: *instruendo uel reparando.*
12) B: *dyocesim de reato constitutis talis prelatus.*
13) B: *construere.*

opus intendat, nec ad id proprie suppetant facultates, vniuersitatem vestram rogamus et hortamur[1]) in domino, in remissionem vobis[2]) peccaminum iniungentes, quatenus — cum ipse uel eius nuncii ad vos beneficia petituri accesserint — pias eis ad hoc elemosinas et grata subsidia[3]) erogetis, ut per subuencionem vestram opus inceptum consummare[4]) valeat, et vos per hec et alia etc. *ut supra in proximo vsque ad* relaxamus. *tunc dicatur*:[5]) presentibus post triennium[6]) minime valituris.

5.

Eodem modo scribi potest pro ecclesia reparanda. incipe[7]) ut supra, et continua vsque ad locum vbi dicitur: *cum igitur*. tunc dicatur:

Cum igitur dilectus in Christo filius P rector ecclesie de tali loco prefatam ecclesiam, que ex nimia sui vetustate ruebat, reparare proponat, nec ad id proprie suppetant facultates, vniuersitatem vestram etc. ut supra in proxima indulgencia.

6. Pro hospitali.

Vniuersis Christi fidelibus per cantuariensem prouinciam constitutis frater I etc.

Si iuxta sentenciam sapientis inter[8]) tempus seminandi discernimus et metendi, seminare debemus in terris quod cum multiplicato fructu recolligere valeamus[9]) in celis.

Et licet secundum hoc indigentibus omnibus aperire teneamur viscera karitatis, illis tamen specialiter[10]) et habundancius quodammodo libertatis debemus graciam exhibere, qui — cum sint pauperes spiritu — sponte subeunt onera paupertatis, ut pauperibus possint copiosius subuenire, et ut in[11]) talibus habundent hospites quibus[12]) egent. hoc vero quamuis multi laudabiliter exequantur, illi tamen student laudabilius adimplere qui hospitalitati vacantes non solum infirmos et egenos recipiunt set et[13]) trahunt.

Cum igitur dilecti in Christo filii fratres hospitalis sancti D ad hoc totis viribus elaborent, quod vndique confluentium egenorum pariter et egrorum subuenire necessi-

1) In B fehlt *et hortamur.*
2) B: *uestrorum.*
3) B: *nuncius ad uos uenerit beneficia.*
4) B: *consumere.*
5) B: *consueuit dici.*
6) B: *terminum.*
7) In A fehlt *incipe.*
8) In B fehlt *inter.*
9) B: *debeamus.*
10) B: *specialius.*
11) In B fehlt *in.*
12) A: *hospitibus sibi.* B: *hospitibus quibus.*
13) B: *set etiam sanos.*

tatibus se exponant, [1]) vniuersitatem vestram monemus et hortamur in domino, in remissionem vobis peccaminum iniungentes, quatenus — ut cooperatores sitis operum pietatis — accedentes ad vos eorum nuncios benigne [2]) recipere ac honeste tractare curetis, eis grata subsidia et pias elemosinas conferentes, ut quod eisdem in terris contuleritis multiplicatum recipiatis in celis.

Nos autem de omnipotentis dei misericordia etc.

7. Pro leproso recipiendo in aliquo hospitali. [3])

Frater I etc. dilectis in Christo filiis rectori et fratribus hospitalis sancti La [4]) salutem et sinceram in domino karitatem.

Dilectus G, lator presencium, occulto dei iudicio morbo lepre percussus, nobis supplicauit [5]) ut eum in domo vestra in socium [6]) recipi faceremus.

De hoc [7]) vniuersitati vestre presencium auctoritate mandamus, quatenus dictum G ob reuerenciam dei nostrorumque [8]) precaminum interuentu in domo vestra recipiatis in socium et in fratrem, ipsumque sincera tractetis in domino [9]) karitate.

8. De executoribus datis. [10])

Sepe dominus papa scribit, quod prouideatur alicui clerico de aliquo ecclesiastico beneficio, spectante ad collacionem talis capituli uel prelati.

1) B: *opponunt.*

2) B: *nuncios accedentes pro premissis faciendis benigne.*

3) B: *indulgencia pro percusso morbo.*

4) B hat blos *sancti* ohne einen namen.

5) B: *humiliter supplicauit.*

6) In B fehlt *in socium.*

7) Anstatt *de hoc* hat B *ideoque.*

8) B: *uestrorumque.*

9) B: *domo.*

10) B: *de exequtoribus a domino papa. rubrica.*

Hier findet sich auch am äusseren rande des codex ein verweisungszeichen, ohne dass das entsprechende zeichen sich irgendwo zeigt. Da der ganze untere rand höchst sauber radirt ist, enthielt er vielleicht unter jenem zeichen von der gröberen hand die nachfolgenden muster, welche von der feineren an den unteren rand der vorhergehenden seite bemerkt sind.

Forma supplicacionis facienda summo pontifici.

Sanctitati vestre supplicat P talis pauper clericus talis loci iuris peritus dyocesis sambiensis, nullum beneficium ecclesiasticum assecutus, quatenus eidem de aliquo beneficio competenti cum cura vel sine cura sibi prouidere dignemini de gracia speciali vsque ad summam c librarum iuxta taxacionem antiquam decime, spectante ad collacionem seu prouisionem presentacionem seu quamuis aliam disposicionem episcopi sambiensis — *seu aliter:* ad cuiuscunque seu quorum-

Aliquando ipse dominus papa confert alicui clerico certum canonicatum,[1]) et mandat illum cui contulit ex nunc recipi in canonicum et in fratrem, dato aliquo executore qui hec faciat adimpleri.

Et quia non omnes notarii sciunt formas ipsas, quam melius sciuero sub breuitate notabo.

a. Forma littere inhibicionis et reseruacionis et[2]) decreti.

Gotfridus archydiaconus lewenensis,[3]) domini pape iudex delegatus, religiosis viris priori et capitulo monasterii sancti . . de Lewes — *uel* decano et capitulo londoniensi — salutem[4]) et mandatis apostolicis humiliter[5]) obedire.

Noueritis, nos a domino papa recepisse litteras formam[6]) que sequitur continentes: *Martinus episcopus seruus seruorum dei* etc.[7]) *ponatur totus tenor litterarum. demum dicatur sic:*

Volentes igitur mandatum apostolicum, ut tenemur, exequi[8]) reuerenter, vobis et cuilibet vestrum auctoritate apostolica inhibemus, ne beneficium ecclesiasticum, ad vestram collacionem presentacionem seu electionem spectans,

cunque qui conferre presentare seu aliter quoquomodo prouidere habeant conmuniter vel diuisim, de aliquo beneficio ecclesiastico cum cura vel sine cura in dyocesi antedicta, cuiuscunque seu quorumcunque dignitatis ordinis seu condicionis existat, vsque ad summam predictam, si quod vacat ad presens in ciuitate vel dyocesi, vel quam primum ad id obtulerit se facultas, de dignitate sedis apostolici dignemini misericorditer prouidere — quod infra vnius mensis spacium duxerit acceptandum, etiam si minoris valoris existat, oracionibus non obstantibus, et cum clausula anteferri et aliis clausulis opportunis.

Et si non placet ad illam, supplicat de consimili, spectante ad presentacionem seu quamuis aliam disposicionem coniunctim vel diuisim capitulo cantuariensi, *vel* consimilem episcopi warmiensis, vel consimilem capituli warmiensis. *et sic de aliis dyocesibus, sicut placet.*

Frater Iohannes etc. dilecto in Christo P clerico nostre dyocesis salutem in domino.

Ut a quocunque malueris episcopo rite promoto et sacro sancte romane ecclesie obedienti ad omnes sacros minores et maiores ordines successiue statutis temporibus rite valeas promoueri, tibi et eidem domino episcopo te promoturo promouendi te canonice cum testimonio litterarum presencium, munimine sigilli nostri munitarum, auctoritatem et licenciam concedimus specialem.

1) B hat hier blos: *prouideatur alicui clerico de certo beneficio seu canonicatu.*

2) In B fehlt *et.*

3) B: *Gofridus archidiaconus talis loci.*

4) B: *sancti fredebreti salutem.*

5) B: *firmiter.*

6) A: *litteras et formam.*

7) B: *litteras recepisse quarum tenor talis. prout sequitur. M. episcopus. etc. et.*

8) B: *in omnibus exequi.*

si quod vacat ad presens, uel cum vacare contigerit, conferatis alicui, uel ad ipsum aliquem presentetis, aut quemcumque [1]) eligatis ad idem, donec dicto P[2]) secundum mandatum predictum prouiderimus[3]) de beneficio conpetenti, quod collacioni nostre penitus reseruamus.

Decernimus etenim ex nunc irritum et inane quidquid in contrarium a quocumque contigerit attemptari.[4])

Datum etc.

b. Forma collacionis beneficii vacantis post dictas inhibicionem reseruacionem decretum.[5])

Vniuersis presentes litteras inspecturis G archydiaconus lewenensis,[6]) executor a sede apostolica deputatus ad prouidendum P de tali loco de beneficio conpetenti, spectante ad collacionem uel presentacionem[7]) prioris et capituli talis ecclesie, salutem in domino sempiternam.

Olim sanctissimus pater dominus Martinus papa iiii suis nobis dedit litteris in mandatis, ut P predicto prouideremus de aliquo beneficio conpetenti, spectante ad collacionem presentacionem uel[8]) electionem talis prioris et[9]) decani et capituli.

Quarum auctoritate litterarum inhibuimus[10]) decano et capitulo supradictis, ne beneficium ecclesiasticum ad eorum collacionem presentacionem uel electionem spectans conferrent alicui, donec iam dicto P prouiderimus de aliquo beneficio conpetenti, quod nostre collacioni immo[11]) apostolice reseruamus,[12]) decernentes nichilominus irritum et inane quidquid in contrarium contingeret attemptari.

Cum autem talis ecclesia, spectans[13]) ad collacionem uel presentacionem decani[14]) et capituli eorundem,[15]) vaccet ad presens per mortem — *uel* resignacionem, *uel* promocionem — ecclesie predicte rectoris, nos volentes dictum mandatum apostolicum, ut tenemur,[16]) exequi reuerenter, ecclesiam[17]) cum omnibus iuribus et pertinenciis suis cum

1) B: *quemquam.*
2) B: *donec domino pape.*
3) A: *prouidimus.*
4) B: *a quoquam fuerit attemptatum.*
5) In B fehlt dieses rubrum.
6) B: *talis loci.*
7) B fügt noch *seu electionem* bei.
8) A: *et.* B: *seu.*
9) B: *uel.*
10) B: *inhibemus.*
11) B: *nec non pocius.*
12) A: *seruabamus.*
13) B: *que spectat.*
14) B: *collationem presentationem seu electionem predictorum prioris.*
15) In B fehlt *eorundem.*
16) In B fehlt *ut tenemur.*
17) B: *ecclesiam ipsam.*

plenitudine iuris canonici dicto P qua[1]) fungimur auctoritate conferimus et assignamus, sibique prouidemus de ea, inuestientes ipsum nichilominus per nostrum pilleum presencialiter [2]) de eadem, in contradictores quoslibet et rebelles necnon in omnes et singulos qui eidem P de facto se opposuerint, seu in premissis uel aliquo premissorum ipsum P molestarint, quominus eiusdem ecclesie suorumque[3]) iurium et pertinenciarum omnium pacifica valeat possessione gaudere, in hiis scriptis exconmunicacionis sentenciam promulgando.

In cuius rei etc.

c. Forma quando mandat ut aliquis recipiatur in canonicum et in fratrem in aliquo certo loco.[4])

Gotfridus etc. sedis apostolice delegatus venerabilibus viris . . decano et capitulo londoniensis ecclesie[5]) salutem et mandatis apostolicis humiliter[6]) obedire.

Noueritis, nos a sede apostolica litteras in forma que sequitur recepisse: *Martinus episcopus etc.*

Volentes igitur mandatum ipsum, ut tenemur, exequi reuerenter, vos et quemlibet vestrum auctoritate apostolica monemus primo secundo et tercio peremptorie, ut dictum P — uel eius procuratorem — infra[7]) vnum mensem a presentacione presencium numerando[8]) recipiatis in vestrum et ecclesie vestre canonicum et in fratrem, eidemque stallum in choro et locum in capitulo assignetis.

Alioquin vos decanum I, M F et C canonicos[9]) ex nunc prout ex tunc, si mandatum nostrum immo pocius apostolicum contempseritis — *uel* non parueritis — auctoritate apostolica exconmunicamus in scriptis,[10]) et ecclesiam vestram ecclesiastico supponimus interdicto.

Inhibemus etiam vobis auctoritate predicta, ne beneficium ecclesiasticum ad vestram collacionem presentacionem seu electionem spectans, si quod in ecclesia vestra[11]) vaccat ad presens, uel quod in eadem primo[12]) vaccare contigerit, conferatis alicui, et[13]) ad ipsum aliquem presentetis, aut

1) B: *P apostolica qua.*
2) In B fehlt *presencialiter.*
3) A: *eiusdem suorum.*
4) B: *forma quando quis recipitur ex tunc in canonicum et in fratrem.*
5) B: *capitulo talis loci.*
6) B: *firmiter seu humiliter.*
7) B: *per.*
8) B: *numerandum.*
9) In A fehlt *canonicos.*
10) B: *in his scriptis.*
11) In B fehlt *in ecclesia uestra.*
12) B: *uel quam cito.*
13) B: *uel.*

quemquam eligatis ad idem, donec dictum mandatum apostolicum integraliter fuerit adinpletum,[1]) decernentes nichilominus irritum et inane quidquid in contrarium a quoquam fuerit attemptatum.[2])

d. Collacio facta auctoritate litterarum apostolicarum in forma pauperum concessarum.

Talis executor sedis apostolice[3]) prouido et discreto viro P salutem in domino.

Sanctissimus pater dominus Martinus papa iiii nobis pro te scripsit in forma qua[4]) pro pauperibus clericis scribebat interdum, ut tibi de ecclesiastico beneficio conpetenti cum cura uel sine cura, pertinente[5]) ad collacionem uel presentacionem seu electionem talis, prouidere curemus secundum tue merita probitatis.

Volentes igitur mandatum apostolicum, ut tenemur, exequi reuerenter, de tuis vita et moribus[6]) ac aliis de quibus inquiri mandatur in dictis litteris inquisiuimus diligenter, et quia te inuenimus ydoneum ad ecclesiasticum beneficium obtinendum, etiam si curam habeat animarum, personam tuam approbantes et reputantes ad hoc ydoneam, ecclesiam de tali loco, spectantem[7]) ad collacionem seu presentacionem dicti talis, que per mortem talis[8]) ipsius ecclesie rectoris vacare dicitur, cum omnibus iuribus et pertinenciis suis tibi nullum ecclesiasticum beneficium obtinenti iuxta formam dictarum litterarum conferimus apostolica auctoritate, et de ipsa tibi prouidemus, ac te per nostrum anulum inuestimus presencialiter[9]) de eadem, decernentes ex nunc irritum et inane, si quid contra collacionem prouisionem et inuestituram huiusmodi a quocumque[10]) fuerit attemptatum, necnon in contradictores quoslibet et rebelles ac omnes et singulos qui tibi super ipsa ecclesia iuribus et pertinenciis suis de facto se opponerent, aut te in aliquo molestauerint quominus ipsius ecclesie suorumque iurium et pertinenciarum omnium pacifica valeas possessione gaudere, in[11]) hiis scriptis exconmunicacionis sentenciam promulgantes.

In cuius rei testimonium etc.

1) B: *mandatum integraliter ad impleatis.*

2) B: *a quoquam contigerit attemptari.*

3) B: *Petrus exequtor a sede apostolica deputatus.*

4) A und B: *que.*

5) B: *spectante.*

6) B: *tuis uero uita moribus.*

7) B: *ad eam ydoneum de beneficio spectante.*

8) B: *presentationem talis per mortem.*

9) B: *personaliter.*

10) B: *quoquam.*

11) Von hier an ist der schluss des satzes in A ausgefallen.

e. Qualiter executor scribere debeat quando quis receptus est in ecclesia collata sibi.[1])

Frater I etc. executor domini pape dilectis filiis . . decano et capitulo londoniensi[2]) salutem in domino.

Dudum sanctissimi patris nostri domini Martini pape iiii litteras recepimus in hac forma: [3]) *Martinus seruus seruorum etc.*

Quarum auctoritate prefatum P in nostrum et ecclesie nostre canonicum recipere[4]) fecimus et in fratrem, eidemque stallum in choro et locum in capitulo ipsius ecclesie cum plenitudine iuris canonici duximus assignanda.

Cumque postmodum in eadem ecclesia quedam prebenda vacasset per mortem talis olim ipsius ecclesie canonici, nos autem prebendam ipsam cum omnibus iuribus et pertinenciis suis P predicto contulimus et assignauimus, sibique de ipsa prouidimus, inuestientes eundem per nostrum anulum presencialiter,[5]) necnon in contradictores et rebelles ac omnes et singulos qui eidem P super ipsa prebenda et iuribus et pertinenciis suis de facto se opponerent, seu ipsum in aliquo molestarent super ipsis quominus ipsorum possit pacifica possessione gaudere, in hiis scriptis exconmunicacionis sentenciam promulgantes.

Quocirca vobis vniuersis et singulis apostolica[6]) qua in hac parte auctoritate fungimur mandamus, quatenus eundem P in eadem ecclesia residere paratum ad prebendam ipsam, cottidianas distribuciones et tractatus capituli, ac negocia et tractatus ac ad vniuersa iura que debentur canonico prebendam adepto[7]) infra viii dierum terminum post harum presentacionem — quem vobis pro duobus edictis et vno peremptorio assignamus — liberaliter admittatis, sibique de eiusdem prebende fructibus et prouentibus[8]) quantum in vobis fuerit plenarie respondere curetis.

Alioquin in te, decane, et singulos[9]) canonicos ipsius ecclesie ex nunc in hiis scriptis exconmunicacionis sen-

1) B: *qualiter scribi debeat quando quis receptus est et collata est sibi ecclesia seu prebenda ut ad eam admittatur.*

2) B: *talis loci.*

3) B: *in hec uerba.*

4) B: *quarum litterarum auctoritate B in uestrum et ecclesie uestre canonicum recipi.*

5) B: *pertinentiis suis inuestientes personaliter de eadem.*

6) In B fehlt *apostolica.*

7) In A fehlt *adepto.*

8) In B fehlt *et prouentibus.*

9) B: *omnes.*

tenciam promulgamus, quam ex tunc eo ipso tu,[1]) decane, et iidem[2]) canonici incurratis, si mandatum nostrum[3]) infra dictum terminum non duxeritis adinplendum. dictamque londoniensem[4]) ecclesiam, quousque in contumacia et pertinacia[5]) ipsa steteritis, ecclesiastico supponimus interdicto, reseruata nobis nichilominus plena et libera potestate prout crediderimus esse iustum alias in dicto negocio procedendi.

In cuius rei etc.[6])

VII.

Littere ad dominum cum operis dedicacione.[7])

Reuerendo in Christo patri et domino, suo speciali domino I, dei gracia etc. I[8]) bononiensis notarius seruitorum suorum humillimus cum omni deuocione se ipsum.

Ex nimie deuocionis integritate, qua totaliter cor meum inuoluitur, et instanter ad ea que vestrum honorem inspiciant animus incitatur, sollicite me sollicitat et inducit, paternitatis vestre conmodum totis intendere studiis, et dominacionis profectibus cunctis affectibus aspirare.

Hinc est quod — cum sollempnem vestram curiam deceat, tam in actis causarum conscribendis quam aliis processibus iudicialibus sacrosanctam romanam ecclesiam imitari, cuius stilus et forma non possunt sciri plenarie nisi per illos qui huiusmodi exerciciis dediti in ipsa curia diucius permanserunt, vosque nullum ex talibus ad presens habeatis[9]) vobiscum — proposui et propositum per dei graciam compleui, vobis aliquod opusculum scribere, per quod possint in predictis exercitacionibus instrui et secundum modum romane curie informari omnes qui in dicta

1) A: *ipse te.*

2) B: *omnes.*

3) B fügt noch bei: *immo pocius apostolicum.*

4) B: *lugdonensem.*

5) B: *quousque impertinencia.*

6) B: *rei testimonium presentes litteras eidem* B *etc. datum etc.*

Von der alten hand ist unmittelbar daran geschrieben: *anno domini m. cc. lxxxix. v* (mit übergeschriebenem offenem *a*) *die in fine madii apud raetam uiuente nicolao papa iiii.* Hiemit schliesst auch nach den vorbemerkungen s. 597 die handschrift B selbst.

7) Cod. *dilacione.*

Dieses übermittelungsschreiben des Iohann von Bologna an den erzbischof Iohann Peckam von Canterbury findet sich nach dem schlusse der vorhergehenden note natürlich nur in der handschrift A.

8) Die handschrift hat hier *G.*

9) Cod. *habeatur.*

paternitatis vestre curia tabellionatus exercent officium aut alias notariorum locum obtinent in eadem.

Est[1]) igitur quod per magistrum Philippum laudabilem pugilem in vestris negociis conprobatum vobis opusculum illud mitto, vestre vestrorumque sapientum vobis assistencium discrecionis lima limandum.

Et per vos et eos ex ipso resecentur[2]) superflua, et que desunt subtilioris inuestigacionis ingenio suppleantur. amen.[3])

1) Cod. *et.*

2) Cod. *recensentur.*

3) In der handschrift A folgen nunmehr von derselben hand fol. 49 sp. 2. bis fol. 50 sp. 1 noch drei weitere muster, nämlich

1. ein instrumentum mutui contracti in romana curia,
2. ein instrumentum solutionis debiti.
3. ein instrumentum donationis inter vivos,

welche wir aus dem in den vorbemerkungen angegebenen grunde gleich daselbst s. 599—602 zum abdrucke gebracht haben.

XIII.

Formelbuch aus Baumgartenberg.

Vorbemerkungen.

In der einleitung schon musste der compilation, von welcher nunmehr zu handeln ist, als einer hervorragenden erscheinung auf dem gebiete des formelwesens erwähnung geschehen. auch in den vorbemerkungen zu der sächsischen summa prosarum dictaminis s. 205 bis 207, und jenen zu dem werke des Ludolf von Hildesheim s. 355 bis 357 war bereits wenigstens von einem ihrer hauptbestandtheile zu sprechen.

Deren lassen sich im ganzen jedenfalls sechs ohne alle und jede schwierigkeit ausscheiden.

Der erste gleich behandelt die eigentliche ars dictandi mit den mehrfach erwähnten fünf partes der epistola oder des dictamen, und darunter mit grosser ausführlichkeit die lehre von der salutatio, welche in fünf besonderen tabulae von kaiser und pabst angefangen bis zu den untersten schichten der gesellschaft veranschaulicht wird.

Den zweiten theil bilden die bekannten litterae quae a curiis principum dari consueverunt in ihrer früher schon — beispielsweise auf seite 206 und 207 — aufgeführten reihenfolge, im grossen ganzen eigentlich der abschnitt V der summa dictaminum des meisters Ludolf, nur mit umgangnahme von den privilegien.

Für deren einlässliche behandlung ist nämlich der dritte theil bestimmt. er enthält zunächst eine höchst wichtige einleitung de quibusdam incidentiis quarum cognitio est valde necessaria antequam perveniatur ad declaracionem privilegiorum in

quorum formis saepe reperiuntur. primo de cognitione et differentia iuris dotalitii. item de jure patronatus et ejus speciebus. item de formis testamentorum et eorum speciebus. item de arbitris et formis arbitriorum. item de formis exemplandi litteras. item de procuratione. item de irregularitatibus et earum differentiis. item de praescriptionibus et formis earum et cavillationibus praescriptionum. item in quibus litteris ponendi sint anni incarnationis. de differentia inter actum et datum. item de formis credentiarum. item de jure advocatiarum et earum differentiis. item de significatione seu interpretatione hujus nominis „census" et ejus diversitate. daran schliesst sich nunmehr die lehre der privilegien selbst mit den betreffenden mustern. hier tritt ganz entschieden eine besondere rücksichtnahme für Oesterreich, und zwar namentlich auf Wien, wie auch einmal auf Linz hervor. und wahrscheinlich ist diese ganze abhandlung — was den abschnitt von den privilegien betrifft, allerdings mit sichtlicher benützung früherer schriften darüber, wie insbesondere der sächsischen summa prosarum dictaminis und der summa dictaminum des Ludolf — von einem österreichischen notar abgefasst, welcher zugleich in den verhältnissen von Mähren bewandert war.

Nachdem im vierten theile eine grosse auswahl von eingangsweisen aller möglichen schreiben den notaren zur verfügung gestellt ist, folgt im fünften die gewaltige mustersammlung, ganz vorzugsweise der zeit des Rudolf von Habsburg angehörig. primo quidem — äussert sich ihr anleger selbst — epistolas ecclesiasticas, utpote papales quascunque huiusmodi formas reperi, sub immediata quadam continuatione ordinarie collocavi. deinde litteras imperatorum et regum romanorum eo modo, nullis aliis mediantibus, continuavi. postea formas exemtionum et libertatum quae solent dari subditis ab eisdem imperatoribus et regibus sive aliis principibus tam ecclesiasticis quam saecularibus. ultimo posui diversarum materiarum litteras generales. so in den eingangsworten

zur pars principalis quarta. kürzer dagegen bemerkt er im vorworte zur pars principalis quinta selbst: primo ponuntur litterae papales tamquam spirituales. secundo imperatorum et regum romanorum tamquam saeculares. post haec libertatum litterae. ultimo generales.

Den sechsten und letzten theil endlich bildet — wenigstens in dreien unserer handschriften[1]) und in einem

1) In der einen aus ihnen, nämlich in B, finden sich sogar ganz am schlusse des werkes, unmittelbar an die letzten worte des ordo judiciarius von derselben hand förmlich als dazu gehörig angezeigt, auf fol. 117 sp. 2 und fol. 117' sp. 1 noch folgende zwei muster:

Exordium papale super bono pacis.

Supra kathedram preminencie pastoralis diuina disponente clemencia constituti, etsi multis et arduis que in amplum romane curie alueum confluunt quasi torrens pregrauemur negociis, curis excitemur innumeris, cogitacionibus plurimis distrahamur, circa illud tamen feruentibus votis intendimus, vacamus instancius, ac operose sollicitudinis studium inpertimur, vt ad diuini nominis gloriam, exaltacionem katholice fidei, et perfectum fidelium animarum, precisis radicitus dissidiorum vepribus, litigiorum amfractibus omnino subductis, inter ecclesiarum antistites ad curam et regimen gregis diuini deputatos ceterasque personas quas ordo clericalis includit pacis tranquillitas vigeat, feruor caritatis exestuet, inualescat concordie vnitas, animorum ydemptitas perseueret. scimus enim, et ex euidencia facti colligimus, quod non nisi in pacis tempore bene colitur pacis auctor. nec ignoramus, quod dissensiones et scandala prauis actibus aditum preparant, rancores et odia suscitant, illicitis motibus ausum prebent. nichil obediencia prodesse videretur humilibus, si contemptus contumacibus non obesset.

Forma conposicionis super lite parcium aliquarum.

Nos talis prelatus tenore presencium profitemur, quod — cum inter talem N ex vna et . . ex parte altera multis temporibus altercacio verteretur — nos volentes quantum nobis conpetit ipsorum tranquillitati intendere et quieti, ac predictas sopire discordias, partibus in nostra presencia constitutis, parcium earundem vtrimque audivimus raciones.

Que tandem de conmuni consensu et spontanea voluntate nostro se arbitrio submiserunt, petentes quatenus de prudentum consilio litem sev altercacionem huiusmodi finiremus.

Quorum supplicacionibus inclinati, onus ipsum pro bono pacis et concordie assumpsimus, et summatim examinauimus singula que partes proponere habuerunt, diffinientes questionem eiusmodi in hunc modum.

codex von Zwetl — nach einer hübschen zusammenstellung kurzer rechtsregeln ein vollständiges processlehrbuch oder ein ordo judiciarius, welchem am schlusse unserer sammlung von briefstellern und formelbüchern eine stelle angewiesen worden ist.

Was nun den verfasser dieser compilation wie ihre heimat anlangt, werden wir in dem werke selbst zunächst auf ein cisterzienserkloster, genauer auf Baumgartenberg bei Linz, und auf einen der mönche in demselben hingewiesen. gleich in der tertia tabula salutationum vernehmen wir über die art und weise quomodo abbates cysterciensis ordinis inter se salutant folgendes. abbates cysterciensis ordinis qui sunt pares, ita quod alter alteri racione filiacionis non subest, sic sibi scribunt: *carissimo ac venerabili in Christo patri domino .. claraeuallensi abbati frater B dictus abbas*[2] *Morimundi salutem ac sinceram in domino caritatem.* patres vero abbates suis filiis abbatibus sic: *dilecto ac carissimo in Christo filio domino venerabili coabbati suo in Povmgartinperg frater B dictus*[3] *abbas sanctae Crucis filialem* — vel *debite dilectionis* — *constanciam et salutem.* filii vero abbates suis patribus sic: *reuerendo in Christo patri et domino B venerabili abbati sancte Crucis Fridericus dictus abbas in Povmgartinperg*[4] *subjectionem in omnibus tam humilem quam deuotam.*[5] iste est modus cysterciensium abbatum inter se inuariabilis omni vice. und in der abhandlung de modo exemplandi litteras wird nachstehendes bemerkt. notandum etiam, quod quandoque vnus ordo totus simul — sicut noster videlicet cysterciensis — vno gaudet priuilegio generaliter de aliquo papa vel imperatore super aliqua gracia vel libertate. et si id priuilegium domus nostra — scilicet Povmgartinperg — non haberet, set

2) B und C: *frater M abbas.*

3) B und C: *domino L abbati in Paungartenperg frater R.*

4) B und C: *domino L* (B: *B*) *venerabili abbati talis loci frater O abbas talis ecclesiae.*

5) B und C: *condignam.*

forsan habere vellet, possemus id de alia domo nostri ordinis accipere quae illud haberet.

Was die zeit der entstehung unseres werkes in seiner jetzt vorliegenden gestalt betrifft, darf natürlich nicht übersehen werden, dass wir es mit einer grossen compilation von schriften nicht eines und desselben jahrzehents oder auch nicht einmal jahrhunderts zu thun haben. der vierte hauptbestandtheil, die nicht unbedeutende sammlung von exordien und prooemien, bietet naturgemäss keinen anhaltspunkt für eine genauere altersbestimmung. entgegen ist im zweiten die summa dictaminum des Ludolf deutlich zu erkennen, welche nach den früheren bemerkungen hierüber, seite 353—355, bald nach der mitte des dreizehnten jahrhunderts fallen dürfte. auch das prozesslehrbuch, welches den sechsten hauptbestandtheil bildet, gehört diesem jahrhunderte an. nicht minder die gewaltige, den fünften hauptbestandtheil des ganzen bildende mustersammlung. es fragt sich demnach noch darum, ob man aus den beiden noch übrigen hauptbestandtheilen auf ein anderes ergebniss gelangen kann. aus dem ersten wird sich eine ganz bestimmte angabe dafür kaum beibringen lassen. im dritten dagegen stossen wir — und zwar gerade in der von uns zur grundlage des textes gewählten handschrift A — nicht allein auf persönlichkeiten, welche schon auf dem übergange vom dreizehnten in das folgende jahrhundert stehen, sondern es ist auch einmal in der lehre von den testamenten die jahrzahl 1302 ausgesetzt. nun aber ist gerade dieser dritte theil derjenige, welcher die entschiedenste rücksichtnahme auf Oesterreich kund gibt, worin eben auch der entstehungsort der ganzen compilation, das kloster Baumgartenberg, gelegen ist. unter den dortigen schätzen hatte man sicher eine nicht unbedeutende auswahl von älterem und neuerem stoff für briefsteller und formelbücher. auch wird kaum ernstlich zu bezweifeln sein, dass man daselbst viel leichter als anderswo in den besitz einer hübschen sammlung von schreiben aus der kanzlei des königs Rudolf gelangen konnte, welche eben in

dem grossen musterbuche des fünften hauptbestandtheiles eine hauptrolle spielen. sind wir dadurch allein schon an das ende des dreizehnten jahrhunderts geführt, sollte es dann unmöglich sein, dass die vollendung des ganzen, wie es uns vorliegt, ebensogut und vielleicht eher noch in den ersten anfang des folgenden jahrhunderts fallen mag? wozu auch die bemerkte jahrzahl 1302 ganz gut passt.

Dieses ergebniss genügt für unseren zweck der theilweisen herausgabe des baumgartenberger werkes als einer äusserst wichtigen quelle auf dem felde der briefsteller und formelbücher. nicht so natürlich für die kritische behandlung desselben. eine erschöpfende untersuchung über das ganze müsste eben die einzelnen vorhin ausgeschiedenen bestandtheile je für sich einer eingehenden prüfung unterwerfen. hiebei liesse sich, abgesehen von anderem, ohne zweifel über zwei gegenstände von nicht geringer bedeutung zu einem genaueren einblicke gelangen. sind nämlich auf der einen seite sämmtliche in den codices epistolares des habsburgischen Rudolf von Cenni und Gerbert sowie eine sehr grosse anzahl der von Bodmann und Stobbe mitgetheilten briefe in der grossen mustersammlung unseres werkes enthalten, so lässt es sich im zusammenhalte mit anderen derartigen erscheinungen jener zeit ganz trefflich dazu benützen, nachdem man für die geschichte des genannten königs durch Böhmer und Kopp so feste grundlagen gewonnen, auch die briefe desselben möglichst vollständig zu erlangen und sie mit sicherheit seinen regesten einzureihen. auf der anderen seite aber wirft sich beim dritten hauptbestandtheile, nämlich jenem welcher über verschiedene für das notariat wichtige incidentien handelt, und in welchem mehrfach eine besondere rücksichtnahme auf verhältnisse von Mähren nicht zu verkennen ist, die für das deutsche recht gewiss nicht uninteressante frage seines vordringens nach dem osten und insbesondere nach Mähren auf, wofür ja bereits in Rösslers „deutschen rechts-

denkmälern aus Böhmen und Mähren" eine ausgezeichnete vorarbeit[6]) bekannt ist.

Was die handschriften anlangt, welche für den nachfolgenden abdruck benützt werden konnten, standen uns deren fünf zur verfügung, wovon drei hiesige und ein uns freundlichst mitgetheilter codex der kaiserlichen bibliothek zu Wien auf pergament wohl um die mitte des vierzehnten jahrhunderts geschrieben sind, während eine uns von dem hochwürdigsten prälaten von Vorau zugesendete papierhandschrift dem fünfzehnten angehört. ein weiterer dem cisterzienserstifte Zwetl zugehöriger pergamentcodex des vierzehnten jahrhunderts war gerade zur zeit unserer untersuchung nach Wien geliehen worden, so dass wir bezüglich seiner uns hier fast lediglich auf die bemerkung im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtkunde, X seite 611, beschränken müssen, er stimme mit der wiener handschrift überein.

Zu grunde gelegt haben wir als A den aus dem ehemaligen kloster Aldersbach stammenden nunmehrigen cod. lat. mon. 2697 von fol. 1 bis 40', welcher den korrektesten text liefert, aber leider am schlusse des dritten quinterns mit den worten status sui dignitatem in III. B 6 abbricht, und erst mit der num. 227 der grossen mustersammlung in V am folgenden quintern wieder beginnt, welcher abermals der fortsetzung entbehrt und im ordo judiciarius in der appellationsformel mit den worten iterum provoco et appello abbricht. gegenüber den anderen codices ist noch namentlich von dieser handschrift zu erwähnen, dass sie durchgehends in ihrem regelmässig fortlaufenden texte theils blos einfach erläuternde, zum theil auch vollständig neue einschiebungen von einzelnen worten wie ganzen sätzen hat, vielleicht entstanden aus randbemerkungen in dem ihr vorgelegenen originale, welche wir durch anwendung durchschossener schrift dem auge auf den ersten blick kenntlich gemacht haben.

6) Vergl. beispielsweise im zweiten bande den ersten anhang zur einleitung „über die quellen des deutschen rechts in Mähren" s. C—CXII.

Sehr grosse übereinstimmung im texte namentlich der ersten vier hauptbestandtheile zeigen die handschriften B und C.

Die erstere, der cod. lat. mon. 16125 fol. 1 bis 117', entstammt dem ehemaligen kloster sanct Nicola bei Passau. sie ist sehr gleichmässig und schön in zwei spalten, und zwar in der mustersammlung von fol. 68 sp. 1 bis fol. 83' sp. 2 von einer anderen weniger hübschen hand, geschrieben. überhaupt bietet sich hier, gegenüber dem codex C, eine hauptverschiedenheit darin, dass ein nicht einmal unbedeutender theil der beispiele fehlt, aber nicht etwa — wie man auf die erste wahrnehmung hievon muthmassen könnte — aus bequemlichkeit oder nachlässigkeit des schreibers, sondern wie es scheint, mit der bestimmten absicht einer auswahl, indem sich bei den rubra die zahl der distinctionen der ganzen mustersammlung selbst immer richtig angemerkt findet. der ganze sachverhalt in dieser beziehung ist aus der vergleichenden tabelle zu ersehen, welche wir dem genannten hauptbestandtheile voranschicken.

Aus ihr ist auch der ganze reichthum dieses hauptbestandtheiles — freilich in einer ganz besonderen reihenfolge [7]) — in der handschrift C zu erkennen, dem im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtkunde X s. 505 bis 518 näher beschriebenen cod. philol. 69 oder jetzt 409 der kaiserlichen bibliothek zu Wien, welcher ausserdem von fol. 1 sp. 2 bis fol. 5' sp. 1 des vorne eingehefteten nunmehrigen ersten quaterns von der auf fol. 9 sp. 1 beginnenden eigentlichen handschrift ein genaues register aller einzelnen musterstücke enthält, welches wir bei der unthunlichkeit des abdruckes der ganzen mustersammlung selbst unmittelbar nach der genannten tabelle dem leser mittheilen. weiter findet sich in dieser handschrift von fol. 61 an statt der proverbia seu regulae juris und statt des schliessenden prozesslehrbuches, welches ganz

7) Sie ist zur genüge aus dem archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtkunde X seite 507 – 516, wie insbesondere aus der dritten spalte der vorhin bemerkten vergleichenden tabelle zu ersehen.

und gar fehlt, nach wenigen exordien von der gleichen hand, welche schon auf fol. 52' sp. 1 in der mitte die erste abgelöst hat, noch eine ziemliche zahl von schreiben — wie es scheint 64 im ganzen — höchster und hoher weltlicher wie kirchlicher würdenträger. [8]) in welchem verhältnisse sie zu den anderen stehen? wir wissen es nicht.

Bemerkenswerth ist es, dass zwar nicht die übrigen handschriften sie geben, wohl aber D, der nicht foliirte und nicht paginirte papiercodex zu Vorau, bezeichnet MSS. N. LXX, welcher ohne eine spur von den ersten drei hauptbestandtheilen, noch auch von den kurzen rechtsregeln wie vom ordo judiciarius, ohne alle und jede einzeichnung von rubriken lediglich mit rothen initialen bei den einzelnen stücken mit dem vorworte des vierten theiles beginnt, dann regelmässig wie A B und C fortläuft, und weiter insbesondere unsere mustersammlung in der mit B zusammenstimmenden reihefolge enthält, jedoch vollständig ohne die dort vorgenommenen auslassungen, so dass unsere früher erwähnte tabelle eben nach dieser reihenfolge eingerichtet ist, welche sogleich auf den ersten blick von der handschrift C grosse abweichung zeigt, so dass die bemerkung im archive der gesellschaft für ältere deutsche geschichtkunde X s. 628, die sammlung selbst sei vollkommen übereinstimmend mit der zuletzt genannten handschrift, nicht auf die form sondern auf den inhalt zu beziehen sein wird.

Lediglich ein bruchstück, aber keineswegs ohne bedeutung, bietet uns endlich E, ein quintern des schon unter A aufgeführten cod. lat. mon. 2697 von fol. 41 bis 50', unten am rande von der gleichen hand mit der zahl xiii versehen. er beginnt mit den endworten der num. 231 der grossen mustersammlung: considera et perpende, quid ex huiusmodi evagatione tibi possit accedere dedecoris, quid ruboris, und läuft dann regelmässig fort bis zum ende des ordo judiciarius, worauf noch die schlussworte explicit totum folgen, und die beiden verse:

8) Sie sind ebendort s. 516 und 517 im allgemeinen verzeichnet.

explicit iste liber. sit scriptor crimine liber.
finito libro sit laus et gloria Christo.

Was endlich den nunmehr folgenden abdruck des baumgartenberger formelbuches anlangt, sind blos zwei punkte besonders zu bemerken. da nämlich der zweite hauptbestandtheil im grossen ganzen eigentlich nur der abschnitt V der summa dictaminum des Ludolf von Hildesheim ohne die lehre von den privilegien ist, und dort bereits zur berücksichtigung gekommen ist, genügte hier bei den einzelnen daselbst schon berührten kapiteln die einfache verweisung auf jene summa. was anderntheils die grosse mustersammlung betrifft, konnte natürlich schon bei dem hier zugemessenen raume von ihrem abdrucke [9]) keine rede sein, ist aber den forschern auf diesem felde durch die zur näheren kunde eben dieses fünften hauptbestandtheiles eingefügte vergleichende tabelle wie das genaue register der einzelnen stücke nach der handschrift C mit der angabe von je ihren anfängen und der bezeichnung ihrer stelle in den einzelnen handschriften deren rasche benützung selbst so weit als möglich erleichtert.

9) Selber ist indessen von Baerwald in seiner am sylvesterabend 1858 mitgetheilten abhandlung „zur charakteristik und kritik mittelalterlicher formelbücher“ s. 9 note * in aussicht gestellt, woselbst er von unserer sammlung bemerkt: ich hoffe in kürzester frist dieselbe in ihrem ganzen umfange veröffentlichen zu können.

Incipit formularius de modo prosandi.[1])

Pars principalis prima.

1.

Ad habendam preclaram dilucidamque formam dictaminis prosaici, prout [2]) modernis placuit vsusque presentis temporis approbauit, sciendum quod circa principium eiusdem facultatis v specialiter sunt notanda. primo quid sit dictare. secundo quid sit dictamen. tercio quare sic dicatur.[3]) quarto que sit causa inuencionis huius. quinto que et quot sint eius species. nunc de singulis videamus.

Dictare est animi concepcionem recta ordinacione verborum[4]) explicare.

Dictamen est digna verborum et artificiosa congeries cum pondere sentenciarum, nichil in se habens[5]) diminutum, nichil[6]) continens penitus ociosum.

Dictamen igitur sic dicitur a dictando sev a ponendo, eo quod sit quedam literalis edicio, diversarum personarum capax, venustate verborum egregia, sentenciarum coloribus adornata.

Causa autem adinuencionis[7]) huius fuit duplex. prima, vt per dictamen sev epistolam amicorum secreta celarentur. vnde dicitur epystola ab epystolon grece, quod latine dicitur abscondo. secunda est, vt melius exprimat que mandantur. nuncius quidem intricatis sibi negociis conmissis omnium forte conmissorum meminisse non posset.[8]) omnium enim habere memoriam et in nullo hesitare pocius diuinitatis quam humanitatis. et sic epistola potest dici ab epy

1) In B und natürlich in D und E fehlt diese hauptüberschrift.
2) C: *ut.*
3) A: *dictatur.*
4) In C fehlt *verborum*. A hat *verborumque.*
5) B und C: *retinens.*
6) C: *diminutum. diminutum nichil.*
7) B und C: *inuencionis.*
8) B und C: *potuit.*

quod est supra, et stolon quod est missio, eo quod supra id quod nuncius profert[1]) mittentis affectum declarat.

Sunt autem tres species dictaminis: prosaicum, metricum, et ritmicum. inuenitur etiam prosimetricum, quod constat ex metris et prosa, vt dictamen Boetij in quibusdam. set obmissis aliis de solo prosaico videamus.

2.

Vnde sciendum, quod dictamen epistola karta litera vel litere quantum ad presens opusculum vnum sunt vt synonima, et alterum pro altero indifferenter ponitur.

Epystola igitur est libellus absenti vel absentibus destinatus. et deriuatur vt supra tactum est.

Est autem certis ex causis inuenta epistola, vt supra dictum est.

3.

Partes epistole sunt v. scilicet salutacio, exordium siue beniuolencie captacio, narracio, peticio, et conclusio.

Ad minus autem de hiis v partibus ponende sunt due in omni epistola, salutacio cum narracione, vel salutacio cum peticione.

A.

Primo ergo de salutacione videamus.

Salutacio est salutis adopcio,[2]) largo sumpto vocabulo, quoniam — licet salutacio non semper in se salutem contineat,[3]) vt dum scribit inimicus inimico — tamen salutacio est dicenda quodammodo, dum inimicus alloquitur inimicum.

Notandum autem, quod in omni salutacione verbum tacetur, vel propter nimium[4]) affectum scribentis, vel propter curialitatem, ita tamen vt aliquod istorum verborum semper subintelligatur: optat, mandat, *vel* mittit, et cetera similia.

In salutacione ista sunt consideranda, que sit persona mittentis, et que recipientis, quoniam salutacio non debet a situ vel dignitate personarum discrepare, set debet cuilibet[5]) persone additam sibi conuenienciam cum debita adiectiuorum apposicione assignare, vt si scribatur literato

1) A und B: *posset.* In C fehlt dieser ganze satz, welcher auch in B von der gleichen hand erst mit der abänderung *quod forsitan nuncius* an den rand bemerkt ist.

2) B: *adoptacio.*

3) B und C: *retineat.*

4) C: *minus.*

5) A: *cuiuslibet.*

ponantur adiectiua de literatura, nobili de nobilitate, et sic de aliis, sicut patebit plenius inferius, vbi agetur de formis omnium salutacionum.

Sciendum, quod nomen persone recipientis debet poni in datiuo casu, nomen mittentis in nominatiuo[1]) casu et in tercia persona.

In salutacione non debent poni verba que pertineant[2]) ad laudem mittentis, set pocius recipientis, cum scriptum sit: os te laudet alienum, non tuum.

Item in salutacione semper debet apponi nomen persone,[3]) nomen dignitatis, nomen officii, vt infra in formis salutacionum patebit.

Sciendum, quod quatuor de causis proprium nomen[4]) in salutacione tacetur. primo ex eo cum non persone set dignitati scribitur. secundo quando nomen proprium ignoratur.[5]) tercio quando duobus equalibus scribitur, ne si vnus prius[6]) ponatur alteri fiat iniuria: et tunc dignitas vel officium supplet defectum nominis. quarto propter confusionem vitandam, vt quando scribitur congregacioni vel multitudini. de hiis omnibus experiri potes infra in formis salutacionum.

Salutacio vero diuersificatur secundum diuersitatem personarum. que triplex est: maior scilicet, media, et minor. et hoc tam in clero quam extra clerum.

Maiores persone in clero sunt apostolicus, patriarche, primates, cardinales, archiepiscopi, episcopi, regales abbates. medie persone in clero vt abbates simplices, prepositi, priores, primicerii, archidiaconi, decani, canonici seculares, et omnes clerici habentes dignitates. minor persona in clero vt simplices plebani, sacerdotes qualescunque, et scolastici, et omnes karacterem habentes clericalem.

Maiores persone in seculo sunt vt imperatores, cuiuslibet[7]) sint condicionis, et omnes reges coronati. medie persone vt duces, marchiones, comites, liberi, barones, capitanei urbium, et omnes layci habentes dignitates, vt milites simplices, sev quocunque ingenuitatis tytulo insi-

1) A: *sico* mit dem abkürzungsstriche über *co.*

2) B und C: *pertinent.*

3) B hat am rande die bemerkung: *tam mittentis quam recipientis quando scitur.*

4) B bemerkt am rande wieder von der gleichen hand: *persone recipientis.*

5) B setzt gleichfalls am rande bei: *et tunc pro ipso proprio nomine duo puncta poni debent.*

6) A: *primo.*

7) B und C: *cuiuscumque.*

gniti, vt ciues sollempnes. minor persona in seculo vt mercatores, ciues simplices, et artis mechanice professores, et omnes consimiles carentes dignitatibus.

Sciendum etiam, quod aliquibus ex causis quandoque tacetur in epystola salutacio. primo quando scribentes se nolunt manifestare. item quandoque formidant de furto vel alio malo casu publicari. vel quando mortem alicuius scribunt. siue ob aliam turpem casum vel causam. tacetur etiam in litteris commendatoriis vel conductus. que omnes dicuntur litere generales, et incipiunt sic: *nouerint vniuersi ad quos* — vel *ad quorum audienciam* — *venerit presens scriptum.*

In cognoscendis igitur formis omnium salutacionum quedam ponuntur hic preambula diligentissime a notariis obseruanda.

Et sciendum[1]) primo est, quod si par pari scribat, persona recipientis preponitur. exemplum. *venerabili in Christo patri et domino A*[2]) *dei gracia hostiensis ecclesie episcopo Rudgerus*[3]) *eadem gracia patauiensis ecclesie episcopus salutem et sinceram in domino caritatem.*

Si vero maior minori sev minor maiori scribat, maior semper persona prefertur. et hoc tenendum est tam in ordine ecclesiastico quam etiam seculari.

Item quidam dicere voluerunt, quod — cum minor suo scribit maiori — semper debeat salutacio causa subiectionis[4]) reticeri. quod non est verum, nisi ille cui scribitur sit summe maior, vt cum episcopus vel alter quicunque scribit domino pape. si autem persona recipiens sit mediocriter maior, vt si aliquis episcopus scribat suo metropolitano, salutacio congrue poni debet.[5]) set inspecta mera veritate papam etiam[6]) quisque salutare[7]) posset, si non vsus solummodo repugnaret, qui est in talibus obseruandus.

Item si mediocris persona suo minori scripserit, modus iste relinquitur arbitrio dictatoris, vt si notarius aliquis scribat alicui scriptori.

Item vbi sibi scribunt manifesti[8]) inimici, semper persona mittentis preponitur, prout in formis salutacionum patebit.

1) B und C: *notandum.*
2) B und C haben: *H.*
3) B und C haben blos: *R.*
4) B und C: *excellencie.*
5) B und C: *potest.*
6) B und C: *et etiam.*
7) B: *papa et etiam vnusquisque salutari.*
8) B und C: *perfecti.*

Nota quod maior persona in clero et extra clerum de se et de suo pari debet dicere in salutacione *dei gracia*, excepto domino apostolico qui nec de se nec de aliis dicit *dei gracia.* quedam tamen consuetudo inoleuit, quod fere omnes medie persone tam in clero, vt abbates simplices et prepositi, et extra clerum, vt duces et marchiones, de se scribant *dei gracia*, vel *miseracione diuina.* set in hoc consuetudo arti preualuit.

Nunc de formis salutacionum singulariter et exemplariter videamus. quas per v tabulas inuenies hic distinctas.

α. Incipit prima tabula salutacionum.[1])

In prima tabula ostenditur, qualiter dominus papa omnibus scribit salutando tam in clero quam extra clerum, et quomodo eidem ab omnibus scribitur.

a.

Sciendum igitur, quod dominus papa cuicunque scribat nomen suum premittit, et ab omnibus sibi scribentibus premittitur. qui quidem omnes salutat, set a nemine salutatur, cum ei sola[2]) obediencia ab omnibus debeatur.

Item sciendum quod nomen pape ex integro debet poni in salutacione, siue ipse scribat, siue ei scribatur. quod non fit in aliis. in aliis quidem pro persona mittentis sev etiam recipientis prima litera proprii nominis ponitur. quod si nomen proprium ignoratur, duo puncta pro ipso nomine poni debent. nomina vero paparum ideo integre scribi habent, quoniam ipsorum equiuocum significant, vt ostendatur in nomine qualis debeat esse in actione,[3]) vt Innocencius ab innocencia, Celestinus a celo, Gregorius a grege quod sit ouium pastor. et sic de aliis.

b.

Sic salutat patriarchas: ***Eugenius episcopus serws seruorum dei venerabili in Christo fratri ierosolimitano patriarche salutem et apostolicam benedictionem.*** sic salutat omnes patriarchas, cuiuscunque sunt tituli.

Sedis apostolice legatos sic salutat: ***Eugenius*** etc. vt supra ***venerabili in Christo fratri hostiensi episcopo et apostolice sedis legato salutem et apostolicam benedictionem.*** sic scribit omnibus legatis venientibus a latere curie romane, ob-

1) C: *salutacionis.*
2) B: *soli.*
3) B und C: *operacione.*

seruatis in salutacione tytulis dignitatum vel officiorum.

Sic salutat primates: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri gradensi* — vel *Dalmacie,* vel *Croacie* — *primati salutem et apostolicam benedictionem.*[1]

Presbyteros cardinales habentes tytulum sic salutat: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri viterbiensi episcopo, tytuli sancti Clementis presbytero cardinali, salutem et apostolicam benedictionem.* sic scribit cardinalibus presbyteris habentibus tytulum, siue sint episcopi siue non. habentes nullum tytulum sic salutat: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri*[2] *talis loci episcopo* — vel non episcopo — *et sancte romane ecclesie presbytero cardinali salutem et apostolicam benedictionem.*

Dyacones cardinales sic: *Eugenius episcopus* etc. *dilecto in Christo filio . . et sancte romane ecclesie in via latina dyacono cardinali salutem et apostolicam benedictionem.* et si in legacione curie fuerit, additur: *et apostolice sedis legato.*

Archyepiscopos et episcopos hoc modo: *Eugenius* etc. *venerabili in Christo fratri archiepiscopo salzpurgensi* — vel *episcopo patauiensi* — *salutem et apostolicam benedictionem.*

Nota igitur, quod dominus papa nullum appellat *fratrem* nisi patriarchas primates et cardinales episcopos, archiepiscopos et simplices episcopos quoscunque, et[3] abbates regales. omnes alios cuiuscunque condicionis sev dignitatis, dummodo sint de numero christianorum — nisi fuerit interdictus aut exconmunicatus — appellat *dilectos in Christo filios.* et hoc in clero et extra clerum.

Nota etiam, quod — quando papa scribit duabus ecclesiasticis personis in dignitate consimilibus et officio — nomen eius qui maioris est prerogatiue preponit.[4] et hoc obseruant omnes ecclesiastice persone. quando scribunt suis inferioribus pluribus numero eiusdem dignitatis vel officii, preponunt prerogatiuam honoris digniorem.

Presbyteros, dyaconos vel subdyaconos,[5] abbates simplices, prepositos, priores, decanos, canonicos, plebanos, viros religiosos, et inferioris gradus omnes[6] tam feminas

1) B und C haben blos: *in Christo grandensi primati salutem vt supra.*
2) B und C: *filio.*
3) B: *cardinales episcopos archiepiscopos et.* C: *cardinales archiepiscopos episcopos et.*
4) B und C: *preponitur.*
5) A B C: *cardinales dyaconos vel subditos.*
6) B und C: *prepositos et viros religiosos et omnes inferiores gradus.*

religiosas quam viros omnes salutat vno modo. obseruataque discrecione sexus, et positis nominibus dignitatum et officiorum, viros appellat *dilectos in Christo filios*, feminas *dilectas in Christo filias*, omnibus *salutem et apostolicam benedictionem*.

c.

Imperatores salutat hoc modo: *Eugenius episcopus serws seruorum dei dilecto in Christo*[1]) *filio ac fideli suo . . inuictissimo Romanorum imperatori et semper augusto salutem et apostolicam benedictionem.*

Sic scribit Romanorum regi nondum coronato, appellando eum simpliciter *regem* vel *electum romane ecclesie.*

Similiter scribit imperatori constantinopolitano, appellando eum *dilectum in Christo filium et regni constantinopolitani gubernatorem*, *salutem et apostolicam benedictionem.*

Regi Francie et ierosolimitano sic scribit: *Eugenius* etc. *dilecto in Christo filio Francorum illustri regi viro katholico ac christianitatis imitatori salutem et apostolicam benedictionem.* sic scribit ierosolimitano.

Notandum vero, quod dominus papa nullum imperatorem vel regem appellat *dilectum filium et fidelem*[2]) *suum*, nisi eum qui est infeodatus ab ecclesia romana. omnes alios principes seculares, cuiuscunque dignitatis sint, siue nobiles et ignobiles, viros et feminas, obseruatis titulis officiorum vel dignitatum sev etiam professionis omnis, appellat *dilectos in Christo filios* vel *filias*.

Principes non katholicos sic salutat: *Eugenius episcopus* etc. *Sarracenorum regi* vel *soldano. salutem vobis non inpedimus, non quia vestram salutem non desideramus, set quia veram salutem Jesum Christum pro salute humani generis crucifixum non creditis, et quoniam christiani nominis professores iniuriis afficere non cessatis.*

Exconmunicatos, interdictos, hereticos, et judeos sic: *Eugenius* etc. *tali exconmunicato* etc. *quod vobis salutacionis graciam non inpedimus, non id efficit nostra duricia, set de vestris id perniciosis excessibus dinoscitur emanare.*

Alii viri katholici dum talibus scribunt se preponunt, et pro salute hoc concludunt: *recedere a malo et facere bonum*, vel *de spiritu obstinacionis ad spiritum obediencie se trans-*

1) In A fehlt *in Christo*.

2) B und C: *appellat scilicet fidelem et dilectum.*

ferre, vel *spiritum consilii sanioris*, vel *de via erroris redire ad semitam veritatis*. etc.

d.

Patriarche sic scribunt domino pape modo inconmutabili omni tempore: *sanctissimo in Christo patri et domino Eugenio dei gracia sacrosancte vniuersalis ecclesie summo pontifici A eadem dei gracia talis patriarcha licet indignus salutem in omnibus tam debitam quam condignam.*

Sic scribunt omnes cardinales, archiepiscopi, episcopi, et omnes persone ecclesiastice vtriusque sexus, mutatis propriis nominibus et nominibus dignitatum et officiorum.

Imperatores sic scribunt pape: *sanctissimo* etc. *Fridericus dei gracia Romanorum imperator et semper augustus et Sycilie rex cum debite subiectionis reuerencia paratum ad omnia famulatum*, vel *pedum oscula beatorum.* sic scribit constantinopolitanus imperator, posito proprio nomine et[1]) titulo dignitatis.

Sic scribunt omnes principes seculares, omnes persone seculares a maioribus vsque ad minimos, obseruato sexu, et positis que ponenda sunt, vt supra visum est.

Et nota, quod congrue clerus scribit domino pape et omnes persone ecclesiastice *obedienciam*, et layci vniuersaliter *obsequium* vel *famulatum.*

β. De secunda tabula salutacionum.

Viso qualiter dominus papa omnes salutat, et qualiter ab omnibus salutatur, et hoc per experimentum prime tabule, nunc videndum est de secunda tabula. in qua docetur de salutacione imperatorum, quomodo scilicet imperator omnes in clero preter papam salutet, et qualiter ipse imperator ab omnibus tam a clero quam a secularibus a maiore vsque ad minimum salutetur.

a.

Patriarchas sic salutat: *Fridericus dei gracia Romanorum rex et semper augustus*, vel *Romanorum imperator*, vel *A dei gracia regni constantinopolitani gubernator, reuerendo in Christo patri et domino . . per dei graciam ierosolimitano patriarche salutem et plenitudinem omnis boni.* sic scribit omnibus patriarchis, conuenientibus positis adiectiuis.

Presbyteros cardinales sic salutat: *Fridericus dei gracia* etc. *venerabili in Christo patri domino . . tituli sancti Cle-*

1) In A fehlt *nomine et.*

mentis — vel alterius cuiuscunque — *presbytero cardinali salutem et omne bonum.* sic salutat omnes cardinales, cuiuscunque sint ordinis vel tytuli.

Sic etiam salutat omnes principes ecclesiasticos, omnesque prelatos maiores, sicut sunt regales abbates qui non subsunt dicioni imperii.

Qui autem subsunt imperio, sic scribit: *Fridericus dei gracia* etc. *dilecto imperii fideli deuoto suo venerabili patri A dei gracia archiepiscopo salczpurgensi* — vel alteri simili — *graciam suam et omne bonum.* sic salutat omnes principes ecclesiasticos subiectos imperio.

Quomodo prelatos inferiores, vt abbates, et ceteros in clero salutet.

Prelatos inferiores non[1]) existentes principes, cuiuscunque condicionis fuerint, sic salutat: *Fridericus dei gracia* etc. *dilecto deuoto suo viro religioso*, si est religiosus, *venerabili abbati* vel *preposito talis loci graciam suam et omne bonum.* in hunc modum salutat omnes prelatos inferiores vtriusque sexus, videlicet abbates simplices, prepositos, priores, decanos, archidiaconos, et ceteros huiusmodi, positis nominibus dignitatum et officiorum.

Clericos simplices sic salutat: *Fridericus dei gracia* etc. *dilecto deuoto suo viro venerabili*[2]) vel *prudenti* vel *sciencia adornato . . primicerio canonico plebano* vel *vicario talis loci*, *scolastico* vel *studenti tali*, et sic de aliis, *graciam* etc.[3])

b. Quomodo imperator omnes laycos salutet.

Romanus imperator vel Romanorum rex sic scribit imperatori constantinopolitano: *Fridericus dei gracia Romanorum rex et semper augustus, Ierusalem et Sycilie rex, magnifico principi et illustri dei gracia constantinopolitano regi salutem ac prosperitatis obtentum.* constantinopolitanus rescribit: *A dei gracia constantinopolitani regni angelus et semper augustus dilecto et illustri principi Friderico dei gracia Romanorum regni aduocato salutem et omne bonum.* sic sibi scribunt mutuo hii duo reges sev imperatores, ita quod semper mittens persona preponit se in salutacione ex quadam arrogancia.

Reges simplices sic salutat qui non sunt imperii: *viro inclito et illustri dei gracia tali regi* — *Francie* vel *Anglie* aut *Yspanie* — *Fridericus eadem gracia* etc. *sincere dilectionis con-*

1) In C fehlt *non*.
2) B und C: *honorabili*.
3) B und C: *graciam suam et omne bonum*.

stanciam et affectum. sic salutat omnes reges et principes seculares qui non subsunt imperio, ipsos in salutacione preponendo.[1]) eos autem qui sunt imperii vasalli[2]) salutat sic: *Fridericus dei gracia* etc. *viro inclyto ac fideli imperii dilecto suo deuoto O dei gracia Bohemorum regi* — et similibus — *graciam suam et omne bonum.* sic salutat omnes reges et principes[3]) subiectos imperio.

Nobiles extra principes sic salutat. omnes nobiles alios, vt comites, barones, liberos,[4]) et similes, salutat, simpliciter vocando eos *viros nobiles dilectos deuotos suos, graciam suam et omne bonum.*

Milites et clientes vsque ad seruos appellat imperator simpliciter *dilectos, fideles, deuotos suos.*

Notandum autem, quod imperator vel rex Romanorum nullum appellat *dilectum deuotum suum* vel *fidelem imperii,* siue clericus sit siue laycus, cuiuscunque condicionis fuerit, nisi qui spectat ad imperium iure et nomine vasallatus.

Imperator imperatrici: *Fridericus dei gracia Romanorum* etc. *dilecte ac inclite consorti sue Romanorum imperatrici et semper auguste, Iherusalem et Sycilie regine, salutem ac tocius gracie plenitudinem cum affectu.*

c. Qualiter imperator ab omnibus salutetur.

Viso quomodo imperator omnes salutet, nunc videndum est qualiter ab omnibus — tam a clero quam a laycis — salutetur.

Patriarche sic scribunt imperatori: *inuictissimo principi et illustri domino Friderico dei gracia Romanorum imperatori et semper augusto Gregorius serws Iesu Christi per graciam dei antyocenus* — vel talis — *patriarcha reuerenciam debitam et salutem.*[5])

Cardinales sic scribunt: *inuictissimo* etc. *H tytuli sancti Laurencii presbyter cardinalis promptum famulatum cum gloria et honore in longitudine dierum.* nota, in hunc modum possunt ei scribere omnes cardinales cuiuscunque tytuli, archiepiscopi, episcopi, primates, regales abbates, omnesque viri ecclesiastici cuiuscunque condicionis siue professionis, omnisque in clero persona, excepto quod persone religiose solent scribere *cum deuotis oracionibus promptissimum famulatum.*

Rex Francie et alii qui non sunt imperii: *magnifico principi et illustri domino Friderico dei gracia* etc. *Ch*[6]) *eadem*

1) A und C: *postponendo.*
2) B und C: *qui subsunt imperio.*
3) B und C fügen bei: *seculares.*
4) B und C: *liberi principes.*
5) B und C: *et deuotam.*
6) B und C haben *R.*

gracia Francorum rex salutem cum summa dilectione. sic scribunt ei omnes reges et principes seculares qui non spectant ad imperium.

Principes vasalli sic scribunt imperatori: *inuictissimo principi ac metuendo domino suo Friderico dei gracia Romanorum* etc. *O eadem gracia Bohemorum rex cum debita subiectione se ipsum ad omnia beneplacita et mandata.* nota, sic scribunt ei omnes principes nomine et iure vasallatus, omnesque persone seculares a maiore vsque ad minimum, vnusquisque secundum propriam condicionem suam.

Imperatrix sic salutat imperatorem: *victoriosissimo principi et predilecto domino suo Friderico dei gracia* etc. *Elyzabeth eadem dei gracia consors fidelissima thori sui Romanorum imperatrix et semper augusta, Sycilie regina, quidquid potest cum salute debite dilectionis reuerencie et amoris.*

d.

Sic possunt omnes regine et vxores principum sev nobilium suos maritos salutare, et ipsi mariti easdem vxores, sicut de imperatore dictum est ad imperatricem, mutatis et positis propriis nominibus et tytulis dignitatum sev officiorum, et sexu discreto secundum quod oportet.

Quomodo imperatrix reginas salutat. imperatrix sic salutat reginas: *E*[1]) *dei gracia Romanorum imperatrix et semper augusta atque Sycilie regina dilecte ac inclite principi M eadem dei gracia Bohemorum regine forma et morum elegancia decorate salutem cum indissolubili vinculo amoris.* in hunc modum possunt se ad inuicem salutare regine ac excellentes femine, debitis adiectiuorum et tytulorum posicionibus obseruatis. notandum autem, quod mulieres semper[2]) appetunt laudari.

Qualiter igitur reges et regine principes ac inferioris[3]) gradus nobiles ac vxores earum mutuo se salutent, facile colligi poterit ex predictis.

γ. De tercia tabula salutacionum.

Viso quomodo videlicet imperator omnes salutet, et quomodo ab omnibus salutetur, et hoc per demonstracionem secunde tabule, nunc videndum est de tercia tabula salutacionum. in qua ostenditur primo scilicet quomodo maiores in clero extra papam se adinuicem[4]) debeant salutare, secundo quomodo iidem maiores cleri maiores in laycis salu-

1) A hat hier *C.*
2) B und C: *se.*
3) C: *inferiores.*
4) B und C: *mutuo.*

tent extra imperatorem de quo supra dictum est satis, tercio quomodo iidem maiores cleri inferiores se tam laycos quam clericos habeant salutare, quarto qualiter predicti maiores in clero a suis inferioribus tam laycis quam clericis habeant salutari, quinto et vltimo qualiter religiosi vtriusque sexus adinuicem se debeant congrue salutare.

a.

Patriarche sic salutant cardinales. *venerabili in Christo fratri . . dei gracia portuensi episcopo et sancte romane ecclesie cardinali talis tytuli presbytero* — vel *dyacono cardinali* — *Gregorius serwos Iesu Christi per graciam dei talis loci patriarcha salutem in omnium salutari*, vel *salutem in eo sine quo non est vera salus.*

In hunc modum possunt patriarche sibi mutuo adinuicem scribere, et cardinalis cardinali, et quilibet maior in clero suo consimili, appellando se mutuo *venerabiles et dilectos in Christo fratres*, et obseruatis tytulorum sev dignitatum proprietatibus. et archiepiscopus archiepiscopo, episcopus episcopo, primas primati, regalis abbas regali abbati etc. hoc obseruato vt in hiis persona recipiens semper preponatur mittenti.

Excepto si persona mittens sit apostolice sedis[1]) legatus simplex, vtpote non cardinalis. talis preponit se omnibus in salutacione in hiis tantum terminis[2]) ad quos legacione fungitur. si autem fuerit cardinalis cuiuscunque licet tytuli apostolice sedis legatus, indifferenter omnibus se preponit tam ecclesiasticis quam secularibus personis, exceptis inperatoribus quos semper preponit.

b. Quomodo minores in clero se salutant mutuo.

Minores in clero, vt sunt abbates simplices, prepositi, et alii prelati illis inferiores, sic se salutant. abbas abbati: *venerabili in Christo patri et domino miseracione diuina abbati ecclesie lambacensis O eadem miseracione*[3]) *abbas ecclesie glvnycensis*[4]) *salutem et sincere dilectionis in domino continuum et indesinens incrementum.* isto modo et prepositi sibi scribunt, positis hiis que ponenda sunt.

Notandum, quod in clero tantummodo in principatibus constituti mutuo sibi scribunt et ad alios *dei gracia.*

1) B und C: *sit a sede apostolica.*

2) B: *terris.*

3) B und C: *gracia.*

4) B: *cluniensis.* C: *clunicensis* mit einem über das *u* gesetzten *e*.

inferiores autem, vt abbates simplices, et prepositi, et consimiles eis, de se scribunt *miseracione diuina*, sicut de vtrisque exemplariter superius est expressum.

Quomodo abbates cysterciensium[1]) inter se. dieser absatz hat schon oben in den vorbemerkungen s. 718 seine stelle gefunden.

Priores, decani, cardiani sibi mutuo sic scribunt. prior priorem appellat *dilectum in Christo amicum virum religione conspicuum, salutem et cum oracionibus fraternam in domino caritatem.* sic decanus decano, cardianus suo simili, subprior subpriori.

Primicerii, archipresbyteri,[2]) archidyaconi, et canonici seculares, rectores ecclesiarum, plebani, vicarii, presbyteri, inferiorum ordinum clerici sic sibi scribunt inter se. omnes isti mutuo sibi scribunt vno modo, alter alterum appellando *virum honorabilem, prudentem*, scilicet: *dilecto in Christo tali primicerio* etc. *salutem ac septiformis gracia spiritus illustrari,* vel *salutem et de Ihericho in Ierusalem feliciter peruenire.*

Salutacio scolasticorum ad inuicem: *viro spectabili magistro . . doctori decretorum Bononie,*[3]) vel *rectori arcium Padue, H rector scolarum wiennensium licet insufficiens et indignus salutem et in scolis phylosophie miliciam exercere,* vel *salutem et ea scire et docere in terris que domino placeant in excelsis.* sic etiam studens magistro proprio poterit scribere, positis debitis adiectiuis laudis, et vocando eum *dilectum dominum ac magistrum suum.*

Magister discipulo sic scribit: *karissimo et preamando didascalo suo . . bone indolis iuueni H rector scolarum talis loci salutem et fontem sciencie quam desiderat adipisci.*

c.

Viso quomodo omnis clerus extra papam mutuo se salutat, nunc videndum est quomodo idem clerus principes seculares salutat, extra imperatorem de quo satis dictum est.

Maiores in clero seculares principes sic salutant: *magnifico principi et illustri O dei gracia regi Bohemie,* vel *inclito duci Austrie*, vel *tali marchioni*, *Gregorius serws Iesu Christi per graciam dei talis patriarcha,* vel *talis cardinalis*, vel *archyepiscopus,* et ceteri, *salutem et cum oracionibus*

1) B und C: *cysterciensis ordinis.*
2) B und C: *archiepiscopi episcopi.*
3) A: *Bohemie.*

paratam ad quecunque beneplacita voluntatem. ista erit salutacio maiorum in clero extra papam ad principes seculares.

d.

Quomodo maiores in clero inferiores nobiles salutant. inferiores principibus[1]) nobiles seculares, vt sunt comites liberi et barones, maiores in clero salutant preponendo eos in salutacionibus, et dicunt eis *salutem cum plenitudine omnis boni.* et hoc sane, si non subsunt iidem nobiles eidem clero.[2]) si autem subsunt ei, tunc idem clerus se preponit in salutacione, dicens eos *fideles suos dilectos, graciam suam et omne bonum.* exceptis patriarchis cardinalibus et apostolice sedis legatis, qui semper preponunt se predictis nobilibus, et dicunt eis *salutem in domino Iesu Christo,* vel *benedictionem,* vel *salutem in omni salutari.* ita, si non subsunt eis. si vero subsunt dicioni eorum, scribunt eis vt predictum est, *graciam suam* videlicet *et omne bonum,* vel *obtentum gracie et fauoris.*

Quomodo milites[3]) et clientes salutat. milites et clientes et alios laycos vt burgenses vsque ad seruos glebe salutat predictus clerus, scribendo eis simpliciter *graciam suam et omne bonum,* et salutando quemlibet secundum condicionem suam, prout sagaci dictatori facile patere potest.

e.

Viso quomodo maiores in clero principes seculares et omnes nobiles vsque ad clientes et infra salutent, nunc videndum est quomodo predicti maiores in clero suos salutant clericos inferiores, et quomodo e conuerso[4]) a suis inferioribus clericis (et laycis) salutentur.

Insoferne dieser abschnitt ohne alles allgemeine interesse ist, rechtfertigt sich leicht seine weglassung.

δ. De quarta tabula salutacionum.

Viso de tercia salutacionum tabula, nunc videndum est de quarta. in qua primo ostenditur, quomodo omnes principes seculares, extra imperatores sev reges Romanorum de quibus supra dictum est, et quomodo omnes nobiles eisdem principibus inferiores vsque ad populares mutuo se salutant. secundo ostenditur quomodo iidem principes et nobiles maiores in clero extra papam salutant. tercio quomodo inferiores laycos salutant. quarto qualiter ab inferioribus laycis salutantur. quinto et vltimo quedam ponuntur notabilia valde bona.

1) B und C: *principes.*
2) B und C: *eidem in clero.*
3) B und C fügen *simplices* bei.
4) B und C: *e contra.*

a.

Quomodo reges se salutent. rex regi sic scribit. *inclito et illustri principi domino*[1]) *O dei gracia Bohemorum regi Stephanus*[2]) *eadem gracia Vngarie rex dilectionem omnimodam et salutem.*[3]) si autem rex subdito regi scribit, potest se preponere, si wlt, et scribere sibi *fauoris plenitudinem cum salute.*

Quomodo minores nobiles scribunt sibi mutuo. minores nobiles, vt comites barones et liberi, scribunt sibi persona recipiente premissa in salutacione. et appellando se *viros nobiles spectabiles et famosos,* inferunt *fidelitatis obsequium indefessum cum salute.*

Quomodo miles militi. miles militem appellat *strennuum virum et honestum talis loci.* et dicunt *salutem cum promptitudine obsequendi.*

Militares vero se appellant mutuo *viros discretos et honestos,* et dicunt *quidquid possunt cum salute obsequii et honoris.*

Generaliter nota tam in persona recipiente quam mittente, si sunt affines et consanguinei, de hoc debent facere in salutacionibus[4]) mencionem.[5]) item nota, quod semper persona mittens tam pro se quam ad personam recipientem, posito primo proprio nomine vtriusque, si tamen scitur, et adiunctis in salutacione debitis adiectiuis, potest vtriusque cognomen subinferri, si scitur pro certo.

b.

Quomodo principes seculares ecclesiasticis[6]) extra papam scribunt. principes seculares salutant ecclesiasticos, et preponunt eos in salutacionibus, appellando eos *reuerendos in Christo patres et dominos,* positis tytulis[7]) dignitatum et officiorum, et dicunt eis *salutem et paratam ad quecunque beneplacita voluntatem.* ita, si iidem seculares principes non subsunt ecclesiasticis. si vero subsunt, tunc appellant eos *reuerendos dominos suos,* et scribunt eis *salutem et condigne reuerencie* — vel *debiti homagii* — *famulatum.*

Quomodo minoribus prelatis scribant et clericis. principes seculares scribunt minoribus prelatis et clericis, sicut in secunda tabula continetur ad talem paragraphum „prela-

1) B und C: *inclito principi et illustri domino.*
2) B und C haben *R.*
3) B und C: *cum salute.*
4) B und C: *salutacione.*
5) Von hier an bis *salutacione* einschliesslich ist in A ausgefallen.
6) A: *ecclesiasticos.*
7) B und C: *nominibus.*

tos inferiores" vsque ad illum locum „clericos[1]) simplices sic salutat."

Vbi notarius nomina propria, si cognoscuntur, titulos dignitatum et officiorum, tam ad personam mittentis quam recipientis caute et congrue ponat, vnum quemque circumscribendo conuenientibus laudis adiectiuis, prout in secunda tabula colligi plene potest.

c.

Inferiores nobiles suos superiores salutant, sicut in secunda tabula continetur ad talem paragrafum „principes vasalli" etc. vsque ad illum locum „imperatrix". hic etiam notarius attendat scribentis sev recipientis[2]) condicionem, et distinguat vasallos et non vasallos, tytulos dignitatum, condiciones personarum, singula singulis proprie coaptando.

d.

Sic et minores in clero, vt sunt abbates simplices ceterique prelati consimiles, et alii de numero clericorum scribunt superioribus laycis, sicut in secunda tabula continetur ad talem paragraphum „qualiter imperator ab omnibus salutetur" vsque ibi „principes vasalli" etc. hoc obseruato, vt scilicet — sicut supra dictum est — vbi layci suis superioribus scribunt *obsequium*, ibi clericus scribat *deuotas in domino oraciones.*

Hec omnia et singula studioso notario facile patebunt.

e.

Quomodo legatus imperatoris se scribat. notandum ergo, quod legatus domini imperatoris omnibus se preponit qui sunt in hiis prouinciis ad quas legacione fungitur. non tamen se vocat legatum, set presidem. verbi gracia: *H dei gracia imperialis aule preses super* — *talem* vel — *tales prouincias generalis viro inclito regi tali* — vel *duci*, vel *marchioni talis terre* — *graciam suam et omne bonum.*

Sic etiam possunt scribere maioribus personis in clero qui sunt in districtibus legacionis sue.

Omnes vero qui in ipsius sunt districtibus, cuiuscunque fuerint condicionis, clerici siue layci, ipsum preponunt in salutacione, appellantes[3]) eum *illustrem dominum suum*, et dicunt ei *condigne reuerencie famulatum.*

Alias vero vbi non fungitur officio legacionis scribit se simpliciter tanquam marchio vel dux.

1) Alle drei handschriften haben: *reges.*

2) B und *C*: *mittentis.*

3) B und C: *vocando.*

Nota etiam, quod est differencia inter principem et presidem. princeps est qui iure hereditario ad minus vnam habet terram. preses est qui tantum de mandato imperatoris vni vel pluribus prouinciis preest vel presidet ad tempus, sicut faciebat Pylatus in Judea pro Tyberio cesare.

Romani quoque senatores et prefecti Vrbis qui pretorie preerant potestati auctoritate senatus[1]) et prefecture, et quia Roma esset caput tocius mundi, se omnibus principibus preponebant extra papam imperatorem et imperatricem. set quoniam modo facta est velut ancilla que quondam[2]) libera, cessante nunc causa cessauit effectus. vnde sicut duces vel marchiones modo de se scribunt. senatores et prefecti vrbis romane[3]) sic scribunt: *inclito principi et domino A*[4]) *dei gracia Sycilie regi M eadem gracia alme Vrbis summus*[5]) *senator* — vel *prefectus* — *salutem et prosperitatis obtentum.*

Sic scribunt inferioribus suis tam laycis quam clericis quemadmodum duces vel marchiones, vt dictum est superius in hac quarta tabula.

Ceterum quia consules ciuitatum castellorum sev villarum in nostris non habentur[6]) terris, ideo apud nos vsus scribendi eis non est. veruntamen si contingat eis de nostris terris[7]) fieri legacionem, debent poni tanquam barones terrarum nostrarum, in salutacionibus obseruatis tytulis dignitatum et officiorum suorum. et hoc non ex arte, set pocius ex consuetudine, que arti[8]) in multis preiudicat.

ε. De quinta tabula salutacionum.

Viso de quarta tabula, nunc subinfertur vltima id est quinta.

In quinta tabula docetur quomodo populares se salutent vsque ad seruos glebe.

Mariti vxores salutant vt principes vxores suas, preter imperatorem de quo predictum est. sic scribunt verbi gracia: *inclite ac preamande domine E dei gracia ducisse Austrie dilecte consorti sue Albertus eadem gracia dux eiusdem terre cum salute indissolubilis*[9]) *dilectionis constanciam* vel *amoris.*

Sic eisdem principibus scribunt vxores eorum. verbi gracia: *inclito principi et illustri, karissimo et pre cunctis mor-*

1) B: *sanatus.*
2) B und C: *quondam fuit.*
3) C: *Rome.*
4) B und C haben *H.*
5) B und C: *vel summus.*
6) B: *habentibus.*
7) B und C: *terminis.*
8) B: *artem.*
9) C: *indissolubili.*

talibus diligendo domino ac marito suo, O dei gracia Bohemorum[1]) *regi Elyzabet*[2]) *eadem gracia eiusdem regni domina et regina necnon fidelissima consors sua cum omnimoda deuocione subiectionem tam humilem quam condignam.*

Inferiores nobiles, vt comites et barones, ceterique nobiles ad vxores suas, et e conuerso vxores ad illos, humiliorem habebunt stilum secundum cuiuscunque condicionem et dignitatem, hoc obseruato vt vxores maritis semper scribant *subiectionem omnimodam et condignam.*

Humiliores vero, vt ciues et alii layci, scribant vxoribus suis simpliciter sicut tunc fuerit consuetum.

Salutacio filiorum ad parentes. verbi gracia: *reuerendis et pre cunctis mortalibus diligendis A et B parentibus suis F eorum filius* — aut *filia* — *cum subiectione omnimoda salutem*, aut *quicquid in mundo jocundius est salute,* vel *salutem et quidquid boni Ioseph Iacob prebuit patri suo,* et multa similia.

Salutacio parentum ad filios. *filio peramando A et B parentes sui salutem et quidquid Ysaac Iacob contulit,* vel *salutem et bonorum consorcia imitari,* vel *salutem et bonis moribus informari.*

Idem de filiabus poteris scribere ad parentes, et e conuerso, sexu tantum[3]) discreto.

Salutacio parentum ad malum[4]) filium. *Chunrado vtinam vocando filio A et B parentes sui pro salute angustiam et dolorem*, vel *pro salute obprobrium sempiternum,* et similia.

Salutacio filiorum ad parentes duros. *karissimis et precordialibus A et B parentibus suis vtinam sic vocandis Heinricus solo nomine ipsorum filius salutem et aperire paterna viscera indigencie filiali,* vel *salutem et carnem propriam non odire*, vel *salutem et cordis duriciam per pietatis misericordiam remouere,* et similia.

Idem teneas de filiabus.

Salutacio fratrum inter se. *dilectissimo et predilecto germano suo Chunrado L ipse*[5]) *germanus suus salutem et fraterne dilectionis constanciam et affectum,* vel *salutem et eam quam sibi desiderat sospitatem.*

Idem teneas de sororibus.

1) B: *Romanorum.*
2) B und C haben blos *E.*
3) B und C: *tamen.*
4) B: *ad ulterum.* C: *ad adulterum.*
5) B: *suo C L.* C: *suo C et.*

Verum si aliquis eorum est in dignitate positus, scribetur sibi secundum dignitatem suam, non obstante connexione fraternitatis.

Ex predictis collige, qualiter omnes consanguinei, quacunque linea sunt affines, mutuo sibi scribant, obseruatis circumstanciis et condicionibus personarum.

Consanguinee vel alias[1] familiares femine se salutant: *dulcissime et amabili cognate sue, pulcritudine et morum elegancia plurimum decorate, H talis femina salutem et plenitudinem*[2] *gaudiorum.*

Qualiter ad amasias sit scribendum, religionis causa pertranseo.

Iudex iudici: *multe sapiencie et discrecionis viro P tali iudici tam iuris prudencia quam facti experiencia redimito A talis iudex salutem et in libra racionis sedendo singula sua iudicia*[3]) *trutinare,* vel *salutem et in omni iudicio matrem veritatis consulere racionem,* vel *salutem et cum mansuetudine per semitas ambulare iusticie et virtutis.*[4])

Salutacio ad hominem liberalem. huic scribas, discreta vt predictum est condicione persone, *salutem et gratis digna postulantibus*[5]) *elargiri,* vel *salutem et omnium matrem virtutum consulere largitatem.*

Auarus salutatur, et tunc dicunt ei *salutem morumque non*[6]) *nummorum congeriem coaceruare*, vel *salutem et non denariorum set pocius maiestatis altitudinem adorare,* vel *salutem et ab auarica se auertere que est seruitus ydolorum.*

Mercatores sic scribunt: *salutem et lucrum consequi adoptatum.*

Salutacio ciuium inter se. ciues iuxta condicionem dignitatum et officiorum salutant se adinuicem prout placuerit dictatori.

Artis mechanice operarii se simpliciter salutant sic dicendo. verbi gracia: *viro discreto . . artis sutorie in tali loco H eiusdem artis* — vel alterius — *salutem et omne bonum,* et similia.

Amicus amico de inferioribus laycis sic salutando scribit: *dilecto et precordiali amico S*[7]) *talis amicus omnium bonorum copiam cum salute,* vel *salutem et desiderate fortune incrementum,* vel *salutem et prosperis successibus*[8]) *habundare*, et similia.

1) B und C: *alie.*
2) B und C: *cum plenitudine.*
3) B und C: *pericia.*
4) B und C: *veritatis.*
5) B und C: *postulacionibus.*
6) B: *morum nec.* C: *morum non.*
7) B und C: *amico suo H.*
8) C: *successionibus.*

Sic potest socius socio scribere.

Item in bello constituto potest scribi: *salutem et de hostibus triumphare.*

Inimicus inimico. quando inimicus scribit inimico, persona mittens preponit se, tacito proprio nomine persone recipientis, set describit eum vel a cognomine vel a loco. verbi gracia: *Chunradus talis homo de tali loco viro . . talis loci*[1]) *pro salute merorem,* vel *incidere in laqueum quem tetendit,* et similia.

Nauclerus nauclero. naucleri adinuicem *salutem*[2]) scribunt sibi *et ad portum pertingere cum fortuna,* vel *salutem et periculorum discrimina euitare,* et similia.

Rusticus rustico. agricole simpliciter scribunt ad inuicem, dicentes *salutem nec non frumento vino et oleo stabiliri,* vel *salutem et in animalium fetibus habundare,* et similia.

B.

Expedita salutacione, que est pars epistole principalis et prima, nunc videndum est de epistole parte principali secunda, que est captacio beniuolencie.

Que pluribus nominibus appellatur. dicitur enim aliquando prouerbium, aliquando exordium, aliquando arenga. aliquando prohemium nuncupatur. set conmunis vsus istam solet[3]) particulam dicere captacionem[4]) beniuolencie, eo quod ipsa negocium congruum siue conmodum faciat, et animum auditoris beniuolum reddat.

Prouerbium est quedam similitudo metaphorice continens consuetudinem approbatam, sicut: *mus in sporta vel in pera, ignis in sinu, serpens in gremio, hec tria non solent prebere suis hospitalibus munera graciosa.*

Exordium est principium oracionis per quod ad audiendum instituitur animus auditoris. verbi gracia: *eius pietas est precipue conmendanda qui*[5]) *priusquam sibi precum instancia porrigatur*[6]) *digno beneficio preuenit indigentem.*[7])

Arenga est quedam prolixa prefacio que ad beniuolenciam captandam premittitur. et hac raro aliquis vtitur aput modernos, nisi in curia romana. verbi gracia: *qui scit se aliis prepositum, non moleste ferat aliquem sibi esse prelatum. ipsa namque romana ecclesia, que disponente domino mater est cunctorum fidelium, ita vires suas aliis ecclesiis dispo-*

1) B und C: *viro tali.*
2) B und C: *ad inuicem se salutant.*
3) C: *scilicet.*
4) B und C: *captacio.*
5) C: *que.*
6) B und C: *porrigantur.*
7) C: *indignantem.*

suit[1]) *largiendas, vt in partem vocate*[2]) *sint sollicitudinis, non in plenitudinem potestatis. hinc est* etc.

Prohemium est sermo preambulus ad dicenda. sic verbi gracia: *cum tales esse debeamus aput subditos quales nos cum subditi essemus nostros esse voluerimus*[3]) *prelatos, mirabamur*[4]) *vehementer quod circa*[5]) *talem clericum rigiditas vestra adeo est effrenata.*

Captacio beniuolencie est quoddam blandimentum quo recipientis animus beniuolus redditur circa personam mittentem. verbi gracia: *vobis regraciari non sufficimus, quod multis beneficiorum inpensis effectibus hactenus me respicere voluistis. vnde quod per vires meas non valeo, suppleat qui est bonorum omnium retributor.*

Notandum vero, quod hec particula debet esse concors cum sequentibus in materia,[6]) ita quod bene conueniat materie, et mittentis intencionem[7]) exprimere videatur. alioquin magis erit dedecori[8]) quam honori.

Item notandum, quod captacionem beniuolencie non est necesse semper ponere, quia quandoque tacetur omnino, quandoque artificiose inseritur narracioni vel peticioni.

C.

Sequitur de narracione, id est tercia parte principali epistole.

Est autem narracio rerum gestarum vel vt gestarum[9]) posicio. vel[10]) narracio est intencionis eius qui scribit explicacio.

Notandum etiam, si scribas maiori persone inter laycos, sic dicas in principio narracionis: *excellencie* — vel *nobilitati*, vel *magnificencie* — *vestre significo.* si maiori in clero scripseris, tunc dicas: *reuerencie, sanctitati, prudencie, discrecioni vestre significo.*

Item notandum, quod narracio alia est simplex, alia duplex, alia multiplex.

Simplex est, quando tantum vnum narratur negocium. duplex, quando duo narrantur negocia. multiplex, quando plura narrantur negocia.

Set maxima caucio est adhibenda in negociis pluribus,
ne primum medio, medium ne discrepet imo.

1) B: *disponit.*
2) B und C: *vocati.*
3) A und C: *voluimus.* B: *volumus.*
4) B und C: *miramur.*
5) B und C: *contra.*
6) B und C: *materiam.*
7) B und C: *affectum.*
8) B und C: *decori.*
9) B und C: *rerum congestarum.*
10) A: *alicuius? aliter?*

ad hanc cautelam quedam sunt vincula adhibenda, hec scilicet: *interea, insuper, ceterum,* et similia materie conueniencia, quoniam quod facit pix in naui hoc faciunt coniunctiones preposiciones et aduerbia in literis.

D.

Sequitur de peticione, que est quarta pars principalis epistole.

Est autem peticio qua in epistola rem aliquam desideratam petimus.

Et notandum, quod septem sunt modi qui cadunt loco peticionis in epistola, videlicet mandatum, preceptum, consilium, exhortacio, supplicacio, voluntatis[1]) explecio, facti reuocacio.

Verbi gracia ecclesiastici viri scribendo suis inferioribus, si sunt clerici, tunc dicunt: *mandamus vobis per censuram ecclesiasticam.* si vero sunt layci, tunc dicunt eis: *volumus et mandamus, quatenus hoc vel illud*[2]) *statim visis presentibus faciatis.*[3])

Preceptum magnis conuenit viris laycis,[4]) qui premissa narracione[5]) subiciunt loco peticionis ad subditos: *precipimus igitur vobis sub optentu gracie nostre, quatenus ab iniuria talis hominis desistatis.*

Consultatoria peticio ponitur verbi gracia: *consulo igitur tibi, quatenus laudabiliter inchoatum principium fine conmendabili et laudabili prosequaris.*

Idem est de exhortacione.

Supplicatoria est peticio verbi gracia: *supplico tibi, amicorum karissime, quatenus pecuniam tibi per me concessam harum latori non renuas exhibere.* notandum tamen, quod est differencia inter supplicare et petere: maioribus supplicamus, equales petimus.

Item voluntatis explecio loco peticionis ponitur. verbi gracia: *volumus igitur, vt nostrum desiderium processum habeat, et quod iam factum est pro voto nostro ex nunc et in antea maneat illibatum.*

Facti reuocacio, que etiam vt diximus quandoque cadit in locum peticionis, maxime[6]) locum habet in literis papalibus. verbi gracia: *reuocamus igitur talem sentenciam quam contra canonem nouimus esse latam.*

1) B: *voluntas.*
2) B und C: *hoc.*
3) B: *facias.*
4) B und C fügen noch *videlicet* bei.
5) C: *in narracione.*
6) B und C: *et maxime.*

Notandum etiam, quod in omni peticione vnum ex tribus est considerandum: scilicet vel honestas, vel possibilitas, aut vtilitas.[1] honestas ideo, quia turpia non sunt petenda. possibilitas, nam stultum est petere quod possit iure negari. vtilitas, videlicet quod rei petite exaudicio vtilis esse et non superflua videatur.

E.

Sequitur de conclusione. est igitur conclusio summam oracionis explicans.

Notandum vero, quod conclusionum alia est deprecatoria, alia mandatoria, alia hortatoria, alia consolatoria, alia correctoria.

Prime tres facile possunt cognosci.

Consolatoria sic fit verbi gracia: *nec vos mors talis persone perturbet, quia speramus ipsum cum domino perenniter regnaturum.*

Correctoria sic verbi gracia: *quod si statum tuum satis quidem omnibus suspectum in melius non mutaueris, scias tibi quantum ad me omnia promocionis genera submota quodammodo et subtracta.*

4.

De quibusdam notabilibus ad predicta[2] necessariis.

Expeditis et pertractatis superius v partibus principalibus epistole, nunc quedam generales dictaminis regule sunt ponende.

Notandum igitur in primis, quod in literis inconsuetum principium poni non debet, nec inconpetens finis.

Quedam enim dictiones sunt quodammodo appropriate ad principia, vt *liquet, licet, constat pro certo, pro constanti,* et cetera similia. et hoc in multis negociis, non tamen in omnibus, vt patet experto notario.

Solemus etiam huiusmodi genitiuis accusatiuis et ablatiuis vti, in principiis maxime rescriptorum, verbi gracia *tenore literarum tuarum perlecto,* item *literas reuerencie vestre recepimus*[3] *in hec verba*, et similia multa.

De fine conpetenti hoc teneas, quod respondeat principio materie et medio.

1) B: *voluntas.*
2) In B und C fehlt *ad predicta.*
3) A: *recipimus.*

Item antiqui in epistolis triplici vsi sunt distinctione. prima est suspensiua, secunda constans, tercia conpletiua. set hee distinctiones aput modernos minus curantur pro tanto. de hiis duxi minime prosequendum.

Item nomen loci, nomen persone, nomen dignitatis vel officii semper debet in salutacione apponi, vt *Petro iudici wiennensi*.

Item nulla dictio semel posita sepius iteretur, nisi sit de natura sermonis, et causa necessitatis euidens hoc requirat, vt in hoc exemplo: *Petrus et Martinus multa crimina conmiserunt. propter que Martinus suspendio traditur, et Petrus in exilium religatur.* nam fastidium generaret dictio sepius iterata, vt ibi: *cuius racionis racio non exstat,*[1]) *ei racioni non est fides adhibenda.*

Item in summa nota, quod omnis notarius ista debet considerare, scilicet ordinem constructionis, debitam adiectiuorum et verborum apposicionem, intellectum locucionis, mores hominum, et consuetudines terrarum, et satisfacere voluntati mittentis et eque recipientis, et que sit fortuna et condicio vtriusque, et quod talis sit materia que conueniat illi cui litera destinatur.

6) B und C: *existat.*

Pars principalis secunda.

Prohemium in formas literarum que dantur in curiis principum.

Elucidatis quinque partibus epistole, et circa easdem partes quibusdam dubitabilibus explanatis, visisque formulis salutacionum quarum vsus est in literis conmunibus quas missiles[1]) literas appellant, ad quarum cognicionem specialiter presentis operis dirigitur intencio, eo quod magis aput omnes in consuetudine habeantur, verum[2]) quoniam diuerse sunt species literarum, ad habendam differenciam inter literas et literas, vt earum diuersitas facilius cognoscatur, earum literarum genera que consueuerunt dari a curiis principum in ordine[3]) prosequamur.

Dantur enim in eisdem curiis conmissiones, citaciones, procuratoria, donatorie, petitorie, sentencie, confirmaciones, appellaciones, executorie, dispensaciones, indulgencie, exempciones, visitaciones, inquisiciones, formate, et obligatorie.

Omnes iste litere, sicut nominibus sunt diuerse, sic nimirum queuis istarum ab alia habet aliquid[4]) speciale. et hoc in modo scribendi. aliter enim scribitur conmissio, aliter citacio, et sic de singulis.

Maioribus autem prelatis, vtpote patriarchis archiepiscopis episcopis, omnia predictarum conpetunt genera literarum. nisi forte aliquis velit contendere, quod exempciones et dispensaciones soli pape debeant reseruari. quod nos etiam in genere concedimus, licet possimus dicere in specie quod archiepiscopis et episcopis cum subditis suis in certis casibus eximendi et dispensandi auctoritas concedatur.[5])

1) B: *missibiles.*
2) B und C: *vnde.*
3) B und C: *ordinem.*
4) C: *aliud.*
5) B und C: *dispensandi habeant auctoritatem.*

Item sunt et plura genera literarum que in fine huius summule ponuntur, vt sunt litere conductus, litere diffidacionis, litere testimoniales, et cetere.

Nunc igitur de primis secundum ordinem videamus, primo exponendo quid sit conmissio.

1) Tractatus de conmissionibus.

Er ist an der betreffenden stelle des sächsischen formelwerkes neben dem tractatus de conmissionibus des Ludolf von Hildesheim oben seite 220 bis 224 bereits zur berücksichtigung gekommen.

a) Exemplum conmissionis papalis in causa spirituali legende.

Es entspricht der littera confirmationis oder wohl commissionis der sächsischen summa prosarum dictaminis wie in Ludolfs bemerktem tractate dem muster a oben seite 273 und 274.

b) Exemplum conmissionis papalis in causa temporali.

Es entspricht der num. 7 de procuratoribus des sächsischen formelwerks und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 275 und 276.

c) Exemplum conmissionis secularium principum in causis propriis.

Es entspricht den commissionis litterae unter den ziffern 8 und 9 der sächsischen summa prosarum dictaminis wie in Ludolfs bemerktem tractate dem muster c oben seite 276 und 277.

d) Forma conmissionis principum ecclesiasticorum in causa spirituali.

Sie ist in Ludolfs summa dictaminum am bemerkten orte unter d oben seite 385 und 386 bereits berücksichtigt.

e) Forma conmissionis eorundem in causa temporali.

Sie entspricht dem muster e in Ludolfs erwähntem tractate oben seite 386.

f) Forma subdelegacionis.

Sie ist am bemerkten orte unter f oben seite 387 schon zur berücksichtigung gekommen.

g) Quomodo iudex delegatus possit conmittere vices suas.

Dieses muster entspricht den litterae subdelegacionis in Ludolfs angeführter abhandlung oben seite 387 und 388.

2) Tractatus de citacionibus.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung des Ludolf oben seite 224 bis 226 schon berücksichtigt worden, woselbst auch die hier vorkommende abweichung bezüglich des 20tägigen termines seite 225 in note 2 bemerkt ist.

Exemplum citacionis peremptorie iudicum delegatorum.

Es entspricht der num. 10 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs tractat de citacionibus oben seite 278.

3) Tractatus de procuratoriis.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung des Ludolf oben seite 226 bis 228 bereits zur berücksichtigung gekommen.

a) Procuratorium ad petendum inducias vel probandum inpotenciam veniendi.

Es entspricht der num. 12 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs tractat de procuratoriis dem muster a oben seite 279.

b) Procuratorium ad proponendum excepcionem dilatoriam in solidum.

Es entspricht der num. 11 der sächsischen summa prosarum dictaminis wie in Ludolfs bemerkter abhandlung dem muster b oben seite 278 und 279.

c) Procuratorium ad curiam romanam ad inpetrandum contradicendum et iudices eligendum.

Hierüber ist num. 13 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs erwähntem tractate das muster c oben seite 279 und 280 zu vergleichen.

d) Procuratorium vniuersitatis.

Es entspricht der num. 14 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster d oben seite 280.

4) Tractatus donatoriarum.

Er findet sich an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs entsprechender abhandlung de donatoriis oben seite 228 bis 230 schon berücksichtigt.

a) Forma donatorie condicionalis.

Sie entspricht der num. 17 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerkter abhandlung dem muster a oben seite 281 und 282.

b) Forma donatorie mere.

Hierüber ist die littera provisoria des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführtem tractate das muster b oben seite 280 und 281 zu vergleichen.

5) Tractatus petitoriarum.

Er ist bereits bei der abhandlung Ludolfs de petitoriis oben seite 389 und 390 zur berücksichtigung gelangt.

a) Exemplum petitorie in prima specie.

Es entspricht in Ludolfs bemerktem tractate dem muster a oben seite 390 und 391.

b) Exemplum petitorie in secunda specie.

Es entspricht der num. 18 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 282 und 283.

6) Tractatus de sentenciis.

Ihn haben wir an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs abhandlung de sententiis oben seite 231 bis 235 schon berücksichtigt.

a) Exemplum diffinitiue sentencie papalis.

Hiezu ist num. 26 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate das muster a oben seite 284 bis 287 zu vergleichen.

b) Exemplum diffinitiue sentencie a parte ordinariorum.

Es entspricht der littera inquisitoria divortii der sächsichen summa prosarum dictaminis und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 288.

c) Forma interlocutorie sentencie a parte delegatorum.

Sie entspricht der littera sentenciae contra appellationem in num. 32 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs erwähntem tractate dem muster c oben seite 289 und 290.

d) Forma sentencie ab arbitrariis iudicibus.

Sie entspricht der littera arbitrii des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerkter abhandlung dem muster d oben seite 291 bis 293.

7) Tractatus de confirmacionibus.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs abhandlung de confirmationibus oben seite 235 und 236 bereits zur berücksichtigung gekommen.

a) Forma confirmacionis mere.

Hiezu sind die beiden num. 38 und 39 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführtem tractate das muster a oben 294 und 295 zu vergleichen.

b) Forma confirmacionis condicionalis.

Sie ist in Ludolfs erwähnter abhandlung beim muster b oben seite 392 bereits berücksichtigt.

c) Forma confirmacionis simplicis.

Sie entspricht der num. 40 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate dem muster c oben seite 295 und 296.

8) Tractatus de appellacionibus.

Er hat bereits an der entsprechenden stelle der sächsichen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs abhandlung de appellatione oben seite 236 bis 238 seine berücksichtigung gefunden.

a) Forma appellacionis ad terminum.

Sie entspricht der num. 42 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster a oben seite 297.

b) Forma appellacionis sine termino.

Hiezu ist die num. 43 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate das muster b oben seite 297 zu vergleichen.

9) Tractatus executoriarum.

Ihn haben wir an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs abhandlung de exsecutoriis oben seite 238 bis 240 schon berücksichtigt.

a) Forma executorie mere.

Sie ist neben der littera excommunicationis judicum delegatorum des sächsischen formelwerkes oben seite 299 und 300 abgedruckt.

b) Forma executorie condicionalis.

F dei gracia talis tytuli presbiter cardinalis[1]) et apostolice sedis legatus dilecto in Christo venerabili fratri archiepiscopo moguntinensi salutem etc.

Romane sedis clemencia ecclesias et iura ecclesiastica tunc iuuare creditur non grauare, cum pro talibus solet preces porrigere qui non solum possunt graciam graciis exequare verum etiam ex habundanti prerogatiua quam in ecclesia obtinent racione[2]) dati et accepti copiosius possunt aliquid prerogare.

Cum igitur per decessum talis in ecclesia herbipolensi vobis suffraganea vna vacare ceperit[3]) canonia, a sanctissimo in Christo patre domino G summo pontifice recepimus in mandatis, vt magistrum Ch nepotem domini P talis cardinalis dilecti nostri confratris, quem idem pater sanctissimus speciali fauore prosequitur, in predicta canonia substitui procuraremus.

Qua propter execucionis nostre officium negligere non volentes, auctoritate apostolica atque nostra[4]) fraternitati

1) In B und C fehlt *cardinalis*.
2) B hat *romane*.
3) In B und C fehlt *ceperit*.
4) B: *nostri*.

vestre precipiendo mandamus,[1]) quatenus ob reuerenciam sedis apostolice predicte herbipolensis ecclesie capitulum atque fratres curetis inducere, vt predictum magistrum Ch, virum vtique ydoneum atque doctum, in canonicum recipiant et in fratrem, si tamen canonicum aliud non obsistat. Pro quo et in quo eadem ecclesia non solum predicti domini apostolici set etiam nostram et omnium confratrum nostrorum cardinalium sibi graciam cumulabunt. si vero facere renuerint, appellacione remota, ad hoc eos per censuram ecclesiasticam conpellatis.

10) Tractatus de dispensacionibus.

Er ist bereits an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der betreffenden abhandlung Ludolfs oben seite 241 bis 245 zur berücksichtigung gekommen.

a) Dispensacio super irregularitatibus contractis ex negligencia vel ignorancia.

Sie entspricht der num. 50 des sächsischen formelwerkes und in Ludolfs bemerktem tractate dem muster a oben seite 302 und 303.

b) Dispensacio super defectu natalium.

Hiezu ist num. 51 der sächsischen summa prosarum dictaminis und in Ludolfs erwähnter abhandlung das muster b oben seite 303 und 304 zu vergleichen.

c) Dispensacio super pluribus beneficiis.

Sie entspricht der num. 54 des sächsischen formelwerkes und in dem angeführten tractate Ludolfs dem muster c oben seite 305 und 306.

11) Tractatus de indulgenciis.

Er ist an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung Ludolfs oben seite 245 bis 248 bereits berücksichtigt worden.

a) Forma indulgencie reuocabilis.

Hiezu ist num. 57 des sächsischen formelwerkes und in dem bemerkten tractate Ludolfs das muster a oben seite 307 bis 309 zu vergleichen.

1) B: *mandando precipimus.*

b) Forma indulgencie prerogatiue.

Sie entspricht der num. 66 der sächsischen summa prosarum dictaminis und in Ludolfs angeführter abhandlung dem muster b oben seite 313 bis 315.

c) Forma indulgencie perpetue.

Licet is de cuius munere venit vt sibi a fidelibus suis digne et laudabiliter seruiatur de habundancia pietatis sue, que merita supplicum excedit et vota, bene seruientibus multo maiora tribuat quam valeant promereri, desiderantes tamen domino reddere populum acceptabilem, fideles Christi ad conplacendum ei[1]) quasi quibusdam illectiuis — indulgenciis scilicet et remissionibus — inuitamus.

Cupientes igitur, vt ecclesia talis monasterii nouiter conplantata[2]) dignis frequentetur honoribus, et temporalibus nichilominus proficiat incrementis, omnibus vere penitentibus ac contritis qui ad idem monasterium, cuius beata virgo Maria patrona[3]) existit, in quatuor precipuis festiuitatibus eiusdem virginis gloriose deuocionis causa confluxerint et elemosinam suam ibidem reliquerint pro qualibet vice xl dies terminalium[4]) et centum venialium auctoritate omnipotentis dei de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus, presentibus perpetuo[5]) valituris.

d) Forma indulgencie temporalis.[6])

Si vis formare temporalem indulgenciam, pone totum sicut premissum est, ita vt post illam clausulam que dicit: *et temporalibus nichilominus proficiat incrementis* hanc clausulam inferas: *omnibus vere penitentibus et contritis qui ad structuram eiusdem cenobii grata subsidia porrexerint secundum sue substancie qualitatem xl dies terminalium*[7]) *et centum venialium de iniuncta sibi penitencia pro qualibet vice misericorditer relaxamus, presentibus ad decennium valituris.*

Datum.

12) Tractatus de exempcionibus.

Er hat bereits an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs ent-

1) In B fehlt *ei*.
2) B: *copulata*.
3) B und C: *virgo matrona*.
4) A B C: *criminalium*.
5) C hat hier gleich: *presentibus ad decennium*, und dann natürlich das alsbald folgende muster d nicht mehr.
6) Auch in B fehlt dieses muster.
7) Cod. *criminalium*.

sprechender abhandlung oben seite 248 bis 250 seine berücksichtigung gefunden.

Forma exempcionis personalis et localis.

Sie entspricht der num. 68 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs bemerktem tractate oben seite 316 und 317.

Am schlusse[1]) folgt noch die nachstehende redactionsbemerkung:

In premissa forma ostenditur forma exempcionis personalis et localis simul. et secundum eandem formam potes formare[2]) vniuersalem et particularem, que tamen minus vsitate sunt respectu priorum.

13) Tractatus de visitacionibus.

Er ist an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der abhandlung Ludolfs hierüber oben seite 250 bis 254 schon zur berücksichtigung gekommen.

Forma visitacionum.

Sie entspricht der interessanten num. 69 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs angeführtem tractate oben seite 317 bis 321.

14) Tractatus de inquisicionibus.

Ihn haben wir bereits an der betreffenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben der entsprechenden abhandlung Ludolfs oben seite 254 bis 257 berücksichtigt.

Forma inquisicionis.

Hiezu ist num. 71 des sächsischen formelwerkes und das muster in Ludolfs erwähntem tractate oben seite 322 bis 325 zu vergleichen.

15) Tractatus de formatis.

Diese kurze abhandlung ist an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs darauf bezüglichem tractate oben seite 257 bereits berücksichtigt worden.

1) Diesem fügt A auch noch die zeitbestimmung an: *datum anno domini* etc.

2) In B ist *potes formare* ausgefallen.

Exemplum formatarum.

Es entspricht der num. 81 des sächsischen formelwerkes und dem muster in Ludolfs bemerkter abhandlung oben seite 330.

16) Tractatus de obligatoriis.

Er hat bereits an der entsprechenden stelle der sächsischen summa prosarum dictaminis neben Ludolfs hieher bezüglichem tractate oben seite 258 und 259 seine berücksichtigung gefunden.

Forma obligatoriarum.

Sie entspricht dem muster in Ludolfs angeführter abhandlung oben seite 394 und 395.

Nach dem vorworte zu der in unseren handschriften hier schliessenden pars principalis secunda oben seite 750 sollten nunmehr eigentlich noch litterae conductus, litterae diffidationis, litterae testimoniales, und andere folgen. in Ludolfs summa dictaminum haben wir dergleichen auch wirklich oben unter VI seite 395—398 gefunden. warum der baumgartenberger compilator jene stelle des vorwortes aufgenommen, aber dennoch die darin angedeuteten schlussmuster nicht beigefügt hat? wir wissen es nicht.

Pars principalis tercia.

A. De quibusdam incidenciis.

Sequitur de quibusdam incidenciis, quarum cognicio est necessaria valde antequam perueniatur ad declaracionem priuilegiorum in quorum formis sepe repperiuntur.

Primo de cognicione et differencia iuris dotalicii. item de iure patronatus et eius speciebus. item de formis testamentorum et eorum speciebus. item de arbitris et formis arbitriorum.[1] item de formis exemplandi literas papales et imperiales et aliorum principum. item quid inportet in literis hoc nomen „procuracio" quando inuenitur. item de irregularitatibus et earum differenciis. item de prescripcionibus et formis earum et cauillacionibus prescripcionum. item in quibus literis ponendi sint anni incarnacionis. de differencia inter actum et datum. item de formis credenciarum. item de iure aduocaciarum et earum differenciis. item de significacione sev interpretacione huius nominis „census" et eius diuersitate. Horum omnium cognicio in sequentibus patebit vel patefiet.

Prohemium ad sequencia.

Nunc autem, antequam veniatur ad declaracionem priuilegiorum, quedam censui ponere incidenter tanquam subsequencium preambula, et que cognicioni notariorum valde sunt necessaria, vtpote de iure dotalicio, de qualitate testamentorum, et de aliis consimilibus.

1) De dote et eius differenciis.

Est autem dos illa donacio quam maritus dat vxori sue. et wlgo vocatur margengab.[2])

Et talem dotem potest mulier dare cui voluerit, nec vir potest eam prohibere. si ergo aliqua matrona daret

1) A B C: *arbitrorum.* 2) B: *morgengab.*

nostro[1]) monasterio, vel venderet cuicunque, possessionem aliquam que esset dos eius, in priuilegio debebit mencio fieri, quod ipsa possedit rem illam iure dotalicio.

Dos etiam dicitur illa possessio que datur alicui ecclesie nouiter facte in subsidium plebani. et vocatur in wlgari widem. solent enim ecclesie dotari aliquibus possessionibus. et illa possessio vocatur dos ecclesie. et debet esse libera, sicut ecclesia libera est, ita vt nemo debeat inde accipere[2]) stevras vel alias exactiones, quocunque nomine censeantur.

2) De iure patronatus.

Est etiam[3]) ius patronatus. quod proprie pertinet ad illum qui est patronus alicuius ecclesie.

Ille autem vocatur patronus ecclesie, qui alicui ecclesie ante consecracionem aliqua inpendit beneficia, sicut si dat fundum vbi edificanda est ecclesia, vel si edificat eam, vel si dotat eam. vnde versus:

patronum faciunt dos, edificacio, fundus.

Patronus itaque potestatem habet conferendi ecclesiam cui wlt. et debet presentare episcopo illum cui contulit ecclesiam, vt ab episcopo[4]) inuestiatur dono altaris. episcopus tamen potest indignum refutare.

Patronus etiam debet ecclesiam defendere ab iniuriis.

Et primus vadit in processione circa ecclesiam causa honoris.

Potest et[5]) moderatum subleuamen ab ecclesia petere, si fuerit pauper factus.

Vnde versus:

patrono debetur honos, onus, vtilitasque:
presentet, preeat, defendat, alatur egenus.

3) De testamentis.

Est et ius testamenti. hoc specialiter notate, quod frequencius[6]) occurrit.

a.

Est autem testamentum voluntatis[7]) vltime iusta sentencia de eo quod post mortem suam aliquis fieri voluit, quando[8]) videlicet homo de patrimonio et rebus suis iuste disponit.

1) B und C: *meo.*
2) B: *recipere.*
3) B und C: *autem.*
4) B und C: *ab ipso.*
5) B und C: *etiam.*
6) B und C: *frequenter.*
7) B und C: *quasi voluntatis.*
8) A hat hier: *quod.*

Dicitur autem testamentum quasi testacio mentis super disposicione hereditatis.

Et qui facit testamentum vocatur testator.

Et nota, quod voluntas testatoris libera est et deambulatoria vsque ad mortem, hoc est quod potest mutare testamentum ante mortem quandocunque wlt. licet pactum fecerit quod non debeat mutare, vel etiam licet testamentum quod fecit confirmatum sit priuilegio principis, omnia hec[1]) non possunt inpedire quin[2]) mutet quando voluerit. vnde si mille testamenta faceret vno die, tantummodo hoc in quo voluntas vltima exprimitur valet, cetera omnia cassantur.

Et notandum, quod serws, hoc est homo qui est proprius alicuius, non potest facere testamentum. set nec furiosus qui non habet dilucida[3]) interualla, hoc est qui semper furit. set nec inpubes. set nec prodigus, cui amministracio rerum suarum interdicta est a iudice. set nec mutus qui nichil[4]) potest loqui. set nec surdus qui nichil[5]) omnino potest audire. set nec is qui proprietati abrenunciauit, vt monachi et moniales.

Inpubes vocatur qui necdum adolescenciam transiit et est omnino inberbis.

Prodigus vocatur qui stulte et superflue res suas expendit. illi aliquando per iudicem et conciues[6]) suos et cognatos interdicitur potestas rerum suarum, ne videlicet omnino fiat mendicus.[7])

Sunt autem plures cause propter quas testamentum cassatur et fit irritum.

Primo per adgeneracionem[8]) postumi. postumus dicitur vltimus filiorum.[9]) si ergo aliquis habens iii vel iiii filios faciat testamentum, et si postea generet postumum, testamentum irritabitur, ne videlicet postumus negligatur.

Item testamentum soluitur, si testator fuerit conprobatus criminosus, sicut si est hereticus, vel latro, vel si degradatus fuerit de honore. item si se ipsum occiderit, sicut multi se ipsos laqueo suspenderunt.[10])

Item testamentum non valet, si fiat inlegittime contra formam iuris.

1) B und C: *ista.*
2) B: *nisi.*
3) B und C: *dilucula.*
4) B und C: *non.*
5) B: *qui non.*
6) B und C: *iudices et per ciues.*
7) B und C: *egenus.*
8) B: *primo ad generacionem.*
9) B und C: *filius.*
10) B und C: *suspendunt.*

Sunt et alie cause. set non est opus omnes ponere.[1])

Ille etiam vocatur intestatus, qui moritur ita quod non facit testamentum.

Et notandum, quod — si testator alicui amico suo vt[2]) faceret testamentum[3]) de rebus suis conmittat ad voluntatem et discrecionem suam cum plena auctoritate — illius testamentum et disposicio valebit, sicut si ille in persona propria fecisset.

Item aliquando fit testamentum sola voce sine literis, aliquando voce et literis, aliquando solum literis. et omnia valent.

Notate etiam, quod testamentum debet fieri sine interuallo temporis, hoc est vno contextu,[4]) nullo alio actu interposito, nisi forte si testator iret ad opus naturale, vel breuem medicinam sumeret, vel si breuis et parws languor interueniret. alias si mora interueniret, non valet testamentum. vt si hodie vnam partem scriberet, et tercio die alteram, non liceret.

Item testamentum continere debet nomen testatoris, et heredum vel heredis, et ad minus vii testes, et sigilla eorum, si fieri potest. et hoc intelligitur de nobilibus.

Testamentum vero plebeiorum, vt rusticorum et suorum equipolentum, quinque ad minus habebit testes.

Nunquam etiam testes scribendi sunt, nisi de eorum scitu et voluntate. in nulla omnino litera.[5]) aliter enim litera non valeret, si[6]) probaretur posuisse testem[7]) sine scitu et voluntate eius.

Nota etiam, quod ille filius dicitur emancipatus, qui accepta porcione substancie que eum contingit fit extra potestatem patris. qui vero necdum emancipatus est, vocatur patrie potestatis. et si pater faceret testamentum, et preteriret talem filium, testamentum non valeret. verum consuetudo nostrorum temporum non multum ista ponderat.

Vnde notate ista sine quibus nullum omnino testamentum potest valere. primum est, quod testamentum debet habere nomen testatoris, et eorum nomina quibus fit testacio. secundum est, quod testator profitebitur se liberum natu[8]) et voluntate. tercium, quod fatebitur se etatis le-

1) B und C: *exponere.*

2) In B und C fehlt *ut.*

3) In A ist dieser ganze anfang ausgefallen.

4) B und C: *conceptu.*

5) In B und C lautet dieser satz, welcher mit dem folgenden schon nach *nobilibus* eingestellt ist: *Testes scribendi sunt, nisi de eorum scitu et voluntate, in omni littera.*

6) B: *nisi.*

7) B und C: *testamentum.*

8) B: *providebitur senatu liberum.*

gittime ad faciendum testamentum. quartum est, quod scribit se conpotem[1]) esse sue mentis, vel sane mentis. quintum, quod fatebitur se facere vel fecisse testamentum sine illicito interuallo temporum vel aliarum actionum, set vno contextu sine omni actu illicito interposito. sextum, quod — quitquit legat vel disponit in testamento de rebus suis — confitebitur de qualibet re quo tytulo ipse eam possederit, scilicet vtrum proprietatis, vel fevdali, vel[2]) emphytheotico, vel vtrum rem illam iure hereditario a parentibus receperit, vel vtrum rem illam pecunia sua conparauerit. septimum est, vt fateatur se res de quibus testatur[3]) iuste possedisse. octauum est, vt si res fuit in aliqua lite, quod scribat[4]) qualiter lite sopita res illa libere ad eum fuerit deuoluta. et si forte super illa re de qua contencio fuit aliquas literas habet in quibus contineatur processus et finis litis illius, tunc non est necesse quod inseratur testamento de lite sopita processus. set dicet: *domum talem lego iure testamenti H filio meo libere possidendam. que domus licet in lite fuerit, tamen lite sopita literisque super hoc confectis in meam pleniter*[5]) *rediit potestatem. et quia ipse litere expressam mencionem faciunt de lite cepta et finita, ipsas literas totum processum continentes in manus eiusdem filii mei vna cum domo sibi legata tradidi possidendas.* nonum est, vt semper de vltima voluntate fiat mencio in testamento. decimum, vt nomina testium subscribantur. set ante nomen illius ponetur[6]) qui ipsum testamentum sigillat, si forte testator non habeat proprium sigillum. et postea sequitur[7]) annus et dies, concurrentes et epacte et indictio. set indictiones[8]) et concurrentes et epacte raro scribuntur, nisi in magnis testamentis.

b.

Subiciamus modo exemplum.

Quoniam ea que in magnis[9]) fiunt rebus vel longi decursus temporis a memoria abstergit hominum, vel calumpniatorum plerumque conturbant insidie, necessarium est vt scriptis et testibus inuiolabile accipiant firmamentum.[10])

1) B: *conpotentem*. C: *conpetentem*.
2) B und C: *uel si.*
3) B und C: *testatus est.*
4) B: *asscribat.* C: *ascribat.*
5) B und C: *plenariter.*
6) B und C: *ponitur.*
7) B: *scribitur.*
8) In A steht blos: *dies et indictio.*
9) B und C: *humanis.*
10) B und C: *inuiolabilem accipiant firmitatem.*

Itaque notum sit vniuersis Christi fidelibus presentes literas inspecturis, quod ego N miles ciuitatis wiennensis, horam migracionis inminere mihi videns ex hac vita, vtpote intolerabili grauatus egritudine, de rebus a deo mihi datis legittimum testamentum facere statui, et factum pronuncio in hanc formam.

Ego N miles et ciuis wiennensis ciuitatis, tam natu quam voluntate liber, etatis etiam legittime ad testandum, eger quidem corpore, set sana mente, sine omni alieni [1]) actus illicita[2]) interposicione, set vno debitoque contextu, de rebus meis [3]) quas iuste possedi et possideo legittimum testamentum post mortem meam omnino et ab omnibus obseruandum faciens, ipsum esse vltime voluntatis mee veritate presencium confiteor et protestor.

Inprimis igitur ordino, vt xxx librarum — *vel* talentorum — redditus in tali loco, quos proprietatis iuste possedi tytulo, ad dilectam coniugem meam Al ad vitam dumtaxat suam deuoluantur, ita vt post mortem eius ad liberos meos, filios videlicet et filias, iidem redditus reuertantur, saluis semper illis redditibus[4]) sibi quos ex me iure dotalicio noscitur possedisse.

Deinde ordino et do Chunrado [5]) primogenito meo licet emancipato x talentorum redditus in N loco, qui ad me hereditario et paterno munere deuenerunt.

Ottoni autem filio meo natu secundo, qui adhuc sub patria potestate est, do xl [6]) talentorum redditus, quorum x talenta[7]) in tali loco ad me iure empcionis libere deuoluta in ius traxi proprietatis, alia vero xxx talenta in Nevnchirchen, que quondam tytulo[8]) feodi a domino L de Chunringe [9]) possidebam,[10]) set tandem ab eo ius proprietatis pro cc talentis denariorum mihi in eisdem redditibus conparaui.

Post hoc Friderico[11]) filio meo natu tercio ordino et do dignitatem illam que wlgo hauzgnoschaft[12]) dicitur, quam mihi pater meus iure hereditario dereliquit.

1) In B fehlt *alieni.*
2) B und C: *illiciti.*
3) B: *me.* A: *nostris.*
4) C: *illi? illis? redditibus.*
5) B hat blos die bezeichnung *C*; dagegen C hat gar keine.
6) B: *xxx.*
7) B: *quorum x talentorum.* C: *quorum talentorum*, zwischen welche worte jedoch als einzufügend das ausgelassene *decem* von derselben hand an den rand bemerkt ist.
8) B und C: *sub tytulo.*
9) B und C haben statt dieses namens zwei punkte.
10) B und C: *possedi.*
11) B und C haben blos den anfangsbuchstaben *F.*
12) B: *hausgenozschaft.* C: *havsgenoszschaft.*

Vnicuique autem filiarum mearum que necdum experte sunt nupcias ordino et do cc marcas argenti, et pro celebrandis cuiuslibet[1]) earum nupciis lx talenta denariorum, et xx talenta pro vestibus ad ipsas nupcias conparandis.

Filiabus vero meis O et A,[2]) que iam viros noscuntur habere, c talenta denariorum ordino et dispono.

Quicquid vero in gemmis, auro et[3]) argento, et[4]) in vestibus in rebus meis repertum[5]) fuerit, totum dandum est collegiatis ecclesiis, vt in vsum monachorum et monialium cedat pari per omnia particione,[6]) ita vt vnicuique monasterio xx ad minus talenta denariorum persolui debeant sine mora.

Huius itaque testamenti mei rite et racionabiliter facti executores statuo et statutos pronuncio dominum N militem ciuem wiennensem et N iudicem ibidem,[7]) dans eis plenam facultatem omnia que predixi[8]) tanquam si per me presencialiter fierent[9]) faciendi.

Ceterum ne vlla de causa ordinacio mea conuelli vel inpediri possit, presentes literas testamentum meum continentes predictis executoribus eiusdem testamenti tradidi, sigilli mei munimine roboratas, testibus ydoneis subnotatis, quorum hec sunt nomina, etc.

c.

Si vero breuiter scribere volueris, sic scribes.

Ego Otto ciuis de Linze,[10]) *graui egritudine detentus, sane mentis, et alia omnia habens et faciens que legittimus testator habere et facere debet, vltime voluntatis iustum hoc meum testamentum ad omnium*[11]) *noticiam peruenire volo presencium veritate.*

Inprimis itaque do illi hoc vel hoc etc.

Et tunc non est opus, vt scribatur vnde quelibet possessio ad testatorem venerit,[12]) vel quo iure[13]) eam tenuerit.

Set quamuis breuissime scribas, tamen non obmittes nomen executoris vel executorum.

Executor vocatur ille cui testator dat auctoritatem perficiendi omnia sicut testamentum continet.

1) In B fehlt *cuiuslibet.*
2) B und C: *L et R.*
3) B und C: *vel.*
4) B: *vel.*
5) B: *receptum.*
6) B und C: *participacione.*
7) In A fehlt: *et N iudicem ibidem.*
8) C: *prediximus.*
9) B und C: *fuerint.*
10) B und C: *O ciuis talis.*
11) B und C: *omnem.*
12) B und C: *peruenerit.*
13) In B fehlt *iure.*

d.

Contingit[1]) etiam quod testator aliquando facit testamentum de debitis que sibi debentur. et tunc munit executores testamenti sui publico instrumento et personis[2]) sollempnibus, ita tamen quod ipse testator in fine literarum subscribere debet, sicut patebit in litera exemplari.

Nota etiam, quod publicum instrumentum vocatur litera quam iudex et vniuersitas ciuium scribunt, et quam signant sigillo ciuitatis sue.

In aliis tamen terris, sicut in Longobardia et Tuscia, publica instrumenta scribuntur per publicos tabelliones. publicus autem tabellio vocatur notarius quem papa vel imperator ad hanc dignitatem admisit. hunc oportet iurare quod fideliter exequatur officium suum. et in talibus literis non apponi solent sigilla, set ipse tabellio formatantummodo signum suum in litera, et sufficit. vnusquisque autem tabellio habet proprium suum signum[3]) per quod munit literas publicas quas scribit. set ista non fiunt apud nos.

Idcirco autem testator format publicum instrumentum, vt executores testamenti sui eo facilius possint repetere debita a debitoribus testatoris auxilio publicarum literarum.

e.

Hec est igitur forma.

H miles - iudex et vniuersitas ciuitatis wiennensis[4]) omnibus quorum interest nosse noticiam subscriptorum.

Nouerint vniuersi presentes literas inspecturi, quod rogatu et interpellacione dilecti conciuis[5]) nostri Rudolfi institoris, qui nimia fractus egritudine testamentum de rebus suis fecit, ipsum testamentum procuratoribus pariter et executoribus assignandum sigillo ciuitatis nostre roborauimus.

Cuius etiam sentenciam[6]) exprimimus sub hac forma.

Inprimis itaque ordinauit hoc vel hoc, illi vel illi, *sicut*[7]) *in precedenti exemplo inuenietis. postquam ergo omnia que disposuit et ordinauit diuersis personis fuerint scripta, tunc subiungetur ista clausula.*

1) B und C: *contigit.*
2) B und C: *et in personis.*
3) In B und C lautet diese stelle: *apponi sigilla. set ipse tabellio habet proprium sigillum.*
4) B und C: *ciuium wiennensium.*
5) B und C: *ciuis.*
6) In B fehlt *sentenciam.*
7) B und C: *hoc vel hoc etc. et sicut.*

Testificamur etiam bona fide, quod dictus Rudolfus[1]) procuratores ad requirenda[2]) debita et executores ad consummandum testamenti sui effectum viros ydoneos statuit, videlicet talem et talem conciues[3]) nostros, dans eis liberam facultatem de suis debitoribus debita requirendi et repetendi, quibuscunque locis temporibus contractibus[4]) vel tytulis ipsa adnotentur, vt habeant potestatem coram iudicio ecclesiastico vel ciuili singuli vel coniunctim[5]) debita petendi,[6]) debitores inpetendi, conueniendi, excipiendi, respondendi, conpromittendi,[7]) procuratores vel procuratorem substituendi, et omnia alia faciendi que ydonei procuratores possunt facere et tenentur.

Dedit etiam eis facultatem plenam, ordinacionem testamenti sicut prescripta[8]) est exequi vsque[9]) ad finem, certis per omnia limitibus obseruatis.

Ipse quoque predictus Rudolfus[10]) testator subscripsisse noscitur in hec verba. *ego inquam Rudolfus*[10]) *ciuis wiennensis vniuersa que prescripta sunt fideli rati habicione prosequor, protestando, me in omnem euentum predictos honestos viros Vlricum et H*[10]) *in repetendis debitis meis procuratores, et ad perficiendum testamentum meum executores fiducialiter statuisse. presentes quoque literas, sigillo ciuitatis wiennensis sigillatas, eis assignaui tanquam executorias et procuratorias vsque quaque, presentibus ipso domino O iudice, et illo et illo,* etc.[11])

Actum anno domini m°. ccc°. secundo. ix kalendas iunii.

f.

Notandum etiam, quod litere testamentales[12]) magne solent esse. ideo de gracili et honesta litera scribi debent.

g.

Si autem testator dat alicui amico suo plenam potestatem omnium rerum suarum, vt loco sui faciat testamentum iuxta discrecionem suam, tunc testator nichil testabitur omnino, set dabit illi cui dedit potestatem pro se testandi literas tales.

1) B und C: *quod dominus R.*
2) B: *recipienda.* C: *repetenda.*
3) B und C: *videlicet talem ciuem vel tales ciues.*
4) B: *contrariis.*
5) B und C: *coniuncti.*
6) B und C: *repetendi.*
7) B und C: *promittendi.*
8) B: *scriptum.* C: *prescriptum.*
9) B und C: *et vsque.*
10) B und C: *R.*
11) In B und C lautet der schluss: *executorias* (C: *executorias et procuratorias*) *vsque quaque. testes H iudex etc.*
12) B: *testimoniales.*

Ego Rudolfus[1]) ciuis wiennensis, infirmitate corporis deprehensus, publice recognosco, quod conpos mentis et libera voluntate virum talem — *vel si plures sunt*: viros tales — omnium rerum mearum pro me constituo testatorem — *vel* testatores — dans ei — *vel* eis — plenam potestatem testandi et ordinandi de vniuersis et singulis rebus meis, mobilibus et inmobilibus, habitis et habendis, accipiendis, vendendis,[2]) alienandis, distribuendis, et dispensandis, post mortem meam, prout ei — *vel* eis[3]) — visum fuerit expedire, volens pariter vt quicquid ipse — *vel* ipsi — de rebus meis ordinauerit — *vel* ordinauerint — pro testamento vltime voluntatis post mortem meam debeat ab omnibus reputari.

Quod ne per alicuius inprobitatem inpediri possit, presentes ei — *vel* eis — literas dedi, sigilli mei — *vel* sigilli ciuitatis wiennensis — munimine roboratas, testibus subnotatis, quorum nomina sunt hec. etc.

Actum anno domini.

h.

Si vero publicum instrumentum dare voluerit, tunc ista litera scribetur ex persona[4]) iudicis et ciuium.

Et erit eadem forma, nisi quod iudex et ciues ex sua scribunt persona, et ea que ille testator de se locutus est in prima persona illa illi loquuntur[5]) in tercia persona sic.

Nos Otto miles iudex cum vniuersitate ciuitatis wiennensis[6]) tenore presencium profitemur, quod Rudolfus dilectus conciuis noster, egritudine corporis preoccupatus, testamentum facere volens, set dolore prepeditus non valens, sana tamen mente et libera voluntate, talem — *vel* tales — pro se omnium rerum suarum constituit testatores, dans ei — *vel* eis — plenam potestatem etc. *per omnia vt supra, vsque* actum anno domini.

4) De lite in causa ciuili.

Item notandum, si super aliquibus possessionibus vel rebus lis orta fuerit et contencio ventilata in foro videlicet ciuili, quia de foro ecclesiastico supra positum est satis lucide, et si per sentenciam res illa adiudicata fuerit parti

1) B und C haben blos *R.*
2) B: *et vendens.* C: *et vendendis.*
3) B und C fügen noch bei: *si plures fuerint.*
4) B und C: *parte.*
5) B und C: *loquantur.*
6) B und C: *ciuium wiennensium.*

vni et abiudicata parti alteri, iudices seculares vel iudex totum processum cause scribunt suo nomine sub hac forma.

Nos Otto[1]) iudex et vniuersitas ciuium ciuitatis N[2]) omnibus Christi fidelibus presentes literas inspecturis cupimus esse notum, quod — cum quedam lis inter venerabiles abbatem et conuentum monasterii talis ex parte vna et Ch institorem conciuem nostrum ex parte altera super iure fundi cuiusdam domus in tali loco site diu admodum volueretur[3]) — ad nostram presenciam tandem in loco pretorii vrbani — *vel* in ecclesia tali — partibus hinc inde constitutis, propositum fuit ex parte abbatis predicti et conuentus, quod ipsi fuissent in libera et quieta possessione fundi domus predicte per xx annos[4]) et vltra, proprietatem fundi illius ad monasterium suum pertinere asserentes, quod etiam se ydoneis probaturos testibus affirmabant.

Cum ergo per sentenciam omnium testes producendi decernerentur, productique super consciencias suas[5]) et iureiurando fundum illum ad predictos[6]) abbatem et conuentum pertinere asseuerarent, et pars aduersa non haberet quod contra testium assercionem veritate plenam posset excipere, nos per generalem sentenciam omnium ad hoc dignorum eundem fundum predictis abbati et conuentui adiudicauimus, et per viros honestos A et E conciues nostros eos in possessionem misimus corporalem.

Super quo actu presentes ei literas[7]) conscribi iussimus, ciuitatis nostre sigilli munimine roboratas, testibus ydoneis subnotatis, quorum hec sunt nomina etc.

Actum anno domini etc.

5) De arbitris et formis arbitriorum.

Si vero lis non possit terminari nisi per arbitros, tunc talis erit forma.

Arbiter vocatur ille quem ambe partes ad hoc eligunt vt litem terminet iuxta[8]) arbitrium suum. et vocatur wlgariter ein schidman.[9]) vel si plures fuerint, tunc vocantur schidlevt.[10])

1) B und C haben hier blos *O.*

2) B und C: *ciuium wiennensis ciuitatis.*

3) B und C: *verteretur.*

4) In B und C lautet diese stelle: *domus per x et xx annos.*

5) In B und C fehlt *suas.*

6) B und C: *predictum.*

7) B und C: *litteram.*

8) B und C: *secundum.*

9) B: *schiedman.* C: *schiedmam.*

10) B und C: *schiedleut.*

Locus pretorii vrbani vocatur[1]) ein schranne, vbi videlicet iudicia exercentur.

Sic ergo scribetis.

Nos Otto[2]) iudex et vniuersitas ciuitatis wiennensis vniuersis presencium inspectoribus declaramus, quod — cum quedam lis inter viros religiosos abbatem et conuentum monasterii talis ex parte vna et H[3]) militem talem cognomine conciuem[4]) nostrum suosque heredes ex parte altera super circuitu cuiusdam nemoris circa locum talem aliquanto tempore verteretur, nec litis talis decisio de facili speraretur — tandem ex suggestu proborum hominum partes suas hinc inde interponencium pro bono pacis partes ambe in arbitros conpromiserunt,[5]) qui secundum dei timorem litem illam suo arbitrio terminarent.

Cum ergo predicti abbas et conuentus militem talem pro sua elegissent parte, pars vero aduersa Rudolfum conciuem nostrum[6]) pro se nominasset, et in hos duos partes ambe tanquam in legitimos arbitros conpromisissent[7]) ipsorum stare arbitrio, idque[8]) publico instrumento[9]) firmassent, tandem predicti arbitri conuenientes in hanc formam arbitrium emiserunt, vt videlicet predicti abbas et conuentus prenotato militi suisque heredibus xl talenta denariorum wiennensium infra hinc et proximum festum sancti Georii dare debeant, tali moderamine interiecto, vt in proximo festo natiuitatis domini xv talenta, in purificacione beate Marie virginis xv talenta, in die[10]) sancti Georii x prefatis militi et suis heredibus persoluantur. ipsum vero nemus ex nunc et in reliquum in possessionem predictorum abbatis et conuentus cessit, et sub iuste proprietatis tytulo ad eorum monasterium perpetuo pertinebit.

Quod si ante nominatam[11]) pecuniam predicti abbas et conuentus[12]) citra[13]) terminum sibi per arbitros constitutum non soluerint, non solum hoc presens arbitrium cassabitur, verum etiam eam pecuniam quam forte iuxta aliquantam porcionem soluerint omnino perdent,[14]) et causa

1) B: *est.* in C fehlt *vocatur.*
2) B und C haben blos *Q.*
3) A: *H cognomento.*
4) B und C: *ciuem.*
5) B und C: *promiserunt.*
6) B und C: *R ciuem talem.*
7) B und C: *promisissent.*
8) B und C: *et hoc.*
9) A: *iuramento.*
10) B und C: *in festo.*
11) B und C: *notatam.*
12) A und C: *predictis abbati et conuentui.*
13) B und C: *circa.*
14) B und C: *perdant.*

cum lite sua in statum pristinum quem ante arbitrium habuit reuertetur.

Ne vero alicui calumpnie in posterum locus pateat, formam arbitrii presentibus inpressam et sigillo ciuitatis nostre conmunitam ipsis arbitris reseruandam assignauimus, vt soluta pecunia et lite prorsus sopita litere demum super hoc negocio perpetue conscribantur.

Actum etc.

Hinc notate, quod talis forma non est perpetua, quoniam habet quasdam[1]) condiciones, que si seruate non fuerint, litera et arbitrium cassantur, et causa tota in statum pristinum retruditur.[2]) si videlicet pecunia non fuerit soluta.

Si autem condicio illa non esset ibi, set scriberetur quod pecunia esset soluta, tunc litera esset perpetua. nec est[3]) necesse aliam conscribi literam perpetuam.[4])

6) De modo exemplandi literas.

Item si literam domini pape vel imperatoris vel regis exemplare nos contingeret, ista esset forma.

Nos dei gracia B ratisponensis Vero patauiensis ecclesiarum episcopi notum facimus vniuersis presentes literas inspecturis, quod anno domini m°. etc. mense nouembris, domini Honorii pape quarti anno secundo, vidimus et tenuimus et diligenter inspeximus literam domini Alexandri pape quinti, serico bullatam, non abolitam, non abrasam, nec ex aliqua sui parte viciatam, set plene et fideliter continentem de verbo ad verbum omnia que inferius sunt expressa.

Alexander episcopus serws seruorum dei etc. *omnia vsque ad finem. et tunc post totam literam subiungetur:*

In cuius rei testimonium presenti scripto sigilla nostra apposuimus, anno et mense superius nominatis.[5])

Si autem litera imperatoris vel regis transscribenda est, oportet quod scribatur sub sigillis episcoporum vel ducum marchionum vel comitum, quia[6]) inferioribus personis vix adhiberetur[7]) fides, vt prelatis ecclesiasticis vel ministerialibus.

1) B und C: *aliquas.*
2) B und C: *reduceıur.*
3) B und C: *esset.*
4) In den drei handschriften folgt nunmehr noch ein nicht daher gehöriger absatz, welchen wir unten im traktate de privilegiis 1 gleich als den ersten absatz auf s. 781 eingestellt haben.
5) B und C: *notatis.*
6) C: *et.*
7) B und C: *adhibetur.*

Talis ergo erit forma.

Nos Albertus dei gracia dux Austrie, H marchio talis,[1]) Albertus[2]) comes Tyrole, notum esse volumus[3]) vniuersis presentes literas inspecturis, quod anno domini etc.[4]) mense tali, anno iiii regni domini Friderici secundi[5]) serenissimi imperatoris[6]) romani et semper augusti, vidimus tenuimus et diligenter inspeximus literam imperatoris domini Friderici primi,[7]) aurea bulla signatam,[8]) non abolitam, non abrasam, et in nulla sui parte viciatam, set plene et fideliter continentem de verbo ad verbum omnia que inferius sunt expressa.

Fridericus dei gracia Romanorum imperator et semper augustus Sycilie et Ierusalem rex etc. vsque ad finem litere. et tunc subiungetur:

In cuius rei testimonium[9]) etc. *totum vt supra positum est.*

Notandum etiam, quod quandoque vnus ordo totus simul, sicut noster videlicet cysterciensis, vno gaudet priuilegio generaliter de aliquo papa vel imperatore super aliqua gracia vel libertate. et si illud priuilegium domus nostra — scilicet Povmgartinperg[10]) — non haberet, set forsan habere vellet, possemus id de alia domo nostri ordinis accipere que illud haberet, et monstrare[11]) viris magnis, sicut duobus vel tribus episcopis. et cum ipsi hoc vidissent et legissent, tunc nos transscriberemus ipsum priuilegium de verbo ad verbum sub forma predicta, et ipsi episcopi apponerent[12]) sigilla ad transscriptum[13]) tale. et illud vellemus habere loco priuilegii.

Hoc etiam solet fieri, quando priuilegia nimia vetustate depereunt. tunc transscribimus[14]) sub sigillis autenticorum virorum sub forma quam predixi.[15])

7) Quid sit procuracio.

Notate etiam, quod quando in literis inuenietis hoc nomen „procuracio", per illud intelligitur expensa que debetur le-

1) B: *Nos Otto dux Babarie, H marchio, C.*
2) B und C haben hier: *C.*
3) B und C: *notum facimus.*
4) B und C: *m⁰. etc.*
5) B und C haben blos: *F.*
6) Von hier an bis *Friderici* einschliesslich ist in C ausgefallen.
7) B: *F serenissimi.*
8) C: *sigillatam.*
9) C: *testimonio.*
10) B: *Pavngartn* mit dem doppelten abkürzungsstriche über *tn.* C: *Paungartenperg.*
11) B und C: *acciperet, et monstraret illud.*
12) B: *ponerent.*
13) B: *scriptum.*
14) B und C: *transscribuntur.*
15) B und C: *forma predicta.*

gatis domini pape. legati enim[1]) possunt exigere a clero procuracionem sibi debitam iuxta formam quam eis papa constituit, vt videlicet in episcopatu patauiensi accipit forte legatus c marcas vel plus vel minus. et illa pecunia vocatur procuracio.

Ordo autem noster videlicet cysterciensis ab huiusmodi procuracionibus omnimodis est exemptus, quia nulli legato tenemur ad contribucionem procuratoriam.

8.

Dantur etiam maxime a personis secularibus litere diffidacionis, affidacionis,[2]) et assecuracionis.[3]) diffidare aliquem per literas est parti aduerse capitales inimicicias obicere. affidare autem et assecurare[4]) pene idem sunt. assecurare[4]) hominem est certum eum reddere quod non paciatur malum aliquod pro culpa conmissa.

9) De irregularitatibus.

Item in literis sepe occurrit verbum irregularitatis. vnde debetis etiam scire quid sit irregularitas.

Irregularitas est indignitas alicuius persone propter quam repellitur ab ordinibus sacris vel[5]) ab officiis diuinis vel ab actibus legittimis.

Actus autem legittimi sunt, quod homo possit accusare testificari militare et similia.

Contrahitur autem irregularitas quandoque a statu corporis, sicut quando corpus (diminutum vel) nimis est horridum, vt cecus mutus et surdus et carens naso vel manu, vel quando aliquod vicium est in corpore huic simile. talis non potest promoueri ad sacros ordines, eo quod corpus habeat diminutum[6]) vel nimis horridum.[7])

Quandoque etiam contrahitur irregularitas ex origine generis, sicut quando aliquis nascitur de clerico sacerdote, vel de moniali velata, vel de seruo. serws vocatur ille qui est proprius alicuius. tales racione fede natiuitatis non possunt promoueri, et repelluntur a legittimis actibus.

Aliquando contrahitur ex genere facti, sicut iudex — licet iuste occidat latronem — fit tamen irregularis. similiter qui contraxit[8]) cum vidua, vel qui bigamus est, vel si aliquis

1) B und C fügen noch bei: *domini pape.*

2) In A und B fehlt *affidacionis.*

3) B und C: *assecucionis.*

4) B und C: *assecutare.*

5) In C fehlt: *ab ordinibus sacris vel.*

6) B und C: *inminutum.*

7) In A lautet diese ganze stelle durch ausfall: *sicut quando corpus habeat diminutum vel nimis horridum.*

8) B: *contrahit.*

conparuit in facie ecclesie in sollempni penitencia. in hiis omnibus licet non sit peccatum, fiunt[1]) tamen irregulares, et non possunt promoueri ad sacros ordines.

Infames etiam sunt irregulares, vt fures, sacrilegi, sepulchrorum violatores, adulteri, periuri sollempni[2]) periurio, percussores patrum et matrum, homicide, raptores, incestuosi, malefici, venefici, heretici, symoniaci, in fide quoque suspecti, apostate a fide vel ab aliquo ordine. isti omnes infames sunt, et ipsa infamia excludit eos a legittimis actibus et ab ordinibus sacris.

Set notandum, quod aliud est infamia, et aliud infamacio.

Infamacio[3]) est et vocatur, quando aliquis de aliquo predictorum criminum infamatur vel pocius inculpatur, et est in ore omnium hominum, et tamen super eum nichil probatum est legittima probacione. et hoc modo Christus et Maria virgo et apostoli et multi alii inculpati sunt et infamati. et talis infamacio non solum nichil obest, set etiam[4]) multum prodest iustis, quia auget eis meritum ipsorum.

Infamia[5]) vero est, quando aliquis aliquod predictorum criminum fecit, et hoc in notorium transit.

Notorium autem est triplex, videlicet per sentenciam, per confessionem in iudicio extortam, et per rei euidenciam.

Crimen notorium fit per sentenciam, quando aliquis in iudicio accusatus reus esse conuincitur legittimis documentis, et sentencia contra eum profertur. talis iam per sentenciam notoriam criminosus et infamis habetur.

Secundo per confessionem fit crimen notorium, quando aliquis in iudicio sic vrgetur quod crimen confitetur. talis statim per confessionem notoriam infamis esse dicitur.

Tercio per rei euidenciam fit crimen notorium. sicut si aliquis fuisset leno vel hystrio xx annis, et hoc notorium esset populo, talis esset infamis nec per sentenciam nec per confessionem propriam, set per rei euidenciam,[6]) quia crimen suum constaret multis per facti[7]) euidenciam.

Ita ergo vt predictum est aliquis potest esse infamatus qui tamen non fit[8]) infamis, sicut Christus et multi sancti, vt predictum est.

1) B und C: *sunt.*

2) B: *sollempnes.*

3) Vor diesem abschnitte haben A B und C das rubrum: *quid sit infamacio.*

4) B und C: *et.*

5) Vor den nun folgenden absätzen hat A und C das rubrum: *quid sit infamia.*

6) In A ist von *fit crimen* an alles ausgefallen.

7) B und C: *rei.*

8) B und C: *est.*

10) Quid sit prescripcio.

Item quia nomen prescripcionis in literis aliquando inuenitur, notate quid sit „prescripcio".

Prescripcio est ius quoddam quod accipit robur et firmitatem ex longitudine temporis. et solet fieri in rebus inmobilibus, sicut in possessionibus, et decimis, et similibus.

In iure autem vrbano fit prescripcio tempore xxx annorum. sicut si aliquis per xxx annos possedit agrum vel predium quiete et sine omni inpeticione,[1]) ille posthac[2]) vendicaret sibi illam possessionem iure prescripcionis. nec aliquis actor posset eam[3]) inpetere, quia ille prescripsisset ei tempore xxx annorum.

In iure autem ecclesiastico nisi in xl annis non potest fieri prescripcio. vnde qui rem alienam per xl annos sine interrupcione et omni actione[4]) possedit, ille iam iure prescripcionis rem illam tenere perpetuo poterit.

Contra romanam tamen[5]) ecclesiam non fit prescripcio nisi in centum annis, pro eo quod ipsa est dignissima ecclesiarum omnium et mater.

Exiguntur autem quatuor ad veram prescripcionem.

Primum est bona fides, vt videlicet ille qui prescribit credat rem illam vere esse suam, vel in veritate illum credat fuisse verum dominum rei illius qui sibi eam tradidit, et habuisse ius eam sibi dandi, licet forte erret in facto. hec autem bona fides semper presumenda est, nisi probetur mala, sicut etiam ignorancia presumitur quamdiu sciencia non fuerit probata. quod si ille qui tibi rem tradidit habet malam fidem, tibi non nocet, dum modo tu credas eum habere bonam fidem. adhuc etiam bonam habes fidem, quando dubiam habes conscienciam de re in qua prescribis.

Secundum est iustus tytulus. tytulus autem vocatur in prescripcione illa causa ex qua incipis rem possidere, videlicet empcio vel permutacio vel donacio vel[6]) aliquid simile. est autem[7]) empcio vel permutacio vel donacio tytulus quo tu rem illam tenes in qua prescripsisti. aut enim ipsam emisti, aut conmutacione alterius rei eam conparasti, aut dono eam ab alio accepisti. nec inpedit pre-

1) C: *peticione.*
2) B: *post.* C: *post hec.*
3) B und C: *eum.*
4) B: *accusacione.*
5) B und C: *enim.*
6) Von hier an bis *donacio* einschliesslich ist in A ausgefallen.
7) C: *enim.*

scripcionem, si tytulus non sit forte omnino iustus,[1]) dummodo ipse tytulus sufficiens fuerit ad hoc quod per eum incepisti rem possidere. verbi gracia posito quod aliquis episcopus donet monasterio nostro decimas vel ius montanum vel aliquam possessionem aliam, et det nobis literas donacionis sue confirmatorias, iam ista donacio est tytulus quo nos incipimus possidere rem illam. si ergo illas decimas per xl annos quiete et sine contradictione possideremus, tunc prescriberemus in illa possessione, quod amodo non posset nobis auferri in perpetuum tytulo donacionis. et licet tytulus talis sufficiens esset ad dandam causam prescripcioni, non esset tamen iustus tytulus, pro eo quod canones dicunt quod nulla donacio episcoporum valet quam faciunt sine consensu capitulorum suorum. vnde quando donacio ista non est facta de consensu capituli, tytulus non est iustus. et licet non sit iustus, sufficiens tamen est ad dandam prescripcioni occasionem. si enim tytulus omnino esset iustus et certus, tunc non esset necessaria prescripcio.

Tercium est quod wlt habere prescripcio, videlicet quod res illa in qua prescribitur fuerit in continua possessione[2]) per xl annos vsque ad finem prescripcionis, et quod per omnes illos annos nunquam venerit in possessionem alterius.

Quartum est quod wlt habere prescripcio, scilicet vt res illa in qua prescribitur sit prescriptibilis, id est talis nature vt in ea possit fieri prescripcio. sunt enim quedam res que non possunt prescribi, etiam si teneantur mille annis, sicut limites prouinciarum dyocesum et parrochiarum, et sicut fundus quem colonus colit, et sicut vie publice, et sicut quedam insignia romane ecclesie, et sicut decime in quibus laycus non potest prescribere.

Notandum[3]) igitur, quod prescripcio interrumpitur et cassatur multis modis, videlicet per synodalem proclamacionem, quando ille contra quem prescripcio laborat in synodo coram episcopo et clero proclamat rem illam esse suam in qua currit[4]) prescripcio.

Secundo interrumpitur per executoriam conuencionem, quando prescribens aliquod pactum et conuencionem intrat

1) B und C: *tytulus aliquando non sit iustus vel omnino iustus.*
2) B und C: *prescripcione.*
3) Vor den folgenden absätzen haben A B und C das rubrum: *de interrupcione prescripcionis.*
4) B und C: *erit.*

cum illo contra quem prescribit, quia tunc videtur abrenunciasse[1]) virtuti prescripcionis.

Tercio per recognicionem debiti, quando recognoscit se debitorem illius contra quem prescribit.

Item quarto interrumpitur per fenoris solucionem, quando is qui prescribit soluit[2]) illi contra quem prescribit aliquam pensionem de perceptis fructibus.[3])

Item, quando currente prescripcionis tempore priuilegium donacionis inpetratur, quia qui priuilegium inpetrat malam fidem se habere demonstrat.

Item fit interrupcio, quando is contra quem prescribitur libellum querele offert, si videlicet non audeat agere contra prescribentem propter eius potenciam.

Potest tamen prescripcione finita inpetrare priuilegium confirmacionis super re illa in qua prescriptum est. nec per hoc ipsa prescripcio infirmabitur, set[4]) roborabitur.

Et plane quicquid est per[5]) quod prescribens recognoscit se habere malam fidem, per hoc interrumpitur prescripcio.

Similiter ex parte prescripti quicquid illud est per quod prescriptus litem mouet prescribenti, prescripcione necdum[6]) finita, per hoc ipsa prescripcio interrumpitur et cassatur.

Cum ergo prescripcio finita fuerit, et post xl annos prescriptus rem repetere voluerit et contendere, tunc prescribens nichil aliud allegare debet pro defensione sua quam prescripcionis perfecte sufficiens tempus, id est tempus xl annorum, vel continuacionem possessionis xl annis.

Non est cautum allegare tytulum, quod diceret: *ego possideo tytulo empcionis vel donacionis vel conmutacionis*:[7]) quoniam qui tytulum allegat ipsum cogitur probare, quod difficile est.

11) De annis domini.

Notandum etiam, quod anni incarnacionis debent scribi in omni litera cuius datam ignorare non licet, sicut sunt litere diuersorum contractuum, sicut quando fiunt ea que sunt aliquomodo de genere contractuum, vt possessionis alienacio, et vt[8]) fit in precariis, in feodis, in comodato,

1) B: *renunciasse.*
2) Von hier an bis *prescribit* einschliesslich ist in C ausgefallen.
3) B: *frugibus.*
4) A: *et.*
5) B und C: *est illud per.*
6) B und C: *nondum.*
7) B: *continuacionis.*
8) In B und C fehlt *vt.*

in empcione vendicione, in debitorum solucione, in donacionibus,[1]) in testamentis, in ecclesiarum dedicacionibus, in locacione, in conductione,[2]) in rerum permutacione, in pignoracione, in fideiussionibus, in literis questuosis, in procuratoriis, in literis emissoriis quas ferunt religiosi qui emittuntur a prelatis suis ad alia loca, in quibus etiam scribi debet quam diu ipse litere valeant, in literis etiam arbitriorum[3]) confirmacionum libertatum graciarum, in literis etiam aliarum actionum quibus conuenit sciri quando fuerint acte.

Set inpossibile est sub certo numero conprehendere omnes literas in quibus anni domini sunt scribendi. vnde oportet quod ex qualitate rerum que scribuntur hoc perpendas. verbi gracia si monachus vel conuersus mittendus esset ad aliquod iudicium ecclesiasticum vel ciuile, vt ibi ageret causas monasterii sui, si illi daretur litera procuratoria obmissis annis domini, tunc pars aduersa posset calumpniari literam, dicens: *frater, ista litera forte scripta est ante xx annos vel amplius, vnde non potes esse verus procurator monasterii tui,* quia litera procuratoria non continet tempus quo data est.

12) De differencia inter datum et actum.

Notandum quod est differencia inter datum et actum.

Datum quidem inportat solummodo tempus in quo datur litera.

Actum autem inportat tempus in quo ea facta sunt super quibus litera datur.

Solet ergo actum precipue scribi in literis contractuum,[4]) vbi videlicet contrahens et is cum quo contrahitur mutuas habent actiones.

Datum vero scribitur precipue in literis graciarum et donacionum, vt sunt litere indulgenciales et questuose, et in literis procuratoriis et emissionis, vbi nulla actio est inserta.

In quibusdam tamen literis vtrumque scribi debet sic: *actum et datum anno domini* etc.[5]) cum videlicet in litera aliqua actio agitata exprimitur, et tempus nichilominus conscripte litere ignorari non licet.

1) B und C: *ordinacionibus.*
2) A: *condictione.* B und C: *condicione.*
3) B und C: *arbitrorum.*
4) B: *tractatuum.*
5) B und C: *m⁰. etc.*

13) Forma credenciarum.

Litera credencie datur, quando is qui mittit nuncium non wlt vel non audet secreta sua literis conmittere, timens quod litere possunt casu amitti vel legi. vnde conmittit nuncio in os et in pectus suum quid loqui debeat, et super eo dat ei[1]) literam credencie.

Et harum formam poteris formare breuiter in hec verba.

Frater[2]) *O dictus abbas talis loci*[3]) *dilecte in Christo tali persone salutem cum omnimoda karitate.*

Discrecioni vestre fratrem H conuersum nostrum cum literis credencie destinamus,[4]) *petentes et rogantes quatenus in hiis que vobis ex parte nostra retulerit curetis tanquam nobis ipsis in omnibus fidem credulam adhibere.*

Cetera lator etc.

14) De iure aduocaciarum.

Sciendum quod „aduocatus" multis modis dicitur et intelligitur.

Quandoque ille aduocatus vocatur qui in foro iudicii ecclesiastici verbum loquitur pro actore et reo. actor vocatur ille qui querelas mouet super aliquo. reus vocatur ille contra quem querela mouetur, non quod semper sit reus, set quod actor habeat eum pro reo.

Quandoque etiam aduocatus iuxta[5]) consuetudinem aliquarum regionum vocatur ipse iudex, sicut est in Morauia consuetudo.

Aliquando etiam aduocatus vocatur ille qui aliqua ex causa tenetur defendere ecclesias et possessiones earum, vel viduas, vel quoscunque homines habentes defensiones necessarias, sicut principes seculares et eorum vicarii. et tales aduocati aliqua iura vindicant sibi in possessionibus et personis quas tenentur defendere, sicut censum aliquem et pernoctaciones et stevras. et de illis dicitur quod ad eos pertineant iure aduocacie. a talibus tamen ordo noster exemptus est, quoniam nullus aduocatus potest sibi in rebus nostris tale ius vendicare.

Ius aduocacie etiam vocatur aliquando illa proprietas quam habemus in monte aliquo. qui mons cum noster sit proprius, hii qui vineas in eo excolunt coguntur nobis

1) B und C: *sibi.*
2) In B fehlt *frater.*
3) B und C: *O talis loci prepositus.*
4) B und C: *ad vos destinamus.*
5) B und C: *secundum.*

deseruire[1]) non solum vinum set et denarios.[2]) et illi denarii vocantur aduocacie, id est votpfennig.[3])

15) Quid sit census.

Notandum etiam quid inportet hoc nomen „census“. vbi notandum quod est census duplex, videlicet stabilis et instabilis, vel mobilis et[4]) inmobilis.

Inmobilis census est qui semel inpositus inmobiliter perseuerat, nec augendus videlicet nec minuendus, sicut est census qui soluitur de precariis et[5]) de iure montis. isti enim non solent mutari de anno in annum, nisi ex magna aliqua necessitate.

Census autem mobilis est duplex. est enim quandoque exactiuus, sicut est census quem princeps aliquis suis indicit ciuitatibus, nunc multum, nunc mediocrem, nunc parwm, prout tunc sibi placuerit. census conuenticius est qui datur de[6]) aliqua re per conuencionem, sicut de aliqua domo in aliqua[7]) ciuitate. *qui non secundum vnam formam solui solet,[8]) set conuencio aliquando fit de maiori pecunia, quandoque de minori. et ideo talis census qui per annuam conuencionem renouari consueuit dicitur conuenticius.

B. Incipit tractatus de priuilegiis.

1.

Sequitur de formis priuilegiorum.

Igitur priuilegium est libertas secundum ius vel preter ius conmune a principe concessa alicui ecclesie vel collegio vel conmunitati vel alicui priuate persone.

Priuilegium secundum ius est, cum datur alicui episcopo per priuilegium generalis causarum cognicio[9]) in sua prouincia vel dyocesi, quarum quedam de iure conmuni sedi apostolice cederent audiende.

Priuilegium preter ius est, vt cum alicui prelato ex priuilegio talia insignia conferuntur que ius conmune generaliter non admittit.

Contra ius vero priuilegium dari non consueuit, nisi forte ab hiis qui sunt supra iura, vt est papa et imperator.

1) B und C: *seruire.*
2) B und C: *denarium.*
3) B: *vogtphenning.* C: *vogtphennig.*
4) C: *vel.*
5) B und C: *vel.*
6) B und C: *ex.*
7) B und C: *in vna.*
8) B und C: *debet.*
9) B und C: *condicio.*

Notandum etiam, quod stricte accipiendo mandatum nemo debet dare priuilegium nisi principes, sicut papa, imperator, archiepiscopi, episcopi, regales abbates, reges, duces, marchiones. litere vero quas dant abbates simplices, prepositi, comites, et ministeriales, non sunt proprie priuilegia, set vocantur actiones. tamen vsus in terra nostra obtinuit, vt omnes tales litere vocentur priuilegia.[1]

Notandum etiam, quod priuilegia stricti iuris sunt, hoc est quod nichil ex eorum intellectu haberi potest nisi quod in litera ipsius textus continetur. nec in eis argumentacio a maiori ad minus locum habet, vel e conuerso. verbi gracia si habes ex priuilegio, quod baculo pontificali vti possis, ex hoc non sequitur quod etiam vti possis[2] infula vel pallio. et sic de similibus.

Priuilegiorum alia sunt personalia, alia localia, quedam perpetua, quedam temporalia,[3] quedam generalia, et quedam specialia.

Personale priuilegium est quod alicui persone conceditur quamdiu vixerit. et in hoc exprimendum est nomen eius cui datur priuilegium.

Locale est quod alicui loco conceditur ab aliquo principe vel ecclesie vel connunitati ciuitatis alicuius. et in hoc exprimitur nomen ecclesie illius vel loci cui datur priuilegium.

Priuilegium perpetuum est quod indefinite ex principis beneplacito accipit robur perpetue firmitatis. et in tali priuilegio non ponitur proprium nomen nisi loci cui datur et eius rei que datur, vt: *nos F imperator damus ecclesie patauiensi talem comitatum* — vel *tale castrum* — *perpetuo possidendum.*

Temporale priuilegium est cuius valor et firmitas certo conprehenditur temporis interuallo, vel certo principis beneplacito reseruatur. verbi gracia vt si imperator dicat: *notum esse volumus, et presentibus declaramus, quod dilecto principi nostro B*[4] *patauiensi episcopo et ecclesie ipsius concedimus dignitatem talem ad decem dumtaxat annos libere possidendam*, vel *quamdiu*[5] *id de nostra fuerit voluntate*, vel *quam diu ipsam concessionem non duxerimus reuocandam.*

1) Vgl. über diesen absatz oben s. 771 note 4.

2) B: *vti non possis.*

3) In den handschriften fehlt *quedam temporalia.*

4) In B und C fehlt *B.*

5) In B fehlt *diu.*

Generale priuilegium est quod[1]) sine proprio nomine personam illius cui datur tangit sic: *notum facimus, quod nos talem locum* — vel *talem libertatem* — *concedimus dilecto principi nostro patauiensi*[2]) *episcopo et ecclesie eius.* et tale priuilegium semper perpetuum esse solet.

Speciale priuilegium est in quo ponuntur propria nomina tam dantis quam recipientis.

In salutacione itaque notandum, quod in perpetuis priuilegiis semper in principio ponendum est: *in nomine sancte et indiuidue trinitatis amen. Fridericus dei gracia* etc. *omnibus in perpetuum.* quod etiam in localibus et generalibus perpetuis fieri solet. in personalibus autem, temporalibus[3]) et spiritualibus, non consueuit hoc fieri, eo quod in eisdem nullius perpetuitatis mencio sit habenda.

Notandum etiam, quod hoc principium *in nomine sancte et indiuidue trinitatis* in priuilegiis non solet scribi longis literis nisi in priuilegiis pape et imperatoris.[4]) in aliorum[5]) priuilegiis quando scribitur, paruis literis scribetur.

Notandum etiam, quod perpetua priuilegia maxime clero et ecclesiis conferuntur,[6]) quoniam iura ecclesiastica decet esse perpetua. et ideo ibi additur: *in perpetuum.*

Inter priuilegia domini pape et imperatoris nota differenciam.

Papa in suis priuilegiis raro immo nunquam premittit: *in nomine sancte* etc. set ita semper incipit: *Gregorius episcopus serws seruorum dei vniuersis Christi fidelibus in perpetuum.* et in fine loco testium ponetur subscripcio cardinalium, deinde anni incarnacionis, sicut infra patebit.

In priuilegiis autem imperatorum vel regum romanorum perpetuis primo semper premittitur: *in nomine sancte* etc. in quorum fine principes ac alie excellentes persone ponentur[7]) loco testium. post quos dicet cancellarius: *et*[8]) *ego talis magister* — vel *talis episcopus* — *imperialis aule*, vel *regalis, cancellarius recognoui.*

In aliorum principum cuiuscunque condicionis perpetuis priuilegiis primo pulchre premittitur: *in nomine sancte et indiuidue* etc. sicut predictum est. et omnes alie differencie seruantur in hiis que imperatorum et regum romanorum seruari solent, excepto solo quod in eisdem nec

1) B: *quando.*
2) C: *nostro N patauiensi.*
3) B und C: *et temporalibus.*
4) B und C: *priuilegiis imperatoris et domini pape.*
5) B und C: *aliis.*
6) C: *confirmantur.*
7) B und C: *ponuntur.*
8) Von hier an bis *cancellarius* einschliesslich ist in A ausgefallen.

recognicio nec subscripcio locum habet, set ordo testium ponetur simpliciter, et post annos incarnacionis in fine omnium dici potest: *datum per manus Iohannis notarii.*

Notandum etiam, quod in omni priuilegio perpetuo ponendus est annus incarnacionis, kalende ydus vel none, indictio, concurrens et epacta. quod in temporalibus et personalibus non requiritur, vt patebit.

Forma igitur priuilegiorum perpetuorum talis est. primo salutacio premittetur[1]) secundum differencias prenotatas. deinde sequitur arenga,[2]) que loco exordiorum in priuilegiis ponitur. ita, si est arduum negocium. deinde eius[3]) cui datur beneficium causa curialiter[4]) debet poni. deinde idem beneficium plane et lucide wlt exponi, vt nichil subaudiendum vel[5]) subintelligendum relinquatur. deinde protestacio eius qui dat priuilegium. in fine, si tale est negocium, ponatur pena transgressorum, et postea testes. postea anni incarnacionis et kalende, precipue in temporalibus et personalibus priuilegiis, quia in aliis plus oportet poni, vt predictum est.

Est autem arenga,[6]) vt predictum est in anterioribus, apta et consors verborum posicio, auctoritate aliqua si dictatori placuerit inserta. que ita premitti debet et optinere locum suum, vt a sequente materia non discrepet aut[7]) discordet, immo per omnia sibi parem faciat sensum eius.

Arenga[6]) ergo curialiter premissa, ponetur causa beneficii vel priuilegii quod donatur. verbi gracia si aliqua ecclesia apostolice sedi plus esse consueuit deuota, et dominus papa propter hoc eidem conferre wlt aliquam prerogatiuam, expedit vt in ipso priuilegio deuocionis eius faciat mencionem. similiter si imperator aut rex Romanorum vel alter princeps ob seruicium sibi factum aliquod dat priuilegium, in ipso priuilegio eiusdem seruicii memor erit.

Postea beneficii sev gracie concessio debet poni, annexa eiusdem donacionis vel collacionis protestacione.

In qua sane protestacione sigilli mencio fiet. et hoc in perpetuis priuilegiis. in papalibus[8]) priuilegiis qualibuscunque bulle mencio nunquam fiet, quia standum est subscripcioni[9]) cardinalium, et sufficit quod bulla fidem faciat

1) B und C: *premittitur.*
2) B und C: *aregna.*
3) B: *deinde nomen eius.*
4) B: *curialitatis.*
5) B und C: *nichil.*
6) B und C: *aregna.*
7) B und C: *nec.*
8) B und C fügen noch *ergo* bei.
9) B und C: *prescripcioni.*

oculatam. si priuilegium imperatoris sigillandum est bulla aurea, sic dicetur: *qua propter presens priuilegium bulla aurea, typario nostre maiestatis inpressa, iussimus conmuniri.* si non est bulla aurea, dicetur simpliciter: *presens priuilegium sigillo nostro*[1]) *fecimus conmuniri.*

Nunc videndum est de penis transgressorum. que licet non in omnibus priuilegiis tamen in multis locum habent. in priuilegiis igitur papalibus, quia spiritualia sunt, spiritualis pena debet poni. et inde per omnia mos inualuit hic in eisdem: *si quis igitur ausu temerario contra hanc concessionis nostre paginam venire presumpserit, indignacionem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius atque nostram se nouerit incursurum.*[2]) in priuilegiis autem imperatorum ac regum romanorum, quia dantur super temporalibus et terrenis, transgressoribus consequenter[3]) pena temporalis et materialis debet poni. hoc modo: *qui contra prescripte gracie ac concessionis nostre paginam*[4]) *venire presumpserit, centum libras auri se conpositurum sciat, medietatem videlicet camere nostre et reliquam passis iniuriam persoluendam.* in priuilegiis vero ecclesiasticorum principum ista pena preualuit scilicet: *ne quis autem interueniat, sub anathematis interminacione districtius inhibemus.* principum vero laycorum priuilegia circa penas ponendas arbitraria sunt et ad placitum, secundum quod requirit status negocii et qualitas personarum.

De testium vero posicione istam differenciam notabis, ponendo scilicet si necesse est primo clericos secundum differencias et ordines dignitatum, deinde laycos, in quibus dignitatum differencias non obmittas, vt per omnia ordinem obserues inter clericos et laycos, dominos et vasallos.

2. Papalis priuilegii perpetui exemplum.

Es ist bereits oben in der sächsischen summa prosarum dictaminis seite 266 bis 269 bei dem entsprechenden privilegium domini papae de donatione berücksichtigt worden.

Nach seinem wortlaute und nach der in der handschrift A vorfindlichen subscriptionsformel folgt gleichfalls in der handschrift A noch die nachstehende bemerkung:

Hunc modum possunt habere omnes principes ecclesiastici in perpetuis priuilegiis, excepto quod salutacionem ponent scilicet: *in nomine sancte* etc. *omnibus in perpetuum,* obseruatis propriis tytulis dignitatum.

1) Cod.: *nostre maiestatis typario.*
2) B und C: *incurrisse.*
3) B und C: *subsequenter.*
4) Die codices haben *graciam.*

3. Forma priuilegii imperatorum ac romanorum regum perpetui.

In nomine sancte ac[1]) indiuidue trinitatis amen.

Rudolfus[2]) diuina fauente gracia Romanorum imperator — *vel* rex — et semper augustus omnibus in perpetuum.

Romanum imperium — ad tuicionem fidei et diuersarum gencium moderamina per eum qui celestia simul et terrestria moderatur, filium[3]) summi regis qui condidit regna et firmat imperia, summe dispensacionis munere constitutum — ordinacione diuina robur et regimen sue dignitatis accepit, vt subiectos sibi populos in opulencia pacis et fauore iusticie foueat, fidem prouehat, perfidiam persequatur, humiles protegat, superbos humiliet, fastuosas oppressiones releuet subditorum, et desuper sortem iustorum virgam auferat iniquorum.

Ea propter nouerit presens etas et futura posteritas, quod nos, attendentes quam fideliter et deuote ciues wiennenses dilecti deuoti nostri nostrum et imperii dominium sunt amplexi, considerantes insuper[4]) qualiter iidem ciues fide sincerissima se nobis et imperio alligarunt,[5]) predictam ciuitatem et ciues eiusdem in nostram et imperii perpetuo recipimus dicionem, vt[6]) amodo in nostris et[7]) regum et imperatorum nostrorum successorum manibus teneantur, et quod nunquam per concessionem alicuius beneficii de nostra et imperii amodo transeant potestate, quin pocius speciali nostro et imperii munimine munificencie nostre priuilegiis libertatum et bonarum approbacione consuetudinum quasi pro fidei eorum pignore velud murorum propugnaculis muniantur.

Statuimus igitur, et presentis priuilegii auctoritate[8]) sanctimus, quatenus nullus iudex a nobis vel ab aliquo successorum nostrorum ibidem pro tempore constitutus nostra vel alicuius successoris nostri suaue presumat auctoritate, tallias sev precarias in predictos ciues facere, nec eos inpetere siue[9]) cogere ad aliquid nobis siue nostris successoribus exhibendum nisi quod et quantum dare voluerint spontanea voluntate.

1) B und C: *et.*
2) B und C haben blos *R.*
3) B: *solium.*
4) B und C: *etiam.*
5) B und C: *alligarunt.*
6) A: *et.*
7) In allen drei handschriften fehlt *et.*
8) In C fehlt *auctoritate,* wofür B *pagina* hat.
9) Von hier an bis *nostris* einschliesslich ist in C ausgefallen.

De innata quoque clemencia sedis nostre, que pacem et iusticiam comitatur[1]) in principe, decreuimus[2]) et mandamus, vt quando aliquis ciuium wiennensium naufragii casum incurrerit res suas quas ab impetu torrentis manus hominis asportauit libere possit repetere et habere a quolibet detentore, cum indignum censeamus et penitus inmisericorditer, reliquias naufragii detineri per hominem quibus rapacis fluminis seuiens vnda dinoscitur pepercisse.

Statuimus igitur, et presentis auctoritate priuilegii prohibemus, quatenus nullus dux marchio comes aduocatus vel aliqua persona ecclesiastica vel mundana humilis vel sublimis contra prescripte concessionis nostre graciam et tenorem venire presumat.

Quod qui presumpserit, centum libras auri in temeritatis vindictam se conpositurum sciat, medietatem scilicet fisco nostro et reliquam passis iniuriam persoluendam.

Ad quorum omnium euidenciam et robur perpetuo valiturum presens scriptum iussimus fieri, et bulla aurea typario nostre maiestatis inpressa fecimus insigniri.

Testes sunt H archiepiscopus coloniensis, Ch moguntinensis, H dux Saxonie, et ceteri, et alii quam plures.

Et ego magister talis, regalis — *vel* imperialis — aule cancellarius, recognoui.

Actum anno domini, mense, indictione tali, regni nostri — *vel* imperii — anno tali.[3])

4. Forma simplicium principum in eisdem priuilegiis perpetuis.

In nomine sancte etc.

Levpoldus[4]) dei gracia dux Austrie et Styrie vniuersis Christi fidelibus in perpetuum.

Quoniam quidem non est potestas nisi a deo, expedit in potestatibus precipueque in sublimitate principali constistutis deum semper habere propicium, in cuius manu sumus nos et potestas nostra.

1) B und C: *comitantur.*
2) C: *decernimus.*
3) Anstatt dieses ganzen schlusses haben B und C blos: *vindictam conpositurum se sciat, vt supra. datum.*
4) B und C haben blos: *L.*

Nimirum et si multis magnisque detenti[1]) negociis digne ipsi vt oportet seruire ac placere non possumus, possumus tamen et debemus famulantibus ei et placere studentibus cooperari in bonum,[2]) eosque tuendo fouendo ac manutenendo deitatis propiciacionem perpetuam promereri.

Qua propter inter alios dei famulos sub nostra dicione constitutos fratres quoque talis loci cysterciensis ordinis domino deo iugiter seruientes numeramus ac conscribimus, eorumque et in presens quieti et securitati in posterum presentis priuilegii munimine prouidemus, vniuersas eorum possessiones et predia que in presenciarum[3]) obtinent et in posterum iustis modis poterunt adipisci volentes non solum esse ab aduersariorum vexacione quieta set ab omni aduocatorum exactione iure perpetuo libera et exempta.[4]) constat enim, et in placito nostro tali loco[5]) habito ex sentencia perquisitum et inuentum est, omnes cystercienses professores tale ius ex antiquo habere, vt nec ipsi nec ipsorum predia vlli aduocato quitquam soluere debeant, set neque aduocatum ipsis habere liceat nisi deffensorem principem ipsum qui caput est terre in qua quique eorum degunt, et hunc sola dei retribucione debere exposcere et tenere. propter quod predictis fratribus ius ipsum sic conseruari ac constare decreuimus,[6]) vt neque aduocati neque deffensoris nomen[7]) super eos aut eorum possessiones habere quisquam debeat[8]) nisi nos et in principatu nobis succedentes, aut cui ad tuendum eos iniunxerimus[9]) vices nostras. qui cum[10]) siue[11]) nomen aduocati habere siue[12]) ius aduocati exigere siue[13]) aliis modis eos grauare voluerit, reicere eum et a nobis alium petere iuste possunt.

Vt igitur cuncta hec rata inconwlsaque perhenni stabilitate consistant, presentem paginam sigilli nostri inpressione fecimus conmuniri.

Testes sunt Vlricus comes de Clam, H de Chunring, et alii quam plures.

Actum anno domini *per omnia vt supra.*

Datum per manus Vlrici notarii.[14])

1) B: *decentis.* C: *detentis.*
2) C: *bonis.*
3) B: *presenti.*
4) B und C: *quieta.*
5) B und C: *die vel loco.*
6) B und C: *decernimus.*
7) B und C: *defensores nichil.*
8) B: *quitquam debeant.* C: *quitquam debeat.*
9) A: *iniunximus.*
10) B und C: *tamen.*
11) A B C: *si.*
12) A und C: *si.* B: *nisi.*
13) C: *sine.*
14) B und C: *datum etc.*

5. Forma priuilegii personalis.

Rudolfus dei gracia Romanorum rex et semper augustus dilecto deuoto tali comiti — *vel* baroni — graciam suam et omne bonum.

Et si ad fideles quosque munificenciam nostram porrigimus graciosam etc. *de verbo ad verbum inuenies*[1]) *circa finem libri ante literas generales ad talem rubricam: incipiunt forme priuilegiorum de inmunitatibus et exempcionibus.*[2])

6. Forma priuilegii temporalis.

Rudolfus dei gracia etc. *sicut prius* dilectis deuotis suis vniuersis regni Sycilie incolis graciam suam et omne bonum.

Et si causarum varietas que processibus nostris inprouise circumfluunt etc. *de verbo ad verbum inuenies ad rubricam predictam secundo loco.*[3])

1) B und C: *et inuenies.*

2) Nämlich unten in V 3 num. 178:

Et si ad fideles quoslibet munificenciam nostram porrigimus graciosam, ad illos precipue prerogatiuam benignitatis extendimus et liberalitatem nostri fauoris porrigimus debitorie, qui circa latus nostrum diurnos labores suscipiunt et perpetes in nostris obsequiis excubias protrahunt et expendunt, vt sicut sunt exsequiorum exhibicione precipui sic se gaudentes gracie priuilegio specialis personales labores placidius subeant et succedencia pondera suauius paciantur.

Ea propter presenti priuilegio notum facimus vniuersis, quod nos, attendentes fidei et deuocionis sincere constanciam quam N erga excellenciam nostram geris, considerantes etiam quod satis grata et accepta seruicia que diuo augusto genitori nostro et post eius obitum culmini nostro fideliter exhibueris hactenus et ad presens exhibes et in antea diucius poteris exhibere, te ipsum et heredes tuos ex nunc ad dies vestros ab omnibus collectis publicis exactionibus daciis sev mutuis generalibus et specialibus racione bonorum que nunc tenes et possides vel que iusto tytulo acquirere poteris in futurum de speciali gracia et certa consciencia perpetuo duximus eximendos.

Datum anno domini etc. kalendis julii, regni nostri anno quinto.

3) Nämlich unten in V 3 num. 192:

Et si causarum varietas que processibus nostris inprouise circumfluunt, et nacionum pluralitas que sub nostri dominii felicitate respirat in statu fouendo pacifico causam nobis continue meditacionis adducant, quadam tamen prerogatiua familiaritatis inducimur, et assidua meditacione pensamus, qualiter peculiaris regni nostri Sycilie populus, cuius specialior cura nos sollicitat, cuius nobis est hereditas omni possessione preciosior, sic tranquillitatis decore prepolleat vt sub Cesaris Augusti temporibus augeatur.

Videntes igitur hoc non posse fieri conmodius quam si eius locuples gremium ad vbertatis late

7.

Istis duobus modis vti possunt tam principes ecclesiastici quam etiam seculares in priuilegiis personalibus et temporalibus, vnusquisque secundum status sui dignitatem[1]) et condicionem.[2])

De priuilegiis autem localibus sciendum, ea esse condicionis cum perpetuis, quoniam et perpetua sunt, vt supra dictum est.

Generalia priuilegia etiam perpetua esse solent.

Item spiritualia ex sui natura similia sunt temporalibus.

De horum formis in loco[3]) patebit.

participium recipiat exteros, et alienigenis filiis quos fidelium tamen loca pepererint fecundetur, benigna quadam prouisione decernimus, vt quicunque predicti nostri regni filius effici cupiens domiciliis illic et familiis omnino translatis ipsius habere voluerit incolatum ad locum pascue veniat, et ipsius grata fertilitate vescatur, et preter nostre plenitudinem gracie, quam sibi fauorabiliter pollicemur, in collectis et exactionibus publicis inmunitate decennii se gaudeat inconmutabiliter potiturum.

Presentis igitur priuilegii auctoritate sancimus, ne quisquam huic nostre concessioni ausu temerario presumat aliquatenus contraire.

Datum anno et mense N, regni nostri anno primo.

1) Hier bricht A ab.

2) B und C: *secundum statum suum et dignitatem condicionum* (C: *condicionem*).

3) C: *in suo loco.*

Pars principalis quarta.

Quoniam in ante expositis sufficienter est ostensum in genere, quid sit epistola, que et quot partes eius, tanquam per modum diffinitiuum et diuisiuum, exnunc in[1]) sequentibus de ipsa epistola in specie videamus, vt simul realis eius essencia tam in partibus appareat quam in toto. ad cuius euidenciam et cognicionem multas elegantis stili presenti operi[2]) inserui epistolas, quas de magnorum dictatorum formulariis[3]) excerptas, dum hinc inde vicio scriptorum esset erratum multipliciter in eisdem, et incongruo nimis ordine registrate, de paruitate mei ingenioli vtcunque potui correxi, ipsas ordine congruo connectendo.

Primo quidem ecclesiasticas, vtpote papales quascunque huiusmodi formas[4]) reperi, sub inmediata quadam continuacione ordinarie collocaui.

Deinde litteras imperatorum et regum romanorum eo modo, nullis aliis mediantibus, continuaui.

Postea formas exempcionum et libertatum que solent dari subditis ab eisdem imperatoribus et regibus siue aliis principibus tam ecclesiasticis quam secularibus.

Vltimo posui diuersarum[5]) materiarum litteras generales.

Et sciendum, quod sicut quelibet subscriptarum epistolarum sev litterarum specialem quendam tenorem continet inclusiue, qui ex proprietate ipsius materie dinoscitur emanare, sic singule earundem litterarum generalis cuiusdam tenoris formulam continent exclusiue. quam formulam quemue tenorem subtiliter contemplando omnis ydoneus et industrius notarius sicut nasum cereum secundum diuersam negociorum qualitatem ad diuersas coaptare poterit personas, licet condicione dispares et inpares[6]) dignitate,

1) C: *exnunc et in.*
2) B: *operis.*
3) B: *formulis.*
4) B: *forme.*
5) B: *diuersas.*
6) C: *condicione inpares et disperdes.*

quemadmodum in tabula super toto opere edita luce clarius apparebit.

Verum[1]) sicut caput virtutem membris influit, tanquam sensuum principalium concentiuum, reliquumque corporis habilitat et venustat, a simili sui natura exordium in capite ac preambulo tocius sequentis materie positum, dummodo eidem materie per omnia sit consonum, ipsam tanquam sydus matutinum irradiat et decorat. et propter hoc etiam alio nomine captacio beniuolencie dicitur, eo quod beniuolum reddat animum auditoris.

Cum autem secundum infinitatem materiarum infinita possint haberi exordia, ad habendam eorum[2]) cognicionem et formam conatus sum ponere pauca de pluribus. primo ecclesiastica. secundo principum secularium specialia. deinde priuilegiorum.[3]) deinde conmunia.

Nunc de omnibus videamus. sie folgen denn auch unter beobachtung der angegebenen eintheilung in B von fol. 31 sp. 1 bis fol. 37 sp. 2, und in C von fol. 21' sp. 1 bis fol. 24' sp. 1, worauf sich sodann das prooemium in tractatum prouerbiorum wie nachsteht anschliesst.

Expedito in premissis sub exemplis sufficientibus tractatu[4]) exordiorum, per que vt dictum est epistolarum sev litterarum principia decorantur, nunc pauca quedam de pluribus censui prouerbia annectenda, que ydoneus notarius cuilibet parti epistole preter salutacionem[5]) potest inserere, hoc prouiso vt eadem prouerbia — quociens veniunt in medium — et precedenti materie si requiritur aut sequenti tenori cui[6]) forte respondere videntur omnimode se coaptent.

Est autem prouerbium stricte sumptum figurata quedam locucio, aliud sonans atque aliud significans. quod et parabola dici potest. tali modo non sumitur hic. verum prout hoc loco ponitur,[7]) large sumptum prouerbium est quedam moralis sentencia, annexe sibi alicuius racionis amminiculo approbata, idem sonans idemque significans. que sane sentencia idem operatur decus in epistola quod in annulo margarita.

Nunc igitur de eisdem prouerbiis exemplariter videamus. sie folgen denn auch in B von fol. 37' sp. 1 bis fol. 38' sp. 2, in C von fol. 24' sp. 1 bis fol. 25 sp. 1.

1) C: *verum quoniam.*
2) C: *eorundem.*
3) B: *priuilegia.*
4) C: *in tractatu.*
5) B: *salutacioni.*
6) B: *si.*
7) C: *accipitur.*

Pars principalis quinta.

Incipit prohemium in opus sequens.

Elucidatis ab inicio tam in genere quam in specie hiis que tam de substancia quam sollempnitate sunt epistole, et postea demonstratis quarundam litterarum formis que in curiis principum dari solent, nunc de epistola prout est in sui ipsius essencia realiter et exemplariter videamus, ponendo videlicet formas litterarum que missiles dicuntur, circa quarum cognicionem presentis operis principaliter versatur intencio, eo quod magis habeantur in vsu aput modernos.

Primo itaque[1]) ponuntur littere papales tamquam spirituales. secundo imperatorum et regum romanorum tamquam seculares. post hec libertatum littere. vltimo generales.

Nach dieser eintheilung folgen nun die musterstücke selbst, der zahl nach 237[2]) im ganzen, wovon allerdings die numer 237 sich nur in C findet, aber nicht in allen handschriften in ihrer reihenfolge zusammenstimmend. in der ersten abtheilung, den litterae papales, besteht in B C D bis auf die numern 39 und 40 keine abweichung. auch in der zweiten, nämlich den litterae imperatorum et regum romanorum, herrscht bis zu numer 51 und beziehungsweise 82 übereinstimmung, welche von dort weg aufhört. die folgende tabelle gewährt einen überblick über das gegenseitige verhältniss der einzelnen handschriften. neben der laufenden aus B und D hergestellten numer der ganzen sammlung findet sich nämlich in den rubriken die betreffende laufende numer der einzelnen handschriften, unter welcher wir die in ihnen selbst angemerkten distinctionen und den platz bezeichnen wo sie in den codices

1) B: *ita*.

2) Die handschrift B zählt aus dem schon in den vorbemerkungen s. 722 angegebenen grunde nur 216. Die handschrift C hat deren 239, wovon aber 178 und 179 später als 213 und 212 nochmal aufgenommen sind.

immer ihre stelle einnehmen. ausserdem musste noch von numer 70 an in der spalte der handschrift C eine weitere zählung angeführt werden, welche diese von dort weg am rande mit den wie bisher schon — mit den distinctionen übereinstimmenden, so nunmehr ohne rücksicht auf dieselben — regelmässig neben gesetzten festen rothen zahlen nach einer neuen eintheilung[1]) bis an das ende fortführt, welche wir unter den distinctionen in klammern anfügen. von numer 84 an hört daselbst auch die alte zählung der distinctionen auf.

So tritt der stand der mustersammlung in den einzelnen handschriften klar vor augen. für die genauere untersuchung wäre hiebei nicht zu übersehen, dass die hier erscheinende reihenfolge — wenigstens in der abtheilung der litterae libertatum — nicht zu der zählung stimmt welche gegen den schluss der pars principalis tertia unter den ziffern 5 und 6 oben seite 788 sich angedeutet findet.

Noch haben wir es für zweckmässig erachtet, in besonderen rubriken auch die nachweise beizufügen, wo sonst entweder in unserer eigenen sammlung[2]) oder in den gedruckten formelbüchern der curia regis[3]) und des Peter von Schwäbischhall[4]) sich entsprechende oder übereinstimmende muster finden.

1) Während nämlich in B ganz übereinstimmend mit der angabe des compilators selbst vier abtheilungen:
a) litterae papales, von num. 1 bis 52,
b) litterae imperatorum et regum romanorum, von num. 53—177,
c) litterae libertatum, von num. 178—193,
d) litterae generales, von num. 194—237,
gemacht sind, ist hier folgende eintheilung gewählt:
a) litterae papales, wie oben,
b) litterae imperatorum et regum romanorum, woselbst nun plötzlich — anfangs noch neben der beifügung der fortlaufenden distinctionen — von num. 70 an neu gezählt wird,
c) litterae regum,
d) litterae priuilegiorum exemtionum sive libertatum, worauf wieder
e) litterae papales imperatorum atque regum bis zum schlusse folgen,
neben welche abtheilungszahlen wir die je betreffende numer des randes in klammern beifügen.

2) In diesem falle unter der römischen zahl ihrer einzelnen stücke.

3) Summa curiae regis, ein formelbuch aus der zeit könig Rudolf's I und Albrecht's I, mitgetheilt von Stobbe im archive für kunde österreichischer geschichtsquellen XIV s. 307—385.

4) Als summa de literis missilibus herausgegeben von Firnhaber in den fontes rerum austriacarum, zweite abtheilung, VI s. 1—123.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
1.	1. 1. dist. 2.*) fol. 39. 1.	1. 1. dist. 2.*) fol. 25. 1.	1.	
2.	2. 1. dist. 3. fol. 39'. 1.	2. 1. dist. 3. fol. 25. 2.	2.	
3.	3. 1. dist. 4. fol. 39'. 1.	3. 1. dist. 4. fol. 25. 2.	3.	
4.	4. 1. dist. 5. fol. 40. 1.	4. 1. dist. 5. fol. 25'. 1.	4.	
5.	5. 1. dist. 6. fol. 40'. 1.	5. 1. dist. 6. fol. 25'. 1.	5.	
6.	6. 1. dist. 7. fol. 41, 1.	6. 1. dist. 7. fol. 25'. 2.	6.	? 227.
7.	7. 1. dist. 8. fol. 41. 2.	7. 1. dist. 8. fol. 25'. 2.	7.	
8.	8. 1. dist. 9. fol. 41'. 2.	8. 1. dist. 9. fol. 26. 1.	8.	
9.	9. 1. dist. 10. fol. 42. 2.	9. 1. dist. 10. fol. 26. 2.	9.	
10.	10. 1. dist. 11. fol. 43. 1.	10. 1. dist. 11. fol. 26'. 1.	10.	
11.	11. 1. dist. 12. fol. 43'. 1.	11. 1. dist. 12. fol. 26'. 2.	11.	
12.	12. 1. dist. 13. fol. 44'. 1.	12. 1. dist. 13. fol. 27. 1.	12.	
13.	13. 1. dist. 14. fol. 45'. 2.	13. 1. dist. 14. fol. 27'. 1.	13.	
14.	14. 1. dist. 15. fol. 46'. 1.	14. 1. dist. 15. fol. 27'. 2.	14.	

*) Als dist. 1 ist das bereits mitgetheilte prooemium in opus sequens gezählt.

Num.	B.	C.	D.	VII.	Cur. reg.	Petrus.
15.	15. 1. dist. 16. fol. 47. 1.	15. 1. dist. 16. fol. 28. 2.	15.	XI. 69. oben s. 317-321.	182.*)	
16.	16. 1. dist. 17. fol. 47'. 2.	16. 1. dist. 17. fol. 28. 2.	16.			
17.	17. 1. dist. 18. fol. 48. 1.	17. 1. dist. 18. fol. 28'. 1.	17.			
18.	18. 1. dist. 19. fol. 48'. 2.	18. 1. dist. 19. fol. 28'. 2.	18.			
19.	19. 1. dist. 20. fol. 49. 2.	19. 1. dist. 20. fol. 29. 1.	19.			? 100.
20.	20. 1. dist. 21. fol. 49'. 2.	20. 1. dist. 21. fol. 29. 2.	20.			
21.	21. 1. dist. 22. fol. 50. 2.	21. 1. dist. 22. fol. 29'. 1.	21.			
22.	22. 1. dist. 23. fol. 50'. 2.	22. 1. dist. 23. fol. 29'. 1.	22.			
23.	23. 1. dist. 24. fol. 51. 2.	23. 1. dist. 24. fol. 29'. 2.	23.			
24.	24. 1. dist. 25. fol. 51'. 2.	24. 1. dist. 25. fol. 30. 1.	24.			
25.	25. 1. dist. 26. fol. 53. 1.	25. 1. dist. 26. fol. 30'. 1.	25.			
26.	26. 1. dist. 27. fol. 53. 2.	26. 1. dist. 27. fol. 30'. 1.	26.			
27.	27. 1. dist. 28. fol. 54'. 1.	27. 1. dist. 28. fol. 31. 1.	27.			

*) Der verfasser der summa curiae regis hängt nach dem schlusse des päbstlichen briefes, ohne einen absatz zu machen, eine reihe ganz allgemeiner sinnsprüche an. Stobbe a. a. o. s. 349.

Num.	B.	C.	D.	Num.	B.	C.	D.
28.	28. 1. dist. 29. fol. 55. 2.	28. 1 dist. 29. fol. 31'. 1.	28.	42.	42. 1. dist. 43. fol. 61'. 2.	42. 1. dist. 43. fol. 34. 2.	42.
29.	29. 1. dist. 30. fol. 56. 1.	29. 1. dist. 30. fol. 31'. 2.	29.	43.	43. 1. dist. 44. fol. 62. 2.	43. 1. dist. 44. fol. 34. 2.	43.
30.	30. 1. dist. 31. fol. 56. 2.	30. 1. dist. 31. fol. 31'. 2.	30	44.	44. 1. dist. 45. fol. 62'. 2.	44. 1. dist. 45. fol. 34'. 1.	44.
31.	31. 1. dist. 32. fol. 56'. 2.	31. 1. dist. 32. fol. 32. 1.	31.	45.	45. 1. dist. 46. fol. 63'. 2.	45. 1. dist. 46. fol. 34'. 2.	45.
32.	32. 1. dist. 33. fol. 57. 1.	32. 1. dist. 33. fol. 32. 2.	32.	46.	46. 1. dist. 47. fol. 63'. 2.	46. 1. dist. 47. fol. 35. 1.	46.
33.	33. 1. dist 34. fol. 57'. 1.	33. 1. dist. 34. fol. 32. 2.	33.	47.	47. 1. dist. 48. fol. 64'. 1.	47. 1. dist. 48. fol. 35. 2.	47.
34.	34. 1. dist. 35. fol. 58. 1.	34. 1. dist. 35. fol. 32'. 2.	34.	48.	48. 1. dist. 49. fol. 64'. 2.	48. 1. dist. 49. fol. 35'. 1.	48.
35.	35. 1. dist. 36. fol. 58'. 2.	35. 1. dist. 36. fol. 33. 1.	35.	49.	49. 1. dist. 50. fol. 65. 2.	49. 1. dist. 50. fol. 35'. 1.	49.
36.	36. 1. dist. 37. fol. 59. 2.	36. 1. dist. 37. fol. 33. 1.	36.	50.	50. 1. dist. 51. fol. 66. 1.	50. 1. dist. 51. fol. 36. 1.	50
37.	37. 1. dist. 38. fol. 59'. 1.	37. 1. dist. 38. fol. 33. 2.	37.	51.	51. 1. dist. 52. fol. 66. 2.	51. 1. dist. 52. fol. 36. 1.	51.
38.	38. 1. dist. 39. fol. 59'. 2.	38. 1. dist. 39. fol. 33. 2.	38.	52.	54. 1. dist. 53. fol. 68. 1.	52. 1. dist. 53. fol. 36'. 1.	52.
39.	39. 1. dist. 40. fol. 60. 2.	40. 1. dist. 41. fol. 33'. 2.	39.	53.	55. 2. dist. 1. fol. 68'. 1.	53. 2. dist. 1. fol. 37. 1.	53.
40.	40. 1. dist. 41. fol. 60'. 1.	39. 1. dist. 40. fol. 33'. 1.	40.	54.	56. 2. dist. 2. fol. 68'. 2.	54. 2. dist. 2. fol. 37. 1.	54.
41.	41. 1. dist. 42. fol. 60'. 2.	41. 1. dist. 42. fol. 33'. 2.	41.	55.	57. 2. dist. 3. fol. 69. 1.	55. 2. dist. 3. fol. 37. 1.	55.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
56.	58. 2. dist. 4. fol. 69. 2.	56. 2. dist. 4. fol. 37. 2.	56.	
57.	59. 2. dist. 5. fol. 69'. 1.	57. 2. dist. 5. fol. 37. 2.	57.	
58.	60. 2. dist. 6. fol. 69'. 2.	58. 2. dist. 6. fol. 37'. 1.	58.	
59.	61. 2. dist. 7. fol. 69'. 2.	59. 2. dist. 7. fol. 37'. 1.	59.	
60.	62. 2. dist. 8. fol. 70. 1.	60. 2. dist. 8. fol. 37'. 2.	60.	
61.	63. 2. dist. 9. fol. 70. 2.	61. 2. dist. 9. fol. 37'. 2.	61.	
62.	64. 2. dist. 10. fol. 70'. 1.	62. 2. dist 10. fol. 38. 1.	62.	
63.	65. 2. dist. 11. fol. 70'. 2.	63. 2. dist. 11. fol. 38. 1.	63.	
64.	66. 2. dist. 12. fol. 71. 2.	64. 2. dist. 12. fol. 38. 2.	64.	
65.	67. 2. dist. 13. fol. 71'. 1.	65. 2. dist 13. fol. 38'. 1.	65.	
66.	68. 2. dist. 14. fol. 71'. 2.	66. 2. dist. 14. fol. 38'. 1.	66.	
67.	69. 2. dist. 15. fol. 72. 1.	67. 2. dist. 15. fol. 38'. 2.	67.	
68.	70. 2. dist. 16. fol. 72. 2.	68. 2. dist. 16. fol. 39. 1.	68.	

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
69.	71. 2. dist. 17. fol. 72'. 1.	69. 2. dist 17. fol. 39. 1	69.	
70.	72. 2. dist. 18. fol. 72'. 2.	70.[1] 2. dist. 18. fol. 39. 2. (3. c. 1.)	70.	263.[2]
71.	73. 2. dist. 19. fol. 73. 1.	71. 2. dist. 19. fol. 39. 2. (3. c. 2.)	71.	
72.	74. 2. dist. 20. fol. 73. 2.	72. 2. dist. 20. fol. 39'. 1. (3. c. 3.)	72.	
73.	75. 2. dist. 21. fol. 73'. 2.	73. 2. dist. 21. fol. 39'. 2. (3. c. 4.)	73.	
74.	76. 2. dist. 22. fol. 74. 1.	74. 2. dist. 22. fol. 40. 1. (3. c. 5.)	74.	
75.	77. 2. dist. 23. fol. 74. 1.	75. 2. dist. 23. fol. 40. 1. (3. c. 6.)	75.	73.
75.	78. 2. dist. 24. fol. 74'. 1.	76. 2. dist. 24. fol. 40. 2. (3. c. 7.)	76.	77.
77.	79. 2. dist. 25. fol. 74'. 2.	77. 2. dist. 25. fol. 40. 2. (3. c. 8.)	77.	1.
78.	80. 2. dist. 26. fol. 75. 1.	78. 2. dist. 26. fol. 40'. 1. (3. c. 9.)	78.	5.
79.	81. 2. dist. 27. fol. 75. 2.	79. 2. dist. 27. fol. 40'. 1. (3. c. 10.)	79.	6.

1) Von hier an beginnt die vorhin s. 793 erwähnte neue zählung besonderer kapitel.

2) Hier lautet das rubrum: rex litteris suis obligat se ad recipiendam certo die in eisdem expresso coronam a domino papa. Stobbe bemerkt hiebei s. 364, dass unsere num. 70 in C länger sei.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
80.	82. 2. dist. 28. fol. 75. 2.	80. 2. dist. 28 fol. 40'. 2. (3. c. 11.)	80.	72.
81.	83. 2. dist. 29. fol. 75'. 1.	81. 2. dist. 29. fol. 40'. 2. (3. c. 12.)	81.	81.
82.	84. 2. dist. 30 fol. 75'. 2.	82. 2. dist. 30. fol. 40'. 2. (3. c. 13.)	82.	79.
83.	—	193. fol. 54. 1. (5. c. 15.)	83.	
84.	—	194. fol. 54. 1. (5. c. 16.)	84.	154.
85.	85. 2. dist. 33. fol. 75'. 2.	83. 2. dist. 33. fol. 41. 1. (3. c. 14.)	85.	
86.	86. 2. dist. 34. fol. 76. 2.	84. 2. dist. 34. fol. 41. 1. (3. c. 15.)	86.	
87.	—	195. fol. 54. 2. (5. c. 17.)	87.	46.
88.	—	196. fol. 54. 2. (5. c. 18.)	88.	
89.	—	197. fol. 55. 1. (5. c. 19.)	89.	
90.	87. 2. dist. 38. fol. 76'. 1.	85. fol. 41. 2. (3. c. 16.)	90.	276.
91.	88. 2. dist. 39. fol. 77. 1.	86. fol. 41'. 1. (3. c. 17.)	91.	? 7.
92.	89. 2. dist. 40. fol. 77. 1.	87. fol. 41'. 1. (3. c. 18.)	92.	10.
93.	—	182. fol. 52'. 1. (5. c. 4.)	93.	? 43.
94.	—	183. fol. 52'. 2. (5. c. 5.)	94.	65.
95.	90. 2. dist. 43. fol. 77. 2.	88. fol. 41'. 2. (3. c. 19.)	95.	67.
96.	—	184. fol. 52'. 2. (5. c. 6.)	96.	151.
97.	91. 2. dist. 45. fol. 77'. 1.	89. fol. 41'. 2. (3. c. 20.)	97.	
98.	92. 2. dist. 46 fol. 77'. 2.	90. fol. 42. 1. (3. c. 21.)	98.	
99.	93. 2. dist. 47. fol. 77'. 2.	91. fol. 42. 1. (3. c. 22.)	99.	
100.	—	185. fol. 53. 1. (5. c. 7.)	100.	? 89.
101.	94. 2. dist. 49. fol. 78. 1.	92. fol. 42. 2. (3. c. 23.)	101.	
102.	—	227. fol. 58'. 2. (5. c. 49.)	102.	66.
103.	95. 2. dist. 51. fol. 78'. 1.	93. fol. 42'. 1. (3. c. 24.)	103.	
104.	96. 2. dist. 52. fol. 78'. 2.	94. fol. 42'. 1. (3. c. 25.)	104.	71.
105.	97. 2. dist. 53. fol. 78'. 2.	95. fol. 42'. 1. (3. c. 26.)	105.	109.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
106.	—	186. fol. 53. 1. (5. c. 8.)	106.	108.
107.	98. 2. dist. 55. fol. 79. 1.	96. fol. 42'. 2. (3. c. 27.)	107.	176.
108.	—	187. fol. 53. 2. (5. c. 9.)	108.	180.
109.	—	188. fol. 53. 2. (5. c. 10.)	109.	
110.	53. fol. 67'. 2.	189. fol. 53'. 1. (5. c. 11.)	110.	
111.	157. fol. 91'. 2.	190. fol. 53'. 1. (5. c. 12.)	111.	
112.	99. 2. dist. 60. fol. 79. 1.	97. fol. 42'. 2. (3. c. 28.)	112.	
113.	156. fol. 91'. 1.	228. fol. 59. 1. (5. c. 50.)	113.	
114.	100. 2. dist. 62. fol. 79. 2.	98. fol. 42'. 2 (3. c. 29.)	114.	158.
115.	101. 2. dist. 63. fol. 79. 2	99. fol. 43. 1 (3. c. 30.)	115.	187.*)
116.	102. 2. dist. 64 fol. 79'. 1.	100. fol. 43. 1. (3. c. 31.)	116.	
117.	—	191. fol. 53'. 1. (5. c. 13.)	117.	33.
118.	103. 2. dist. 66 fol. 79'. 2.	101. fol. 43. 1. (3. c. 32.)	118.	
119.	104. 2. dist. 67. fol. 80. 2.	102. fol. 43. 2 (3. c. 33.)	119.	189.
120.	105. 2 dist. 68. fol. 80. 2	103. fol. 43'. 1. (3. c. 34.)	120.	
121.	106. 2. dist. 69 fol. 80'. 1.	104. fol. 43'. 1. (3. c. 35.)	121.	130.
122.	—	192. fol. 53'. 2. (5. c. 14.)	122	115.
123.	107. 2. dist. 71. fol. 81. 1.	105. fol. 43'. 2 (3. c. 36.)	123.	
124.	108. 2. dist. 72 fol. 81. 1.	106. fol. 43'. 2. (3. c. 37.)	124	178.
125.	109. 2. dist. 73. fol. 81. 2.	107. fol. 44. 1. (3. c. 38.)	125	186.
126.	110. 2. dist. 74 fol. 81. 2	108. fol. 44. 1. (3. c. 39.)	126	198a.
127.	111. 2. dist. 75. fol. 81'. 1.	109. fol. 44. 1. (3. c. 40.)	127.	
128.	112. 2. dist. 76. fol. 81'. 1.	110. fol. 44. 1. (3. c. 41.)	128.	
129.	—	229. fol. 59. 1 (5. c. 51.)	129.	? 97.
130.	113. 2. dist. 78. fol. 81'. 1.	111. fol. 44. 1 (3. c. 42.)	130.	101.

*) Im zweiten theile nämlich, da den ersten unsere num. 208 bildet.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
131.	114. 2. dist. 79. fol. 81'. 2.	112. fol. 44. 2. (3. c. 43.)	131.	
132.	115. 2. dist. 80. fol. 81'. 2.	113. fol. 44. 2. (3. c. 44.)	132.	111.
133.	116. 2. dist. 81. fol. 82. 1.	114. fol. 44. 2. (3. c. 45.)	133.	? 28.
134.	—	198. fol 54'. 2. (5. c. 20.)	134.	? 132.
135.	52. fol. 67'. 1.	199. fol. 54'. 2. (5. c. 21.)	135.	134.
136.	—	200. fol. 55. 1. (5. c. 22.)	136.	? 98.
137.	117. 2. dist. 85. fol. 82. 1.	115. fol. 44 2. (3. c. 46.)	137.	100.
138.	—	201. fol. 55. 1. (5. c. 23.)	138.	
139.	118. 2. dist. 87. fol. 82. 2.	116. fol. 44'. 1. (3. c. 47.)	139.	
140.	119. 2. dist. 88. fol. 82'. 1.	117. fol. 44'. 1. (3. c. 48.)	140.	219.
141.	—	202. fol. 55. 2. (5. c. 24.)	141.	
142.	124. fol. 83. 2.	203. fol. 55'. 2. (5. c. 25.)	142.	
143.	120. 2. dist. 91. fol. 82'. 2.	118. fol. 44. 2. (3. c. 49.)	143.	
144.	121. 2. dist. 92. fol. 83. 1.	119. fol. 44. 2. (3. c. 50.)	144.	
145.	122. 2. dist. 93. fol. 83. 2.	120. fol. 45. 1. (3. c. 51.)	148.	251.
146.	123. 2. dist. 94. fol. 83'. 1.	121. fol. 45. 1. (3. c. 52.)	149.	
147.	125. 2. dist. 95. fol. 82'. 2.	204. fol. 55'. 2. (5. c. 26.)	145.	
148.	126. 2. dist. 96. fol. 84. 1.	205. fol. 55'. 2. (5. c. 27.)	146.	
149.	127. 2. dist. 97. fol. 84. 2.	206. fol. 56. 1. (5. c. 28.)	147.	
150.	128. 2. dist. 98. fol. 84'. 1.	122. fol. 44. 2. (3. c. 53.)	150.	147.
151.	129. 2. dist. 99. fol. 84'. 2.	207. fol. 56. 1. (5. c. 29.)	151.	155.
152.	130. 2. dist. 100. fol. 85. 1.	123. fol. 45. 2. (3. c. 54.)	152.	211.
153.	131. 2. dist. 101. fol. 85. 2.	124. fol. 45. 2. (3. c. 55.)	153.	166.
154.	132. 2. dist. 102. fol. 85. 2.	208. fol. 56. 2. (5. c. 30.)	154.	190.
155.	133. 2. dist. 103. fol. 85'. 1.	125. fol. 45. 2. (3. c. 56.)	155.	191.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Albr.
156.	134. 2. dist. 104. fol. 85'. 2.	126. fol. 45'. 1. (3. c. 57.)	156.	269.	? 22.
157.	135. 2. dist. 105. fol. 86. 1.	209. fol. 56'. 1. (5. c. 31.)	157.	237.	
158.	136. 2. dist. 106. fol. 86. 2.	127. fol. 45'. 1. (3. c. 58.)	158.	272.	
159.	137. 2. dist. 107. fol. 86'. 1.	128. fol. 45'. 2. (3. c. 59.)	159.		
160.	138. 2. dist. 108. fol. 87. 1.	210. fol. 56'. 1. (5. c. 32.)	160.		
161.	139. 2. dist. 109. fol. 87. 2.	129. fol. 46. 1. (3. c. 60.)	161.	274.	
162.	140. 2. dist. 110. fol. 87'. 1.	130. fol. 46. 1. (3. c. 61.)	162.	275.	
163.	141. 2. dist. 111. fol. 87'. 1.	131. fol. 46. 1. (3. c. 62.)	163.	283.	
164.	142. 2. dist. 112. fol. 88. 1.	132. fol. 46. 2. (3. c. 63.)	164.	290.	
165.	143. 2. dist. 113. fol. 88. 2.	133. fol. 46. 2. (3. c. 64.)	165.		
166.	144. 2. dist. 114. fol. 88'. 1.	211. fol. 56'. 1. (5. c. 33.)	166.	285.	
167.	145. 2 dist 115. fol. 88'. 2.	179. 212. fol. 51'. 2. und 56'. 2. (5. c. 1 und 34.)	167.	280.	

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
168.	146. 2. dist.116. fol. 89. 2.	178. 213. fol. 51'. 2. und 57. 1. (4. c. 45. und 5. c. 35.)	168.	
169.	147. 2. dist.117. fol. 89'. 1.	214. fol. 57. 1. (5. c. 36.)	169.	217.
170.	148. 2. dist.118. fol. 89'. 2.	215. fol. 57. 2. (5. c. 37.)	170.	228.
171.	149. 2. dist.119. fol. 90. 1.	216. fol. 57. 2. (5. c. 38.)	171.	232.
172.	150. 2. dist.120. fol. 90. 1.	217. fol. 57'. 1. (5. c. 39.)	172.	233.
173.	151. 2. dist. 121. fol. 90. 2.	218. fol. 57'. 1. (5. c. 40.)	173	264.
174.	152. 2. dist.122. fol. 90'. 1.	219. fol. 57'. 1. (5. c. 41.)	174.	265.
175.	153. 2. dist.123. fol. 90'. 2.	220. fol. 57'. 2. (5 c. 42.)	175.	266.
176.	154. 2. dist.124. fol. 91. 1.	221. fol. 57'. 2. (5. c. 43.)	176.	238.
177.	155. 2. dist.125. fol. 91. 2.	222. fol. 58. 1. (5. c. 44.)	177.	
178.	158. 3. dist. 1. fol. 92. 1.	134. fol. 46'. 1. (4. c. 1.)	178.	

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
179	159. 3. dist. 2. fol. 92. 2.	135. fol. 46'. 1. (4. c. 2.)	179.	? 137.
180.	160. 3. dist. 3. fol. 92'. 2.	136. fol. 46'. 2. (4. c. 3.)	180.	146.
181.	161. 3. dist. 4. fol. 92'. 2.	137. fol. 46'. 2. (4. c. 4.)	181.	
182.	162. 3. dist. 5. fol. 93. 1.	138. fol. 47. 1. (4. c. 5.)	182.	
183.	163. 3. dist. 6. fol. 93'. 1.	223. fol. 58. 2. (5. c. 45.)	183.	206.
184.	164. 3. dist. 7. fol. 93'. 2.	224. fol. 58. 2. (5. c. 46.)	184.	257.
185.	165. 3. dist. 8. fol. 94. 1.	225. fol. 58'. 1. (5. c. 47.)	185.	
186.	166. 3. dist. 9. fol. 94. 2.	226. fol. 58'. 1. (5. c. 48.)	186.	
187.	167. 3. dist. 10. fol. 94'. 1.	172. fol. 51. 1. (4. c. 39.)	187.	
188.	168. 3. dist. 11. fol. 95. 1.	173. fol. 51. 2. (4. c. 40.)	188.	244.
189.	169. 3. dist. 12. fol. 95. 2.	174. fol. 51. 2. (4. c. 41.)	189.	245.
190.	170. 3. dist. 13. fol. 95. 2.	175. fol. 51. 2. (4. c. 42.)	190.	

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.
191.	171. 3. dist. 14. fol. 95'. 2.	230. fol. 59. 1 (5. c. 52.)	191.	
192.	172. 3. dist. 15. fol. 95. 2.	176. fol. 51'. 1. (4. c. 43.)	192.	
193.	173. 3. dist. 16. fol. 96. 1.	177. fol. 51'. 1. (4. c. 44.)	193.	
194.	174. 4. dist. 1. fol. 96'. 1.	231. fol. 59. 2. (5. c. 53.)	194.	68.
195.	175. 4. dist. 2. fol. 96'. 2.	139. fol. 47. 1. (4. c. 6.)	195.	
196.	176. 4. dist. 3. fol. 97. 1.	140. fol. 47. 2. (4. c. 7.)	196.	173.
197.	177. 4. dist. 4. fol. 97'. 1.	141. fol. 47. 2. (4. c. 8.)	197.	? 175.
198.	178. 4. dist. 5. fol 97'. 2.	142. fol. 47'. 1. (4. c. 9.)	198.	
199.	179. 4. dist. 6. fol. 98. 1.	233. fol. 59'. 2. (5. c. 55.)	199.	123.
200.	180. 4. dist. 7. fol. 98. 1.	234. fol. 60. 1. (5. c. 56.)	200.	
201.	181. 4. dist. 8. fol. 98. 2.	143. fol. 47'. 1. (4. c. 10.)	201.	
202.	182. 4. dist. 9. fol. 98'. 1.	235. fol. 60. 1. (5. c. 57.)	202.	
203.	183. 4. dist. 10. fol. 99. 1.	144. fol. 47'. 2. (4. c. 11.)	203.	188.
204.	184. 4 dist. 11. fol 99. 2.	145. fol. 47'. 2. (4. c. 12.)	204.	160.
205.	185. 4 dist. 12 fol. 99'. 2.	236. fol. 60. 2. (5. c. 58.)	205.	? 168.
206.	186. 4. dist. 13. fol. 100. 1.	237. fol. 60'. 1. (5. c. 59.)	206.	? 113.
207.	187. 4. dist. 14. fol. 100. 2.	238. fol. 60'. 1. (5. c. 60.)	207.	181.
208.	188. 4. dist. 15. fol. 100'. 1.	146. fol. 48. 1. (4. c. 13.)	208.	187.*)
209.	189. 4. dist. 16. fol. 101. 2.	232. fol. 59'. 1. (5. c. 54.)	209.	213.
210.	190. 4. dist. 17. fol. 101'. 1.	169. fol. 50'. 2. (4. c. 36.)	210	
211.	191. 4. dist. 18. fol. 101'. 2.	170. fol. 50'. 2. (4. c. 37.)	211.	221.
212.	192. 4. dist. 19. fol. 102. 2.	171. fol. 51. 1. (4. c. 38.)	212.	225.
213.	193. 4 dist. 20. fol. 102'. 1.	167. fol. 50'. 1. (4. c. 34.)	213.	286.
214.	194. 4. dist. 21. fol. 102'. 2	168. fol. 50'. 1. (4. c. 35.)	214.	

*) Im ersten theile nämlich, da den zweiten unsere num. 115 bildet.

Num.	B.	C.	D.	Cur. reg.	Petrus.
215.	195. 4. dist. 22. fol. 103. 1.	166. fol. 50'. 1. (4. c. 33.)	215.	138.	
216.	196. 4. dist. 23. fol. 103. 1.	153. fol. 49. 1. (4. c. 20.)	216.	144.	
217.	197. 4. dist. 24. fol. 103. 2.	154. fol. 49. 1. (4. c. 21.)	217.		
218.	198. 4. dist. 25. fol. 103'. 1.	152. fol. 48'. 2. (4. c. 19.)	218.	152.	
219.	199. 4. dist. 26. fol. 103'. 2.	155. fol. 49. 2. (4. c. 22.)	219.	162.	
220.	200. 4. dist. 27. fol. 104. 1.	156. fol. 49. 2. (4. c. 23.)	220.	171.	
221.	201. 4. dist. 28. fol. 104. 2.	157. fol. 49. 2. (4. c. 24.)	221.	208.	70.
222.	202. 4. dist. 29. fol. 104'. 1.	158. fol. 49'. 1. (4. c. 25.)	222.	215.	
223.	203. 4. dist. 30. fol. 104'. 2.	159. fol. 49'. 1. (4. c. 26.)	223.	271.	
224.	204. 4. dist. 31. fol. 104'. 2.	160. fol. 49'. 1. (4. c. 27.)	224.		
225.	205. 4. dist. 32. fol. 105. 2.	161. fol. 49'. 2. (4. c. 28.)	225.		
226.	206. 4. dist. 33. fol. 105'. 1.	162. fol. 49'. 2. (4. c. 29.)	226.		

Num.	A.	B.	C.	D.	E.
227.	(4.) dist. 34. fol. 31.	207. 4. dist. 34. fol. 105'. 2.	163. fol. 50. 1. (4. c. 30.)	227.	
228.	(4.) dist. 35. fol. 31'.	208. 4. dist. 35. fol. 106'. 1.	148. fol. 48. 2. (4. c. 15.)	228.	
229.	(4.) dist. 36. fol. 32.	209. 4. dist. 36. fol. 107. 1.	149. fol. 48'. 1. (4. c. 16.)	229.	
230.	(4.) dist. 37. fol. 32.	210. 4. dist. 37. fol. 107. 2.	150. fol. 48'. 1. (4. c. 17.)	230.	
231.	(4.) dist. 38. fol. 32'.	211. 4. dist. 38. fol. 107'. 1.	151. fol. 48'. 2. (4. c. 18.)	231.	
232	(4.) dist. 39. fol. 32'.	212. 4. dist. 39. fol. 107'. 2.	164. fol. 50. 2. (4. c. 31.)	232.	fol. 41.
233.	(4.) dist. 40. fol. 33.	213. 4. dist. 40. fol. 108. 2.	147. fol. 48. 2. (4. c. 14.)	233.	fol. 41.
234.	(4.) dist. 41. fol. 33.	214. 4. dist. 41. fol. 108'. 1.	239. fol. 60'. 2. (5. c. 61.)	234.	fol. 41'.
235.	(4.) dist 42. fol. 33'.	215. 4. dist. 42. fol. 109. 1.	165. fol. 50. 2. (4. c. 32.)	235.	fol. 42.
236.	(4.) dist. 43. fol. 33'.	216. 4. dist. 43. fol. 109. 2.	180. fol. 52. 1. (5. c. 2.)	236.	fol. 42.
237.			181. fol. 52. 12. (5. c. 3.)		

Was nunmehr die mustersammlung selbst betrifft, deren vollständiger abdruck einmal nicht möglich und nach manchen seiten hin für unseren behuf auch zwecklos wäre, von deren

beiläufigem inhalte aber doch die forscher in dem betreffenden zeitraume billiger weise einige kunde verlangen, theilen wir das schon in den vorbemerkungen seite 722 erwähnte register der handschrift C in der nach den codices B und D zusammenstimmenden reihenfolge, welche zweifelsohne auch die der leider unvollständigen handschriften A und E gewesen ist, dem leser mit, und fügen zugleich zur leichteren möglichkeit der untersuchung über das baumgartenberger werk wie der vergleichung mit andern derartigen allenfalls hieher einschlagenden sammlungen jedesmal die betreffenden anfänge der einzelnen stücke bei.

1) Incipiunt littere papales.

1. Papa prouincie ad fidem suscipiendam.

Lucis eterne lumine destitutus lucifer, caduca superbia procurante, celo contineri nequiens, eo quod.

2. Papa Romanorum regi, vt ad viciniora loca regni sui se conferat, sicut potest; et quod nunciet sibi aduentum suum; et quod mittat sibi solempnes nuncios, qui ipsum informent, quando ad coronam velit accedere, et alios tractatus quos habet cum rege Francie consumare.

Propter multa que frequenter occurrunt immo iam quodammodo inminent negocia, que non admittunt sine dispendio tarditatem, expedire putamus.

3. Papa Romanorum regi, insinuans ei quod se preparet ad coronacionem, excusando se quod tantum suam distulit promocionem.

Ardua precipue propensis digesta consiliis sentire pocius celeritatis solent ex directione conpendium quam pati dispendium tarditatis.

4. Papa Romanorum regi, ipsum inuitando ad coronandum cum rege Castelle, ne occasione ipsorum discordie negocium fidei et vtilitas ecclesie inpediatur.

Instancium negociorum dei votiua promocio vt votis fidelium in sui efficacia et acceleracione occurrat, et si christianitatis pacem multipliciter exigat.

5. Papa Romanorum regi, narrans sibi bonum zelum quem habet in prouisionibus ecclesiarum, et conmendans personam prouisam[1]) per eum. et reconmendat sibi ipsum, rogans quatenus regalia sibi concedat.

Inter curas multiplices et inmensas, quibus assidue angimur et distrahimur super vires, propensior mentem nostram.

6. Papa Romanorum regi, ipsum conmendando de nobilitate natiua et morali, et reconmendando sibi ecclesiam et episcopum, vt eos a violenciis et pressuris defendat.

1) Cod. *prouisas*.

Nobilis animi tui natiuitas, potentis nature creatricis officio ministrante, a claris progenitoribus tuis in propugnacionem.

7. Papa capitulo coloniensi, vt restituant castrum male occupatum regno vacante regi. scribit eciam regi, quod pacienter illud recipiat, nec bella et mortes hominum concitet.

In vestris actibus illius prouidencie studium seruare vos conuenit, vt videlicet per iusticie semitam incedentes.

8. Papa tali prouincie ad fidem suscipiendam.

Creator tocius creature, deus et homo, ad introitum regni celestis nos regenerans

9. Papa Romanorum regi, conmendando ipsum multipliciter, et excusando nuncios suos et se ipsum de longa mora quam in curia fecerunt, conmendando ipsos nuncios de prudencia et diligencia. et reconmendat regi nuncium quem ad eum dirigit. et significat sibi, quod nuncios suos benigne audiuit, et quod scripsit omnibus fidelibus regni Alamanie quod sibi adhereant consiliis auxiliis et fauore.

Grande matri prouenit gaudium ex filii bonitate, vixque aliquid est quod ita parentes letificet sicut sapiencia et probitas filiorum.

10. Papa incolis Sycilie, narrando quomodo ipsos diligit, et conmendando personam eius cui prouinciam Sycilie conmittit, precipiens ipsis vt sibi tam in spiritualibus quam in temporalibus plene obediant, conminando rebellibus quod omnes sentencias quas predictus rector in ipsos tulerit ipse ratas habebit et exequetur.

Ad diuersas mundi prouincias ex officii nostri debito intente cogitacionis extendentes aciem, et vndique per orbem pro salubri statu.

11. Papa episcopo coloniensi, conmendando sibi electum regem multis modis de fortitudine siue constancia audacia fidelitate largitate et deuocione, et referens sibi grates quod ipsum procurauit eligi. et reconmendat sibi ipsum, precipiens quod sibi assistat in omnibus quibus potest consiliis auxiliis et fauore.

Dum magnifica et pia gesta katholicorum regum et principum orbis terre ante oculos mentis nostre reducimus, dum clara et deuota ipsorum opera diligenter aduertimus.

12. Papa apostolice sedis legato. significat et deplangit contrarium euentum quem rex Francie habuit in terra Sarracenorum, conmendando regem de strennuitate, et deplorando christianos ibi interemptos et captos, et mandando sibi quod omnes archiepiscopos sue legacionis inducat vt deum orent quod ipse confortet regem contra Sarracenos et quod sibi securum iter et transitum siue reditum prebeat, et quod per singulas ciuitates et dyoceses faciant orari vt deus ecclesiam de tanta tribulacione velit conso-

lari et terram quam suo sanguine consecrauit sui[1]) potencia de infidelium manibus eripiat.

Propinatum nobis (nuper) ab oriente dire amaritudinis calicem cum lacrimis haurientes, in amara nimis et tristia prorumpere cogimur.

13. Papa regi Tartarorum, quod predicatores verbi diuini per eum missos benigne in suo regno recipiat et audiat et promoueat.

Deus creator omnium, pius sator et amator hominum, qui (quia) neminem wlt perire, cunctos — vt fiant salui — venire desiderat.

14. Papa vniuersis archiepiscopis et episcopis regni, arguendo eorum negligenciam, et excitando eorum officium vt circa correctionem subditorum vigilent diligenter.

In vinea domini Sabaoth cultores licet inmeriti positi et custodes, debemus nos diuinis allicere ministeriis, vt in plenitudine.

15. Papa sollicitat episcopum ad visitandum et corrigendum, conminando sibi penam et diuinam et temporalem, si in visitacione et morum reformacione negligens fuerit inuentus.

Ecce venit deus sempiternus et dominus qui fundauit terminos orbis terre, citans nos in voce archangeli et in tuba nouissima ad concilium generale.

16. Papa duci Austrie, vel alicui alio, inducendo eum ad obsequium fidelitatis Cesari exhibendum, ad fidem catholicam promouendam, et statum imperii ampliandum et recuperandum, ostendens sibi quantum ex hoc mereatur apud eum.

Si gratis illapsa tibi desuper munerum beneficia diuinorum gratis assumis, aliud digne non valens, te ipsum in laudis sacrificium.

17. Papa regi Sycilie, condolendo sibi de morte parentum suorum, et consolando ipsum super obitu ipsorum, promittens sibi auxilium et consilium, et ipsum tueri et fouere.

Quod prima primi lactis pocula tibi dominus absinthio miscuit, quod vix bene balbucientem infanciam quasi continua reddidit lamentacione desertam.

18. Papa ducisse Austrie, conpaciendo ei et condolendo de obitu mariti sui, consolando ipsam, et rogando vt se abstineat a mesticia et merore, promittens ipsam et filium suum prosequi gracia et fauore.

Quod potati doloris amaritudine amaricate filie nostre consolacionis haustum proponimus propinandum, sinceritas efficit caritatis, que nil humanum.

19. Papa plangit episcopum occisum, exprimens modum et qualitatem occisionis eius quam habuerunt imperii occi-

1) Cod. *siue?*

sores, et detestando scelus nequissimum conmissum, ipsos occisores arguendo et finaliter exconmunicando.

Innouatur quasi iugiter ecclesie sancte dolor, nec ei conceditur ad tempus modicum respirare a iugibus suspiriis.

20. Papa cuidam principi rebellanti sibi, increpando et arguendo eum multipliciter super rebellione sua. et mandat sibi sub pena, vt N prebendam suam restituat atque reddat, conminando sibi, si mandatis apostolicis non obediat.

Nisi faciem tuam vt petram durissimam posuisses, et indurasses cor tuum durius adamante, audisses forsitan.

21. Papa notificat Anglicis, quod canturiensem archiepiscopum fecit in partibus illis legatum, mandans eis quod sibi tanquam legato obediant.

Diuine sapiencie inscrutabilis altitudo, que sacrosanctam romanam ecclesiam in huius mundi latitudine stabiliuit, ita regimen ipsius.

22. Papa regi Ritschardo. intimat decessum predecessoris sui, pape scilicet Vrbani, et electionem de se ipso in papam ab electoribus celebratam, seque huiusmodi consensisse, rogans et obsecrans vt ipsum et ecclesiam romanam plene affectionis studio prosequatur, spondens sibi similem reconpensam.

Plenus dulcedine ac semper ineffabili affluens pietate patris eterni filius Iesus Christus circa ecclesiam sanctam katholicam ita continuat.

23. Ordo cysterciensis supplicat pape quod super indebitis vexacionibus eorum eis dignetur de salubri remedio prouidere.

Crescit diei malicia sua, et pericula temporis inualescunt, ita vt quos predixit apostolus dies videamus nouissimos instare.

24. Papa insinuat canonizacionem talis sancti, conmendando eum de meritis et virtutibus, ac precipiendo prelatis ecclesie quod eius festum celebrent et venerentur.

Magnis et crebris insignita prodigiis christiane fidei rectitudo iam nouo noui sancti.

25. Papa hortatur principem secularem ad fouendum et tuendum religiosos pro incremento sue salutis.

In domo domini Martha sollicite ministrando turbatur, et Maria.

26. Papa mandat predicari crucem contra scismaticos et eorum fautores.

Si exordia nascentis ecclesie ad memoriam reuocentur, euidencius apparebit, quod sicut in credentibus olim vna erat.

27. Papa vniuersis principibus ecclesie, incitando ipsos aduersus imperatorem Fridericum, inimicum dei et hominum, hortans eos et deprecans vt ob diuinam remuneracionem sint arma sumentes, ipsum vnanimiter prosequendo.

Agni sponsa nobilis, formata mirifice de latere dormientis, dotata in patribus inconparabilibus margaritis.

28. Papa inuitat principes ad subsidium terre sancte.

Terra sancta, Christi respersa sanguine, post grauia sue crebre desolacionis excidia.

29. Papa mandat archiepiscopo, quod ad curiam personaliter accedat, ad habendum consilium suum.

Eterni prouidencia conditoris sanctam et inmaculatam ecclesiam a sue fundacionis exordio eo voluit ordine gubernari.

30. Papa vocat principem ad curiam, ad habendum consilium suum super pace quam intendit cum aduersariis suis facere et ordinare.

Dei virtus et dei sapiencia, Iesus Christus, cuius ineffabili subiecta sunt omnia maiestati, a fundacionis sue primordio.

31. Papa scribit principi, inuitando eum vt de virtute crescat in virtutem.

Inter terrenas opes, quas mortalis oculus concupiscit, quasi cariora desiderat aurum obrizum et lapides preciosos.

32. Papa vocat Romanorum regem ad suscipiendum imperii dyadema.

Postquam diuina potencia, ecclesiam suam pacificare disponens, manifesta tibi bonitatis sue signa pretendit de via per quam.

33. Papa hortatur fideles ad subsidium terre sancte.

Sacrosancta romana ecclesia, accrescencium in salutem et filiorum dextere pia mater, cuius magna tanquam Rachel de sue prolis.

34. Papa congaudet regi de victoria quam habuit et fecit, promittens sibi tuicionem et defensionem.

Plaudat in iubilo vniuersa caterua vestra domino deo nostro, cuius.

35. Papa insinuat regi Sycilie famen qui in Vrbe laborat propter defectum annone, supplicans propter deum et amorem suum quod per bladi transmissionem populo romano succurrat.

Celestis altitudo consilii, alta et ineffabili prouidencia vniuersa disponens, rerum vicissitudines non sine dispensacione racionis alternat.

36. Papa congaudet rebellanti ad gremium matris redeunti.

Si Anna, discessum Tobye filii sui non sustinens, pacientis more lacrimis affluebat.

37. Papa reuocat legatum.

Tempus est, vt emissa columba — virens iocunditatis folium afferens — reuertatur ad archam.

38. Papa Petro de Vineis, hortando eum quod animum principis ad pietatem faciendam — captis cardinalibus et aliis — suis consiliis inclinet.

Tociens tibi incassum scribimus, et in ventum preces effundimus, pro karissimis fratribus nostris et aliis qui adhuc carcere.

39. Papa N episcopo de cruce predicanda contra Fridericum imperatorem.

Qui presides in specula, leua signum, et profer aduersus pestilencie agmina vexillum victorie christiane.

40. Papa hortatur regem, quod humanitatem exerceat in comites quos cepit, et quod eos pristine restituat libertati.

Non opum non munerum queuis profusa largicio tantum (tuam) poterit sublimare personam.

41. Papa Romanorum regi notificat mortem antecessoris sui, ac electionem de se factam.

Cathedra preminencie pastoralis in hac militante ecclesia per plurimos pontifices frequenti successionis vicissitudine variatur.

42. Papa comitisse Flandrie, hortando et rogando ipsam quod promoueat concordiam fieri inter regem Romanorum et maritum suum.

Peccata generis humani exigunt. illud diuersis diuersitatum molestiis agitari, nunc clade, nunc peste.

43. Papa vniuersis ecclesiarum rectoribus, hortando et confortando eos ad resistendum imperatori Friderico.

Existens in mari huius mundi Petri nauicula contrariis interdum ventis (ex)pellitur.

44. Papa mandat episcopo coloniensi, quod reprimat omnes machinaciones et factiones que fiunt contra regem, conminando sibi, quod si non fecerit, cum tamen facere potuerit, quod indignacionem sedis incurrat.

Quod nuper ad aures nostras noua vehementis ammiracionis relacione peruenit, nunquam ascenderat in cor nostrum.

45. Papa scribit principi, quod veniat ad curiam, non obstante conminacione et insidiis imperatoris Friderici.

Petri nauicula, matris ecclesie sinus, quasi negociorum operta fluctibus.

46. Papa ciuitatibus Alamanie, quod regi Romanorum electo obediant tanquam domino suo, et quod non consenciant aliquorum maliciis qui bonum statum et quietum reipublice nituntur inpedire. cassat eciam omnem electionem que fiat de quocunque alio, illo superstite et viuo. et fert exconmunicacionem tam in eos qui contra prohibicionem suam alium eligunt, quam eciam qui electioni sic facte de se consentit.

Quosdam, sicut accepimus, adeo inpaciencie sue vrget stimulus sev aculeus, vt non satis preteritorum dierum malicia.

47. Papa scribit imperatori, quod gaudet de bonis suis successibus, regraciando sibi quod in infirmitate sua eum suis litteris est consolatus.

Quod imperialis culminis altitudo letis gaudet vbique successibus, gratum nobis est non modicum.

48. Papa hortatur regem, quod ecclesiam diligat et honoret, promittens quod honorem suum quantum poterit promouebit.

Litteras excellencie tue ea qua decuit benignitate suscepimus, quibus libenter auditis, eum in cuius manu corda sunt regum.

49. Papa regi ad graciam sedis apostolice reuerso congratulatur, adhortando eum quod vlterius non paciatur se seduci nec ab ecclesie deuocione reuocari.

Ad domum paternam, cuius limen seductus excesseras, de regione dissimilitudinis redeunti.

50. Papa Romanorum regi, quod quidam petiuerunt sibi conferre beneficia quorundam procuratorum in curia existencium, mencientes eos esse mortuos, petens eos restitui ad beneficia sua ob reuerenciam sedis.

Benigna celsitudini regie romane sedis auctoritas, augmentis tuis semper innixa felicibus, que velud.

51. Sentencia, qua papa priuat omnes fautores imperatoris F secundi omnibus dignitatibus personatibus et beneficiis que habebant.

Recte discrecionis examen stateram iusticie moderamine congruo eque librat, cum digna virtutibus premia et equa viciis stipendia.

52. Papa notificat episcopo coloniensi processus quos fecit contra eligentes vel procurantes electionem Chunradini, mandans sibi quod eos in sua prouincia singulis mensibus faciat publicari.

Fundata domus domini super inmobile fundamentum, super quod secundum apostolum aliud ponere nemo potest.

2) Incipiunt littere imperatorum et regum romanorum.

53. Imperator scribit regi Francie, quod ex fama conmuni didicit, eum aliquem contrarium euentum recepisse, sperans tamen hanc famam non esse veram, supplicans sibi quod per nuncium quem propter hoc ad eum dirigit sibi veritatem rescribat.

Generali qua cunctos amplectimur fidei participacione christicolas, set speciali qua vestram pura affectione personam diligimus.

54. Imperatoris filius regi Anglie, excusando se apud eum quod prius sibi non scripsit, ac notificando quod pater suus sibi regnum Sycilie regendum conmisit, et pollicendo quod in futurum — quociens erit et nunciorum copia fuerit — sibi scribat.

Si magnificencie vestre hucusque non scripsimus, si nostrum progressum fortune ad vestram noticiam segnis officium calami non perduxit.

55. Imperator conmendat comitem de deuocione quam habet ad eum, significando sibi sanum et prosperum successum suum.

Scimus, et longi temporis experimento probauimus, quod a consuetudine — que iam in te nature vim obtinet — prescripta tue maturitatis deuocio, natiuis erecta potenciis.

56. Imperator populo myschenensi, significando eis luctuose mortem primogeniti sui.

Quia inter ceteros regni nostri fideles speciali prerogatiua populum semper dileximus mysensem, idcirco.

57. Imperator principi, consolando eum super morte filii sui, conmendando defunctum, ac promittendo patri propter filii mortui obsequia graciam vberiorem.

Quod de nimis acerbo filii tui casu conpassionis nostre verbum ad te tarde peruenit, causa fuit vt tibi ad tempus.

58. Imperator consolatur comitem super morte fratris sui.

Audito nuper, quod mordentis omnia mortis inpietas N venerabilem episcopum, fratem tuum, fidelem nostrum.

59. Imperator ciuibus Fulgencie, conmendando deuocionem eorum, ac monendo eos quod in fidelitate quam semper sibi seruauerunt perseuerent.

Etsi generali qua cunctos fideles nostros pura mentis affectione conplectimur vos affectuose prosequi teneamur, speciales tamen causae.

60. Imperator ciuitati, conmendando ipsam de fidelitate, ac promittendo ei graciam suam.

Inter alia deuocionis insignia, quibus erga progenitores nostros et nos hactenus probabiliter claruistis, illud specialiter.

61. Imperator rogat regem Francie, quod interdicat Lucanis conmercia in regno suo, quos pro suis excessibus panno supposuit imperiali.

Furiosam superbiam et superbam furiam Lucanorum, qua succensi frementes (frequentes) se contra deum et romanum imperium érexerunt.

62. Imperator principi significat, quomodo Fauenciam obsedit et coangustauit, et quomodo misericordi[1]) gracie sue submisit.

Adaucte nobis continue felicitatis auspicia, quibus dextera domini prosequitur gressus nostros, desideria tua.

63. Imperator cognate sue, consolando eam super morte ducis Bawarie.

Dum post sedatos vndique turbines, quos dudum in regno Sicilie temporis calumpniosa procella conmouerat.

1) Die handschrift hat *misericordie*.

64. Imperator ciuibus Florencie, significando eis quod gubernacionem ciuitatis eorum filio suo conmisit, hortando eos quod sibi reuerenciam debitam exhibeant, facientibus contrarium penas acres conminando.

Speciali quadam inter tot et tanta negociorum genera, quibus pectori nostro continua materia cogitacionis infunditur, sollicita.

65. Imperator ciuibus et ciuitati significat ad gaudium, quod tali die accinctus est gladio militari.

Geminare videmur in nobis augmenta congaudii pulchrioris, si festiuos et celebres felicitatis nostre successus ad nostrorum corda fidelium transfundimus.

66. Imperator comiti Cornubie, significando sibi gaudium quod sibi de nouo insurrexit ex procreacione noue prolis.

Rem iocundam et conmunibus desideriis expectatam, que (quod) pre ceteris hominum votis gracior ex beneficio.

67. Imperator potestati vel ciuitati significat, quod papa violauit pacem inter eos firmatam, mandans eis quod quedam statuta que de nouo fecit inter alia statuta sua faciant scribi et inuiolabiliter obseruari.

Multifarie multisque modis, prout fama celebrior litteris publice promulgasse (prouulgasse) iam potuit, ad pacis vniuersaliter expectate dulcedinem.

68. Imperator nobilibus subditis, quibus filium suum regem Chunradinum regendum conmisit, significat excessus Chunradini predicti, iniungendo eis quod viros morum honestate conspicuos et fama celebres sibi applicarent, ipsius distortos mores corrigerent et emendarent.

Fatigatus est auditus noster clamoribus, filii nostri Ch regis insolencias in publicum deducentibus.

69. Imperator Romanorum conuentui consulit atque suadet, vt N feminam superbam nimium et rixosam totumque collegium perturbantem a monasterio expellant.

Ascendit de mari bestia blasphemie, plena nominibus, ex antiqui serpentis edita semine, spirituque tumefacta superbie.

70. Rex Romanorum domino pape, significando ei pacem et concordiam perpetuam quam cum rege Francie firmauit.

Vt de felici nostro processu ad suscipiendum de sacrosanctis vestris manibus imperii dyadema, absterso cuiuslibet dubietatis inuolucro.

71. Romanorum rex duci Saxonie, significando ei quomodo de rege Bohemie victoriam accepit et eum in bello occidit.

Quantis obprobriis et probrosis iniuriis indesinens reipublice disturbator, quondam O illustris rex Bohemorum, nos inpulerit.

72. Romanorum rex domino pape, significando ei victoriam quam habuit de rege Bohemie, et quomodo idem rex in bello est interemptus.

Intimandum fore credimus apostolice sanctitati, quis euentus finierit litem illam quam quondam illustris rex Bohemorum.

73. Romanorum rex principi pro coniuge assumenda.

Inter cetera quorum cura nos angit illa precipue meditacio occupat mentem nostram.

74. Romanorum rex regi Anglie, significans sibi quod filium suum iam dudum disposuerat transmittere ad consumandum matrimonium cum filia sua, si non infirmitas corporalis filii fuisset inpedimento. set ex quo hec cessauit, pollicetur statim mittere filium ad matrimonium consumandum.

Accito nuper illustri principe N pro filio nostro dilecto ad procedendum in Angliam, vt celebria illa et sacra connubia inter eundem nostrum genitum et inclitam filiam tuam.

75. Romanorum rex episcopo, regraciando ei de curialitate quam nunciis suis in curia exhibuit, mittens sibi licet absenti regalia feoda sua et administracionem temporalem eorundem de gracia speciali. wlt eciam, quod omagium fidelitatis faciat nunciis suis, quos ad curiam mittet, habentibus super hoc speciale mandatum.

Mentis nostre tabernaculum floride cuiusdam iocunditatis amiculo extitit serenatum, noueque placiditatis leticia in cordis nostri tabulis indelebiliter est descripta.

76. Romanorum rex principi transmittit feoda quibus quondam ab imperio noscitur infeodatus, promittendo sibi a suis et imperii persecutoribus defensionem.

Solis et aurore infatigabilis fabricator ad romane monarchiam dignitatis mirifice fabricandam semet ipsum fundamenti solidi primarium posuit lapidem.

77. Romanorum rex domino pape, significando sibi electionem de se factam, petensque insigniri ab eo dyademate imperiali.

Romano iam pridem vacante imperio, principes electores, quibus in romani electione regis ius conpetit ab antiquo.

78. Romanorum rex ciuibus, mandans quod nuncio quem ad eos dirigit nomine suo prestent fidelitatis et omagii iuramenta, et quod collectam quam eis inponet soluant, promittens quod libertates ab antiquis imperatoribus eis concessas ipsis innouabit.

Vocati diuinitus ad regale fastigium, eo disponente qui erigit humiles in sublime, debemus ab eis qui sub regie potestatis.

79. Romanorum rex archiepiscopo, conmendando eum de fidelitate quam circa eum seruat, ac rogando quod in hiis fideliter persistat que sibi conmisit.

Adauctis nobis per te diuine inspiracionis instinctu continue prosperitatis auspiciis, nunc de nouo in curia romana.

80. Romanorum rex principi, regraciando sibi de fidei puritate quam habet ad eum.

Delectabiliter introiuit in mentis nostre secretarium lecta et plenius intellecta tuarum quas nobis misisti dulciflua series litterarum.

81. Romanorum rex porrigit preces primarias collegio pro aliqua persona ydonea in canonicum recipienda.

Regie maiestatis splendescens serenitas sic aliorum iura et consuetudines protegit.

82. Romanorum rex citat episcopum, quod curiam visitet quam est celebraturus.

Ad romane monarchie dirigenda molimina sue misericordie vnctione nos vngens, altissimus illum reuera seruande iusticie zelum.

83. Romanorum rex regraciatur domino pape de eo quod pacem in orbe procurat, et de concordia et amicicia quam inter eum et regem Sycilie ordinauit.

De misericordis caritatis igniculo dudum calescencia pietatis paterne precordia, mire prouidencie studiis vrbi et orbi.

84. Romanorum rex principi conmendat talem ecclesiam ab oppressorum incursibus defendendam.

Imperatorie dignitatis dyademate ac dextra fortitudinis manus sceptrigere insigniis renitentes.

85. Romanorum rex ciuibus, supplicando pro fratribus quod ad vsum eorum eis vnam viam dent et concedant.

Firmamenti pulchritudine et decore, diuersitate siderum et speciositate fulgida superorum, calliginosa terrestrium procellitur opacitas.

86. Romanorum rex episcopo, regraciando sibi de fide quam ad eum habet et consilio, simul[1]) notificando sibi quod publice curiam solempnem celebrauit omnibus solempnibus pactis que regiam condecent maiestatem.

Super tam pura et integra vestre amicicie incontaminata feruencia, quam ad nos promptissima mentis alacritate.

87. Romanorum rex super institucione noui fori concedit priuilegium.

Benigna gracie nostre prouisio, quam sub quodam humane dilectionis applausu.

88. Imperator duci Austrie regraciatur de fideli et sano consilio, mandans quod adducat neptem suam — futuram vxorem suam — sibi, et certos principes quorum nomina sibi transmittet.

Grate valde culmini nostro tue littere peruenerunt, in quibus ex magna sinceritate tue fidei.

89. Imperator amico suo speciali, significando sibi potenciam et prosperitatem successuum suorum.

Felicium prosperitas continuata successuum, victoriosi processus nostri tripudium.

1) Die handschrift hat *consilij*, über welches *j* ein *o* corrigirt ist, *siu* oder *sui* mit einem übergeschriebenen *e* am schlusse.

90. Romanorum rex cardinalibus, deplangendo mortem pape, ipsosque rogando quod sceleriter de futuro prouideant pastore.

Ex horto militantis ecclesie hortulano presigni translato ad celicas mansiones, felicis videlicet recordacionis domino Gregorio.

91. Romanorum rex episcopo dirigit primarias preces suas pro aliquo ad beneficium promouendo.

Dum in nostre sublimitatis exordio quelibet ecclesia in romano imperio constituta super prouisione.

92. Romanorum rex conuentui mandat, quod primarias preces suas exaudiant et admittant.

Licet alias pro tali vobis direxerimus primarias preces nostras, vt ipsi secundum antiquam et approbatam imperii consuetudinem.

93. Romanorum rex abbati et conuentui confirmat priuilegia sua, ac ipsos recipit in suam specialem protectionem.[1])

Tociens regie celsitudinis sceptrum extollitur, et ipsius status a domino — a quo datur omnis potestas — facilius gubernatur.

94. Romanorum rex regi Francie, significando ei causas propter quas peticionem suam ad presens non possit admittere.

Regalibus vestris litteris nuper culmini nostro directis affectione benigna receptis, et vt decuit eis lectis et plenius intellectis, super earum serie celsitudini vestre taliter duximus respondendum.

95. Romanorum regi ciues, supplicando sibi quod manutenere et conseruare velit eis iura et bonas consuetudines sue ciuitatis.

Letetur et gratuletur totis visceribus letabunda et laudans inuicta Germania, quam post calamitates varias et erumpnas rex celestis.

96. Romanorum regi prouincia, submittendo se et sua sibi.

Benedictio et claritas, sapiencia et graciarum actio, honor virtus et fortitudo, viuenti in secula seculorum, qui vergente mundi vespere in diebus nostris romani monarchiam imperii.[2])

97. Rex Romanorum principi, resumendo et restituendo eum plene ad graciam, ac remittendo sibi iniurias in eum et imperium conmissas.

A primordiis nostri solii sub eius nomine per quem reges regnant et principes obtinent principatum regiminis nostri disposicionem.

98. Romanorum rex tali conuentui supplicat ad rogandum deum pro ipso vt prodesse valeat populo christiano.

In precelse dignitatis honore, quo nos pretulit exaltator humilium, quasi honus inportabile nostris est humeris alligatum.

1) In der sammlung selbst ist dieses rubrum ausradirt.

2) Vgl. hiezu den anfang des musters 217 s. 832.

99. Imperator suis fidelibus remittit actiones seruiciorum tempore vacantis imperii neglectorum, et quicquid de bonis imperii medio tempore occasione belli eos prementis receperunt.

Dignum iudicat nostra serenitas et (decreuit) decernit, quod — sicut personarum est distinctio et locorum, sic et — meritorum quorumlibet.

100. Romanorum rex fidelibus suis graciam et fauorem suum scribit et mandat.

Ad romani regni gubernacula vocati illius vocacione qui superborum fastigiosam superbiam elidens deuotam humilitatem.

101. Imperator apostolico, significando sibi propositum quod habet ad recuperacionem terre sancte, et quod de quadam lite in eum conpromisit, regraciandoque sibi quod nuncios suos ita benigne recepit, ac supplicando quod nuncio quem ad eum dirigit plenam adhibeat fidem.

Pater patrum amantissime, a cunctis filiis hominum super omnia que sub vestre mortalitatis viuunt habitu reuerende, in vestre.

102. Imperator conminatur hereticis quod ad eorum exterminium exerceat sui gladii potestatem.

Pestilentes heretice caliditatis argucie deo abhominabiles.

103. Imperator domino pape, regraciando quod sic affectuose de sua non exactus sollicitus est promocione.

Prouenit nobis ad inmense iocunditatis tripudium, quod — vbi nulla meritorum nostrorum causa precesserat.

104. Imperator procuratori suo, regraciando sibi de seruiciis in curia sibi inpensis, ac promittens graciam et promocionem.

Ascendit vt fumus aromatum exquisite fraglancie in conspectu regie maiestatis illius predicabilis.

105. Imperator super beneficiis inpensis regraciatur, vt supra in proxima epistola.

Florida ordinis vestri et conmemorabilis rectitudo, que nostris vbilibet supportandis oneribus colla subdit, non sinit.

106. Imperator ciuitati alicui, conmendando eam de fidelitate circa imperium et strenuitate, ac conmendando eis nuncium suum quem ad eos direxit.

Auite magnanimitatis ad vos velud in filios filiorum propagacione laudabili deriuata, strenuitas et probate fidei puritas.

107. Imperator principi regraciatur de bona voluntate quam habet ad eum, offerens se sibi ad sue beneplacita voluntatis.

Audiuit nuper nostra serenitas, vnde nouum nobis accumulatum est gaudium.

108. Imperator domino pape, conmendando eum de correctione clericorum, offerens se ad domandos eos qui contra papam se opponent.

Crescentibus semper augmento feruide caritatis igniculis, quos paterna precordia erga filium singularem quasi de camino.

109. Imperator indulget alicui, quod quem possit priuilegiare super officio tabellionatus.

Ne contractuum memoria disperiret, inuentum est tabellionatus officium, quo contractus legittimi ad cautelam presencium et memoriam futurorum manu publica notarentur. hinc est quod nos.

110. Imperator super conmissione eiusdem officii dat priuilegium.

Quia fidei tue et deuocionis merita, de quibus plurimum conmendaris, eo te graciosiorem exhibent.

111. Imperator omnibus principibus, quod intendit intrare Ytaliam ad sumendum imperii dyadema, iniungens eis quod reficiant pontes et vias prò suo transitu, et ipsum associent ad Vrbem cum decenti milicie comitiua.

Quia ecce de medio nebule stella matutina progreditur, obumbrantis ignara caliginis, que micantibus splendoribus.

112. Imperatoris littera per quam aliquis assumitur in familiarem.

Fecunda nobis indicata tua deuocio serenitati nostre dignum fauore te prebuit, et graciam tibi nostre celsitudinis.

113. Imperator scribit Bisanis, quod ambassatorem eorum libenter audiuit, ac peticionem exaudiuit.

Discretum et industrium[1]) virum . . ambassatorem (ambaxatorem) vestrum, ad maiestatis nostre.

114. Imperator domino pape reconmendat nuncium quem ad eum dirigit cum litteris credencie.

Plurima, beatissime pater, interpretis scripture misteria, quibus paternis aspectibus filialis est representata deuocio, de nostri pectoris calamo hactenus.

115. Imperator ciuibus, requirens ab ipsis subsidium ad vnam generalem curiam celebrandam.

Fluctiuagi iam dudum status imperii grauem lapsum, et miserabiles populi christiani pressuras et gemitus.

116. Littera per quam imperator conmittit alicui aduocaciam alicuius ecclesie.

Etsi generaliter omnium imperii fidelium ex suscepte dignitatis regimine curam et sollicitudinem gerere debeamus.

117. Forma super inuestitura feodorum.

Romani imperii celsitudo consurgens antiquitus et fundata mirifice super inmobile firmamentum.

118. Rex Romanorum prouincie significat, quomodo Germaniam in pace posuit, et quomodo intendit ire in Ytaliam

1) In B lautet das rubrum: *imperator alicui principi.* das muster selbst beginnt sodann: *Pysanis industrium* u. s. w.

eciam ad pacandum eam, premissis sibi nunciis solempnibus qui viam sibi parent.

Ab illo bono patrefamilias protinus et instanter a nobis exigitur debitum, qui peregre proficiscens familiam suam.

119. Rex Romanorum principi, adhortando eum ad pacem et concordiam cum fratre suo recipiendam.

Desiderantes ex intimis nostris, te vna cum fratre tuo in fraterne karitatis vt decet dulcedine recreari.

120. Rex Romanorum domino pape, significando quod curia solempni celebrata ad terminos regni sui pape plus vicinos se[1]) transferre non desistet.

In piis paterne vigilancie precordiis erga nos frequenter accensa non potuit delitescere benignitas, quin erumpat.

121. Romanorum rex domino pape, regraciando sibi de multis graciis et beneficiis sibi inpensis, ac significando quod ad eum solempnes nuncios diriget super negociis suis.

Inmense serenitatis amenitas, apostolice tube flatu iam vndique cunctis fidei orthodoxe circumfundenda cultoribus, nunc de nouo.

122. Rex Romanorum principi, citando eum ad curiam quam intendit celebrare.

Assumpto iam pridem — diuini disposicione consilii — regii dyademate principatus, cum ad hoc potissime nostra suspiret intencio.

123. Rex Romanorum iudicibus mandat, vt aliquem apostatam in suum ordinem seuientem capiant, et reseruent pena debita puniendum.

Quia facinorosorum inpunitas viam frequenter aperit reprobis deteriora prioribus conmittendi, nos, quibus a deo gladius.

124. Rex Romanorum regine regraciatur super sincero affectu quem erga eum gerit, et super eo quod cupit filiam suam filio suo matrimonialiter copulari.

Congratulacionis amice placiditas litteris vestris, quas nuper valde gratanter accepimus, super fortunatis.

125. Romanorum rex iudicibus suis, mandans quod tali de suis offensoribus faciant iusticie conplementum.

Quia miserande miserie miserabilium personarum viscera misericordie obserare nequimus.

126. Romanorum rex episcopo, consolando eum super morte aduocati sui, ac promittendo quod de consilio suo sibi de alio prouidebit.

Ex quo placuit regi regum, altissimo palmo omnia conplectenti, cuius iudicia voce prophetica reputantur abyssus multa.

127. Rex Romanorum subdito suo, conmendando sibi quoddam claustrum ac ipsius fratres.

Acceptus altissimo, nobis quoque placidus, humilis ordo N celebri vice fraglancia nostri spiritus sic recreauit intrinseca.

1) In der handschrift fehlt *se*.

128. Rex Romanorum militi suo, conminando sibi quod grauem sentenciam contra eum ferat, si cum aduersario suo non conponat.

Querelam, quam N de te coram nostra presencia nobis pro tribunali sedentibus deposuit, est vsque adeo persecutus.

129. Imperator supplicat tali, quod eum in assecucione prebende sue promoueat pro quo primarias preces porrexit.

Quod dilectum . . familiarem et clericum nostrum singularis beniuolencie placidum astringamus amplexibus.

130. Rex Romanorum domino pape, regraciando sibi quod ita graciose nuncios suos recepit et audiuit.

Resplenduit nobis velud in iubare sideris liminosi diuinitus coruscantis in hoc precipue apostolice graciosa beniuolencia pietatis.

131. Rex Romanorum domino pape, supplicando quod tali de certo episcopatu dignetur prouidere.

Si super iustis peticionibus vestre beatitudini preces nostras supplices offerimus, gratum vos ex eo speramus.

132. Romanorum rex iudici, quod promptus sit in iusticia facienda.

Querelam grauem fidelium nostrorum N et N nuper accepimus, continentem quod super hereditate eorum paterna.

133. Romanorum rex vniuersitati, reconmendando sibi clericum familiarem suum.

Digne illos prerogatiua fauoris amplectimur, qui per merita virtuosis operibus se nobis placidos exhibuerunt et hominibus graciosos.

134. Rex Romanorum iudicibus, conmendando eos de fide et legalitate sua.

Adiecit nostre felicitatis auspiciis incrementa congaudii lacioris, quod — sicut celebris fame clangente preconio didicimus — integra fides vestra, natiuis erecta potenciis.

135. Rex Romanorum episcopo, absenciam suam temporalem ignoscendo.

Quanto celsius ex assumpti potestate regiminis premines, quanto predicabilius ex infusa tibi diuinitus.

136. Rex rogat religiosos, quod deum orent pro eo et pro consorte sua.

Ad speculam dignitatis regie ordinacione diuina prouecti, dum inportabilia onera nostris humeris incumbencia diligenter attendimus.

137. Romanorum rex cardinalibus regraciatur super promocione negociorum suorum, conferendo se eis ad eorum beneplacita exequenda.

Quante sollicitudinis opera, quante (eciam) prestancia puritatis in nostri expedicione negocii curas vestras exercueritis.

138. Imperator notificat pape quod gaudet de electione de eo facta, offerens se sibi in omnibus et sua ad sua beneplacita

exequenda. et conpromittit in eum super lite que inter eum et regem Bohemie est de bonis imperii.

Illa, beatissime pater, de amirabili vestra creacione precordiis nostris tenaciter est infixa fiducia.

139. Romanorum rex vniuersitati notificat, quod tales eis dedit rectores, mandando quod eis in omnibus pareant et intendant.

Inter cetera, quorum nos cura peruigil sollicitat, quorum nos vtique curiosa sollicitudo fatigat, crebra reddimur anxietate.

140. Romanorum rex domino pape supplicat pro electi promocione, personam ipsius multipliciter conmendando.

Inter cetera, quorum nos peruigil cura sollicitat, quorum desiderabilis expectacio mentem nostram exagitat, illud tranquillo.

141. Lex per quam imperator [1]) prohibet ciuitates Alamanie que sunt supposite iurisdictionibus principum facere magistros ciuium vel consules vel alios quoscunque officiales sine archiepiscoporum vel episcoporum voluntate. prohibet eciam omnes societates et confraternitates arcium, cassans et irritans quitquid contra premissa fuerit attemptatum. statuit eciam quod in singulis ciuitatibus res non vendantur nisi pro moneta ibi vsuali et currente.

Dum romane monarchiam dignitatis ipso auctore per quem reges regnant et principes obtinent principatum, qui super gentes et regna.

142. Rex regraciatur tali super hiis que sibi scripsit, significans sibi quod ad eum mittat nuncios suos qui eum plene de conmunibus negociis eorum informabunt, nuncians eciam sibi quod colloquium habuit cum domino papa et quod in proximo de ipsius manibus suscipiat imperii dyadema.

Litteras vestras, quas nostro misistis culmini, consuete benignitatis alacritate suscepimus, et in eis vestre sinceritatis dulcorem.

143. Imperator significat pape, quod litteras suas reuerenter recepit, et quod paratus est pacem et concordiam tractare ad voluntatem suam cum rege Castelle.

Beatitudinis vestre, pater sanctissime, litteras super pacis et concordie vnione cum rege Castelle.

144. Imperator patriarcham hortatur, quod viriliter et fideliter pro defensione sua et imperii hostibus se opponat.

Quantis qualibusque tribulacionum malleis ex defectu imperiali solio presidentis Christi populus in subculcacione ecclesiastice libertatis.

145. Romanorum rex episcopo, confortando eum ne desperet, promittendoque sibi tantum numerum armatorum qui ad defensionem suam sufficere possint, et si castra sua obsidione vallentur quod ea defendat et a fortitudine hostium liberabit.

[1]) Vgl. hiezu das sächsische formelwerk XI. num. 2. s. 269 u. 270.

Horrende persecucionis inmanitas, quam tu et alii nostri principes et fideles pro pure fidei obseruancia et honore imperii.

146. Romanorum rex apostolico regraciatur de continuis consolacionibus sibi inpensis, consulendo sibi quod predicacionem crucis strictius et forcius conmendet, narrando eciam sibi negocium eorum quibus hoc negocium est conmissum.

Grande multiplicant gaudium in filii deuoti precordiis crebra pietatis paterne leuamina.

147. Imperator significat principi suo, quod papa ipsum benigne audiuit et recepit et quod tali die intendit recipere imperii dyadema, mandans sibi quod ibi habeat suos solempnes nuncios et ambassatores.

Vt vestre deuocionis auditum de fortunatis nostre felicitatis euentibus noua graciora letificent, et fortunacioris auspicii.

148. Imperator significat principi suo, conmendando eum de legalitate erga imperium et fide, hortando eum quod in promouendis honoribus imperii feruenter inuigilet et laboret.

Quantum nobis in eo conplacuit, quod sic accensus es innate fidei puritate, qua erga sacrum romanum imperium semper viguit virtus tua, nequimus affectum nostrum perfecte exprimere.

149. Rex significat principi, quod ideo ipsum in litteris suis directis non salutauit, quod in fratrem suum carnalem malum tam intollerabile visus[1]) est machinari.

Quod regalium litterarum emissio, quarum alloquio iam pridem fuimus te aggressi, graciose salutacionis.

150. Romanorum rex iudicibus, quod talem infantem in suam specialem recepit defensionem.

Ad hoc nostris humeris regie dignitatis est a deo inpositus principatus, armique nostri sacre delibucionis oleo sunt peruncti.

151. Imperator fratribus ordinis jerosolimitani priuilegia sua confirmat.

Etsi de regali procedat beniuolencie largitate, vniuersos regularis obseruancie professores solite protectionis et gracie patrocinio conmunire, honorabiles tamen fratres.

152. Romanorum rex nobilibus mandat, quod thelonia de nouo inposita amplius non exigantur, conminando penas si contrarium fiat.

Exsurgit (exsurgat) aduersum vos terra clamoribus. et ad aures regie celsitudinis pauperum gemitus introiuit.

153. Romanorum rex cognato suo promittit, quod ipsum pro fide et seruicio suo magnificabit, et exaltabit propter constanciam suam.

1) Cod. *carnalem tam intollerabile virus.*

Duplex tibi suggerere non ambigimus incentiuum, quod nobis et romano imperio adeo — ministeriosus vt apis — argumentose deseruis.

154. Rex Romanorum conmendat prelatum super legacione placida sibi facta, promittens quod ad promocionem ecclesie sue ac suam erit vltroneus et deuotus.

Placida nobis tue applausiue congratulacionis affamina super nostre sublimacionis prosperis auspiciis, cum cuiusdam voluntarie gratitudinis et deuocionis exhibicione gratuita nostro culmini nuper.

155. Rex Romanorum principi, congaudendo sibi de concordia inter eum et quendam alium facta, requirendo eum quod inuasores terminorum imperii inpugnet et inuadat, promittendo quod ipse per suam potenciam ab alio latere eciam inpugnabit.

Grandem cordi nostro materiam exultacionis induxit, quod quiescente iam intumescencie spiritu.

156. Rex Romanorum . . cardinalibus, conmendando eos de multis beneficiis sibi inpensis, promittendo quod amplius fauoribus eos ac suos prosequetur. excusat eciam se, quod in nullo vnquam eos vel offendit vel offendere cogitauit, rogans quod si quem rancorem contra eum conceperint quod illum ab animo dimittant.

Blande faciei vestre serena placiditas, agendorum regalium hactenus non ignara.

157. Rex Romanorum significat cuidam, quod litteras suas benigne recepit, promittendo sibi quod comoda promouebit apud papam.

Litteras vestras, quas regio culmini direxistis, affectione benigna suscepimus, (et) vestre deuocionis fidem, quam ad sacrum romanum geritis imperium, expressiuas.

158. Imperator conmendat prouinciam, cuius regimen cuidam conmittit, cui mandat obediri.

Speciali quadam inter tot et tantos negociorum ingruencium fluctus, quibus assidue pectori nostro materia cogitacionis infunditur.

159. Romanorum rex . . ciuibus, conmendando eos, ac notificando eis quod talem prefecit in rectorem, cui mandat obediri.

Dum consciencie nostre volumina revoluimus, dum subiectas imperio ciuitates nostro culmini pure deuocionis e(n)xenia presentantes.

160. Imperator conmendat quendam fidelem imperii de fidei constancia, regraciando ei quod ob reuerenciam sui nominis in aduentu nunciorum suorum signa victricia quibus hostes vallauerat retraxit, notificando ei quod tali talem prouinciam regendam conmisit, ac rogando quod sibi consiliis et auxiliis assistat.

Aperte (experte) preclaruit fidei tue strennuitas, qua romanum imperium incessanter amplecteris, et ad decus et decorem ipsius.

161. Romanorum rex . . ciuibus, exhortando eos quod ministeriales discordantes cum quibus ius iurandum inierunt ad concordiam reducant, subinferendo quanta bona ex conmuni pace eis proueniant.

Exorte discordie odiosa turbacio, que in finibus vestris seminaria suscipit simultatum, per industrium virum N.

162. Romanorum rex capitulo, conpaciendo ei super discordia quam habet, promittendo quod pro concordia se interponet.

Tribulacionum et calamitatum crudeles angustias, quibus bellicus inpetus fines vestros inuadere formidatur.

163. Imperator deplangit.. papam mortuum, et conmendat nouiter electum.

Letentur celi, et terra in voce festiue iocunditatis exultet. assint katholice fidei festa celebria. assint sacrosancte matri ecclesie noua.

164. Romanorum rex . . procuratori suo, conmendans papam electum, ipsum sollicitando quod in negociis imperii circa papam vigilanter laboret.

Exaltator humilium deus, vota nostra ab excelso prospiciens, desideratum immo vix desiderabilem ecclesie sue.

165. Romanorum rex domino . . pape, congaudendo de electione de eo facta, ipsius electi personam multipliciter conmendando, ac se sibi et totum statum suum submittendo.

Laudabilis et gloriosus in eterna secula dei filius, benedictus et benedicens omnibus in ipso confidentibus, eternorum ac transitoriorum.

166. Rex Romanorum conmendat episcopum electum multipliciter, ipsum et suos speciali fauore et gracia cupiens prosequi cum effectu.

Infinite misericordie deus, tribulatam iam diucius ciuitatem et dyocesim N conpassionis et misericordie contuens oculis.

167. Episcopus Romanorum regi, congaudendo de eo quod dies est sibi prefixus ad dyadema imperii suscipiendum, adsignans quod sue solempnitati personaliter velit interesse, vel — si legittimis inpedimentis hoc facere non possit — quod ibi mittet suos nuncios solempnes.[1])

Regalibus litteris — quarum tenor noua nobis plena felici dulcedine nunciauit proximo — consolati, clare nobis innotuit, lateque collegimus ex eisdem, quod diem solempnem.

1) In der handschrift C erscheint dieses muster unter numer 212 nochmal unter dem nachstehenden rubrum:

Princeps scribit regi Romanorum, quod coronacioni sue libenter wlt adesse, dummodo ab infestacione emulorum imperii possit saltim isto tempore respirare. si autem illi emuli respirare non sinerent, quod mittat ibi solempnes nuncios.

168. Rex significat episcopo, quod gaudet de electione de eo facta, mandando[1] quod certa die cum eo conueniat cum decenti comitiua armatorum.[2]

Licet in latitudine libertatis naturaliter condicio humana gaudeat, quoniam tamen plerumque — examine racionis obmisso — in precipicium peruerse labitur voluntatis, datum est.

169. Rex Alamanie porrigit primarias preces prelato pro aliquo promouendo.

Si diligenter inspexeris decus et decorem romani imperii, quod in omnium principum oculis velud in speculo meruit collocari, vtpote a quo.

170. Papa regraciatur regi Romanorum de pietate qua prosequitur certos principes filios ecclesie.

Quod illibate fidei vestre vigorem et decus potencie naturales illuminant, quod inuariabilis animi vestri rutilancior puritatis scintilla resplenduit, lucide operum argumentis apparuit.

171. Imperator significat Regi Francie, quod gaudet de affinitate cum domo sua contracta.

Inter cetera (quelibet) augustalium tytulorum insignia nobis attributa diuinitus, inter multa votiue felicitatis auspicia.

172. Imperator rogat religiosos, quod pro eo ad deum exorent.

Assumpti diuinitus ad romani imperii dirigenda molimina, dum in eminentis specule celsitudine, cui nos manus domini.

173. Rex Romanorum regraciatur principi, quod eum intendit associare ad recipiendum imperii dyadema.

Quantum nobis in tue deuocionis exhibicione conplacuit, quantum nunc de tua — que non nutat aut deuiat — fidei puritate presumimus.

174. Imperator nobili, hortando eum ad pacem, ac supplicando quatenus consiliis eorum quos ad pacem procurandam ad eum dirigit monitis ac precibus acquiescet.

De tua quiete statuque pacifico crebra meditacione reuera solliciti, tanto amplius circa stabile bonum concordie inter te et nostros ciues.

175. Rex Romanorum episcopo leodiensi, rogando quod cuidam clerico suo concedat absenciam.

Insigne speculum regni Germanie, nobilis illa leodiensis ecclesia, que in oculis nostris.

176. Rex Romanorum scribit principi, quod iniuriam et contemptum quem sibi fecit non petendo ab eo inuestituram feodorum suorum — licet pluries requisitus — wlt eciam significare conprincipibus suis, recipiendo de eo coram eis iusticie conplementum.

1) In der handschrift ist vor *mandando* von der gleichen hand eingeschaltet: *episcopi*.

2) Dieses in der handschrift C die numer 213 bildende muster erscheint daselbst auch als numer 178, aber unter dem nicht passenden rubrum: forma priuilegii super institucione noui fori.

In zelo feruide caritatis, qua vniuersos et singulos sacri imperii principes velud membra nobilia suo capiti adherentes.

177. Imperator regi, quod delectat eum, ei et domui sue perpetua familiaritate conuniri.

Funiculi triplicis adunata coniunctio iuxta sapiencie eloquium facile non consueuit rupture dispendio conteri.

3) Incipiunt littere priuilegiorum exempcionum siue libertatum.

178. Forma priuilegii [1] qua quis pro se et heredibus suis eximitur ab omnibus prestacionibus daciis mutuis et collectis.

Etsi ad fideles quoslibet munificenciam nostram porrigimus graciosam, ad illos precipue prerogatiuam.

179. Forma priuilegii quo imperator restituit Syciliam ad graciam suam, remittendo ei omnes penas quas ex crimine lese maiestatis inciderat, ac ipsam restituendo ad famam, remittendo eciam ei dacia et collectas ad quadriennium.

Nobile opus sedentes (sedentis) in solio — clemencia suadente — prosequimur, si per lubrica culpe deliramenta cadentibus.

180. Forma priuilegii quo imperator recipit monasterium in suam specialem protectionem.

Equitatis vigor exigit, et ordo suggerit racionis, vt eum in membris suis specialiter honoremus.

181. Forma priuilegii super permutacione bonorum feodalium.

Diuini cultus nominis qui vestro viget ordine, caritatis opera que non solum indigentibus verum etiam omnibus conmuniter hospitalitate.

182. Forma priuilegii quo imperator recipit in suam graciam specialem et protectionem salzburgensem ratisponensem et patauiensem ecclesias, et quod precipit eorum ministerialibus quod sine predictorum episcoporum licencia ad aliorum seruicia se non conuertant.

Quanto nos deus exaltauit sublimius, tanto benignius inspirauit in nobis spiritum voluntatis illius.

183. Forma priuilegii quo imperator recipit in suam protectionem monasterium, innouando et confirmando ei priuilegia prius concessa.

In excellenti specula regie maiestatis ordinacione diuina feliciter constituti, ad prospiciendum vtilitati fidelium perspicacitatem oculorum.

184. Forma priuilegii quo imperator priuilegiat aliquem quod possit facere tabelliones.

Claret imperii celsitudo decoris et splendidis irradiata fulgoribus, dum ministris stipatur ydoneis, et ipsius officia.

1) Vgl. oben III B. 5 mit note 2 s. 788.

185. Forma priuilegii quo ciuitas priuilegiatur quod ciues sui non possint extra ciuitatem suam citari vel conueniri.

Ad hoc ad supreme dignitatis apicem a supremo et primo regnorum omnium conditore cognoscimus nos vocatos.

186. Forma priuilegii quo archiepiscopus confirmat collacionem factam monasterio.

Etsi numinis diuini disposicio inter cultores agri sui nos disposuerit licet inmeritos numerari ad edificandum in illo pariter et plantandum, iusticie tamen nos debitum coartat.

187. Forma priuilegii quo imperator confirmat ecclesie antiqua priuilegia, ac eciam aliquid de nouo concedit.

Conditor vniuerse creature deus dum ineffabiles pietatis sue thesauros suis dispensat fidelibus, manumque plenam expandit ad premia graciarum.

188. Forma priuilegii quo imperator priuilegiat episcopum quod possit nouam monetam cudere vel facere.

Etsi ad omnes romani imperii fideles nostre munificencie dexteram debeamus extendere debitricem, principes tamen nostros veluti bases egregias.

189. Forma priuilegii quo nobilis priuilegiatur quod possit cudere nouam monetam.

Auguste magnificencie potentatus, agendi honoris imperii sitibundus, illorum augmentis et comodis se libenter habilitat et inclinat, qui generositate spectabiles erga sacrum imperium.

190. Priuilegium confirmacionis aliorum priuilegiorum.

Imperialis thronus extollitur, et augustalis honoris tytulus decoratur, cum ad loca religiosa consideracio beniga porrigitur.

191. Imperator resumit et reuocat ab exilio relegatum, ac ipsum ad famam restituit.

Satis nobis cedit ad gloriam et honorem, nostrisque fidelibus ad profectum, si motus nostros quos armat potencia.

192. Forma priuilegii quo prouincia priuilegiatur quod exteri qui larem [1]) ibi constituunt incolatus a collectis et exactionibus sint inmunes. [2])

Etsi causarum varietas que processibus nostris inprouise circumfluunt, et nacionum pluralitas que sub nostri dominii felicitate respirat.

193. Forma priuilegii quo doctor restituitur ad graciam imperii.

Noster instanter quem in subditorum emolumenta dirigimus sollicitatur animus vel affectus, qualiter regni nostri Sycilie preclara possessio, sicut rerum vbertate.

4) Incipiunt littere generales sev conmunes.

194. Archiepiscopus congaudet imperatori de sua electione, offerens se sibi ad sua beneplacita exequenda, ac se excu-

1) Cod. *exteri hylarem*. 2) Vgl. III B. 6 oben s. 788.

sans quod personaliter non affuit sue electioni, petens quod nuncio suo fidem credulam adhibeat et quod conductum sibi ac familie sue per terminos dominii sui prestet.

Recolende festiuitatis iocunda celebritas, qua nuper in capite principis coronati regium dyadema refulsit.

195. Archiepiscopus Romanorum regi scribit, quod sperat eum habere felices successus ex eo quod defensionibus ecclesiarum intendit, et electionem suam a deo non ab homine factam.

Satis vobis cedit ad gloriam, et vestre tunc tytulus laudis attollitur, si manus vestre potencia.

196. Princeps.. principi consanguineo suo, supplicando sibi quod fratri suo matrimonium cum cuiusdam regis filia procuret.

Incentiui amoris affectio, qua naturaliter seminarie dulcedinis propagine sumus diuino coniuncti munere, nos ab inuicem discedere non permittit. nam etsi reliqua rerum turbine.

197. Rex Romanorum . . regi significat, quod ad eum dirigit nuncios suos super quodam matrimonio inter eos contrahendo. quos petit audiri et exaudiri.

Diuine maiestatis prouidencia, cuius nutu reguntur omnia et subsistunt, presencialiter vtique continens vniuersa.

198. Episcopus . . subdito suo, conmendando eum de legalitate fide et deuocione quam habet ad ecclesiam, hortando et monendo eum quod in futurum ecclesiam defendat sicut huc vsque facere consueuit.

Ex sincere dilectionis constancia et fidelitate processisse dinoscimus illam mentis vestre ingenue legalitatem.

199. Prelatus imperatori supplicat, quod collaciones quorundam beneficiorum pertinentes ad mensam suam quas fecit de facto dignetur reuocare.

Licet de sublimacione sev creacione vestra toto mentis affectu ob spem defensionis sperate, qua vacante imperio.

200. Cardinalis notificat regi, quod electio sua per papam est approbata, et quod statutus est sibi publice terminus ad recipiendum imperii dyadema.

Regni vestri fastigia, que a primordio diuine maiestatis aspexit clemencia, modo sue claritatis lampade illustrauit.

201. Episcopus . . Romanorum regi, significando sibi iniurias et offensas quas patitur pro deuocione quam habet ad imperium et ecclesiam romanam a rebellibus imperii, petens sibi super hiis consuli et prouideri.

Qui aduersus sanctam romanam ecclesiam sacrumque romanum imperium se iam dudum vibratis sue rebellionis cornibus contumaciter erexerunt.

202. Forma priuilegii quo principes Germanie approbant omnia que rex Romanorum recognouit confirmauit sev innouauit ecclesie romane.

Conplectens (sibi) ab olim romana (mater) ecclesia quasi germana caritate Germaniam, illam eo terrene dignitatis nomine decorauit.

203. Episcopus domino . . pape significat, quod post reditum suum a concilio omnes redditus et prouentus ecclesie sue per regem fuerunt annotati, castra et ciuitates ecclesie hostiliter occupantur ac aliorum, et quod ab illa persecucione nullus excipitur nisi qui se iuramentis et caucionibus astringit quod nec ad mandatum ecclesie vel romani regis quicquam faciat quod eidem regi possit displicere, petens sibi super hiis consuli et prouideri.

Multa necessitate conpellimur, vt afflictionum nostrarum multitudinem ad apostolatus vestri sanctam clemenciam deferamus.

204. Princeps scribit . . pape, quanta vtilitas ecclesie euenerit ex ipsius pape electione.

Superni consilii sapiencia, que secretum vtique celi gyrum sola circuit increata, primi parentis in posteros senciens.

205. Princeps scribit Romanorum regi, quantum congaudet potencie sue ac felicitati, ac super sponsalibus inter eum et quendam regem contractis.

Cum (dum) romani regni felix prosperitas, et regentis imperium romani regis magnifici[1]) prospera nobis felicitas nunciatur.

206. Minor regraciatur maiori super eo quod sibi dignatus est statum suum scribere, offerens se et sua sibi, ac excusando se quod sibi rescribere attemptauit.

Tante preeminencie scribere supra me fore cognoscens, tremens factus sum ego, et timeo.

207. Forma priuilegii quo principes Alamanie consenciunt et confirmant donacionem quam rex Alamanie facit vxori sue de certis bonis imperii ad tempora vite sue.

Virtutum candor eximius et laudande prestancia bonitatis, quibus inclita domina nostra N regina predicabiliter adornatur.

208. Archiepiscopus coloniensis domino . . pape significat electionem regis Romanorum in concordia factam, commendando ipsius personam multipliciter, ac supplicando quod ipsum ad imperii dyadema dignetur euocare.

Luxit hactenus et elanguit terra. confusus erat libanus, et sordebat. sct ecce verna temperies.

209. Episcopus supplicat regi, quod sentenciam contra hostes et infideles ecclesie sue latam confirmet, et quod eos proscribat per suam sentenciam, significans sibi quantum in ecclesiam suam deliquerunt.

1) In C sind die worte *romani regis magnifici* unterpunktirt.

Vrgente nos iure publico, cogimur populares iniurias et excessus publicos in regalibus curiis proclamare. maiestati igitur regie.

210. Cardinalis .. Romanorum regi scribit, quod gaudet de electione de eo facta, notificando ei quod ad eum personaliter inpeditus venire non potest, set mittit nuncium suum ad eum qui gaudium suum sibi exprimat ac ipsum regio imperio representet.

Sublimitatis vestre gloriosa promocio ad tocius orbis imperiali lumine orbati diutius claritatem, ad sancte matris ecclesie propugnaculum.

211. Episcopus Romanorum regi notificat, quod sentencias infamie[1]) et alias tulit in quosdam ministeriales suos pro excessibus suis, petens quod has confirmet et eas subiciat banno imperiali.

Error incorrigibilis, malicia desperata, et inflexibilis ad emendam iniquitas C et H quondam ecclesie nostre ministerialium.

212. Episcopus Romanorum regi conqueritur iniurias et dampna que ecclesie sue rex Bohemie intulit pro eo quod a fidelitate romani imperii recedere non wlt, inplorando auxilium et consilium suum.

Indignacio, quam concepit indigne aduersus salzburgensem ecclesiam dominus rex Bohemie, sicut experimento.

213. Subditus maiori, se offerens in omnibus semper paratum, licet non sufficiat ad reconpensam graciarum sibi factarum.

Si super exhibitis michi a vestra dignitate largiflua beneficencie graciose dulcoribus ad solucionem graciarum.

214. Cardinalis Romanorum regi, regraciando ei quod seruicia sua modica recipit ita grata, offerens se et suos ad maiora loco et tempore oportunis.

Magnitudinis vestre apices nobis nouissime per harum latorem presentatos, dulcedinis multe suauitate refertos.

215. Clericus episcopo suo, offerendo se paratum ad obsequium suum.

Ex quo diuine clemencie altitudo vos tam preciosam et nobilem columpnam ecclesie militantis a contemplacionis ocio.

216. Conuentus . . principi tali, conmendando se sibi, ac supplicando quod eis velit adesse in expediendis consiliis et auxiliis suorum negociorum.

Propinatum nobis nuper ex lugubri obitu pie recordacionis N dire valde amaritudinis calicem lacrimosis.

217. Ciuitas Romanorum regi, conmendando ipsius personam multipliciter, ac se et sua sibi offerendo, excusando se eciam de eo quod nunciis suis non prestiterunt iuramentum fidelitatis.

1) In der handschrift ist *infamie* von späterer hand übergeschrieben.

Qui vergente mundi vespere in diebus nostris romani monarchiam imperii, iam veluti in pedibus fictilibus fluctuantem, aureo capite decorauit[1]).

218. Princeps domino pape significat electionem de rege Romanorum factam, supplicans quod eidem benigno benignitatis affectu assistat.

Humane condicionis dignitas, sue primitiue originis non inmemor, qua omnes ab inicio liberi nascebantur, nec presidentis.

219. Rex Romanorum regi, reducendo sibi ad memoriam federa amicicie inter eos contracta, asserens illa libenter se obseruare, id ipsum ab eo requirens.

Cum inter reges orbis et principes affinitatis interdum et amicicie federa contrahuntur, tanto maioris inter eosdem affectionis vnio.

220. Ciues Romanorum regi significant, quod ipse est eorum verus dominus, et quod eos debet defendere a malignorum pressuris.

Non est mirum, si de vestra promocione damus domino incessanter gloriam et honorem, cum ipse de talento suo.

221. Capellanus Romanorum regi, quod eum recipiat in familiarem.

Lustratis per mundi climata pluribus regionibus, et peragratis per circuitum lingwis et tribubus diuersimode nacionis.

222. Subditus domino suo offert se promptum ad seruicia sua.

Hactenus se grati temporis aptitudo non obtulit mee deuocionis obsequia vestro beneplacito presentandi.

223. Amicus amico suo obsequium offert.

Tot et tanta de vestris virtuosis actibus aput nos rumorum inualuere preconia.

224. Ciues Romanorum regi, significando ei quod clerus ciuitatis eorum quoddam priuilegium ostendit per eum innouatum et confirmatum, quod petunt tamquam insolitum et moribus patrie contrarium reuocari et cassum et irritum pronunciari.

Quia ordinacione diuina, a qua omnis potestas conceditur, summa reipublice potencia vestre dinoscitur clemencie attributa.

225. Princeps Romanorum regi, regraciando sibi quod tantum de eo confidit quod iuxta suum consilium intendit processus suos regere et ordinare, notificando quod se preparabit viris et viribus quod semper eum ad sua seruicia inueniat paratum.

Regios apices, qui pure fidei prompteque fidei e(n)xenia exigunt et signa requirunt, suscepimus honorificencia prompciori.

226. Princeps regi Romanorum, congaudendo sibi de victoria quam habuit contra hostes, offerendoque se paratum semper ad sua mandata exequenda.

1) Vgl. hiezu den anfang des musters 96 oben s. 817.

Necesse (habet) est, inconcussum fore virtutis diuine promissum. et omnis potencia ad nichilum conuertitur que contra nutum.

227. Episcopi domino pape, significando ei seuiciam qua rex Bohemie clerum est persecutus, et defensionem regis romani contra seuiciam predictam, et victoriam quam de eo fecit. item quomodo ciuitatem wiennensem obsedit, et quomodo rex Bohemie ad mandata regis Romanorum venit, ac ab eo inuestiri de feodis suis humiliter peciit, et impetrauit, reconmendando [1]) predictum regem Romanorum pape.

Eleuatis in celum manibus redemptori nostro dei filio Iesu Christo leti laudes exsoluimus, et ipsius eximie pietati.

228. Episcopus . . principi super consolacione defuncti, non arguens ipsius planctum, set prohibens ne modum excedat.

Audiuimus, et (con)turbatus est venter noster. a voce nostra labia tremuerunt. relacione siquidem veridica cognouimus.

229. Subditus domino suo nunciat quantum gaudium habet ex recepcione litterarum domini, petens veniam de conmissis, ac submittendo se spontanee suo iudicio et satisfactioni.

Reuixit spiritus meus, exultacionis insperate gaudio excitatus. sedenti in tenebris et vmbra mortis, lux est michi visa.

230. Religiosus religioso, conmendando vitam contemplatiuam suam, ac sibi supplicando quod deum pro eo oret.

Care frater, non vt oleo adulacionis vngam te, hoc tibi scribere curaui.

231. Frater fratri super mala conuersacione, hortando eum quod ad penitenciam redeat, et vitam dissolutam ac societatem prauam fugiat et relinquat.

Si fraterne dulcedinis recte gustares sapida condimenta.

232. Studens Bononie domino suo, significando ei quod ad consilium suum ad patriam est reuersurus, mancipando se suis beneplacitis et mandatis.

Sicut phebus cum accedentibus tenebris dies licenciauit auroram, curruque flammigero transiens orizontem.

233. Luctus monialium de abbatissa sua.

Lugubris exsurgente meroris aculeo, non sine fletu seriem meste consolacionis aggredimur.

234. Princeps supplicat pape, quod regem Romanorum electum conpellat ad suscipiendum sacri imperii dyadema.

In vinea domini Sabaoth, luna in sanguinem versa priscis temporibus, vigilare pastores et super greges suos vigilias custodire comode nequiuerunt.

235. Princeps conuentui pro suffragiis.

Qui cum Martha turbacionis multiplicis ministerii ac frequentis sollicitudinis instancia fatigantur.

1) Cod. *reconmittendo.*

236. Rex Vngarie principi, adhortando ac rogando eum quod vires et fortitudinem suam dirigat in defensionem populi christiani contra paganos.

Amaritudinis et doloris ex intimo (intimis) cogimur inire lamenta, et conuertere gaudium nostrum in tristiciam et merorem.

237. Littera magistri Friderici abbatis gesturiensis,[1]) reprehendendo fratres minores de nimia ambicione.

Eloquens sciencia, qua vigetis, aliquando ponens vos extra terminos karitatis.

Weiter sind im register der handschrift C noch unter der fortlaufenden numerbezeichnung der dortigen fünften abtheilung 62 bis 67 einschliesslich unter der überschrift „incipiunt exordia sentencie et testamentorum et forma indulgenciarum" nachstehende sechs rubriken:

exordium sentencie,
forma indulgenciarum,
ad idem,
exordium,
exordium,
exordium ad testamentum,

verzeichnet, welche sich im texte der handschrift selbst auf der ersten und theilweise zweiten spalte von fol. 61 finden.

Daran schliessen sich sodann im register sowohl als auch im texte der handschrift jene schreiben höchster und hoher weltlicher wie kirchlicher würdenträger an, wovon in den vorbemerkungen s. 723 die rede gewesen.

1) Im rubrum des textes selbst steht *gersturensis*.

Pars principalis sexta.

1) Incipiunt quedam prouerbia sev regule iuris.

Beneficium ecclesiasticum non potest licite sine institucione canonica obtineri.

Possessor male fidei vllo tempore non prescribit.

Sine possessione prescripcio non procedit.

Nemo potest ad impossibile obligari.

Priuilegium personale personam sequitur, et extinguitur cum persona.

Semel malus semper presumitur esse malus.

Ratum quis habere non potest quod ipsius nomine non est gestum.

Cum iura parcium sunt obscura, reo fauendum pocius est quam actori.

In iudiciis non est habenda accepcio personarum.

Ignorancia facti non iuris creditur excusare.

Odia restringi et fauores conuenit ampliari.

Concessum a principe beneficium est mansurum.

Indultum a iure beneficium non est alicui aufferendum.

Non est sine culpa qui rei que ad eum non pertinet se inmiscet.

Nullus vti pluribus defensionibus prohibetur.

Quod semel placuit amplius displicere non potest.

Non debet aliquis alterius odio pregrauari.

Sine culpa, nisi subsit causa, non est aliquis puniendus.[1]

Quod quis mandato facit iudicis dolo facere non videtur, cum habeat parere necesse.

Ea que fiunt a iudice, si ad eius non spectant iudicium sev officium, viribus non subsistunt.

Que a iure conmuni exorbitant nequaquam ad consequencia sunt trahenda.

Quod omnes tangit debet ab omnibus approbari.

1) E: *preueniendus.*

In obscuris minimum est sequendum.

Non licet actori quod reo licitum non existit.

Mutare consilium quis non potest in alterius detrimentum.

Generi per speciem derogatur.

Plus semper in se continet quod est minus.

Pro possessore habetur qui dolo desiit possidere.

Vtile non debet per inutile viciari.

Ex eo non debet quis fructum consequi quod nisus[1]) exstitit inpugnare.

Pluralis locucio duorum numero est contenta.

Inputari non debet ei per quem stat si non faciat quod per eum fuerat faciendum.

Qui tacet consentire videtur.

Is qui tacet non fatetur, set nec vtique negare videtur.

Si quis in jus succedit alterius, eo jure quo ille vti debebit.

Presumitur ignorancia vbi sciencia non probatur.

Locupletari quis non debet cum alterius iniuria vel iactura.

In penis benignior est interpretacio facienda.

Semel deo dicatum non est ad vsus humanos vlterius transferendum.

Non prestat inpedimentum quod de jure non sortitur effectum.

Cui licet quod plus est licet vtique quod est minus.

Qui prior est tempore pocior est in jure.

In re[2]) conmuni pocior est condicio possidentis.

Non est obligatorium contra bonos mores male prestitum iuramentum.

Dolo facit qui petit quod restituere oportet eundem.

Quod ob graciam alicuius conceditur non est in eius dispendium retorquendum.

Nullus ex consilio, dummodo non sit fraudulentum, obligatur.

Que contra ius fiunt debent vtique pro infectis haberi.

In pari delicto vel causa pocior est condicio possidentis.

In male[3]) promissis fidem non expedit obseruari.

Qui ad agendum admittitur est ad excipiendum multo magis admittendus.

Qui facit per alium est perinde[4]) ac si faciat per se ipsum.

1) A: *in suis.* B: *uisus.*
2) A hat hier: *iure.*
3) E: *malis.*
4) E: *proinde.*

Quod alicui graciose conceditur trahi non debet ab aliis in exemplum.

Delictum persone non potest nec debet in detrimentum ecclesie redundare.

Racioni congruit vt succedat in onere qui substituitur in honore.

In argumentum trahi nequeunt que propter necessitatem alicui sunt concessa.

Nemo potest plus iuris in alium transferre quam sibi conpetere dinoscatur.

In toto partem non est dubium contineri.

In generali concessione non veniunt que quis non esset verisimiliter in specie concessurus.

Qui contra iura mercatur [1]) bonam fidem presumitur non habere.

Bona fides non patitur vt semel exactum iterum exigatur.

Cum quid vna via prohibetur alicui, ad id non debet alia admitti.

Dampnum quod quis sentit ex culpa propria non debet alii inputare.

Infamibus porte non pateant dignitatum.

Certum est quod is conmittit in legem qui legum verba conplectens contra legum [2]) nititur voluntatem.

2) Quid sit iudicium, et quot sint species iudicii.

Hiemit beginnt das kurzgefasste prozesslehrbuch oder der ordo iudiciarius, welchem wir als einem besonderen werke einen eigenen platz in unserer sammlung unter XVIII angewiesen haben.

Dasselbe hat nämlich keineswegs blos in den vorliegenden formularius de modo prosandi seinen weg gefunden, wie unsere drei handschriften desselben und der codex des stiftes Zwetl beweisen, und ist auch nicht allein einer anderen davon ganz unabhängigen formelsammlung aus dieser zeit in dem aus dem kloster Aldersbach stammenden cod. lat. 2649 der hiesigen staatsbibliothek fol. 54—63' von fol. 63'—68 angehängt, vielleicht auch noch in weitere derartige werke wovon wir im augenblicke keine kunde haben aufgenommen, sondern es erscheint auch in einer ausser-

1) A: *mereatur*. 2) B und E: *legis*.

ordentlichen menge von handschriften als eine jahrhunderte hindurch in ansehen gestandene schrift für sich.

Lediglich in bezug auf ihren inhalt im grossen ganzen wollen wir — soweit es zur schnelleren übersicht eben für unser formelbuch dienlich scheint — hier gewissermassen vorgreifend bemerken, dass denselben der regelmässige chronologische verlauf des verfahrens in civilstreitigkeiten vor dem judicium spirituale so zu sagen von der citation bis zur appellation in dreizehn kapiteln bildet.

Vor ihnen stehen an der spitze gleichsam als einleitung noch zwei. das erstere bezeichnet seinen inhalt dahin, antequam dicatur de processu judicii, notandum quid sit judicium, et quot sint species judicii, et quae sint personae quae debent consistere in judicio. das zweite schildert unter der überschrift „sequitur de ordine et processu judicii qui talis est" in kürze den verlauf des ganzen gerichtlichen verfahrens wie er in den nun folgenden dreizehn kapiteln im einzelnen gelehrt wird:

de citatione,
de feriis,
de comparitione rei,
de exceptione,
de libelli oblatione,
de litis contestatione,
de juramento calumniae,
de interrogationibus, responsionibus et confessionibus,
de probationibus,
de testibus et exceptionibus contra personas et dicta testium,
de instrumentis,
de sententia judiciaria,
de appellatione.

XIV.

Bernold von Kaisersheim.

Vorbemerkungen.

Abermals begegnet uns ein dem cisterzienserorden entstammendes formelbuch. an umfang steht es dem eben vorgeführten um vieles nach. auf der andern seite aber bedünkt uns schwerlich mit unrecht, dass wir es hiebei weit entfernt mit einer losen compilation verschiedenartiger schriften vielmehr mit einer in gewissem grade in sich innig zusammmenhängenden arbeit aus einem gusse zu thun haben.

Ueber ihren verfasser wie über die zeit ihrer entstehung wissen wir nichts näheres beizubringen, als was sich der vorrede entnehmen lässt, worin sich als autor der bruder Bernold von Kaisersheim zu erkennen gibt, welcher zugleich als die zeit der vollendung seiner summa prosaici dictaminis das jahr 1312 anmerkt. im ganzen scheint gerade damals in dem genannten kloster eine wissenschaftliche rührigkeit geherrscht zu haben. wenigstens finden wir in einer von dem bruder Cölestin Anglsprugger angelegten historia caesariensis seu extractus memorabilium Caesareae*) zum jahre 1313 die nachstehenden notizen. zu diser zeit was prior zu Kaisheim bruder Rudger. und was ain guter stulschreiber da, Rudolph Veirabend von Augsburg, der schrib vil bücher. item in disen jar was ain guter stulschreiber zu Kaishaim, Wernher von Eichstett, der schrieb auch vil bücher. und Peter von Ulm der illuminierets, bruder Hainrich apotecker band sy ain.

*) Vom jahre 1764, für den handgebrauch des abtes Cölestin, im baierischen reichsarchive im originale aufbewahrt.

Was die eintheilung unseres nach der ausdrücklichen angabe des verfassers für die rudes et ignari artem dictandi volentes ingredi bestimmten lehrbuches in fünf hauptabschnitte anlangt, brauchen wir darüber kein wort zu verlieren, indem sie in der nothwendigen uebersichtlichkeit ebenfalls in dem vorworte bezeichnet sind.

Der nachfolgende abdruck des werkes selbst ist nach dem aus dem kloster Diessen überkommenen cod. lat. 5542 der münchner staatsbibliothek, im vierzehnten jahrhunderte sehr hübsch einspaltig in kleinem octavformate geschrieben, fol. 71—123 bewerkstelligt. dieser bedeutende umfang des ganzen veranlasst aber zur vornahme von kürzungen an demselben, welche zunächst beim zweiten und dritten hauptabschnitte statthaft erscheinen. wenn nämlich bei den exordien jedesmal eine sachgemässe auswahl denselben zweck erfüllt als ob deren ein halbes oder ganzes hundert oder mehr gegeben wird, glauben wir der raumersparung wegen den ersteren weg einschlagen zu sollen. und was bei der dritten abtheilung diejenigen musterstücke anlangt welche lediglich die gewöhnliche ordenscorrespondenz vertreten, ohne dass sie etwas bieten was für die geschichte oder das recht oder sonst bemerkenswerthe verhältnisse von einfluss wäre, glaubten wir uns hiebei auf die mittheilung der anfänge der betreffenden stücke soweit sie die vergleichung mit allenfallsigen anderen sammlungen von solchen ermöglichen können beschränken zu dürfen.

Ausserdem sei nur noch bemerkt, dass in der handschrift unmittelbar nach dem schlussmuster des ordo judiciarius ohne alle abtheilung von derselben hand, als ob es dazu gehörte, ein privilegium super venditione [1])

1) Sein wortlaut ist folgender:
Nos frater talis etc. notum fieri etc. quod — matura sana ac sufficienti deliberacione prehabita — propter necessitatem grauium debitorum que nostro monasterio tunc temporis inminebant consultius euadendam tali tot libras reddituum annuorum de vniuersis possessionibus nostri monasterii eidem annis singulis quam diu in carne vixerit in sicca pecunia quolibet anno assignandas rite et racionabiliter vendidimus pro tot libris quas ab eo recepimus in pecunia dapsili numerata.

folgt, welchem sich fort und fort von der gleichen hand auf fol. 123 etwas über einem halben duzend proverbien[2]) anschliessen, worauf zuletzt fol. 124—125 eine zum leichteren auffinden eines theiles der musterstücke des dritten hauptabschnittes bestimmte art register unter angabe der betreffenden folien das werk beendet. diese selbst stimmen zu denen unserer handschrift nicht, scheinen demnach

Ex quibus quidem libris reddituum annuorum tot ei dabimus in festo talis sancti fideliter annuatim. in festo vero tali reliquas libras eidem assignabimus annis singulis integraliter atque plene. hoc saluo quod in vtroque festo predicto eidem aput talem locum — *vel* in tali loco — prout sibi magis viderit expedire pecunia memorata pro tempore vite sue sub nostro periculo presentetur, ita sane vt ad omne dampnum et interesse quod per negligenciam, si quam habuerimus in soluendo, contigerit ipsum quomodolibet sustinere, eidem simus ad refundendum extra principalem pecuniam obligati.

Porro contractu prenotato inter talem prelibatum et nos legittime celebrato, talis ex ordinacione eiusdem ac de nostro consensu vnanimi lege contractus emti fuit articulus additus et adiectus, vt videlicet tali viam vniuerse carnis ingresso extunc eosdem redditus — tot libras halenses — annuos talibus sub pretaxatis conditionibus quibus eas tenemur tali assignare pro tempore vite sue dare in perpetuum teneamur plene et integraliter annuatim.

Et vt eadem condicio talibus firmior atque validior perpetualiter perseueret, ad huiusmodi solucionem tot libras terminis prenotatis iuxta formam contractus expressam superius faciendam ipsis sub ypoteca rerum omnium nostri monasterii nos nostrumque monasterium presentibus firmiter obligamus.

Verumtamen de gracia speciali in contractu predicto per supradictum talem nobis facta habebimus liberam facultatem, vt — quandocumque post mortem eiusdem . . talibus tot libras aput talem locum simul et semel dederimus in pecunia numerata — extunc a solucione talium librarum reddituum annuorum simus plene et integraliter in perpetuum absoluti.

Datum etc.

2) Quisquis prudenciam sequi desiderat, tunc per racionem recte viuit si omnia prius estimet et perpenset, et dignitatem rebus non ex opinione multorum set ex natura constituat earundem.

Qui prudenciam amplectitur vndique idem erit.

Ita quilibet se debet tempori accomodare prout rerum ac varietas temporum exigit vel requirit.

Prudentis proprium est examinare consilia, ne ad falsa credulitate facili prolabatur.

In dubiis non est diffiniendum, set teneri debet pocius sentencia in suspenso, quia non omne quod verisimile est continuo verum erit.

Qui prudens esse cupit, prospectum debet intendere in futuro, et proponere que contingere possunt animo suo cuncta.

Qui nichil de preterito cogitat perdit vitam.

Lingwa maliloqua est indicium mentis male.

kurzweg aus dem ihr vorgelegenen exemplare ohne weitere reduction abgeschrieben worden zu sein. in diesem sind wahrscheinlich auch sowohl das erwähnte privilegium de venditione wie die angeführten proverbien an einer leer gebliebenen stelle zwischen dem eigentlichen schlusse des werkes und dem register eingetragen gewesen, und so eben ganz einfach dann in unsere handschrift übergegangen. wir haben keinen grund dieses register zu unterdrücken, sondern theilen es im anhange nur mit der veränderung mit, dass wir anstatt der dem leser nutzlosen handschriftlichen folienzahlen die entsprechenden seitenzahlen unseres abdruckes einsetzen.

Incipit prologus in summulam dictaminis editam a fratre Bernoldo monacho cesariensi.

Quoniam hinc[1]) hominis conditor et redemptor peregre proficiscens — id est celos penetrans — seruis suis bona tradidit, de quibus et ad iudicium rediens exiget racionem, ideo ego frater Bernoldus monachus de Cesarea cysterciensis ordinis augustane dyoceseos — ne talentum mihi creditum reportarem ad dominum, cum redierit, penitus sine lucro — de tenuitate mei ingenii summam prosayci dictaminis subnotatam ad laudem ipsius et gloriam et ad profectum inexpertorum in dictamine prenotato anno domini m°. ccc°. xij. prout potui compilaui, non intendens iam profectos et subtiles aliqualiter informare, set rudibus et ignaris artem dictandi volentibus ingredi prout potero viam pandere vel monstrare.

Distinxi autem in v partes opusculum subnotatum.

In prima parte salutaciones ad diuersos status seu personas posui, a superioribus gradibus vsque ad infimos descendendo.

Secundo subieci quedam prouerbia seu exordia aut sentencias, quas inserendas pro loco et tempore dictantibus vtiles iudicaui.

Tertio vero posui diuersas literas sine salutacionibus, et in visitacionibus necessarias, vt dictantes formam capiant ab eisdem, ex aliis alia colligentes.

Quarto adiunxi quedam priuilegia, que personis ordinis magis necessaria credidi, et quorum vsus habetur crebrius, sicut patet.

Quinto adieci quasdam formas procuratoriorum et literarum pro iudiciis[2]) ordinis iudiciarii exequendis.

1) Cod.: *ho* mit dem abkürzungsstriche. 2) Cod.: *iudicio*.

Incipit prima pars.

Salutaciones quibus papa a personis quibuslibet salutatur.

Sanctissimo in Christo patri ac domino domino . . vniuersalis ecclesie summo pontifici cum subiectione omnimoda deuota pedum oscula beatorum.

Reuerentissimo ac sanctissimo patri et domino sacrosancte romane ecclesie summo pontifici cum subiectione debita et deuota se suis pedibus subiacere.

Beatissimo patri ac domino ecclesie romane summo pontifici suus deuotus filius cum deuocione sincera ac subiectione debita se reuerenter ad pedes paternitatis solotenus prosternendo.

Salutacio ad episcopum vel cardinalem.

Reuerentissimo in Christo patri ac domino domino . . ad eius obsequium et honorem reuerenciam debitam et promptitudinem*) voluntatis. *vel sic:* cum omni reuerencia semper ad eius beneplacitum cor et caput humiliter inclinatum. cum omni reuerencia et honore prosperitatem optatam presentis vite pariter et future. tocius honoris plenitudinem cum oracionum munere deuotarum.

Salutacio inferioris abbatis ad superiorem.

Reuerendo patri ac domino spiritali et in Christo sibi quam plurimum venerando cum subiectionis et obediencie debito filialis fidei puritatem. cum omni dilectione simul ac reuerencia se semper vltroneum et paratum. cum omni reuerencia subiectione pariter et honore paratam ad eius obsequium voluntatem. sue paruitatis obsequium ex affectione cordis intrinseca preparatum. cum omni reuerencia

*) Cod.: *protitudinem.*

subiectione pariter et honore si quid melius ac salubrius poterit exoptari. cum subiectione debita tocius honoris plenitudinem et salutem hominis vtriusque.

Salutacio abbatis ad abbatem equalem.

Reuerendo in Christo patri domino . . cum affectione cordis intrinseca sincere dilectionis et fidei firmitatem. cum sincere dilectionis constancia sese totum. cum affectu sincere dilectionis et amicicie superpleno ad eius queque volita paratum. cum affectione cordis intrinseca se totum et totaliter*) a se toto. cum intense dilectionis constancia plenitudinem omnis boni. cum concepte dudum dilectionis igniculo salutem hominis vtriusque. dilectionis in nostris mutuis cordibus radicate profectum continuum et augmentum.

Salutacio ad capitulum vel collegium.

Viris honorificis et in Christo dilectis, domino . . preposito, domino . . decano, totique capitulo ecclesie talis cum oracionibus et reuerencia debita ad triumphantis ecclesie beatum collegium peruenire. cum reuerencie debito obsequiose voluntatis promptitudinem ex affectu.

Salutacio ad vnum canonicum vel prelatum.

Honorifico viro et in Christo sincere fidei constancia diligendo domino . . cum reuerencia debita sinceram in domino caritatem. cum affectu dilectionis sincero salutis presentis plenitudinem et future.

Salutaciones superioris abbatis ad filium.

Venerabili et in Christo dilecto coabbati suo salutem et sinceram in domino caritatem. *vel sic:* paterne dilectionis constanciam cum salute. cum paterne fidei puritate se ad votum in omnibus prosperari. conmissos sibi filios taliter gubernare, vt ad salutem proficiant sempiternam.

Salutaciones monachi ad monachum.

Viro religioso et in Christo sincere dilectionis constancia diligendo cum salute optata cordis principium medium atque finem. sincere dilectionis plenitudinem ex affectu. cum dilectionis intime puritate promptum in omnibus animum conplacendi.

*) Cod.: *tataliter*.

Salutacio abbatis ad monialem.

Cum paterna dilectione salutem optatam hominis vtriusque. diuine visitacionis solacium dulciter experiri. ad interne solacionis gaudium se dignam et ydoneam exhibere. salutem et spreto mundi federe se deuotam dei famulam exhibere.

Salutacio ad imperatorem.

Clarissimo principi, temporali ac eternali [1] claritudine illustrato domino . . diuina magnificencia regi Romanorum illustrissimo, potenciam inuincibilem et sapienciam infallibilem ad regna mundi debite gubernanda.

Illustrissimo domino suo, domino . . victorioso imperatori Romanorum semper augusto, cum subiectionis et subiecte fidei puritate se suis semper imperiis humiliter obedire.

Gracioso principi potencia inuincibili ac sapiencia naturali feliciter refulgenti . . cum deuocione fidei oracionum et obsequii puritatem.

Preclaro principum luminari cum obsequiosa voluntate subiecta mundi regna ad dei laudem feliciter gubernare.

Generali lucerne, principum et regum speculo speciali, presentis regni fastigia se tenere, vt celestis regni beatitudinem consequatur.

Salutacio ad regem Bohemie vel ducem Bawarie.

Illustri principi ac domino singularis deuocionis affectibus venerando domino . . regi precellentissimo — *vel* duci Bawarie — cum oracionum et [2] obsequii promptitudine post huius vite excellenciam eterni regni gloriam adipisci. in vita presenti optatis successibus sic regnare, vt regni celestis accingere gloriam mereatur. ad queque imperata volita pariter et mandata cordis promptitudinem studiosam.

Salutacio ad comitem.

Viro magnifico, magnificencie titulis redimito, suoque domino speciali, domino . . inclito comiti, cum affectu sinceritatis et fidei se totum ad sua beneplacita et mandata. cum oracionibus deuotis paratum animum ad queque sibi beneplacita conplacendi.

1) Cod.: *naturali*. 2) In der handschrift fehlt *et*.

Salutacio ad liberos vel nobiles.

Viro nobili nobilitate virtutum multifarie redimito domino . . se totum cum affectu fidei superpleno. se semper ad ea que sibi grata fuerint vltroneum et deuotum. ad coronam celestem de sublimitate seculi feliciter peruenire.

Salutacio ad milites.

Viro strennuo et in Christo dilecto . . militi sic milicie gloriam exercere, ut triumphantis ecclesie militibus societur. cum prosperitate optata bonorum omnium vbertatem. sincere dilectionis plenitudinem et ad sua volita se paratum.

Salutacio ad ciues.

Viro prudenti discrecionis et prouidencie titulis insignito . . ciui per bona temporalia sic transire, ut eorum subsidio perueniat ad eterna. sic frui pace presenti et habundancia temporali, vt per ea attingat ad gaudia sempiterna. cum dilectione sincera successibus prosperis iugiter habundare. cum rerum affluencia pariter et fortitudine beatitudinem assequi sempiternam. radicate dudum fidei stabilem et perpetuam firmitatem. dilectionis et amicicie continuum incrementum.

Salutacio ad ignobiles.

Viro prouido et honesto salutem cum affectu dilectionis et amicicie superpleno. sincere caritatis gaudio iugiter habundare. pollere semper successibus exoptatis. in superlatiuo gradu prosperiate semper perfrui peroptata.

Salutaciones generales pro diuersis statibus, quibus vtendum est prout cuique videbitur expedire.

Salutem et ad intelligenda verba prudencie erudicionem doctrine suscipere saluatoris.

Diligere iudicium et iusticiam, et sectari iugiter regulam equitatis.

Celestis patris sic apprehendere disciplinam, vt gracia mentis capiti salubriter infundatur.

Noch beinahe drei duzende solcher formeln folgen weiter.

Incipit secunda pars, que continet exordia seu prouerbia et sentencias diuersas prosayco dictamini prout dictanti placuerit inserendas.

Adtendentes conmendabilem vestri ordinis honestatem, qui et deo gratus et deum timentibus est acceptus, vobis in hiis que iuste requiritis tanto facilius nostrum impertimur assensum quanto ecclesia de religiosa conuersacione vestra amplius illustratur.

Monastice sinceritas[1] discipline, quam in puritate ordinis quem tenetis eterni conditoris prouidencia restaurauit, illam semper inuenit in apostolica sede clemenciam, qua et vobis in domino propositum virtutum accresceret, et aliorum deuocio vestris prouocaretur exemplis, vt per celestium semitam mandatorum ad propositum felicis beatitudinis festinaret.

Cum sitis arcius diuinis obsequiis dediti, vnde religionis consideracione quieti vestre conpellimur paterna caritate prospicere, et graciam nostram specialiter indulgere.

Noch beinahe zwei duzende solcher durchgängig auf das klösterliche leben bezüglicher formeln folgen hier. die letzte darunter lautet:

Plantatus in agro domini vester ordo sic a suis primordiis diuina clemencia pullulauit, sic laudabilibus incrementis profecit, fructus assidue proferens copiosos, quod inter alia germinancia dicti agri sidereo nitore refulgens plenis donis virtutum spiritualiter et temporaliter noscitur habundare.

1) Cod.: *sinceritatis.*

Incipiunt prouerbia de libris decretalium sumpta prosayco dictamini inserenda.

Ideo lex proditur, vt appetitus noxius sub iuris regulis limitetur, per quas genus humanum vt honeste viuat, alter alterum non ledat, ius suum cuique tribuat informatur.

Canonum statuta custodiantur ab omnibus. et nemo in actionibus vel in iudiciis ecclesiasticis suo sensu set eorum auctoritate pocius debet duci.

Rem que culpa caret in dampnum non conuenit euocari.

Prudencie sue innititur, qui ea que sibi agenda vel danda videntur patrum decretis quomodolibet anteponit.

Die nunmehr von fol. 74′—76′ noch folgenden muster, nicht ganz hundert an der zahl, bieten kein allgemeineres interesse, daher hier nur einige ausgehoben werden.

Generali constitucione sancimus, vt episcopi viros ydoneos ad sancte predicacionis officium salubriter exequendum assumant, potentes in opere et sermone, qui plebes sibi conmissas vice ipsorum — cum per se idem nequierint — sollicite visitantes, eas verbo edificent et exemplo.

Ad firmamentum celi — hoc est vniuersalis ecclesie — fecit deus duo magna luminaria, id est duas instituit dignitates. que sunt pontificalis auctoritas et regalis potestas. set illa que preest diebus, id est spiritualibus, maior; que vero carnalibus, minor est: vt quanta est inter solem et lunam tanta inter pontifices et reges differencia cognoscatur.

Euidencia patrati sceleris accusatoris clamorem aliqualiter non admittet, nec etiam indigebit.

Sicut accusacionem legittimam precedere debet inscriptio, sic denunciacionem caritatiua monicio, et inquisicionem clamosa insinuacio preuenire.

Quod non est licitum in lege, necessitas facit licitum et honestum.

Romanus pontifex in scrinio sui pectoris iura omnia censetur habere reposita et absconsa.

Decet romanum pontificem, vt per fratres suos, sacrosancte romane ecclesie cardinales, qui sibi in execucione officii sacerdotalis coadiutores existunt, consilia proueniant libera, per que ipsius iudicia non vacillent.

Mulieres vagari non conuenit, nec virorum cetibus inmisceri.

Que a iure conmuni exorbitant, nequaquam ad consequenciam sunt trahenda.

Quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari.

Presumitur ignorancia ubi sciencia non probatur.

Locupletari non debet aliquis cum alterius iniuria vel iactura.

In penis benignior est interpretacio facienda.

Qui sentit onus, sentire debet conmodum. et econtra.

Non est in mora qui potest exceptione legittima se tueri.

Quod ob graciam alicuius conceditur, non est in eius dispendium retorquendum.

In pari delicto vel causa pocior est condicio possidentis.

In male promissis fidem non expedit obseruari.

Qui ad agendum admittitur est ad excipiendum multo magis admittendus.

Quod alicui graciose conceditur trahi non debet ab aliis in exemplum.

Delictum persone non debet in detrimentum ecclesie redundare.

Racioni congruit, vt succedat in onere qui substituitur in honore.

Nemo potest plus iuris transferre in alium quam sibi conpetere dinoscatur.

Bona fides non patitur, vt semel exactum iterum exigatur.

Dampnum quod quis sua culpa sentit sibi debet et non aliis inputari.

Alie sentencie.

Obstandum est quibuslibet malis principiis, ne forte tamquam scintilla tenuis in flammam transeant destructiuam.

So folgen nunmehr noch etwas mehr als ein halbes hundert, darunter beispielsweise die nachstehenden.

Processus tunc indebitus et irracionabilis iudicatur, cum nec per accusacionis ordinem proceditur, nec accusator ydoneus conparet[1]), nec inscriptio precedit accusacionem qua ad talionem se obligat accusator, nec per denunciacionem rite proceditur denunciatore legittimo minime conparente, nec per inquisicionem iuste procedi poterit quam clamosa insinuacio non precessit.

Ex eo potest regnancium felicitas augeri potissime, et subditorum status pacificus conseruari, si regi regum grate deuocionis exenio studeant conplacere.

1) Cod.: *ydoneus non conparet.*

Beneficiatus benefactori suo debet iugiter exoptare, quod sit incolumis status eius, felix processus, et optatis successibus prosperis iugiter pociatur, et nihil ex se sibi remaneat quod suis beneficiis non obliget et mandatis, et quod in hiis viuere sub hiis senescere concupiscat.

Prouerbia Senece.

Ab alio exspectes quod alteri memineris te fecisse.

Aut amat aut odit mulier: nihil quod sit tercium adhibebit.

Absentem ledit qui ebrium prouocat vel litigat cum eodem.

Im ganzen etwa ein halbes hundert bietet unsere handschrift, wovon wir die beiden letzten noch einsetzen.

Tunc sermo transibit faciliter in effectum, cum verba loquimur veridica et honesta.

Quicumque desiderat inperium et honorem, sibimet ipsi studeat inperare.

Prouerbia naturalia.

Homo quoniam ordinatur ad quendam finem, conprehensionem racionis penitus excedentem, finem oportet esse precognitum in quem suas actiones et intenciones debet secundum racionis regulam ordinare.

Cum sapientis sit ordinare et etiam iudicare, iudicium autem per alciorem causam de inferioribus habeatur, is vere sapiens dicitur qui causam altissimam considerat, que est deus.

Cum sit homini naturale, vt ad intelligibilia per sensibilia perducatur, sub methaphoricis corporalium spiritualia et mistica sunt tradenda.

Von den weiteren, etwa vierzig an der zahl, nehmen wir noch die beiden letzten auf.

Si coniunctio ad coniunctionem proporcionaliter conparetur, constat quod coniunctio naturalis est prior et inmobilior alia qualibet amicorum, quia est secundum id quod ad substanciam pertinet, alie[1]) autem sunt superuenientes et possunt per pactiones remoueri.

Amicicia consanguineorum est stabilior, set alie amicicie possunt esse racionibus plurimis pociores secundum id quod proprium vnicuique amicicie reperitur.

1) Cod.: *alii.*

Prouerbia extracta de libris Salomonis.

Sancta religiositas a religiosis est ex eo purius obseruanda, quia cor iustificat et custodit, cordi iocunditatem atque speciale gaudium subministrans.

Accedens ad domini seruitutem stare debet in iusticia et timore, et ad temptacionem viriliter sustinendam suam debet animam preparare.

Nicht weniger als in die hundert und sechzig führt unsere handschrift auf, darunter noch die folgenden.

Gracia mulieris virtuose virum suum sedule delectabit, et illius ossa delectacionibus inpingwabit.

Gracia super graciam est censenda mulier sancta et etiam pudorata.

Sicut sol in mundo oriens in altissimis, sic mulieris bone species in ornamentis domus sue virtutis sue radiis eminet et resplendet.

Qui denudat archana amici, fidem se conprobat perdidisse.

Qui amici absconsa prodit inpie vel denudat, amicum ipsum postea non habebit.

Fontes sciencie debent ad alios deriuari, et aqua sciencie diuiditur in plateis.

Per eterne sapiencie prouidenciam reges regnant, et iuste decernunt legum prouidi conditores.

Diuicie in die non proderunt vlcionis, iusticia autem a morte animam liberabit.

Sicut humilitas fouet concordiam atque nutrit, sic inter superbos semper iurgia concitantur.

Melius est vocare ad holera cum caritate quam cum odio ad vitulum saginatum.

Qui maledicit patri suo et matri, lucerna eius in mediis tenebris extingwetur.

Qui custodit os suum, et lingwe sue ponit custodiam, ab angustiis suam animam conseruabit.

Sicut canis ad vomitum rediens, sic inprudens et peccator qui suam stulticiam iterat est censendus.

Sicut pix manus tangentis coinquinat, sic vnius mali consorcium plurimos dehonestat.

Ad conscienciam quisque se reuocet, vt prius propria corrigat et tunc aliena vicia reprehendat.

Expliciunt prouerbia et exordia.

Incipiunt correctoria.

1) Abbas et conuentus suscipiunt electum ad apicem apostolice dignitatis.

Pastoris boni prouidenciam, qui ouile suis posuit ouibus ecclesiam scilicet orthodoxam, magnifice pariter et deuotis cordibus collaudantes, nouis graciarum actionibus extollimus et laudamus, pro eo quod noue lucis gaudio nos perfundens per vestre sanctitatis electionem canonicam et concordem vniuersalem ecclesiam decorauit, vtpote qui suas oues diligens et agnoscens ipsis in vestre dignitatis persona de pastore prouidit dignissimo sua gratuita pietate, qui luce prudencie rutilans, virtute et moribus adornatus, iniquitatem respuens, et diligens veritatem, conmisso gregi possit prodesse pariter et preesse.

Et quoniam ad salutem omnium Christi fidelium ad tante dignitatis apicem vos intelligimus exaltatum, de tante exaltacionis gracia medullis cordibus exultantes, ad ipsius glorie preeminenciam letis vos suscipimus mentibus ac serenis wltibus, reuerencia debita et condigna vestre sanctitatis pedibus supplicantes humiliter prouoluti, quatenus — nostram ecclesiam in protectionem sedis apostolice misericorditer assumentes — contra malefactorum incursus quibus[1]) multiformiter ledimur nos dignemini de conswete benignitatis gracia conseruare.

2) Conqueritur conuentus pape, abbatem suum a quodam interfectum.

Fundans Christus suam ecclesiam supra petram, Petrum ipsum beatissimum vicarium suum statuens, claues celorum ipsi tradidit, et prelaturam contulit apostolice dignitatis.

Cuius beati Petri cum isdem Christus vos esse voluerit successorem, a suis ouibus a lupis persecucionem pacienti-

1) Cod.: *quo.*

bus ad vestre sanctitatis excellenciam tamquam ad vniuersalis ecclesie pastorem est recursus habendus, cum vestra sanctitas Christi ouium sit refugium singulare.

Quia igitur a firmamento sedis apostolice clericale priuilegium emanauit, quo clerus positus est in securitate quodammodo speciali, in tantum vt manus in clericum iniciens voluntas exconmunicacionis vinculo innodetur, a quo non nisi per sedem possit apostolicam liberari, sanctitati vestre conquerimur lamentabiliter intimando, quod talis nostre ecclesie aduocatus — ex aduocato faciens se tyrannum — venerabilem patrem .. quondam abbatem nostrum, qui suam ecclesiam prouide gubernauit, pro eo quod suis tyrannicis iussionibus et dissipacioni qua monasterium in temporalibus dissipauit rite moderate et racionabiliter resistebat, timore dei postposito proch dolor interfecit.

Ne igitur ipsius exemplo assumant audaciam ceteri consimilia perpetrandi, vel idem tirannus eundem actum homicidii horribilem conmittat forsitan iterato, de benignitate sedis apostolice, cuius protectioni ecclesia nostra innititur, sic dignetur vestra sanctitas prouidere, vt quiete claustrali per vestre sanctitatis graciam procurata in regulari disciplina diuinis laudibus insistentes absque malorum incursibus possimus domino famulari.

Et vt hoc effectum debitum consequatur, flexis genibus et deuotissimis cordibus ad pedes vestre sanctitatis humiliter procumbentes suppliciter exoramus, quatenus .. decano viro potenti et zelum habenti iusticiam prosequendi litteras apostolicas dignetur transmittere vestra paternitas reuerenda, per quas accipiat in mandatis in ipsum occisorem et in reliquos nostri monasterii offensores aduertendi, et iurisdictionem apostolicam exercendi iuxta canonicas sanctiones.

3) Abbas denunciat pape, quod hereses pullulant in ecclesia in vicinia sua.

Summus pontifex Petrum apostolum sibi substituens sibi dixit, quod fides sua non deficeret, set conuersos [1]) fratres in fide pocius solidaret, fundans fidem orthodoxe fidei supra Petri firmissimum fundamentum.

Et quia ipsius prouidencia mundum gubernantis, qui et predictum apostolum apostolorum esse voluit principem et magistrum, vestre sanctitatis personam ad ipsius cathe-

1) Cod.: *conuersus*.

dram exaltauit, ad vos non inmerito tamquam ad patrem vniuersalis ecclesie, qui fidem habet catholicam confirmare ac pullulantes hereses confutare, omnes heresiarcharum hereses inficientes corda bonorum et tamquam virus atque toxicum animas occidentes sunt ad vestre sanctitatis preeminenciam defferende.

Dignitati vestre tamquam veri filii ecclesie sancte romane duximus intimandum, quod quidam — aput se sapientes, set insipientes veraciter aput deum, plus volentes sapere quam oportet, et scrutatores esse satagunt maiestatis — a via veritatis vere fidei aberrantes, plures articulos — in quibus hereticam prauitatem deprehendimus euidenter — tamquam aquas fontanas[1]) simplicibus exhibent et propinant.

Vnde tamquam vere fidei zelatores vestre paternitatis sublimitatem duximus deprecandam, quatenus heresibus talibus — ne per corda innocentum serpant amplius, et occidant plurimos innocentes — prouidencia prouida et remediis debitis dignetur occurrere vestre prudencia sanctitatis, cum principiis talibus sit obstandum, ne scintilla tenuis in flammam transeat destructiuam, aut morbus modicus inualescens medicina dilata nimium vix ad conualescenciam valeat reformari.

4) Abbas scribit episcopo, quod concordet duos in discordia electos.

Christus, pax nostra, vtraque vnum faciens, episcopalem gloriam ad hoc in ecclesia vigere voluit et florere, vt — sicut ipse imis summa reconcilians et a deo hominem discordantem per mortis sue remedium ad pacis federa reuocauit — sic et episcopus quilibet in sua dyocesi pacis auctor esse debeat et amator.

Quia igitur in ecclesia tali vestre dyocesis duo prelati in discordia sunt electi, ex quorum etc.

5) Abbas hortatur monachum suum in episcopum electum, vt qui prius in statu humili bonus fuerat bonitatem in sublimi statu non deserat.

Licet sapiencia dei patris ewangelizando preconizet ecclesie filiis vniuersis, quod qui se exaltauerit humilietur, qui vero se humiliauerit exaltetur, vtrum permissione ipsius etc.

1) Cod.: *surtiuas? furtiuas?*

6) Abbas hortatur amicum in discordia in episcopum electum, vt cedat.

Quod nullus hominum sibi honorem debeat assumere, set qui vocatur a deo tamquam Aaron, apostolus edocet euidenter.

Licet ergo bonum opus desideret qui episcopalis apicis appetit dignitatem, non tamen conatu proprio debet accedere, set a domino pocius etc.

7) Abbas hortatur episcopum, vt quosdam in sua dyocesi discordantes et scandalum ac incendia facientes concordet.

Mediator dei et hominum Jesus Christus, reconcilians ima summis, ad hoc vos suis ouibus errantibus voluit [1] prodesse et preesse, vt a veris pascuis quibus anima pascitur aberrantes et se luporum morsibus exponentes sub cura vestri officii pastoralis in vnum colligeret et pacis vinculo copularet.

Cum itaque rex pacificus hanc vobis sollicitudinem pre omnibus ex assumpti regiminis officio reconmiserit et iniungat, vt quoslibet in vestra dyocesi etc.

8) Abbas respondet amico querenti vtrum acquiescere debeat volentibus eum eligere in episcopum.

Deus mundi dispositor, qui disposuit omnia in numero pondere et mensura, sic in electis suis preuenientem[2] graciam per subsequentem perficit atque inplet, vt alii in sublimitate graduum constituti maioris excellencie premium in celesti gloria consequantur quam in gradu humiliori etc.

9) Abbas et conuentus creatum de nouo episcopum suscipiunt et salutant.

Pastor bonus, qui pro suis posuit ouibus animam, et — christianorum episcopus animarum — oues suas in vestra dyocesi constitutas de alto respiciens, ipsasque visitans et requirens, ne a pascuis saluti sue conpetentibus aberrarent, seu lupi eas — heretici scilicet — dissiparent, vos eis patrem pretulit et pastorem, qui verbo eas pasceret etc.

1) In der handschrift fehlt *voluit*. 2) Cod.: *pre veniente*.

10) Abbas scribit episcopo dyocesis, vt monasterium nigri ordinis sue dyocesis volens transire ad nostrum ordinem permittat.

Exiit de corde patris filius in hunc mundum, semen suum in agro ecclesie seminare.

Et licet omne semen, quod isdem dei filius seminauit, in se salutiferum fuerit et salubre, aliud tamen supra petram cadens aruit, et inter spinas aliud suffocatur, seu secus viam iactum ab hominibus conculcatur, quartum tamen in terra bona et optima seminatum profecit adeo et excreuit vt fructum centuplum germinaret.

Cuius germinacionis fructum beatissimi Benedicti regulam estimantes, quam diuinitus inspiratus ad racionis medium sic reduxit, vt omnis secundum eius normam in domino se exercens — sicut oliua fructifera in domo domini conplantatus, et sicut lilium germinans — fructum multiplicem et vberem germinaret.

Quia igitur ex hoc iacto semine nigri ordinis excellencia progrediens et procedens profecit in fructus vberes, immo vineam speciosissimam, suosque palmites longe lateque per mundi clymata dilatauit, per multorum curricula temporum proficiens in virtutibus et excrescens tamquam triticum preelectum, inimicus tamen homo in [1]) processu superseminauit in medio tritici zizania. quod et proch dolor in agris monasteriorum plurimis sic profecit, vt a tritico vix discerni valeat zizania.

Et quoniam almus spiritus, omnium illustrator, tales seruos suos vestre dyocesis per graciam visitans, ipsis misericorditer inspirauit, vt in [1]) defectum et transgressionem regule — quam professi vota ipsius suis labiis distinxerunt — se transgredi intelligant, et in statu periculoso positos se non ambigant, ex eo quod non obseruant legem regule, cui se voluntate subiecerunt, ad hoc nunc — sancto spiritu inspirante — sua corda vnanimiter inclinarunt, ad nostrum ordinem plantatum ex eadem regula transeuntes, vt [2]) nobiscum iuxta professionem deo factam amodo ipsam teneant et obseruent.

Quare vestre dignacionis excellenciam deuotis cordibus supplicamus, quatenus — cum sancto spiritui nequaquam sit ab aliquo resistendum, set eius inspiracioni cooperandum

1) In der handschrift steht *in* nicht.

2) In der handschrift fehlt *vt*.

sit et fideliter obsequendum — vestra paternitas quod ipse sanctus spiritus per suam misericordiam inchoauit dignetur de consweta beniuolencia fauorabiliter consummare, dando licenciam et liberam facultatem monachis supradictis se suumque monasterium ad nostrum ordinem transferendi.

11) Denunciat abbas episcopo concursum populi ad locum inutilem et periculosum animabus.

Sicut humani corporis oculus gressus et operaciones dirigit corporales, sic in corpore sue ecclesie dignatus est vos altissimus sublimare, vt membra subiecta ab erroris deuio et peccatorum tenebris reuocantes ad actus lucidos dirigatis.

Propter quod iustum ac racioni consentaneum iudicamus, vt vniuersa que in vestra dyocesi errorem sapiunt etc.

12) Abbas denunciat abbati, quod filius suus ad hoc laborat vt monasterium suum alteri subiciatur.

Quanto spiritus noster vestro sinceriori iungitur glutino caritatis, tanto dolorosius et amarius ea que contra vestri honoris et vtilitatis conmoda militant sustinemus.

Et quia dampnum amici senciens et non prodens videtur amicum non cordialiter diligere vel amare, hinc est quod vestri monasterii dispendia narracione etc.

13) Petit abbas ab abbate, vt dilapidatam reformet filiam et sibi eam habeat in filiam.

Quoniam rerum dispositor et hominum gubernator singulis prouidet iuxta sue beneplacitum voluntatis, alios fortuna iuuans et erigens in sublime, alios vero per infortunium ab alto deiciens in profundum, id[1]) ipsum in nostra filia tali per ostensionis euidenciam satis claret. que[2]) cum a retroactis temporibus rerum opulencia temporalium etc.

14) Abbas petit a domino cysterciensium, vt filiam suam dilapidatam transferat in abbatem alium qui reformet.

Sicut racio bonum concipit faciendum, voluntas autem id quod conceptum est precipit exequendum, sic gloriosus deus et sublimis vos in corpore mystico posuit tamquam voluntatem bona opera libere inperantem.

1) Cod.: *ad*. 2) Cod.: *qui*.

Hinc est quod equum et iustum immo racionabile iudicamus, vt et bona, quamquam ab inferioribus etc.

15) Vocatur abbas ab abbate ad visitacionem suam propter ardua negocia.

Vt saluti animarum salubrius consulatur,[1]) ea que inminent earum pericula salubri virorum prudencium consilio sunt tractanda.

Et quia visitandi gracia nostram talem filiam accedentes, casus graues in ea reperimus et perplexos, qui discussione et enodacione indigent sapientum; teste enim sapientissimo Salomone vbi multa consilia ibi salus; quia igitur enodacionem seu discussionem casuum predictorum excedere vires nostri credimus intellectus, paternitati vestre, quam ex persona nouimus in negociis ordinis explicandis, deuotissimis precibus supplicamus, quatenus nobis — vestre dignacionis presenciam die tali in predicta nostra filia fauorabiliter exhibentes — consilii vestri graciam super hiis que proposuerimus viua voce dignemini inpertire, vt vestro consilio nos in dubiis dirigente ad dei laudem et gloriam nostre visitacionis officium debite conpleatur. sicque fiet, vt ordinacionis ac correctionis iuste quam de vestro consilio fecerimus deus reddat vos participem et consortem.

16) Laudat abbas abbatem pro eo quod filium apostatam redeuntem qui eum turbauerat bene tractat.

Quoniam iuxta phylosophum virtus circa arduum et difficile se exercet, tanto virtutis actus est conmendabilior et graciosior coram deo, quanto ex maiori difficultate et difficiliori conatu progreditur et procedit.

Inter alia autem opera virtuosa magis difficilis videtur esse dilectio inimici, qua homo se ipsum etc.

17) Abbas abbatem conmendat ex eo quod a suo monasterio vicia exstirpauit.

Sicut ortulanus ortum suum excolens diligenter herbas inutiles exstirpando ac vtiles et plantas fructiferas conplantando, sic prelatus exstirpans ab agro monasterii zizania et lolia viciorum ac plantans virtutum triticum est ab omnibus non inmerito conmendandus.

Cum igitur vestri predecessores tamquam inutiles ortulani spinas in domo vestra succrescere permiserint viciorum etc.

1) Cod.: *consuletur*.

18) Hortatur pater abbas filios ad obseruandam ordinis disciplinam, cum non possit visitare personaliter illo anno.

Rex regum omnium et prelatus omnium prelatorum, de celo prospiciens super filios hominum quos gubernat, et diligenter considerans et aduertens quis eum sit intelligens aut requirens, ad hoc prelatos ecclesie suis pretulit ouibus quas redemit, vt[1]) oculis mentis iugiter vigiles sollerter inuigilent et intendant super prouisione ouium conmissarum.

Licet igitur ex conmissi nobis officii regimine teneamur prospicere super vos iugiter oculo racionis, quis in vobis sit sollicitus per vias incedere mandatorum dei et preceptorum eius semitas obseruare, anno tamen presenti, quamquam ex officii debito vos visitare personaliter teneamur, presencie nostre copiam — negociorum diuersorum tumultibus perstrepentibus — nequaquam possumus exhibere.

Ne tamen per nostram absenciam corporale visitacionis officium annuum negligatur, reuerendum in Christo patrem dominum . . abbatem talis monasterii, de cuius prudencia pariter et industria specialiter presumimus, dilectioni vestre duximus transmittendum, qui vicem nostram suppleat quoad visitacionis officium corporale pleniter et perfecte.

Quare vestre circumspectionis vigilanciam exhortacione deuotissima presentibus exhortamur, quatenus eundem, cui vicem nostram quoad visitacionis officium inpendendum conmisimus in plenaria potestate pro anno presenti dumtaxat tam in capite quam in membris, reuerenter et deuote receptum, obediatis eidem in omnibus que ad correctionem morum et reformacionem regularis discipline pertinent per omnia tamquam nobis.

Sic vt vestra obediencia et reuerencia per eundem patrem venerabilem sibi a vobis exhibita intellecta deuocionem vestram debeamus nostro in merito conmendare, sic e diuerso, si — quod absit — hiis contraria euenirent, nos conmotos suo tempore sentiretis.

19) Excusacio abbatis transeuntis per viciniam abbatis amici et non visitantis eum.

Quamquam non ignoremus, immo plenius nobis constet, racionis oculo illustrante, quod conceptum amicicie affectum mutuum conuictus continuus amicabilis nutriat perficiat et confortet, ne tamen vestre sinceritatis puritas etc.

1) Cod.: *et*.

20) Abbas trahit adolescentem ad ordinem studentem Parysius.

Quoniam redemptor noster peregre proficiscens, id est in patris dextera carnem assumptam collocans, ad hoc seruis suis dona distribuit, videlicet dona naturalia largiendo, vt per ipsa pertingat homo ad graciam gratum deo et amabilem facientem, nos audientes personam tuam donis scilicet naturalibus multipliciter redimitam, te cautum esse volumus et sollicitum coram deo, ne tamquam seruus inutilis talentum sibi creditum in terra fodiens et abscondens, cum racionem exacturus venerit, multiplicata dona conmissa non inuenerit set neglecta.

Quia igitur iuxta Bernhardi beatissimi documentum ingenium ars et sciencia aquisita sunt instrumenta viciorum pariter et virtutum, tue subtilitatis intelligenciam exhortamur, quatenus hec que premisimus, quibus altissimus tuam nobilitauit animam et pre aliis insigniuit, non viciorum set virtutum tibi materiam subministrent. quod non alio modo quam eo quod totum illi tribuas a quo totum habes quod possides debite credimus adinpleri, fugiendo eam que in mundo est corruptionem, ad religionis sublimitatem velociter conuolando. nam iuxta beatum Jacobum inimica est deo amicicia huius mundi. cum enim mundus et eius concupiscencia transeat sicut fumus, et per motum continuum suos filios inquietet, omnis sapiens filius — ne cum mundo labatur labili — religionis firmum debet arripere fundamentum.

Propter quod, fili karissime, ad nostre te religionis consorcium inuitantes, inflanti sciencia derelicta, ad caritatem que edificat, quam per religionis obseruanciam plenius assequeris, te cursu prepedito[1]) cupimus transuolare.

21) Abbas reuocat monachum suum ab apostasia ad ordinem.

Si professionis tue qualitatem et voti sollempnis emissi grauitatem diligenter attenderes, statum tuum obstupesceres et horreres.

Cum enim legis lator noster beatissimus Benedictus in lege tua, sua regula scilicet, ad quam te etc.

1) Cod.: *prepediti.*

22) Abbas condolet abbati super pressuris et tribulacionibus quas patitur.

Quicunque diligit alterum sincera et plenaria caritate, suis tamquam propriis aduersitatibus condolet et prosperitatibus colletatur.

Cuius etiam caritatis experienciam nos habentes, ex vestre infirmitatis inconmodo tamquam etc.

23) Abbas congaudet abbati qui de infirmitate conualuit.

Sicut amor naturalis, membra humani corporis in vnum colligens et connectens, lesionem mutuam in vno quoque facit tamquam propriam experiri, sic — cum Christi caritas nos coniungat et vnius efficiat voluntatis — regula exigit racionis, vt alter alterius sufferencias et labores senciat et supportet.

Quia igitur audientes ex multis infortuniis vos grauatum, et molestiis multiplicibus etc.

24) Abbas hortatur abbatem cedere volentem vt persistat in abbacia.

Exemplum suarum pastoribus ouium perseuerancie prebens et exhibens, pastor bonus — vociferantibus Judeis inpiis vt descenderet — vsque ad redempcionem plenam passionis dolorem sufferens, in crucis patibulo perdurauit.

In quo non ab re[1]) credimus prelatos ecclesie informatos, vt in cruce prelature affixi clauis obediencie perseuerent, nec etiam aliis perswadentibus etc.

25) Abbas causatur contra abbatem, quod plus diligat eum quam diligatur ab eo.

Scrutans corda et renes deus hominum, et cogitaciones eorum per consequens intuens et contemplans, de occultis mencium cogitacionibus certitudinaliter iudicat.[2]) scriptura sacra siquidem attestante homo videtur in facie, deus autem cordis intima speculatur.

Propter quod non inmerito cogimur ammirari, quod — illud quod est dei proprium vsurpantes — secreta etc.

1) Cod.: *non abre.* 2) Cod.: *indicare.*

26) Abbas consulit patrem abbatem, si monachum quarto apostatantem recipere debeat.

Sicut inferiora a corporibus supercelestibus sue virtutis affluenciam assecuntur, ac ad actus proprios diriguntur, sic subiecti a suis maioribus — quos deus super eorum capita posuit — debent in dubiis et perplexis casibus informari.

Quia igitur deus sublimis, iuste gubernans et ordinans vniuersa, vos nobis pretulit ad hoc etc.

27) Abbas ordinis excusat se nigro abbati super monacho suo vagabundo recepto ab eo, de quo conqueritur et obiurgat.

Miserator et misericors dominus, qui mortem peccatoris non desiderat set vt viuat pocius et ad ipsum per suam [1]) penitenciam conuertatur, nostrum ordinem ad hoc instituit ex gratuita pietate, vt ad ipsum tamquam ad locum refugii recursus a cunctis mundi partibus ab hiis qui vlcionem eternam euadere voluerint habeatur.

Et quoniam de beniuolencia sedis apostolice libertate tali[2]) ipse ordo noster a deo est donatus, vt ad ipsum recipi valeant e seculo fugientes etc.

28) Abbas reprehendit quendam abbatem pro eo quod cum esset vtilis suam deseruit ecclesiam.

Cum hec sit differencia inter corporalia et spiritualia construenda, vt corporalia difficillime [3]) construantur set faciliter destruantur, spiritualia vero facillime construantur set non sine difficultate maxima destruantur, mirari cogimur nec sufficimus ammirari, quod — cum matrimonium inter vos et vestrum monasterium licet breui consensu rite et canonice sit contractum — vos inprouide ad diuorcium ipsius matrimonii per inspiracionem sancti spiritus celebrati[4]) procedere presumpsistis.

Qua ex re iudicamus verisimiliter vos errasse, ex eo conclusionem etc.

29) Denunciat abbas transiens per Vngariam ordinem ibi nimium dissolutum.

Licet ordinem nostrum pater celestis, verus agricola, in agro sue ecclesie plantauit vineam speciosam, cuius et

1) Cod.: *vie.*
2) Cod.: *apostolice libertati.*
3) Cod.: *difficile.*
4) Cod.: *celebratum.*

germen delectabile sibi esset, ipsa tamen vinea — licet vsque ad mare et per mundi climata suos dilatauerit palmites habundanter — in quibusdam tamen partibus vestre gubernacioni [1]) subiectis non videtur [2]) vuas facere set labruscas.

Quod vt planius atque plenius vestre paternitatis prudencie patefiat, eam — cuius famam et honorem affectuose diligimus — nolumus ignorare, quod anno presenti pro quibusdam ordinis negociis disponendis partes Vngarie transeuntes, et ad vestras in transeundo filias declinantes, rigorem ordinis in tantum deriguisse conperimus, ac disciplinam monasticam sic inuenimus penitus eneruatam, vt quasi vix vestigia quedam obseruancie regularis inibi refulgerent, ita vt illud verbum dominicum prolatum voce prophetica de eisdem domibus plantatis in vineam domini Sabaoth merito dici posset: materiam eius aufferam, et sepes eius diripiam, et erit in conculcacionem cuilibet transeunti. nempe verisimiliter est timendum, quod — nisi vestre paternitatis sollercia ad reformacionem plenam earundem domorum inuigilet efficaciter et intendat — domus eedem [3]) fiant in prouerbium et in scandalum toti terre, et per consequens non solum pereant in se ipsis, verum etiam occasionem dent domibus aliis ordinis pereundi.

Quocirca paternitatis vestre prouidenciam plena fide et cordis sinceris affectibus exhortamur, quatenus — cum hec noxa et eius periculum sibi annexum videatur in vestre dignacionis prudenciam redundare — sublato more dispendio opem et operam ad hoc curetis efficaciter adhibere, vt predicta claustra que iamiam [4]) proximant ad ruinam efficaci adiutorio reformentur, ne forte — si sero medicina paretur — iam non sit locus seu possibilitas reformandi.

30) Peticio abbatis ad abbatem, vt recipiat quendam in monachum et confratrem quem ipse recipere non potest.

Quanto feruorem feruensque desiderium fratris H, exhibitoris presencium, plenius intelleximus et propensius aduertimus, tanto peramplius et perfectius peroptamus vt affectus sui desiderium transeat in effectum.

Licet enim ipsum regi regum militare in nostro ordine etc.

1) Cod.: *gubernacione.*
2) Cod.: *vident.*
3) Cod.: *cedere.*
4) Cod.: *que in anima.*

31) Abbas remittit monachos sibi missos, quos propter penuriam non potuit conseruare.

Licet ad instar humani corporis diuersa membra ordinis vniuersi tamquam vnum corpus mysticum censeantur, et per consequens velut membra corporea conmunicare sibi debeant proprias actiones, quia tamen oculis virtute visiua priuatis non poterit inputari si pedum ad ambulandum non dirigant viam rectam, sinceritatem vestram a simili[1]) nolumus ignorare, quod — quamquam hac luce clarius cognoscamus, vt alter alterius onera debeat supportare — hostili tamen vastacione ac aeris intemperie diuersisque aliis infortuniis inpediti, nequaquam pro anno presenti sufficimus nostre domus monachis victualia ministrare.

Quo circa discrecioni vestre deuotis precibus supplicamus, quatenus ex certis racionibus etc.

32) Abbas transmittit abbati monachos dispersionis tempore reseruandos.

Quoniam mutue caritatis affectus tunc veraciter ostenditur per effectum, quando secundum apostoli documenta nos inuicem in mutuis necessitatibus subportamus, hinc est quod — cum anno presenti, peccatis nostris exigentibus, domino permittente, defectum victualium ex diuersis infortuniis irruentibus grauem adeo paciamur, vt nostrum conuentum dispergere necessario conpellamur — de vestre sinceritatis constancia gerentes fidei confidenciam singularem, fratres .. exhibitores presencium, monachos domus nostre, ad vestre paternitatis gremium destinamus, rogantes precum instancia deuotarum, quatenus ob reuerenciam ordinis et intuitu pietatis eosdem per istius anni circulum vestri conuentus sacro collegio dignemini sociare.

33) Scribit abbas filio, vt sibi volenti visitare ab aliquo occuratur.

In tali loco constituti ad presens presencialiter, ac visitacionis officio inibi iam vacantes, ipso peracto, versus domum vestram nostri gressus itineris concedente domino dirigemus.

Quocirca vestre prouidencie presentibus supplicamus,[2]) quatenus vnum de vestris monachis ad hoc aptum, habentem

1) Cod.: *vestram assimili.*

2) Cod.: *sump*? mit der übergeschriebenen endung *mus.*

viarum noticiam et etiam personarum, in occursum nostri tali die hora prandii transmittatis, qui nobis ibidem prandium preparet ipso die, et secure in crastino vlterius — ad domum vestram videlicet — nos conducat.

34) Conmissio abbatis qua conmittit visitacionis officium.

Quia — diuersis ac variis negociis prepediti — visitacionis officium anno presenti vobis inpendere non possumus, vt vellemus, de prouidencia reuerendi patris in Christo domini abbatis . . presumentes, vicem nostram quoad visitacionis officium vobis inpendendum auctoritate presencium duximus conmittendum, dantes ei plenariam potestatem tam in capite quam in membris statuendi reformandi ordinandi et etiam corrigendi quidquid secundum formam ordinis rite fuerit corrigendum.

Vobis vero, domine abbas, vestroque conuentui damus firmiter in mandatis, precipientes auctoritate visitatoria, quatenus predictum patrem — cum ad vos venerit gracia visitandi — benigne recipientes, ipsum reuerenter et honorifice pertractetis, obedientes ei et deuoti existentes in omnibus et per omnia tamquam nobis, vt ex hoc vestre deuocionis obedienciam debeamus non inmerito conmendare.

35) Scribit abbas filiis, vt abbati cui conmisit visitacionis officium obediant sicut sibi.

Licet racione paternitatis filie nostre, domui tali, visitacionis officium annuum inpendere personaliter deberemus, quia tamen — diuersis ac arduis ecclesie nostre negociis irretiti — ipsam anno presenti nequimus in persona propria visitare, de vestre paternitatis prouidencia ac mutue caritatis firmitate gerentes plenam confidenciam atque certam, sinceritatem vestram rogamus precum instancia supplici et deuota, quatenus filiam nostram predictam — cum primum vobis videbitur expedire — amore nostri personaliter accedentes, eidem auctoritate et vice nostra visitacionis officium inpendatis.

Damus enim paternitati vestre auctoritate presencium plenam et liberam facultatem, in ea domo statuendi ordinandi reformandi corrigendi etc.

36) Abbas scribit abbati, vt testamentum defuncti comitis dispensans de dampnis sue ecclesie recordetur.

Licet collegium ordinis vniuersi vnum corpus misticum efficiat nostri capitis Jesu Christi, quia tamen vnimur spe-

cialius quodam singulari glutino caritatis, de vestre sinceritatis industria tamquam de nostri pectoris intimo presumentes, vos tamquam nos alterum conmonemus, quatenus — cum sicut conpertum habemus vir nobilis comes . . graui correptus infirmitate, et quasi mortis articulo constitutus, testamenti sui disposicionem in sui vltima voluntate in vestris posuerit manibus in plena potestate — vos eundem comitem curetis sollicicius conmonere, piisque vestris exhortacionibus ad hoc efficaciter incitare, vt — memor dampnorum et etiam iacturarum, que per ipsum nostra ecclesia sustinuit multiformiter sine causa, de quibus nulla satisfactio seu reconpensacio est penitus subsecuta, vt eterne dampnacionis penam euadat — nobis procuret restitui dampna eadem conpetenter, sicut euadere voluerit diuine iudicium vlcionis.

Si vero circa exhortacionem huiusmodi vestra sinceritas efficaciam non [1]) viderit aliqualem, tunc affectuosis precibus exoramus, vt — si sic videritis expedire — vestris nobis reciprocis litteris demandetur vel intimetur, vtrum expediat nos ad eundem comitem in persona propria laborare, an idem negocium nobis absentibus [2]) per vestram possit presenciam facilius terminari, taliter in hoc salubri negocio pro nobis sollicite laborantes, vt ad consimilia vel maiora vobis debeamus in perpetuum obligari.

37) Abbas intercedit pro apostata redeunte.

Sicut vnaqueque res iuxta proprietatem sibi insitam suas exequitur naturaliter actiones, sic — quia deo semper est proprium misereri — fratrem talem . . quondam vestrum monachum ad sacrum collegium ordinis de mundi tenebris misericorditer etc.

38) Abbas petit consilium ab abbate super monacho suo cognato dissoluto, quid faciat de eodem.

Licet rex summus ad celeste suum conuiuium multos vocarit, [3]) multique vocati ei male viuendo iuxta dictum beati Gregorii contradicant, quia tamen dominus vocare non desinit ad ipsum conuiuium debiles et infirmos, nos verisimiliter metuentes ne vester consangwineus — vestri amore nostri conuentus collegio sociatus, quamquam vocatus per preuenientem graciam — ad celeste nolit conuiuium introire, etc.

1) In der handschrift steht *non* nicht.

2) Cod.: *absente*.

3) Cod.: *vocans*.

39) Rescriptum abbatis pro monacho delinquenti.

Quod vester nobilis spiritus deo gratus nostro iungatur spiritui singulari quodam glutino caritatis, inmensitas affectuose fidei, nobis in nostro consangwineo exhibita per effectum, argumentis irrefragabilibus conprobat.[1]

Licet enim inter frondosas arbores vestri collegii velut oliuas fructiferas ipse arbor sterilis constitutus etc.

40) Abbas abbatem infirmantem per suas litteras consolatur.

Quoniam incircumscriptus ille spiritus increatus amoris sui vinculo sic vniuit corda nostra indissolubili federe caritatis, vt tam prospera quam aduersa nobis mutuo debeamus non inmerito vendicare, conperto nuper infirmitatis corporalis molestia vos grauatum vel correptum, conpassiui doloris aculeus nostri cordis intima sauciauit.

Qui dolor tantum inualuit in nostri pectoris penetrali, vt non curari valeat nisi vestre etc.

41) Rescriptum abbatis infirmantis de consolacione sibi facta regnantis.

Quod vis amoris ac amor vigorosus, quo vestra paternitas dignanter nos amplectitur, sit sincerus, efficacia fidei per transmissum nuncium demonstrat et edocet euidenter.

Cum enim amicicie sit proprietas et condicio propria, vt amici statui se conformet in omnibus etc.

42) Data littera eiecto ad abbates ordinis vniuersi.

Venerabilibus in Christo patribus, cysterciensis ordinis abbatibus vniuersis, presentes litteras inspecturis frater . . talis abbas eiusdem ordinis cum salute in domino caritatis visceribus habundare.

Quia natura sagax id euidenter edocet et ostendit, quod arbor in vno loco naturaliter radicata et alibi artificialiter transplantata vberiores fructus parit et germinat incrementa, idem a consimili in homine qui arbor euersa dicitur videtur et perpenditur satis clare. non enim cuilibet homini locus idem vel professio eadem noscitur expedire, prout in antiquis sanctis patribus — Jeronimo scilicet

1) Cod.: *conprobatur.*

et aliis — ostenditur manifeste, quia [1]) de loco famosiori et statu sublimiori ad inferiora humiliter descendentes sunt plus quam in statu priori fuissent in celesti gloria sublimati.

Huius itaque rei causa fratrem . . nostrum monachum et sacerdotem apud nos receptum in monachum et confratrem, cui quibusdam ex causis seu temptacionibus deo iusto suo iudicio permittente nobiscum stare non conpetit, prout asserit, nec saluti sue anime expediens iudicat deo nobiscum amplius militare, set aduersus principem tenebrarum se credit alibi virilius atque forcius dimicare, vniuersis vobis et singulis quibus hoc presens scriptum exhibuerit ipsum duximus transmittendum, discrecionem singulorum et prudenciam exhortantes, quatenus eundem fratrem — ne tamquam ouis errabunda luporum morsibus exponatur — ipsum in visceribus Jesu Christi benigne ex vobis recipiatis, cui hoc diuinitus fuerit inspiratum.

Nos enim presentibus publice protestamur, quod — postquam vni vestrum cuilibet decreuerit profiteri, illeque professionem suam admittens ipsum recipere voluerit in monachum et confratrem — ex tunc professione tali facta, sit ab obediencia nostra nostrique monasterii consorcio absolutus, ita vt per has presentes de expresso consensu nostro nostrique conuentus plenarie procedentes sit ab inpeticione qualibet liber in posterum et securus.

43) Excusat abbas cuiusdam abbatis filium, quod non sit dilapidator, sicut intellexerat.

Quamquam fame wlgaris rumor seu inpii forsitan delatores vestri tranquillitatem animi contra vestrum talem filium reddiderint perturbatam, quasi idem villicacionem sui monasterii tamquam inprouidus dispensator nec recte dispensauerit, inmo substanciam ipsius dissipauerit inhoneste, quia tamen vox inimica non est in talibus audienda, nec fame que plerumque de radice falsa progreditur faciliter est credendum, paternitatis vestre prouidenciam cuius quietem diligimus cordialiter exhortamur, quatenus — turbacione huiuscemodi sic concepta a vestri cordis consistorio propulsata — per pacienciam dignemini veritatem huius rei omnimodam prestolari.

Nos enim tamquam vicinus eiusdem, et plene conscius veritatis ex certis, presentibus intimamus etc.

1) Cod.: *qui*.

44) Abbas vocat abbatem vicinum ad deposicionem abbatis sui filii.

Ne fame wlgari, que non numquam a fallacibus oritur et a falso, de facili fidem adhibere credulam videremur, insinuacionem clamosam ad nos delatam multiformiter nolentes admittere set veritatem pocius indagare, iuxta paternitatis vestre consilium filie nostre, tali domui, sine abbatum comitiua de pleno visitacionis officium curauimus exhibere.

Cumque causam dilapidacionis nobis delatam inquisicione diligenti a singulis inquisissemus, ab omnibus etc.

45) Excusacio abbatis, quod non possit venire vocatus ad deposicionem.

Licet amicus ex eo quod sit custos animi nuncupetur, quia tamen sic est amicicia exhibenda, vt exinde proximus non ledatur, nec redundet in preiudicium aliorum, paternitatis vestre prouidenciam volumus non latere, quod — quamquam contra opinionem nostram inmo fidem credulam dominum . . abbatem talem, vestrum filium, ex certo deprehenderitis suam dilapidasse ecclesiam in tantum etc.

46) Abbas petit ab abbate, vt priorem suum concedat a conuentu filie electum canonice in abbatem.

Super excusacione subtractionis vestre presencie personalis, quam nobis petiuimus exhiberi, vnde motiuum animi perpendentes, ac perpendendo racionabilem iudicantes, vos habemus et habere volumus amicabiliter excusatos.

Vestre itaque persone habere copiam non valentes, assumptis nobis quibusdam patribus, ordinis abbatibus reuerendis, ipsorum fulti presencia, filiam nostram . . accedentes, ipsis approbantibus et causam legittimam cernentibus, abbatem ipsius loci pro dilapidacione quam effecerat sentencialiter remouimus ab officio abbacie.

Monasterio igitur sic abbate proprio destituto, iuxta formam ordinis conuentus ipsius monasterii etc.

47) Prior cuiusdam domus electus in abbatem conceditur ab abbate proprio sue domus.

Quod raciones excusacionis nostre super nostra presencia denegata benigne ac fauorabiliter admisistis, id discreconi vestre eximie deputantes, de tante discrecionis libramine grates referimus vberes ac deuotas.

Quia vero, fulti abbatum reuerendorum ordinis comitiua, ad absolucionem vestri filii ac substitucionem etc.

48) Abbas hortatur de gremio sue ecclesie electum, vt magis proficiat in officio reconmisso.

Benedicta sit creatrix et gubernatrix omnium, sancta trinitas, vnus deus, que celestia simul ac terrestria iusto moderamine moderatur et secundum iustam racionis exigenciam prouidet vniuersis, cui de gracia singulari sic placuit nostrum monasterium decorare, vt tamquam vinea fructuosa suos etiam palmites alibi transplantaret.

Quod ex eo cernitur euidenter, quod vos ipsius vinee palmitem speciosam plantare voluit in loco etc.

49) Abbas conuentui supplicat, vt abbatem sibi datum reuerenter tractent.

Auctoritate sacrorum canonum satis liquet, et illustracione patet luminis racionis, vota eligencium seu postulancium sibi aliquem in abbatem vel pastorem procedere ex arbitrii libertate.

Ex quo concluditur et probatur, quod electores vota sua dirigere possunt libere in personam annosam seu tempore iuuenilem.

Propter quod non inmerito cogimur ammirari, quod — cum electio sit vnanimis de nostro priore etc.

50) Abbas conqueritur visitatori de precessore suo, quod superbiat contra eum.

Ingratitudinis vicium tunc vt credimus deprehenditur in ingratis, cum non solum beneficia prestita parui pendunt, verum etiam benefactores per ipsa beneficia lacerant et inpugnant.

Cuius effectum vicii in fratre . . qui nos precessit nuper in officio abbacie per certam euidenciam etc.

51) Abbas pater suos filios reprehendit super eo quod — contemptis aliis — meliores se aliis ordinibus gloriantur.

Sicut gloria patris est filius sapiens, et per consequens in sua sapiencia gloriatur, sic e diuerso per insipienciam filiorum confunditur et turbatur.

Sane ad aures nostras non absque dolore nostri pectoris est delatum, quod quidam ex vobis etc.

52) Abbas filius conqueritur patri de suo cellerario, quod tamquam aspirans ad abbaciam multa suscitat ei mala.

Legis lator noster, beatissimus Benedictus, volens abbatis officium prouide et salubriter exerceri, eidem conmisit in regula, lege nostra, fratres de quorum vita et moribus sit securus ipsum sibi in cooperatores assumere, quibus et sua onera parciatur.

Quod et statutum seu consilium attendentes, fratrem . . de cuius industria specialem confidenciam etc.

53) Abbas scribit abbati in romana curia constituto, vt obtineat ei iudices delegatos.

Rex pacificus pia miseracione disposuit, sibi subiectos fore pacificos et modestos. set malorum cupiditas effrenata tot filiis pacis noua litigia cottidie generat, tantisque molestiis eos afficit ac perturbat, vt contra eorum insultus superiorum cogantur potenciam inplorare.

Huius itaque rei causa vos audientes in romana curia presencialiter constitutum, vestre paternitatis sollicitudinem qua sollicitamini pro filiis ordinis multipliciter conmendantes, deum magnifice deprecamur, vt ad reprimendam maliciam reproborum vos dirigat dei prouidencia, sedem vobis apostolicam reddens beniuolam et attentam.

Et quia malis consimilibus et nos afficimur a malignis, ad confutandam audaciam peruersorum fratrem . . exhibitorem presencium tanto fiducialius nunc ad curiam misimus memoratam, quanto de vestre cooperacionis subsidio presumimus specialius et speramus. quia autem idem frater in astuciis curialibus et in inpetrandis iudicibus non est tritus, paternitatis vestre prouidenciam supplicamus, quatenus — cum vos tamquam nos alterum exigente fide mutua reputemus — causam nostram, cuius qualitatem vobis scripsimus per eundem, amore nostri tamquam propriam assumentes, ipsam vice nostra sedi apostolice proponatis, petentes iudices delegatos, quos idem lator presencium nominabit, ad nostri munimen monasterii et repressionem malicie malignorum.

In quo nobis amicicie quam speramus efficaciam exhibebitis, cui ad graciarum actionem perpetuo obligemur.

Noua vero curie, si qua contingunt nostrum ordinem, rescribi nobis petimus per eundem.

54) Abbas in curia constitutus hortatur suum conuentum, vt domus sue negocia bene tractent.

Quoniam prelatus cum suis subditis tamquam caput cum membris efficiunt vnum corpus, paterne fidei puritas exigit consequenter, vt non solum presentes corpore verum etiam et absentes vos in profectu virtutum et obseruancia regulari proficere gaudeamus.

Et quia nunc, habita copia nuncii fratris . . presencium exhibitoris, a nobis ad propria remeantis, vos per presentes quas idem vobis porriget etc.

55) Abbas reformat abbatem gracie patris sui.

Paterne fidei vinculum, quo pater vnitur filio, tanti roboris iuxta racionis exigenciam esse debet, vt tamquam triplex funiculus difficile corrumpatur. tunc enim ipsum funiculum caritatis credimus triplicatum, cum pater etc.

56) Abbas abbatem corripit, quod minus affabilem se exhibet patri suo.

Quanto sincerius vestre salutis augmentum cupimus et optamus, tanto peramplius et perfectius conturbamur, quociens ea que saluti vestre contraria iudicamus intelligimus vel audimus.

Fama siquidem wlgante conpertum habemus, quod vestro patri, qui in abbatem vos constituit etc.

57) Regraciatur abbas abbati, quod ipsum gracie patris sui reformauerit.

Quod vestra paterna gracia nos fide integra et sinceritate cordis intima prosequatur, ex eo constat et patet luce clarius euidenter, quia qui salutem alterius promouet et procurat, ipsum ad viam rectitudinis per exhortacionem et correpcionem amicabilem deducendo et ab erroris deuio reuocando, affectum sinceritatis ostendit procul dubio per effectum.

Quia itaque moti beniuolencia speciali nos tamquam filium per vestra paterna scripta correpcione pia etc.

58) Abbas inferior petit a superiore, sibi dare licenciam quosdam recipiendi in monachos et confratres.

Sicut res naturales virtute motiua superiorum corporum necessitate quadam nature mouentur in proprias actiones,

sic necessitate quadam iusticie subditi motu prelatorum suorum per obedienciam in suis actionibus debent dirigi et moueri.

Quam et nos nature et iusticie regulam obseruantes, et a vestre paternitatis voluntate tamquam etc.

59) Abbas reuocat monachum suum sine licencia a nigro ordine receptum.

Cum auctoritas regule, quam professus es propria et spontanea voluntate, id precipiat inter alia euidenter, quod omnes ipsius regule professores magistram sequi debent regulam, nec ab ea temere declinare, non inmerito cogimur ammirari, quod — cum per ipsam regulam ipse inhibeat legis lator, ne sine litteris conmendaticiis recipi debeat monachus, de quocunque monasterio sit egressus — tu temeritate propria regule iugum a collo tuo excuciens, a domo in qua stabilitatem morum et obedienciam es professus exiens et recedens, in domo tali laxioris ordinis te recipi procurasti.

Et quoniam non solum sacre regule temerarius es transgressor, verum etiam venisti etc.

60) Abbas pape conqueritur, quod dyocesis episcopus intendat infringere iura sua.

Licet ordo noster de benignitate sedis apostolice in tanta talique libertate fauorabiliter sit fundatus, vt nulli subesse debeat nisi eidem sedi a qua defenditur et tuetur, quia tamen quidam a se iusticiam relegantes ad iniquitatem manus suas extendere non verentur, sanctitati vestre vocibus lacrimosis atque flexis genibus significamus humiliter conquerendo, quod dominus episcopus talis, in cuius sumus dyocesi constituti, exempcionis ac libertatis nostre iura violans et infringens, nostris hominibus exactionem inposuit actenus inconsuetam, intendens a sede predicta etc.

61) Peticio conuentus ad episcopum, vt concordet duos quos in discordia elegerunt.

Ecclesia nostra pastore proprio destituta,[1]) in vnum conuenientes de successore tractauimus, et[2]) per electionem canonicam nostre domui curauimus prouidere.

Porro quia — quot sunt facies tot inueniuntur etiam voluntates — in vota diuersa diuisi etc.

1) Cod.: *destituto*. 2) In der handschrift fehlt *et*.

62) Abbas petit ab episcopo, vt plebanum sue ecclesie male se habentem deponat.

Licet porte dignitatum et cure pastoralis dignitas patere nequaquam debeant infamibus et indignis, quia tamen plerique — sub veste ouina lupinam maliciam occultantes — insidiantur ecclesiasticis dignitatibus per apparentem honestatem ypocrisi simulatam, et postquam apprehenderint quod intendunt in actum malicie prodeunt quem antea conceperunt, quod in rectore talis ecclesie patet luce clarius etc.

63) Abbas excusat se, quod ad synodum episcopi venire non debeat racione exempcionis.

Paternitatis vestre littere nuper misse nostrum aliqualiter animum sauciarunt, ex eo quod — nulla distinctione habita inter nos et alios ordines vestre dyocesis non exemptos — per eas nos ad vestram synodum conuocastis.

Verumtamen quia omnium habere memoriam est diuinitatis pocius quam humanitatis, vestre reuerencie id ex indignacione factum [1]) aliqua minime possumus inputare. credimus enim firmiter et secure, quod — si vestra prouidencia libertates nostri ordinis quibus muniti sumus a sede apostolica memoriter tenuisset — nos in hoc casu ab aliis ordinibus vtique distinxisset.

Vestram siquidem beniuolenciam cupimus non latere, nos iure duplici ad obediendum mandatis huiuscemodi non teneri. primo, quod per exempcionem predicte sedis ad nullos conuentus forenses ac synodos ab vllo episcoporum possumus euocari. secundo de iure conmuni a veniendo illic similiter excusamur, cum populum nobis subiectum cuius curam animarum geramus nullatenus habeamus: quem si sicut ceteri quidam ordines haberemus, vocati ad synodum merito veniremus.

Quo circa dignacioni vestre prece supplici supplicamus, quatenus pietati vestre placeat, vt concessis priuilegiis gaudeamus, ne veniendo contra ea voluntarie libertatem indultam non sine graui periculo nostri ordinis amittamus.

Nos ex causis premissis super eadem obediencia denegata habere dignemini fauorabiliter excusatos, presertim cum dici non debeat inobediens qui concessa sedis apostolice vtitur libertate.

1) Cod.: *facta.*

64) Abbas conqueritur episcopo dyocesis, quod suus officialis noluit ordinem iuris sicut alteri exhibere.

Episcopalis dignitas tante preeminencie dinoscitur, vt super alios intendens et dirigens vniuersos tamquam ad regulam iusticie directiuam recursus ad eam[1]) super omni obliquitate iniusticie ab omnibus sit habendus.

Quia igitur vester officialis — sedem iudicialem obtinens vice vestra — nobis iniuriam maximam inrogauit, vobis eam per modum querele duximus intimandam. cum enim iudex ex suo officio teneatur, vt sine personarum accepcione cunctis in vestra dyocesi querelantibus iusticie faciat conplementum, nos deterioris condicionis wlgaribus[2]) omnibus existimans, iudicium et iusticiam nobis ab eo exquirentibus facere denegauit, in excusacionem sui occasionem temerariam hanc allegans, vt — cum sedis apostolice muniti priuilegiis stare iuri coram eo minime teneamur, et per consequens suum iudicium recusemus — ipse quoque nobis iudicium debeat denegare.

Quod absurdum et irracionabile satis claret. nam cum pocius nostram libertatem concessam a sede apostolica tueri deberet vt iusticie propugnator, ipsam videtur grauius aliis inpugnare. si enim videtur vt patet nostris libertatibus inuidere, inuideat pocius priuilegio clericali in fauorem tocius cleri a sede apostolico introducto, per quod rectores locorum venerabiles malefactores suos possunt sub quo maluerint iudice conuenire, set e conuerso a secularibus non possunt nisi tantum coram ecclesiastico iudice conueniri.

Quo circa paternitati vestre deuotis precibus supplicamus, quatenus — istam inconuenienciam graciose et fauorabiliter attendentes — officialem predictum ad hoc inducere dignetur vestra paternitas reuerenda, vt nostris nos sinens gaudere priuilegiis conmune iudicium rite nobis exhibeat sicut aliis, quociens per nos fuerit requisitus.

Alioquin ad hoc nos contingeret necessario laborare, vt contra iniuriantes nobis iudicem a sede predicta in vestre dignitatis preiudicium studeamus quantocius obtinere.

65) Excusat episcopus officialem suum, quod iusticiam facere renuens abbatem exemptum a suo iudicio ignorabat.

Exigit ordo iuris positiui, et lex dictat nihilominus na-

1) Cod.: *eum*. 2) Cod.: *wlgoribus*.

turalis, vt quicunque ab vllo iudice sibi cupit iusticiam exhiberi ipse quoque eam exhibeat alteri versa vice.

Que vt credimus racio officiali nostro motiuum tribuit vobis iusticiam denegandi, prout vestra querela perlata nuper ad nos vestris litteris continebat. intelleximus siquidem ab eodem, per nos super temeritate huiuscemodi reprehenso, quod cuidam ciui nostre dyocesis contra vos querelanti forum eiusdem officialis seu consistorium declinastis. vobis vero iudicium et iusticiam[1]) fieri petiistis.

Quia autem excepcionem istam vobis indultam a sede apostolica vester nuncius allegauit, qua scilicet nostrum examen possetis licite recusare, vestram prouidenciam exhortamur, quatenus — cum priuilegia allegata nullus iudicum[2]) credere teneatur, nisi et per ostensionem eorum fiat iudici plena fides — inmunitatis eiusdem priuilegium ostendatis, vt ipso viso iuxta allegata pro[3]) eadem predicte sedi de cetero defferamus.

Porro ne scandalum aut inconueniens libertatem prehabitam conmitetur, petimus studiose, vt — missis ad nos in breui vestris nunciis plenum mandatum habentibus — cum ciue predicto mediante virorum prudentum consilio conponatis, vt ad exhibendum vobis iusticie conplementum nos nosterque officialis simus in antea prompciores.

66) Exhortatur abbas studentem Parisius, vt ad ordinem conuertatur.

Quoniam anima creatur inperfecta, perficitur autem scienciis et virtutibus iuxta philosophi documenta, gauisi sumus gaudio magno valde, intelligentes te canonici iuris studio tuum vehementer animum applicasse.

Et quia affectione cordis intrinseca ad celestis sapiencie culmen et ad queque virtutum studia te prouehi etc.

67) Rescriptum studentis, quod velit ad ordinem se transferre.

Quanto paterne benignitatis affectu, qualiue sinceritate fidei paternalis vestra benignitas me indignum et inmeritum prosequatur, transmisse mihi vestre paternitatis littere[4]) luce clarius ostenderunt.

1) Cod.: *iusticia.*
2) Cod.: *iudicium.*
3) Cod.: *per.*
4) Im codex fehlt *littere.*

Cum enim tanto conatu talique sollicitudine a vanitate mundi abstrahere me curetis, et ad celestem gloriam etc.

68) Excusat se abbas episcopo dyocesis, quod non possit recipere professionem cuiusdam monachi alibi professi, pro quo recipiendo rogauerat.

Quamquam vestre dignacionis merita multiplicia nos ad hoc non inmerito stimulent et inuitent, vt non solum vestris deuotis peticionibus verum etiam precibus et mandatis parere semper corde humili teneamur, peticionem tamen per transmissas nuper litteras nobis deuote porrectam admittere causis vrgentibus non valemus, non quia nolumus, set quoniam possibilitas non admittit.

Vt autem inpossibilitatis huiuscemodi causas et raciones racionabiliter assignemus in nostri excusacionem, paternitatis vestre reuerencie cogimur intimare etc.

69) Forma pro suffragiis et confraternitate concedenda a generali capitulo.

Frater . . abbas Cystercii totumque capitulum generale dilecto in Christo . . salutem et oracionum suffragium salutare.

Exigente pie deuocionis affectu, quem ad ordinem nostrum percepimus vos habere, peticioni vestre per venerabilem coabbatem nostrum . . nobis oblate benigno concurrentes assensu, concedimus vobis plenariam participacionem omnium bonorum que in nostro ordine fiunt vel de cetero dante deo fient in vita vestra pariter et in morte, ita quod — cum vester obitus nostro generali capitulo fuerit nunciatus — ibidem sicut vnus nostrum absoluemini, omniumque missarum et oracionum quas pro fratribus nostris defunctis iniungimus annis singulis faciendis efficiamini participes et consortes.

Datum in Cystercio anno domini etc.

70) Abbas nouicium fluctuantem confirmat vt persistat.

Quanto spiritus humani dignitas suo preminet corpori, ac eterna transitoriis gaudiis merito preferuntur, tanto gaudio pleniori noster in deo spiritus exultauit, audientes a mundi vanitatibus ad disciplinam monasticam te translatum, regique regum etc.

71) Rescriptum nouicii ad abbatem se confirmantem, quod suis monitis aquiescet.

Quali gracie plenitudine vestre paternitatis affectus exuberet et redundet circa me inmeritum et indignum, vestre benignitatis littere ac viue vocis officium mihi missi vestri nuncii luce clarius declararunt.

Et licet astucia temptatoris pedem affectionum mearum a salutaris propositi firmamento nouerit, exhortacionum tamen vestrarum etc.

72) Abbas conatur trahere magistrum theologie ad ordinem.

Eterni patris filius quamquam ad suum celeste conuiuium, quod suis electis a mundi origine preparauit, generaliter omnes aduocet et inuitet, singulariter tamen conuiuas eiusdem conuiuii habere desiderat sapientes, cum sapiens deo sit simillimus, vtpote sapienciam participans, que est deus.

Verum quia diuites, id est donis naturalibus habundantes, plerumque deo vocanti suisque nunciis contradicunt, ipse qui omnes wlt saluari et ad agnicionis sue gloriam peruenire, eisdem contempnentibus, vocat saltem cecos claudos debiles et infirmos, id est rudes simplices et ignaros.

Ne autem donum egregium sciencie aquisite, quo deus vestram pre aliis nobilitauit animam et multipliciter insigniuit, inflare pocius quam edificare proximum videatur, prudencie vestre copiam, qua cor vestrum exuberat et redundat, attencius exhortamur, quatenus — cum stulta mundi deus elegerit, vt confundat et hebetet sapientes — vos luce sapiencie, qua vestram dei sapiencia animam illustrauit, vtentes ad dei gloriam et honorem vite monastice, ad[1]) stulticiam huius mundi set reuera sapienciam aput deum dignemini conuolare, vt in vobis verbum apostolicum inpleatur: stultus fiat, vt sit sapiens. per hanc nempe stulticiam sanctorum scienciam sapore virtutum conditam homo merebitur adipisci.

Licet autem vos liberalibus artibus exornatum minime dubitemus, vt recte loqui gramatica, verum fari loyca, ornate eloqui rethorica vos informet, et insuper per astrologiam corporum supercelestium motum, per geometriam ter-

1) Cod.: *honorem ad vite monastice.*

rarum spacia, per arismeticam qualitatem numeri, ac per musicam sonos suaues ac proporcionabiles agnoscatis, nec in diuina sciencia quidquid desit, quia tamen teste patre beatissimo Bernhardo, si quis hiis omnibus cognitis et misteria insuper nouerit vniuersa, si se ipsum nescierit, erit sicut domus fundata super harenam, que ruinam efficit non structuram: si ergo hec scitis, inmo quia scitis, beatus eritis si feceritis, Christo teste. nam seruus sciens sui domini voluntatem et non faciens plagis plurimis vapulabit.

Hiis itaque consideratis omnibus diligenter, ad statum vite claustralis, a quo transitur ad conuiuium memoratum, swademus vos relictis omnibus festinare.

73) Abbas hortatur nouicium delicatum vacillantem, ne desperet.

Sicut Pharao rex Egypti egredientem populum ex Egipto ex eo quod subtrahebatur suo seruicio persequebatur acrius et ampliori seuicia molestabat, sic ad vite monastice tamquam ad terram promissionis iturum a mundi tenebris exeuntem rex tenebrarum dyabolus persequitur amplius et perfectius seuiendo.

Quia igitur mundi redemptor te tamquam ante mundi constitucionem ab eo predestinatum eternaliter etc.

74) Abbas hortatur iuuenem ad conuersionem, quem parentes retrahere cupiunt.

Descendens e celo dei filius in hunc mundum, et in carne assumpta cum hominibus conuersatus, non locupleciores sapienciores seu digniores in discipulos eligere voluit, set eos pocius qui eum intensius et feruencius aliis diligebant, quibus et ex amore etc.

75) Abbas conmendat sanctimonialem nobilem perfecte seculum deserentem.

Verum auctorem pudicicie, qui natus de virgine ad virginitatis decus te preelectam suam filiam inuitauit, magnifice collaudantes, ipsi graciarum deuotas refferimus actiones super eo quod sicut virtutum dominus et plantator in te vitam celibem ostendit per euidenciam apparentem.

Cum enim nobilitas generis, diuiciarum et consanguineorum numerositas ad mundi huius delicias te non inmerito prouocassent, hanc virtutis constanciam etc.

76) Rex de nouo creatus ab abbate suscipitur et salutatur.

Rex regum et dominus dominancium monarcha presidens toti mundo, qui regna constituit atque transfert, alto suo çonsilio dignatus suo populo de pace optata cunctis mortalibus prouidere, vos ad hoc de numero cunçti populi christiani ad inperialis dignitatis fastigium voluit sublimari, vt malorum hominum animos pacis filios perturbantes vestre auctoritatis inperium reprimeret et arceret, ne in actus excogitate malicie procederent sicut vellent.

Et quia auctor nature vestre maiestatis personam condicionibus regalibus et maiestati regali conpetentibus dignanter voluit redimire, prudencia veritate et iusticia vestri culminis animum adornando, ipsi regi seculorum inmortali grates referimus vberes et inmensas, noue laudis eum canticis extollentes qui de celo prospiciens super filios hominum vos ipsis preferens et eorum faciens vos monarcham.

Quia autem pre ceteris hominum religionum filios diuersarum, orphanos, viduas pariter et pupillos,[1] inperiali sceptro specialiter defensandos vestre conmisit rex regum omnium singulariter maiestati, ad dignitatem diuinitus traditam tamquam subiecti filii et deuoti vos suscipientes, animis letabundis rogamus flexis genibus et precum instancia deuotarum, quatenus nos — diuinis affectantes obsequiis militare ad hoc, vt ipse deus regni vestri gubernacula prosperitate dirigat affectata — habere dignemini vestre dignanter gracie reconmissos, a malorum insultibus nos misericorditer defensantes.

Nosque sub alis vestre inperialis excellencie quiete claustrali gaudentes, et tranquillitate animi domino seruientes, tanto intensius et deuocius pro vestre salutis augmento continuo preces domino iugiter effundemus, quanto efficacius vestre maiestatis sublimitas nobis pacis gaudium procurabit.

77) Inperator rogatur, vt liberet abbatem captum.

Quia rex sublimis ac gloriosus, pacis auctor pariter et amator, ecclesie filiis ad hoc preesse vestram voluit maiestatem, vt malorum timore sublato et iusticia ab omnibus obseruata quod suum est cuique tribueretur pacifice et modeste, et quia malorum cupiditas effrenata — suis finibus

1) Cod.: *filii diuersarum, orphani, vidue pariter et pupilli.* 2) Cod.: *inperitor.*

non contenta — ad iniquitatem manus extendere non formidat, cohercio vestre maiestatis cunctis in orbe romano degentibus contra malorum insultus est suppliciter inuocanda.

Quoniam autem ordo noster in firmitate protectionis inperialis pre ordinibus aliis est fundatus, non habens alium aduocatum quam eum qui sedem romanam habet deffendere et tueri, regem regum omnium scilicet terrenorum, sublimitati vestre flexis conquerimur genibus et animis dolorosis, quod abbas noster per stratam regiam transiens, iturus pro negociis ordinis disponendis, a tali — equo et rebus aliis spoliatus — est iniuriose carceri mancipatus.

Quod cum preiudicet regie maiestati, quam debent metuere fines terre, et sub alis eius filii debent pacis tamquam in securitate pacifica ambulare, vestra regia celsitudo dignetur efficaciter procurare, vt tante temeritatis presumpcio actenus inaudita equitate inperialis iudicii corrigatur, sic vt idem abbas noster a captiuitatis vinculis absoluatur,[1]) et rebus perditis restitutis de iniuria eidem et per consequens ordini irrogata taliter satisfiat, vt presumpcionem consimilem ceteri caueant et euitent.

Quod et inperialem condecet maiestatem, cum ex hoc a deo sperare premium debeat et ab hominibus laudis gloriam et honorem, nosque deuoti reddamur deuociores in antea regie maiestati.

78) Abbas conqueritur regi quod comes vicinus abstulit ei quasdam possessiones violenter.

Quoniam ordo noster — fundatus a sanctis patribus, vt deus ab ipso laudetur, eique seruiat in sanctitate et iusticie puritate — auctori pacis in tranquillitate intrinseca cordium non potest debite famulari, nisi ei pax extrinseca pariter et tranquillitas preparetur, et quoniam summus Salomon, auctor pacis, qui facit concordiam in suis sublimibus, vestre subtilitatis personam ex omni ecclesia militante alto suo consilio pretulit et elegit, vt pacis filii zelo vestri iudicii innitentes sub alis protectionis vestre magnificencie quiete domino famulentur, quies autem nostre monastice discipline nunc proch dolor non mediocriter perturbatur, ad vestre dignacionis excellenciam, cuius solius innitimur gracie, recursum habentes tamquam ad tutam anchoram spei nostre, vestre serenitatis excellencie significamus veraciter et conquerimur flebiliter,

1) Cod.: *absolutus.*

intimantes quod talis comes, a cordis sui conspectibus abiecto timore dei, vestreque seueritatis iudicia paruipendens, possessiones nostras iusto proprietatis titulo dudum adeptas et per prescripcionem legittimam possessas tempore diuturno, nullum requirens iudicium, nobis abstulit violenter, se faciens iudicem et auctorem.

Quamquam autem eidem parati sumus super omnibus inpetitis in quouis iudicio canonico vel ciuili iusticie facere conplementum, ipse tamen — iusticiam respuens et iudicium non attendens — auctoritate propria per violenciam et temeritatem propriam possessiones detinet prenotatas.

Quo circa vestre maiestatis eminencie flexis genibus supplicamus, quatenus — cum in terris vos deus suum vicarium fecerit, vt ab violencia inpiorum sceptro vestri inperialis inperii deffendamur — vestre protectionis dextera ab eodem misericorditer nos deffendentes aduocato, vestro prouinciali tali dare dignemini firmiter in mandatis, vt auctoritate inperiali fretus causam nostram sibi assumat, et ab iniuria et violencia nos preseruans virtute coactiua eundem inducat vt possessiones predictas nobis restituens super infestacione qua nos infestat et etiam inquietat iudicii pareat equitati, ad quam eidem plenarie faciendam nos voluntarie obligamus.

79) Abbas et conuentus duci conqueruntur, quod aduocatus contra priuilegium ab eo sibi datum vectigal exigit ab eisdem.

Sicut deus in sanctis suis constitutis in patria collaudatur, sic et in suis famulis in hoc exilio degentibus honoratur.

Quod vestra principalis excellencia considerans et attendens, oculo racionis regem celi in nobis inmeritis famulis magnifice honorauit, non ignorans quia gracia seu beneficium quod vni ex suis minimis exhibetur sibi exhibitum reputat et inpensum.

Super cuius beneficii inmensitate vestre sublimitati ad deuotissimas graciarum assurgimus actiones, rogantes deum precibus sedulis ac deuotis, vt qui dignanter huiuscemodi vobis graciam inspirauit ipsius esse velit liberalissimus retributor.

Quia vero principalis munificencia nequaquam gratis exhibita beneficia diminuit siue subtrahit sine causa, sublimitati vestre cogimur intimare, quod aduocatus vester talis exempcionem theoloneorum ac passagii — qua per graciam

vestram liberati fuimus et exempti — nobis infringens, ad solucionem ipsorum nostros coegit homines per vestrum territorium transeuntes.

Quare dignacioni vestre flexis genibus vnanimiter supplicamus, rogantes deuote quatenus vestra dominacio nobis dignetur suis litteris remandare, vtrum huius gracie violacio a vestra processerit voluntate, an temeritate propria aduocatus idem priuilegium eiusdem gracie presumpserit violare.

Si autem ipse deus, in cuius manu est cor regis, et qui illud dirigit iuxta merita subditorum, nos hanc graciam coram vobis fecit inuenire, vt de vestre beniuolencie gracia idem nobis seruetur priuilegium illibatum, tunc videtur subsequens atque decens vt vestre dominacionis potestas eundem aduocatum a presumpcione consimili debeat cohercere.

80) Abbas petit, conductum a vicino comite sibi dari.

Qui concordiam facit in suis sublimibus, regnaque constituit in inferioribus atque transfert, ad hoc concessit potentibus potestatem, virtutem ipsis tribuens coactiuam, vt malorum malicia virtute ipsis tradita reprimatur, ac filiis dei pacificis pax et tranquillitas preparetur.

Et quia virtus diuina, que disponit omnia suauiter et gubernat, vos concessit nostre vicinie deffensorem, quo boni pace gaudeant et mali a suis maliciis arceantur, prouidencie vestre graciam[1]) deuocione quanta possumus inploramus, rogantes humiliter et deuote, quatenus filie nostre visitacionis officium annuum inpendere cupientibus, vt tenemur, conductum prestare dignemini de gracia speciali, aliquem nobis de vestris famulis adiungentes, qui vsque ad talem locum auctoritate vestra nos conducat, vbi deo dante nobis ab ipsis nostris filiis occurretur et ad domum ipsorum vlterius conducemur.

Porro quia redeuntes simili gracia indigemus, rogamus vt — graciam gracie cumulantes — nos de loco predicto secure conduci ad propria dignemini procurare.

In quo gracie singularis nobis exhibebit argumentum vestra dignitas graciosum.

81) Abbas petit a comite, suum officialem fugitiuum in monasterium recipiendum sibi dari.

Antiqui principes et barones, quibus deus gloriosus et sublimis conmisit gubernacula temporalium vite huius, irra-

1) Cod.: *graciarum*.

diati diuinitus luce gracie cognouerunt, quod non esset ipsis habitacio in hac ceca vita et misera permansura. ciuitatem supernam, vt in ea permanerent perpetim, mente sollicita quesierunt. propter quod et multi eorum Christum heredem de suis facultatibus effecerunt, fundantes monasteria et ecclesias tamquam domos refugii penitencium ad dei gloriam et honorem.

De quorum successoribus et radice vos prodisse scientes, vos configurari ipsis in deuocione consimili non inmerito arbitramur.

Cuius rei gracia gerentes de vestra dominacione confidenciam pleniorem, nobilitatem vestram — cui indita est naturaliter liberalitas — deuotissimis precibus exoramus, quatenus — cum talis quondam officialis vester, districtionem vestram in computacione exacta metuens, ac de racione reddenda integre diffidens, manus vestras effugerit, se ciuem faciens augustanum — beatissime virgini matri dei, cui idem desiderat in nostro monasterio militare, de liberali munificencia gratum deo sacrificium offeratis, de necessitate virtutem sicut vestram nobilitatem condecet facientes, vt idem incorporatus nostro ordini pro vobis debeat amodo tamquam minister proprius dominum exorare, totusque ordo noster, cuius membrum idem desiderat effici, pro vestre salutis augmento dominum debeat in perpetuum inplorare.

82) Abbas rogat comitissam, vt reformet amicum monasterii gracie domini sui.

Sexum muliebrem auctor nature deus nobilitans virtutibus et decorans, in aliarum virtutum numero ipsum virtute manswetudinis pacis et beniuolencie per eminenciam decorauit.

Licet autem hec virtus insit generaliter et sit insita feminis vniuersis, vestre tamen persone excellenciam hiis virtutibus insigniuit auctor omnium pre aliis etc.

83) Regraciatur abbas comitisse super eo quod suo monasterio se exhibet graciosam.

Sicut sol mundo oriens, sic vestre prudencie claritas rutilat in ornamento et prouidencia vestre domus.

Quam et prouidenciam ex eo reddit dominus multis multipliciter fructuosam, quia timore etc.

84) Abbas pro transmisso cuidam ciui peregrino rogat[1]) vt elemosyna sibi detur.

Si lex intellectus nostri consciencia consulitur, et rex in anime regno in solio suo residens, racio scilicet, recte iudicat et discernit, tunc sentenciam profert insolubilem omnibus atque veram, quod videlicet eterna transitoriis et caducis ac terrenis celestia preferantur, und so weiter mit dem folgenden schlusse.

Cuius rei causa vestram exhortamur sollerciam diligenter, quatenus eterne saluti vestre dum vacat in hoc tempore curetis salubriter prouidere, ad regna eterna presentes diuicias premittentes.

Ne autem sitis sollicitus de nunciis transportantibus res prehabitas temporales, ecce H nudum et miserum peregrinum, a filiis sathane spoliatum, tamquam verum membrum ipsius Christi dignacioni vestre duximus transmittendum. cuius et inopiam dignemini taliter subleuare, vt quidquid eidem inpenderitis Christus sibi exhibitum reputet et inpensum.

85) Forma viatici.

Vniuersis Christi fidelibus litteras has visuris frater . . talis etc.

Fratrem . . talem, exhibitorem presencium, monachum domus nostre, quem ad domum talem transmittimus, ordinate omnibus vobis et singulis per quos ipsum transire contigerit reconmittimus, studiose rogantes precum instancia deuotarum, quatenus eidem per vestras partes transitum facienti ob reuerenciam ordinis et intuitu caritatis in vie et vite necessariis misericorditer assistatis.

86) Forma viatici.

Fratrem talem, quem ad presens in domo nostra conmode non possumus retinere, paternitati vestre duximus transmittendum, rogantes quatenus eundem vsque ad mutuum colloquium vestro dignemini monachorum collegio sociare.

Parati enim sumus et erimus, vobis libenti animo obsequi non solum in casu consimili set maiori.

Datum vt in patentibus hiis insertis litteris est expressum.

1) Cod.: *rogatur.*

87) De hoc verbo valete.

Valete, et valeant[1]) qui vos valere desiderant et affectant.
Valete. felicitas et gaudium vos sequatur.
Valete perenniter. viuite feliciter et gaudete.
Valete, et vestri valeant amatores.
Valete, et saluet vos qui neminem vult perire.
Valete, et conseruet vos dominus per tempora longiora.
Valete. personam vestram peramabilem conseruet potencia trinitatis.

88) Incipiunt articuli in visitacionibus statuendi.

Anno domini etc. die tali nos frater talis domum talem, nostram filiam, personaliter visitantes — *vel sic:* nos frater talis etc. auctoritate et vice reuerendi patris domini talis domum talem, suam filiam, anno domini etc. personaliter visitantes — subscripta statuimus ibidem firmiter obseruari.

Correctio.

Cum correctio et cohercio discipline a virtute coactiua procedens equalis esse debeat iuxta regulam canonicis, sic vt omnibus vna et eadem disciplina secundum merita prebeatur, inprimis dominum abbatem vel dominam abbatissam paterna sollicitudine conmonemus, vt in correctionibus exhibendis et in penis culpe respondentibus inponendis cunctis sine personarum accepcione se equum exhibeant iudicem, reddendam de cunctis suis iudiciis recogitans racionem.

Exemplum bonum.

Item cum superior quilibet ad hoc suo gregi prelatus sit in pastorem, vt oues subiectas verbo pascere debeat et exemplo, dominum abbatem studiosius conmonemus, vt hoc vel hoc caueat aut faciat. nam sicut inpressionem cera recipit a sigillo, sic exemplo suo formantur subiecti ad opera virtuosa.

Se studiosum exhibeat in obseruancia regulari, sic vt vita ipsius sit forma qua tamquam[2]) per regulam ceteri regulentur.

Sine rubro.

Item cum facillitas venie incentiuum tribuat delinquendi, domini abbatis sollerciam exhortamur — vt peccata delinquencium non dissimulans, nec transgressionem regule et ordinis paruipendens — inquietos et indisciplinatos iuxta tradicionem sancte regule durius arguat et castiget.

Censura adhibenda.

Item cum negocia ardua conmunicato tocius conuentus consilio debeant expediri, domini abbatis prouidenciam attencius conmonemus, vt — cum negocia magni ponderis multorum consilio indigencia sibi inmineant et incumbant — totum conuentum conuocet, maiores pariter et minores, cum sepe minori consilium sanius a domino reueletur.

1) Cod.: *valeat.*

2) Cod.: *sicut fort* (mit einem über das *t* geschriebenen *a*) *quedam*.

Ipsi vero conuentui taliter conuocato damus firmiter in mandatis, vt relictis omnibus ad locum consilii veniat sine mora, ne illi qui ad consilium iam venerunt per moram veniencium negligenciam sui operis siue tedium paciantur.

Abbati obediatur principaliter, et post prioribus.

Item licet abbas vices Christi in monasterio teneat, et ex hoc sit eidem pre omnibus bonum obediencie exhibendum, quia tamen onus suum partitur et aliis, vocans eos in partem sue sollicitudinis, priorem maxime vel etiam suppriorem, monemus omnes generaliter et singulos sigillatim, vt eisdem — premisso abbatis inperio, cui priuata inperia preponi nolumus — obediant in omnibus humiliter et deuote que ad correctionem morum et obseruacionem monastice pertinent discipline, sic se obedientes tanta deuocionis promptitudine exhibentes, ne eorum inobedienciam grauiter vlciscamur.

Silencium.

Item cum silencii virtus, a legumlatore nostro per inspiracionem sancti spiritus introducta, obseruancie regularis firma sit custodia et clausura efficax monastice discipline, statuimus firmiter ordinando, vt iuxta formam ordinis quam primi fundatores ordinis tenuerunt inuiolabiliter locis et temporibus congruis obseruetur, sic vt nullus dolus aut fraus virtuti huius obseruancie misceatur, id est ne vel ad personam terciam sermo loquentis aliqualiter dirigatur, seu verba signis quomodolibet misceantur.

Transgressores huius statuti tam necessarii et salubris penam sustineant irremisibiliter pro fractione silencii editam et inflictam.

Scurrilitas.

Item cum dissolucio exterioris hominis ostendat, hominem a stabilitate animi recessisse, priorem et etiam suppriorem sollicite conmonemus, vt hos qui scurrilitates exercent et verbis vtuntur ioculatoriis scurrilibus vel etiam ociosis sollerter obseruent, ipsosque taliter puniant et castigent, vt pena docente discant in discipline custodia et maturitate morum animos stabilire.

De officialibus.[1]

Item cum, sicut membra corporis diuersos actus habencia singula suum exerceant actum ad vtilitatem et suffragium aliorum, sic et officiales diuersi tamquam alter membrum alterius conmissum sibi officium in aliorum adiutorium debeat vtiliter exercere, cellerarium infirmarium et magistrum hospicii specialiter exhortamur, vt — cum multi circa prouisionem sibi necessariam respectum habeant ad eosdem — sic prompte pariter atque pie prout cuiusque officii qualitas exigit ad eos quibus racione officii obligantur se curent sollicitos exhibere, vt tamquam bene ministrans mereantur gradum magni meriti per curam ministerii feliciter adipisci.

Confessio.

Item cum peccatum, quod mox per penitenciam non deletur, ad aliud statim trahat, mandamus singulis monachis domus huius, vt iuxta formam ordinis approbatam confessiones expediant singuli ad minus singulis septimanis, si copiam habuerint confessorum.

1) In der handschrift ist dieses rubrum aus-eblieben.

Transgressores huius statuti, per quod sordes ab anima expelluntur, ad soluendam vnam quindenam — ex integro remota dispensacione qualibet — volumus obligari.

Oraciones priuate.

Item cum spiritus sanctus oraciones priuatas nequaquam approbet et acceptet per quas conmunia ad que tenemur ex debito negliguntur, prioris sollicitudinem exhortamur, vt hos qui nimietate oracionum vocalium obruunt intellectum seque labore onerant[1]) labiorum in tantum vt a vigiliis et a chori frequencia se absentant sollerter studeat obseruare, et per correctionem continuam manifestam eosdem ad statum conmunem reducere studeat per effectum, cum nichil monachus agere debeat nisi quod conmunis monasterii regula vel maiorum exempla salubriter cohortantur.

Risus.

Item cum stultus in risu vocem soleat exaltare, et per consequens risum excussum emittens se stultum indicet manifeste, vniuersos et singulos qui se huic stulticie nouerint subiacere sollicitudine quanta possumus exhortamur, vt in huiusmodi vicio precauendo sese coherceant et refrenent, ne nominatim eosdem obiurgacione graui cogamur in eorum grauem ignominiam obiurgare.

Maturitas in choro.

Item cum in choro diuine presencie assistentes et in conspectu angelorum ipsi psallentes per discipline custodiam et maturitatem morum debitam debeant coherceri, vt ab euagacione oculorum se coherceant et restringant, et membra reliqua corporis in maturitate constituant, vt liber ad dominum spiritus dirigatur, priores attencius conmonemus, vt stantes in choro monachos dissolutos habentes oculos vagabundos et inconposite laudes domino depromentes in cottidianis capitulis sic acriter et efficaciter reprehendant, vt iidem membra in laude dei debite conponentes cum stabilitate cordium atque corporum deo cui presentes assistunt seruiant reuerenter, ne maledictionem incurrant quam inprecatur propheta hiis qui deo negligenter seruiant et opus eius faciant fraudulenter.

Curiositas.

Item cum teste scriptura risus incessus et vestis vnius cuiusque denuncient qualitatem, domini abbatis prouidencie conmittimus studio diligenti, vt ab ornatu habitu et vestibus curiosis ac vaginis et cingulis inordinatis coherceat monachos et restringat, cum talem ornatum exterius ostentantes a decore virtutis se nudos prodant omnibus et ostendant.

Proprietas.

Item cum abdicacio proprietatis sic annexa sit regule monachili, vt contra eam etiam nec summus soleat pontifex dispensare, monemus vniuersos et singulos monachos domus huius, vt nichil habere presumant penitus vel acceptent nisi quod abbas dederit aut permiserit iuxta regule puritatem.

Quicunque vero huic vicio proprietatis deprehensi fuerint subiacere, pena inflicta proprietariis puniantur.

1) Cod.: *oneratum*.

De eadem.

Item vt proprietatis vicium perfectius valeat euitari, domini abbatis prouidencie reconmittimus studio diligenti, vt tam in vestibus quam et in aliis necessariis sine personarum accepcione iuxta formam regule curet singulis prout cuique opus fuerit prouidere.

Officia conuentualia.

Item cum ex labore officiorum conuentualium merces copiosior aquiratur, statuimus firmiter ordinando, vt ab ipsis officiis faciendis nullus omnino sine causa euidenti et necessaria excusetur. que etiam excusacio nequaquam extra capitulum admittatur.

Infirmi.

Item cum infirmorum cura domino abbati ante omnia et pre omnibus a sacra regula sit conmissa, ipsius prouidenciam conmonemus, vt paterne pietatis oculo singulorum indigencias considerans et aduertens iuxta infirmitatum indigencias procuret singulis tamquam pater misericors prouideri, vt in hoc patrem et patris efficaciam per euidenciam ostendat.[1])

Carnes.

Item cum esum carnium legumlator noster restrinxerit, diuinitus inspiratus, vsumque balneorum presertim circa sanos et iuuenes statuerit moderari, domini abbatis cure iniungimus, eius ad hoc conscienciam onerantes, vt nulli concedat aut concedi sinat nisi omnino debilibus et egrotis, ac ab inmoderato vsu balneorum restringat iuuenes atque sanos.

Silencium in mensa.

Item cum loquacitas in conuiuiis dedeceat etiam seculares, et beatus pater summum silencium in mensa statuerit obseruari, vniuersis et singulis monachis et conuersis auctoritate visitatoria firmiter inhibemus, ne intus vel extra lingwas laxent aliqualiter ad loquendum nisi secundum formam oracionis approbatam, vt videlicet rara verba aput signorum ignaros et extraneos proferant, vt de vino et pane vel eiusmodi expetendo, si necessitas id requirat.

Sine rubro.

Item cum visitantibus grangia[2]) sollicite sit cauendum, ne arene minuciis obruantur, statuimus firmiter ordinantes, vt super diuersis transgressionibus secundum[3]) conswetudinem ordinis a retroactis temporibus obseruatam tam in capitulo quam etiam in labore monachi veniam petere non obmittant, ad hoc singulorum consciencias obligantes.

Hore pulsande.

Item cum ad hoc vt omnia que ad dei laudem pertinent tempore debito peragantur dominus abbas sollicitus esse debeat et attentus, sue prouidencie duximus conmittendum, vt tali fratri sollicito hanc curam iniungere studeat, qui sciat et velit tam ad[4]) vigilias nocturnas quam etiam ad horas diurnas per pulsacionem debitam conuentum ad soluendum laudes deo debitas conuocare.

1) Cod.: *se ostendat.*
2) Cod.: *vitantibus grandia.*
3) In der handschrift fehlt *secundum.*
4) In der handschrift fehlt *ad.*

Ociositas.

Item cum ociositas sit veraciter anime inimica, et ex eo legumlator noster certis temporibus in labore manuali nos voluerit exerceri, prioribus conmittimus et iniungimus studio diligenti, vt in labore manuum se exhibeant sic feruentes, vt iuxta formam regule in hiis que necessaria fuerint fratres studeant laborare.

Dormicio meridiana.

Item cum vigiliarum prolixitas id exquirat vt meridiane dormicionis requies laborem habitum in vigiliis suppleat et reformet, mandamus monachis vniuersis, vt tempore meridiano dormicioni a sancta regula deputato in suis lectis se recipiant et quiescant, a conswetis euagacionibus abstinentes.

Delicati.

Item cum fratribus delicatis sit talis ars et opera iniungenda, ne ociosi sint, nec tamen laboris violencia opprimantur, domini abbatis sollicitudini conmittimus seriose, vt — hanc ordinacionem sacre regule considerans oculo racionis — sic de singulis conmissis sibi monachis et conuersis ordinet et disponet, vt nullus panem comedat ociosum, cum non laborans in aliquo non debeat manducare.

Lectio.

Item cum lectio diuina in qua deus homini loquitur sit puteus Jacob de quo fluenta gracie que funduntur in oracionibus hauriuntur, monachis singulis conmittimus arcius per presentes, vt nulli — officialibus duntaxat exceptis officiis exterioribus deputatis — se a lectione liceat absentare tempore lectionis sine causa necessaria et vrgente, et hoc de prioris licencia speciali.

Quicumque vero deprehensi fuerint se sine causa racionabili absentasse, in capitulo proximo proclamentur taliter puniendi, vt pena ipsorum transeat aliis in exemplum.

Mandatum hospitum.

Item cum pietas ad omnia valeat, et sola sit que religiosum efficit per effectum, statuimus presentibus ordinantes, vt peregrinorum superueniencium et hospitum monachorum pedes lauentur, et mandatum agatur circa eosdem iuxta formam ordinis approbatam.

Et omnes illi ad quoscumque pertinet exequi hoc officium pietatis, quociens mandatum facere neglexerint memoratum, tociens panis et aque penitencia castigentur.

Laus dei.

Item cum conuentus nostri sacri ordinis vt castrorum acies ordinatas[1]) victoriosus rex ordinans contra principem tenebrarum ad laudem sui nominis de mundi tenebris in vnum congregans, se laudari voluerit ab eisdem, inprimis duximus ordinandum, vt in laude diuina tam in cantu quam etiam psalmodia forma illa beatissimi patris Bernhardi sibi diuinitus inspirata et ab ordine approbata ab omnibus obseruetur, ita vt nullus ante alium trahere presumat vel etiam festinare, punctumque nullus teneat set cito dimittat, vt in ea exprimitur euidenter.

Nec quisquam festiuis diebus vel etiam aliis quibuscumque cantum in choro audeat exaltare, nisi tantum is cui incumbit officii racione.

1) Cod.: *ordinata.*

Leuitas.

Item cum ad seruiendum sibi in sanctitate et iusticia nos in vnum congregauerit ipse deus, grauitas autem et morum maturitas sanctimoniam naturaliter comitetur, districtius inhibemus, ne aliqui monachi — sue leuitatis indicia ostentantes — de leporibus et auibus capiendis vel etiam in caueis detinendis se aliqualiter intromittant, cum hec irritamenta sint apertissima leuitatis.

Qui contra venire presumpserit emittatur, nec sine nostra licencia sibi pateat aditus redeundi.

Capitulum.

Item cum in capitulo proclamatus tamquam assistens districto examini se debeat humilem exhibere, exemplo ipsius summi iudicis, qui sicut agnus coram tondente se obmutuit, nec os suum apperuit ad clamorem vociferancium crucifige, statuimus ordinando, vt quicumque in capitulo proclamatus vel etiam veniam sponte petens inpaciencie signa ostenderit notabiliter presidenti, vel aliis vsus verbis fuerit quam hiis que talibus ab ordine sunt concessa, tribus diebus continuis vapulet in capitulo. panem et aquam nichilominus comedat vno die.

Sine rubro.

Item cum infirmitoria ordinis non sanis set infirmis et indigentibus sint ab ordine deputata, prioris prouidencie sollicite duximus iniungendum, vt in[1]) infirmitorium gressum petentibus qualitatem indigencie racionis oculo sic consideret et attendat, ne fortes et valentes contra conscienciam ingredi permittantur.

Numerus quoque indigencium taliter restringatur, ne laus diuina sollempnis per eosdem qui male se subduxerint negligatur.

Inclinacio.

Item cum in choro diuine presencie assistentes humilitatis indicia ibidem ostendere debeant reuerenter, vt ad[2]) humilitatis remedia recurrentes ea que desunt in aliis virtutibus inibi suppleamus, monachis singulis iniungimus firmiter et districte, vt ob reuerenciam sanctissime trinitatis ab omnibus profundius morosius et deuocius solito inclinetur, nec se quisquam erigat donec patri filio et sancto spiritui exhibita sit eadem inclinacio corporalis.

Contrarium facientes a senioribus obseruentur, et in cottidianis capitulis correpti grauiter puniantur.

Sanctus.

Item cum ymnus angelicus qui „sanctus“ dicitur deuocione sit precipua decantandus, iniungimus singulis monachis domus huius, vt tali mora talique pausacione congrua moduletur, vt in primo „sanctus“ patrem, in secundo filium, in tercio spiritum sanctum qui deuocionem ad hoc habuerit valeat meditari.

Metrum.

Item cum pigricie vicium a diuino opere sit sollicite propulsandum, statuimus vt monachi surgant alacriter de suis sedibus ad medietatem vltimi versus psalmi cuiuslibet, finem versus nullatenus exspectantes, ob reuerenciam summe et indiuidue trinitatis.

1) In der handschrift fehlt *in*. 2) Cod.: *ab*.

Auctoritas.

Item cum colloquia generalia ad hoc conuentibus ordinis sint concessa, vt verba ibidem edificatoria proferantur, statuimus vt prior[1]) inpedimento quolibet cessante procuret vt aliquis monachus alicuius sancti auctoritatem moralem et edificatoriam breuiter recitet in conmuni, ita vt ex hoc reddantur postmodum cauciores a verbis detractatoriis maliciosis et peruersis per totum colloquium abstinendi.

Sine rubro.

Item quia negligencia circa diuinum officium reprobatur, isque maledicitur a propheta qui opus dei fecerit negligenter, statuimus studiose vt monachi tam horis diurnis quam nocturnis in ecclesia se feruenciores exhibeant quam hucusque.

Quod vt fiat diligencius, prior subprior et cantores chorum frequenter circueant et excitent pigritantes.

Mediocritas.

Item cum iuxta beatissimi patris nostri Bernhardi formam mediocritas in cantu debeat obseruari, ita vt redoleat grauitatem et deuocio excitetur, cantoribus iniungimus seriose, vt ab hac forma nequaquam discrepent nec discedant, si cauere[2]) nostram voluerint vlcionem.

Disciplina in capitulo.

Item cum ad hoc cottidiana capitula teneantur, vt tamquam in loco diuini iudicii precipue humilitas obseruetur, statuimus ordinando, vt in capitulo se sic exhibeant inibi congregati, quod nullus ibidem loquatur nisi capitulo presidens, proclamans, vel etiam proclamatus, vel querens de ordine aliquid, aut qui[3]) quidquam perdiderit. et hoc fiat humiliter et modeste.

Qui contra venerit, ibidem sine dispensacione aliqua recipiat disciplinam.

Cantori obediatur.

Item cum non solum abbati set etiam officialibus iuxta suorum officiorum exigenciam bonum sit obediencie exhibendum, iniungimus monachis vniuersis, vt officia conuentualia remoto inpaciencie obstaculo equanimiter exequantur quibus ascripti fuerint a cantore.

Rebelles ac signum eidem aliquod indignacionis vel proteruie facientes a presidente capitulo grauiter puniantur.

Sine rubro.

Item cum iuxta canonicas sanctiones tot in monasteriis recipi debeant et admitti quot ex ipsius facultatibus valeant sustentari, ad hoc sollicite intendatur, vt proporcio possessionum ad personas congrua semper inuiolabiliter obseruetur, hoc saluo ne multiplicacione personarum inutilium monasterium oneretur.

Sine rubro.

Item cum nonnumquam in infirmitoriis existentes non surgant ad vigilias ex pigricia vel torpore, statuimus vt talibus qui ceteris se non associauerint vinum et pitancia melior subtrahatur, nisi causa legittima manifeste se valeant excusare.

1) Cod.: *priore.*
2) Cod.: *si cum?*
3) In der handschrift fehlt *qui.*

Sine rubro.

Item cum officiales iniunctis sibi officiis vtiliter exequendis se sollicitos debeant exhibere, ipsis iniungimus seriose, vt plus solito se magis sollicitos exhibeant et attentos ad statum officiorum sibi conmissorum plenarie cognoscendum, sic vt patri abbati sciant singuli de suis officiis plenam et expeditam reddere racionem.

Sine rubro.

Item cum ex reddita racione status officii cuiuslibet plenius cognoscatur, et dilata conputacio plerumque pariat ipsius officii detrimentum, statuimus et obseruari volumus ab officialibus vniuersis, vt de receptis omnibus et expensis ad minus quater in anno domino abbati conputacionem reddant integram et fidelem.

Sine rubro.

Item cum etas iuuenilis ad leuitatis et dissolucionis vicium de facili conuertatur, ad euitandum animarum periculum inhibemus, ne messis tempore vel quocumque ad grangias conmorandi gracia monachi transmittantur, set si quos mitti oportuerit mature etatis et moribus monachi ad hoc per sanum consilium eligantur.

Missa.

Item cum misse ob reuerenciam consecracionis dominici sacramenti specialis reuerencia sit ab omnibus exhibenda, ad euagaciones sub ipsa plenius restringendas iniungitur vniuersis, vt quocienscunque due misse fuerint in conuentu a maiori missa nullus se presumat aliqualiter absentare, nisi ei hoc incumbat ex officio, vel licenciam habeat specialem.

Contra venientes in capitulo proclamentur, et ibidem absque retractacione aliqua verberentur.

Sine rubro.

Item cum obtenta per surrepcionem licencia a prelato vel etiam tacita veritate reputetur ab eo qui cor respicit non obtenta, presentibus ordinamus, vt missa alicui pecunia vel exenia a quocumque domino abbati secundum regulam ostendantur. et tunc, si recipi iubeat, recipere poterit talenta sibi missa.

Qui contra venerit, propria consciencia accusante, se proprietatis notam nouerit incurrisse.

Vestes veteres.

Item receptis nouis vestibus, cum veteres[1]) restitui debeant in instanti, camerario firmiter inhibemus, ne nouas vestes tribuat cuicumque nisi reconsignet veteres in presenti pauperibus erogandas.[2])

Sine rubro.

Item ne peculiaritatis vicium alicui dominetur, priori firmiter duximus iniungendum, vt lecta scrutetur singulis mensibus omnium monachorum. et si quid in cuiusquam potestate repertum fuerit quod ab abbate nec datum fuerit nec concessum, tamquam proprietarius iuxta quantitatem rei que inuenta fuerit puniatur.

So folgen noch weiter vier kapitel, sämmtlich ohne überschriften.

1) Cod.: *vetera.* 2) Cod.: *erogandat.*

In hac (quarta) parte agitur de priuilegiis.

1) Priuilegium super locacione vinearum.

Nos etc. quod — cum vineta omnia domus nostre propriis sumptibus et expensis sufficienter ac debite colere non possemus, eo quod vinee nostris redditibus qui tenues sunt nimie videntur — cum sufficienti matura pariter et morosa deliberacione preambula non semel set sepius tractatum subscriptum iniuimus nostrorum abbatum amborum nostrorumque conuentuum pari consensu et concordi.

Ad huius itaque tractatus declaracionem nos nosterque conuentus recognoscimus et testamur, quod talis abbas nobis c libras in prompta pecunia assignabit, tali interueniente pacto vt de eisdem x libras certorum reddituum annuorum emere teneamur, quos quidem redditus ad opus — scilicet[1]) culturam vinearum talium — integraliter expendere seu conuertere debeamus in perpetuum annuatim.

2) Priuilegium super ordinacione a nobili viro facta, vt singulis sabbatis conuentui detur vinum conpetens.[2])

Nos etc. quod vir nobilis, circa laudem gloriose virginis ampliandam sue deuocionis affectum volens ostendere per effectum, quasdam possessiones . . nobis nostroque monasterio tradidit proprietatis titulo possidendas, hac pia intencione videlicet mediante, vt de prouentibus possessionum earundem vinum conpetens annis singulis conparetur, de quo sabbatis tocius anni ad laudem et gloriam ipsius virginis benedicte dimidia mensura vini monachis et conuersis singulis domus nostre perpetualiter ministretur, ad accendendum mentes nostras in laudem ampliorem ipsius virginis gloriose ob reuerenciam sabbati specialem que ei

1) Cod.: *se.* 2) Cod.: *detur v?*

pro inconmutabilitate et firmitate fidei spiritualiter ab ecclesia dedicatur.

Ne igitur idem vir nobilis a sua deuocione fraudetur, vel promissio eadem ex parte nostra ei futuris temporibus infringatur, eidem promittimus firmiter et secure, ad hoc tam nos presentes quam et in futurum nobis succedentes perpetualiter obligantes, quod redditus bonorum prescriptorum in quantum se extendere poterunt et prout deo dante prouenerint annuatim in empcionem vini conpetentis fideliter conuertemus, quod etiam vinum ministrabimus monachis et conuersis diebus sabbatis in remedium et memoriam eiusdem secundum quod superius est expressum.

Datum etc.

3) Testamentum.

Nos etc. quod — cum infirmitate corporea pregrauati corrupcionis ac mortis nostre memores esse salubriter moneremur — tamquam verus christicola mori catholice cupientes, seueritatem districti iudicis ante obitum cupimus aliqualiter preuenire.

Ideoque, ne moriamur omnimodum inparati, deliberacione sufficiente prehabita,[1]) de consensu pleno nostre coniugis et liberorum nostrorum omnium ordinauimus, et tenore presencium irretractabiliter ordinamus tamquam in vltima et inuariabili voluntate, ut possessiones . . tantum soluentes tali, de cuius fide et circumspectione presumimus, per sex annos conputandos a tempore mortis nostre fideliter et integraliter assignentur. de quibus idem preuia racione satisfacere debet hiis quos lesimus ac dampnificauimus et quibus existimus debitores, prout eorum quantitas se extendit. dare etiam debet eosdem redditus ac prouentus piis locis ac personis miserabilibus, secundum quod saluti nostre anime visum ei fuerit expedire.

Datum etc.

4) Priuilegium a ciuibus datum super exempcione religiosorum a se facta.

Nos iudices consules scabini et vniuersitas ciuium ciuitatis talis etc. quod consilio prehabito prouido et maturo, ac consensu[2]) expresso tocius vniuersitatis nostre vnanimiter accedente, viris religiosis talibus de fauore beniuolencie

1) Die handscrift hat *deliber. suf. preh.*

2) Cod.: *consilio preh. prodo. et ma. ac conss.* (mit übergeschriebenem *v.*)

specialis quem ipsis gerimus dedimus ac tenore presencium damus liberam facultatem,[1]) vt in nostra ciuitate domum seu mansionem suis aptam vsibus construere valeant, quandocumque et proutcumque ipsis videbitur expedire, rogantes ipsis inuiolabiliter hoc concessum, quod in ciuitate nostra iure ciuilitatis nostre quod wlgo burgerreht dicitur sicut vnus ex nostris ciuibus dignioribus gaudebunt et gaudere debent integraliter atque plene, sic vt a nobis in violencia qualibet et iniuria pro nostre possibilitatis modulo deffendantur sicut nostri conciues debent merito deffensari.

A tributis quoque, theloneis, angariis et seruiciis, quocumque nomine censeantur, sint inmunes perpetim et exempti hii quos in dicta domo posuerint in futurum.

5) Priuilegium ciuitatis datum religiositati[2]) super exempcione.

Quoniam omnis conmunitas boni gracia noscitur instituta, tanto bonum ciuitatis plus proficit[3]) quanto ad dei famulos pietatis ac religionis intuitu copiosis beneficiis se diffundit.

Nouerint igitur vniuersi litteras has visuri, quod nos vniuersi et singuli religiosos viros . . talis, conmuni ac maturo consilio prehabito,[4]) cum rebus omnibus et personis que ad nostrum territorium peruenerint[5]) quoquo modo, eos ex nunc recipimus in nostros fratres pariter et conciues.

Verum quia beneficiorum nostrorum largitate volumus eos non decipi set iuuari, liberam facultatem ipsis damus et concedimus conparandi vendendi et auctoritate propria occupandi habendi tenendi pariter et vtendi domos duas contiguas quas maluerint intra muros vel extra, cum omnibus finibus terminis spaciis fundis et attinenciis, et in eisdem edificandi et construendi quidquid ad conmodum ipsorum pertinet et ad vsum.

Preterea damus et concedimus dictis . . plenam potestatem in eodem suo domicilio locandi semper personas seculares vel religiosas, que nomine suo presint, quecumque ipsis vise fuerint expedire, vndecumque fuerint, hoc excepto quod de nostris ciuibus nullum sine nostro speciali consensu inibi recipient vel locabunt.

1) Cod.: *ac. te. pre. da. liber. fa.*
2) Cod.: *reli. ase*, mit einem vermuthlich zunächst zum *reli* gehörigen übergeschriebenen *is* wie es den anschein hat.
3) Cod.: *perficit.*
4) Cod.: *ac ma. c. preh.*
5) Cod.: *peruenerunt.*

Porro ipsum monasterium, seu persone que domicilium inhabitauerint prenotatum, empcionis[1]) vendicionis et aliis iuribus et communitatibus fori et ciuitatis ex hac nostra concessione gaudebunt, nostra deffensione et tuicione, quemadmodum vnus nostrum.

Ipsos, res eorum, et personas que nomine ipsorum habitauerint hic nobiscum ab omnibus theloneis pedagiis exactionibus prestacionibus muneribus et angariis quibuscumque tam extra ciuitatem quam intra, tam paruis quam magnis, tam inpositis quam inponendis, eximimus et absoluimus in perpetuum hiis in scriptis, nisi quod singulis annis de ipso suo domicilio prelibato et suis attinenciis omnibus nobis vna libra hallensium solui debet.

6) Priuilegium empcionis cuiusdam ville.

Nos etc. quod nos onere debitorum pregrauati, quibus accrescebant dampna grauia et vsure, nec habentes bona mobilia, per quorum distractionem huiusmodi debita soluere valeremus, preambula matura deliberacione et consilio nostrorum fidelium, accedente nichilominus ad hoc expresso consensu .. talium, coadunata quoque manu eorundem, ipsi nobiscum et nos cum ipsis villam talem, que ad nos iure proprietatis pertinebat, rite et racionabiliter vendidimus ac vendendo tradidimus, cum omnibus suis terminis, iuribus, pertinenciis, libertatibus, ac exempcionibus vniuersis, quas vel nunc habet vel quas habuit vel habere debuit ab antiquo, cumque omni vsu actione et requisicione in ipsa villa vel extra villam, cum ortis, agris, cultis et incultis, siluis, pascuis, pratis, aquis, viis et inuiis, quesitis et inquirendis, cum iudicio et pastoria et noualibus excisis ibidem, et omnibus hominibus vtriusque sexus tam paruulis quam prouectis ad nos qualitercumque pertinentibus de facto de conswetudine vel de iure, nichil nobis vel nostris heredibus aut successoribus quibuscumque in parte vel in toto iuris siue requisicionis penitus reseruantes, in tantum quod neque res neque persone predicte nobis in aliquo tenebuntur neque ad tallias siue steuras, neque[2]) ad herbergas seu exactiones aliquas, neque ad aliqua munera, quocumque iure vel nomine censeantur, excepto solum modo iure patronatus ecclesie parrochialis, quod nobis reseruantes ab hac generalitate excipimus nominatim.

1) Cod.: *exempcionis.* 2) Cod.: *ne.*

Volumus etiam vt nullus officialium nostrorum aut heredum nostrorum in personas et res colonorum[1]) omnium predictam villam colencium in presenti vel etiam in futurum vllum possint aut debeant iudicium penitus exercere. nec penas pecuniarias quas ex transgressione statutorum seu inhibicionum officialium omnium iidem coloni inciderint perpetualiter in futurum et eo iure quod wlgariter dicitur aeinunge vllo modo recipiant ab eisdem, set officiales monasterii talis .. quicumque pro tempore fuerint penas huiusmodi sorcientur.

Nec quidquam aliud de colonis predictis nostris officialibus licebit exigere vel etiam extorquere racione iudicii cuiuscumque, exceptis dumtaxat casibus super quibus in nostro prouinciali iudicio coram nobis aut rite nostro loco et nomine presidentibus ab aliquo fuerint inpetiti. in hiis siquidem casibus tantum ea dispendia rerum vel personarum sustinebunt secundum quod lata contra eos sentencia tunc dictabit, saluo eo iure quod — quicquit de debitis censibus et iuribus que wlgariter dicunt huobrihtte vel wegelos fuerint ipsis debitores et aliis debitis et talliis[2]) quocumque nomine censeantur — nec nos aut nostri officiales contingere debeant nec sibi aliquatenus vsurpare.

Renunciamus igitur excepcioni non dati, non numerati, non soluti, vel minoris precii, doli mali actioni, et vniuersaliter omni excepcioni cuius deberet fieri expressio seu mencio specialis, per quam contractus predictus infringi posset aliqualiter vel rescindi, obligantes nos sub ypoteca omnium bonorum nostrorum ad tuicionem et deffensionem omnium premissorum cum omnibus suis clausulis et articulis prelibatis, ita quod nos neque per nos neque per alios quoscumque directe vel indirecte de iure vel de facto vllam nunquam eis faciemus controuersiam, nec aliquam mouebimus questionem, nec moueri quantum prohibere bona fide possumus ab alio aliquo paciemur, nec eos grauabimus aut grauari permittemus in aliquo predictorum.

Si vero, quod absit, contra predicta vel aliqua predictorum per quamcumque vel quascumque personas fuerit aliquid attemptatum, culpa negligencia siue dolo, nos sub eadem ypoteca tenebimur ad soluendum eis omnes expensas occasione horum factas, et ad omnia dampna ac etiam interesse, quibus solutis vel non solutis omnia premissa et singula premissorum rata firma et integra perpetuo perdurabunt.

1) Cod.: *colonum.* 2) Cod.: *et aliis.*

Contractu autem sic plenarie consummato, ex speciali tamen fauore iidem nobis dederunt liberam facultatem villam prenominatam infra biennium a die contractus initi pro . . libris hallensium retinendi.

Quamuis autem concesso nobis reempcionis predicto biennio dudum elapso ius reemendi villam predictam nobis iam minime conpetat vel facultas, ipsi tamen ad hoc vt villam prelibatam possideant et teneant de nostre voluntatis beneplacito pleniori memoratis . . libris hallensium empcionis principalis c libras hallensium addiderunt, quas etiam nobis persoluerunt in pecunia numerata. quibus et receptis ab eisdem, non solum contractum empcionis eiusdem ville dudum factum ratum et gratum habemus, set etiam ipsam cum vniuersis iuribus suis de nouo predictis . . dedimus perpetuo possidendam, renunciantes tam pro nobis quam heredibus nostris omni iuri seu facultati reempcionis, que nobis in prefata villa conpetere poterat quouis modo, renunciantes nichilominus omnibus litteris vel promissis que super reempcione ipsius ville recepimus ab ipsis, omnique actioni rei et legi per quam vel per que presens instrumentum contractus vendicio tradicio vel renunciacio inpediri posset in posterum aut modo quolibet inpugnari.

7) Priuilegium generale empcionis et vendicionis.

In nomine domini amen.

Nos . . comes talis tenore presencium recognoscimus confitemur et constare volumus vniuersis tam presentibus quam futuris has litteras inspecturis, quod maturo consilio [1] preambulo, ac coadunata manu dilecte coniugis nostre, et liberorum nostrorum omnium expresso consensu vnanimiter accedente, et aliorum omnium quorum intererat in hoc consentire, quod pregrauati onere debitorum et ad eadem debita consultius persoluenda venerabilibus viris domino . . abbati et conuentui tali cysterciensis ordinis augustane dyocesis villam talem iuxta fluuium talem sitam, que ad nos iusto proprietatis titulo pertinebat, pro m libris, quas et nos in parata pecunia recognoscimus percepisse, et in vsus nostros vtiles vel in solucionem debitorum nostrorum vtiliter conuertisse, rite et racionabiliter vendidimus ac vendendo tradidimus, cum vniuersis iuribus suis et pertinenciis

1) Cod.: *ma. cons.* mit jedesmal übergesetztem *o*.

quibuscumque quibus actenus pertinebat, videlicet agris, pratis, pascuis, siluetis, rubetis, ortis, aquis et aquarum decursibus, terris cultis et incultis, viis et inuiis, quesitis et inquirendis, proprietatis titulo perpetualiter possidendam, transferentes in eosdem et suum monasterium ex nunc simpliciter atque plene possessionem ac omne ius et vsum ville predicte cum suis adiacentibus, ita quod ius patronatus ecclesie dicte ville cum vniuersitate et omnibus hominibus ad ipsam villam vel ecclesiam pertinentibus transeat absolute cum omnibus iuribus et pertinenciis aliis, quocumque nomine valeant conprehendi, que nobis de iure vel de facto siue de conswetudine ex obligacione vel ypoteca vel aliter qualitercumque attinebant vel ad nos pertinere quomodolibet videbantur.

Renunciamus igitur tam pro nobis quam pro nostris heredibus siue successoribus vniuersis excepcioni non dats non numerati precii vel soluti, renunciantes nichilominu- omnibus indulgenciis rescriptis litteris priuilegiis instrumentis a sede apostolica ab inperatoribus seu regibus quibuscumque vel ab aliis iudicibus aut quibuslibet hominibus inpetratis vel etiam inpetrandis, renunciantes quoque benei ficio restitucionis in integrum, omnique rei et legi per quam vel per que presens contractus instrumentum vel factum inpugnari possent in posterum vel etiam inpediri, renunciantes nichilominus omni iuris auxilio canonici vel ciuilis, mittentes eos ex nunc in corporalem possessionem bonorum omnium et iurium predictorum, fide data fideliter promittentes possessionem et vsum et omne ius bonorum vel possessionum predictarum predictis abbati et conuentui ab omnibus ad nos pertinentibus deffendere plena fide, eosdem nec per nos nec per aliquem alium nobis subiectum de iure vel de facto vllatenus offensuri.

Et vt eisdem, domino abbati et conuentui monasterii eiusdem, de satisfactione quod wlgo gewerschaft dicitur plenius caueatur, eisdem promittimus firmiter in hiis scriptis, sub ypoteca rerum nostrarum omnium ad hoc nos ipsis firmiter obligantes, quod — si bona vel possessiones ville predicte a quoquam hominum in parte vel in toto in quouis iudicio fuerint inpetita — nos ea ipsis quociens nos vel nostri heredes de hoc fuerimus requisiti sine dampno ipsorum quolibet absoluemus, de vicio et euictione ipsis cauentes fideliter in supradictis bonis et iuribus omnibus secundum terre conswetudinem et iuris prouincialis debitam racionem.

Datum etc.

8) Priuilegium capituli generalis super confirmacione paternitatis talis monasterii.

Nos frater .. abbas Cystercii totusque conuentus diffinitorum et abbatum capituli generalis etc. quod — cum quedam abbacia nostri ordinis . . propter onera debitorum contracta multis temporibus retroactis collapsa plurimum ad statum tam miserabilem deuenisset, quod licet conuentus dispersus fuisset per tot annos et amplius, minime respiraret, immo sublata videretur quodammodo facultas et fiducia resurgendi — venerabilis coabbas . . talis, cuius erat filia dicta domus, nec valens ei succurrere nec volens eius excidium sustinere, de consilio et pleno consensu venerabilium abbatum talium vna cum conuentu et patribus supradictis supplicauit precibus instantissimis et deuotis venerabili abbati tali et conuentui, vt propter deum et oracionis reuerenciam succurrere dignaretur domui desolate, sperans quod per ipsorum sollicitudinem ac vigilantem industriam resurgere posset aliqualiter dicta domus, si tamen manum apponerent efficaciter adiutricem.

Qua supplicacione moti, pietatis affectu abbas et conuentus talis manum apposuerunt, et primo anno omnia debita dicte domus currencia ad vsuras de pecunia eis mutuata liberaliter persoluerunt, et domum collapsam penitus in tali statu posuerunt, quod spes primitus sublata reuixit et domus resurgere iam incepit.

Quod videns pater talis, coram nobis in generali capitulo congregatis de consensu sui conuentus et patrum predictorum volens istis beneficiis aliqualiter respondere, renunciauit tam pro se quam pro suo conuentu et successoribus eorundem paternitati domus talis, quam pacifice et quiete domus talis longi temporis prescripcione habuerat et possederat ab antiquo, transferens eandem paternitatem cum omni iure quo ipse et domus sua eam habuerat, cum omnibus appendiciis et iuribus que ipsi conpetebant in dicta domo tali vel conpetere videbantur, renuncians nichilominus tam pro se quam pro suo conuentu pure simpliciter et precise omni iuris auxilio canonici vel ciuilis, beneficio restitucionis in integrum, et omni plane actioni per quam dicte paternitatis translacio siue pura donacio tam sollempniter facta in capitulo generali posset vel debeat inpediri aliqualiter vel infringi.

Cum igitur generale capitulum se consweuerit exhibere negociis graciosis et fauorabilibus graciosum, translacionem

donacionem domus talis ab abbate tali et conuentu factam abbati tali non solum concorditer approbamus, verum etiam a generali capitulo datam presentis scripti testimonio valituram in perpetuum confirmamus, inhibentes firmiter et districte auctoritate capituli generalis, ne aliqua persona ordinis[1]) hunc processum per diffinitiuam[2]) sentenciam ordinis approbatum audeat aliquatenus inmutare, aut monasterium super paternitate domus talis futuris temporibus aliqualiter perturbare.

In horum igitur euidens argumentum et noticiam pleniorem presentes litteras assignauimus supradicto abbati et conuentui tali, sigillo generalis capituli fideliter roboratas.

Datum etc.

9) Confirmacio super feodo empto.

Nos talis etc. quod — cum talis possessiones quasdam viris religiosis talibus, sana deliberacione prehabita, accedente voluntate et consensu expresso omnium quorum in hoc intererat consentire, pro quadam certa summa pecunie, quam et receptam in vsus suos vtiles conuertit, rite et racionabiliter vendidisset, neç in eosdem ius proprietatis possessionum earundem transferre libere potuisset, eo quod ipsas a nobis teneret titulo feodali — nos in anime nostre remedium et in laudem virginis gloriose contractum eundem ratum et gratum habentes, ipsumque plene et integraliter approbantes, eisdem (domino abbati et conuentui ac monasterio eorundem) predictas possessiones seu bona omnia et singula prenotata approprietauimus et tenore presencium approprietamus, recognoscentes simpliciter atque pure ipsa bona cum suis pertinenciis vsibus et iuribus quibuscumque nos predicto domino abbati plene et integre tradidisse proprietatis titulo perpetuo possidendas, ac in eosdem ex nunc omne ius proprietatis ac dominii pleno iure perpetuo transtulisse.

10) Confirmacio quorundam priuilegiorum et renunciacio super inpeticione quarundam possessionum.

Nos talis etc. quod — licet felicis recordacionis pater noster talis quasdam possessiones talibus vendidisset, nos tamen in ipsis bonis credentes nobis conpetere actionem — eisdem anno et die tali super eisdem possessionibus mouimus questionem.

1) Cod.: *cordis*. 2) Cod.: *diffinitam*.

Qua aliquanto temporis spacio sic pendente, tandem proborum virorum consilio mediante, acceptis ab eis lx libris hallensium monete dapsilis in pecunia numerata, quam et in vsus nostros vtiles nos recognoscimus expendisse, liti seu questioni eidem cessimus voluntarie libere simpliciter atque plene. contractum empcionis premisse dudum legittime vt premisimus celebratum ratum et gratum habentes, eum valiturum in perpetuum presentibus confirmamus, ita sane vt nil nobis aut nostris heredibus quibuslibet proprietatis possessionis dominii vtilitatis seruicii vsus aut iuris alterius cuiuscumque, quocumque nomine valeat conprehendi, in ipsis[1]) bonis penitus reseruemus, set iidem eas possideant cum omnibus suis iuribus proprietatis titulo[2]) pleno iure, questione prehabita eis per nos mota vel que moueri eis posset in posterum nobis vel nostris heredibus non obstante.

Datum etc.

11) Priuilegium super vendicione pensionis.

Nos frater talis etc. quod deliberacione matura et prouida preeunte, voluntate quoque et consensu omnium nostrum vnanimiter concurrente, talibus sororibus vterinis prouentus seu redditus omnes curie nostre talis pro x libris, quas et recepimus ab eisdem, rite et racionabiliter vendidimus, et vendendo nos ipsis daturos promisimus fideliter sine fraude pro tempore vite ipsarum tantummodo nomine pensionis cum fortuitis casibus, id est prout deo dante prouenerunt annuatim, ita sane vt — si, quod absit, anno aliquo racione depredacionis adustionis grandinis tempestatis vel alterius infortunii quod emerserit cuiuscumque curia predicta soluere non potuerit redditus debitos et consuetos — dampnum quod exinde in subtractione reddituum euenerit equanimiter debeant sustinere.

Porro altera earundem qualibet defuncta, medietas pensionis predicte ex tunc ad nostram ecclesiam libere reuertetur.

Ambabus vero viam vniuerse carnis ingressis, ex tunc ecclesia nostra ab omni pensione predicta penitus absoluta, ipsa pensio totaliter atque plene ad vsus nostros nostreque ecclesie redibit integre cum suis vsibus et vtilitatibus vniuersis.

Datum etc.

1) Cod.: *val. conpre. etiam ipsis.* 2) Im cod. fehlt *titulo*.

12) Priuilegium super collacione feodi censualis.

Nos frater etc. quod — cum tale predium, quod talis a nobis tenuerat titulo feodi censualis, per mortem illius nobis vacaret, *vel* per renunciacionem illius factam ad manus nostras voluntarie, et esset nobis libere absolutum — deliberacione sufficiente prehabita, tali suisque liberis et heredibus vniuersis ex certa sciencia contulimus, et conferimus per presentes, tenendum a nobis vtendum pariter et fruendum titulo feodi censualis, ita sane vt tam ipse C quam heredum seu successorum suorum quilibet qui in dicto feodo censuali sibi successerint in futurum in recognicionem nostre proprietatis vnam libram cere census nomine in festo tali nobis soluat in perpetuum annuatim.

Quod si in eodem festo vel infra octauam ipsius vel ipse C aut successorum suorum aliquis nobis non soluerit, vt est dictum, ex tunc lege pacti habiti predictum predium nobis sit penitus absolutum, ita vt nichil iuris ipsis remaneat in eodem.

Datum etc.

13) Recognicio super pecunia mutuata.

Nos frater etc. quod ad nostre peticionis instanciam diligentem talis amicus noster, motus propria pietate, summam c librarum nobis mutuauit in pecunia dapsili numerata.

Quam etiam pecuniam recipientes integraliter ab eodem, eam sibi restituemus et restituere tenebimur in festo tali proxime nunc venturo.

Quod si neglexerimus vel distulerimus adinplere, cum ab ipso de hoc fuerimus requisiti, ex tunc aput iudeos vel etiam christianos predictam summam pecunie recipiet ad vsuras. nosque tam ad sortem principalem pecunie prenotate, quam etiam ad excrescenciam vsurarum, ac ad omne dampnum et interesse quod eundem habere contigerit occasione eiusdem pecunie mutuate eidem erimus obligati.

Et ad hoc ipsi suisque heredibus fideliter exequendum nos nostrumque monasterium presentibus obligamus.

Datum etc.

14) Priuilegium super deposito.

Nos frater etc. quod vir honorificus talis, de nostra gerens fide confidenciam specialem, c libras hallenses tali die et tali loco in depositi nomine nostre[1]) fidei reconmisit.

1) In der handschrift ist *nostre* ausgefallen.

Quam etiam pecuniam recipientes in predicto librarum numero ab eodem, eam sibi restituemus et restituere tenebimur plena fide quandocumque de hoc per ipsum aut per certum suum nuncium fuerimus requisiti.

Testes vero presentacioni seu assignacioni huius depositi presentes aderant. hii sunt etc.

15) Priuilegium super vendicione et empcione.

Vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis E minister consules et scabini conmunitatis ciuium talis ciuitatis salutem et noticiam subscriptorum.

Notum facimus omnibus per presentes, quod H talis conciuis noster et B vxor eius in nostra presencia constituti, domum suam — *vel* vineam — in tali loco sitam ipsis proprietatis titulo attinentem domino abbati et conuentui talis monasterii pro c libris hallensium iam sibi traditis et solutis in pecunia numerata se recognouerunt, deliberacione matura preuia, ex certa sciencia rite et racionabiliter vendidisse, coram nobis corporali prestito iuramento, quod contra huiusmodi vendicionem seu quittacionem nunquam per se vel per alium iure hereditario racione dotis vel dotalicii[1]) seu alio quocumque modo non venirent in futurum, et quod in supradicta vendicione abbati et conuentui memoratis cauebunt de vicio et euictione, et liberabunt ab inpeticione qualibet iuxta terre conswetudinem et iuris prouincialis debitam racionem.

De qua etiam satisdacione seu garandia — quod wlgo gewerschaft dicitur — iidem H et B se et sua mobilia et inmobilia specialiter obligarunt, et suos heredes relinquunt eisdem abbati et conuentui et eorum monasterio obligatos, ad hoc quod — si dictam vineam, *vel* vendicionem predictam, ab aliquo vel aliquibus contingeret retrahi vel reuinci — in penam retractacionis contractus huiusmodi eidem conuentui erunt in c libras hallensium obligati, renunciantes iidem nichilominus coram nobis omni iuris auxilio canonici vel ciuilis et omnibus excepcionibus que dictis abbati et conuentui possent in facto isto vel contractu inito et legittime celebrato preiudicare aliqualiter vel nocere.

Prefata vero mulier specialiter et expresse confessa fuit publice coram nobis, quod hanc vendicionem approbabat et eidem consenciebat, mota propria ac spontanea voluntate, non coacta, et renuncians expresse priuilegio dotis

1) Cod.: *donarii.*

seu dotalicii, auxilio velleiani, et omni iuri pro mulieribus introducto quod dictis emptoribus nocere posset aliqualiter et mulieri predicte posset in hoc facto quomodolibet suffragari.

Datum etc.

16) Priuilegium super vendicione bladi et vini.

Vniuersis presentes litteras inspecturis Fridericus dei gracia episcopus ecclesie augustane salutem et fidem adhibere credulam subnotatis.

Notum facimus omnibus et singulis per presentes, quod H talis in nostra presencia constitutus recognouit, se rite et racionabiliter vendidisse pro c libris iam sibi solutis in pecunia numerata — prout ipse venditor est confessus — Ch tali x modios frumenti, *vel* carratas vini, ad mensuram de tali loco, de vinea sita in tali loco percipiendos annuatim de vino primo eliquato sine separacione vindemie, *vel* de blado quale crescit in predicta terra sine separacione bladi, ad percepcionem predictorum x modiorum integram atque plenam quamdiu dictus Ch vixerit nomine pensionis. post eius autem decessum dicta vinea, *vel* dicta terra, memorato H et eius heredibus erit integraliter absoluta.

Sane memorie conmendandum, quod dictus Ch aut ille qui dictam vineam tenebit ipsam vindemiare non poterit vel debebit, nisi prius hoc eidem H precedenti die duxerit intimandum.

Et si forte contingeret dictam vineam, *vel* dictam terram, non afferre tantum vini, *vel* bladi, quod ex ea solui non possint x modii prenotati, dictus H aut ille qui tenebit dictam terram tenebitur soluere Ch memorato emptori pro quolibet modio deficienti x solidos hallenses in pecunia numerata.

Et de hiis omnibus tenendis firmiter et fideliter adinplendis et de recta garandia seu solucione super hoc dicto Ch fideliter facienda sepe dictus H in manu nostra nomine iuramenti fidem prestitit corporalem.

Datum etc.

17) Priuilegium super recognicione debiti vel mutui.

Vniuersis etc. notum facimus, quod in nostra presencia constitutus Ch de tali loco canonicus publice recognouit, se debere et soluere teneri H tali c libras ex causa mutui

sibi facti. quam pecunie summam promisit se reddtiturum in tali loco dicto H die tali sine vlteriori dilacione aliqualiter concedenda.

Promisit etiam dictus Ch coram nobis, se restauraturum eidem H ex integro omnia dampna deperdita expensas et interesse, si que pro defectu solucionis predicte eum sustinere contigerit quoquo modo, stando et credendo super hiis omnibus eiusdem H simplici iuramento vel procuratoriis suis sine probacione alia qualicumque.

Insuper quantum ad premissa omnia et singula tenenda et fideliter adinplenda obligauit idem Ch specialiter et expresse bona sua vniuersa mobilia et inmobilia, presencia et futura, ecclesiastica et mundana, eidem H prenotato, renuncians expresse excepcioni non numerate pecunie, non tradite, non recepte, vel etiam non solute, renuncians nichilominus omnibus priuilegiis et indulgenciis et litteris apóstolicis et aliis generalibus et specialibus inpetrandis vel etiam inpetratis, omnibus excepcionibus realibus et personalibus, loci et temporis, facti et iuris canonici et ciuilis, et omnibus que possent obici contra hoc instrumentum vel factum.

Omnia et singula supradicta promisit dictus Ch coram nobis corporali prestito iuramento firmiter tenere et fideliter adinplere, et nulla de causa per se vel per alium contrauenire quomodolibet in futurum.

In cuius rei etc. Datum etc.

18) Priuilegium super collacione beneficii ad prebendam.

Fridericus dei gracia episcopus talis ecclesie vniuersis Christi fidelibus presentem litteram inspecturis salutem et plenam noticiam omnium subscriptorum.

Exposcit inter alia debitum officii pastoralis, vt ea que ad sacre religionis fomentum ac diuini nominis cultum pertinere noscuntur nostre promocionis ac procuracionis studio recipiant incrementum.

Ea propter scire volumus vniuersos presencium inspectores presentes pariter et futuros, quod — cum ius patronatus ecclesie talis nostre dyocesis iam pridem in venerabiles et in Christo dilectos dominum . . abbatem et conuentum monasterii talis ordinis talis predicte nostre dyocesis per donacionem simplicem et sollempnem domini . . talis iusto donacionis titulo rite et legittime sit translatum, vt

ex translacione huiusmodi idem abbas et conuentus amplioris vtilitatis conmodum ac conmoditatis vberioris assequantur effectum — ob religionis fauorem quem principaliter attendimus in hac parte, et nichilominus ob amorem specialem quo ipsum locum et personas prosequimur ex affectu, de voluntate consilio et assensu vnanimi tocius nostri capituli et concordi, interueniente quoque sollempnitatis contractu qui in talibus interuenire consweuit, predictam parrochialem ecclesiam talem cum vniuersis suis fructibus decimis prouentibus obuencionibus et attinenciis quibuscumque quesitis et inquirendis eidem domino abbati et conuentui ac per eos monasterio suo in perpetuos vsus prebendarum suarum donacione sollempni donauimus ex nunc plene et simpliciter ac donamus, concessimus ac concedimus, tradidimus et tradimus, tenendam vtendam pariter et fruendam perpetualiterque regendam in temporalibus ac pacifice possidendam, saluo tamen eiusdem parrochie nunc rectori in omnibus et per omnia iure suo, cui ex huiusmodi donacione nostra nullum in vita sua preiudicium volumus generari.

Hanc insuper condicionem in ipsa donacione interposuimus per presentes inuiolabiliter obseruandam, vt videlicet — postquam ipsa parrochia vacare ceperit ab eodem — ex tunc dominus abbas et conuentus predicti monasterii nobis deinceps et nostris successoribus ad eandem ecclesiam presentent ydoneum clericum secularem pro perpetuo vicario instituendo ibidem et inuestiendo cura debita animarum, cui etiam perpetuo vicario de prouentibus eiusdem ecclesie porcionem assignent adeo conpetentem, de qua iura episcopalia et archydiaconalia exsoluere et hospitalitatem seruare et honorifice valeat sustentari.

Et in horum omnium robur et euidens testimonium presentem litteram eidem abbati et conuentui ac eorum monasterio dedimus, sigillorum nostri ac nostri capituli munimine roboratam.

Nos vero . . prepositus . . decanus totumque capitulum . . ecclesie prelibatum recognoscimus, hec omnia vt prescriptum est sic veraciter se habere: et in ipsius veritatis euidenciam hanc presentem litteram sigilli nostri caractere ex certa sciencia fecimus roborari.

19) Indulgencia pape vel episcopi generalis.

H dei gracia episcopus talis ecclesie vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in domino.

Quoniam, vt ait apostolus, omnes astabimus ante tribunal Christi, recepturi prout in corpore gessimus, siue bonum fuerit siue malum, oportet nos diem messionis extreme misericordie operibus preuenire, ac eternorum intuitu seminare in terris quod reddente domino cum multiplicato fructu in celum recolligere debeamus, firmam spem fiduciamque tenentes, quoniam qui parce seminat parce et metet, et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus metet vitam eternam.

Cum igitur ad sustentacionem fratrum et egenorum confluencium ad tale hospitale — *vel sic:* cum .. tales monasterium inceperint opere sumptuosum, nec ad consummacionem ipsius proprie suppetant facultates — vniuersitatem vestram monemus rogamus et hortamur in domino, in remissionem vobis peccaminum iniungentes, quatenus de bonis vobis a deo collatis eisdem caritatis grata subsidia conferatis — *vel* erogetis, *vel* per subuencionem vestram ipsorum inopia subleuetur — et vos per hec et alia bona que domino feceritis inspirante ad eterna possitis gaudia peruenire.

Nos enim vere penitentibus et confessis qui eidem hospitali pias elemosinas et grata subsidia contulerint — *vel sic:* ad predictum opus manum porrexerint adiutricem — de omnipotentis dei misericordia et beatorum apostolorum[1]) Petri et Pauli auctoritate confisi, xl dies terminalium de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus; insuper vota fracta, si ad ea redierint, offensas patrum et matrum sine manuum iniectione, transgressiones iuramenti et fidei sine proximi lesione; adicientes quod omnes indulgencias — quas pro eodem hospitali reuerendi patres quicumque archyepiscopi vel episcopi, graciam sedis apostolice habentes, duxerint faciendas — gratas et ratas habebimus et habemus.

20) Alia indulgencia.

Fridericus dei gracia episcopus etc.

Licet is, de cuius munere venit vt sibi a fidelibus suis digne et laudabiliter seruiatur, de habundancia pietatis sue, que merita supplicum excedit et vota, bene seruientibus multo[2]) maiora retribuat quam valeant promereri, nichilominus tamen desiderantes domino reddere populum accepta-

1) In der handschrift fehlt *apostolorum.*

2) Cod.: *multa.*

bilem, fideles Christi ad conplacendum ei quasi quibusdam illectiuis muneribus[1]) — indulgenciis scilicet et remissionibus — inuitamus, vt exinde reddantur diuine gracie apciores.[2])

Cupientes igitur, vt ecclesia *vel* locus[3]) talis congruis honoribus frequentetur, omnibus vere penitentibus et confessis qui locum talem *vel* ecclesiam . . die dedicacionis *vel* die anniuersaria dedicacionis *vel* die talis sollempnitatis venerabiliter visitauerint[4]) annuatim de omnipotentis dei etc.

21) Indulgencia episcopi.

A dei gracia episcopus talis vniuersis etc.

Cum tales, abbas et fratres religionis talis, ad edificacionem talis operis in tali loco intendant, et tante edificacionis sumptibus propter alia pietatis opera eisdem proprie non suppetant facultates, nos tam pii etc.

22) Forma littere dimissorie.

Vniuersis Christi fidelibus ecclesiarum prelatis, ad quorum audienciam presentes littere peruenerint,[5]) talis episcopus salutem in domino.

Sanctorum patrum instituta seruantes, B portitori *vel* latori[6]) presencium, quem ad talem ordinem promouimus, litteras dimissorias concessimus postulanti, pro ipso testimonium perhibentes quod litteratus sit pariter et honestus.

Vnde caritatem vestram rogamus et exhortamur in domino, vt — cum dictus B ad vos venerit — eum vti officio libere permittatis, super inpeticione sui ordinis ei nullum obstaculum opponentes.

23) Alia littera dimissoria.

Vniuersis ecclesiarum prelatis, ad quos presentes littere peruenerint, talis episcopus salutem in domino.

Vniuersitati vestre M, latorem presencium, virum prouidum et honestum, quem ad talem ordinem promouimus in tali loco et tali anno et die, conmendantes etc.

1) In der sammlung, welche in der vorauer handschrift nach s. 723 dem baumgartenberger formelbuch angehängt ist, ist diese indulgenz unter num. 2 aufgenommen. sie liest hier: *allectiuis premiis.*

2) Ebenda fehlt dieser schlusssatz von *vt* an.

3) Ebenda fehlt *vel locus.*

4) Ebenda lautet diese stelle: *uere confessis et contritis qui monasterium tale dedicationis tempore accesserint,* worauf nur mehr *etc. datum et actum etc.* folgt.

5) Cod.: *peruenerunt.*

6) Cod.: *portitorem vel latorem.*

Vltima pars libelli huius, in qua agitur de ordine iudiciario.

1) Procuratorium.

Honorabilibus viris et in Christo dilectis . . iudicibus curie talis loci frater . . abbas et conuentus talis cum affectu dilectionis sincere veritatem et iusticiam iugiter exercere.

Prouidenciam vestram scire volumus per presentes, quod nos in causa, que inter nos ex vna et . . talem ex parte altera vertitur, fratrem . . exhibitorem presencium, nostrum monachum sacerdotem, nostrum procuratorem constituimus in solidum et facimus per presentes, dantes ei auctoritate presencium plenam et liberam facultatem in causa predicta pro nobis agendi, deffendendi, excipiendi, replicandi, paciscendi, transigendi, iuramentum in animas nostras de calumpnia prestandi, et omnia alia generaliter faciendi — etiam si mandatum exigant speciale — que verus et legittimus potest et debet facere procurator, vel que ei concessa sunt a canone vel a iure, dantes ei nichilominus liberam facultatem alium pro se substituendi procuratorem, et illum quociens ei visum fuerit inmutandi, et mandatum idem ad se quociens voluerit reuocandi.

Et vt tam ipse quam substitutus ab eo quilibet in premissis omnibus et singulis premissorum a satisdacionis onere releuentur, promittimus sub ypoteca rerum nostrarum omnium pro ipso vel substituto ab eo iudicio sisti et iudicatum solui, si necessitas id exquiret.

Et in horum omnium testimonium presentem litteram sigilli nostri etc.

Datum etc.

2) Aliud procuratorium.

Vniuersis Christi fidelibus etc. abbas talis salutem in domino.

Notum facimus, quod talis in nostra presencia constitutus talem procuratorem suum constituit in causis motis et mouendis contra quascumque personas ecclesiasticas vel etiam seculares coram quibuscumque iudicibus ordinariis, delegatis, subdelegatis, arbitris seu arbitratoribus, conseruatoribus, seu etiam aliis iudicibus quibuscumque, dans ei plenariam potestatem, et mandatum speciale iurandi in animam eius de calumpnia, et de veritate dicenda, et cuiuslibet generis alterius iuramentum faciendi, ponendi, respondendi, excipiendi, transigendi, negandi, testificandi, et si viderit expedire in arbitros conpromittendi, expensas petendi et easdem[1]) cum fuerint adiudicate recipiendi, et omnia faciendi, que cum legittimo procuratore possunt fieri seu etiam experiri, dando eidem mandatum speciale alium procuratorem constituendi vel substituendi in iudicio vel extra quocienscumque voluerit et sibi viderit expedire, promittens sub ypoteca rerum suarum iudicatum solui si necesse fuerit, ratum et gratum habiturus quidquid dictus procurator vel ab eo substitutus in omnibus predictis et singulis egerit vel fecerit seu etiam nomine suo duxerit procurandum.

Datum etc.

3) Procuratorium generale.

Nos frater etc. recognoscimus et constare volumus presencium inspectoribus vniuersis, quod nos fratrem talem, monachum et officialem talem domus nostre, latorem presencium, procuratorem nostrum constituimus, sindicum et actorem et nuncium[2]) specialem in omnibus causis motis et mouendis tam pro nobis et hominibus nostris quam contra nos et homines nostros coram quibuscumque iudicibus ordinariis, delegatis, subdelegatis, arbitris, conseruatoribus, baliuis, prepositis maioribus, seu etiam coram aliis iudicibus quibuscumque tam ecclesiasticis quam secularibus, aduersus quascumque personas tam ecclesiasticas quam etiam seculares, aduersus conmunitates et collegia quecumque tam ecclesiasticarum quam secularium personarum, dantes eidem tali procuratori nostro plenariam potestatem, et speciale mandatum agendi pro nobis, deffendendi nos, reconueniendi aduersarios, litem siue lites contestandi, iurandi in animas nostras de calumpnia, de veritate dicenda, et de expensis, et subeundi cuiuslibet generis iuramentum, vel te-

1) Cod.: *eosdem.* 2) Cod.: *nuncialem.*

stimonium suscipiendi, debita et expensas recipiendi quociens nobis adiudicate fuerint, ponendi, respondendi posicionibus partis aduerse vel parcium aduersarum, conponendi, conpromittendi, transigendi, interlocutorias ac diffinitiuas sentencias audiendi, alium procuratorem vel procuratores loco sui substituendi, vel substitutos renouandi, errorem substituti vel substitutorum reuocandi quociens voluerit et sibi viderit expedire, et omnia et singula ad nos et ad monasterium nostrum siue ad homines nostros spectancia faciendi que faceremus si presentes essemus, ratum et gratum pariter habituri quidquid per predictum N seu substitutum vel substitutos ab ipso factum fuerit in premissis seu in aliquo premissorum, promittentes sub ypoteca rerum monasterii nostri si necesse fuerit iudicatum solui.

Et hoc omnibus iudicibus et partibus aduersis tenore presencium intimamus.

In cuius rei testimonium presenti procuratorio sigillum nostrum duximus apponendum.

4) Forma citacionis.

Frater talis abbas talis loci, iudex vnicus a sede apostolica delegatus, dilecto in Christo tali plebano — *vel* presbytero talis loci — salutem in domino.

Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis precipiendo mandamus firmiter et districte, quatenus citetis coram nobis apud talem locum ad diem talem post festum talis sancti H de tali loco, domino . . domino preposito et conuentui debite responsurum, certificantes eundem H, quod — siue venerit siue non — diffinitiuam sentenciam dicta die per dei graciam proferemus.

Datum anno etc.

Reddite litteras sigillatas cum sigillo vestro, mandato nostro executo.

5) Alia citacio.

Frater talis — *vt supra* — omnibus presbyteris ad quos presentes littere peruenerint salutem in domino.

Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis in virtute sancte obediencie precipiendo mandamus firmiter et districte, quatenus — quociescumque a latore presencium fueritis requisiti — citetis ad diem conpetentem, *seu* ad dies conpetentes, omnes illos quos lator presencium vobis duxerit nominandos.

Datum etc.

6) Forma exconmunicacionis citati pro contumacia.

Frater H — *vt supra* — plebano tali salutem.

Quia H talis, citatus peremptorie per vos de nostro mandato auctoritate apostolica ad instanciam talis, vt conpareret ad diem talem coram nobis, non venit, nec pro se misit sufficientem vel ydoneum responsalem, predicto tali prout debuit expectante, auctoritate qua fungimur vobis precipiendo mandamus, quatenus eundem[1] H — quem sua contumacia exigente in hiis scriptis exconmunicamus — exconmunicatum a nobis publice nuncietis, facientes eum ab omnibus Christi fidelibus arcius euitari.

7.

Hec exconmunicacio fit in non veniente.

Si autem venerit, et non obedierit, vel minus tempestiue recesserit, exconmunicabitur similiter. et ita mandabitur, salutacione premissa:

Quia talis die tali ad quam citatus fuit etiam ad instanciam talis nostris mandatis noluit obedire, *vel* minus tempestiue recessit, vnde et ipsum contumacem non inmerito reputantes, auctoritate qua fungimur, *vt supra.*

8) Alia forma exconmunicacionis.

Frater talis, *vt supra.*

Quia talis, de mandato nostro auctoritate apostolica per vos citatus ad instanciam talis ad talem diem, ad ipsam diem non venit, nec pro se misit ydoneum responsalem, C contra eum prout debuit expectante, ipsum amoneatis vt infra octo dies post recepcionem presencium litterarum nobis de contemptu et parti aduerse de expensis satisfaciat conpetenter.

Alioquin ipsum, quem ex nunc prout ex tunc in hiis scriptis exconmunicamus, exconmunicatum publice nuncietis, ipsum nichilominus citantes tali die, coram nobis C tali debite responsurum.[2])

9.

Si autem ipse exconmunicatus in ipsa exconmunicacione perseuerauerit, tunc — xl diebus elapsis — potest ipse iudex ipsam sentenciam aggrauare in hunc modum.

Aggrauacio sentencie exconmunicacionis.

Salutacione premissa, scribit iudex delegatus plebano predicto:

1) Cod.: *eidem.* 2) Cod.: *responsurus.*

Si denunciastis H talem exconmunicatum de mandato nostro auctoritate apostolica ad instanciam talis pro contumacia sua, et vobis constiterit ipsum dictam sentenciam per xl dies sustinuisse animo indurato, quia crescente eius contumacia crescere debet et pena, auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis mandamus, quatenus ipsum singulis diebus dominicis et festiuis candelis accensis pulsatis campanis exconmunicatum a nobis publice nuncietis, inhibentes ne quis cum eo scienter participet sub pena exconmunicacionis vinculi memorati.

Datum etc.

10.

Postmodum crescente contumacia potest inhibere, ne quis furno molendino fabrica vel quocumque alio casu aut alterius generis mercimonio audeat participare cum eo scienter, eius vxorem et familiam predicte sentencie nichilominus supponendo.

Et si in profundo malorum perstiterit, potest adicere: nisi infra quindenam absolucionis sue litteras a nobis reportauerit, vxorem et familiam eius nec non et omnes cum eo participantes exconmunicetis loco nostri et exconmunicatos publice nuncietis.

11.

Aliquando autem contingit, quod reus post xl dies perseuerat in contumacia sua. et tunc iudices scribere debent episcopo, vt eum etiam conpellat per brachium seculare, si necesse fuerit.

Et debent scribere in hunc modum.

Littera ad episcopum, vt conpellat satisfacere reum per brachium seculare.

Reuerendo patri ac domino tali episcopo deuoti sui tales iudices ordinarii *vel* delegati salutem cum reuerencia et honore, obsequiose voluntatis promptitudinem ex affectu.

Paternitatem vestram scire volumus, quod nos auctoritate domini pape qua fungimur — *vel si sint ordinarii, sic dicant*: quod nos — in causa que vertitur inter A ex vna et B ex altera parte legittime procedentes, dictum B propter suam contumaciam primo ab ingressu ecclesie, *si est ecclesiastica persona,* nos noueritis suspendisse, postea ob iteratam contumaciam suam exconmunicacionis ipsum vinculo innodasse.

Et quia iam per xl dies et eo amplius in sua temeritate perdurans in eadem sentencia incorrigibilis perseuerat,

paternitati vestre supplicamus, attencius exhortantes quatenus ob reuerenciam domini pape — *si sit delegatus, vel si sit ordinarius:* intuitu iusticie — manus vestras apponatis, *vel* preces vestras inter partes interponere velitis, vt fauorabiliter concordentur.

12.

Si autem citatus ad diem venerit, dabitur ei libellus. Cuius forma talis erit.

De forma libelli.

Proponit A in iure contra B, quod ipse mutuauit c libras tali die, quas debebat ei soluere ad talem diem.

Et quia non soluit requisitus, petit a vobis, domine iudex, ipsum condempnari sentencialiter sibi ad soluendam pecuniam supradictam.

Petit etiam dampna deperdita, que sustinuit occasione dicte pecunie non solute, que estimat ad valorem xxx solidorum. in quibus petit ipsum similiter condempnari.

Hec dicit et petit, saluo sibi iuris beneficio in omnibus, protestans de probando quod sibi sufficiat de premissis, et expensis factis in lite et etiam faciendis quas[1]) suo etiam tempore declarabit.

Huic libello respondendum est tali die.

Datum etc.

13) Memoriale ad omnes excepciones proponendas.

Anno domini etc. die tali assignata est dies talis contra talem ad deliberandum super peticione siue libello auttentico dicto B.[2])

Dicta die proposuit talis coram nobis tales excepciones que sic incipiunt et sic terminantur.

Quibus actis assignauimus dictis partibus diem talem ad proponendum omnes excepciones dilatorias ipso die. *vel sic:* dies talis est assignata contra talem ad proponendum omnes excepciones dilatorias contra eum.

Actum anno etc. die etc.

14.

Dehinc post excepciones tales ponende sunt posiciones.

1) Cod.: *quos*.

2) Der text der handschrift scheint uns hier unvollständig zu sein, indem nur noch folgt: *quorum copiam idem A.*

Memoriale ad ponendum omnes posiciones.

Anno domini etc. die tali coram nobis tali loco et tali die assignata contra talem ad faciendum posiciones hinc et inde et responsiones ad easdem, hinc et inde posicionibus factis et responsionibus ad eas, assignauimus dictis partibus diem talem ad probandum intencionem suam hinc et inde.

Datum etc.

15.

Aliquando assignatur dies ad probandum primo, deinde ad probandum secundo et tercio, quarto cum sollempnitate iuris.

Vnde potest sic formari.

Memoriale ad probandum.

Anno domini etc. die tali assignata talibus ad probandum primo, ex parte talis fuerunt duo testes producti, qui diligenter fuerunt examinati, quorum nomina sunt hec C et D. ex parte vero altera fuerunt tres producti, et similiter diligenter examinati, quorum nomina sunt hec F G et I.

Quibus actis ad probandum secundo assignauimus partibus talem diem.

Datum etc.

Et eodem modo possunt fieri memorialia tercio et quarto.

16) Memoriale ad audiendam sentenciam diffinitiuam.

Anno domini etc. die tali assignata contra talem ad dicendum in testes et dicta testium hinc et inde — *vel sic:* ex parte tali partibus in nostra presencia constitutis — auditis etiam que partes voluerunt proponere tam contra testes quam contra dicta testium, etiam redactis in scriptis, ab vtraque parte fuit omnibus allegacionibus renunciatum, et etiam in causa conclusum.

Quibus actis assignauimus dictis partibus talem diem ad diffinitiuam sentenciam audiendam.

Datum etc.

17.

Item aliquando datur dies ad dicendum in testes et dicta testium primo secundo tercio, secundum quod iudici videbitur expedire.

18) Forma sentencie diffinitiue.

In nomine patris et filii etc.

Anno domini etc. petente in iure coram nobis E tali a parte tali quandam domum in tali loco sitam, que ad ipsum pertinet iure hereditario eo quod fuerat patris sui vt dicebat, dicto P hoc negando litem legittime contestando, iurato hinc et inde de calumpnia, posicionibus[1]) factis et responsionibus ad eas, testibus ex parte E ad suam intencionem fundandam productis, legaliter receptis, et prudenter examinatis, publicatis attestacionibus et diligenter inspectis, racionibus et allegacionibus plenius intellectis, omnibus rite peractis, ordine iudiciario in omnibus et per omnia obseruato, consideratis omnibus que nos mouere poterant et debebant, die assignata ad audiendam sentenciam diffinitiuam, partibus presentibus et sentenciam instanter petentibus, conmunicato bonorum virorum et iuris peritorum consilio, per diffinitiuam sentenciam adiudicauimus predicto E domum predictam, contra P superius nominatum eidem E in x libras hallensium pro expensis in lite P iuratis primitus a nobis taxatis sicut moris est per eandem sentenciam condempnantes. *vel sic:* E per eandem sentenciam questionem expensarum reseruantes.

Datum etc.

19) Forma execucionis sentencie.

Tales iudices a domino papa delegati tali ordinario salutem.

Quia de bonorum virorum et iurisperitorum consilio, auditis racionibus vtriusque partis, rem de qua inter tales controuersia vertebatur tali iudicauimus pacifice possidendam, mandamus vobis firmiter et districte, quatenus eundem auctoritate nostra exconmunicacionis vinculo innodetis, si nostre sentencie non paruerit memorate.

Datum etc.

20) De appellacionibus.

a.

Quoniam autem quandoque grauantur partes per iudices, propter hoc aliquando necessarie sunt appellaciones. vnde si appelletur[2]) *ab interlocutoria, debet appellacio sic formari:*

Ego Johannes de tali loco clericus, senciens me grauatum ab interlocutoria a vobis, domine iudex, anno domini

1) Cod.: *racionibus.* 2) Cod.: *appellentur.*

etc. die tali pro R de tali loco in tali causa lata, non obstantibus excepcionibus que sic terminantur, sedem apostolicam in hiis scriptis appello, et apostolos instanter peto, me et causam meam subiciens protectioni sedis apostolice speciali.

b.

Et si denegentur apostoli, tunc debet appellare et dicere: quia negatis mihi apostolos, appello ad sedem eandem.

Et debent adduci tunc testes in presencia judicis, coram quibus fiet appellacio.

c) Forma appellacionis a sentencia diffinitiua.

Quia vos, domine judex, iniquam sentenciam diffinitiuam protulistis contra me pro tali C, ego A ad eam sentenciam diffinitiuam tamquam iniquam appello sedem apostolicam in hiis scriptis, et apostolos peto, et inuoco testes appellacionis mee. *quos nominabit.*

Et fuit facta predicta appellacio tali die et mense, loco tali, et assistentibus predictis.

d) Forma apostolorum.

Postmodum iudex, si velit deferre appellacioni interposite, sic poterit dicere, si sit appellatum ad papam:

Sanctissimo patri ac domino suo in Christo karissimo, in dei gracia romane et vniuersalis ecclesie summo pontifici, talis ab episcopo delegatus deuotissima pedum oscula beatorum.

Cum talis ab interlocutoria — *vel* diffinitiua — sentencia a nobis lata tali die ad vestre sanctitatis audienciam appellasset, eidem appellacioni ob reuerenciam sedis apostolice duximus defferendum, et ipsum ad apostolicam sedem quam appellauit cum hiis apostolis destinamus, ab obseruacione nostri iudicii ipsum libere dimittendo.

21) Conmissio legacionis.

Si autem delegatus conmittere voluerit vicem suam alteri, sic scribet:

Frater talis, iudex a sede apostolica delegatus, tali canonico salutem in domino sempiternam.

Quoniam pluribus et arduis negociis nostris et nostre ecclesie inpediti cognicioni cause *seu* causarum, quam *vel* quas mouet *vel* mouere intendit coram nobis auctoritate apostolica coniunctim *vel* separatim H talis dyocesis contra C talem talis dyocesis, ad presens vacare non possumus vt vellemus, vobis ipsam *seu* ipsas conmittimus audiendas, diffini-

cione vel denunciacione dicte cause *seu* dictarum causarum nobis[1]) reseruatis, ita tamen quod quandocumque nobis placuerit ipsam *seu* ipsas ad nos possimus libere reuocare. In cuius rei testimonium etc.

22) De conpromissionibus et arbitris.

a.

Quia quandoque lites per conposiciones et arbitria finem sorciuntur, ideo[2]) in fine huius operis de conpromissionibus et arbitris aliquantulum discuciamus.

Primo videndum est, quid sit conpromissio, et quid arbitrium.

Conpromissio est, in pronunciacione alicuius vel aliquorum super aliqua questione proposita pro bono pacis assensu mutuo consentire.

Arbitrium vero debet vallari sacramento prestito, vel fide interposita, vel apposicione pene. item terminus debet prefigi, infra quem debet arbitrium terminari. vltra quem non conpellitur quis stare arbitrio,[3]) si infra terminum non fuerit arbitrium promulgatum.

b) Forma conpromissionis in arbitros.

Anno domini etc. *vel sic:* Noueritis vniuersi presentes litteras inspecturi, quod — cum inter talem et talem talis questio verteretur — sub hac forma et condicione illa quod omnibus controuersiis vel contencionibus quas inter se habebant vel habere poterant vsque in hodiernum diem contemplacione istius questionis, non coacti set spontanea voluntate, conpromiserunt pro se et heredibus suis in nos tales et tales tamquam in arbitros, arbitratores, conpromissarios, *seu* in arbitros et amicabiles conpositores, vt nos supra predictis controuersiis procedere possimus, iuris ordine obseruato vel non seruato, de plano vel equo, prout voluerimus secundum quod estimacioni nostre conpromiserunt, et vt penitus possimus examinare et cognoscere prout nobis visum fuerit expedire, terminare, punire litigatorum contumaciam ordinarie vel extraordinarie prout nobis melius visum fuerit, et citare partes ad quamcunque partem vel ad quemcunque locum voluerimus, diebus feriatis et non feriatis, sedendo, stando, omni loco, vtroque presente, altero presente, et quod arbitrari possimus semel et pluries, et sentenciam nostram interpretari et corrigere si opus fuerit, et vt possimus pronunciare in scriptis vel sine scriptis prout nobis videbitur faciendum, et vt altero nostrum vel

1) Cod.: *vobis.*
2) Cod.: *idem.*
3) Cod.: *arbitria.*

duobis absentibus possit maior pars si superfuerit presens omnia ordinare, promittentes nobis predictis arbitris pro se et heredibus suis ambe partes sub pena c librarum, quod in super dictis contencionibus nostro arbitrio siue ordinacioni nostre obtemperabunt, et quod in nullo contrarientur vel conuenient de iure vel de facto vel opere vel verbo per se vel per interpositam personam, et quod nichil conmittent quod sit contra promissum, et quod nullum priuilegium contra promissum inpetrabunt, nec aliquam allegabunt excepcionem, nec opponent nec vtentur beneficio alicuius iuris canonici vel ciuilis.

c. Item de eodem.

Anno domini millesimo etc. nos talis notum esse volumus, quod — cum inter tales ex vna et talem ex parte altera super silua tali controuersie quedam seu dissensionis materia verteretur, ex eo quod in eadem silua succisis arboribus et etiam exstirpatis quedam noualia facere vellet, terramque ipsam ad culturam vertere intendebat, predictis talibus se opponentibus et dicentibus ex aduerso, quod (cum in ipsa silua ius eis conpeteret ligna videlicet succidendi et alia faciendi que sua necessitas postularet) premissa nequaquam posse fieri sine graui preiudicio iuris sui — tandem vero in nos tamquam in arbitros arbitratores seu amicabiles conpositores super questione huiusmodi sopienda communiter conuenerunt et conpromiserunt concorditer dicte partes, sub pena tali se quod nostro starent et cum affectu parerent arbitrio fideliter obligantes.

Nos igitur inter ipsos ob pristine pacis et concordie vnionem recepto in nos huiusmodi conpromissionis arbitrio, auditis allegacionibus, examinatis diligenter et discussis iuribus parcium que ex instrumentis — donacione, longi temporis prescripcione, seu quocumque alio modo — ipsis conpetebant seu conpetere videbantur, conmunicato prudentum virorum consilio, arbitrando seu amicabiliter conponendo pronunciauimus statuimus et diffiniendo decreuimus seu ordinauimus, vt predicti tales in predicta silua circa succisionem lignorum ac pastum pecorum quam etiam alia suis necessitatibus oportuna quiete ac libere gaudeant illo iure perpetuo et vtantur quo actenus vsi fuerunt, ipsum quoque possessionis modum et vsum — salua eis prescripcionis continuacione — pacifice teneant, quemadmodum talem progenitores ex longa et antiqua consuetudine tenuerunt.

Ne igitur super isto arbitrio promulgato et decisione litis alicuius dubitacionis scrupulus oriatur, presentes etc.

Anhang.

Register über den dritten theil unter anfügung der numern und der seitenzahlen unseres abdruckes, wobei nur zu bemerken ist, dass 1. 21. 54. und weiter 87. 88. sich in dasselbe nicht aufgenommen finden.

Tituli ad apostolicas que in premissis correctoriis poterunt inueniri.

Pape de occiso abbate conqueritur a conuentu . . .	2	855
Abbas eidem scribit quod hereses pullulant in vicina[1]) ecclesia	3	856
Item quod episcopus intendit infringere iura sua . .	60	876
Episcopo scribitur vt concordet duos electos in discordia	4	857
Electus monachus in episcopum vt sit humilis exhortatur	5	857
Electo in episcopum consulitur vt cedat	6	858
Episcopus rogatur vt quorundam in dyocesi sua incendia conpescat	7	858
Respondetur querenti si debeat consentire electioni de se facte	8	858

Ad episcopos.

Episcopus de nouo creatus salutatur	9	858
Item monasterium nigri ordinis nostro ordini permittit[2]) incorporari	10	859
Item concursus populi ad locum indebitum declaratur	11	860
Item vt concordet duos electos in discordia	61	876
Item vt rector ecclesie indignus ab ecclesia repellatur	62	877
Item abbas vocatus ad synodum se excusat	63	877
Item conqueritur abbas quod officialis episcopi renuit sibi iusticiam exhibere	64	878
Episcopus excusat officialem suum	65	878

Tituli ad abbates.

Quod filius suus laborat ad hoc vt monasterio alteri subiciatur	12	860
Vt dilapidatam reformet filiam et habeat sibi . . .	13	860
Vt transferatur filia in eum qui reformet	14	860
Vt veniat ad visitacionem vocatur	15	861
Quia apostatam redeuntem bene tractat conmendatur	16	861
Quod vicia in suo monasterio exstirpauit abbas conmendatur	17	861
Conuentui scribitur vt conseruent ordinis disciplinam	18	862
Excusat se abbas transiens quod non visitauit amicum	19	862
Egrotus consolatur	22 *	864
Tribulato conpatitur	23 *	864
Volens cedere vt persistat consulitur	24	864
Quod alterum plus diligat quam diligatur ab eo causatur	25	864
Quociens apostata debeat recipi queritur	26	865

1) Cod.: *vicinia.* 2) Cod.: *permittat.*

*) Die überschriften dieser beiden numern scheinen im texte verwechselt zu sein, und dürften umzustellen sein.

Super nigro monacho recepto abbati ipsius respondetur	27	865
Quod abbas deseruit ecclesiam reprehenditur . . .	28	865
Quod ordinis disciplina in Vngaria — Clareuallensibus scribitur — deficiat	29	865
Vt quendam recipiat in monachum rogatur	30	866
Monachi missi remittuntur	31	867
Vt monachi ad tempus reseruentur petitur	32	867
Vt visitatori occurratur	33	867
Visitator conmittit officium visitacionis	34	868
Vt visitatori obediatur	35	868
Vt testamentum comitis dispensans sue ecclesie recordetur	36	868
Pro apostata redeunte interceditur	37	869
Quid faciat suo cognato monacho dissoluto	38	869
Rescriptum quid debeat facere de eodem	39	870
Egrotus per litteras consolatur	40	870
De consolacione regraciatur	41	870
Monachus eicitur	42	870
Quod quidam non sit dilapidator monasterii excusatur	43	871
Ad deponendum dilapidatorem abbas vocatur . . .	44	872
Quod non possit venire ad deposicionem excusatur .	45	872
Prior in abbatem eligitur et concedi postulatur . .	46	872
Prior in abbatem postulatus transmittitur	47	872
Vt idem proficiat adhortatur	48	873
Vt eidem monachi reuerenciam exhibeant petitur . .	49	873
Quod abbas cedens facta succedentis anichilet conqueritur	50	873
Monachi alios religiosos aspernantes reprehenduntur	51	873
Cellerarius contra abbatem suum mouetur	52	874
Vt iudices delegati in curia romana obtineantur petitur	53	874
Abbati patri abbas filius reconciliatur	55	875
Idem quod minus diligibilem se exhibuit corripitur .	56	875
Idem reformatus gracie patris regraciatur	57	875
Licencia quosdam in monachos recipiendi petitur . .	58	875
Monachus a nigro ordine reuocatur	59	876
Professi recepcio denegatur	68	880
Studens Parisius ad ordinem vocatur	20.66	863.879
Studentis rescriptum	67	879
Suffragia conceduntur	69	880
Nouicius fluctuans per litteras roboratur	70	880
Nouicii rescriptum	71	881
Theologus ad ordinem trahitur	72	881
Nouicius delicatus et vacillans roboratur	73	882
Adolescens vt relictis parentibus ad ordinem veniat trahitur	74	882
Sanctimonialis de bona obseruancia conmendatur . .	75	882
Ad regem et alios seculares.		
Rex de nouo creatus salutatur	76	883
Vt abbatem captum liberet inpetratur	77	883
Regi de comite conqueritur	78	884
Duci de aduocati sui malicia conqueritur	79	885
Comes pro conductu inploratur	80	886
Vt officialem suum fieri monachum concedat petitur .	81	886
Comitissa vt quendam suo domino reconciliet rogatur	82	887
Comitisse super inpensis beneficiis regraciatur . . .	83	887
Ciui pro peregrino paupere supplicatur	84	888
Forma viatici	85.86	888

XV.

Formeln für rechtsgeschäfte.

Vorbemerkungen.

Ueberblickt man die bisher vorgeführten werke, so sind wohl belege genug für die regel geliefert, welche wir gleich im §. 2 der einleitung bei der dortselbst unter bezugnahme auf die äussere erscheinung der mittelalterlichen briefsteller und formelbücher erwähnten dritten klasse derselben aufgestellt haben, dass nämlich ihre mehrzahl aus einer anleitung zur ars dictandi und aus einer grösseren oder kleineren mustersammlung besteht.

Durch diese regelmässige gestalt derselben ist aber keineswegs ausgeschlossen, was wir ebenfalls da bemerkt haben, dass auch nach art der sogenannten alten formeln lediglich zusammenstellungen von musterstücken ohne jene grammatisch-rhetorische anleitung vorkommen. doch sind meistens auch diese auf irgend eine weise wieder in eine gewisse verbindung mit der ars dictandi gebracht. wenigstens im äusserlichen gewande. so enthält der aus dem kloster Windberg überkommene cod. lat. mon. 22294 aus dem dreizehnten und vierzehnten jahrhunderte von fol. 88—96 eine vorzugsweise auf Oesterreich bezügliche mustersammlung [1]) als summa de prosayco dictamine. ihr unmit-

1) Die zwei letzten stücke sind schreiben des Vlricus judex salzburgensis cum universo civitatis ejusdem et dyocesis populo, und der prälaten Ch de sancto Petro Salzpurge Otto de Sewen Fridericus de Paeurn et Heinricus de sancto Vito abbates, Chunradus de Perhtersgaden Heinricus de sancto Zenone de Hegelwerde de Chiemse de Bamburga de Garze de Augea prepositi, cum ceteris salzburgensis dyocesis prelatis an den pabst Clemens über die nach dem tode des erzbischofs Ulrich pridie nonas octobris 1265 apud Salzburgam in capitulo in aller form erfolgte nachfolgerwahl in der person des dominus Wolodezlaus, venerabilis pataviensis ecclesiae postulatus, wizgradensis praepositus.

telbar voran steht, so zu sagen als ergänzung, von fol. 86'—87' eine in der handschrift selbst am schlusse als summa bona de prosayco dictamine bezeichnete ungemein gedrängte ars dictandi. noch schlagender tritt das streben, den reinen formelsammlungen jene wie es scheint einmal für höchst wünschenswerth erachtete zugabe nicht fehlen zu lassen, bei den nunmehr folgenden höchst interessanten juristischen formeln hervor, welche an und für sich ein vollkommen abgeschlossenes ganze bilden, aber immerhin — wenigstens äusserlich — der berührten zuthat nicht entbehren.

Zwischen zwei briefsteller[1]) von einer und derselben zierlichen und gedrungenen hand des vierzehnten jahrhunderts in zwei spalten ohne alle und jede äusserlich bemerkbare abtheilung oder scheidung hievon eingeschrieben, bietet uns der dem kloster sanct Nicola zu Passau entstammende cod. lat. 16122 der hiesigen staatsbibliothek von fol. 9 bis 11' eine zwar kleine aber doch gewiss den juristen will-

1) Der erste reicht von fol. 4'—9, und beginnt mit der lehre von den proverbien wie folgt: proverbium est brevis oratio fida nutrix benivolentiae et ad sequens negotium mentem praeinstruens auditoris.

Der anfang des zweiten von fol. 11'—15 lautet: universis scolaribus qui decorari cupiunt epistolaris dictaminis scientia gloriosa P magister salutem et neglectis ambagibus ad margaritam dictaminis properare.

Am schlusse desselben sind von anderer hand des vierzehnten jahrhunderts die nachstehenden glossen in den leeren raum der zweiten spalte von fol. 15 eingetragen:

feodus lengut. depactacio ghedinghe. expedicio gheuolghe. proscripcio achte. in solidum ghesamehant. orphio oruede. marticopus litkop. arestare aneuanghen. census tins. deuolucio aneual. obses gisel. precaria bede. plebicitum lantding. warandia ware. parlamentum der heren ghespreke. circumuallare vorleghenhus. treuge vrede. vnio eninghe. exactio scot. murena lanturede. munire warnen. tributum leghescat. fectigal sleghescat. quita butinghe. dotalicium lifghedinge. tornus spey. cretica crede. consponsus medelouere.

Von wieder anderer gröberer hand endlich ist noch hieneben an den äusseren rand hinbemerkt:

peculium castrense borchlen. obstagium inlegher. omagium, id est obediencia, hulde. emphiteosis pach(t)gut.

kommene sammlung von formeln für rechtsgeschäfte aus den jahren 1307 bis 1327, unter gänzlicher vertilgung von orts- wie personennamen — vielleicht in oder um Goslar[1]) — angefertigt. An ihrer spitze findet sich — gleichsam als einleitender paragraf — ihr inhaltsverzeichniss, wie wir sogleich hier es mittheilen:

1) de tutela matris et auie.[2])

2) de tutela et cura alterius.

3) de racione reddenda cure et tutele.

4) de inuentario.

5) de testamento. qualiter testamentum sit clausum uel apertum.[3]) uel et qualiter apperiatur.

6) de codicillis.[4])

7) de donacione causa mortis ab aliquo facta qui non in potestate sua est.

8) de donacione causa mortis facta ab illo qui est in potestate sua.

9) de donacione inter uiuos.

10) de donacione propter[5]) nupcias.

11) de feodo.

12) de recognicione feodi.

13) de mancipacione.

14) de donacione facta ecclesie.

1) Auf fol. 15' wenigstens, zugleich der letzten seite der beiden pergamentlagen, welche die genannten schriften enthalten, finden sich von derselben hand, welche das auf der nächsten lage beginnende westfälische formelwerk Simons geschrieben hat, drei erlasse des vicars Johannes von Goslar, der letzte aus dem jahre 1341, sodann eine obligatio praebendae des dekanes der kirche der apostel Simon und Judas zu Goslar aus dem jahre 1345, endlich eine urkunde des bischofes Heinrich von Hildesheim aus dem jahre 1350 eingetragen.

2) Die handschrift hat hier sowohl als in der überschrift des stückes im texte selbst ganz deutlich *ame*.

Wir haben in Henschel's neuer ausgabe des glossarium mediae et infimae latinitatis ein wort *ama* nicht gefunden, und desshalb vorläufig die änderung in *auie* vorgenommen.

3) Cod.: *conparatum*. 4) Cod.: *codicalis*.

5) Cod.: *inter*.

15) de simplici uendicione.

16) de uendicione condicionali.

17) de uendicione facta de assensu domini.

18) de emphiteosi.[1])

19) de permutacione et cambio.

20) de transactione uel conposicione.

21) de cessione iuris.

22) de mutuo.

23) de pignore.

24) de peticione dotis.

25) de conductu.

26) de instrumento mercatorum. de diuisione per alphabetum.

27) de remissione debiti.

28) de adopcione.

29) de libertate.[2])

30) de subeundo iugo.

31) quando quis se et sua dat ecclesie.

Leider ist der text unseres codex, abgesehen von gröberen fahrlässigkeiten bei den numern 19 und 21, nicht eben ausserordentlich correct, so dass wir — unter genauer angabe der handschriftlichen lesart in den noten — die uns dringendst gebotenen veränderungen salvo meliori versuchen mussten.

1) Nach dieser numer folgt hier „*de promocione*" als nächstes kapitel, ohne dass es im texte aufnahme gefunden.

2) Cod.: *liberalitate*.

Formeln für rechtsgeschäfte.

1) De tutela matris et auie.

a.

Talis judex omnibus hanc cartam uidentibus salutem in domino.

Notum sit, quod A uxor H in nostra[1]) presencia constituta, tutelam B et C filiorum suorum uolens, a nobis petiit sibi dari.

Que postquam nuberet, senatus beneficio consulti uelleiani[2]) renunciauit, et sub omni rerum obligacione promisit rem filiorum suorum pupillorum A C et D saluam fore, et se inuentarium[3]) confecturam, et quod fidelis esset in administracione bonorum et custodia personarum,[4]) filiorum predictorum suorum uidelicet. et pro omnibus attendendis[5]) A et B fideiussores dedit.

Et ipsi ambo fideiussores satisdederunt[6]) nobis et[7]) per nos dictis pupillis A et B, uterque in solidum, bona sua obligando, epistole diui Adriani et beneficio uelleiano[8]) prefate nutricis penitus renunciantes.

Quare nos[9]) cognoscentes hec expedire utilitati predictorum pupillorum, prefate A tutelam concessimus supradictam.

Et ut hoc instrumentum indefectam firmitatem habeat, nostro sigillo ipsum duximus roborandum.

Factum fuit hoc in tali loco, anno domini m° ccc° vii, tali die talis mensis.

Testes rogati interfuerunt A B C D E F G etc.

1) Cod.: *uestra.*
2) Cod.: *uel eani.*
3) Cod.: *inuentariis.*
4) Cod.: *custodia et personarum.*
5) Cod.: *attendentis.*
6) Cod.: *statuerunt.*
7) Cod.: *ut.*
8) Cod.: *epistole dimidiam beneficio et vellano.*
9) Cod.: *uos.*

b.

Si uis ut mulier obligetur tibi, semper facias eam renunciare beneficio[1]) senatus consulti uelleiani[2]). alioquin non tenet obligacio.

Item si uis quod fideiussores teneantur[3]) quisque in solidum, facias eos renunciare epistole diui Adriani.

2.

Item si sit talis quod pro se petat tutorem uel curatorem, uel si sit adolescens, datur cum tali instrumento.

a) De tutela et cura alterius.

Talis iudex etc.

Notum sit omnibus, quod ad peticionem A — filii quondam B — dedimus A tutorem, *uel* curatorem, C ad generalem ipsius administracionem, *uel* ad uendicionem *uel* empcionem talem.

Et ipse C promisit et super sancta ewangelia iurauit, rem dicti pupilli — *uel* adolescentis — saluam fore, et[4]) se fidelem esse in amministracione dicti pupilli, *uel* adolescentis. et inde obligauit omnia nobis et per nos dicto pupillo.

Insuper fideiussorem dedit H, qui se fideiussorem constituit, et omnia bona sua obligauit, renuncians omni iuri.

Et ut carta ista indefectam firmitatem habeat, ipsam nostro sigillo duximus roborandam.

Factum fuit hoc tali loco, *ut supra.*

b.

Et nota, quod pupillo datur tutor. adolescenti uel maiori, si sit furiosus uel prodigus uel insanus, datur curator.

3) De racione reddenda.

a.

Talis iudex etc.

Notum sit omnibus, quod B curator A, filii quondam B, in presencia nostra et amicorum ipsius A de amministracione cure ipsius sufficientem reddidit racionem, ita quod facta conputacione inuentum est, quod idem A predicto B remansit debitor in mille solidis[5]) talis monete. quibus se constituit debitorem, et ex hoc obligauit ei om-

1) Cod.: *beneficii.*
2) Cod.: *uel eam.*
3) Cod.: *testantur?*
4) Cod.: *fore, et se fideiussorem dedit H, et.*
5) Cod.: *in uille solidum.*

nia bona sua, et promisit se soliturum in tali tempore pecuniam assignatam, in[1] hoc renuncians omni iuri.

Et instrumentum inde factum duximus sigillo nostro roborandum.

b.

Et nota, quod eodem modo redditur racio tutele.

4.

Item nota, quod tutor uel curator debet facere inuentorium de bonis omnibus pupilli uel adolescentis cuius est tutor uel curator. et potest fieri in hunc modum.

De inuentorio.

Talis iudex etc.

Notum sit omnibus, quod anno domini m° ccc° vii, kalendis aprilis, P datus tutor *uel* curator B, quondam filii G, in nostra presencia constitutus, de bonis ipsius[2] inuentorium fecit, et iurauit nobis super sancta ewangelia et per nos predicto B, rem predicti P saluam fore, et quod res ipsius fideliter amministraret, inde nobis et per nos omnia bona obligans predicto[3] B.

Inuenit siquidem tot domos in tali loco, et habent consortes tales. item tot terras quot sunt in tali loco, et habent consortes tales. et tantum de pecunia. et tantum de debitis.

Et sic numerabit omnia singulariter et distincte. et postmodum dicet iudex:

Ut illud inuentorium firmitatem habeat, nostro sigillo ipsum duximus roborandum.

Uel si esses notarius, sic diceres: et ego notarius talis de mandato talis iustrumentum[4]) scripsi, et tali sigillo sigillaui.

Factum fuit hoc in tali loco, anno domini m° ccc° etc.

5) De testamento.

a.

Anno domini m° ccc° vii, tali die talis[5]) mensis, ego A, in infirmitate corporis mei positus, cum bona mentis mee ualitudine existens, testamentum sic facio.

1) Cod.: *et*.
2) Die handschrift hat hier nochmal *constitutus*.
3) Cod.: *predicta*.
4) Cod.: *instrumento*.
5) In der handschrift fehlt *talis*.

In primis pro anima mea c marcas dari precipio. e quibus[1]) relinquo tali ecclesie — in cuius cimiterio eligo[2]) sepulturam — x libras, et tali hospitali xx.

Et B uxori mee recognosco me habuisse pro ea in dotem c libras. quas ei mando restitui. et relinquo insuper eidem x libras. et sic uolo quod ipsa habeat in bonis meis c et xl marcas.

P et B filios meos instituo heredes[3]) pluribus porcionibus. et si alter eorum sine herede decesserit legitimo, hereditas precedentis ad alium superstitem deuoluatur.

Sic debet scribere totam uoluntatem et in fine sic debet scribere:

Hanc uoluntatem meam iure testamenti ualere uolo. et si iure testamenti non ualeat, ualeat iure codicillorum, *uel* iure ultime uoluntatis, *uel* omni iure quo quelibet ultima uoluntas ualere potest.

Factum fuit hoc testamentum in tali loco,[4]) anno domini m° ccc° etc.

Testes rogati interfuerunt A B C D E F G H I K.

Et ego talis notarius testis interfui, et auctoritate talis iudicis et mandato testatoris testamentum hoc scripsi et subscripsi, signaui et sigillaui tali sigillo.

b) Notabile.

Nota, quod testamentum iuxta uoluntatem testatoris dictatum scribitur in carta.

Et tenorem ipsius sciet testator, et notarius, et unus uel plures amicorum si uoluerint.

Et filis ad opus sigillorum aptatis,[5]) et testibus conuocatis et rogatis,[6]) testator cartam testamenti scriptam et conplicatam ostendet testibus, asserens[7]) in ea scriptum testamentum suum, et rogans testes ut post obitum suum super testamentum[8]) testimonium perhibeant ueritati.

Postmodum testes qui scribere sciunt subscribent, nescientes subscribi facient, et sigillabunt, signa sua apponentes sic: *ego A huic testamento rogatus*[9]) *subscripsi, uel subscribi feci, et signum illud inpressi, uel inprimi feci,* et ceteri testes sigillis propriis sigillantes, et signa que uoluerint apponentes in filo in quo pendebit sigillum.

1) Cod.: *marcas accipio quibus.*
2) Cod.: *elige.*
3) Cod.: *instituo. v. edes.*
4) In der handschrift fehlt *loco.*
5) Cod.: *aptis.*
6) Cod.: *et connexans.*
7) Cod.: *asseret.*
8) In der handschrift fehlt *testamentum.*
9) Cod.: *rostatoris.*

Cuiusque testis incipienda erit subscripcio et recta linea protendenda. in fine linee testis inprimit uel inprimi faciet suum sigillum.

Et nota, quod notarius similiter subscribet, apponendo annos domini et diem. et sigillabit et signabit, in subscripcione sua dicens se cartam illam mandato testatoris subscripsisse.

Item nota, quod sine tabellione hoc testamentum confici potest, dummodo alii testes sufficiant.

c) De testamento clauso.

Sicut aperitur mortuo testatore testamentum clausum, notarius et alii testes — facto iureiurando — iudici illius testatoris dicent, testamento se rogatos interfuisse subscripsisse sigillasse signasse, ipsum sane mentis fuisse,[1]) et testamentum non mutasse quod ipsi sciant. et dicent tempus et locum. et ostendat quisque suam scripcionem sigillum et signum.

Quo facto testamentum aperiatur[2]), sigillis pendentibus, filo remanente innexo, ut ipso originali extrahi possint alia instrumenta.

Et de publicacione ipsa scriptis attestacionibus, et postmodum serie originali scripta, instrumenta fiant.

d.

Et nota, quod — si notarii copia non habetur, et testamento non clauso — adhibentur vii testes liberi in ciuitate, uel v in burgo uel uilla, ut super serie testamenti de hiis que nouerant sub forma publicacionis perhibeant testimonium ueritati.

Et nota, quod notarius optinet probacionem duorum uel trium testium ad plus.

Debent autem fieri[3]) huiusmodi publicaciones in presencia iudicis iuxta morem loci, et in presencia aliorum testium.

e.

Item non potest esse testis in testamento mulier, uel inpubes, seruus, surdus, mutus, furiosus, infamis.

Item nota, cui amministracio bonorum interdicta,[4]) est intestabilis, id est qui muliebria patitur, et qui crimine condempnatus est, et qui in eius et in testatoris patria non est heres scriptus, uel qui in eius potestate est.

1) Cod.: *esse.*
2) Cod.: *conperiatur.*
3) In der handschrift fehlt *fieri.*
4) Cod.: *incerta.*

Item nota, quod totus sanus potest facere testamentum. et tunc dicet: *ego A sanus mente et corpore.*

6) De codicillis.[1])

a.

Ego A testamentum quod feci — *uel* faciam — et omnia que in ipso continentur uolo firmitatem optinere, hoc excepto quod in presentibus codicillis detrahere uolo talem rem quam primo legaueram pure B, uolens ut illam habeat hac condicione ut x libras det heredibus meis, *uel aliquid talium. uel:* uolo quod talis habeat medietatem omnium bonorum meorum.

Hanc autem uoluntatem meam uolo iure codicillorum firmitatem perpetuam optinere.

Factum fuit hoc in tali loco etc.

b.

Et nota, quod codicilli possunt fieri ante testamentum, in testamento, post testamentum. tamen semper de testamento mencio fiat, ut patet in nota.

Et nota, quod semper in codicillis quinque testes sunt necessarii.

7) De donacione causa mortis.

Ego A, constitutus in patria potestate, lege interdicente me testamentum facere posse, iure permittente donacionem fieri causa mortis, B patre modo presente et consenciente donacionem fieri causa mortis, facio in hunc modum.

In primis pro anima mea tot libras dari precipio. quas ita distribuo.

Hanc autem donacionem uolo ratam et firmam penitus permanere.

Factum fuit etc.

8) De eodem.

a.

Ego A libellum[2]) facere disponens causa mortis, donare cupio omnia bona mea.

In primis pro anima mea tale predium — *uel* tot denarios — causa mortis dono, et eos tribuo in hunc modum etc.

1) Cod.: *codicalis.* 2) Cod.: *liellum.*

b.

Si autem res donatas donator post mortem donatorii alii restitui uoluerit, dicet sic:

Si uero R, cui talem fundum donaui, sine liberis decesserit, fundum illum ad C — uel ad eius filios — uolo reuerti.

9) De donacione inter uiuos.[1]

Ego A mera et spontanea uoluntate pure et sine omni condicione simplici donacione inter uiuos rata et irreuocabili dono tibi B tuisque heredibus siue quibuslibet[2] successoribus tuis talem possessionem, bona fide promittens et super sancta ewangelia dei iurans quod contra predictam donacionem per me uel per alium nunquam ueniam.

Et ut hec donacio perpetuam et irreuocabilem optineat firmitatem, rogaui dominum meum talem episcopum, ut eam sigilli sui robore confirmaret.

Et nos C dei gracia talis episcopus cartam presentem super hoc factam duximus nostri sigilli munimine roborandam.

Factum fuit hoc in tali loco, presentibus ad hoc uocatis testibus B etc. anno domini m° ccc° etc.

10) De donacione propter[3]) nupcias.

Notum sit omnibus tam presentibus quam futuris, quod ego A mera et spontanea uoluntate mea dedi B uxori mee in bonis meis propter nupcias c libras.

Et ut hec donacio ualeat, ego R talis iudex ad peticionem dicti A cartam istam super hoc factam tali sigillo sigillaui.

Factum fuit etc.

11) De pheodo.

Notum sit omnibus tam presentibus quam futuris, quod nos dei gracia comes talis mera et spontanea uoluntate nostra damus et tradimus tibi A militi de tali loco in pheodum liberum et inhoneratum[4]) et successoribus tuis in perpetuum castrum tale[5]).

Et ego A racione donacionis predicte uobis domino comiti homagium facio per me et omnes successores meos, et per uos omnibus successoribus uestris, et perpetuam fidelitatem promitto uobis et uestris conseruare, uidelicet

1) Cod.: *donacione in terminos.*
2) Cod.: *cuiuslibet.*
3) Cod.: *inter.*
4) Cod.: *et honoatum* mit dem abkürzungszeichen für *er* zwischen *ea.*
5) In der handschrift fehlt *tale.*

quod nunquam ero uobis in dampnum de corpore uestro, uel de municionibus uestris, uel de iusticia, uel de aliis que ad honestatem uestram pertinere uidentur, uel de uestris possessionibus, neque de incolumitatibus corporis uestri, neque de aliquo secreto uestro, super hoc fidelitatis osculum tribuendo. et in pace et in gwerra uobiscum ero, excepto imperatore, *uel* rege tali, *uel* papa, contra quoslibet iuxta posse.

Acta sunt hec in tali loco, anno domini m° ccc° etc.

Et ego talis scripsi cartam istam de mandato talis comitis, et suo sigillo pariter sigillaui.

12) De cognicione pheodali.

Ego B confiteor et in ueritate recognosco uobis domino C comiti tali, me et antecessores meos tenuisse et habuisse tale castrum in pheodo dudum,[1] et me et successores meos tenere debere de consensu uestro[2] et uestrorum pariter successorum.

Unde recognosco uobis homagium uel dominium, et promitto uobis tamquam domino meo fidelitatem perpetuam conseruare.

Et nos C dei gracia comes talis homagium tuum recipimus, et hanc cartam super hoc factam sigilli nostri munimine confirmamus.

Factum fuit etc.

13) De emancipacione.

Omnibus hanc cartam uidentibus talis iudex salutem.

Manifestum sit omnibus, quod A in nostra presencia constitutus B filium suum presentem et petentem emancipauit et a manu et a potestate sua dimisit, concedens ei plenariam et liberam potestatem semper ulterius uendendi et emendi donandi alienandi et aliis se obligandi et in iudicio standi et omnes actus legitimos faciendi.

Et ut firmitatem habeat carta ista super hoc facta, nos talis iudex ipsam sigillo nostro duximus sigillandam.

Factum fuit etc.

14) De donacione facta ecclesie.

Ego A mera et spontanea uoluntate mea et libertate pro anima mea et redempcione peccatorum meorum dono

1) die handschrift trennt *pheodo*, so dass in der nächsten zeile noch *do* steht, worauf *dum* folgt.

2) Zwischen *debere* und *uestro* ist in der handschrift ein kleiner leerer raum.

tibi C rectori talis ecclesie et per[1]) te eidem ecclesie tale pratum, quod est in tali loco, et habet consortes tales.

Et ut predicta donacio firma sit in perpetuum, rogaui talem episcopum meum dominum, ut ipsam sigilli sui munimine roboraret.

Et nos B dei gracia episcopus talis dictam donacionem sigilli nostri munimine roborauimus.

Factum fuit, et cetera.

15) De simplici uendicione.

Ego A uendo et uendicionis tytulo trado tibi B et tuis in perpetuum successoribus absque omni condicione domum meam, que est in tali parrochia, et habet tales consortes.

Uendo inquam tibi domum predictam precio c marcarum talis monete. quod quidem precium mihi soluistis et numerastis taliter quod inde me teneo pro pagato.

Et si domus predicta ualet plus et ualitura est, precio predicto trado in perpetuum et concedo. et quod nunquam contra uendicionem predictam ueniam per me uel per alium, bona fide promitto[2]) et super sancta ewangelia dei iuro.

Et nos talis episcopus[3]) — *uel* comes — dei gracia, ut predicta uendicio irreuocabiliter obseruetur, cartam presentem super hoc factam duximus sigilli nostri munimine confirmandam.

Factum fuit etc.

16) De uendicione condicionali.

a.

Ego A uendo et uendicionis titulo trado tibi B et tuis in perpetuum uineam, quam habeo in tali loco, et habet consortes tales.

Uendo inquam pro mille marcis talis monete. de quibus soluisti mihi quingentas in continenti sic quod inde me teneo[4]) pro pagato. et residuas quingentas marcas mihi promisisti soluere tali termino.

Et C debitorem et solutorem mihi constituisti, pacto tamen inter te et me habito, quod — si in tali termino predictas quingentas marcas quas a te habui restituero — restitues uineam supra dictam, et sic uendicio rescindetur, et C debitor liber erit penitus et inmunis. elapso uero termino C ad soluendum quingentos solidos mihi tenebitur.

1) Cod.: *pro.*
2) Cod.: *promittam.*
3) Im codex fehlt *episcopus.*
4) In der handschrift fehlt *teneo.*

et sic predicta uendicio rata et firma et exinde in perpetuum remanebit.

Factum fuit etc.

b.

Nota quod hec uendicio frequenter fit in fraudem usurarum.

17) De uendicione facta de[1]) assensu domini.

Ego A uoluntate et assensu domini B, saluo dominio et[2]) iure ipsius, uendo et uendicionis tibi trado titulo B et tuis in perpetuum talem domum, quam in nomine ipsius R possideo in tali loco, que habet consortes tales.

Uendo inquam tibi pro c marcis talis monete. quas mihi soluisti taliter quod inde me teneo pro pagato.

Et si domus eadem plus ualet uel ualitura est, pro precio supra dicto totum tibi do in perpetuum et concedo.

Et ego B uendicionem predictam tibi et tuis in perpetuum meo et meorum nomine possidendam concedo, ita quod — si domum[3]) predictam uendere aut quocunque modo alienare uolueris — tibi liceat, meo et meorum consilio precedente, et saluo semper iure meo et dominio et seruicio annuali, uidelicet quinque solidis[4]) talis monete, quod seruicium annuatim in tali festo pro dicta domo mihi et meis tu et tui censualiter seruietis.

Factum fuit hoc in tali loco, anno domini etc. tali die talis mensis.

Et ego talis notarius de mandato talis iudicis hoc instrumentum scripsi et signaui, et suo sigillo pariter sigillaui.

18) De emphiteosi.

Notum sit omnibus, quod ego C miles de tali loco do in emphiteosim tibi H terram quam habeo in tali loco, in qua sunt quatuor mediata, et habet consortes tales.

Do inquam et trado tibi et tuis in perpetuum terram predictam ad faciendum in ea ortum uel uineam uel quidquid uolueris, cum melioracione tantum ipsius terre.

Et concedo, ut uendere uel donare tibi liceat terram predictam, uel quacunque alienacionis specie in quemcunque uolueris transferre, clericis et militibus exceptis et om-

1) Cod.: *et.*
2) Cod.: *solvo dominio.*
3) Cod.: *possidendam ita quod domum.*
4) Cod.: *solidos.*

nibus religiosis, meo tamen et meorum assensu et consilio precedente, saluo semper iure meo et dominio, et salua etiam tercia parte fructuum de predicta terra ueniencium, quam terciam partem ad domum meam tuis sumptibus teneberis[1]) apportare.

Factum fuit hoc etc. anno domini etc.

Testes etc.

Et ego notarius Jo curie rogatus testis interfui, et scripsi et subscripsi, et signo meo signaui, et sigillo talis domini pariter sigillaui.

19) De permutacione.[2])

Ego A ex causa permutacionis do et trado tibi B et tuis in perpetuum uineam, que est in tali loco, et habet consortes tales. et si uinea predicta ualet plus uel ualitura est domo infradicta,[3]) ipsam tibi do et tuis in perpetuum successoribus atque laudo.

Et ego B ex causa predicte permutacionis tibi A do et trado et tuis in perpetuum domum predictam pro iam dicta uinea. et si plus ualet uel ualitura est quam uinea predicta, totum tibi do A et tuis in perpetuum atque laudo.[4])

Factum fuit etc.

20) De transactione uel conposicione.[5])

Controuersia uertebatur inter G ex una parte et A ex altera parte coram tali iudice super quadam summa pecunie quam predictus G petebat et dicebat predictum A debere eam sibi ex causa mutui. set altera pars allegabat, quod nullo modo bona sua sufficerent ad tantum debitum persoluendum, et quamuis posset soluere, ad solucionem faciendam minime tenebatur, quia sibi[6]) pactum fecerat de non petendo. et hoc se asserebat suo loco et tempore probaturum.

Iudex autem predictus, in quem conpromiserat pars utraque, allegacionibus intellectis precepit, ut de omni actio-

1) Cod.: *tenebis.*

2) Die handschrift hat hier die überschrift *de promocione*, was auch dem inhaltsverzeichnisse entsprechen würde, aber nicht aufgenommen ist.

3) Cod.: *predicta.*

4) Dieser absatz steht in der handschrift mit der veränderung „*ualitura est vinea predicta domo ipsam tibi*" ohne angabe eines versehens nochmal zwischen unseren beiden eingeschrieben.

5) Die handschrift hat hier die zum nächsten absatze gehörige überschrift *de cessione iuris*, welche dortselbst ausgelassen ist.

6) Cod.: *si.*

ne ac peticione quam utraque contra aliam faciebat esset pax et finis in perpetuum inter ipsos, hoc solo retento quod dictus A predicto G ex causa transactionis c solidos turonenses largiretur.

Quam transactionem utraque pars approbauit, et eam seruare iurauit super sancta ewangelia dei, bona sua utraque alteri[1]) obligando.

Testes interfuerant B et C.

Et ego talis scripsi de mandato talis iudicis cartam istam, et suo sigillo pariter sigillaui.

Factum fuit hoc anno domini m° ccc° xxvii.

21) De cessione iuris.[2])

Notum sit omnibus etc. quod ego A concedo tibi B et tuis in perpetuum omne ius et omnem actionem quam habeo uel habere possum et debeo contra C et heredes ipsius pro c marcis talis monete quas prefatus A debebat mihi ex causa mutui, *uel* precio talis rei.

Quas c marcas tu, qui eras fideiussor,[3]) conpulsus per talem iudicem, facta tibi primo cessione, mihi soluisti[4]) taliter quod inde me teneo pro pagato.

Factum fuit anno domini m° etc.

22) De mutuo.

Ego A confiteor, me recepisse a te B ex causa mutui c marcas lubicenses. quas quidem mihi tradidisti et numerasti taliter quod inde me teneo pro pagato.

Et promitto eas tibi soluere tali die, atque iuro.

Insuper do tibi fideiussores A B C, quibus promitto et obligo omnia bona mea. et si occasione huius fideiussionis aliquod dampnum incurrerent, restituam eis totum. et super hoc credam simplici uerbo suo.

Et nos A B C predictis c marcis fideiussores nos constituimus tibi B, inde bona nostra quilibet in solidum obligantes, et renunciantes epistole diui Adriani beneficio penitus in omni iure.

Factum fuit etc.

1) Cod.: *alterari.*

2) Bezüglich der überschrift ist num. 20 note 5 zu vergleichen.

3) Von hier an ist in der handschrift nach der ersten hälfte des wortes der schluss des musters 15 und der grössere theil des musters 16 in der weise nochmal hereingerathen, dass es heist: *fide contra uendicionem* u. s. w. bis *liber erit penitus* einschliesslich, worauf erst weitergefahren wird: *fideiussor conpulsus* u. s. w.

4) Cod.: *soluitur.*

23) De pignere.

Notum sit omnibus, quod ego A obligo tibi B pro c marcis — quas michi mutuo tradidisti et numerasti sic quod bene sum contentus — unum pratum quod habeo in tali loco, et habet consortes tales, et domum meam que est in tali parrochia, et habet consortes tales.

Et promitto tibi soluere pecuniam in tali termino.

Et do tibi fenum quod de dicto prato colliges mera et spontanea uoluntate mea, et predicte domus pariter pensionem, ita quod in sorte nullatenus conputentur.

Et quod nunquam contra predictam donacionem ueniam per me uel per alium, super sancta dei ewangelia tibi iuro.

24) De peticione dotis.

a.

Notum sit omnibus, quod — cum B bonorum suorum dilapidator existeret, et ipso manifeste ad inopiam declinante creditores inportune peterent sua credita sibi solui — A uxor ipsius B asseruit coram tali iudice per iuratum tempore in quo de iure poterat[1]) et debebat, dotem suam que erat c marcarum repetere, cum maritus suus ad tantam egestatem deuenisset quod bona eius ad es[2]) alienum non sufficerent persoluendum.

Cum autem B memoratus predicta confiteretur suo iuramento esse uera, et testes starent ydonei et dicerent ipsum pro[3]) uxore sua predicta c marcas lubicenses recepisse, predictus iudex prefatum B ad soluendum dictam dotem uxoris sue A sentencialiter condempnauit, diffiniens ut omnia bona prefati B sint uxori iam dicte generaliter obligata donec sibi dos in integrum fuerit restituta, de lucro tamen ipsius dotis sibi et liberis suis prouideretur[4]) prout posset conmodius in expensis.

Factum fuit. anno domini.

b.

Ego A confiteor et in ueritate recognosco tibi B socero meo, habuisse plenarie a te c marcas lubicenses pro G filia tua — uxore mea — in dote.

Unde te et res tuas absoluo, et P et B, qui in predicta dote fideiusserunt, bona mea tibi et per te G filie[5]) tue predicte pro dicta dote penitus obligando.

Factum fuit etc.

1) Cod.: *poterant.*
2) In der handschrift fehlt *es.*
3) Cod.: *cum.*
4) Cod.: *prouidenter.*
5) Cod.: *et pro te filie G filie.*

25) De conductu.

Notum sit omnibus, quod anno domini m° ccc° etc. tali[1]) die talis mensis nos B dei gracia comes talis pro nobis et uniuersis nostris ualitoribus et amicis suscepimus in ducatum ac fidem ac protexionem nostram C mercatorem de tali loco cum omnibus rebus suis quas secum duxerit uel detulerit ipse uel alius pro eo, eundo uel redeundo uel conmorando per totum districtum nostrum et pro posse[2]) et nostrorum pariter amicorum.

Et ut carta ista super dicto ducatu facta firmitatem habeat, ipsam duximus sigilli nostri robore confirmandam.

26) De instrumento mercatorum.

Notum sit omnibus, quod anno domini etc. in tali loco tali die talis mensis ego B mercator de tali loco emi tot pannos et tales a C mercatore de tali loco pro c marcis. quos pannos mihi tradidit sic quod inde me teneo pro pagato.

Et promitto et iuro, et omnia bona obligo, quod predictum precium — c libras uidelicet — in talibus nundinis sibi soluam.

Et super hoc instrumentum diuisum per alphabetum medium sibi feci. cuius medietatem penes me retineo, et aliam medietatem quam sibi tradidi mihi tenetur reddere quando soluetur pecunia supradicta.

Et utriusque medietatis idem est[3]) tenor, et forma pariter litterarum.

27) De remissione debiti.

Ego A mera et gratuita — *uel* spontanea — uoluntate mea remitto tibi B et tuis in perpetuum omne debitum quod mihi debebas ex qualibet causa, faciens tibi pactum de non petendo quacumque racione debitum memoratum, remittens tibi omnem actionem quam habere possum contra te uel res tuas occasione fideiussionis quam mihi feceras pro C, cui mutuaueram c marcas.

Racione autem remissionis confiteor, me habuisse c solidos a te, de quibus me teneo pro pagato.

1) In der handschrift fehlt *tali.*

2) Ob so? die handschrift hat hier: *nostrum et post se.*

3) Anstatt *idem est* hat die handschrift das abkürzungszeichen für *id est.*

Et bona fide per stipulacionem[1]) promitto, quod nunquam contra predictam remissionem ueniam per me uel per alium, inde tibi bona mea obligando, renuncians penitus omni iuri.

Factum fuit etc.

28) De adopcione.

Notum sit omnibus, quod ego A adopto te B cum omnibus rebus tuis et possessionibus et iure, et in[2]) potestatem et familiam meam recipio, uolens et concedens ut deinceps sis plenissime iure filiacionis et in potestate et disciplina mea ac si filius per naturam legitime natus esses.

Et promitto tibi bona fide per stipulacionem,[3]) personam tuam et omnia bona tua paterno affectu et amore diligenter et utiliter pro posse meo gubernare et ad tuum comodum custodire, et te a potestate mea non dimittere sine causa racionali uel nullatenus remouere.

Quod si predicta omnia obseruare contempsero, pene nomine talem summam pecunie tibi dare promitto, et inde tibi obligo omnia bona mea, renuncians penitus omni iuri.

Factum fuit. anno domini m° etc.

29) De libertate.

Notum sit omnibus, quod ego A pro remedio meorum peccaminum hoc manumissionis instrumento do tibi C seruo meo meram libertatem, ut ab omni seruitutis iugo sis penitus absolutus ac si esses ingenuis parentibus natus, ac libertate uti possis emendo, uendendo, permutando, alii te obligando, in iudicio stando, testamentum condendo,[4]) testimonium perhibendo, omnia faciendo que quisque ingenuus facere potest.

Insuper ius patronatus tibi remitto penitus, tuumque peculium et talem possessionem pariter tibi dono.

Promitto etiam per[5]) me et per meos successores, atque iuro etiam, quod nunquam ueniam contra datam libertatem.

Et ut instrumentum istud super[6]) hoc factum firmitatem habeat, rogaui dominum meum talem comitem ut ipse sigilli sui munimine confirmaret.

1) Cod.: *prostibulcionem.*
2) In der handschrift fehlt *in.*
3) Cod.: *prostibulacionem.*
4) Cod.: *concedendo.*
5) Cod.: *promittens per.*
6) Cod.: *similiter.*

Et nos B dei gracia talis comes ipsum duximus sigilli nostri robore confirmandum.

Factum fuit etc.

30) De subeundo iugo.

Ego A mera et spontanea uoluntate mea, non coactus nec deceptus, do et trado tibi B et tuis heredibus personam meam et filiorum meorum ad seruitutis iugum, ut nos habeas ad disciplinandum tenendum imperandum et quidquid tibi placuerit faciendum, tam de personis nostris quam peculio nostro acquisito et acquirendo ad tuum beneplacitum disponendo, ita quod si fugam a te uel heredibus tuis fecerimus, de uestro[1]) seruicio quolibet exeundo, ubicumque nos inueneritis iniectionem manuum in nos et nostrum peculium habeatis, et de nobis et de ipso peculio sine omni nostra nostrorumque contradictione quidquid uolueritis faciatis.

Factum fuit etc.

31) Quando quis se et sua dat ecclesie.

Diuina miseracione talis episcopus uniuersis Christi fidelibus salutem in domino.

Notum sit omnibus, quod in nostra presencia A — confitens[2]) se et uxorem suam G continencie uotum conmisisse — eadem uxore presente et conseнciente et eidem A licenciam dante, licenciam dedit et optulit se et sua tam mobilia quam inmobilia conuersionis nomine tali ecclesie et B rectori ecclesie supradicte.

Factum fuit etc. anno domini etc.

Testes interfuerunt etc.

Et nos dictus episcopus interfuimus, et cartam istam nostro sigillo fecimus sigillari.

1) Cod.: *nostro*. 2) Cod.: *confidens*.

XVI.

Johannes Bondi von Aquileja.

Vorbemerkungen.

In einer gewissen abwechslung ist die darstellung der bekannten hauptbestandtheile des dictamen uns in den schriften begegnet welche bisher zur behandlung gelangt sind. eine form der bezeichneten darstellung aber verdient eine besondere berücksichtigung, nicht etwa als ob sie einen wissenschaftlichen werth beanspruchen könnte oder wollte, sondern wegen ihrer brauchbarkeit in hinsicht auf die schnelle und sichere befriedigung der praktischen bedürfnisse derjenigen welche mit der abfassung von briefen und der anfertigung von urkunden sich zu beschäftigen hatten. daher denn auch vorzugsweise für sie sogleich in den handschriften selbst die allgemeine bezeichnung als practica oder usus dictaminis, im wohlbegriffenen gegensatze oder zur wohlverstandenen unterscheidung von anderen werken über das dictamen welche mehr oder weniger mit der theorie desselben sich befassen.

Insbesondere zwei solcher praktiken haben sich eines grossen ansehens erfreut, und eine weite verbreitung gefunden. die des magister Laurentius von Aquileja und die des magister Johannes Bondi von dort.

Vielleicht lehrer und schüler haben wir in diesen beiden persönlichkeiten zu erkennen. wenigstens bemerkt der letztere in der vorrede zu seinen — den judicibus notariis ac personis quibuslibet litteratis commorantibus Esculi egregiae civitatis gewidmeten, und auf veranlassung des magister Angelus qui est lucens lucerna Esculi rudes erudiens et debiles efficiens virtuosos gefertigten — flores regularum dictaminis in unserem cod. lat. 9683 fol. 16' ganz unum-

wunden, er habe sie ex dictis Laurentii laurea laureati gesammelt. so würde sich jedenfalls theilweise die ungemeine aehnlichkeit, ja in grossen stücken die fast unveränderte gestalt der practica des einen wie jener des andern leicht erklären. freilich aber war auch gerade durch die eigenthümliche form der darstellung des gegenstandes in gesonderten tabellen[1]) ein feld für wesentliche änderungen nicht eröffnet. und hierin liegt mit ein hauptgrund dafür warum sich fort und fort, nachdem einmal dergleichen zusammenstellungen in einzelnen tabulae vorhanden waren, selbe mit ganz einfachen und naturgemässen zusätzen und weglassungen wie sie für die betreffenden zeiträume erforderlich waren im gebrauche erhalten konnten.[2]) man durfte ja

1) Wir geben hier zum behufe leichter vergleichung mit dem nachfolgenden abdrucke jener des Johannes Bondi die inhaltsanzeige der „universis tabellionibus Bononiae clericis et dominis carissimis" gewidmeten praktik des Laurentius von Aquileja nach dem aus dem kloster Fürstenfeld überkommenen cod. lat. mon. 7021 des vierzehnten Jahrhunderts fol. 94′—103:

die erste tafel behandelt die salutationes narrationes petitiones und conclusiones ad summum pontificem;

die zweite ad praelatos et parentes maiores: utpote cardinales, patriarchas, archiepiscopos, episcopos, abbates, priores, plebanos; patres, matres, patruos, avunculos; et omnes huiusmodi;

die dritte ad praepositos, archidiaconos, decanos, plebanos, archipresbyteros, presbyteros, canonicos, capellanos, judices, priores, notarios, doctores, magistros, repetitores, fratres minores, monachos, et omnes alios huiusmodi;

die vierte ad imperatores, reges, duces, comites, marchiones, capitaneos, justitiarios, barones, senescallos, milites, castellanos;

die fünfte ad amicos, socios, fratres, consanguineos, cognatos, germanos, consobrinos, mercatores, scolares, notarios, cives, et omnes alios huiusmodi;

die sechste handelt von jenen formen in den schriftstücken maiorum quorumcumque tam clericorum quam laicorum;

die siebente hat keine überschrift, bezieht sich aber wie die siebente des Johannes Bondi auch ad soldanum Babyloniae, haereticos, excommunicatos, proditores, falsos, infideles.

2) Ein tractatulus de usu et modo dictandi, zu Wien im jahre 1439 editus per reverendum magistrum Jodocum — dessen name auch über dem namen Bondus in dem cod. lat. mon. 4763 aus dem jahre

einmal blos die einschlagenden namen der kaiser und päbste wie überhaupt derjenigen persönlichkeiten welche man da oder dort nöthig hatte an die stelle jener setzen welche aus irgend welchen gründen nicht mehr passten. und auf der andern seite waren auch die formen im contexte und überhaupt die curialien, welche ohnehin einem geringeren wechsel unterlagen, hienach nicht schwer in richtigkeit zu bringen.

Das hat denn theilweise auch dahin gewirkt, dass die praktiken der beiden genannten magistri, welche ohnehin schon leicht durch einander geworfen werden konnten, in der gestalt wie sie in den äusserst zahlreichen handschriften erscheinen bereits änderungen einmal für bestimmte zeiträume erlitten haben, dann aber auch nach bestimmten gegenden modificirt worden sind, wenn sie gleich in der regel noch immer die namen der ursprünglichen verfasser an ihrer spitze führen.

Ueber diese verhältnisse wie auch über die handschriften der betreffenden werke hier in der wünschenswerthen ausführlichkeit zu handeln, verbietet indessen die besorg-

1407 fol. 116′ geschrieben ist — de Hailprun et baccalarium formatum sacrae theologiae, in dem aus dem kloster Ebersberg stammenden cod. lat. mon. 5963 aus dem fünfzehnten jahrhunderte fol. 228—236 enthält die genannten hauptbestandtheile des dictamen wie folgt:

in der ersten tafel ad summum pontificem;

in der zweiten ad praelatos, ad parentes et consanguineos;

in der dritten jene civium aut aliorum inferiorum ad barones et milites vel militares et ad magnos laicos scilicet qui sunt in officiis constituti;

in der vierten ad minores subjectos tam clericos quam laicos;

in der fünften jene superiorum ad praepositos, decanos, archidiacones, plebanos, canonicos, magistros, capellanos, judices, doctores, conversos, monachos, et ad quoscumque inferiores;

in der sechsten jene civium inter se, und sodann ad socios, fratres cognatos, consanguineos, compatres, notarios, scholares, et ad quoscumque inter se aequales;

in der siebenten ad infideles, et ad excommunicatos, et inimicos; die achte endlich handelt de litteris remissis.

niss, es könnte der uns zugemessene raum überschritten werden müssen.

So möge denn in bezug auf die magistri Laurentius und Johannes Bondi von Aquileja hier lediglich die verweisung auf unsere frühere abhandlung „über formelbücher vom dreizehnten bis zum sechzehnten jahrhundert als rechtsgeschichtliche quellen" seite 59 und 60 mit den noten 112 bis 114 wie 499 und — abgesehen von der zeitbestimmung — Liruti in den notizie delle vite ed opere scritte da' letterati del Friuli I cap. 20 §§. 6 und 7 s. 335—338 eine stelle finden, und in hinsicht auf den nachfolgenden abdruck der ersten vier tafeln aus der practica sive usus dictaminis des genannten Johannes Bondi die bemerkung genügen, dass derselbe aus dem ehemals dem kloster Oberaltach angehörigen cod. lat. 9683 der hiesigen staatsbibliothek bewerkstelligt ist, welcher in einer grossen sammlung der schriften des Johannes Bondi [1]) die bemerkten tabellen — im ganzen sieben — von schöner hand des vierzehnten jahrhunderts immer über die zwei gegenüberstehenden seiten durchlaufend geschrieben mit einem kleinen anhange [2]) von fol. 4 bis 13 enthält, wo-

1) Die kleineren daraus sind die nachstehend aufgeführten:
von fol. 1—3' die theorica sive ars dictatoria,
von fol. 3'—4 die diffinitiones quorundam nominum officialium,
von fol. 4—13 die mehrbesprochene practica sive usus dictaminis.
von fol. 13—16 ein libellus de epithetis,
von fol. 43'—48 die colores rhetorici.

Zu den grösseren zählen die nachfolgenden:
von fol. 29—43' die massenhaften muster de modis exordiendi in omnibus formis,
von fol. 48—61' die lucerna dictaminis super formis diversimode variandis ad utilitatem rudium fabricata,
von fol. 16'—29 die bereits erwähnten flores regularum dictaminis super arte et usu dictaminis ad utilitatem rudium compilati.

2) Er besteht zunächst in einer anzahl von ganz kurzen schreibmustern für das complere preces, für die excusationen, dann de serviciis. gleich das erste rubrum lautet: rescribit se conplevisse preces domini vel amici. von excusationen sind aufgenommen propter paupertatem, propter infirmitatem, propter legitimam causam, super impoten-

selbst der schluss lautet: explicit practica sive usus dictaminis magistri Laurentii ejusque socii Johannis Bondi de Acquilegia.

Insoferne sowohl dem eben bezeichneten codex als auch den übrigen handschriften welche solche praktiken aus dem vierzehnten jahrhunderte enthalten, gleichviel ob selbe in folio oder in anderem formate geschrieben sind, als regel die für den bequemen gebrauch höchst empfehlenswerthe form eigen ist, dass in den einzelnen tabellen der je die salutatio, die narratio, die petitio, die conclusio bildende satz zum behufe der vermeidung unlieber unterbrechung des gesammten zusammenhanges auch bei der nicht ausreichenden breite einer seite des pergaments oder papiers wie bemerkt immer gleich über die zwei gegenüberstehenden seiten durchlaufend geschrieben ist, und die beziehungsweisen mehreren redewendungen durch darauf bezügliche klammern gekennzeichnet sind, haben wir auch bei unserem abdrucke diese äusserliche erscheinung der betreffenden tafeln so weit als es angeht wiedergeben zu sollen geglaubt, und desshalb selben so eingerichtet, dass er der form der handschriften selbst entspricht.

tia, und andere. ihnen folgt etwa ein duzend muster darüber quibus modis potest quis se offerre serviciis alicuius domini vel amici.

Daran reiht sich eine menge von redeweisen de hoc verbo „valete“ quod saepe in fine litterae ponitur, beispielsweise:

valete, et valeant qui vos valere desiderant et affectant.
valete in domino, cuius pietas et gratia nos conservet.
valete. felicitas et gaudium vos sequatur.
valete in domino nunc et semper.
valete perempniter, et gaudete cum honore.
valete, et vivere feliciter valeatis.

Das letzte stück davon lautet: vivat et valeat vestra sanctitas per temporum curricula longiorum.

Incipit practica siue vsus dictaminis

Prima

Salutaciones ad sum

Sanctissimo Clementissimo Beatissimo	}	in Christo patri ac domino Clementi diuina prouiden sancte romane ac vniuersalis ecclesie summo pontifici Ro dem prouidencia Romanorum imperator et semper augustus,

Prelati vero vel alie minores vel equales persone scri

Narraciones

Sanctitati Clemencie Beatitudini Pietati Misericordie Apostolice gracie Sancte paternitati	} vestre insinuacione presencium	{	flexis genibus manifesto, deuotissime reseramus, reuerencius intimamus,

Peticiones ad

Eapropter	{ sanctitati clemencie beatitudini pietati misericordie apostolice gracie sancte paternitati }	vestre	{ que nullum in tribulacione despicit suam misericordiam inplorantem, quam orbi dominus preposuit vniuerso, quam diuina gracia preelegit, quam altissimus multa sanctitate beauit, apud quam non est accepcio personarum, que aperta tenet brachia redeunti, que cunctum populum christianum semper respicit oculo pietatis,

magistri Johannis Bondi de Acquilegia.

tabula.

mum pontificem.

cia sacro-
dulfus ea- vel talis { rex / dux / comes } talis loci { salutem cum omni reuerencia subiectiua. / salutem et omnimodam reuerenciam. / reuerenciam tam debitam quam deuotam. }

bendo pape debent tacere salutem, et debent dicere sic:

tam prompte quam debite reuerencie famulatum.
debitam cum deuocione reuerenciam.
se ipsum ad pedum oscula beatorum.

ad eundem.

quod {
talis miles iniquitatis filius et minister ecclesiam mihi conmissam cottidie destruit et deuastat.
magistrum P de tali loco, virum vtique nobilem, litterarum sciencia redimitum, in spiritualibus et temporalibus circumscriptum, in nostrum elegimus episcopum et pastorem.
accincta est contra nos tocius regni Anglie fortitudo, cuius gentes terram nostram armata manu excelso brachio et potenti hostiliter inuaserunt.
}

predictum.

{ supplicamus / supplico } { prece humillima et deuota, / reuerencia quanta possum, / cum omni reuerencia subiectiua, } quatenus {
contra predictum militem taliter procedatis, si placet, quod a meis et dicte ecclesie grauaminibus conquiescat.
electionem in predicta ecclesia canonice ac concorditer celebratam graciosa benignitate dignemini confirmare.
in ipsum regem et eius fautores seueritatem ecclesiasticam exercere dignetur misericordia pii patris, ne terram nostram desolatam relinquant incole, habitaturi postmodum alienam.
}

Et aliis modis, prout fuerit petendum secundum mate

Conclusiones

Scientes,
- quod — nisi nobis, vel tali ecclesie, per vestram miseribilis*) deducemur, vel talis ecclesia deducetur.
- quod — nisi vestre pietatis dexteram senserimus adiutricem vel talis ciuitas ruinam patitur et iacturam.
- quod — si ad statum nostrum misericordes oculos vestra

Cognoscentes, quod — si feceritis — {nos / me / ipsum} constabit {de / ad / de / de}

Secunda

Salutaciones ad cardinales patriarchas archi auos auunculos amitas materteras nouer

{Reuerendo / Venerabili / Reuerendissimo / Benignissimo} {in Christo / patri domino P} {miseracione diuina} {portuensi episcopo et sancte romane ecclesie cardinali / talis tituli presbytero cardinali / talis loci dyacono cardinali}

{dei gracia} {patriarche vel / archiepiscopo / episcopo vel abbati} {talis loci dignissimo}

{Honoratissimo / Dilectissimo / Amantissimo} {patri suo / patruo / auunculo} {tanquam patri} {domino P post deum super omnia} {metuendo / peramando}

Reuerendis parentibus suis dominis A et B pre cunctis huius vite mortalibus metuendis

{Dulcissime / Karissime / Dilectissime} {genitrici / amite / matertere / auie / nouerce / proauie} domine sue Guillelme

*) Die handschrift hat *recuperabilis*.

riam tibi datam.

ad supradictum.

cordiam celeriter succurratur — ad opprobrium desolacionis irrecupera-

— inimico faciente ministro vltime destructioni subiaceat status noster,

sanctitas dignabitur aperire — nullum in hac parte dispendium paciemur.

paupertate ad diuicias
lucem de tenebris
aduersis ad prospera
nichilo ad aliquid } peruenisse.

tabula.

episcopos episcopos abbates, patres matres
cas, et ad quoscunque magnos prelatos.

talis { prelatus / princeps / magnus { salutem in eo qui est omnium vera salus.
salutem in eo qui est salutis auctor.
in vero salutari salutem.
salutem et prosperitatis augmentum.
salutem et gaudium consequi sempiternum.
salutem et sinceram in domino caritatem.
salutem et illam quam mundus dare non potest pacem.

talis { minor*) { debitam obedienciam et deuotam.
cum reconmendacione se ipsum ad perpetuum famulatum.
se totum cum promptitudine seruiendi.
beneplacitorum voluntarium conplementum.
se ipsum ad omnimodum famulatum.
se ipsum et terram coram suis pedibus osculari.
honoris continuum incrementum.
cum omni reuerencia se ad pedes.

talis { filius / filia / nepos / neptis { obedienciam filialem.
cum filiali reuerencia se ad pedes.
salutem et reuerenciam.
salutem cum deuocionis affectu.
vitam prosperam et longeuam.

*) Eine besondere bemerkung hiezu sagt: minores vero scribendo maioribus causa humilitatis et reuerencie debent tacere salutem et dicere sicut sequitur.

Narraciones

Benignitati Paternitati Dominacioni Beneficencie Pietati Reuerencie Inmense bonitati	tue declaracione presencium	apercius elucescat, cupimus declarare, facio manifestum,	quod

Et aliis modis, prout fuerit narrandum secundum mate

Peticiones

Quapropter	benignitati paternitati dominacioni benificencie reuerencie inmense bonitati reuerende paternitati	vestre,	que nuñquam suis subditis suum patrocinium denegauit, que parata est semper subditorum inconmoda subleuare,* quam teneor super omnia reuereri, que quasi me de nichilo procreauit, de cuius nemo potest gracia dubitare, que iusta petentibus facilem prebet assensum, que iustis petencium desideriis faciliter se inclinat,

Et aliis modis, prout fuerit petendum secundum mate

Conclusiones

Cognoscentes,	quod — si mearum precum eritis facilis exauditor — quod — si nostris deuotis precibus vt confidimus an quod — si meis precibus aures vestras curaueritis in

Scientes, quod — nisi feceritis —	status meus in profundum miserie nauis mea dirigetur in fluctibus

*) Die handschrift hat *subleuauit.*

ad eosdem.

Petrus noster filius predilectus nullum est adhuc ecclesiasticum beneficium assecutus.
pecunia quam mecum detuli Parisius ad studendum michi totaliter iam defecit, quia victualia fuerunt ibidem solito cariora.
sum pecunia et rebus omnibus spoliatus per robatores qui me in itinere sunt aggressi.
libenter vellemus nepotem nostrum vobiscum sub regulari habitu domino famulari.

riam tibi datam.

ad predictos.

supplicamus / supplico — tam humiliter quam deuote, / precibus in omnibus subiectiuis, / affectione animi quanta possum, — quatenus —
dilecto filio nostro v e l nepoti dei intuitu nostrorumque precaminum interuentu dignemini de aliquo ecclesiastico beneficio prouidere.
tantam michi quantitatem pecunie destinetis quod laudabiliter perficere valeam studium vestri gracia inchoatum.
plantulam quam plantastis auide roris vestri dulcedinem prestolantem, ne arescat, vobis placeat irrigare.
predictum nepotem nostrum in vestrum velitis recipere monachum et filium specialem.

riam, tibi datam.

ad supradictos.

vestris seruiciis et vestrorum feruencius animabor.
nueritis — ad vestre semper erimus beneplacita prompciores.
clinare faciliter — vobis ero in perpetuum obligatus.

demergetur.
procellosis.

Tercia

Salutaciones ad imperatores reges principes barones castellanos et alios

Serenissimo Illustrissimo Excellentissimo Victoriosissimo	principi domino	Fridrico Romanorum imperatori et semper augusto Phylippo diuina magnificencia Francie regi christianissimo Roberto potentissimo principi Tarentie

Illustri et excelso viro Magnifico et potenti domino Sublimi et excellenti domino Fauorabili et benigno	domino P	duci comiti marchioni	talis loci

Strennuo et potenti viro milicie cingulo decorato Nobilissimo vel strennuissimo viro Nobili et potenti vel egregio vel strennuo viro Multe probitatis et inmense sapiencie viro Titulis adhornate prudencie viro Honoratissimo viro et inter honorabiles educato	domino P	potestati capitaneo militi castellano baroni	talis loci
Nobilibus et prudentibus viris dominis A potestati consilio et conmuni			

Narraciones

Imperatorie Regali Sacre regie	maiestati corone				
Celsitudini Excellencie Nobilitati Strennuitati	vestre	tenore presencium	clarius innotescat, limpidius reseretur, lucidius patefiat,	quod	

Peticiones ad

Ideoque	imperatorie regali	maiestati corone	vestre,	cuius gesta magnifica per mundum resonant vniuersum, que non consueuit aures auertere a querelis, que consueuit preces supplicancium exaudire, que benigne audit et exaudit precamina inpotentum, in qua locaui tocius fiducie fundamentum, cui quisque tenetur grata famulamina exhibere, cuius brachio protegente iura defensantur viriliter subditorum,
	excellencie celsitudini magnificencie nobilitati strennuitati			

tabula.

duces comites marchiones potestates milites quoscumque magnos laycos.

talis
- rex / dux / magnus
 - salutem et de inimicis gloriam et triumphum.
 - salutem et parcere prostratis et debellare superbos.
 - salutem et robore accingi fortitudinis et virtutis.
 - salutem et honorum felicium hubertatem.
 - salutem et optinere quod placet.
 - honoris habitum et salutis.
 - salutem in eo qui regibus dat salutem.
- minor quicunque
 - cum reconmendacione se ipsum ad perpetuum famulatum.
 - se totum ad omnia beneplacita et mandata.
 - successus ad vota felices.
 - se ipsum ad queque beneplacitorum mandata.
 - voluntariam seruitutem.
 - cum reuerencia se ad pedes.
 - honoris et glorie famulamen.
- equalis quicunque
 - salutem et feliciter gubernare cingulum glorie militaris.
 - salutem et contra spirituales nequicias viriliter debellare.

ad eosdem.

- talis comes ciuitatem nostram municiones et castra cum exercitu congregato proponit hostiliter occupare.
- in votis habemus potissimum de vestre celsitudinis manibus succingi gloria militari.
- intelleximus plurimorum relatibus, quod noua superueniente causa nuper cum talibus deuenistis ad rixam, et hinc inde pro viribus armatorum congeries aggregatur.
- Petrum ioculatorem expertum, qui nostra militari curia suum officium exercuit eleganter, vestre nobilitatis affectui duximus conmendandum.

predictos.

- supplico reuerenter, / preces porrigo subiectiuas, / assisto humiliter et deuote,
 - quatenus
 - ad tantam violenciam repellendam et superbiam edomandam nobis vestrum subsidium porrigatis.
 - tali festo si placet nos ad tante nobilitatis gloriam admittatis.
 - si opportunum esse videritis, non tedeat vos nobis quam cicius intimare, paratis cum belligere gentis exforcio vestram adire presenciam quandocunque mihi declaratum extiterit relatu nuncii vel serie litterarum.
 - sic liberaliter prouidere velitis eidem nostris precibus et amore quod de vestra prouisione largiflua ferat vbilibet gratum nomen.

Conclusiones

Scientes,
quod — si feceritis — fama vestri nominis augebitur in in
quod — si vestra dominacio meis affectibus respondebit —
quod — si mea precamina vobis fouentibus effectum debitum

Quarta

Salutaciones ad minores quoscum

Clemens episcopus seruus seruorum dei
karissimo in Christo filio F dei gracia Romanorum
dilecto in Christo filio P Francie regi illustri
venerabili fratri tali cardinali patriarche archiepis
dilecto in Christo filio P talis monasterii abbati
dilecto filio P militi, canonico, mercatori, vel nota

Rodulfus dei gracia Romanorum imperator et semper augustus
Philippus dei gracia rex Francorum
Talis dux / comes / princeps
dilecto fideli P suo iudici
dilecto vicario vel vasallo suo P
discreto viro notario vel mercatori

Johannes
dei gracia / miseracione diuina / dei et apostolica gracia
cardinalis / patriarcha / archiepiscopus
dilecto in Christo
dilecto in Christo
discreto viro P iu

Talis
genitor vel auus / auunculus vel patruus / mater, amita, matertera
benedicto / karissimo — filio / nepoti — suo P
predilecte filie sue vel nepti Guillelme

Narraciones

Deuocioni / Filiacioni / Circumspectioni / Humilitati / Subiectioni / Fidelitati / Obediencie
tue presentibus
facio manifestum, / manifestare decreuimus, / censui declarandum,
quod
tali die
filiacioni
indigenci
intellexi
pati nolu
de tue bo
ditus du
videbitur

Et aliis modis, prout fuerit narrandum secundum mate

*) Eine nebenbemerkung hiezu sagt:
Infideli vel exconmunicato cuicunque dicere consueuit papa tacendo
Redire ad cor, et viam agnoscere veritatis. spiritum consilii sa

ad supradictos.

mensum.
penes vos mea deuocio suscipiet incrementum.
sorcientur — de prompto promptissimum me ad vestra obsequia sencietis.

tabula.

que tam clericos quam laicos.

imperatori et semper augusto copo vel episcopo talis loci rio, vel alteri cuicumque tam clerico quam layco	salutem*) et apostolicam benedictionem.

}	talis loci	salutem et graciam suam sue gracie conplementum graciam suam et bonam voluntatem	vel salutem et omne bonum.

filio P canonico filio P capelllano dici, notario, vel mercatori	talis loci	salutem in domino Jesu Christo. salutem in filio virginis gloriose. salutem in domino. salutem et sinceram in domino caritatem.

salutem et benedictionem paternam.
cum paterna benedictione salutem.
salutem et filii mores gerere non priuigni.

ad eosdem.

per terram tuam cum c militibus et mille peditibus transitum faciemus.
tue per latorem presencium x libras turonenses destinamus ad omnem tuam am repellendam.
mus P clerico in x libris te astrictum teneri, quas sibi soluere contradicis.
mus nec debemus quod minores a maioribus opprimantur.
nitatis industria confidentes, dilectioni tue beneficiorum nostrorum redximus conmittendum, per te colligendos et vendicioni sicut melius tibi exponendos.
riam tibi datam.

salutem:
nioris.

In der gleichen weise gibt die vierte tabelle noch die petitionen und die conclusionen für die minores quoscumque tam clericos quam laicos.

Was die noch weiter folgenden drei tafeln anlangt, bildet ihren inhalt die fortsetzung der darstellung von der gestalt der fünf hauptbestandtheile des dictamen in bezug auf die hier nachbenannten personen:

Quinta tabula.

Ad prepositos decanos archidiaconos priores plebanos canonicos capellanos iudices medicos magistros fratres monachos conuersos et alios quoscumque.

Sexta tabula.

Ad amicos socios fratres cognatos consanguineos germanos mercatores scolares notarios ciues conpatres burgenses sartores et ad quoscumque aequales et pares.

Septima tabula.

Ad soldanos haereticos excommunicatos proditores falsos infideles et ad quoscumque infideles.

XVII.

Meister Simon.

Vorbemerkungen.

Schon in den vorbemerkungen zur summa dictaminum des Ludolf von Hildesheim haben wir s. 357 die ansicht aufgestellt, dass selbe im vierzehnten jahrhunderte besonders commentirt worden.

Der aus dem kloster sanct Nicola bei Passau in die hiesige staatsbibliothek überkommene cod. lat. 16122 in kleinem quartformate bietet uns von fol. 87 bis 92' auf einem besonderen sextern von schöner hand des bemerkten jahrhunderts durchlaufend geschrieben die dahin einschlagende arbeit in den notabilia magistri Simonis super summa de arte dictandi.

Sie sind im grossen ganzen in ihren materiellen theilen so eingerichtet, dass sich die erörterung an die einzelnen kapitel und innerhalb dieser selbst wieder an die einzelnen absätze sätze und theilweise worte anknüpft. gleichviel was hievon an die reihe kommt, jedesmal wird die stelle welche besprochen werden soll entweder als vollständiger satz, oder nur mit den anfangsworten, oder — wenn es sich blos um ein der erklärung bedürftiges wort handelt — eben mit diesem betreffenden worte angeführt. und zwar sind ganz regelmässig diese stellen oder beziehungsweise worte dem auge auch äusserlich in der handschrift dadurch als die schlagworte kenntlich gemacht, dass sie etwas grösser geschrieben und sowohl schwarz als roth unterstrichen sind, was wir in unserem abdrucke durch die betreffenden anführungszeichen und durchschossene schrift hervorgehoben haben.

Einigemale hat es nun allerdings den anschein, als ob selbe nicht so ganz silbe für silbe mit Ludolfs schrift zusammenstimmten. doch sind einmal die eingangsworte „de arte dictandi breviter et lucide secundum usum modernorum“ wortwörtlich[1]) angeführt, tritt ausserdem ganz die

1) Der betreffende abschnitt de arte dictandi, in welchem die fraglichen worte sich finden, lautet im zusammenhange:

Intencio igitur auctoris est determinare de modo dictandi epistolari. et ad hoc faciendum primo premittit intentum cum modo procedendi circa intentum. ex quo reddit auditores dociles attentos et beniuolos. in omni enim prohemio ista tria debent fieri, videlicet quod auditores reddantur dociles attenti et beniuoli: dociles ad intelligendum, beniuoli ad retinendum, et attenti ad audiendum.

Quomodo autem et per quem modum ista fieri habent, de hoc habemus quosdam versiculos:

ardua cum raris sunt attendendo parata;
lucida cum breuibus dociles sunt reddere nata;
si res est digna, capitur cum mente benigna.

Itaque per arduitatem et raritatem redduntur auditores attenti. per luciditatem autem et breuitatem doctrine redduntur dociles. ex dignitate autem doctrine redduntur benigni et beniuoli.

Et hec tria facit auctor. id est per hoc quod dicit „de arte dictandi breuiter et lucide“ reddit auditores dociles. per hoc quod dicit „secundum vsum modernorum“ tangit arduitatem et raritatem et dignitatem doctrine huius: et ex hoc reddit auditores attentos ad audiendum et beniuolos ad retinendum.

Ad euidenciam istorum que dicit auctor quia dicit „de arte dictandi“ etc. quedam sunt notanda.

Primo quid sit ars dictandi. vnde notandum, sicut dicit Tulius in rethorica sua, ars est collectio multorum preceptorum et multarum regularum ad vnum finem tendentium. quia igitur ars dictandi est ars, ergo oportet quod regule istius libri ordinentur ad aliquem finem. igitur quis sit finis iste videamus. finis autem iste est, scire dictare non a casu nec vsualiter, set artificiose breuiter et ornate. et licet istud sufficienter ex doctrina huius libri non habeamus, tamen ex hiis que docentur circa istum librum sufficienter habebimus. set notandum est quid sit ars dictandi. ars autem dictandi est sciencia scribendi prosaice per cola et comata cum clausularum debitis interuallis.

Ad euidenciam nota, quid sit clausula. et est clausula plurium distinctionum continuacio, ambitum alicuius sentencie perfecte et plenarie conprehendens, vt dicendo sic: facere volens que sunt tibi grata, transmisi tibi x marcas ad omnem tuam indigenciam expendendas.

gleiche eintheilung des werkes in dem abschnitte über die ars dictandi sogar mit den drei dahin fallenden briefmustern[1]) entgegen, reiht sich weiter daran die lehre von den litterae quae a curiis principum dantur an, wovon freilich nur die ersten vier kapitel — von den privilegien, commissionen, citationen, und zwar bei ihnen sogar mit der anfügung scilicet de tertia specie, procuratorien — noch behandelt sind, bezüglich der übrigen aber ausdrücklich bemerkt wird: aliae species epistolarum patent per se in

vnde in tali clausula sunt plures oraciones. que distinctiones dicuntur. et ista dictatoribus vocantur comata, cola, peryoda. vnde „facere volens que sunt tibi grata“ vocatur coma, alio modo distinctio. dependens „transmisi tibi decem marcas“ vocatur cola, alio nomine constans. quando autem additur „ad omnem indigenciam expellendam,“ vocatur periodus, alio nomine finita. vnde ista diuersis nominibus vocantur apud dictatores: vno modo distinctio constans et finita, alio modo coma cola et periodus.

Ars dictandi nil aliud est quam sciencia scribendi etc.

Pars autem que dicit „breuiter et lucide“ reddit auditores dociles. ne ex hoc credatur quod velit obscurus esse, subiungit „et lucide.“ vnde: gaudent breuitate moderni. et Oratius:

quidquid precipies, esto breuis.

vnde quidam magister:

vita breuis. breuis esse volo, breuiterque docere,
nam doctrina breuis et manifesta placet.
nunc opus est breuibus. gaudent breuitate moderni,
qui terrena bona cum breuitate tenent.
ne tamen inpediat breuitas obscura legentem,
non breuis obscurus set manifestus ero.

Per hoc autem quod dicit „secundum vsum modernorum“ tangit arduitatem et subtilitatem huius doctrine.

Ad cuius euidenciam intelligendum est quod prius dicit in maiori: quanto iuniores et moderniores, tanto subtiliores et perspicaciores. et super illo verbo dicit expositor, quod sicut nani se habent respectu gigantum quibus insident in suis humeris. quare dicit expositor quod sicut nani etc.? eo quod quidquid vident gigantes limpidius et melius vident nani, hoc tamen in virtute gigantum ipsos portancium. ita etiam moderni inspicientes dicta veterum melius et limpidius vident ea quam illi.

Per hoc igitur quod dicit „secundum vsum modernorum“ tangit huius doctrine perspicacitatem, quia subtilius de vnaquaque re locuntur moderni quam antiqui.

1) Vgl. II. s. 976.

textu.[1]) wenn uns endlich der commentator selbst durch seine bemerkung „causa efficiens fuit quidam canonicus hildensemensis“ auf eine nicht zu verachtende spur bezüglich des autors der originalarbeit führt, liegt gewiss eben Ludolf selbst nicht mehr weit entfernt. das kann nämlich billiger weise nicht stören, dass in der ausführlich behandelten lehre von den privilegien, worin die beiden ersten muster noch ganz zusammentreffen, erst bei den folgenden eine verschiedenheit beginnt, oder vielleicht auch nur zu bestehen scheint. sie mag leicht ihren grund darin haben, dass in Hildesheim selbst oder in Halberstadt oder in Goslar oder wo eben Ludolfs summa praktisch im gebrauche war auch andere muster beigefügt sein konnten als in unseren exemplaren von ihr.

Dortselbst herum nämlich dürfen wir vielleicht auch die entstehung unseres werkes suchen. um so mehr etwa, wenn der verfasser — wie mehreres anzudeuten scheint — eine und dieselbe person mit einem aus Westfalen stammenden Simon ist, von welchem eine nicht uninterressante summa dictaminis sich in unserer handschrift fol. 16 bis 20 findet, an deren spitze er als Symon de Dudinghe westfaleryensis[2]) erscheint, und deren letzte muster — ob ursprünglich schon dazu gehörig? vermögen wir nicht zu belegen — auf Goslar aus den jahren 1340 und 1342 hinführen.

Was schliesslich den nachfolgenden abdruck unseres commentars anlangt, haben wir aus der schon s. 953 und 954 bemerkten rücksicht eine kurze inhaltsangabe oder wenn man so will einen möglich gedrängten auszug desselben unter thunlichster einhaltung seines eigentlichen verlaufes veranstaltet, und lediglich die lehre von den privilegien[3]) auch aus dem grunde ohne zuschnitt gegeben, weil daraus sich so ziemlich die behandlungsweise des ganzen ersehen lässt.

1) Vgl. III. s. 977—984.

2) Eigentlich als Symon de dudinghe west faleryensis.

3) Vgl. III. 1 s. 977—982.

Notabilia magistri Symonis super summa de arte dictandi.

I.

An der spitze steht ein ausspruch des Aristoteles. ethicorum quinto — beginnen sie nämlich — scribit philosophus, quod pessimus est ille qui ad se ipsum et ad amicos vtitur malicia.

Nach dessen ausführung heisst es weiter wie folgt: si inspiciamus ea que sequuntur, ille qui obmittit scienciam de arte dictandi, non solum vtitur malicia ad se ipsum set etiam ad amicos. sequitur igitur, quod qui obmittit scienciam de arte dictandi quod ille sit pessimus. quod autem illa sequantur, vt assumptum est, hoc patet per Boethium. qui dicit: quantos fructus afferat dictandi pericia, cottidiana docent experimenta: hec ars suo possessori regalis aule prebuit introitum, et ad liberos — quorum familiaritas multiplicem prebuit honorem — liberum dedit accessum. et subiungit: hec enim cunctas dignitates irradiat, de puluere egenum et de stercore erigens pauperem, et ad regum consilia prouehit rusticanos.

So ergibt sich denn, dass qui obmittit scienciam artis dictatorie, non solum vtitur malicia ad se ipsum set etiam ad amicos. ergo sequitur, quod talis est pessimus. per oppositum autem, qui vtitur arte dictatoria, ille est optimus et optime dispositus.

Nunmehr folgen allgemein einleitende bemerkungen eben zu dieser ars. und zwar wird zunächst in ihr der begriff der epistola[1]) entwickelt. diese dicitur

1) Was hiezu noch die littera und das dictamen anlangt, wird kurz bemerkt, quod littera epistola dictamen sunt vnum et idem secundum rem, set differunt secundum racionem: quia (littera) dicitur in quantum legitur, secundum quod legi debet: set dictamen dicitur a dicto dictas, quod est frequentatiuum, quia dictator debet frequenter dicere, quia a frequenti vsu nomen accepit. vnde auctor poetrie noue:

rem tria perficiunt: ars cuius lege regaris,
vsus quem serues, meliores quos imiteris.

ab epi, quod est supra, et stolon missio, quia est super nuncium in dignitate celandi et perficiendi secreta. et ergo epistola est secretorum fidelis nuncia.

Weil sie das ist, eedem condiciones que requiruntur ad nuncium perfecte ydoneum, eedem requiruntur ad litteram perfecte ydoneam.

Condiciones autem que requiruntur ad nuncium perfecte ydoneum sunt quatuor.

Primo requiritur quod nuncius sit acceptabilis et placidus. secundo requiritur quod ipse sit acceptabilis intelligibilis et auscultabilis. tercio quod sit intelligibilis ponderosus et graciosus in verbis, quod sciat mouere auditores ad negocium peragendum. quarto quod sit exaudibilis. si aliquod istorum defuerit, non est perfectus nuncius, quia — licet sit bene perfectus nec graciosus — non peragit negocium, et — licet sit bene graciosus set non sit intelligibilis — non peragit negocium. quare — siue sit boemus siue gallicus — non intelligitur a teutonico.

Similiter — cum epistola sit secretorum fidelis nuncia — requiritur primo quod sit acceptabilis et placida, secundo quod sit intelligibilis, tercio quod sit ponderosa et graciosa, quarto quod sit exaudibilis.

Requiritur, inquam, quod sit intelligibilis. vnde illi multum reprehendendi sunt qui ita obscura verba ponunt in litteris quod personaliter non intelligant. vnde Tulius: obseruandus leuis sermo. et philosophus in topicis: loquendum est vt plures, sapiendum est vt pauci. si autem amphibolice oraciones et obscure dictiones contigerint in litteris, debet exponi per teutonicum, vt *sandix*. vnde quidam

Vnde Tulius: ars facilem, vsus promtum, natura potentem reddit artificem. et subiungit: ars porro nature comoda confirmat et auget. vnde etiam Ouidius:

arte cadunt turres, arte leuatur onus,

et Chato:

exerce studium, quamuis perceperis artem,

et quidam versificator:

ingenium, nisi sit studium, flos est sine fructu:
hec duo iuncta simul fructificare solent.

Tercio etiam requiritur imitacio vestigiorum periti, quia non decet quousque imitari, set peritos, vt patet in arte sutoria: si quis perfectus calceator esse voluerit, non debet poni ad sutorem antiquorum calceorum set ad peritum. et hinc Seneca dicit: optimum est sequi vestigia maiorum, si recte et vere precesserint. vnde etiam Catho:

disce, set a doctis, indoctos ipse doceto:
illum imitare deum qui partem spectat vtramque.

ad amicum suum, et scripsit ei: *rogo te vt mittas mihi sandicem.* nullus intelligere potuit. vnde sic scribere debebat, vt mittat sibi sandicem *quod wlgariter dicitur wet.*

Sequitur, sicut corpus humanum est conpositum ex quatuor elementis et quatuor humoribus, quorum si vnum defuerit non est perfectus homo, sic bonum dictamen constare debet ex quatuor proprietatibus, quarum si vna defuerit non est perfectum dictamen.

Vlterius notandum, quod acceptabile dictamen et placidum causatur ex modestia cause efficientis et modi scribendi debita obseruancia. secundo intelligibilitas dictaminis consistit ex materialis cause facundia. tercio graciositas consistit ex formalis cause pondere. quarto exaudibilitas ex cause finalis gracia.

Et sic possumus habere diffinicionem ipsius dictaminis. dictamen est modus scribendi ex cause efficientis modestia, ex cause materialis facundia, ex cause formalis pondere, ex cause finalis gracia integratus.

Set epistola est litteralis allocucio, in accessu modesta, in auditu placida, in intellectu ponderosa, in effectu graciosa.

Quomodo autem modestia sit efficientis, et materialis facundia, et cetera, plane habebuntur.

Vnde si aliquis esse voluerit perfectus dictator, istas condiciones necessario habebit. qui autem eas non habet, non est perfectus dictator. vnde ad maiorem euidenciam huius artis sunt quidam versus:

vncquam raro perit aliquis qui dicere querit.
et licet exquiri nequeat totum, neque sciri,
paucula discatis verumtamen, vt valeatis.
vnde recollegi quod sub breuitate redegi:
artem que clare cor triste scit alleuiare,
mentes extollit, animi ferocia mollit,
corporis ad plenum dat comoda, ditat egenum.

et subdit, quodammodo reddendo causam istorum:

nunc, que sit talis ars dulcis et inperialis,
pando si wltis: hec est prelucida multis,
tractans dulcisone carte de cognicione.

Et ex isto apparet que sit causa materialis huius libri. causa efficiens fuit quidam canonicus hildensemensis. obiectum huius libri est modus littera(li)s a curiis principum emanans.

II.

Nunmehr beginnt auf fol. 88 der eigentliche commentar zur ars dictandi und insbesondere den fünf hauptbestandtheilen der epistola, nämlich der salutatio, der captatio benevolentiae, der narratio, der petitio, und der conclusio, in ziemlicher ausführlichkeit unter zahlreicher einmischung von stellen aus dem sogenannten classischen alterthum, wie mit beigabe zweckdienlicher und auch ungereimter bemerkungen über sachliche und sprachliche gegenstände.[1]) darauf wird — nur so im vorbeigehen — angedeutet, dass im originale auch die vitia des dictamen hier ihre stelle eingenommen. sodann folgen bemerkungen zu den drei briefmustern bis fol. 91. im grossen ganzen ist eben vollständig der gang eingehalten, wie er in Ludolfs summa dictaminum I bis IV einschliesslich oben s. 359 bis 374 vor augen tritt.

III.

Hiemit ist der erste theil des werkes commentirt. so bemerkt denn auch zu den schlagworten „postquam autem“ unsere arbeit:

Superius auctor expediuit se de prima parte sui operis, scilicet de litteris missilibus et simplicibus. quarum multitudinem non ponit per exempla singula, set ponit tria exempla in quibus modum ipsorum et ordinem demonstrauit. vnde sciendum quod missiles dicuntur non quod solum mittantur, set a mittendi frequencia. simplices dicuntur non quod mittantur a personis simplicibus tantum, set propter earum simplicitatem id est generalitatem, et etiam quia vniuersaliter ab omnibus personis mittuntur.

1) Nur des beispiels wegen erwähnen wir eine bemerkung aus dem abschnitte über die salutatio — vgl. unsern abdruck der summa des Ludolf s. 362 gegen ende — zu den schlagworten „nomina autem paparum aequiuoca sunt“ auf fol. 89′ der handschrift: nota differenciam inter monasterium et ecclesiam et cenobium. ecclesia est canonicorum, monasterium monachorum, cenobium sanctimonialium. ad differenciam bechinarum domus fratrum sunt cenobite

quibus est conmunio vite.

Fast unmittelbar darauf erhalten wir eine reizende belehrung über die namen des vaterlandes. item nota, Alemania Teutonia Germania vnum sunt. Alemania dicitur ab alo alis, eo quod plus alant se aliis nacionibus. Teutonia a Teutone rege primo. Germania a Germanico, filio adoptiuo Augusti, qui Renum vicit.

Nunmehr geht es zu den schlagworten „nota quod privilegium est libertas praeter ius“ an die lehre von den privilegien, weiter von den commissionen, dann von den citationen, endlich von den procuratorien.

1.

Was zunächst die privilegien anlangt, theilen wir den betreffenden abschnitt von fol. 91 und 91' unverkürzt mit.

a.

In ista diffinicione auctoris[1]) tanguntur tria, scilicet libertas princeps[2]) et ius. que secundum ordinem sunt declaranda.

Et primo quid sit libertas. vnde sciendum quod libertas est principis libera voluntas. et ideo in alia facultate dictum est: quod principi placuit, legis habuit vigorem.

Princeps est ille qui sibi conmissam exercet potestatem cum moderamine et racionis racione. et quia tales non possunt haberi nisi per sapientes, ideo tales debent esse sapientes. Boethius in de consolacione: felix est respublica cui sapiencia principatur. philosophus tercio ethicorum: nemo eligit iuuenes in duces, quia non constat eos esse sapientes. et primo politicorum: homines racione vigentes naturaliter sunt aliorum rectores. et tercio ethicorum: sapientis est in singulis videre verum, tamquam regula et mensura eorum existens. ex hiis patet quod principes debent esse sapientes.

Tercio notandum est de iure. et nota quod duplex est ius. quoddam naturale, aliud positiuum. naturale est quod est inditum[3]) alicui a natura, vt quod filii ament et honorent parentes. vnde Seneca: quemadmodum nemo in sui amorem est coartandus, sic nec precipit lex parentes indulgere liberis: stultum enim est nos ad hoc inpelli in quod imus. ius positiuum est quod procedit a voluntate hominum. exemplum de vtroque. naturale est hominibus vt interficiant latrones. set quod interficiantur suspendio vel decollacione, hoc est positiuum et a voluntate: et ideo diuersificatur apud diuersos. aliud exemplum. Aristoteles quinto ethicorum: sacrificare diis est naturale, set sacrificare ouem vel uaccam vel bouem est a voluntate hominum.

1) Vgl. Ludolfs summa V 1 oben s. 375.

2) Cod.: *principis.*

3) Cod.: *indirtum. indictum?*

Sic patet, quod duplex est ius. ius positiuum vocatur etiam lex. et diffinitur sic a Tulio: lex est ius scriptum, asciscens bonum, permittens honestum, et prohibens inhonestum.

Ex hiis omnibus potest trahi diffinicio iuris vtriusque in conmuni, scilicet quod ius est obseruancia eorum que a natura vel a voluntate omnium hominum propter bonum conmune sunt constituta.

Istis visis, facilius est videre diffinicionem priuilegii.

Libertas, id est libera voluntas. circa distinctionem eius nota hos versus:

lex priuata datur per tempora per loca semper.

dicit „semper" quantum ad priuilegia perpetua. et per personas quadruplici modo. persona secundum Boethium in libro de duabus naturis est racionalis creature indiuidua essencia. et sic sumitur hic ad excludendas res vniuersales et bruta.

Nota priuilegium perpetuum differet ab hiis in duobus. scilicet in principio, quia premittitur *in nomine sancte et indiuidue trinitatis,* in aliis autem non. et in fine ponitur *omnibus in perpetuum,* quod in aliis non ponitur.

b.

Et quedam generalia. quia omnis dictio secundum Boethium debet esse bimembris, vel reducilis ad bimembrem, ideo hic reducit quadrimembrem ad bimembrem. de eius partibus nota hos versus:

carta tenet quid, cur, quando, testesque, sigillum,
quantum, quale, locum, legitimeque datum.[1])
nomen premitti debet sancte trinitatis,
si papalis sit, temporalis, aut specialis.

karta, id est priuilegium. quid, id est beneficium collatum. cur, id est causam collacionis beneficii. quando, id est kalendas vel annum incarnacionis. et testes et per quem modum, videbitur in exemplis. sigillum etc. alii duo versus ostendunt quando „in nomine sancte" etc. ponatur, et quando non.

Quedam addit auctor. et hec possunt in littera ad intellectum haberi. bulla, id est sigillum. tiparium, id est figura, et est sigillum regale. quia ymago regis sigillo

1) Vgl. den magister Johannes anglicus oben s. 499.

est inpressa, ideo tale sigillum potest dici tiparium. vasallus, idem quod ministerialis. anathema, id est exconmunicacio. anathematizabilis, id est exconmunicatus. fiscus, id est bursa regalis, fiscales homines ad eam pertinentes.

c.

Gregorius.[1]) hic ponit exempla. arenga idem quod generale dictum in quo tangitur donacio in generali vel quod tenebit causam beneficii collati.

Karitas ordinata est illa que a se ipso incipit et ad alium terminatur. vnde versus:

qui sibi non parcit, mihi vel tibi quomodo parcet?

ad hanc intencionem loquitur Aristoteles ethicorum nono: omne amicabile quod est ad alterum causatur ex amicicia que est ad se ipsum. Seneca: si sapiens es, incipiat a te consideracio tua, vt alios non promoueas te neglecto.

Aureum reclinatorium, id est celum, quod est spirituum et deorum. de hoc loquitur philosophus in primo celi et mundi: extra celum nil est, nec tempus nec locus nec corpus nec vacuum, set etiam inalterabilia intransmutabilia inpassibilia nobilissimam vitam et sufficientissimam ducencia, quam toto eterno perficiunt.

Paucissimos, quia dicit Seneca in libro de fortunis remediorum: cottidie morimur, et semper demitur pars uite nostre: morte nil certius, hora vero nil incertius.

Cum habuerint[2]) temporalia. philosophus primo ethicorum: felix indiget bonis vtilibus in vita, quia felicem indigentem inpossibile est bene agere. ideo nota, per se non sufficit adspeculari, set oportet corpus sanum et reliquum famulatum existere.

Sistercienses, id est a loco in quo fuit inuentus ordo, vel a sisterna quod idem est quod spelunca, quia debet morari apud sisternas.

Continua.[3]) philosophus primo ethicorum: vna pulchra dies non facit estatem, et vna yrundo veniens vltra mare non facit ver, set continui pulchri dies. ideo nec vna contemplacio facit sanctum, set continua.

Nos itaque. ponit collacionem beneficii.

1) Vgl. oben s. 266 bis 269 und s. 379.

2) Cod.: *habuerunt.*

3) Cod.: *continuum.*

Vt ergo. ponit penam transgressorum.

Et cuius. ponit subscripcionem etc.

d.

Fridericus dei gracia. exemplum priuilegii inperialis.[1]) intitulacio[2]) debet taceri.

Irrefragabiliter, id est incessanter.

Premium, prius emptum. vnde Seneca: spes mercedis solacium est laboris.

Fidei. Seneca: fidem qui perdet quo sese vertet relictus[3]) est.

Pedoium, id est theolonium.

Vt ergo. protestacionem ponit.

Qui autem. penam excedencium.

e.

Nota dictum est, quod priuilegia sunt stricti iuris.[4]) hoc est ideo, quia nil plus potest intelligi nisi quod exprimitur.

Postmodum[5]) dicitur, quod omne priuilegium vel fit secundum ius, vel preter ius, set nequaquam contra ius. secundum ius est quod fit secundum iuris constitucionem. preter ius est quod non est expressum in iure nec prohibitum. set contrarium iuri non erit. philosophus dicit quinto ethicorum: preclarissima est virtutum iusticia. nec hesperus neç lucifer ita ammirabiles, vt prouerbium agimus.

Contra ius non erit. huius exemplum potest esse. conmentator dicit super primo de celo et mundo: ignis circulariter mouetur, circulariter scilicet contra motum firmamenti. motus autem circularis igni non est naturalis. set non est contra naturam ignis. set est preter naturam ignis, quia natura eius est moueri sursum etc.

f.

A dei gracia. Ponit alia exempla[6]) de priuilegiis.

Circa ea que fiunt in tempore. nota secundum philosophum primo methaphysicorum, quia triplex est causa etc. triplex est causa obliuionis. scilicet hominum strages

1) Vgl. Ludolfs summa V 1 b oben s. 379 und 380.

2) Cod.: *intitu* oder *inticu* mit über das *u* gesetztem *e*.

3) Cod.: *quo se seruet relictum*.

4) Vgl. Ludolfs summa V 1 oben s. 376.

5) Ebendort s. 377.

6) Vgl. Ludolfs summa V 1 c u. s. w. oben s. 380 und ff.

conmunis. et terre sterilitas. et dicitur a steron quod est quoddam membrum in wlua rigide, quod — cum semen transire non potest — mulier fit sterilis. tercia temporis longitudo, quia secundum philosophum (quarto methaphysicorum) omnia que sunt in tempore labefiunt cum tempore. has tres causas ponit Aristoteles primo methaphysicorum.[1])

Euanescere, id est perire.

Allodium dicitur ab alleos grece, quod est alienum latine, et odos quod est laus, ergo laus aliena.

Calumpnia, id est inpugnacio.

Predium alio nomine dicitur allodium, id quod aliena laus, quia talia laudent alieni.

Predium et allodium nostrum secundum Priscianum est falsa grammatica, quia — quandocunque pronomen vel adiectiuum nomen distribuitur diuersis substantiuis que sunt singularis numeri — debet distribui in numero plurali, et non in singulari, vt *viginti et vnum solidos.* vnde predium et molendinum nostra, quia singulare geminatum equipollet plurali. tamen vsus non tenet.

Sorte. sors est principalis debitorum summa.

Perhennare, id est perpetuare.

Titulo. titulus pro nomine ponitur, et pro superscripcione alicuius libri, et pro laude. primo autem modo ponitur in priuilegiis et apud iuristas, vt titulo, id est nomine, vt *ille possidet illud titulo empcionis*, id est nomine empcionis. vnde versus:

ecclesiam titulus, laudem, nomenque figurat.

Pocius diuinitatis, quia deus non intelligit per aliquam speciem set per suam substanciam que est eterna, et ideo omnia sunt sibi presencia. duodecimo methaphysicorum.

Anniuersarius dicitur esse ille dies quando aliquis est mortuus anno reuoluto.

In scripta publica. hec est scriptura que fit per manum tabellionis, id est conmunis notarii alicuius ciuitatis ei asscripte. vel est littera aperta et non clusa.

Comeciam minorem. nota, quod duplex est comecia. comecia maior, que est extensa per districtum alicuius terre, velut integra regio alicuius principis, vt Misina. illa maior autem tripartita, cuius quelibet pars dicitur comecia minor. et tales comites non sunt principes.

1) Die sätze von *tercia temporis* an sind in der handschrift erst nach der erklärung von allodium eingestellt.

Inoportunitas ingenii. ingenium est tunc inoportunum, quando quis dicit se nescire quod bene scit.

Sub interminacione.[1]) interminacio, intra terminos inclusio.

Necessitas legem non habet. huius racio est, quia lex condicio vel narracio libere voluntatis, set necessitas liberam voluntatem determinat ad nutum. ideo non habet legem.

Scriptum autenticum est, quod est per famosi domini sigillum autentice roboratum.

Respublica apud quosdam vocatur regimen Romanorum.

Examen idem quod iudicium.

2.

Nach einer grammatischen auseinandersetzung — unter bezugnahme nämlich auf eine frühere bemerkung, dass ad perfectum dictatorem requiritur latinitatis copia — de inventione nominis und insbesondere nominum adjectivorum proprie et transsumtive sumtorum[2]) folgt nunmehr gegen den schluss von fol. 91' zu

1) Cod.: *subinter analne.*

2) Nominum autem — lautet dieser abschnitt — aliud adiectiuum, aliud substantiuum. set quia adiectiuum nomen magis valet ad ornatum, ideo videndum est de ipso specialiter, quia speciales regule dantur de ipso, secundum quod possunt sumi a multis.

Primo possunt sumi ab effectu, sicut hasta *mortifera*, anguilla *infirma*, aura *pestifera*, et sic de aliis. secundo accipiuntur ab euentu, vt homo *loripes*, et est homo habens pedem vinculatum: lorum lori idem est quod corrigia; homo *mancus*, et est qui caret manu; homo *mutilatus*. tercio accipitur ab habitu, vt miles *laureatus*, pedes *hastatus*, et sic de ceteris. quarto sumuntur a loco, vt equus *hyspanicus*, pannus *flandrensis*, furor *ytalicus*. quinto (a persona) sumuntur, vt virgo *dauitica*, *priameia*, *peleia* etc. vt vltra dicatur, ab omnibus predicamentis sumuntur adiectiua, vt a substancia *substanciatus*, ab Aristotele *aristotelicus*, a Tulius *tulianus*, ab homo *humanus*. a quantitate, vt paries *superficiatus*, homo *giganteus*. a qualitate, et hoc dicitur secundum quod est qualitas a qualitate interiori, vt a pietate *pius*, a clemencia *clemens*, a qualitate exteriori, vt a pallor *pallidus*. a relacione, vt pater *paternus paternalis*, filius *filialis*. a predicatiuo quando, vt *hesternus crastinus serotinus*. et sic de omnibus aliis.

Secundo nota aliam regulam de nominibns adiectiuis sumptis inproprie. et est sumpta a Tulio in rethorica sua. et est regula ista. si velimus loqui de re racionali, debemus recurrere ad rem irracionalem in qua maxime habundat talis proprietas. et muta talem rem in adiectiuum nomen. vt si vellemus dicere: homo habet faciem nigram, tunc vide cui rei talis proprietas maxime conueniat, et de tali forma adiectiuum, et dic faciem *piceam* vel *carboneam*. vel si dicas pallidam faciem, recurre ad ceram in qua habundat talis proprietas, et dic *ceru-*

den schlagworten „est autem conmissio“ ganz kurz: In ista parte determinat de conmissionibus, quomodo debeant formari, et quomodo differant a priuilegiis. Gregorius episcopus. hic ponit exemplum.

3.

Nach der fortsetzung des vorhin erwähnten grammatischen tractates — und zwar hier de inventione verborum, circa quam magna cautela et industria est observanda, dann de praepositione et adverbio — bemerkt meister Simon auf fol. 92' zu den schlagworten „post tractatum de conmissionibus etc.“ wieder in ziemlicher kürze:

Hic intendit auctor determinare de citacionibus, scilicet de tercia specie. nota versus[1]) de hiis que ponuntur in littera:

tempus prefingit, causamque citacio dicit.
 iudice sub certo terminat illa locum.
non nox, non festa, loca publica sint et honesta.
terretur primo qui contumat: hinc anathema est.
 subsequitur pena lege iubente sua.

In hiis versibus possunt faciliter conprehendi modi citacionum etc.

leam, et faciem *niueam* pro albam, dentes *lacteos* pro albos, et cetera. si autem velis dicere quod habeat cor durum, recurre ad adamantem qui est durus lapis, qui nec scinditur ferro vel igne set tantum sanguine hircino bulienti, si prius autem in actione comederit petrocilium et biberit vinum, et dicas cor *adamantinum*: et est adiectiuum adamantinus adamantina adamantinum. infinita exempla de hoc trahi possunt.

Nota quod ista regula data est de transsumpcione et de nominibus transpositis. ideo nota, quod transsumpcio est translacio dictionis a propria significacione ad inpropriam et alienam propter aliquam similitudinem. in tali autem transsumpcione v sunt vitanda. primo ne sit nimis dura quantum ad intellectum, vt si dicas iste declinat ad senectutem, et dicas *iste declinat ad Nestorem*. vel sic: vidi lupum, muta dicendo sic: *vidi Licaonem*, qui fuit mutatus in lupum. secundo, ne sit nimis turpis, vt iste sedet in angulo domus, *iste sedet in culo domus*. tercio, ne sit male similis, vt *iste cibus habuit multam crituram pumicis*, quia assimilatur sali, pro eo quod multum salis. vel *habemus multam farinam* diceres pro cemento. quarto, ne sit inscia vel ignara, vt *multo sapiencie flumine lucet*, vel *multum sapiencie luce fluit*. set e conuerso bene fit, vt *lucet sapiencie luce*, *fluit sapiencie flumine*. quinto, ne sit nimis remota, vt pro anno ponatur *arista*, licet poete vsi sint. et etiam sicut modus illorum est qui dicunt: studui per tres annos. et vt vltra omnia euitentur, regula debet eo modo accipi vt prenotatum est etc.

1) Vgl. hiezu den magister Johannes anglicus oben s. 499.

4.

Den schluss bildet endlich zu den schlagworten „quoniam citacio" die kurze bemerkung:

In hac parte secundum iuris ordinem determinat de procuratoriis. eine nähere ausführung wird nicht gegeben, sondern es folgt — wieder nach einer grammatischen oder rhetorischen auseinandersetzung, quod littera potest ordinari tribus modis, scilicet per elegantiam, per compositionem, et per dignitatem — gleichsam als entschuldigung für das übergehen der noch eigentlich in behandlung zu nehmenden weiteren litterae quae a curiis principum dantur die einfache hinweisung:

Alie autem species epistolarum patent per se in textu.

Expliciunt notabilia magistri Symonis super summa de arte dictandi.

XVIII.

Ordo judiciarius.

Vorbemerkungen.

Wie auf das gerichtliche verfahren in allen bedeutenderen formelbüchern die geeignete rücksicht genommen ist, lässt sich beispielsweise aus der sächsischen summa prosarum dictaminis, aus Ludolf von Hildesheim, aus Johann von Bologna, aus Bernold von Kaisersheim ersehen. bei der wichtigkeit seiner kenntniss für die verhandlungen vor den geistlichen wie weltlichen gerichten ist es auch nicht zu verwundern, wenn am ende ein empfehlenswerthes prozesslehrbuch seine besondere stelle in umfassenderen formelwerken oder arbeiten über die notariatskunst gefunden. vielleicht war dieses nach andeutungen welche oben s. 522 und 523 mit note 9 gemacht worden sind bei dem werke des Dominicus Dominici der fall, in welchem eben eine solche summa über das verfahren bei den geistlichen gerichten einen integrirenden bestandtheil gebildet haben mag. jedenfalls bei der folgenden über ganz Deutschland und auch noch über dasselbe hinaus verbreiteten arbeit lässt sich das nicht läugnen. von den in hiesigen handschriften erscheinenden formelbüchern ist sie in ein wohl noch im dreizehnten jahrhundert angelegtes, dann als sechster hauptbestandtheil in das bekannte baumgartenberger formelbuch, ferner in späterer zeit — allerdings mit selbstständigen abänderungen*) und wie sich von selbst versteht mit den

*) Ueber einige höchst merkwürdige ist Rudorff in der zeitschrift für geschichtliche rechtswissenschaft XI s. 104 und 105 zu vergleichen.

unterdessen nothwendig gewordenen erweiterungen für das verfahren vor den weltlichen gerichten — auch in deutsch geschriebene formularien aufgenommen. es genüge auf die mit wesentlicher zugrundlegung unseres ordo judiciarius gefertigte oberdeutsche übersetzung oder wohl besser gesagt bearbeitung hinzuweisen, welche — entsprechend der einfügung in die früheren formelbücher — mit einer deutschen rhetorik verbunden ist deren alter über die seit dem letzten viertel des fünfzehnten jahrhunderts zahlreich gedruckten deutschen formularien hinaufreicht, mit anderen worten auf den liber judiciarius sive gerichtsbüchlein wie es in Senckenbergs sammlung mittelalterlicher deutscher rechtsquellen[1]) und in einer besonderen ausgabe von Hubert Horn[2]) gedruckt ist. weiter noch liessen sich zwei andere übersetzungen anführen, welche diese bezeichnung eher als das bemerkte deutsche werk verdienen, indem sie ihrem original so zu sagen vollkommen treu geblieben sind. die erstere ist der friesische in der utrechter diöcese der kölnischen kirchenprovinz um die mitte des fünfzehnten jahrhunderts entstandene processus judicii oder fortgongh des gastelica riuchtes.[3]) die zweite ist die wohl weit in der zweiten hälfte desselben jahrhunderts von dem als verfasser der glosse zum jütischen lowbuch bekannten bischofe Knud von Viborg gemachte dänische übersetzung[4])

1) In dem von König von Königsthal herausgegebenen corpus juris germanici tom. I p. 2 s. 147—155, wozu Rudorff a. a. o. note 8 zu vergleichen.

2) Welche sowohl jenen text neuerdings gibt, als auch den der heidelberger ausgabe vom jahre 1490, welche überschrieben ist: ein ordnung vnnd vnderweysunge wie sich ein jeglicher halten soll vor dem rechten. München 1837 s. 1—35.

3) In des freiherrn von Richthofen friesische rechtsquellen s. 248—257 aufgenommen. vgl. dazu Rudorff a. a. o. s. 105—107.

4) Von Kolderup-Rosenvinge herausgegeben: •om rettergangsmaaden ved de geistlige retter af den viborgske biskop Knud. vgl. dazu Rudorff a. a. o. s. 107 und 108.

Spricht einerseits dieses für die ausserordentliche bedeutung des fraglichen werkes, so rechtfertigt auch anderntheils ohne weitere bemerkung sein vorhin angedeuteter zusammenhang mit den formelbüchern die nur von s. 837 und 838 hieher verschobene aufnahme in unsere sammlung. dieses wohl noch um so mehr als es der aus einer oder eigentlich zweien zu Basel befindlichen handschriften besorgten ausgabe Wunderlich's vom jahre 1840 an manchen dingen gebricht, deren bereinigung durch die vergleichung von dreizehn hier hinterliegenden codices ermöglicht ist, wonach denn auch die bisher fälschlich dem Johannes Andreae beigelegte schrift in ihrer zur zeit möglich lautersten gestalt erscheint.

Was die nähere untersuchung darüber anlangt, müssen wir hier auf unsere inauguralabhandlung x) über den betreffenden ordo judiciarius verweisen, welche zunächst in den §§. 2 und 3 von seiner gesammtanlage einen allgemeinen begriff zu geben versucht, und sodann im §. 22 das ergebniss unserer damaligen untersuchung über das werk in seinem ganzen zusammenfasst. nur ein gedrängter auszug kann in den nachfolgenden vier absätzen eine stelle finden.

Die hauptabsicht des verfassers unserer in wohlthuender einfachheit auftretenden schrift ging ohne zweifel dahin, ein *möglich kurzgefasstes lehrbuch über das verfahren in civilstreitigkeiten vor den geistlichen gerichten in seinem regelmässigen chronologischen verlaufe* denjenigen in die hand zu geben welche noch nicht all zu detaillirte kenntnisse darin besitzen mochten. wir glauben das abgesehen von der haltung des werkes selbst sowohl aus einer bemerkung schliessen zu dürfen welche sich am ende desselben in den handschriften findet die dasselbe als eine selbstständige schrift enthalten, wie auch aus andeutungen einer alsbald zu berührenden abhandlung die über dasselbe geschrieben wurde. der wortlaut jener bemerkung ist folgender: jura non allegantur sed potius obmittuntur, non propter ignorantiam doctoris sed inbecillitatem discentium ad quorum profectum

x) Über einen ordo judiciarius, bisher dem Johannes Andreä zugeschrieben. [illegible]

haec summula scripta, quibus lacte opus est, non solido cibo. verus doctor laudem vel vanam gloriam quaerere sibi et captare non debet, sed magis profectum illorum quos informat. in der bemerkten abhandlung aber heisst es einmal gerade zu dieser schlussstelle, der verfasser bezeichne hier die causa quare in hoc libro non assignantur capitula decretalia et leges sicut in aliis summis Remundi et Henrici: huius rationem assignat, dicens quod hunc librum composuerit mediocribus, quibus magis est opus nutrice lacte id est facili doctrina quam grasso cibo id est parvis difficili doctrina. ergo hunc tractatum humilibus versibus, bricht die bemerkung ohne weiteres ab, und erhält gewissermassen eine vervollständigung durch eine stelle gleich im eingange der abhandlung dahin, dass der autor ad utilitatem mediocrium hanc summam voluit componere, et composuit eam verbis facilibus ipsis competentibus et non intricatis. ferner wird dort bei gelegenheit der andeutung dass der autor über die replik triplik quadruplik nichts sagt als grund dafür angegeben: quia volt informare minores et non adultos, ideo principaliter procedit. so ist einerseits der umfang des werkes ein verhältnissmässig nicht bedeutender, während anderntheils sich bequem ein vollkommen zusammenhängendes nirgend unlieb unterbrochenes gesammtbild des ordo et processus judicii spiritualis — welche überschrift die quelle in einer handschrift ausdrücklich an der spitze trägt — herausstellt, welches durch die an den betreffenden orten zur befriedigung der praktischen bedürfnisse eingefügten formeln nur noch anschaulicher gemacht ist.

Die ursprüngliche redaction fällt noch in die zeit der herrschaft der fünf von der schule zu Bologna anerkannten sogenannten compilationen der päbstlichen decretalen, und nach §. 20 kaum vor das jahr 1215, vielleicht wahrscheinlicher nicht vor 1220.

Sie wurde sodann mit den bestimmungen der neuen nicht lange darauf veranstalteten decretalensammlung Gre-

gors IX in übereinstimmung gebracht, oder vielmehr nach derselben wie es scheint im einzelnen erweitert, und erhielt so die fassung welche jetzt vorliegt. natürlich kann diese nicht vor 1234 fallen. zweifelhaft bleibt, wie wenig oder wie viel zeit darnach, denn nur das scheint nach dem gegenwärtigen stande der handschriften sich mit sicherheit angeben zu lassen, dass über das jahr 1254 nicht zurückgegangen werden kann, während allerdings die in verschiedenster weise begegnenden interpolationen immerhin dazu veranlassen, vielleicht schon einige zeit vorher den eigentlichen abschluss der schrift zu setzen.

Was ihr vaterland wie was ihren verfasser betrifft, spricht zur zeit die wahrscheinlichkeit für Deutschland und für einen Deutschen, dessen persönlichkeit allerdings jetzt nicht mit einer art bestimmtheit festzustellen ist. kannte man ja schon im anfange des vierzehnten jahrhunderts denselben nicht. eine bereits erwähnte wohl noch im ersten decennium desselben verfasste abhandlung zu unserem ordo judiciarius nämlich berührt gerade diese frage speciell, gibt aber keine erfreuliche entscheidung. sie spricht davon, wie aus dem grossen umfange des rechtsstoffes sunt tractatus multi confecti, ut summa Henrici et summa Reymundi et summa Alberti coloniensis, quae summae sunt compositae ad informandum mediocres, quia non possunt informari in magnis summis quae continent in argumentatione pro et contra. quidam autem — bemerkt sie dann gerade mit rücksicht auf unser werk — ad utilitatem mediocrium hanc summam voluit componere, et composuit eam verbis facilibus ipsis competentibus et non intricatis. indem nun auf die person des verfassers übergegangen wird, heisst es: de causa efficiente dubitatur. quidam dicunt quod magister Remundus fuerit. quod non est verum, quia aliam summam composuit specialem. quidam dicunt quod magister Henricus. quod iterum non est verum. sed ille qui hanc summam composuit noluit se manifestare. ein paar nichts sagende gründe werden nun dafür angegeben warum er das nicht gewollt, und zuletzt erfolgt

die spendung eines trostes welcher für das processlehrbuch allerdings ehrenvoll aber für die vorliegende frage nichts weniger als angenehm ist, man müsse nämlich bei unserer summa auch sagen, dummodo cultellus sit bonus, non est quaerendus quis fecerit.

Wir haben diesen nach verschiedenen seiten hin interessanten commentar — oder wie er dort am schlusse sich selbst benennt sententia super summam de processu judicii — in dem aus dem kloster sanct Nicola bei Passau überkommenen cod. lat. mon. 16122 vom vierzehnten jahrhunderte fol. 20′ — 25 bereits am angeführten orte im §. 6 kurz berührt. leider müssen wir uns hier darauf beschränken, jenen kapiteln unseres ordo judiciarius welche aus der bereits oben s. 953 und 954 bemerkten rücksichtnahme noch auf der grundlage der eben bezeichneten handschrift fol. 93 bis 97′ als A unter beifügung der wichtigeren abweichenden lesarten von den weiter erwähnten zwölf[1]) hiesigen handschriften zum abdruck gelangen können einzelne dahin gehörige proben aus demselben in den noten anzufügen.

1) Darunter befinden sich drei, welche schon früher s. 721—723 beim baumgartenberger formelbuch angeführt worden sind, nämlich

clm. 16125 fol. 110′—116, hier = D,
clm. 2697 fol. 35—39′, hier = E,
clm. 2697 fol. 43′—49′, hier = F,

in welchen noch nach dem eigentlichen schlusse unseres ordo judiciarius als selbstständiger arbeit in den worten „haec de processu et ordine iudicii sub compendio dicta sufficiant" weiter zwei formeln für procuratorien und eine für die appellation angehängt sind, in welch letzterer nach s. 721 E abbricht, während in D noch ausserdem die s. 717 abgedruckten zwei formeln den schluss bilden.

Summa de ordine et processu iudicii spiritualis.

Caput I.

Quid sit iudicium, et quot sint species iudicii,[1] et que sint persone que debent consistere in iudicio.[2])

Antequam dicatur[3]) de processu iudicii, notandum quid sit iudicium, et quot sint[4]) species iudicii,[a] et que sint persone que debent[5]) consistere in iudicio[6]).

§. 1. Judicium[b] est actus trium personarum[c] — id est iudicis actoris et rei — in iure consistentium.[7])

1) Dieses rubrum findet sich allein in D E F. 2) Diese letzte bestimmung fehlt in allen handschriften. 3) B: *dicamus.* 4) Statt *sint species iudicii* hat H: *sunt eius species.* 5) B: *dicunt.* 6) In C fehlt *in iudicio.* 7) D E F: *in iure existencium.* C: *in lite consistendi.*

a) In dem angeführten commentar zu unserem werke sind diese eingangsworte fol. 21 folgendermassen gegeben: antequam dicam de processu iudicii, notandum est quid sit iudicium, quot sint partes iudicii, und dann wie hier im texte.

b) In diesem und dem folgenden paragraphen ist am rande bemerkt: extra de verborum significatione. forus. §. in omni. es ist diese stelle aus dem canon X des angeführten titels im fünften buch der collectio prima ganz an denselben platz in die gregorianische decretalensammlung übergegangen.

Noch mag hiezu note d verglichen werden.

c) Im commentare ist hiezu auf fol. 21' bemerkt:

Judicium a Remundo aliter diffinitur in summa sua quam hic. et diffinit sic: iudicium est actus trium personarum ius fori exsequentium.

Nach einigen etymologischen bemerkungen folgt sodann: etiam dicit actus trium personarum, et non actus unius persone dicit, quia iudicium non per unam personam agitur sed per plures.

§. 2. Alie persone etiam quinque[d] sunt necessarie[1]) in iudicio: ut testis[2]) aduocatus assessor procurator et auditor.[3])

1) I: *alie etiam persone sunt necessarii.* 2) B: *ut* (wofür ursprünglich *vero* stand) *testis in ambiguis.* 3) C: *auditor causarum.*

Et dicit notabiliter actus personarum, quia duplex est actus, rationis et personarum. ut igitur excludat actum rationis, dicit actus trium personarum.

Dicitur autem in predicta diffinitione ius fori, quod — ganz dieselbe definition folgt später beim dritten absatze des § 3 für die lex — nichil aliud est nisi ius scriptum consuetudine approbatum.

Nachdem nun noch erläutert ist, dass forum nichil aliud est nisi locus exercendorum litium aut locus ubi exercentur lites, nachdem noch die etymologie a fando angefügt, und nachdem insbesondere das ius fori als der ordo iudicii in foro urgirt worden, wird noch darauf aufmerksam gemacht, quod huiusmodi iudicium necessarium est, quia — si iudicium non esset — alter alteri obiurgaret, vel violentiam siue iniuriam faceret.

Ulterius — wird nun unmittelbar fortgefahren — est notandum, quod multe sunt species iudicii, quia quot sunt cause tot sunt species iudicii.

Est igitur notandum quid sit causa, quia causa hic non diffinitur sicut loyce diffiniuntur cause. sed causa secundum quod hic accipitur sic diffinitur. causa est actio in controuersia — scilicet in lite — posita. talis actio in lite posita vocatur causa.

Ulterius — ist wieder unmittelbar weiter bemerkt — nota, quod duplex est causa. quedam est pure spiritualis, quedam pure secularis.

Pure spiritualis est, ut decime vel redditus alicuius ecclesie. dieses wird noch ausführlich im folgenden satze erläutert. si fieret controuersia de talibus redditibus vel decimis, talis actio est controuersia posita de decimis ecclesie, et est (statt et est hat die handschrift contra) causa pure spiritualis.

Et quedam causa — ist gleich hieran geknüpft — est annexa spiritualibus, ut causa que agitur a parte patronatus.

Alia causa est pure secularis. et est illa duplex: quedam criminalis, quedam pecunialis siue matrimonialis. et huiusmodi cause sunt diuerse.

Et secundum hoc erunt species iudicii diuerse, quia quot sunt cause tot sunt species iudicii.

d) Es ist hier note b nachzusehen. zu der zahl sex in der dort angeführten stelle — sie lautet nämlich nach der uns vorliegenden glossirten handschrift der vier älteren collationen clm.

§. 3. Judex est ille qui iudicat de causa.[1]) et dicitur iudex[2]) quasi ius[3]) dictans vel dicens. et dicitur[4]) a iusticia, quia debet esse iustus: alio modo non est[5]) iudex.[6])

Tres[e)] sunt species iudicum:[7]) ordinarii, delegati, arbitri.[8]) ordinarii sunt iudices qui habent iuridictionem propriam,[9]) ut episcopi prepositi decani.[10]) delegati[11]) sunt qui utuntur iuridictione aliena, ut qui dati sunt[12]) iudices a papa vel a legato ipsius.[13]) arbitri[14]) sunt in quos partes de conmuni consensu conpromittunt.[15])

1) D E F: *iudicat causam vel causas.* 2) In B fehlt: *iudex.* 3) In I fehlt: *ius.* 4) G I: *vel dicitur.* B: *vel dicitur iudex.* 5) H: *alias non est.* D E F: *non esset.* G: *non dicitur.* 6) I: *non potest esse iustus.* 7) B I: *iudicij.* 8) I: *arbitrarij.* C H: *species iudicum,* (H *scilicet*) *ordinarij delegati et arbitrarij.* G: *species iudicum, scilicet ordinarius delegatus et arbiter.* D E F: *species iudicum. alii dicuntur ordinarii alii delegati alii arbitri.* 9) C: *propriam iurisdictionem id est potestatem.* in I fehlt *propriam.* 10) G: *ut decani prelati episcopi.* I: *ut decani prepositi et episcopi.* B: *ut papa qui est iudex ordinarius singulorum episcopi prepositi.* H: *ut episcopi papa et legatus ipsius*, ohne den nächsten satz von den iudices delegati zu haben. 11) I: *delegati iudices.* B: *delegati iudices qui.* in F sind die worte *qui habent* bis daher ausgefallen. bezüglich H ist die vorige note zu vergleichen. 12) B: *ut quidam sunt.* F: *et qui dati.* 13) B: *a domino papa vel delegato eius.* A: *a papa vel a delato ipsius.* D E F: *a domino papa vel ab apostolice sedis legato.* 14) C H: *arbitrarij.* I: *arbitrarij iudices.* 15) A: *promittunt.* C: *conmittunt.* H: *conmittuntur.* I: *conpromittuntur.*

3879 (aug. eccl. 179) so: in omni autem negotio sex persone queruntur: iudex, accusator, reus, et tres testes — verweist die glosse auf c. 1. C. IV. qu. 4. ubi dicitur quod quattuor persone in negotio desiderantur. solutio — fährt sie fort — hic conprehenduntur singula generum, ibi genera singulorum.

e) Von den hieher gehörigen bemerkungen des commentars sind auf fol. 22 die wichtigsten nachfolgende.

Ordinarii iudices dicuntur illi qui eliguntur a domino apostolico vel imperatore, vel etiam pro successione in ordinariam dignitatem. statim quando sunt electi pro successione, intrauerunt talem dignitatem, habent potestatem iudicandi. et isti vocantur iudices ordinarii. et isti sunt maiores et minores: maiores ut episcopi, minores ut prepositi decani et huiusmodi.

Judices delegati sunt quibus plures cause a suis superioribus sunt conmisse ad determinandum. istorum enim est, conuocare partes, et partibus conuocatis cauere et expensis et laboribus superfluis, et causam debito fine terminare. et ideo scribitur eis: c a u s a m d e b i t o f i n e t e r m i n e t i s.

Tria[f] sunt que inpediunt aliquem[1]) esse iudicem: natura lex et mores. natura prohibet surdum mutum et furiosum[2]) esse iudicem. lex prohibet exconmunicatum irregularem hereticum esse iudicem.[3]) mores prohibent mulierem esse iudicem propter illius inconstantiam.[4])

1) In I fehlt *aliquem*. 2) G: *surdum iudicem mutum et furiosum*. B: *perpetuo furiosum*. 3) Dieser ganze satz ist in A ausgefallen, scheint aber am rande wo gegenwärtig mehreres weggeschaben ist so gestanden zu haben wie er an der oberen seite des blattes von späterer hand hingeschrieben ist, wonach wir ihn hier geben. B: *lex prohibet exconmunicatum irregularem hereticum et paganum*. C: *lex prohibet irregularem exconmunicatum hereticum paganum esse iudicem*. I: *lex prohibet irregularem* (ursprünglich stand nur *regularem*) *hereticum paganum esse iudicem*. D E F: *lex prohibet exconmunicatum irregularem hereticum et infidelem esse iudicem*. G: *lex prohibet exconmunicatum irregularem hereticum et infamem paganumque esse iudicem*. H endlich: *lex prohibet exconmunicatum irregularem hereticum iudeum et paganum esse iudicem*. zum ganzen mag noch der vorletzte satz von §. 6 verglichen werden. 4) G: *propter inconstanciam et instabilitatem eius*.

Was die arbitri anlangt wird nach mehreren wohl aus mangelhaftigkeit unverständlichen anfängen das arbitrium erklärt als voluntas cum deliberatione prehabita oder als voluntas prehabita cum deliberatione, und dann folgendermassen fortgefahren. istorum officium est, secundum tenorem arbitrii procedere in causa sibi permissa. non enim potest exconmunicare, sicut ordinarius iudex et delegatus. istis iudicibus non licet excedere tenorem secundum quem in ipsis conpromissum est.

f) Hiezu bemerkt der commentar. conditio naturalis vergit ad malum vel defectum animi: aliquis est surdus mutus vel furiosus. ideo tales in quibus sic naturalis conditio vergit ad malum non possunt esse iudices, quia carent discretione. et cum iudicum sit regere, et cum omnis rector debet esse plenus discretione, et cum istis discretio deficiat, eos etc.

Lex prohibet, id est ius scriptum prohibet hereticum vel exconmunicatum, quia exconmunicatus similis est heretico quamdiu est exconmunicatus. et isti non possunt esse iudices, quia isti magis solent inficere virtutem quam erudire vel edificare. ideo lex istos prohibet esse iudices.

Bezüglich des aus den mores hervorgehenden hindernisses wird bemerkt: verbi gratia licet mulieres alique sint multum discrete, tamen non debent esse iudices, quia sunt inconstantes, sed iudices debent esse constantes. tamen admissum est quod mulieres sunt iudices, sicut regina Fransie et abbatissa in Quedelinborch. licet enim

§. 4. Actor est qui agit contra aliquem in iudicio. Exconmunicatus non potest esse actor, quia non habet personam standi in iudicio.[1])

§. 5. Reus est contra quem agitur.[g]) et dicitur reus non a reatu sed a re super qua agitur.[2])

§. 6. Testis est qui perhibet testimonium in iudicio. Multis modis prohibetur aliquis esse testis,[3]) et repellitur a testimonio.[4]) qui modi narrantur per hos versus:

conditio, sexus, etas, discretio, fama,[5])
et fortuna,[6]) fides — in testibus[7]) ista requires —
et locus et tempus annumerantur[8]) eis.[9])

verbi gratia si aliquis est[10]) seruilis conditionis,[h]) non potest[11]) esse testis. mulier[12]) etiam[13]) non potest[14]) esse testis in causa criminali ubi[15]) agitur de furto vel[16]) homicidio.[i]) item puer non potest esse testis. item[17]) nec fa-

1) B und G fügen noch bei ***per se vel per alium***, und C D E F H ***per se sed per alium.***

Uebrigens folgt in allen handschriften — mit ausnahme von I welche ihn gar nicht hat — dieser satz erst nach dem nächsten. die stellung welche wir ihm gemäss dem ganzen zusammenhange angewiesen wird auch durch den commentar fol. 22 gebilligt.

2) Dieser satz fehlt gleichfalls in I. 3) C G fügen noch bei ***in iudicio.*** 4) D E F: ***a iudicio.*** 5) B: ***forma.*** 6) G: ***furtum.*** 7) B: ***a testibus.*** 8) I: ***anumeratur.*** B: ***annumeratus.*** D E F: ***anteferatur.*** 9) C fügt noch den weiteren um einen fuss zu kurzen vers an:

et laycos a se fugat, et vice versa.

10) D E F: ***esset.*** 11) F: ***posset.*** 12) G: ***testis. vel hereticus repellitur a testimonio. infidelis repellitur a testimonio. mulier.*** 13) In I fehlt ***etiam.*** 14) F: ***posset.*** 15) B C I: ***id est ubi.*** der ganze erklärende beisatz fehlt in D E F, wovon D hat: ***in causa criminali. sed iure ciuili mulier potest esse testis;*** dagegen E F: ***in causa criminali. sed in re ciuili mulier potest esse testis.*** 16) H: ***furto et homicidio vel in consimilibus.*** 17) In H I fehlt ***item.***

beata virgo Maria maior sit omnibus apostolis, tamen dominus non reddidit ei claues regni nec ius ligandi nec absoluendi, sed apostolis. ideo mulieres non debent esse iudices.

g) Ut si — fügt der commentar fol. 22 sp. 2 noch hinzu — dicerem: domine, iste tenetur mihi in v solidos.

Noch kann aus fol. 23' sp. 1 beigezogen werden: domine iudex, iste tenetur mihi in x solidos.

h) Id est proprius, fügt der commentar fol. 22 sp. 2 hier noch bei.

i) Als grund für die ausnahme des weibes wird im commentar fol. 22 sp. 2 angegeben, quia mulier non potest testari. et hic — heisst es dann — est distingwendum. scilicet in causa

tuus nec furiosus. item[1]) nec[2]) infamis[3]) siue[4]) viciosus.[5]) item nec[6]) infortunatus siue[7]) pauper,[k)] quia presumitur quod corruptus sit per munera[8]) propter paupertatem suam.[9]) sed hoc intelligitur[10]) de vilibus et inhonestis[11]) pauperibus.[12]) pauper enim[13]) honestus bene potest esse testis.[14]) item infidelis — id est hereticus vel paganus[15]) — repellitur a testimonio.[16])

Item testis[17]) debet deponere de aliquo certo loco et certo tempore.[18])

§. 7. Aduocatus[l)] siue patronus dicitur qui causam[19]) defendit pro sallario.[20])

Multa[m)] prohibent aliquem esse aduocatum: scilicet si[21])

1) In H I fehlt *item.* 2) In C fehlt *nec.* 3) C H I: *insanus.* 4) C: *vel.* 5) In G fehlt *siue viciosus.* 6) In B G H fehlt *nec.* 7) H I: *nec.* 8) C: *per munera sua.* 9) In H fehlt *suam.* I: *presumitur propter eius paupertatem ipse quod propter munera sit corruptus.* D E F: *item nec pauper, quoniam* (D: *quia*) *de illo non presumitur propter paupertatem ipsius, quia forte per munera sit corruptus.* 10) I: *hec autem intelliguntur.* wegen G ist die nächste note zu vergleichen. 11) G: *intelligendum est de inhonestis.* 12) Statt *pauperibus* haben C und I *personis.* 13) H: *quia pauper.* 14) In F fehlt *testis.* 15) In D E F fehlt die erklärung: *id est hereticus vel paganus.* B: *infidelis vel hereticus vel paganus.* C: *infidelis vel paganus.* 16) I: *infidelis id est paganus non potest esse testis. vel hereticus repellitur a testimonio.* H: *item infidelis et paganus et hereticus et iudeus non possunt esse testes.* 17) In F fehlt: *testis.* 18) D E F H: *deponere id est testificari de aliquo certo loco vel* (H: *et*) *tempore.* B: *deponere id est testificari de aliquo certo vel ipse.* G I: *debet testificari de aliquo certo loco vel tempore.* der ganze satz fehlt in C. 19) B: *casus.* 20) Bei den worten *pro sallario* ist durch ein zeichen in I auf die randbemerkung *pro altero* verwiesen. 21) In I fehlt *si.*

criminali non possunt esse testes, quia sunt nimis leues. sed in causa matrimoniali bene possunt: ista causa est fauorabilis.

k) Hier bemerkt der commentar ebendort folgendes. etiam pauper non potest esse testis. et hic est distingwendum, scilicet pauper honestus et pauper suspectus. pauper honestus bene potest testare, sed pauper suspectus non, quia de eo presumitur quod sit correptus munere gratia etc.

l) Nach dem commentar ebendort ist der aduocatus ille qui unum vel duo suscipit negotia in iudicio peragenda. vocatur enim alio nomine patronus a patrocinando. officium aduocati est, causam sibi conmissam a clientulo coram iudice sapienter proponere agendo et respondendo, et mouere animum iudicis ut sibi et sue parti sit propicius et indignetur parti aduerse.

m) Zu diesem absatze ist am rande der handschrift bemerkt: versus: non cuicunque datur, worauf noch ein q mit darüber be-

est infamis vel seruus vel cecus vel puer[1]) vel monachus vel regularis canonicus.[2])

Monachus tamen[3]) potest aduocare, si abbas suus ei imperat[4]) et[5]) si est causa sue ecclesie. idem iuris est[6]) de canonico regulari.

Item sacerdos non potest esse aduocatus, nisi in iiii casibus:[7]) scilicet in causa propria, siue in causa sue[8]) ecclesie, et[9]) in causa coniuncte persone id est fratris vel sororis vel nepotis,[10]) item in causa miserabilis persone ut vidue orphani vel[11]) claudi.[12])

§. 8. Assessor est qui assidet iudici in iudicio et instruit eum si forte iudex est inperitus.[13])

§. 9. Procurator[n]) est qui de mandato domini negocium agendum suscipit vel negocia.[14])

Aliquis prohibetur esse procurator multis de causis: ut si est miles vel exconmunicatus vel puer. mulier etiam prohibetur et rusticus.[15])

1) I hat *pauper* statt *puer*. 2) B C I: *irregularis canonicus*. F: *regularis vel canonicus*. 3) H: *autem*. 4) B: *preciperit*. C: *precipit vel imperet*. 5) B C D E F G I: *vel*. 6) In I fehlt *est*. G: *quod iudicium est*. D E F: *idem sencias*. 7) C G H: *nisi quatuor in causis*. I: *in quatuor causis vel casibus*. im übrigen weichen die handschriften folgendermassen ab. D E F: *in casibus tribus, primo in causa propria, in causa etiam sue ecclesie, in causa* (*D*: *casu*) *tertio coniuncte persone ut vidue orphani claudi*. 8) I: *propria vel sue*. 9) H I: *vel*. 10) B C: *persone* (C: *ut*) *fratris vel nepotis*. H: *persone ut fratris sororis*. I: *coniuncte persone miserabili persone orphani vel claudi*. 11) G: *et*. 12) Wegen I ist note 10 zu vergleichen. H fügt hier noch an: *nota sacerdotis est omnium prodesse nulli autem nocere velle, nam sacerdotalis dignitas magis est imperio;* aus c. 3. X. 1. 37. von Gregor IX. 13) B H: *si iudex est minus peritus*. 14) B D E F: *domini unum vel plura suscipit negocia agenda*. I: *unum vel plura negocia agenda percipiat vel suscipiat*. C G H: *domini sui unum vel plura suscipit negocia* (H: *pertractanda*) *peragenda* (G: *suscepit agendi*). 15) B I: *si est miles vel mulier vel exconmunicatus vel puer vel rusticus*. D E F: *si est miles vel mulier exconmunicatus et puer et rusticus*. G: *si est miles mulier vel exconmunicatus puer vel rusticus*. C: *si est mulier miles exconmunicatus puer vel rusticus*. H: *si miles est mulier vel exconmunicatus vel puer vel surdus vel rusticus*.

findlichem striche sichtbar, aber das weitere der zeile weggeschnitten ist, und als nächste zeile folgt in tytulo de postulando. es mag hiezu §. 16 und 18 unserer inauguralabhandlung mit den noten 93 und 117 verglichen werden.

n) Nach dem commentar fol. 22' procurator alio nomine dicitur sindicus. et est procurator alicuius conmunitatis in aliquo negotio.

§. 10. Auditor est cui aliquis certus articulus[1]) cause[2]) audiendus vel examinandus[3]) conmittitur[4]) a iudice, sicut est receptio testium.

Hec de personis que debent in iudicio consistere dicta sufficiant.[5])

Caput II.

Sequitur de ordine et processu iudicii[6]) qui talis est.[o])

§. 1. Reus primo[7]) citatur[8]) a iudice.

§. 2. Et ei venienti ad iudicium offertur[9]) libellus.[10]) Quo oblato inducie deliberandi[11]) dantur ipsi. in quibus deliberabit[12]) an velit contendere an[13]) liti cedere.

§. 3. Finitis induciis[14]) reus debet redire ad iudicium.[15]) et si non[16]) conpetunt ei exceptiones per quas possit declinare[17]) id est effugere iudicium,[18]) respondere tenetur actori super peticione sua,[19]) affirmando vel negando quod actor proponit contra ipsum. et affirmatio vel negatio rei[20]) dicitur litis contestatio.

1) A: *titulus.* 2) In H fehlt *cause.* 3) H: *audiendi vel examinandi.* In D E F fehlt *vel examinandus.* 4) I: *est conmissus.* 5) I: *et hec de personis in iudicio sufficiant.* 6) In D und E ist noch das besondere rubrum vorhanden *de processu et ordine iudicij.* In B fehlt *iudicii.* G: *sequitur de processu iudicij.* 7) I: *prius* 8) B C D E F G H: *citari debet.* I: *scitari debet.* 9) G: *offeratur.* D E F: *offerendus est.* 10) In B fehlt *libellus.* 11) B: *deliberatorie.* 12) C: *deliberet.* B D E F G I: *deliberare debet.* H: *deliberari debeat.* 13) D E F H: *vel.* 14) B setzt noch bei *deliberatoriis.* 15) In C fehlt *ad iudicium.* 16) In G fehlt *non.* 17) B: *declarare.* 18) Dieser ganze vordersatz fehlt in I. 19) D E F: *respondere debet et tenetur actori super actione sua.* 20) D E F G H I: *et talis* (G H: *illa*) *affirmacio vel negacio dicitur.* B: *et illa affirmacio dicitur.*

o) *Der inhalt dieses ganzen kapitels ist im commentar fol. 22, kurz dahin gegeben. primo citatur aliquis. quando est citatus, conparet vel non. si conparet per se vel per alium, aut negat aut affirmat: et hoc vocatur litis contestatio. postquam lis est contestata, producuntur testes, et audientur, et dicta eorum scribuntur. postea in publico proferuntur. et super talia dicta disputabitur, ut utrum testes in omnibus interrogationibus concordauerint. si testes actoris in omnibus interrogationibus eque responderunt, tunc sententia fertur contra reum. et si tunc reo videtur sententia esse iniusta, appellare potest, id est gratie superioris iudicis se conmittere potest.*

§. 4. Lite contestata prestandum est iuramentum calumpnie[1]) a partibus.

§. 5. Prestito[2]) iuramento tali[3]) partes — id est actor et reus — interrogentur[4]) a iudice super facto principali.

§. 6. Deinde[5]) partes debent producere testes et instrumenta[6]) ad probandam intentionem suam.[7])

§. 7. Post hec publicanda sunt dicta testium in iudicio partibus presentibus.

§. 8. Super quibus dictis disputabitur.[8])

§. 9. Hiis omnibus premissis,[9]) cum iudex fuerit sufficienter instructus de meritis[10]) cause, debet decidere[11]) causam per diffinitiuam sententiam.

§. 10. A qua sententia,[12]) si iniqua fuerit, poterit[13]) appellari.

§. 11. Predictus processus[14]) habetur hiis versibus:

primo reum iudex citat,[15]) et post hec liber[16]) illi
fertur, et[17]) inducie dantur, de reque petita
lis contestatur,[18]) sequiturque[19]) calumpnia partes.
querantur[20]) testes, ac instrumenta sequantur,
producti[21]) manifestentur,[22]) super hiis placitetur.
diffinitiua post[23]) hec sententia[24]) detur.
que bona si non sit,[25]) datur[26]) appellatio parti.

Caput III.

De citatione.[27])

Primo videndum est de citatione.

1) H: *de calumpnia.* 2) I: *cum prestito.* 3) G I: *tales.* 4) B D E F G I: *interrogantur.* 5) H: *demum.* 6) I: *iuramenta.* 7) In G fehlt *suam.* 8) H: *disputant.* G: *super quibus disputabitur.* D E F: *super quibus sane dictis disputare licet si necesse fuerit.* 9) Vor diesem paragraphen ist in D und E das rubrum *de sentenciis.* G: *hiis omnibus admissis.* B: *his visis.* 10) D E F: *merito.* 11) H: *tunc decidere debent.* 12) G: *contra quam sentenciam.* D E F: *a qua plane sentencia.* 13) H I: *potest.* 14) G: *predictus ordo et processus.* D E F H I: *predictus* (H: *autem*) *ordo et processus iudicij.* B: *predictus ordo iudicij et processus.* C: *precedens ordo vel processus iudicij.* im commentar ist bemerkt: *tunc sequitur: predictus ordo.* 15) Hier geben D E F bloss den anfang des verses *primo videlicet iudex reum citat*, und fahren dann unmittelbar fort: *est autem citacio* wie es unten folgt. 16) H: *citat, post hoc liber.* B: *iudex, post liber.* 17) In H fehlt *et.* 18) H: *contestata.* 19) B C G H I: *sequitur.* 20) G H: *queruntur.* 21) B G: *producta.* 22) B C H: *manifestantur.* I: *manifestetur.* 23) H: *per.* 24) I: *post hec tunc diffinitiua sentencia.* 25) B C G H I: *que mala si fuerit.* 26) H: *detur.* 27) Diese überschrift fehlt ausser H in den übrigen handschriften.

§. 1. Citatio est[1]) vocatio alicuius[2]) ad iudicium. et est principium et fundamentum[3]) cause,[p)] ita quod per ipsam causa dicitur esse incepta[4]) secundum ius canonicum.

§. 2. Unde si iudex citat[5]) aliquem,[6]) et citatus[7]) pendente citatione transfert[8]) se ad aliam iuridicionem, per hoc non potest declinare id est effugere iudicium primi[9]) iudicis, quia preuentus est per citationem.[q)]

§. 3. Notandum,[r)] quod citatio debet[10]) fieri[s)] tribus

1) Es ist hier die vorige note 15 wegen D E F zu vergleichen. 2) I: *alicuius rei.* 3) In B D E F I fehlt *et fundamentum.* 4) I: *quod ipsa causa.* D E F: *dicitur quodammodo incepta.* C: *fundamentum cause, quia causa per ipsam dicitur esse incepta.* H: *per ipsam de causa incepta sciatur.* 5) G: *citet.* 6) In B fehlt *aliquem.* 7) B D E F G H I: *et ille citatus.* C: *et si citatus.* 8) H: *peremptorie transfert.* 9) B D E F G I: *ad aliam* (G: *aliquam*) *iuridictionem id est ad iudicium alterius iudicis* (H: *per hoc*) *tamen non potest declinare* (G I: *effugere*) *forum* (I: *iudicium.* B: *a iudicio*) *primi.* die abweichung von C von diesen texten geht dahin: *declinare id est affugere iudicium primi.* 10) B: *habet.*

p) Im commentar wird hiezu fol. 22' sp. 2 bemerkt. ista citatio est litis inceptio et fundamentum litis, quia sicut sine fundamento nullus potest edificare quin omnes labores perdantur, ita nullus potest procedere contra aliquem quin prius citet eum: quia scriptum est in iure, quod iudex non debet procedere cum aliqua sententia contra aliquem nisi prius sit citatus: et insuper si faceret, peccaret in tali sententia.

Citatio etiam — wozu cap. VII de libello §. 9 beigezogen werden mag — inuenta est propter hoc, ut quando aliquis citatur ei dentur inducie ad xiiii dies, ut interea meditetur an velit conponere cum illo qui eum citauit an non: quia multocies conpositio conuenit propter citationem, que non fieret si citatus non esset, quia statim quando alicuius venit citatio abhorret, et cogitat „tamen valet quod conponas cum eo sicut ipse procederet contra te in iudicio.“ et sic multe conpositiones fiunt propter citationem, que diutius protraherentur si non citaretur.

q) Am rande der handschrift ist hiezu bemerkt: extra de foro conpetenti. proposuisti. diese stelle ist c. 19. X. 2. 2 von Gregor IX.

r) Ebenda ist zu diesem paragraphen bemerkt: extra de dilationibus. c. 1. es ist diese stelle das caput 3 aus der collectio prima lib. II. tit. 10 de dolo et contumacia alterius partis puniendia, in das corpus iuris als canon 1. X. 2. 8 de dilationibus übergegangen. es kann dazu §. 17 s. 39 und 40 unserer inauguralabhandlung nachgesehen werden.

s) Citationes — fährt der commentar unmittelbar nach den anführungen in der vorigen note fort — et fiunt per nuntios. et

edictis quorum quodlibet continet[1]) xiiii dies,[2]) vel quod melius est potest fieri una peremptorie[3]) ita quod reus citetur prima fronte[4]) peremptorie.[5])

§. 4. Notandum, quod si iudex delegatus[t]) ut qui datur a papa vel legato citat[6]) aliquem,[7]) in[8]) citatorio debet inserere[9]) autenticum pape vel legati[10]) hoc modo.

Decanus spirensis iudex unicus a domino papa delegatus tali sacerdoti salutem in domino.[11]) literas domini pape recepimus in hec verba.[12]) „Alexander episcopus seruus seruorum

1) D E F: *contineat.* G: *debet continere.* 2) I: *ix dies.* B: *xx dies.* G: *xxiiij dies.* C: *viginti quatuor dies.* 3) D E F H I: *uno peremptorio.* C: *potest fieri peremptorie.* G: *et quod melius est citetur uno modo peremptorie.* ohne den noch folgenden scluss hat B: *vel quod melius est citetur uno peremptorie.* H: *vel quod melius est potest fieri uno peremptorio.* 4) I: *primo peremptorio.* D E F G: *reus primo citetur.* 5) In G ist hier beigefügt: *et nota quod edictum dicitur mandatum quod aliquis facit quando aliquem citat.* 6) B D E F H: *delegatus a papa vel legato citat* (B: *citet*). C I: *delegatus a papa vel a legato ipsius citat* (I: *citet*). G: *delegatus a papa citet.* 7) Hier fügen D E F H noch bei: *peremptorie.* 8) In I fehlt *in.* 9) In D E F H fehlt ganz *in citatorio.* dafür haben C G: *in citacione.* B liest: *debet citatorie inserere.* 10) In B fehlt *vel legati.* 11) B: *H dei gracia maioris ecclesie in Hildensheim decanus iudex a domino papa delegatus tali sacerdoti sinceram in domino karitatem.* C G: *C dei gracia decanus mayoris ecclesie hildenshemensis* (G A: *dei gracia prepositus patauiensis*) *iudex a domino papa delegatus sacerdoti tali salutem in domino.* D E F: *H dei gracia episcopus talis iudex a domino papa delegatus tali sacerdoti salutem in domino.* H: *Steffanus dei gratia prepositus in insula iudex verus atque unicus a domino papa delegatus N sacerdoti salutem in domino.* I: *G dei gracia decanus maioris ecclesie spirensis iudex a domino papa delegatus vel constitutus salutem et apostolicam benedictionem.* 12) G: *accepimus hoc modo.* in B steht *recepimus scilicet hec verba*, worauf sogleich folgt *conquestus est*, worüber die folgende note 2 zu vergleichen. H: *noueritis nos literas domini pape recepisse in hec verba.* der ganze satz fehlt in I, worüber noch note 11 nachzusehen sein dürfte.

hoc tunc quando non est magna differentia inter iudicem et illum qui citatus est. tunc non debet citatio fieri per literas. et ista citatio conuenit tribus vicibus: primo et secundo simplicibus edictis, tertio edicto peremptorio. et id nullus debet negligere.

Sed quando est magna differentia inter iudicem et illum qui citandus est, tunc debet citatio fieri per literas. et illa etiam citatio conuenit tribus vicibus: prius simplici edicto, secundo similiter, tertio peremptorie.

Et quelibet istarum citationum habet inducias xiiii dierum. si autem est miles vel nobilis, habebit tres septimanas pro induciis. sed usus conmunis habet quod utimur tantum una citatione.

Et quicunque citatur per hoc vocabulum p e r e m p t o r i e, nullatenus debet opmittere quin conpareat.

t) *Aus dem commentar fol. 23 führen wir hier an. et docet*

dei dilecto filio suo decano spirensi salutem et apostolicam benedictionem.[1]) sua nobis H clericus talis questione monstrauit, quod B miles talis et quidam alii clerici et laici maguntine et wormacensis ciuitatum et dyocesium[2]) super terris debitis[3]) possessionibus et rebus aliis iniuriantur eidem. ideoque discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus partibus conuocatis[4]) audias causam, et[5]) appellatione remota debito[6]) fine decidas,[7]) faciens quod decreueris per[8]) censuram ecclesiasticam firmiter

1) Bezüglich B ist die vorhergehende und die folgende note zu vergleichen. C H: *Allexander episcopus seruus seruorum dei dilecto filio decano mayoris ecclesie* (H: *filio preposito in insula*) *salutem et apostolicam benedictionem.* D E F: *Alexander episcopus seruus seruorum dei dilecto in Christo fra]ri talis ecclesie episcopo salutem et apostolicam benedictionem.* G: *Martinus episcopus seruus seruorum dei dilecto in Christo N preposito patauiensi etc. salutem in domino.* 2) Wie schon in voriger note 12 bemerkt, hat B unmittelbar an *hec verba* anschliessend: *conquestus est nobis talis ciuis quod B de tali loco et quidam alii talis loci.* C: *sua nobis H de tali loco ciuis demonstrauit questione quod B de tali loco et quidam alii clerici et layci de tali loco.* G: *sua nobis H ciuis ratisbonensis dictus Desine* (?) *conquestione demonstrauit quod Heinricus de tali loco et quidam alii clerici et layci salczburgensis frisingensis ciuitatum et dyocesium.* I: *sua nobis H ciuis spirensis questione iurauit quod B de Argentina et quidam alij clerici et layci mogontine wormatinensis herwipolensis ciuitatis et dyocesis.* D E F: *ad audienciam nostram Heinricus talis ciuis conquerendo deportauit quod B de tali loco et quidam alii clerici et layci talis ciuitatis et dyocesis.* H: *proposuit nobis N ciuis erfordensis de tali loco dictus Murer quod eidem quidam laici ac clerici maguntine rutilensis ciuitatis.* 3) C G H: *super certis* (C H: *ceteris*) *debitis.* B: *super certis dictis.* I: *super debitis.* 4) G fügt noch bei: *in unum.* I: *aduocatis.* 5) In H fehlt *et,* wozu die folgende note 1 noch zu vergleichen. 6) In D E F fehlt *debito.* 7) B: *decidato.* 8) G: *quidquid decreueris super.*

hic formare citationem iudicis delegati, et non iudicis ordinarii. huius ratio est illa, quod citatio ordinarii iudicis est conmunis et bene nota omnibus. sed citatio iudicis delegati non est ita conmunis, et contingit circa formam huius citationis errare. ne igitur nos contingat errare in hac citatione, auctor dat documentum de ipsa, et non de citatione iudicis ordinarii.

Es folgt nun über diese letztere der nöthige beisatz zugleich mit angabe des grundes, cum nec iuuenes sciant qualiter formare debeant citationem iudicis ordinarii. primo est ponenda salutatio sic: nos officialis prepositure sancte Marie erfordensis plebano talis loci vel talis salutem in domino, vel salutem etc. ibi bene breuiare possumus. tunc statim debet sequi mandatum sic: vobis precipimus et mandamus, quatenus vestrum parrochialem ad nostram citetis presentiam quod conpareat tali vel tali die, queremoniis H ciuis erfordensis responsurus. et tunc debet sequi: datum tali vel tali die.

obseruari.[u] testes autem qui [1]) nominati fuerint, si se gratia odio vel timore[2]) subtraxerint, censura simili[3]) cogas[4]) veritati testimonium perhibere.[5]) datum etc.[6])"

1) In H fehlt von *debito fine* an bis daher alles, so dass es dort heisst: *causam audias omni appellatione remota. et qui nominati.* 2) C I: *gracia vel odio.* G: *causa gracie odij timoris vel amoris.* 3) H fügt noch bei: *ecclesiastica.* 4) H: *conpellas.* 5) B I: *veritatis testimonium perhibere.* G: *ad veritatis testimonium perhibendum.* 6) C: *datum Rome calendas maji pontificatus nostri anno quarto.* B: *datum etc. ponitur nostri anno domini etc.* der ganze schluss lautet in H statt alles dessen was hier im texte noch gegeben ist folgendermassen: *datum Rome v kalendas maji pontificatus nostri anno quarto. ceterum N peremptorie citamus, ut proxima sexta feria post penthecosten coram nobis conpareat in tali loco, N ciui erfordensi legittime responsurus. datum.*

Citatio autem — wird nun weiter bemerkt — iudicis delegati debet sic formari. quicunque est iudex delegatus debet se prius ponere sic: H dei gratia spirensis ecclesie etc. facta salutatione debet sequi istud: literas domini pape, vel literas domini maguntini, recepimus in hec verba. et deinde est ponendum totum autenticum, id est tota litera vel tenor litere papalis vel episcopi etc. autenticum vocatur litera illa per quam aliquis constitutus est iudex super aliqua causa. postquam tunc totum autenticum positum est, ponendum est: datum lateranis, vel in urbe veteri etc. anno secundo vel tertio nostri pontificatus etc. et postea ponendum est proprium mandatum sic: huius igitur auctoritate mandati vobis mandamus. deinde: datum iiij idus augusti etc. et est ratio quare autenticum huic citationi sit inserendum, ut ille plebanus sciat ex cuius auctoritate habeat sibi precipere. ideo ponendum est in citatione autenticum totum.

u) Auf den rand ist hiezu von derselben hand noch beigefügt: prouiso, ne in uniuersitatem talis uille exconmunicationis uel interdicti sentenciam proferas, nisi a nobis super hoc mandatum receperis speciale.

Was die censura ecclesiastica anlangt, bestimmt ein aus der collectio tertia lib. V de verborum significatione cap. 4 in das corpus iuris ebendahin cap. 20 aufgenommener canon des pabstes Innocenz III folgendes. quaerenti quid per censuram ecclesiasticam debeat intelligi, quoniam huiusmodi clausulam in nostris literis apponimus, respondemus quod per eam non solum interdicti sed suspensionis et exconmunicationis sententia valet intelligi, nisi (die collectio tertia hat ut) iudex discretus rerum et personarum circumstanciis indagatis ferat quam magis viderit expedire.

Huius igitur auctoritate mandati[1]) vobis mandamus, quatenus B militem talem[2]) ad nostram[3]) peremptorie citetis presentiam, ut in proxima sexta feria post pentekosten[4]) coram nobis in ecclesia spirensi conpareat, H clerico antedicto legitime responsurus.

Datum[5]) Spire in die beati Seruatii.[v])

Caput IV.

De feriis.[6])

Post hec nota, quod iudex citare non debet nec potest tempore feriato.[7])

§. 1. Sunt[w]) autem triplices ferie: solempnes, rustice, repentine.[8])

1) In B I fehlt: *mandati.* 2) C D E F I geben: *quatenus predictum B.* G gibt: *quatenus predictum H.* B hat: *quod dictum B.* 3) I: *vestram.* 4) B G: *post festum penthecostes.* I: *in proxima post pentecosten feria.* in C ist die stelle folgendermassen verdorben: *quatenus predictum B nostri citati sentenciam proxima feria quinta post pentekosten.* 5) I hat ohne weitere anfügung des datum: *coram nobis in tali loco conpareat H ciui spirensi legittime responsurus.* C: *coram nobis in tali loco conpareat H ciui legittime responsurus. datum etc.* G: *coram nobis in tali loco N conpareat ciui N legittime responsurus. datum etc.* D E F: *coram nobis in tali loco conpareat predicto H legitime responsurus.* B: *ut in tali loco coram nobis appareat H ciui predicto legittime responsurus. datum etc.* was endlich noch H betrifft ist hierüber note 6 auf s. 1005 beizuziehen. 6) Diese überschrift hat blos H. 7) In B fehlt *tempore.* die stelle lautet in G: *quod iudex non debet nec potest aliquem citare de die feriato.* 8) Die drei aufzählungsworte fehlen in I.

v) *Hier ist am rande der handschrift die stelle angeführt: extra de dilationibus. preterea. es ist dieses der aus der collectio secunda in die decretalen des corpus iuris II. 8. 2. herübergenommene canon unicus des titels de dilationibus von Cölestin III aus dem jahre 1193.*

w) *Dicitur ergo — bemerken wir hier aus dem commentar fol. 23 sp. 2 — quod omnis strepitus iudicii debet cessare in tempore feriato.*

Et vocantur ferie dies festiui: scilicet quatuor festa principalia, ut natiuitatis pascha pentecostes et omnium sanctorum, et quatuor festa domine nostre, et festa apostolorum, et principalia festa confessorum et martirum, ut dies sancti Nicolay et sancti Laurentii et alia. ista festa vocantur ferie solempniorum, quia solempniter peragantur. et dicuntur ferie a feriendo, id est a celebrando. proprie autem dies dominica vocatur feria. vnde dicitur: hec feci in feria id est in die dominica, in feria secunda id est in secunda die post feriam, vel tertia feria id est in tertia

§. 2. Solempnes ferie[x] dicuntur que introducte sunt ob[1]) reuerentiam[2]) dei et sanctorum, ut dies dominici et apostolorum[3]) et aliorum sanctorum,[4]) quos clerus[5]) et populus solet celebrare.[6])

In hiis feriis solempnibus[7]) non valet citatio[8]) facta a iudice, nec processus iudicii habitus, nec sententia lata, etiam si procederet iudex in hiis feriis de consensu partium.[9])

1) C: *ad* 2) I: *ad obseruanciam.* 3) In B fehlt *et apostolorum.* 4) H: *vel aliorum sanctorum et sanctarum dei.* 5) C: *quorum chorus.* 6) I: *conmuniter consueuit celebrare.* H: *quos clerus populus solent celebrare.* G: *quas quilibet clericus populis precipere debet ut celebrent.* 7) In I fehlt *solempnibus.* 8) C fügt noch bei *iudicij.* 9) H: *etiam si iudex procederet vel sentenciam ferret in his feriis de consensu parcium.* I: *etiam si iudex ille sentenciam ferret vel procederet in hiis feriis de consensu parcium.* D E F: *etiam si iudex procederet et sentenciam ferret in hiis feriis sine consensu parcium.* G: *nisi iudex procederet et sentenciam ferret in hiis feriis de consensu parcium.* B C: *etiam si iudex procederet et* (C: *vel*) *sentenciam ferret in hiis feriis, non posset* (C: *fieri*) *nisi de consensu parcium.* 4) B D E F G I: *introducte sunt.* H: *rustice ferie sunt introducte.*

die post feriam, et sic de aliis. nullus autem iudex debet citare aliquem in istis feriis solempnibus, id est citatio in istis feriis non valet. et si citatio non valet, que est fundamentum siue principium iudicii, ex consequenti iudicium id est processus iudicii contra aliquem non valet. et si contingerit quod aliquis citaretur in istis feriis, ille citatus posset repetere suas expensas in illum qui eum citauit. et non (est) quod teneretur ei respondere, nisi prius is inobligasset (die handschrift hat: prius initigasset) suas expensas, id est deposuisset.

***Rustice** ferie sunt que ad conmunem utilitatem excogitate sunt, ut in messe vel in tempore vindemiarum. iste ferie in quibusdam (terris) prius et posterius incipiunt. sunt autem rustice tunc quando rustici videntur in agro.*

***Repentine** ferie sunt ille quas instituit aliquis princeps vel rex, scilicet ut celebretur dies sue natiuitatis, vel dies in qua natus est sibi filius qui debet sibi succedere in regno, vel quando in aliquo die obtinuit victoriam. et dicuntur repentine quod idem est quod subito, quia subito fiunt, subito transeunt, quia non durant diutius nisi quam diu viuunt tales propter quos sunt institute. et iste ferie in nostris (die handschrift hat: istis) partibus non seruantur nisi bene in Francia.*

x) Zu diesem und dem folgenden paragraphen ist am rande bemerkt: e x t r a d e f e r i i s. c o n q u e s t u s. es ist dieses von Gregor IX c. 5. X. 2. 9.

§. 3. Rustice ferie[y] dicuntur que introducuntur[4]) propter necessitatem[5]) hominum, ut est tempus messium et[6]) vindemiarum. tunc enim[7]) debet conquiescere omnis[8]) strepitus iudicii.[9])

Tamen si fuerit[10]) de consensu partium, iudex potest[11]) citare et procedere in causa vel facere[12]) sententiam[13]) in hiis feriis rusticis.

§. 4. Repentine ferie dicuntur quas aliquis princeps introduxit, vel propter[14]) diem natiuitatis sue, vel quia tunc natus sit[15]) ei filius,[16]) vel quia tunc victoriam habuit de hostibus suis,[17]) vel propter aliam[18]) causam.[19]) sed hee ferie[20]) quasi[21]) in usu non sunt.[22])

Caput V.

De conparitione rei.[20])

§. 1. Reus citatus a iudice[21]) vel conparet vel non.[22])

5) B C D E F G: *necessitates.* 6) B C: *ut tempore messis et* (C: *vel*). 7) H: *tunc in causam vel ferre sentenciam.* 8) In B D E F G I fehlt *omnis.* 9) C: *in iudicio.* 10) B D E F G I: *fieret.* 11) B C D E F G H I: *posset.* 12) H: *ferre.* 13) In B C D E F G I fehlt *vel facere sentenciam.* in C fehlt überdiess noch *et procedere in causa.* 14) H: *inducit propter.* 15) B C I: *natus fuit ei filius.* D E F: *natus fuit filius eius.* G: *tunc forte natus fuit eius filius.* 16) In H fehlt dieser fall ganz. 17) D E F: *tunc de hostibus triumphauit.* 18) G I: *propter aliquam aliam.* 19) In D E F fehlt die ganze bestimmung *vel propter aliam causam.* 20) G I: *sed hee repentine ferie.* B C: *sed ferie repentine.* 21) In D E F G H fehlt *quasi.* 22) Hier fügen B und C noch folgende verdorbene verse an:

rustica sollempnis (C: *rustice solempnes*) *ferie diuisio fiet:*
irritat hec causas, vacat illa deo, placitumque
merces (B: *mentes*) *mechanica iuramenta quoque* (B: *et iuramentaque*) *vitat.*

20) Diese überschrift hat H. von den übrigen manuscripten gibt D: *de citacione rei.* E: *de ortacione rei.* 21) B und I haben *ad iudicium* statt *a iudice.* 22) H: *aut conpareat aut non.*

y) Wegen des citates zu diesem paragraphen ist die vorige note zu vergleichen.

Ganz genau genommen heisst es nach dem wortlaute der handschrift bei dem gegenwärtig in frage stehenden paragraphen unter einfacher bezugnahme auf die vorher angeführte stelle: extra eodem titulo. conquestus.

§. 2. Si non conparet et[1]) contumaciter se absentat,[2]) exconmunicandus est[z]) pro contumacia.[3])

Et iudex qui ipsum exconmunicat scribet.[4]) W decanus spirensis iudex unicus a domino papa constitutus plebano tali[5]) salutem in domino. quoniam B parrochianus vester citatus a nobis ad instanciam clerici talis nec per se nec per procuratorem[6]) die sibi prefixo[7]) conparere curauit,[8]) contumacem reputauimus[9]) eundem.[10]) quapropter vobis mandamus,[11]) quatenus ipsum singulis diebus dominicis ac festiuis in ecclesia vestra[12]) publice denuncietis exconmunicatum.[13]) datum Spire etc.[14])

1) G I: *sed.* D E F: *vel.* 2) C: *se abstinet vel absentat.* 3) In B D E F G I fehlt *pro contumacia.* 4) C: *scribat.* D F: *sic scribet.* E G I: *sic scribit.* H: *sic scribat.* B: *iudex exconmunicans dicet.* 5) In C ist blos nach *W* noch *dei gracia* und anstatt *plebano tali* gleich *C plebano* gesetzt. D E F: *H talis ecclesie decanus iudex a sede apostolica delegatus plebano talis loci.* in G lautet die stelle: *H dei gracia prepositus patauiensis iudex a domino constitutus papa N plebano talis loci.* I: *G dei gracia decanus maioris ecclesie spirensis iudex a domino papa delegatus plebano tali.* B: *C decanus maioris ecclesie M iudex in causa a domino papa constitutus tali plebano.* H: *Steffanus dei gracia prepositus in insula apud Hattem iudex unicus a domino papa constitutus C plebano in tali loco.* 6) C: *quoniam R barochialis vester citatus a nobis ad instanciam H ciuis spirensis dicti Define nec per se nec per alium.* D E F: *quia H miles talis loci citatus a nobis ad instanciam B ciuis linczensis nec per se nec per alium.* I: *quia P miles de tali loco a nobis ad instanciam ciuis spirensis dicti Hella nec per se nec per alium.* G: *quoniam miles N de tali loco citatus a nobis ad instanciam H ciuis ratisbonensis nec per se nec per alium.* B: *quoniam miles de tali loco citatus a nobis ad instanciam H ciuis fricslatine nec per se nec per alium.* H: *quoniam F miles parochialis vester de tali loco citatus ad instanciam H ciuis in Hattem nec per se nec per alium.* 7) In I fehlt *die sibi prefixo.* 8) G: *conparuit nec curauit conparere.* I: *conparare non curauit.* 9) B C G H: *reputamus.* I: *conputamus* ohne *eundem.* 10) B D E F H I fügen hier noch an: *et pro* (H: *sua*) *contumacia exconmunicauimus* (B H I: *exconmunicamus*) *eundem*; G: *et pro contumacia huiusmodi ipsum exconmunicamus. datum etc.* 11) H setzt noch vor: *auctoritate qua fungimur.* 12) B: *in vestra ecclesia, deinde in sua.* 13) In G fehlt wie schon aus note 10 hervorgeht der ganze satz. B fügt dagegen demselben noch bei: *tam diu donec a nobis absolui meretur.* ebenso fügt H noch bei: *facientes eum ab omnibus arcius euitari.* 14) B C D E F G H I: *datum etc.*

z) Am rande ist zu diesem paragraphen bemerkt: extra ut lite. tue. *diese stelle ist aus der collectio tertia lib. II. tit. 3. c. 3 in das corpus iuris c. 3. X. II. 6 übergegangen.*

Schon im eingange zur citatio bemerkte der commentar fol. 22' sp. 2 folgendes. primo sciendum, quid sit citatio, et unde dicatur, et quomodo. quando aliquis citatur et non conparet, efficitur contumax. deinde videndum est, quid sit contumacia, et

§. 3. Si vero reus[1]) conparet, et[2]) conpetunt ei exceptiones, debet excipere.[3]) unde notandum,[4]) quid sit exceptio, et quot sint species exceptionum.[5])

Caput VI.

De exceptione.[6])

§. 1. Exceptio est actionis elisio vel excussio.[7]) est enim exceptio quedam defensio[8]) per quam reus intendit[9]) se defendere.[aa])

1) B D E F G haben *citatus* statt *reus*. I: *exconmunicatus*. C hat dagegen *reus citatus*. 2) D E F G H haben *si* statt *et*. B: *tunc*. C I: *et si*. 3) C: *debet se excipere*. B: *et debent excipere*. D E F: *debet et potest excipere*. 4) D E F G H I: *videndum*. 5) H hat *exceptionis*, und zieht diesen letzten satz schon zum folgenden titel. 6) Diese überschrift hat blos H. 7) B D E F I: *actionis elisio* (B: *elicio*) *vel exclusio*. H: *actionis elisio et exclusio*. C: *accusacionis elisio vel exclusio*. G: *actoris euersio exclusio vel excussio*. 8) D E F: *elisio seu defensio*. 9) I: *qua reus vincendus se vincendum defendere potest*.

que sit pena contumacis. auf fol. 23 wird nunmehr in anknüpfung auf die in note ll gegebenen bemerkungen über die peremtorische ladung nachstehendes bemerkt. et qui hanc citationem neglierit, contumax reputaretur. aliquis autem potest fieri contumax tribus modis: primo quando non conparet, secundo quando ad locum venit et non volt respondere. übrigens scheint hier das bindewörtchen et durchstrichen, und es wird ohne dass in der aufzählung weitergefahren ist blos bemerkt: et quelibet istarum citationum habet in, worauf mehr als die hälfte der spaltzeile leeren raum enthält, und dann nochmal folgt volt respondere. pena autem — wird nun angeknüpft — contumacis est, quando est exconmunicatus a iudice cui contumacia facta est. et diffinitur contumacia sic: contumacia nichil aliud est nisi erga superiorem vel iudicem inobediencia. ille qui non obedit suo superiori, dicitur contumax.

aa) Als beispiel ist hiezu im commentar fol. 23' folgendes gegeben. si aliquis procurasset me citare, diceret: domine iudex, iste tenetur mihi in x solidos, et iam me diu de talibus denariis inpediuit: peto ut sibi precipiatis, ut mihi tale debitum persoluat. tunc ego responderem: domine: non addendo iudex; quia si adderem iudex, non possem eum repellere. sed est dicendum plane: domine, non potestis esse meus iudex, quia estis consanguineus mei aduersarii, vel estis exconmunicatus vel infamis, et sic de aliis inpedimentis que inpediunt aliquem esse iudicem.

§. 2. Exceptionis[1]) due sunt species. quedam est dilatoria, quedam peremptoria.

§. 3. Dilatoria[bb]) dicitur,[2]) quia per eam[3]) differtur et inpeditur causa.[4])

Dilatoria exceptio[5]) quandoque proponitur[6]) contra iudicem, quandoque contra iuridicionem eius,[7]) quandoque contra actorem, quandoque contra procuratorem,[8]) quandoque[9]) contra tempus quo aliquis citatus est.[10])

1) B C D E F I: *exceptionum.* 2) In A fehlt *dicitur.* 3) In G fehlt *per eam.* 4) In I fehlt *causa.* B: *dilatoria est que differt et inpedit causam.* 5) In G fehlt *exceptio.* C hat *causa* anstatt *exceptio.* B D E F haben einfach *et* anstatt *dilatoria exceptio.* 6) H I: *ponitur.* G: *dilatoria proponitur quinque modis. quandoque.* 7) In D E F G H fehlt *eius.* 8) I fügt noch *eius* bei. B D E F G H: *contra actorem et procuratorem eius* (D E F: *actoris*). 9) I: *quandoque contra literas, quandoque.* 10) B D E F G H: *citatur.* I hat *cum aliquis citatur,* aber sie zieht es nicht hieher sondern zum folgenden satze.

bb) Aus dem commentar ebendaselbst bemerken wir hiezu. quedam est exceptio dilatoria declinatio iudicii, alia est exceptio dilatoria solutionis.

Declinatio iudicii est, per quam totum iudicium effugitur. et dicitur a clino clinas, quod est euado euadis: quia per talem aliquis euadit iudicium. verbi gratia: vos non potestis esse meus iudex, quia estis exconmunicatus. et hoc contingit eum probare. et si probauerit, euadit iudicium.

Alia est dilatoria solutionis, per quam obtinentur longiores inducie ad aliquid soluendum. verbi gratia si aliquis citaret me ad iudicium et inpeteret me pro x solidis, ego dicerem: domine, ego excipio contra eum: ipse fecit mecum pactum, et non debeo sibi soluere nisi in quinque annis. et si probauerit tale pactum, ipse obtinebit inducias ad v annos. et hec exceptio vocatur dilatoria solutionis, contra etiam solutionem.

Aliquis plus petit quam sibi teneatur aliquis. et sic bene qualuor modis. unde habemus versiculum:

plus petitur causa tempore reque loco.

plus petere causa contingit sic: si alicui promitterem v solidos vel j fertonem, et dictus ferto plus valeret quam v solidos, et ipse peteret a me fertonem, illud esset plus petere causa. tempore plus petitur, si alicui promisissem v solidos ultra dimidium annum soluere, et ille inpeteret me quod ego deberem iam soluere. re, ut si aliquis peteret a me x solidos, et vix essent x. loco, ut si aliquis peteret solutionem quam sibi promisissem Parisius: taliter petere vocatur plus loco.

Contra iudicem[cc] excipiat[1]) sic reus:[2]) domine,[3]) non potestis esse iudex,[4]) quia seruus estis, vel infamis, vel exconmunicatus,[dd] vel mihi certa ratione[5]) suspectus[ee] eo quod[6]) estis inimicus meus vel consanguineus aduersarii mei,[7]) sicut superius dictum est.[8])

Contra actorem[ff] excipiat reus[9]) sic: domine iudex, iste non potest esse actor, quia est exconmunicatus, nec habet personam standi in iudicio.[10])

Eodem modo[gg] excipiat[11]) reus[12]) contra procuratorem actoris,[13]) scilicet quod sit exconmunicatus.[14])

1) B: *excipiet.* I: *excipitur sic* ohne *reus.* 2) B C D E F G fügen noch *dicens* bei. H: *sic excipiat dicens.* 3) H: *domine iudex.* 4) H: *meus esse iudex.* 5) G: *ex certa causa.* noch ist die folgende note zu vergleichen. 6) H: *vel suspectus in certa ratione quia inimicus.* B: *circumspectus mihi certa causa quia.* 7) I: *inimicus mihi et.* B: *inimicus meus vel aduersarius meus vel sanguineus illius etc.* C: *amicus vel consangwineus adversarij mei.* G fügt noch bei: *vel simile.* 8) Vgl. oben cap. I. §. 3. abs. 3. in B fehlt *sicut superius dictum est.* H setzt hier noch bei: *vel estis exconmunicatus,* nachdem sie oben diese worte ausgelassen. 9) H wie es in der folgenden note angegeben ist: *excipiat, dicens: vos.* 10) B C D E F G H I: *dicens:* (G: *domine,*) *vos non potestis esse actor, quia estis exconmunicatus, nec* (B: *vel quia non.* D E I: *quia non*) *habetis personam standi in iudicio.* 11) B: *excipiet.* 12) In I fehlt *reus.* 13) I hat *eius* anstatt *actoris.* G: *contra actoris executorem.* 14) B: *sic dicens, quia exconmunicatus estis etc.*

cc) Eine randbemerkung zum texte enthält, wenn richtig gelesen ist, die worte: tria prohibent ut supra, was eine zurückweisung auf caput I §. 3 im dritten absatze sein könnte, welcher allerdings mit den worten tria sunt que inpediunt beginnt.

dd) Zu diesem worte ist am rande bemerkt: extra de re iudicata, wobei wahrscheinlich noch auf dem weggeschnittenen theile — blos ein a ist noch zu erkennen — stand ad probandum, also aus der collectio quarta lib. II. tit. 18. can. 2, welcher in die decretalen des corpus iuris II. 27. 24 übergieng.

ee) Zu diesem worte ist ebendort bemerkt: de exceptionibus. cum, wozu wahrscheinlich auf dem weggeschnittenen theile — es ist nur ein compendium über einem zeichen das möglicherweise ein i ist sichtbar — noch inter gehörte, so dass die stelle gemeint wäre von welcher bereits in §. 15 s. 34 und §. 17 s. 39 mit note 108 näher gesprochen wurde.

ff) Zu diesem absatze ist ebenda bemerkt: extra de officio delegati. prudentiam, also der aus der collectio secunda lib. I tit. 12 can. 3 genommene can. 21. §. 2. X. I. 29.

gg) Zu diesem absatze ist ebenda aus den digesten bemerkt: de procuratoribus l. mutus, also l. 43. D. III. 3.

Contra iuridicionem[hh] iudicis[1]) excipiat reus: domine,[2]) non potestis[3]) me citare, quia non sum de foro vestro,[4]) cum ego sim de dyocesi wormacensi et vos sitis iudex spirensis.[5]) hec autem[6]) exceptio valet contra iudicem ordinarium, sed non contra iudicem delegatum a papa,[7]) quia[8]) ille[9]) etiam potest citare[10]) de alia[11]) dyocesi.[ii]

Contra tempus[kk] excipiat sic:[12]) non potui hoc tempore citari, quia[13]) feriatum est.[14]) unde peto, ut condempnetis mihi[15]) aduersarium meum[16]) in expensis quas feci.[17])

§. 4. Exceptio peremptoria[ll] est que probata perimit[18]) causam et intentionem actoris elidit,[19]) verbi gratia ut si

1) B: *iudicum.* 2) A: *domine iudex.* 3) D E F: *potuistis.* 4) H: *de dyocesi vestra.* 5) B: *cum sim de dyocesi haluestadensi vos autem estis hildeshemensis.* H: *cum ego sum de dyocesi patauiensi et vos de dyocesi eystatensi.* G: *cum ego sum de dyocisi salczburgensi et vos, domine iudex, de dyocisi misnensi.* C: *cum ego sym de tyocesi tali et vos de alia.* D E F: *quia de alia dyocesi id est patauiensi cum vos sitis iudex spyrensis.* 6) In H I fehlt *autem.* 7) D E F: *a sede apostolica.* 8) In I fehlt *quia.* 9) In B fehlt *ille.* 10) C: *ille potest citare aliquem.* I hat *esse* statt *citare.* 11) I: *de aliena.* H: *quia iste potest citare de aliena.* 12) D E F G I: *sic etiam excipiat reus (G: contra tempus, dicens).* B: *sic etiam contra ipsum tempus sic.* C: *sic etiam excipiat reus, non posse citari, quia tempus.* 13) G: *non possum citari, quia tempus.* wegen C siehe die vorige note. 14) H: *feriarum tempus fuit.* 15) In C und H fehlt *mihi.* 16) I: *eum aduersarium.* 17) B fügt noch bei: *in itinere causa citacionis.* 18) B: *interimit.* 19) In den übrigen handschriften fehlt *elidit.*

hh) Zu diesem satze ist ebenda die stelle angeführt: extra de foro conpetenti. licet. es war davon bereits in §. 19 §. 44 bis 46 der einleitung die rede.

ii) Hiezu ist ebenda die stelle angegeben: extra de officio delegati. pastoralis. sie ist der als c. 28. §. 1. X. I. 29 in das corpus iuris aus der collectio tertia lib. I tit. 19. übergegangene can. 7 von Innocenz III aus dem jahre 1204.

kk) Zu diesem absatze ist ebenda die stelle extra de feriis. c. 1. angeführt, nämlich c. 1. X. II. 9, herübergenommen aus der collectio prima lib. II. tit. 7.

ll) Für diese, welche proponitur a reo contra actorem per quam totum iudicium suffocatur, gibt der commentar fol. 23' sp. 2 als beispiel folgendes. si aliquis actor ageret contra me pro d solidis, ego dicerem: domine, peto quod mihi licitum sit proponere: factum fuit pactum inter nos, quod si darem sibi deberet accipere, si non darem sibi deberet carere etc. est probandum. et hec exceptio vocatur exceptio peremptoria.

dicat reus ad actorem: tu petis[1]) a me x marcas[2]) quas debeam tibi soluere,[3]) sed remisisti mihi debitum,[4]) vel fecisti mihi[5]) pactum de non petendo id est quod non peteres[6]) a me debitum.[7]) hoc facto[8]) reus absoluitur ab instancia iudicii,[9]) et actori inponitur[10]) perpetuum silentium.[mm])

Caput VII.

De libelli oblatione.[11])

§. 1. Si reo citato venienti[12]) ad iudicium non conpetunt exceptiones predicte, respondere tenetur.[13])

1) H: *ut peteres.* 2) I: *xx marcas.* 3) In I fehlt *solvere.* B D E F H: *quas debebam tibi.* G: *a me quod tibi debeam x florenos.* 4) In B D E F G I fehlt *debitum.* 5) In B fehlt *mihi.* D E F G: *mecum.* H: *sed tu fecisti mihi vel remisisti pactum.* 6) I: *exigeres.* 7) D E F: *de amodo non petendo id est ut non peteres a me debitum hoc.* H: *petendo ita quod.* 8) I: *hoc probarem* (und zwar noch zum vorigen satz gezogen.) B G H: *hoc probato.* D E F: *et illo probato.* 9) In D E F fehlt *iudicii.* C: *iudicis.* G: *actoris.* B: *iudicij et actoris.* 10) H: *et inponitur.* B: *et inponitur ei.* D E F: *et tunc iudici et actori inponitur.* 11) Diese überschrift wie sie in H lautet ist in den handschriften erst nach § 3 von diesem caput gesetzt. A hat blos *de libello*, während am rande weiter unten *libellus conuencionalis* steht. D und E geben *de libello conuencionali.* 12) B C D E F G H I: *citato et uenienti* (H I: *ueniente.*) 13) B C D E F G I fügen *actori* bei. wegen H ist die folgende note beizuziehen.

mm) Am rande ist hiezu aus dem codex bemerkt: **de except. eius.**

Was die weiteren sich unmittelbar an die vorige note anknüpfenden bemerkungen des commentars über die replik triplik quadruplik betrifft, an deren schluss die bemerkung „tunc sequitur secunda pars principalis libri" steht, fügen wir selbe im zusammenhange hier an.

Est etiam ulterius notandum — ist nämlich bemerkt — quid sit replicatio et quomodo habeat fieri, et quid triplicatio et quadruplicatio. de istis autor nichil docet. quia volt informare minores et non adultos, ideo pueriliter procedit.

Replicatio est, ut si aliquis reus producat testes ad probandum, et si actor exciperet (die handschrift hat reciperet) contra tales, hec nominatur replicatio. si autem reus e conuerso excipiat contra talem exceptionem, hec nominatur triplicatio. si autem

§. 2. Sed prius certificandus est super quo inpetitur ab actore. unde offerri debet ei libellus in quo certificandus est, ut dicit canon[nn] vel decretum:[1]) offeratur ei[2]) libellus[3]) qui ad iudicium est vocatus.

§. 3. Et gaudeat induciis[4]) in quibus[5]) an velit cedere an contendere deliberabit.[oo]

§. 4. Videndum est ergo, quid sit libellus, et quomodo offerendus,[6]) et quomodo sit formandus.

1) In H lautet die ganze stelle, vielleicht durch ausfall einer zeile abgekürzt: *si reo citato et veniente ad iudicium non conpetunt predicte exceptiones, in quo*, und dann regelmässig wie im texte. I: *sed primo certificandus est super quo primo inpeditur ab actore. unde offerri debet ei libellus in quo certificandus est super quo inpeditur, ut dicit canon.* B: *sed primo certificandus est super hijs que petuntur ab actore. unde libellus debet ei offerri quo certificandus est, ut canon dicit.* G: *sed prius certificandus est ab actore super quo inpetatur. unde offerri debet libellus quo certificandus est, ut dicit canon.* C: *sed prius certificandus ab actore. unde offerri debet ei libellus in quo certificandus est ipse, ut dicit canon vel decretum.* D E F: *sed primo certificandus* (D F: *certificandum*) *est, ut dicit canon.* 2) A I fügen hier *id est reo* bei. 3) C: *ei libellus scilicet reo.* 4) B C D E F G I: *et xx dierum* (C: *diebus*) *gaudeat* (G: *gaudebit*) *induciis.* 5) B C D E F G H I: *in quibus deliberet* (*deliberat*) *an velit contendere an* (D E F H: *vel*) *liti* (I: *velit*) *cedere.* 6) C: *conferendus.*

iterum actor e conuerso excipiat contra triplicationem, hoc nominatur quadruplatio, quia sic exceptio quadruplata est.

Et huiusmodi replicatio triplicatio quadruplatio continue (?) concinne (?) exercentur in iudicio.

Si autem partes abrenuntiant replicationibus, iudex auditis testibus et publicatis (die handschrift hat publicationibus) eorum dictis dat sententiam.

nn) Am rande findet sich hiezu die bemerkung: iii. q. iii. offeratur. es ist dieses cap. 4. §. 5. C. III. qu. 3.

oo) Der inhalt dieses ganzen abschnittes ist im commentar fol. 23' sp. 2 fast ebenso angegeben. si reus conparet, et non conpetunt ei exceptiones, ipse tenetur respondere actori. sed ipse primo est certificandus super illo de quo inpetitur. et est ei presentanda causa in scripto. sed modus specialis — wird noch erläutert — est offerendo libellum. actor debet scribere duos libellos et presentare iudici. iudex autem presentat unum reo, et alium optinet. reo autem dantur xx^ti dierum indutie super tali causa in libello scripta, utrum velit contendere id est defendere vel liti cedere.

§. 5. Libellus conuentionalis est scriptura[1]) continens personam[2]) iudicis et nomen rei et nomen actoris et rem que petitur et causam petendi.

§. 6. Et formatur[3]) sic.[pp)] domine iudex, ego talis credidi domino B militi tali xx marcas puri argenti. quas[4]) ipse mihi soluere[5]) promisit in pascha proximo transacto.[6]) quod[7]) adhuc minime fecit.[8]) unde[9]) peto, quatenus ipsum ad solutionem predicte pecunie conpellatis.[10]) hoc[11]) peto saluo iuris beneficio addendi minuendi corrigendi mutandi et declarandi.[12]) protestor etiam expensas factas in lite et[13]) extra litem et adhuc faciendas.[14])

§. 7. Et notandum, quod dicitur libellus conuentionalis, quia per ipsum conuenitur reus ab actore.

1) C G: *liber.* H I: *libellus est scriptura conuentionalis.* D E F: *libellus est conuentionalis scriptura.* 2) B C G: *nomen.* B: *nomen iudicum.* 3) D E F: *formabitur.* 4) I: *iudex, ego H ciuis spirensis credidi domino B militi de tali loco xx marcas puri argenti. quas.* B: *iudex, ego H hildensemensis tradidi B militi talis loci xx marcas puri argenti.* C: *iudex, ego Hainricus ciuis spirensis tradidi domino R militi de tali loco decem marcas puri argenti. quas.* H: *iudex, ego N wyennensis ciuis tradidi B militi de Liechtenstain x marcas puri argenti. quas.* DEF: *iudex, ego H ciuis linczensis credidi domino Ch militi talis loci xx marcas argenti.* G: *iudex, N de tali loco tradidi S de tali loco militi x florenos puri auri. quos.* 5) G: *persoluere.* 6) H: *in pasca proxime transacto.* D E F I: *in festo pasche proxime transacto.* 7) H: *quod quia.* I: *et quia.* 8) G: *quod non fecit. quare peto.* B: *quod minime fecit. peto.* D E F: *et quia id* (*quod* ist hier in E noch beigesetzt) *adhuc non fecit, peto.* 9) In C I fehlt *unde.* 10) G: *quatenus ipsum ad solucionem debitam conpellatis.* D E F: *quatenus eundem dominum Ch ad solucionem dicte pecunie iuris ordine conpellatis.* 11) D E F: *et hoc.* 12) H: *addendi minuendi corrigendi et declarandi.* I: *addendi minuendi mutandi declarandi.* C: *addendo minuendi corrigendi vel etiam declarando.* G: *addendi declarandi conmutandi.* E F: *addendi mutandi et declarandi.* D: *addendi minuendi mutandi declinandi et declarandi.* B: *addendi minuendi et vitandi declarandi et a tota lite recedendi.* 13) B D E F G H I: *mihi expensas* (B D E F H: *fore*) *saluas factas tam in lite quam.* C: *expensas factas vel faciendas in lite vel adhuc extra litem.* 14) Wegen C siehe die vorige note.

pp) *Ueber die form des libellus id est liber litis bemerkt der commentar fol. 24 folgendes. est ponendus primo annus domini sic: m°.c°.c°.c°. iij°. coram vobis accuso B talem clericum quod conmisit adulterium cum tali in tali loco. peto quod priuetur officio et beneficio. et si calumpniose negauerit, obligo me passurum talionem si non probauero per sufficiens testimonium meum manifeste.*

Ista forma huius libelli est valde difficilis, quia quando talis libellus est formandus queruntur iuris periti ad talem formationem.

§. 8. Et debet hunc libellum actor iudici[1]) offerre. et[2]) iudex offert[3]) illum reo.

§. 9. Quo oblato iudex dabit[4]) reo[5]) inducias deliberandi.[6]) in quibus deliberet[7]) an velit contendere reus[8]) an[9]) liti cedere.[qq])

§. 10. Et nota quod libellus non debet esse obscurus.[rr]) si[10]) obscurus fuerit, reus petat[11]) sibi declarari.[12]) verbi gratia ut si petat actor[13]) xx marcas, petat sibi reus declarari cuius monete sint.[14]) item si[15]) petat[16]) actor[17]) agrum[18]) vel vineam, reus petat[19]) sibi declarari[20]) quis sit ager ille vel[21]) ubi sit situs.[22])

1) In B fehlt *iudici.* 2) H: *et tunc.* 3) In I fehlt *offert.* C: *offerre.* G: *offerat.* 4) B D E F G H I: *debet dare.* 5) H: *ipsi reo.* in G fehlt *reo.* 6) In B G fehlt *deliberandi.* 7) G: *in quibus reus deliberet.* B: *in quibus se deliberet.* 8) An dieser stelle fehlt in den übrigen handschriften *reus.* 9) D E F H: *vel.* 10) H: *quia si.* 11) B: *nam si fuerit obscurus, petat.* 12) D E F fügen noch bei: *ipsam videlicet actionem.* 13) I fügt hier bei: *a reo.* 14) B: *si petit a reo xxviij marcas, petit declarari cuius monete sint.* C: *verbi gratia si petit actor a reo xx libras, reus petat sibi declarare cuius monete.* das ganze beispiel fehlt in D E F, wie auch in H welche gibt: *verbi gracia si actor petit agrum,* und dann regelmässig weiter. 15) In B fehlt *si.* 16) B G: *petit.* 17) In C fehlt *actor.* 18) Bezüglich H ist note 14 zu vergleichen. 19) B: *petit.* 20) A fügt noch bei *et determinari.* 21) In G fehlt *vel.* C H haben *et* anstatt *vel.* 22) D E F: *verbi gracia ut si actio sit pro aliquo agro, declarandum est reo quis sit ager ille et ubi situs.*

propterea iste auctor docet formare libellum conuentionalem. et ista forma quam hic docet est nimis puerilis. unde est habenda alia forma.

qq) Am rande ist hiezu bemerkt: extra de dilationibus. preterea. iii. q. iii. offeratur. es sind hiezu die noten v und nn zu vergleichen.

rr) Zu diesem wie dem folgenden paragraphen bemerkt der commentar fol. 24, dass der autor ponit quedam notabilia. sententia principalis — fährt er dann fort — est, quod libellus debet esse lucidus et planus, et non intricatus. verbi gratia aliquis ponit in libello quod teneatur ei in x marcas. erit dicendum cuius monete sint et cuius ponderis sint, quia marcarum pondus in aliquibus partibus est leuius quam in aliquibus, et etiam in uno loco est specialis moneta, in alio loco alia. ergo est expresse ponendum (die handschrift hat pondus) cuius monete et cuius ponderis sint.

§. 11. Item precipue nota quod causa petendi, id est quare talem rem petat[1]) actor, exprimenda est, ut[2]) predictum est.[ss]) ut actor petat talem agrum vel vineam vel domum vel[3]) aliam rem a reo, ipse debet exprimere causam quare petat ab eo.[4]) verbi gratia:[5]) domine iudex spirensis, ego Hainricus ciuis spirensis propono coram vobis, quod talis miles quendam[6]) agrum in tali loco situm violenter occupat vel detinet[7]) qui iure hereditario — vel emptionis titulo — ad me spectat; quare[8]) peto, quatenus ipsum[9]) ad restitutionem eiusdem agri cum fructibus inde perceptis[10])

1) H: *quare illam racionem petat.* C: *id est quod talem rem quam petit.* 2) Es ist hiezu note 4 zu vergleichen. 3) C: *ut si petat actor talem agrum vel decimam vel.* 4) Mit ausnahme von C weichen die übrigen handschriften bezüglich dieses und des vorhergehenden satzes bedeutend ab. statt *ut predictum est* fahren nämlich B D E F I so fort: *quod ideo dictum est, quia quamcunque rem actor petit* (B I: *petat*) *a reo, ipse debet exprimere causam quare petat,* während H gibt: *nam si petat agrum domum vel vineam, debet exprimere causam quare petat.* dagegen hat G: *item precipue notandum est, quid sit petendum. id est qualem rem petat actor a reo, ipse debet exprimere causam quare petat.* 5) In B fehlt *verbi gratia.* 6) In C steht hier *R talis miles.* H: *domine iudex, ego* (wofür in B steht *B*, während G dafür hat *N*). B D E F G I: *de tali loco propono* (B: *proponam*) *coram vobis, quod B miles talis* (nach B dagegen: *C talis loci miles,* nach G ferner: *H miles talis loci*) *quendam.* die ganze stelle lautet in H: *domine iudex, ego N de tali loco, ciuis illius loci, propono coram vobis, quod C situm occupat violenter agri eiusdem cum fructibus inde perceptis conpellatis.* 7) In den übrigen handschriften fehlt *vel detinet.* bezüglich H worin auch das folgende bis an den schluss des satzes fehlt ist die vorige note zu vergleichen. 8) In D E F fehlt von da an der ganze schluss dieses absatzes. 9) C gibt *predictum R.* I: *scilicet prefatum militem.* G gibt: *quare peto H.* bezüglich B ist folgende note 1 zu vergleichen. 10) G: *receptis.*

ss) *Bezüglich des zweiten notabile, wie schon aus dem eingange der vorigen note sich ergibt, welches den inhalt dieses paragraphen bildet, äussert der commentar ebendort. huius sententia est, quod libellus etiam debet tenere causam quare sibi teneatur in talem pecuniam, utrum sibi abstulerit, vel sit dampnatus in tanta propter eum, vel utrum mutuauerit aut conmodauerit sibi. huiusmodi cause expresse sunt ponende. et etiam est ponendum, unde teneatur sibi, utrum de stripatico vel brunatico panno, vel frumento, vel agro etc. ut si inpetit eum pro agro vel vinea, debet expresse ponere in libello, in quo loco sit eius modi ager vel vinea, et in quo iure talem agrum vel vineam possideat, utrum iure hereditario vel iure emptionis etc.*

conpellatis.[1]) ecce quomodo in hoc libello[2]) exprimitur causa petendi per hoc quod[3]) dicitur: qui iure[4]) hereditario — vel titulo emptionis — ad me spectat.

Hec de libello conuentionali et de induciis deliberatoriis breuiter[5]) dicta sufficiant.[6])

Caput VIII.

De litis contestatione.

§. 1. Finitis induciis[7]) deliberandi, partes — id est[8]) actor et reus — ad iudicium redeunt.[9]) et reus respondebit[10]) libello,[11]) sic dicens: domine iudex, hoc quod proponit actor contra me,[12]) nego ita[13]) esse, vel confiteor[14]) ita esse.[15])

§. 2. Et nota[tt]) quod huiusmodi affirmatio[16]) vel negatio rei[17]) vocatur litis contestatio.[uu])

1) B: *quare peto, ut prefatum B ad restauracionem agri cum fructibus conpellatis.* bezüglich H ist die vorige note 6 zu vergleichen. 2) H fügt noch bei: *conuentionali.* 3) I: *et hoc ubi.* 4) In C fehlt *qui.* B: *ecce quomodo causa petendi in libello exprimitur. et hoc ubi dicitur: iure.* H: *exprimitur causa petendi, cum dicitur: iure.* G: *conpellatis. ibi exprimitur causa petendi, cum dicitur: iure.* 5) In B D E F G H fehlt *breuiter.* 6) H: *sufficiant quantum ad presens.* 7) H: *finito indicio.* 8) In H fehlt *id est.* in B fehlt *deliberandi partes id est.* 9) G: *redeant.* B: *ueniant.* 10) B: *respondet.* I: *spondet.* 11) G: *de libello.* 12) C D E F H I: *quod petit actor a me vel proponit contra me.* B: *quod actor petit vel proponit contra me.* G: *quod actor petit contra me vel proponit.* 13) B: *ista.* 14) C: *fateor.* 15) In H fehlt ganz *vel confiteor ita esse.* 16) G: *confirmacio.* 17) In B G H I fehlt *rei.*

tt) *Am rande ist zu diesem paragraphen bemerkt:* C. de lit. cont. l. iii.

uu) *Zu ihr bemerkt der commentar fol. 24 im allgemeinen, dass da autor informat reum quid debeat facere si non conpetunt ei exceptiones contra libellum, scilicet quod debeat negare vel affirmare: et hoc vocatur litis contestatio. sententia — fährt er ebenda sp. 2 fort — huius est: postquam inducie deliberationis exspirauerunt, reus debet ire ad locum ubi vel in quo libellus est presentatus. et dum venerit ad locum illum, iudex iubet actori legere libellum. libello lecto, iubet iudex reum respondere ad libellum. aut reus debet negare aut affirmare. si affirmat, iudex precipit sub pena exconmunicationis quod soluat in xxiiii noctibus. si autem negat, tunc actor tenetur hoc probare.*

Unde sic diffinitur: litis contestatio est principalis [1]) negocii id est cause apud suum iudicem hinc inde [2]) facta narratio.[vv])

Fit enim [3]) litis contestatio per narrationem actoris propositam et [4]) per contradictionem [5]) rei oppositam. ut si dicat actor ad reum: tu debes mihi xx marcas, [6]) et reus dicat: [7]) non debeo, ecce per hec verba lis est contestata. [8])

§. 3. Nota[ww]) quod omnes dilatorie exceptiones de quibus supra [9]) dictum est et precipue iudicis [10]) recusatio [11]) debet [12]) proponi a reo [13]) ante litis contestationem. post [14]) litem contestatam non possunt proponi, [15]) nec auditur [16]) reus si vult [17]) ipsas tunc [18]) proponere. [19])

1) G fügt noch bei *vel principium.* 2) In G ist an der stelle von *inde* ein leer gelassener raum. I: *et hinc et inde.* in H steht *habende* anstatt *hinc inde.* 3) H: *autem.* 4) In B fehlt *et.* 5) B: *per contradictionis.* C fügt noch bei *id est negacionem.* 6) H: *x marcas.* G: *florenos.* D E F fügen bei *argenti.* 7) In A fehlt *dicat.* B H: *dicit.* 8) G: *ecce litis contestacio.* H: *per hoc verbalis est contestacio.* 9) In H fehlt *supra.* 10) B: *omnes cause dilatorie de quibus supra dictum est et precipue iudicium.* 11) G: *recusaciones.* 12) H: *debent.* 13) B: *debet fieri vel proponi ab eo.* 14) B: *quare post.* D E F G H: *quia post.* H: *quia post litis contestacionem,* wie sie überhaupt immer liest statt *litem contestatam.* I: *quia prius litis contestacio non potest proponi.* 15) Bezüglich I ist die vorige note zu vergleichen. H: *opponi.* 16) Ausser H und I setzen die übrigen handschriften hier bei *tunc.* 17) G: *vellet.* 18) In den übrigen handschriften fehlt hier *tunc.* 19) H: *si ipsas volt opponere.* in I fehlt der ganze schluss vom worte *reus* an.

vv) Hier bemerkt der commentar fol. 24 sp. 2 nachstehendes. et diffinitur sic: litis contestatio est principalis negotii id est cause apud suum iudicem hinc inde narratio, id est utrum fiat affirmatiua vel negatiua. et dicit p r i n c i p a l i s l i t i s, *quia si fieret affirmatio vel negatio de lite non principali, hoc non diceretur litis contestatio. et dicit* a n t e i u d i c e m, *quia si fieret ante alium affirmatio vel negatio de principali (lite), iterum non posset dici litis contestatio, attamen affirmatio vel negatio ante alium: unde oportet quod sit ante iudicem.*

ww) Schon bei den allgemeinen bemerkungen über die litis contestation äussert der commentar fol. 24 sp. 2 nachstehendes. effectus litis contestate est scilicet: postquam lis contestata, reus non potest fugere iudicium, quia tunc non potest proponere contra iudicem vel actorem, quia si proponere posset post litem contestatam, tunc videretur effectus litis contestate non valere. ut ergo effectus litis contestate valeat (die handschrift hat videtur) contra iudicem vel actorem, debet fieri ante litem contestatam.

Unde si reus vult excipere contra actorem, vel[1]) procuratorem actoris, vel contra rescriptum[2]) id est[3]) literas papales, vel[4]) alias quascunque[5]) literas, hoc debet facere ante litem contestatam.

Et maxime[6]) in principio litis debet excipere contra personam iudicis si sibi[7]) est suspectus,[8]) et[9]) debet ipsum[10]) recusare tanquam[11]) suspectum[12]) ante litem contestatam, quia postea[13]) ipsum recusare non potest.

§. 4. Item nota,[xx]) quod si reus vult reconuenire[14]) actorem super aliqua re,[15]) hoc debet facere ante litem contestatam.[16]) postea[17]) non potest, nisi causa actoris

1) D E F: *et.* I: *vel contra.* 2) A und C setzen hier noch bei: *eius.* 3) I: *vel.* 4) H: *atque.* 5) C D E F: *qualescunque.* 6) B G H I fügen noch bei *statim.* 7) In G fehlt *sibi.* 8) I: *sibi suspecta est.* 9) In G fehlt *et.* 10) In I fehlt *ipsum.* 11) Von hier an fehlt der schluss des satzes in D E F. dagegen hat B: *in principio litis contra principalem personam iudicis si sibi suspectus est debet ipsum tanquam suspectum recusare* ohne das noch im texte folgende. 12) H I: *sibi suspectum.* 13) H: *post.* 14) C D E F G: *conuenire.* H: *requirere.* 15) B: *aliquam rem.* 16) G: *ante litis contestacionem.* 17) D E F G fügen hier noch bei *enim.*

Lis autem contestata non potest fieri per aduocatum, sed per personas principales, et per procuratorem si suum procuratorium continet.

Zum vorliegenden paragraphen äussert er als notabile wieder, quod sit litis contestate effectus et sententia, quod si reus volt excipere contra iudicem vel actorem debet hoc facere ante litis contestationem, quia effectus litis contestate est ille quod post litem contestatam non potest fieri exceptio contra iudicem vel actorem.

xx) Am rande ist am schlusse dieses paragraphen bemerkt: extra de mutuis petitionibus. ex literis. es gieng diese stelle aus der collectio prima lib. II. tit. 4. c. 2 in das corpus iuris als c. I. X. II. 4 über.

Der inhalt des paragraphen bildet — wie der des vorigen das erste notabile — nach dem commentar fol. 24 sp. 2 das zweite notabile der litis contestation. et est tale. aliquis proponeret contra me, quod sibi in x solidos, et ipse teneretur mihi in tot. debeo statim ego dicere: domine iudex, ipse in contrario tenetur mihi in tot solidos. tunc iudex planat unum contra aliud. si tu autem affirmares, quod in tantum esses ei debitus, vel negares quod non esses ei aliquid debitus, tunc esset lis contestata, et tunc non posses eum reconuenire id est inpetere pro aliquo in quo tibi teneretur, nisi prius sua actio esset finita.

prius finita sit.[1]) unde cum actor offert reo libellum ad conueniendum,[2]) reus si vult reconuenire eum,[3]) id est reagere in ipsum actorem,[4]) debet statim offerre suum libellum[5]) actori ad reconueniendum.[6])

Hec de litis contestatione[7]) sufficiant.

Caput IX.

De iuramento calumpnie.

§. 1. Lite sic contestata ut dictum est, actor[8]) et reus statim[9]) iurare debent de calumpnia.

§. 2. Et hoc vocatur iuramentum calumpnie,[10]) cum aliquis iurat quod bona fide[11]) et sine dolo agat vel respondeat,[12]) agat si[13]) est[14]) actor, respondeat si est[15]) reus. Et est calumpnia falsa petitio[16]) vel actio.[yy]) et

1) I: ***potest ante quam finita sit actoris causa.*** 2) B D E F G H fügen noch bei ***eum.*** G: ***inueniendum eum.*** 3) G I: ***conuenire actorem.*** C: ***reconuenire ipsum actorem.*** D E F: ***conuenire actorem.*** B: ***reus si volt potest reconuenire actorem.*** H: ***requirere potest actorem.*** 4) In den übrigen handschriften fehlt ***actorem***, während H noch ***debet*** daher zieht und dann setzt ***et etiam statim.*** 5) I fügt noch bei ***etiam.*** 6) C: ***ad reconueniendum actorem.*** B E F G H: ***ad reconueniendum eum.*** D: ***ad conueniendum eum.*** 7) B G H fügen noch bei ***dicta.*** D E F fügen noch bei ***breuiter dicta.*** 8) I setzt noch vor ***partes id est.*** 9) In H fehlt ***statim.*** 10) I: ***et vocantur iuramenta calumpnia***, was sie noch zum vorigen satze zieht, und dannn neu so beginnt: ***cum aliquis vel bona fide vel dolo agat vel respondeat.*** 11) H: ***iurat bona fide ut.*** 12) Bezüglich I ist note 10 zu vergleichen. 13) G: ***ut si.*** 14) B: ***sit.*** 15) B: ***sit.*** 16) G: ***opinio.***

yy) *Im commentar fol. 24' sp. 1 wird hiezu folgendes bemerkt. calumpnia nichil aliud est nisi iniusta actio vel iniusta repulsio. verbi gratia si ego vexarem propter iniustam causam in iudicio, hec actio vocatur calumpniosa actio. et si ego indebite repellerem a iudicio aliquem, talis indebita repulsio vocatur calumpniosa repulsio.*

Iuramentum calumpnie nichil aliud est nisi iuramentum coram iudice factum quod nullus calumpniose agat — id est friuole agat — contra aliquem. verbi gratia aliquis posset me citare pro nichilo, et dicere quod tenerer (die handschrift hat dicerem quod tenerem) sibi in tanta vel in tanta, et posset me vexare in quantum sibi placeret. propter hiusmodi vexationem est institutum iuramentum de calumpnia.

quando dicitur iuramentum calumpnie,[1] subauditur vitande. unde sensus est: iuramentum calumpnie[2] vitande,[3] quia[4] partes debent vitare[5] calumpniam, id est iniustam[6] actionem,[7] ut[8] dictum est.

§. 3. Hoc iuramentum inmediate prestandum est[9] post litem contestatam.[10]

§. 4. Forma huius iuramenti talis est. actor iurabit, quod credat[11] se habere iustam[12] causam. reus similiter[13] idem[14] iurabit. item uterque iurabit, quod interrogatus[15] a iudice non[16] negabit dicere verum,[17] nec utetur[18] falsa probatione, nec petet[19] dilationes[20] id est inducias[21] pro eo ut[22] causa protrahatur. item iurabit uterque, id est actor et reus,[23] quod non dedit nec dabit nec promisit nec promittet[24] aliquid pro hac causa ut pro eo feratur sententia. et sic iurando ponent[25] manum[26] super[27] librum.[zz]

1) In C fehlt *calumpnie.* 2) B setzt hier noch bei *est.* 3) In D E F G H fehlt dieser ganze anfang des satzes. anstatt desselben hat I: *iuramentum ergo tale uitandum est.* 4) D E F: *quoniam.* in G fehlt *quia.* 5) G: *iurare.* B: *partes de lis dicuntur iurare.* 6) G: *iustam.* 7) D E F fügen noch bei *vel processum, et,* wobei also *ut dictum est* zum folgenden satz bezogen wird, worüber noch die folgende note zu vergleichen. 8) H und I setzen hier *et ut,* wozu die vorige note nachgesehen werden mag. 9) B: *prestatur.* C D E F I: *prestari debet.* H: *debet inmediate prestari.* 10) G H: *post litis contestacionem.* 11) C D E F G: *credit.* I: *credidit.* 12) B D E F: *bonam.* H: *bonam causam et iustam.* I: *bonam et iustam causam.* 13) In I fehlt *similiter.* 14) D E F: *et idem.* G: *idem etc.* in B dagegen heisst es ohne weiteres gleich *reus similiter iurabit, quod,* wie im nächsten satze folgt. 15) G: *interrogabitur.* 16) C: *nec.* 17) B D E F G H I: *veritatem.* 18) D E F G: *utatur.* H: *uti.* B C D E F H I fügen noch bei *scienter.* 19) B C D E F G H: *petat.* 20) B D E F H I: *dilationem.* 21) C: *inducias id est dilaciones.* in B fehlt *id est inducias pro eo.* 22) D E F G H I: *quod.* 23) In B H I fehlt *id est actor et reus.* 24) C G: *promittat.* H: *promittit.* B: *quod non dederit nec promiserit.* I: *quod nec creditur nec promiserit nec promittat.* 25) G: *ponunt.* C: *ponant.* B I: *ponat.* 26) G I: *manus.* H: *manus suas.* 27) B: *supra.*

zz) Im commentar ist zu diesem paragraphen fol. 24' sp. 1 bemerkt: in hac parte docet formam huius juramenti, in secunda conprehendit eam versiculis.

Nachdem sodann der eingang des paragraphen bis „iustam causam, et reus similiter etc.“ angeführt ist, heisst es weiter wie folgt.

Si actor est laycus, vel reus, debet ponere 3 digitos super sanctuarium. si autem est clericus, debet 2 ponere super ewangelia.

Hec forma[α]) iuramenti[1]) continetur hiis versibus:[2])

illud iuretur, quod lis[3]) sibi iusta videtur,
et si queretur[4]) verum non[β]) inficietur,[5])
nil promittetur,[γ]) nec falsa probatio detur,
ut lis tardetur[6]) dilatio[δ]) nulla petetur.[7])

1) D E F: *iuramenti de calumpnia.* C G I: *iurandi de calumpnia.* 2) C fügt noch bei *continentibus quinque articulos*, dagegen I: *cum quinque articulis.* D E F: *qui quinque articulos continent. unde versus.* B: *continentes articulos versus.* H: *in his metris quinque articulos concludentibus.* 3) D E F: *ius, id est causa* (welcher beisatz in E F unterstrichen ist). 4) B: *iuretur.* 5) D E F fügen noch bei: *id est non negabit.* C: *id est non eget.* 6) I: *tradetur.* H: *ut liber tradetur.* 7) B H: *paretur.*

α) *Hiezu ist am rande bemerkt:* extra de iuramento calumpnie c. 1. in glossa. *die uns vorliegende handschrift der vier älteren decretalencollectionen clm. 3879 (aug. eccl. 79) hat zu dieser in die collectio prima lib. I. tit. 35. c. 1 aufgenommenen constitutio noua diui Henrici inperatoris dat. Augusti iiii die mensis aprilis (anni 1047) ciuitate Arimino, welche mit einkleidungen in das corpus iuris als c. 1. X. II. 7 überging, wozu die noten Richters II sp. 255—257 zu vergleichen, zu den worten in primo litis exordio fol. 18 die glosse mit der sigle* ·\. *wie folgt. juraturus de calumpnia, si est actor, iurabit quod non animo calumpniandi ad litigandum venerit sed bone cause opinione. si vero reus est, quod putans se bona uti instancia peruenerit ad litigandum. secundum est, quod nullam in tota lite exiget probationem quam necessario non extimet exigendam. tercium est, quod nichil penitus iudici vel alii persone nisi quibus per iura dare licet pro hac causa per se vel per alium dederit vel daturus sit vel promiserit, ut C. t. e. l. ii. §. sed actor et § reus, et in autentico principales. C. e. l. i. et ii.*

β) *Zu den worten non inficietur ist am rande von derselben hand bemerkt: id est non negetur.*

γ) *Zu den worten nil promittetur hat dieselbe hand am rande bemerkt: nisi personis quibus a lege permissum est. es mag hiezu der schlusssatz der in note* α *mitgetheilten glosse verglichen werden.*

δ) *Zu den worten dilatio nulla petetur ist von der gleichen hand an den rand — wenn richtig gelesen ist — bemerkt: in fraudem.*

§. 5. Si[1]) actor[ε]) noluerit prestare hoc iuramentum,[2]) hec erit pena[ζ]) eius[3]) quod cadet in causa et[4]) non potest agere.

§. 6. Pena vero rei nolentis iurare hec erit[5]) ut pro confesso[6]) habeatur, id est reputetur ita[7]) ac si confessus fuerit.[8])

§. 7. Hoc iuramentum ideo inuentum est, ut homines moti qualitate huius[9]) iuramenti non facile agant[10]) nisi[11]) credant se habere iustam causam.

Hec de iuramento calumpnie breuiter dicta sufficiant.

Caput X.

De interrogationibus responsionibus et confessionibus.[12])

§. 1. Postquam prestitum est iuramentum calumpnie[13]) a partibus,[14]) ut dictum est, interrogande sunt partes.

§. 2. Et debent aduocati partium formare illas[15]) interrogationes.

Verbi gratia aduocatus actoris rogabit[16]) iudicem quod interroget quo iure reus possideat talem vineam vel agrum[17])

1) H: *si vero.* 2) I: *si actor voluerit prestare iuramentum.* 3) G: *ei.* 4) C D E F G: *cadit* (I: *cadet*) *a* (C: *in*) *causa, id est.* H: *cadat a causa, id est quod.* in B lautet der ganze satz: *si actor voluerit hoc velpr estare hoc iuramentum, hoc erit pena eius quod non cadat sub actione, id est agere non potest.* 5) I: *pena enim rei volentis vitare hoc erit.* bezüglich B ist die folgende note zu vergleichen. 6) D I: *ut professio.* H: *erit hec quod confessus.* B: *pena rei volentis hoc prestare hec ut pro incerto.* 7) H I: *id est ut ita reputetur reus.* 8) D E F: *reputetur adeo reus ac si confessus esset.* C: *ac si fassus fuisset.* B: *id est ut reputetur ac si esset professus vel confessus.* G: *ac si confessus fuisset habere se iniustam causam.* 9) B D E F G I: *homines metu huius.* H: *homines metu iuramenti huius.* C: *homines timore huius.* 10) H: *iurant.* B C D E F I: *iurent.* G: *intrent iudicium.* 11) H: *nec.* 12) In D und E steht in der ordnung *confessionibus et responsionibus.* in A sind die *responsiones* weggelassen, wie in H die *confessiones.* 13) B C G I: *de calumpnia.* 14) In B C G fehlt *a partibus.* 15) In B fehlt *illas.* 16) D E F: *interrogabit.* 17) D E F: *talem rem.* G: *illam rem.* H: *reus talem rem possideat super qua.* I: *interroget reum quo iure possideat talem rem de qua.*

ε) *Zu diesem und dem folgenden paragraphen ist am rande die stelle des corpus iuris c. 7. X. II. 7. angeführt als extra e. t. cum in causa.*

ζ) *Ueber die strafen der nichtleistung des calumnieneides bemerkt der commentar ebendort folgendes. si actor non volt (die handschrift enthält non nicht) prestare iuramentum de calumpnia,*

super quo lis vertitur.[1] si reus interrogatus respondeat[2] quod hereditario iure possideat,[3] interrogetur[4] amplius quis ille fuerit cui[5] in tali possessione[6] successit tanquam heres. item[7] si reus respondeat[8] quod titulo emptionis possideat,[9] interrogetur[10] a quo emerit et quanto pretio[11] et coram quibus et ubi et pro qua[12] moneta.

Et[13] omnes responsiones rei[14] subscribende sunt[15] ab[16] aduocato actoris.

Similiter aduocatus rei dicat iudici quod interroget[17] actorem quo iure petat talem agrum vel vineam[18] a reo.

Si actor responderit[19] quod titulo emptionis vel[20] donationis talem agrum[21] petat,[22] et[23] breuiter quicquid responderit[24] actor[25] ad interrogata, scribendum[26] est ab aduocato rei.

§. 3 bis 6 dieses umfangreichen caput folgen nunmehr noch in der handschrift, und sodann die am schlusse von seite 838 aufgezählten fünf ferneren capita. bei ihrem abdrucke würden wir den uns zugewiesenen raum zu weit überschreiten, so dass wir demnach darauf verzichten müssen.

1) G: *fertur.* 2) B G: *respondet.* C D E F H I: *responderit.* 3) G fügt bei *rem.* B D E F H: *talem rem.* C: *talem agrum.* 4) G: *interrogatur.* C: *vel interrogatur* ohne das folgende *amplius.* 5) B C D E F: *in tali re.* G fügt noch bei *ille.* 6) Die übrigen handschriften haben *in tali re.* 7) In I fehlt *item.* 8) G: *respondet.* B D E F H: *responderit.* I: *reus tunc responderit.* 9) B D E F G H I fügen bei: *illam rem.* C: *talem agrum vel vineam.* 10) B D E F G H I: *queratur.* 11) D E F G H: *et pro quanto.* B I: *vel pro quanto.* 12) B: *cuiusmodi.* 13) H hat *ille* statt *et.* 14) In H I fehlt *rei.* B: *omnes huius responsiones rei.* G: *omnes responsiones huius rei.* D E F: *omnes huiusmodi responsiones rei.* C: *omnes interrogaciones.* 15) D E F G I: *scribende sunt.* B: *scribantur.* 16) In D E F I fehlt *ab.* 17) B: *interrogat.* 18) D E F G H: *petat talem rem.* B I: *petat illam rem.* 19) B G: *respondet.* H: *respondeat.* 20) H: *et.* 21) C D E F G H I: *talem rem.* B: *talem.* 22) G fügt noch bei *a reo.* 23) In D fehlt *et.* 24) G: *respondet.* I: *quecumque responderit.* C fügt noch bei *vel dixerit.* 25) In H fehlt *actor.* 26) B H: *rescribendum.* I: *scribenda sunt.*

ipse cadit in causa, et vexator dampnatur, quod reum indebite vexauit. si autem reus noluerit (die handschrift hat voluerit) prestare iuramentum, ipse similiter cadit in (nach der handschrift causam) causa, et iudicatur esse reus ac si sit confessus: et statim sententia fertur ultra reum quod se conponat cum actore: alioquin grauabitur pena exconmunicationis.

XIX.

Verzeichniss der formelanfänge.

A.

A perfectionis semita per lubricum saeculi delectamentum nonnumquam multorum animos VII s. 332
A primordiis nostri solii sub ejus nomine per quem reges regnant et principes obtinent XIII s. 817
A sanctitate vestra recepi litteras in hunc modum . . XI 108 s. 589
A sedis apostolicae sanctitate causa quae vertitur inter N et N episcopos super divisione dioecesium V s. 147
A serenissima principis majestate, in qua superna donante clementia plenitudo residet VI s. 190
A vestra, carissime, ovicula balatum audire non pigeat. teste apostolo quam diu tempus III s. 88
Ab humanae conditionis primordio universi homines liberi nascebantur. sed postmodum V s. 155
Ab illo bono patre familias protinus et instanter a nobis exigitur debitum, qui peregre XIII s. 820
Ab imperiali majestate quaerimus edoceri, si sacrilegus qui fugit ad locum sacratum V s. 155
Accedens ad nostram praesentiam lator praesentium nobis exposuit conquerendo, quod vos quodam suo praestimonio . . XI 2 s. 532
Accedens ad nostram praesentiam N mercator, lator praesentium, nobis lacrimabiliter est conquestus XI 80 s. 569
Accedens ad nostram praesentiam N mulier nobis insinuavit, dicens quod cum ipsa et maritus suus per verba de praesenti. XI 9 s. 535
Accedens ad nostram praesentiam N vidua, latrix praesentium, non sine gravi afflictione cordis XI 73 s. 565
Acceptus altissimo, nobis quoque placitus, humilis ordo N celebris vice fraglantia XIII s. 820
Accito nuper illustri principe N pro filio nostro dilecto ad procedendum in Angliam XIII s. 815
Ad apostolatus nostri audientiam pluries jam pervenit, qualiter post discessum bonae memoriae. VII s. 280. VIII s. 280. XIII s. 280
Ad diversas mundi provincias ex officii nostri debito intentae cogitationis extendentes aciem XIII s. 807
Ad domum paternam, cujus limen seductus excesseras, de regione dissimilitudinis redeunti XIII s. 812
Ad hoc ad supremae dignitatis apicem a supremo et primo regnorum omnium conditore XIII s. 828
Ad hoc nostris humeris regiae dignitatis est a deo impositus principatus, armique XIII s. 823
Ad hoc providentia conditoris auctoritate praecipuos et praerogativa praecipue praecellentes VII s. 293
Ad praesens non possumus interesse causae quae vertitur inter tales, quia sumus VIII s. 388

Ad romanae monarchiae dirigenda molimina suae misericordiae unctione nos ungens altissimus XIII s. 816
Ad romani regni gubernacula vocati illius vocatione qui superborum fastigiosam superbiam XIII s. 818
Ad sanctam et apostolicam ecclesiam tanquam ad fontem justitiae, matrem misericordiae VI s. 190
Ad speculam dignitatis regiae ordinatione divina provecti, dum importabilia XIII s. 821
Ad vos hunc transmittimus citharoedum, rogantes ut si cordas jucunde fecerit consonare V s. 163
Ad vui si como ad altro meo deo in terra, in loquale one mia fidinca, seguramente recurro VI s. 190
Adauctae nobis continuae felicitatis auspicia, quibus dextera domini prosequitur XIII s. 813
Adauctis nobis per te divinae inspirationis instinctu continuae prosperitatis auspiciis XIII s. 815
Adiecit nostrae felicitatis auspiciis incrementa congaudii latioris, quod — sicut celebris famae XIII s. 821
Aequitatis vigor exigit, et ordo suggerit rationis, ut eum in membris suis specialiter honoremus XIII s. 827
Aeterni patris filius quamquam ad suum coeleste convivium, quod suis electis XIV 72 s. 881
Aeterni providentia conditoris sanctam et immaculatam ecclesiam a suae fundationis exordio XIII s. 810
Agni sponsa nobilis, formata mirifice de latere dormientis, dotata in patribus XIII s. 809
Amaritudinis et doloris ex intimis cogimur inire lamenta, et convertere gaudium nostrum XIII s. 834
Amicitiae fructus ceteris rebus est suavior, melle dulcior. III s. 88
Amicitiae vestrae duxi firmiter consulendum, quod tali non debeatis pecuniam V s. 167
Amicitiam vestram, de qua plene confidimus, rogitamus ut nobis mille libras V s. 166
Anno domini a nativitate etc. N de N ex una parte et N ex altera, cum inter eos XII s. 679
Anno domini a nativitate etc. venerabilis vir N de voluntate et consensu capituli XII s. 607
Anno domini etc. constitutus in praesentia reverendi patris domini N N de N quandam appellationem XII s. 689
Anno domini etc. die tali assignata contra talem ad dicendum in testes et dicta testium XIV s. 920
Anno domini etc. die tali assignata est dies talis contra talem ad deliberandum XIV s. 919
Anno domini etc. die tali assignata talibus ad probandum primo, ex parte talis fuerunt XIV s. 920
Anno domini etc. die tali coram nobis tali loco et tali die assignata contra talem ad faciendum positiones XIV s. 920
Anno domini etc. die tali nos frater talis domum talem, nostram filiam, personaliter visitantes XIV 88 s. 889
Anno domini etc. N de N constitutus in domo venerabilis viri magistri N archidiaconi XII s. 697
Anno domini etc. N de N constitutus in praesentia N loci ejusdem coram me notario et testibus XII s. 692
Anno domini etc. N de tali loco praesentavit N loci ejusdem ex parte reverendi patris XII s. 634

Anno domini etc. nos talis notum esse volumus, quod cum inter tales ex una et talem ex parte altera XIV s. 924
Anno domini etc. petente in jure coram nobis N tali a parte tali quandam domum XIV s. 921
Anno domini etc. rector ecclesiae de N constitutus in praesentia reverendi patris XII s. 635
Anno domini etc. reverendus pater dominus N in praesentia mei notarii et testium XII s. 611
Anno domini etc. tali die talis mensis ego N, in infirmitate corporis mei positus XV s. 935
Antiqui principes et barones, quibus deus gloriosus et sublimis commisit gubernacula temporalium XIV 81 s. 886
Aperte (experte) praeclaruit fidei tuae strenuitas, qua romanum imperium XIII s. 824
Aperte videmus, et nobis incognitum non existit, quod in prima secunda et tertia citatione V s. 158
Aperto lancea militis latere crucifixi sanguis redemtionis et aqua remissionis effluxit VII s. 313
Apud nundinas pruini N et N latores praesentium cum N pactum de quibusdam torsellis V s. 171
Ardua praecipue propensis digesta consiliis sentire potius celeritatis solent ex directione compendium XIII s. 806
Ascendit de mari bestia blasphemiae, plena nominibus, ex antiqui serpentis edita semine XIII s. 814
Ascendit ut fumus aromatum exquisitae fraglantiae in conspectu regiae majestatis XIII s. 818
Assertioni vestrae fidem simpliciter adhibentes vobis terminum quem petitis prorogamus. V s. 158
Assumti divinitus ad romani imperii dirigenda molimina, dum in eminentis speculae XIII s. 826
Assumto jam pridem — divini dispositione consilii — regii diademate principatus XIII s. 820
Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis in virtute sanctae obedientiae. XIV s. 916
Auctoritate apostolica, qua fungimur in hac parte, vobis praecipiendo mandamus XIV s. 916
Autoritate sacrorum canonum satis liquet, et illustratione patet luminis rationis XIV 49 s. 873
Audite vicini, et attendite populi de longe, et auscultate diligenter gravamen V s. 168
Audito nuper, quod mordentis omnia mortis impietas N venerabilem episcopum, fratrem tuum XIII s. 813
Audivimus, et (con)turbatus est venter noster. a voce nostra labia tremuerunt. relatione siquidem XIII s. 833
Audivit nuper nostra serenitas, unde novum nobis accumulatum est gaudium XIII s. 818
Augustae magnificentiae potentatus, agendi honoris imperii sitibundus, illorum augmentis XIII s. 828
Aut tuae sospitatis me visitabit littera, aut me matura visitabit infirmitas. mea enim III s. 80
Avitae magnaminitatis ad vos velut in filios filiorum propagatione laudabili derivata XIII s. 818

B.

Beatitudinis vestrae, pater sanctissime, litteras super pacis et concordiae unione cum rege Castelle XIII s. 822
Bene credimus esse vera quae de tua malitia referuntur, et testantibus jam non VI s. 192
Benedicta sit creatrix et gubernatrix omnium, sancta trinitas, unus deus, quae coelestia XIV 48 s. 873
Benedictio et claritas, sapientia et gratiarum actio, honor virtus et fortitudo . XIII s. 817
Benedictum sit nomen gloriae dei nostri, qui nostram devotionem et obedientiam erga sanctam VII s. 335
Benigna celsitudini regiae romanae sedis auctoritas, augmentis tuis semper innixa felicibus, quae XIII s. 812
Benigna gratiae nostrae provisio, quam sub quodam humanae XIII s. 816
Blandae faciei vestrae serena placiditas, agendorum regalium hactenus non ignara XIII s. 824
Bone memoriae episcopo N viam universae carnis ingresso, dilecti filii — capitulum N — sicut accepimus convenientes in unum de futuri electione VII s. 273 VIII s. 273 XIII s. 273

C.

Care frater, non ut oleo adulationis ungam te, hoc tibi scribere curavi, sed ut de actibus XIII s. 833
Caritas ordinata juxta praecepta decalogi est, dominum ex toto corde, ex tota anima VII s. 332
Cathedra praeeminentiae pastoralis in hac militante ecclesia per plurimos pontifices XIII s. 811
Causam matrimonialem, quae coram nobis inter N virum ex una parte et N mulierem XI 55 und 56 s. 557
Causam quae inter N ex una parte et N ex altera coram vobis ex delegatione nostra XI 58 s. 557
Causam quae vertitur inter coenobium de N et hospitale de N super facto aquaeductus V s. 146
Causam quae vertitur inter N mercatorem ex una parte et N ex altera super quadam pecuniae quantitate XI 54 s. 556
Citetis peremtorie ad diem martis post festum beati N, vel die proxima subsequenti non feriata XII s. 625 note 5
Citetis peremptorie ad diem talem N clericum, delaturum ostensurum et exhibiturum XII s. 630 note 8
Christus, pax nostra, utraque unum faciens, episcopalem gloriam ad hoc in ecclesia XIV 4 s. 857
Claret imperii celsitudo decoris et splendidis irradiata fulgoribus, dum ministris stipatur idoneis XIII s. 827
Coelestis altitudo consilii, alta et ineffabili providentia universa disponens, rerum vicissitudines XIII s. 810
Cognitioni causae quae vertitur inter abbatem N et praepositum N ad praesens interesse VIII s. 388. XIII s. 388
Cognitum facimus vestrae sanctitati, nobis licet multum renitentibus huic tam dilecto fratri ac filio nostro II s. 36
Collationem portionis cum praestimoniis scilicet super decimis casalium parrochianorum XI 51 s. 555
Collationem praestimonii scilicet decimas casalium et parrochianorum ecclesiae XI 52 s. 556

Comparentibus in judicio coram domino archiepiscopo N actore et N reo praedictis XII s. 669
Comparentibus in judicio coram domino archiepiscopo N de tali loco procuratore N actoris XII s. 651
Comparentibus in judicio coram domino archiepiscopo N et N procuratoribus XII s. 679
Comparentibus in judicio coram domino archiepiscopo N procuratore N actoris ex una parte XII s. 663
Complectens sibi ab olim romana mater ecclesia quadam quasi germana caritate Germaniam XIII s. 830
Conditor universae creaturae, deus, dum ineffabiles pietatis suae thesauros suis dispensat. XIII s. 828
Congratulationis amicae placiditas litteris vestris, quas nuper valde gratanter XIII s. 820
Conquesta est nobis dilecta filia N de tali loco, quod licet N de tali loco cum ea per verba XII s. 625
Conquestus est nobis, *vel* querimoniam magistri N canonici N recepimus continentem, quod N cognomine N burgensis N obligatus est sibi in quadam summa VIII s. 386. XIII s. 386
Consideratis tuae personae meritis, ac industria quam propter tua merita exigentia XI 69 s. 563
Considerato proinde tuae sinceritatis servitio, quod non sine laboribus et expensis nobis VII s. 55
Constitutis in judicio coram domino archiepiscopo N actore et N reo praedictis, et lecto XII s. 663
Constitutis in judicio coram domino archiepiscopo N actore et N reo praedictis in termino eis dato XII s. 678
Constitutis in judicio coram domino archiepiscopo N et N praedictis, et petito per ipsum XII s. 656
Constitutus in praesentia nostra dilectus filius N nobis sua assertione monstravit XII s. 624
Constitutus in praesentia nostra N, procurator abbatis et conventus monasterii N, procuratorio. XII s. 698
Controversia vertebatur inter N ex una parte et N ex altera parte coram tali judice XV s. 943
Controversiam quae vertitur inter N plebanum de N ex una parte et eiusdem ecclesiae capitulum ex alia super electione . . V s. 147
Convenit imperiali celsitudini, singulorum excessus diligentius intueri, et quae contra V s. 152
Coram reverendo archiepiscopo comparentibus in judicio N et N praedictis, idem dominus XII s. 678
Coram reverendo patre domino archiepiscopo comparentibus in judicio N actore et N reo , ... XII s. 668
Coram reverendo patre domino archiepiscopo comparuerunt in judicio N et N XII s. 655
Creator totius creaturae, deus et homo, ad introitum regni coelestis nos regenerans, et in XIII s. 807
Credimus, quod sine occasione aliqua veritati deberetis testimonium perhibere V s. 159
Crescentibus semper augmento fervidae caritatis igniculis, quos paterna praecordia XIII s. 819
Crescit diei malitia sua, et pericula temporis invalescunt, ita ut quos praedixit apostolus XIII s. 809
Cum a nobis auctoritate praedicta dicantur sententiae interdicti seu excommunicationis XII s. 644 note 2

Cum a quadam diffinitiva sententia, lata ut dicitur per venerabilem fratrem nostrum N in causa XII s. 627
Cum ad exsecutionem mandati vestri humiliter et devote procedens partes easdem coram me XI 108 s 589
Cum ad instantiam N latoris praesentium, qui de ipso conqueritur eo quod ut dicebat super N re XI 18 s. 540
Cum ad N ecclesiam de N nostrae dioecesis causa visitationis et correctionis nos contigerit accessisse XI 77 s. 568
Cum ad videndum deum deorum in Syon et adtingendum veri habitaculum Salomonis VII s. 327
Cum auctoritas regulae, quam professus es propria et spontanea voluntate, id praecipiat XIV 59 s. 876
Cum auctoritate nobis a domino papa commissa N de N coram nobis litteris nostris citari fecerimus XI 106 s. 588
Cum bruta animalia, pater verende, ex se natos ad quoddam tempus diligant anhang zu II s. 93 sp. 1
Cum clericorum provisio in se opus contineat pietatis, nos dignum ducentes aperire VII s. 302
Cum coepisti legere, descendit angelus pietatis qui te doceret scientiam tenebris VI s. 191
Cum cosia cosa, ch'el bono amigo sia meglo, chellore parente. VI s. 195
Cum de grege nobis commisso in extremo die judicii nos oporteat reddere rationem, expedit ut pro ecclesia . . . XI 96 s. 580
Cum de imperialis procedat benevolentiae largitate, universos regulares viros . VI s. 200
Cum dei et hominum mediator ad aliud non venerit nisi ad perhibendum testimonium V s. 160
Cum dominus papa commiserit nobis causam quae vertitur inter abbatem de N ex una parte VIII s. 387. XIII s. 387
Cum dominus papa ex solita benignitate omnibus vexillum sanctae crucis deferentibus XI 76 s. 567
Cum ecclesia praedicta vacet ad praesens, et expediat quod interim omnia bona XI 50 s. 555
Cum ex debito naturae filius ad reverentiam teneatur et obedientiam matri suae XI 97 s. 581
Cum ex officii nostri debito cunctis fidelium Christi profectibus utiliter intendere debeamus, earum tamen VII s. 343
Cum gratia dei, reverendissime magister et domine, in liberalibus artibus fecit vos III s. 83
Cum haec sit differentia inter corporalia et spiritualia construenda, ut corporalia XIV 28 s. 865
Cum jam de saeculo fugerim et conversationem reliquerim mundanorum, miror . V s. 160
Cum igitur hospitale nocte dieque recipiat infirmos debiles pauperes et egenos XI 32 s. 547
Cum igitur N ecclesia N loci nostrae dioecesis in honore dei et genitricis ipsius et N sancti de novo incipiat fabricari XI 35 s. 548
Cum igitur N, latrix praesentium, habeat quendam virum suum N nomine apud N XI 31 s. 546
Cum igitur N loco super fluvio qui taliter nuncupatur, ubi in hiemnali tempore XI 34 s. 548
Cum igitur variis et diversis negotiis impediti cognitioni et decisioni ipsius causae XI 107 s. 589
Cum imperatoria majestas, quae romanae monarchiam dignitatis ipso auctore VIII s. 379

Cum imperialem deceat majestatem, universorum jura conservare illaesa, nos qui VI s. 200
Cum imperialis dignitas omnium religionum genera sub umbra suae protectionis VI s. 200
Cum in causa nobis magistro N a sede apostolica delegata, quae inter N actorem XII s. 661
Cum in causa quae vertitur inter canonicos aretinos et abbatem sancte Flore super facto abbatiae V s. 146
Cum in cau saquae vertitur inter dominam N abbatissam de N et praepositum et capitulum ejus super quadam praebenda . VII s. 289
Cum in causa quae vertitur inter N actorem ex una parte et N reum super quadam re XII s. 668
Cum in causa quae vertitur inter N de N militem ex una et N ex altera parte super decimis villae in N VII s. 299. vgl. XIII s. 299
Cum in causa quae vertitur inter nobilem virum N nomine ex parte una et N ex altera XIII s. 299. vgl. VII s. 299
Cum in causa quae vertitur seu verti speratur inter N actorem ex parte una et N reum super ecclesia XII s. 626
Cum in causa quam N de N movet seu movere intendit N loci eiusdem super re auctoritate apostolica XII s. 667
Cum in causa quam N de tali loco movet seu movere intendit N loci ejusdem super ecclesia XII s. 647
Cum in causa quam N de tali loco movet seu movere intendit N super tali re coram nobis XII s. 661
Cum in lege veteri, in qua non minus praeceptum domini obligat quam votum hodie VII s. 337
Cum in N ecclesia quaedam ad praesens vacet praebenda per mortem bonae memoriae quondam archidiaconi XI 79 s. 569
Cum in N ecclesiis nostrae dioecesis visitationis et correctionis officium exerceremus XI 81 s. 570
Cum in solio regni sedeat imperialis majestas, potestate sibi coelitus attributa VI s. 195.
Cum inevitabili et necessaria causa in remotis partibus longam moram trahere XI 74 s. 566
Cum inter dilectos fideles nostros Guidonem Guerram et Aldebrandinum comites palatinos V s. 118 note 1
Cum inter episcopum N ex una parte et ejusdem ecclesiae praepositum et capitulum ex alia de quibusdam praediis et . . V s. 148
Cum inter gradus felicissimae ascensionis, per quos ordinata caritate ad aureum declinatorium . VII s. 266. vgl. VIII und XIII s. 266
Cum inter N actorem ex una parte et N reum super tali re ex altera coram nobis XII s. 659
Cum inter nos ad invicem super divisionibus bonorum nostrorum omnium, scilicet decimis. XI 89 s. 576
Cum inter reges orbis et principes affinitatis interdum et amicitiae foedera contrahuntur XIII s. 832
Cum intra sanctam ecclesiam quam plures hodie per gradus felicissimae ascensionis XIII s. 266. vgl. VII und VIII s. 266
Cum lege necessitas non ligetur, non est inconveniens nec indignum, si necessitatis praetextu VII s. 294
Cum magnifica et pia gesta catholicorum regum et principum orbis terrae ante oculos mentis nostrae reducimus . . . XIII s. 807
Cum N ad instantiam latoris praesentium, qui de ipso conqueritur eo quod ut dicebat super N re injuriatur XI 18 s. 540

Cum N coram nobis N a Martino peteret c marcas N monetae ex causa mutui XI 23 s. 542
Cum N de N, lator praesentium, coram nobis N uxorem suam de adulterio accusasset XI 12 s. 537
Cum N de N quandam appellationem interposuerit a venerabili viro domino XII s. 691
Cum N de tali loco legitime ac peremtorie citari fecerimus, ut responsurus N de tali loco XII s. 638
Cum N ecclesia vacet ad praesens, et expediat quod interim omnia bona et ornamenta XI 50 s. 555
Cum N ecclesia vacet propter mortem bonae memoriae rectoris quondam ecclesiae XI 46 s. 553
Cum N et N latores praesentium ad petendas colligendas et recipiendas eleemosynas XI 33 s. 547
Cum N et N mulieres coram nobis N Martinum sibi peterent in virum adjudicari XI 13. s. 537
Cum N et N uxor sua, latores praesentium, divino illuminati spiritu, fugatis tenebrarum erroribus XI 36 s. 549
Cum N lator praesentium coram nobis N etc. uxorem suam de adulterio accusasset, lite coram nobis XI 12 s. 537
Cum N latrix praesentium habeat quendam virum N nomine apud N in terra Saracenorum XI 31 s. 546
Cum N mulier, latrix praesentium, coram nobis N Martinum peteret sibi adjudicari XI 14 s. 538
Cum N mulier, latrix praesentium, coram nobis N peteret separari a viro suo XI 15 und 16. s. 538 und 539
Cum nos dictum clericum tunc temporis in scientia moribus vita et conversatione examinaverimus XI 95 s. 580
Cum nos intendamus, die N proximo venturo synodum apud N locum dante domino celebrare XI 39 s. 550
Cum nos monitione praemissa praetorem et alvaciles N castri excommunicaverimus XI 64 s. 560
Cum nuper venerabilis pater episcopus N contra N de tali loco super eo quod ipsum N in visitatione XII s. 658
Cum occasione cujusdam causae quae coram nobis inter ipsum ex una parte et N ex altera vertitur per nos excommunicatus XI 20 s. 541
Cum omnibus una mortalibus sit perfectio et moriendi conditio, ut nec natalis inceptio anhang zu III s. 94
Cum omnium via et morum exemplar nos terrae salem et mundi lucem esse asserat anhang zu III s. 91
Cum praefatus abbas contra nobilem supradictum intenderet actionem super eo quod advocatiam . VII s. 292. VIII s. 292. XIII s. 292
Cum romanae monarchiam dignitatis ipso auctore per quem reges regnant et principes VII s. 269. XIII s. 822
Cum romani regni felix prosperitas et regentis imperium romani regni magnifici prospera XIII s. 830
Cum secundum sanctiones canonum ultimae voluntates in testamentis, maxime in testamentis VII s. 330
Cum sit justum et rationabile, et etiam in sacris canonibus dicatur, quod malefactores XI 24 s. 543
Cum super fluvio qui taliter nuncupatur, ubi in hiemnali tempore propter inundationes XI 34 s. 548
Cum super quibusdam possessionibus inter N et N controversia verteretur, de communi V s. 127

Cum tales, abbas et fratres religionis talis, ad aedificationem talis operis in tali loco XIV s. 913
Cum talis ab interlocutoria — *vel* diffinitiva — sententia a nobis lata tali die XIV s. 922
Cum temporis mobilitas omnia secum temporalia praecipitet . X s. 507
Cum tua societas amoris vinculo mihi conjungatur, quod aperte. III s. 80
Cum tuae me sollicitudinis instantia regno coelorum violentiam illaturum, utpote quod VII s. 331
Cum universorum jura ex injuncto nobis a deo officio roborare munimentis VI s. 199
Cum venerabiles patres N archiepiscopus et N episcopus auctoritate apostolica nobis rite contulerint episcopatum, ne quid a nobis vel ab aliis VII s. 297. VIII s. 297. XIII s. 297
Cum vestrae immensitatis prudentiae et divitiarum gloriae meae parvitatis inscitiam et paupertatis miseriam libuit asciscere . III s. 72
Cunctos litteratoriae professionis doctores qui pretio nummario scolares conducunt V s. 153
Cunctos populos, quos nostrae clementiae regit imperium, tali volumus edicto teneri III s. 77
Cupientibus disciplinis scholasticis informari libenter gratiam impertimur, ut per eam XI 112 s. 590

D.

Da la vostra bontade seguramente adomando aytorio et consegio per me et per le amixe VI s. 191
De amicitiae vestrae sinceritate plurimum confidentes vos confidentius et securius V s. 166
De misericordis caritatis igniculo dudum calescentia pietatis paternae praecordia XIII s. 816
De nostri beneplacito genitoris et consilio amicorum procedit, quod in pascha roseo V s. 162
De sano et saniori consilio non procedit, quod ad torneamentum debeatis in Flandriam V s. 162
De secreto patris in publicum egressus ad servos rex filius ad ima descendit, ut subditis VII s. 341
De tua quiete statuque pacifico crebra meditatione revera solliciti, tanto amplius circa XIII s. 826
Decet imperatoriam clementiam servorum dei aequis petitionibus acquiescere, et iusta deoque placita II s. 39
Decet omnes quos ad pontificalis regiminis curam divina gratia voluit sublimare a sanctis justisque II s. 37
Decet quemque clericorum honeste vivere, religione uti, et litteris assuescere III s. 73
Dei virtus et dei sapientia, Jesus Christus, cuius ineffabili subiecta sunt omnia majestati, a fundationis XIII s. 810
Delectabiliter introivit in mentis nostrae secretarium lecta et plenius intellecta tuarum XIII s. 816
Descendens e coelo dei filius in hunc mundum, et in carne assumta cum hominibus XIV 74 s. 882
Desiderantes ex intimis nostris te una cum fratre tuo in fraternae caritatis ut decet XIII s. 820

Desiderata petentes tunc hilariter a magnificentia vestra et proficue non dubito exaudiri VII s. 338
Deus, creator omnium, pius sator et amator hominum, qui (quia) neminem vult perire, cunctos ut salvi fiant XIII s. 808
Deus mundi dispositor, qui disposuit omnia in numero pondere et mensura, sic in electis XIV 8 s. 858
Die tali reverendus pater N mandavit N, nuntio suo jurato, quod ad domum XII s. 632
Digne illos praerogativa favoris amplectimur, qui per merita virtuosis operibus se nobis XIII s. 821
Dignum iudicat nostra serenitas et decernit (decrevit) quod sicut personarum est XIII s. 818
Dilecti filii N rectoris ecclesie de N querelam audivimus, continentem quod cum ipse dictam ecclesiam XII s. 621
Dilecti in Christo filii N N N secundum quod a nobis (iidem) per apostolicas litteras acceperant in mandatis in causa quae super jure patronatus VII s. 294 und 295. VIII s. 294 und 295. XIII ebenda.
Dilecti nostri, praepositus et capitulum N, conquesti sunt nobis, quod N dapifer eos decima VIII s. 385. XIII s. 385
Dilectionem, quam erga vos — pater — habeo, lingua dicere et stilo scribere nequeo III s. 85
Dilectus filius N de tali loco in nostra praesentia constitutus proposuit, quod — cum N de tali loco eidem N decem marcas XII s. 625
Dilectus N, lator praesentium, occulto dei judicio morbo leprae percussus, nobis supplicavit XII s. 705
Discretioni tuae praesentium tenore committimus et mandamus, quatenus N de tali loco ex parte nostra XII s. 628
Discretioni tuae praesentium tenore committimus, et sub poena excommunicationis districte praecipiendo mandamus, quatenus N de tali loco — quem per praesentes absolvimus XII s. 642
Discretioni vestrae fratrem N conversum nostrum cum litteris credentiae destinamus XIII s. 779
Discretioni vestrae praesentium tenore committimus, et districte praecipiendo mandamus, quatenus N de tali loco per vos vel alium ex parte nostra XII s. 629
Discretioni vestrae praesentium tenore committimus, et districte praecipiendo mandamus, quatenus N de tali loco — quem per praesentes ob contumaciam XII s. 639
Discretioni vestrae praesentium tenore committimus et mandamus, quatenus N de tali loco, quem ad instantiam N ob contumaciam excommunicavimus , ... XII s. 643
Discretioni vestrae praesentium tenore innotescat, nos a sanctissimo patre domino nostro XII s. 666
Discretum et industrium virum .. ambassatorem vestrum, ad majestatis nostrae XIII s. 819
Divinae legis est sanctio et humanae, filiorum filios non posse ad ordines procedere nisi s. 100 note 3
Divinae majestatis providentia, cuius nutu reguntur omnia et subsistunt, praesentialiter XIII s. 829
Divinae sapientiae inscrutabilis altitudo, quae sacrosanctam romanam ecclesiam in huius mundi XIII s. 809
Divini cultus nominis, qui vestro viget ordine, quae non solum indigentibus verum etiam XIII s. 827

Divinum potius existeret quam humanum, si homo de corrupta materia non peccaret anhang zu XI s. 592 b
Dolemus non immerito quam plurimum et turbamur. intelleximus enim, quod quidam laici, quibus falso modo XI 93 s. 578
Dudum inter N actorem ex parte una et N de tali loco ex altera super tali ecclesia XII s. 657
Dudum inter N actorem ex parte una et N reum clericos ex altera super canonicatu XII s. 682
Dudum inter N de N ex una parte et N loci ejusdem super quibusdam decimis XII s. 687
Dudum sanctissimi patris nostri domini N papae litteras recepimus in hac forma XII s. 710
Dum ad preces venerabilis fratris nostri N episcopi confirmaverimus sententiam interdicti VII s. 345
Dum conscientiae nostrae volumina revolvimus, dum subjectas imperio civitates XIII s. 824
Dum in nostrae sublimitatis exordio quaelibet ecclesia in romano imperio constituta XIII s. 817
Dum post sedatos undique turbines, quos dudum in regno Siciliae temporis XIII s. 813
Dum romanae monarchiam dignitatis ipso auctore per quem reges regnant et principes VII s. 269. XIII s. 269
Dum romani regni felix prosperitas, et regentis imperium XIII s. 830
Duplex tibi suggerere non ambigimus incentivum, quod nobis et romano imperio adeo XIII s. 824

E.

Ecce appropinquat terminus solvendi pecuniam quam mutuo recepistis. unde vos duxi V s. 167
Ecce (venit) deus sempiternus et dominus, qui fundavit terminos orbis terrae VII s. 318. VIII s. 318. vgl. XIII s. 317
Ecclesia nostra pastore proprio destituta, in unum convenientes de successore XIV 61 s. 876
Ego N, Bononiensium potestas, et eius consiliarii, considerantes religionis fervorem V s. 124
Ego N, civis de N, gravi aegritudine detentus, sanae mentis, et alia omnia habens XIII s. 765
Ego N, civis de N, infirmitate corporis deprehensus, publice recognosco, quod compos mentis XIII s. 768
Ego N confiteor et in veritate recognosco tibi N socero meo, habuisse plenarie XV s. 945
Ego N confiteor et in veritate recognosco vobis domino N comiti tali, me et antecessores XV s. 940
Ego N confiteor, me recepisse a te N ex causa mutui centum marcas lubicenses XV s. 944
Ego N, constitutus in patria potestate, lege interdicente me testamentum facere XV s. 938
Ego N de tali loco clericus, sentiens me gravatum ab interlocutoria a vobis XIV s. 921
Ego N, dei gratia praepositus talis ecclesiae, totumque ejusdem ecclesiae capitulum, sentientes nos VIII s. 297
Ego N ex causa permutationis do et trado tibi N et tuis in perpetuum vineam XV s. 943

Ego N libellum facere disponens causa mortis, donare cupio omnia bona mea XV s. 938
Ego N mera et gratuita — *vel* spontanea — voluntate mea remitto tibi N et tuis . XV s. 946
Ego N mera et spontanea voluntate mea et libertate pro anima mea et redemtione XV s. 940
Ego N mera et spontanea voluntate pure et sine omni conditione simplici donatione XV s. 939
Ego N, recipiens compromissionem N et N de controversia quae inter eos vertebatur V s. 127
Ego N, sentiens me gravatum a sententia vestra, domine N episcope, quam tulistis IX s. 460
Ego N, talis ecclesiae sacerdos N dioecesis, sanctitati vestrae significo, quod — cum talis sacerdos X s. 511
Ego N testamentum quod feci — *vel* faciam — et omnia quae in ipso continentur XV s. 938
Ego N vendo et venditionis titulo trado tibi N et tuis in perpetuum successoribus XV s. 941
Ego N vendo et venditionis titulo trado tibi N et tuis in perpetuum vineam . XV s. 941
Ego N voluntate et assensu domini N, salvo dominio et jure ipsius, vendo . XV s. 942
Egressus a facie domini satan ad fortia manum mittit, et maledictionis suae participes VII s. 322. VIII s. 322. XIII s. 322
Ejus liberalitas debet praecipue commendari, qui praeveniens instantiam petentis IX s. 465
Elapso jam unius anni spatio vestra mihi sanctitas causam audiendam commisit V s. 147
Eleemosyna viri quasi sacculus est cum eo, et quasi pupilla oculi omnem ejus gratiam conservabit VII s. 311
Elevatis in coelum manibus redemtori nostro dei filio Jesu Christo laeti laudes exsolvimus XIII s. 833
Eloquens scientia, qua vigetis, aliquando ponens vos extra terminos caritatis XIII s. 834
Em (en) per quello che tu e homo digno de multo honore, et semper fusti . VI s. 194
Episcopalis dignitas tantae praeeminentiae dinoscitur, ut super alios intendens XIV 64 s. 878
Error incorrigibilis, malitia desperata, et inflexibilis ad emendam iniquitas C et H quondam ecclesiae nostrae ministerialium XIII s. 831
Et cum ad benefaciendum omnibus simus debitores, potius tamen illis tenemur VIII s. 384
Et cum nos dictum clericum tunc temporis in scientia moribus vita et conversatione examinaverimus XI 95 s. 580
Et licet alias praedictum instrumentum fecerim, ipsumque creditori tradiderim XII s. 700
Etsi ad benefaciendum omnibus simus debitores, potius tamen illis tenemur VIII s. 384
Etsi ad fideles quoslibet munificentiam nostram porrigimus gratiosam, ad illos praecipue XIII s. 788 note 2 und s. 827
Etsi ad omnes imperii fideles romani nostrae munificentiae dexteram debeamus extendere XIII s. 828
Etsi causarum varietas, quae processibus nostris improvise circumfluunt, et nationum pluralitas XIII s. 788 note 3 und s. 828

Etsi de regalis procedat benivolentiae largitate, universos regularis observantiae professores XIII s. 823
Etsi ex recessu sanctae recordationis venerabilis in Christo fratris N archiepiscopi super vos manus domini sit specialiter aggravata, utpote VII s. 282. vgl. VIII und XIII s. 282
Etsi generali, qua cunctos fideles nostros pura mentis affectione complectimur, vos affectuose XIII s. 813
Etsi generaliter omnium imperii fidelium ex susceptae dignitatis regimine curam et XIII s. 819
Etsi numinis divini dispositio inter cultores agri sui nos disposuerit licet immeritos XIII s. 828
Etsi sincera circa vos et ecclesiam vestram fuerit et semper esse debeat intentio cordis nostri, tum ratione VII s. 284
Ex defectu conditionis humanae, quae nihil perfecte potest asserere sive scire VII s. 328
Ex horto militantis ecclesiae hortulano praesigni translato ad coelicas mansiones, felicis videlicet. XIII s. 817
Ex injuncto nobis administrationis officio ad fidelium et subditorum suorum commoditates augendas VII s. 343
Ex injuncto nobis episcopatus officio ipsarum ecclesiarum profectui tanta nos condecet IV s. 113
Ex nimiae devotionis integritate, qua totaliter cor meum involvitur, et instanter ad ea XII s. 711
Ex parte rectoris et clericorum N ecclesiae nobis conquerendo exstitit intimatum XI 87 s. 574
Ex parte venerabilis fratris N episcopi fuit propositum coram nobis, quod N et N illustres principes VII s. 275. VIII s. 275. XIII s. 275
Ex quo divinae clementiae altitudo vos tam pretiosam et nobilem columnam ecclesiae militantis XIII s. 215
Ex quo placuit regi regum altissimo palmo omnia complectenti, cujus judicia XIII s. 126
Ex quo tuae dilectionis litterae meas ad aures venere, utriusque hominis gaudium III s. 82
Ex quo tuae fraternitatis notitiam et societatis dilectionem habui, totis animi III s. 79
Ex quo vestrae fraternitatis litteras saepe legendo replicavi, meum extemplo animum exhilaravi III s. 70
Ex relatione dilecti filii in Christo N presbyteri ecclesiae vestrae canonici accepimus, quia post discessum bonae memoriae N decani ecclesiae VII s. 281. VIII s. 281. XIII s. 281
Ex sincerae dilectionis constantia et fidelitate processisse dinoscimus illam mentis XIII s. 829
Exaltator humilium, deus, vota nostra ab excelso prospiciens, desideratum immo vix XIII s. 825
Exemplum suarum pastoribus ovium perseverantiae praebens et exhibens, pastor bonus XIV 24 s. 864
Exhibita nobis rectoris de N petitio continebat, quod—cum N laicus, parrochianus suus, subitaneae mortis XI 85 s. 573
Exhibitorem praesentium, in cujus ore verba nostra secreta posuimus, vestrae VIII s. 398
Exhibitorem praesentium N dilectioni vestrae fideliter recommendo, rogans vos anhang I zu VIII s. 399
Exigente piae devotionis affectu, quem ad ordinem nostrum percepimus vos habere XIV 69 s. 880

Exigit ordo juris positivi, et lex dictat nihilominus naturalis, ut quicunque XIV 65 s. 878
Exiit de corde patris filius in hunc mundum, semen suum in agro ecclesiae seminare XIV 10 s. 859
Existens in mari hujus mundi Petri navicula contrariis interdum ventis (ex)pellitur XIII s. 811
Exortae discordiae odiosa turbatio, quae in finibus vestris seminaria suscipit simultatum XIII s. 825
Exorta dudum inter N actorem ex una parte et N reum ex altera super quibusdam decimis materia XII s. 685
Experte (aperte) praeclaruit fidei tuae stenuitas, qua romanum imperium incessanter amplecteris XIII s. 824
Experti experimento multiplici et quasi oculata fide veraciter intuentes, quod guerrarum VII s. 334
Exposcit inter alia debitum officii pastoralis, ut ea quae ad sacrae religionis fomentum XIV s. 910
Exposuit nobis dilectus filius N in nostra praesentia constitutus, quod ipse N de tali loco XII s. 624
Exspectatus a nobis jam dudum in laboribus et aerumnis desiderandissimus celsitudinis vestrae reditus VII s. 342
Exsurgit adversum vos terra clamoribus, et ad aures regiae celsitudinis pauperum gemitus XIII s. 823

F.

Fatigatus est auditus noster clamoribus, filii nostri Chunradi regis insolencias in publicum XIII s. 814
Felicium prosperitas continuata successuum, victoriosi processus nostri tripudium XIII s. 816
Filium enutrivi et exaltavi. ipse autem sprevit me . . . VII s. 336
Filius dei deus, qui et filius hominis, homo deus in diversorio nascitur, et . VII s. 312
Firmamenti pulchritudine et decore, diversitate siderum et speciositate fulgida superorum XIII s. 816
Florentem vestrae profunditatis scientiam et mellifluae doctrinae facundiam Henricus francigena s. 68
Florida ordinis vestri et commemorabilis rectitudo, quae nostris ubilibet supportandis XIII s. 818
Fluctivagi jam dudum status imperii gravem lapsum et miserabiles populi christiani XIII s. 819
Foecunda nobis indicata tua devotio serenitati nostrae dignum facere te praebuit XIII s. 819
Forte mente ne dolemo de le vostre adversitade, lo bene et altro quando VI s. 192
Fratrem N talem, exhibitorem praesentium, monachum domus nostrae, quem ad domum talem XIV 85 s. 888
Fratrem talem, quem ad praesens in domo nostra commode non possumus retinere XIV 86 s. 888
Fundans Christus suam ecclesiam supra petram, Petrum ipsum beatissimum vicarium suum statuens XIV 2 s. 855
Fundata domus domini super immobile firmamentum, super quod secundum apostolum XIII s. 812
Funiculi triplicis adunata conjunctio juxta sapientiae elogium XIII s. 827
Furiosam superbiam et superbam furiam Lucanorum, qua succensi frequentes se contra XIII s. 813

G.

Gaudemus plurimum et laetamur, quod summus pontifex causam quae inter nos V s. 158
Geminare videmur in nobis augmenta congaudio pulchrioris, si festivos et XIII s. 814
Generali, qua cunctos amplectimur fidei participatione christicolas, sed speciali, qua vestram XIII s. 812
Gloria sanguinis generosi et innata vobis pietas a patribus vestris, veneranda augusta VII s. 332
Gloriamur de vobis in domino, quod paterno nostro affectui quem ad vos semper habuimus VII s. 284
Glorificetur nomen altissimi, gloria sua disponens omnia, cuius incomprehensibilia sunt judicia XI 75 s. 566
Gloriosus deus in sanctis suis, in ipsorum glorificatione gaudens, in veneratione XII s. 701
Gloriosus epistolae vestrae tenor multiplici nos fecit gloria reflorere . V s. 162
Grande matri provenit gaudium ex filii bonitate; vixque aliquid est quod ita parentes laetificet XIII s. 807
Grande multiplicant gaudium in filii devoti praecordiis crebra pietatis paternae levamina XIII s. 823
Grandem cordi nostro materiam exsultationis induxit, quod quiescente jam intumescentiae XIII s. 824
Gratae valde culmini nostro tuae litterae pervenerunt, in quibus XIII s. 816
Gravem querelam clericorum portianoriorum N ecclesiae accepimus, continentem quod rector XI 62 s. 559

H.

Hactenus se grati temporis aptitudo non obtulit, meae devotionis obsequia vestro beneplacito XIII s. 832
Haec est copia cujusdam procuratorii exhibiti in judicio per infrascriptum procuratorem XII s. 699
Harum auctoritate litterarum qua fungimur in hac parte dictum clericum in scientia moribus vita XI 94 s. 579
Hinc est, quod nos qui affectu speciali et praecipua te amplectimur caritate VII s. 306. VIII s. 306. XIII s. 306
His qui dant scientiae operam, ut clericali ordine domino famulentur XI 111 s. 590
Hoc miravegla, se l'uno homo no vole seccurrere al altro in la necessitade VI s. 194
Hoc verbo quod locutus est dominus per prophetam: ecce ego ipse requiram oves meas VII s. 322
Horrendae persecutionis immanitas, quam tu et alii nostri principes et fideles pro purae fidei XIII s. 823
Hujus igitur auctoritate mandati vobis mandamus . . XVIII s. 1006
Humanae conditionis dignitas, suae primitivae originis non immemor, qua omnes ab initio XIII s. 832

I. J.

Jam biennium est elapsum quod per obsidionem Damiatae soldanus Babyloniae V s. 173

Ibi debemus misericordiam collocare, ubi per rationem misericordiam confidimus invenire s. 100 note 1
Igitur de sapientum curiae nostrae consilio nobis Capuanis, fidelibus nostris IX s. 457
Illa, beatissime pater, de admirabili vestra creatione praecordiis nostris XIII s. 822
Illustris et nobilissimus vir N de N nostrae civitatis civis quosdam convenit V s. 170
Immensae serenitatis amoenitas apostolicae tubae flatu jam undique cunctis fidei XIII s. 820
Imperatoriae dignitatis diademate ac dextera fortitudinis manus sceptrigerae . XIII s. 816
Imperialis thronus extollitur, et augustalis honoris titulus decoratur, cum ad loca XIII s. 828
Imputabitur negligentiae somnolenti pastoris, si lupina lacerantur oviculae feritate X s. 504
In causa matrimoniali quae coram nobis inter N virum ex una parte et N mulierem XI 57 s. 557
In causa matrimoniali quae inter N virum ex una parte et N mulierem ex altera coram nobis XI 17 s. 539
In causa quae vertitur inter dominam N abbatissam de N et praepositum et capitulum ejus super quadam praebenda et vinea VII s. 289
In causa quae vertitur inter dominum N praepositum ex una et capitulum N ex altera, dictus praepositus in N . . . VII s. 290
In causa quae vertitur inter N plebanum de N et N plebanum de N plebanus de tali loco dictum plebanum de N qui pro actore VII s. 288
In causa quae vertitur inter plebanum de N et N et fratrem ejus, ejusdem ecclesiae patronos, super uno manso VII s. 289
In causa quae vertitur inter plebanum de N ex una et N et fratem ejus, ejusdem ecclesiae patronos, ex altera VII s. 290. VIII s. 290. XIII s. 290
In domo domini Martha sollicite ministrando turbatur, et Maria XIII s. 809
In excellenti specula regiae majestatis ordinatione divina feliciter constituti, ad prospiciendum XIII s. 827
In piis paternae vigilantiae praecordiis erga nos frequenter accensa non potuit delitescere XIII s. 820
In praecelsae dignitatis honore, quo nos praetulit exaltator humilium, quasi onus XIII s. 817
In praesentia mei notarii etc. dominus N de tali loco confessus fuit et cognovit, se mutuo habuisse XII s. 599
In tali loco constituti ad praesens praesentialiter, ac visitationis officio inibi jam vacantes XIV 33 s. 867
In urbe Roma non longe a liminibus sancti Petri apostolorum principis felicis et clarae memoriae Innocentius papa . . VII s. 311
In vestris actibus illius providentiae studium servare vos convenit, ut videlicet per justitiae XIII s. 807
In vinea domini Sabaoth cultores licet immeriti positi et custodes, debemus vos divinis allicere XIII s. 808
In vinea domini Sabaoth, luna in sanguinem versa priscis temporibus vigilare pastores et super XIII s. 833
In zelo fervidae caritatis, qua universos et singulos sacri imperii principes velut membra XIII s. 827
Incentivi amoris affectio, qua naturaliter seminariae dulcedinis propagine sumus divino XIII s. 829
Inde asscribi cupientibus militae clericali libenter facimus de bonis ecclesiasticis provideri XI 110 s. 590

Inde personarum attendimus merita, cum aliquibus gratiam elargimur XI 109 s. 589
Indignatio, quam concepit indigne adversus salzburgensem ecclesiam dominus rex Bohemiae XIII s. 831
Infinitae misericordiae dominus tribulatam jam diutius civitatem et dioecesim N XIII s. 825
Infra scriptae sunt attestationes dictorum testium N et N contra N XII s. 673
Ingratitudinis vitium tunc ut credimus deprehenditur in ingratis, cum non solum XIV 50 s. 873
Inimicus convincitur veritatis, tam is qui veritatem occultat, quam is qui scienter IX s. 459
Innotescat vestrae paternitatis auribus, me divina misericordia Bononiae sanum III s. 81
Innovatur quasi jugiter ecclesiae sanctae dolor, nec ei conceditur ad tempus modicum respirare XIII s. 809
Insigne speculum regni Germaniae, nobilis illa leodiensis ecclesia, quae in oculis nostris XIII s. 826
Instantium negotiorum dei votiva promotio, ut votis fidelium in sui efficacia et acceleratione occurrat XIII s. 806
Insuper volens dictum procuratorem relevari ab onere satisdandi, promisit mihi XII s. 612
Insuper volens dictum suum procuratorem et substitutum vel substitutos ab eo relevare XII s. 611
Insuper volentes dictos procuratores nostros et quemlibet eorum XII s. 618
Intelleximus, quod vos corpus N parrochiani vestri jam defuncti recusatis tradere XII s. 644 note 2
Inter alia devotionis insignia, quibus erga progenitores nostros et nos hactenus probabiliter XIII s. 813
Inter alia quae vestrae dignitatis supereminens celsitudo devotioni nostrae larga sua VII s. 336
Inter cetera (quaelibet) augustalium titulorum insignia nobis attributa divinitus, inter XIII s. 826
Inter cetera, quorum cura nos angit, illa praecipue meditatio occupat mentem nostram XIII s. 815
Inter cetera, quorum nos cura pervigil sollicitat, quorum nos utique curiosa sollicitudo XIII s. 822
Inter cetera, quorum nos pervigil cura sollicitat, quorum desiderabilis exspectatio mentem XIII s. 822
Inter cetera tuae nobilitatis atque virtutis facta egregia unum de te III s. 78
Inter curas multiplices et immensas, quibus assidue angimur et distrahimur super vires, propensior XIII s. 806
Inter N et N quaedam causa vertitur, quae non potest absque vestro patrocinio terminari V s. 172
Inter praecipua caritatis opera, licet omne quod ex ejus fonte procedit purum sit pariter et sincerum VII s. 284
Inter terrenas opes, quas mortalis oculus concupiscit, quasi cariora desiderat aurum XIII s. 810
Intimandum fore credimus apostolicae sanctitati, quis eventus finierit litem illam quam quondam XIII s. 815
Intimat sanctitati vestrae N archidiaconus, quod — cum bononiensis episcopus a felicis memoriae Coelestino receperit in mandatis V s. 151
Intuentes quod torneamenta in quibus milites ad solam ostentationem V s. 152
Jubemus, ut filio quondam regis Tancredi et Margarito ammiralio maris oculi evellantur V s. 155

Juste pater et domine, post varios laborum circuitus, post diversos exitus viarum VII s. 331
Justis petentium desideriis facilem nos decet praebere consensum, et vota anhang I zu VIII s. 399 und 400
Juxta vestrarum precum tenorem, quas loco suscepimus mandatorum, pro vobis V s. 166

L.

Laboriosus fructus in studio non solum studenti parit honorem, sed studentis amicos X s. 487 note 2
Laetentur coeli, et terra in voce festivae jocunditatis exsultet. assint catholicae fidei XIII s. 825
Laetetur et gratuletur totis visceribus laetibunda et laudans invicta Germania XIII s. 817
Largitatis est gratia, signum dilectionis, alios exhortari quorum opitulamine X s. 487 note 1
Lator praesentium nomine N effectum per vocem nititur imitari, quoniam oris V s. 164
Lator praesentium nomine N ex re nomen habere videtur V s. 164
Lator praesentium nomine N omnes coecos superat in videndo V s. 164
Latorem praesentium N, qui violam scit tangere in dulcore, ad vos duximus V s. 163
Latorem sive latricem praesentium N joculatricem sive joculatorem, qui vel quae V s. 164
Laudabile est scripturae testimonium, quae oblivionis redimit detrimentum, emergentem s. 100 note 2
Laudabilis et gloriosus in aeterna saecula dei filius benedictus et benedicens omnibus XIII s. 825
Lege naturae et jure paterno cogitur quisque ex se natum diligere, ac a brutis III s. 73
Legis lator noster, beatissimus Benedictus, volens abbatis officium provide et salubriter exerceri XIV 52 s. 874
Lex etiam naturalis, carissime, nos docet debere aliis facere quod nobis fieri volumus III s. 87
Libenter taceremus quod dicimus, si possemus. libenter aboleremus quod scribitur XII s. 623
Licet ad instar humani corporis diversa membra ordinis universi tanquam XIV 31 s. 867
Licet alias pro tali vobis direxerimus primarias preces nostras, ut ipsi secundum antiquam XIII s. 817
Licet amicus ex eo quod sit custos animi nuncupetur, quia tamen sic est amicitia XIV 45 s. 872
Licet collegium ordinis universi unum corpus mysticum efficiat nostri capitis XIV 36 s. 868
Licet de sublimatione seu creatione vestra toto mentis affectu ob spem defensionis speratae XIII s. 829
Licet et terrarum longa intervalla, amicorum amicissime, nostra corpora non mentes Henricus francigena s. 90
Licet ex decessu sanctae recordationis venerabilis in Christo fratris N archiepiscopi super vos manus domini sit specialiter aggravata, utpote VIII s. 282. XIII s. 282. vgl. VII s. 282
Licet ille incomprehensibilis et immensus, cui anima fidelis hospitium, cui mens pia est templum VII s. 310

Licet in latitudine libertatis naturaliter conditio humana gaudeat, quoniam tamen XIII s. 826
Licet in perfectionis semita humanae fragilitatis conditio vix adeo gressum figat, quin extra VII s. 331
Licet insignia, clarissime juvenum, per morum honestatem evidenter appareant III s. 79
Licet is, de cujus munere venit ut sibi a fidelibus (suis) digne et laudabiliter serviatur XIII s. 756. XIV s. 912
Licet lenones et rofiani sint ipso iure infames, adhuc tamen V s. 154
Licet longa terrarum spatia nostra sequestrent corpora, vetus tamen et fervens anhang zu III s. 90
Licet mihi semper contrarius exstiteris et rebellis, non tamen nocere tibi volo VI s. 195
Licet non sim potens pro omnibus respondere quae vestra gratia mihi fecit . VI s. 195
Licet ordinem nostrum pater coelestis, verus agricola, in agro suae ecclesiae plantavit vineam. XIV 29 s. 865
Licet ordo noster de benignitate sedis apostolicae in tanta talique libertate XIV 60 s. 876
Licet portae dignitatum et curae pastorális dignitas patere nequaquam debeant XIV 62 s. 877
Licet quibusdam monachis et aliis religiosis a sede apostolica sit indultum, ne postquam aliquis professus VII s. 336
Licet ratione paternitatis filiae nostrae, domui tali, visitationis officium annuum XIV 35 s. 868
Licet rex summus ad coeleste suum convivium multos vocarit, multique vocati XIV 38 s. 869
Licet sapientia dei patris evangelizando praeconizet ecclesiae filiis universis XIV 5 s. 857
Licet secundum apostolum gloria nostra sit testimonium conscientiae nostrae, quia tamen VII s. 325
Licet secundum apostolum simus omnes in domino corpus unum, et respectu habito VII s. 329
Litteras domini papae recepimus in hac forma, oder in hunc modum . . . VII s. 278. VIII s. 278. XI 103 s. 586. XIII s. 278
Litteras domini papae recepimus in haec verba . . . XVIII s. 1003
Litteras domini papae specialis gratiae recepimus in hac forma . VII s. 306
Litteras et mandatum sedis apostolicae recepimus in hac forma XII s. 305
Litteras excellentiae tuae ea qua decuit benignitate suscepimus. quibus libenter auditis XIII s. 812
Litteras nostri sigilli munimine roboratas vestrae duximus amicitiae destinandas V s. 163
Litteras sanctissimi patris domini N pro te recepimus sub hac forma . XII s. 701
Litteras sanctissimi patris domini N sacrosanctae romanae ecclesie summi pontificis, non vitiatas, non cancellatas . XI 102 s. 586
Litteras tuas recepimus, continentes quod — cum tu quadam instanti et urgente necessitate XI 41 s. 551
Litteras vestras, carissime, amicabiliter suscepi, et acceptas gratanter perlegi III s. 83
Litteras vestras, quas nostro misistis culmini, consuetae benignitatis alacritate suscepimus XIII s. 822

Litteras vestras, quas regio culmini direxistis, affectione benigna suscepimus. (et) vestrae devotionis XIII s. 824
Lucis aeternae lumine destitutus lucifer, caduca superbia procurante, coelo XIII s. 806
Lugubris exsurgente mortis aculeo non sine fletu seriem moestae consolationis aggredimur XIII s. 833
Lumen illuminans, lux vera, suae lucis radio purificans omnem hominem venientem VII s. 315
Lustratis per mundi climata pluribus regionibus, et peragratis per circuitum linguis et XIII s. 832
Luxit hactenus, et elanguit terra. confusus erat Libanus, et sordebat. sed ecclesiae XIII s. 830

M.

Magnam nobis laetitiam gloriae vestrae ingessit epistola, quae aeternae vitae . III s. 76
Magnis et crebris insignita prodigiis christianae fidei rectitudo jam novo novi sancti XIII s. 809
Magnitudinis vestrae apices nobis novissime per harum latorem praesentatos, dulcedinis XIII s. 831
Majestatem vestram duximus litteris praesentibus consulendam, quid de filio quondam regis Tancredi V s. 155
Mandamus vobis, quatenus sicitastis ad diem veneris post octavas trinitatis N anglicum X s. 509
Mandatum domini papae recepimus in haec verba X s. 506
Mandemo a vui supto pena d'escommunegaxone, che no dei pa fare cum l'emperatore VI s. 187
Manifestum sit omnibus, quod N in nostra praesentia constitutus N filium suum XV s. 940
Mediator dei et hominum Jesus Christus, reconcilians ima summis, ad hoc vos suis ovibus XIV 7 s 858
Mentis nostrae tabernaculum floridae cuiusdam jocunditatis amiculo exstitit serenatum XIII s. 815
Meretrix vel focaria quae scienter coierit cum leproso protinus comburatur . V s. 154
Miramur, quod in termino quem aliis nostris litteris vobis statuimus ad nostram VI s. 182
Miserator et misericors dominus, qui mortem peccatoris non desiderat sed ut vivat potius XIV 27 s. 865
Misericorditer ecclesia agere tenetur cum illis praecipue qui sacram ad fidem . X s. 512
Monachos et clericos universos qui causa studii vel criminis perpetrandi alterant V s. 153
Mortalium astutia cavillosa invenire nititur semitas falsitatis, ut sub velamine V s. 172
Multa necessitate compellimur, ut afflictionum nostrarum multitudinem ad apostolatus vestri XIII s. 830
Multifarie multisque modis, prout fama celebrior litteris publice XIII s. 814
Multiplicatis excessibus N plebani de N, ita quod tota vicinia eorundem fama detestabili laboraret VII s. 287

Multotiens ad te venire credimus, ut tenemur. totiens precamina porreximus VI s. 193
Multum credimus vestrae liberali gratiae deperire, si vestris servitoribus VI s. 192
Multum de vobis miramur, et merito possumus admirari, quia per nos primo et secundo citati VI s. 183
Mysticis mysteriis jure deservit mysticus intellectus, et figura praeambulat veritati VII s. 313. VIII s. 313. XIII s. 313

N.

N actor praedictus, comparens coram domino archiepiscopo, positiones exhibuit XII s. 669
N citatus ad instantiam N de tali loco comparuit coram domino archiepiscopo XII s. 645
N clerici de sancto N accepimus questionem, quod N de sancto N et N presbyter X s. 505
N de N ex una parte et N ex altera de lite et discordia seu controversia XII s. 681
N de N, intendens ad romanam curiam proficisci, fecit constituit et ordinavit magistrum N XII s. 615
N de N nobis conquerendo monstravit, quod — cum in causa matrimoniali quae coram nobis inter ipsum XI 21 s. 541
N de N, nuntius domini archiepiscopi, retulit mihi notario infrascripto, se de mandato ipsius XII s. 633
N de N, nuntius suprascriptus, retulit mihi notario infrascripto, se citasse N XII s. 632
N de N, procurator N de tali loco, constitutus in judicio coram tali judice, promisit solemniter XII s. 652
N de N, testis juratus — lectis et apertis et vulgarizatis articulis suprascriptis — dixit XII s. 674
N de tali loco, attendens grata servitia et accepta quae a N de tali loco ab olim recepit XII s. 601
N de tali loco confessus fuit, se habuisse et recepisse cum affectu verae et integrae solutionis XII s. 600
N de tali loco, constitutus ante ostium camerae domini N archiepiscopi apud talem locum XII s. 696
N de tali loco, constitutus in praesentia domini archiepiscopi, obtulit se defensorem N XII s. 654
N de tali loco praesentavit se coram domino archiepiscopo contra N de tali loco XII s. 636
N et N testes producti ab N contra testes super praemissis N juraverunt XII s. 672
N et socios suos exhibitores praesentium honestati vestrae fideliter commendamus VIII s. 395
N, filius cujusdam talis, comparuit in termino sibi dato coram domino archiepiscopo XII s. 660
N, filius N de tali loco, volens agere nomine dicti patris sui absentis contra N XII s. 653
N latorem praesentium, vel exhibitorem, burgensem N qui ire proponit N VIII s. 395
N latrix praesentium in die lunae post festum beati N sufficienter exspectavit X s. 509

N N N iudices a sede apostolica delegati in causa quae vertitur inter plebanum de N et N et fratrem eius, eiusdem ecclesiae patronos, super uno manso VII s. 289
N N N nos electi arbitri a domino N, N N N nos electi arbitri a domino N, in causa quae vertitur inter ipsum et nobilem virum memoratum sic in arbitrio . VII s. 291. VIII s. 291. XIII s. 291
N, pater N, volens agere nomine dicti filii sui actione injuriarum contra N XII s. 654
N, procurator N ut asserit, quia mandatum ad praesens non potest ostendere XII s. 652
N procurator talis in judicio constitutus, post litem contestatam ab eodem N XII s. 619 note 5
N rector ecclesiae de N praesentavit se coram domino archiepiscopo suprascripto XI s. 636
N rector ecclesiae N nobis graviter conquerendo monstravit, quod vos contra deum et justitiam sibi decimas XII 4 s. 532
N requisitus de loco, de tempore, de numero personarum, de modo facti, de causa X s. 508
N testis juratus, lectis et vulgarizatis sibi singulariter articulis suprascriptis, super primo XII s. 676
Ne ea quae aguntur coram nobis excidant a memoria, quae res fragilis est VIII s. 383
Ne ea quae fiunt in tempore labantur cum tempore, expedit ut quae aguntur VIII s. 382
Ne contractuum memoria disperiret, inventum est tabellionatus officium . XIII s. 819
Ne famae vulgari, quae nonnunquam a fallacibus oritur et a falso, de facili XIV 44 s. 872
Ne nobis circa ardua rei negotia publicae praepeditis aliquibus imperii nostri locis propter diutinam nostram absentiam jus postulantibus deesse VII s. 277. VIII s. 277. XIII s. 277
Ne transgressores malitiose quaerant subterfugia delinquendi, statuimus ut omnes V s. 152
Necesse (est) habet inconcussum fore virtutis divinae promissum, et omnis potentia ad nihilum XIII s. 833
Nequaquam accidit, et est a saeculo inauditum, quod pro maleficio quis ditetur VI s. 194
Nisi faciem tuam ut petram durissimam posuisses, et indurasses cor tuum durius adamante XIII s. 809
Nobile opus sedentis in solio clementia suadente prosequimur, si per lubrica culpae XIII s. 827
Nobiliores ecclesias honorare intendimus, non gravare, cum pro talibus eis porrigimus preces VII s. 301
Nobilis animi tui nativitas, potentis naturae creatricis officio ministrante, a claris progenitoribus XIII s. 807
Nobilis mulier N in civitate vestra nobilem sicut novistis accepit maritum . V s. 171
Nobilis vir de N nobis humiliter supplicavit, ut excommunicationis sententiam VII s. 295. VIII s. 295. XIII s. 295
Nobilitatem et magnitudinem vestram duximus litteris praesentibus rogitandam V s. 161
Non defertur ad altare pungens urtica, sed candens lilium, quia tam odore . X s. 512

Non est mirum, si de vestra promotione damus domino incessanter gloriam et honorem, cum ipse XIII s. 832
Non magisterii assiduitas, non exercitii diuturnitas, non stipendii immensitas illum III s. 79
Non opum non munerum quaevis profusa largitio tantum (tuam) poterit sublimare XIII s. 811
Non sine admiratione dicimus et dolore, quod imperatorem et Cremonenses flumen VI s. 194
Non sine causa dolemus plurimum et miramur, et omnes consanguinei et amici V s. 172
Non videmus, quod ille qui locum sacrum violare praesumit debeat per loci sacri refugium V s. 155
Nos dei gratia N N ecclesiarum episcopi notum facimus universis praesentes litteras inspecturis, quod anno domini . . . XIII s. 771
Nos etc. quod — cum infirmitate corporea praegravati corruptionis ac mortis XIV s. 898
Nos etc. quod — cum vineta omnia domus nostrae propriis sumtibus et expensis XIV s. 897
Nos etc. quod nos onere debitorum praegravati, quibus accrescebant damna gravia et usurae XIV s. 900
Nos etc. quod vir nobilis, circa laudem gloriosae virginis ampliandam suae devotionis XIV s. 897
Nos frater etc. quod ad nostrae petitionis instantiam diligentem talis amicus XIV s. 907
Nos frater etc. quod — cum tale praedium, quod talis a nobis tenuerat titulo feodi censualis XIV s. 907
Nos frater etc. quod vir honorificus talis, de nostra gerens fide confidentiam specialem XIV s. 907
Nos frater etc. recognoscimus et constare volumus praesentium inspectoribus universis, quod nos fratrem talem . . . XIV s. 915
Nos frater N abbas Cystercii totusque conventus etc. quod — cum quaedam abbatia nostri ordinis XIV s. 904
Nos frater talis etc. notum fieri etc. quod — matura sana ac sufficiente deliberatione praehabita — propter necessitatem gravium debitorum quae nostro XIV s. 842 note 1
Nos frater talis etc. quod deliberatione matura et provida praeeunte, voluntate quoque XIV s 906
Nos igitur secundum tenorem mandati apostolici super praemissis perquisita diligentius veritate VII s. 53
Nos igitur sententiam ab ipsis latam, sicut iuste et rationabiliter lata est VII s. 295
Nos judices consules scabini et universitas civium civitatis talis etc. quod consilio praehabito XIV s. 898
Nos miseratione divina episcopus, memores conditionis humanae, quam semper comitatur XI 98 s. 582
Nos N comes talis tenore praesentium recognoscimus etc. quod maturo consilio praeambulo XIV s. 902
Nos N dei gratia dux N notum esse volumus universis praesentes litteras inspecturis, quod anno domini XIII s. 772
Nos N episcopus, scientes nos indebite gravari a domino N episcopo in eo quod idem se scribit conservatorem ordinis sororum poenitentium VII s. 297. VIII s. 297. XIII s. 297
Nos N et N arbitri et arbitratores et amicabiles compositores assumti communiter XII s. 684

Nos N et N archiepiscopi super causa quae vertebatur inter N electum ex una parte V s. 149
Nos N et N, de communi consensu et voluntate consulum societatis Lombardiae V s. 124
Nos N judex et universitas civitatis N universis praesentium inspectoribus declaramus, quod — cum quaedam lis . . . XIII s. 770
Nos N judex et universitas civium civitatis N omnibus Christi fidelibus praesentes litteras inspecturis XIII s. 769
Nos N miles judex cum universitate civitatis N tenore praesentium profitemur XIII s. 768
Nos talis etc. quod — cum talis possessiones quasdam viris religiosis talibus XIV s. 905
Nos talis etc. quod — licet felicis recordationis pater noster talis quasdam possessiones XIV s. 905
Nos talis praelatus tenore praesentium profitemur, quod — cum inter talem N ex una XII s. 717
Nos vero consideratis diligenter circumstantiis universis in dicto rescripto apostolico ipsum scolarem XI 37 s. 549
Noster instanter, quem in subditorum emolumenta dirigimus, sollicitatur animus vel affectus XIII s. 828
Nostrae majestatis auribus est relatum, quod in locis silvosis et abditis . V s. 152
Nostrorum antiqua parentum dilectio, terrarum propinquitas, et locorum conjunctio anhang zu III s. 92
Notum esse volumus, et tenore litterarum praesentium protestamur, quod nos talem plebanum VII s. 280. VIII s. 280. vgl. XIII s. 280
Notum esse volumus, quod — cum praepositus ecclesiae nostrae cruce signatus VIII s. 397
Notum facimus Christi fidelibus ad quos litterae praesentes advenerint, quod nos N magistro capellano nostro dedimus licentiam contrahendi VIII s. 395. vgl. XIII s. 395
Notum facimus omnibus Christi fidelibus ad quos litterae praesentes wie vor XIII s. 395. vgl. VIII s. 395
Notum facimus omnibus et singulis per praesentes, quod N talis in nostra praesentia XIV s. 909
Notum facimus omnibus per praesentes, quod N talis concivis noster et N uxor eius XIV s. 908
Notum facimus, quod talis in nostra praesentia constitutus talem procuratorem suum XIV s. 915
Notum facimus reverendissimae paternitati vestrae, quod in omni causa contra nos et ecclesiam . VII s. 280. VIII s. 280. XIII s. 280
Notum facimus reverentiae vestrae, quod cum ad citationem vestram N venire non possimus VII s. 279
Notum facimus universis, quod dilectus noster N plebanus talis zelo dei inducente cruce signatus VII s. 344
Notum sit omnibus etc., quod ego N concedo tibi N et tuis in perpetuum omne jus XV s. 944
Notum sit omnibus quibus hoc scriptum advenerit, quod nos N, qui jure litonis VIII s. 396
Notum sit omnibus, quod ad petitionem N — filii quondam N — dedimus N tutorem XV s. 934
Notum sit omnibus, quod anno domini etc. in tali loco tali die talis mensis ego N mercator XV s. 946
Notum sit omnibus, quod anno domini etc. N datus tutor — *vel* curator — N, quondam filii N XV s. 935

Notum sit omnibus, quod anno domini etc. tali die talis mensis nos N dei gracia comes talis XV s. 946
Notum sit omnibus, quod — cum N bonorum suorum dilapidator exsisteret XV s. 945
Notum sit omnibus, quod ego N adopto te N cum omnibus rebus tuis et possessionibus XV s. 947
Notum sit omnibus, quod ego N miles de tali loco do in emphiteosim tibi N terram XV s. 942
Notum sit omnibus, quod ego N obligo tibi N pro centum marcis, quas mihi mutuo XV s. 945
Notum sit omnibus, quod ego N pro remedio meorum peccaminum hoc manumissionis instrumento XV s. 947
Notum sit omnibus, quod N curator N, filii quondam N, in praesentia nostra et amicorum XV s. 934
Notum sit omnibus, quod nos ad instantiam N et N, qui diabolo instigante N militem occiderunt VIII s. 397
Notum sit omnibus tam praesentibus quam futuris, quod ego N mera et spontanea voluntate XV s. 939
Notum sit omnibus tam praesentibus quam futuris, quod nos dei gratia comes talis mera XV s. 939
Notum sit praesentibus et futuris, quod ego N miles de loco sic dicto controversiam X s. 508
Notum sit, quod N uxor N in nostra praesentia constituta, tutelam N et N filiorum suorum volens XV s. 933
Notum sit universis hominibus nostri districtus, quod latoribus praesentium mercatoribus V s. 161
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos N episcopum ex una parte et capitulum ejusdem ex altera super divisione bonorum XI 88 s. 575
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum inter nos N ex una parte et capitulum ejusdem ex altera super jure patronatus XI 90 s. 576
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum nos N episcopus ad N ecclesiam XI 59 s. 558
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod ego N mercator N confiteor et recognosco XI 92 s. 577
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod in N die N anno nos N recognoscimus XI 91 s. 577
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod nos N die in N loco recepimus computationem XI 66 s. 562
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod nos N vidimus et diligenter inspeximus XI 61 s. 559
Noverint universi praesentes litteras inspecturi, quod rogatu et interpellatione XIII s. 766
Noverint universi, quod nos N clericum, exhibitorem praesentium, probatum (et) quasi dignum . VII s. 330. VIII s. 330. XIII s. 330
Noverint universi, quod talis N episcopus nomine ecclesiae nostrae constituimus fecimus seu ordinavimus XI 99 s. 582
Noverit omnis universitas, quod nos secundum officii nostri debitum ex insinuatione dilecti VII s. 345
Noverit reverentia vestra, quod cum ad citationem vestram N venire non possimus VIII s. 279
Noverit reverentia vestra, quod nos fidelem et familiarem nostrum N talem canonicum VII s. 278. VIII s. 278. XIII s. 278

Noverit universitas vestra, quod nos dilecto nostro magistro N canonico in N, quem ad sedem apostolicam nostrum procuratorem XI 100 s. 583
Noverit universitas vestra, quod nos dilectos nobis magistros N et N licet absentes XII s. 617
Noveritis, dominum papam mihi misisse pro venerabili patre domino N episcopo VI s. 182
Noveritis, N sacerdotem nostrae dioecesis, latorem praesentium, ad partes alias XI 26 s. 544
Noveritis, N sacerdotem nostrae dioecesis, latorem praesentium per nos . XI 25 s. 543
Noveritis, nos a domino papa — oder a sanctissimo patre summo pontifice — recepisse XI 105 und 107 s. 587 und 588. XII s. 706
Noveritis, nos a sede apostolica litteras in forma quae sequitur recepisse . XII s. 708
Noveritis, nos N clericum, latorem praesentium, de licentia per litteras reverendi patris XI 30 s. 546
Noveritis, nos N clericum N ecclesiae, latorem praesentium, ad diaconatus ordinem XI 43 s. 552
Noveritis, nos olim N de tali loco ad instantiam N loci ejusdem ob ejus contumaciam XII s. 642
Noveritis, nos olim summi pontificis recepisse litteras in hac forma . XI 95 s. 580
Noveritis, nos recepisse litteras a nostro vicario in hanc formam . XI 49 s. 555
Noveritis, nos recepisse litteras sanctissimi patris domini N, tenoris et continentiae XII s. 630
Noveritis, nos religiosi viri domini papae poenitentiarii recepisse litteras sub hoc forma XI 38 s. 55 XI 104 s. 587
Noveritis, nos summi pontificis recepisse litteras in hunc modum XI 37 s. 549. XI 94 s. 579
Noveritis, nos tales litteras a summo pontifice recepisse . VI s. 183
Noveritis, nos vidisse ac de verbo ad verbum diligenter legisse quasdam litteras XII s. 699
Noveritis, quod constitutus in praesentia nostra N de N quandam appellationem XII s. 690
Noveritis, quod dante domino N die erimus in vestra ecclesia et eam personaliter XI 67 s. 562
Noveritis, quod N die in N loco recepimus computum a serviente nostro de omnibus XI 65 s. 561
Noveritis, quod nos ad praesentationem domini regis, vel ad praesentationem patronorum XI 47 und 48 s. 554
Noveritis, quod nos auxiliante domino in istis quatuor temporibus proximis venturis intendimus XI 42 s. 552
Noveritis, quod nos dilectos nobis in Christo magistros N praesentem et N absentem tanquam praesentem XII s. 614
Noveritis, quod nos disponente domino N ecclesiam N die intendimus consecrare XI 71 s. 564
Noveritis universi praesentes litteras inspecturi, quod — cum inter talem et talem talis quaestio XIV s. 923

O.

Olim in causa quae inter N actorem ex parte una et N reum super quibusdam decimis XII s. 687
Olim N de tali loco ob ipsius contumaciam ad instantiam N de tali loco excommunicavimus XII s. 640—641
Olim sanctae memoriae (*vel* felicis recordationis) dominus N papa, praedecessor vester XII s. 694
Olim sanctissimus pater dominus N papa suis nobis dedit litteris in mandatis XII s. 707
Omnem amicum, pater carissime, ab amico suis in necessitatibus exspectare III s. 86
Omnes praesentes litteras inspecturos scire volumus, et publice protestamur, quod nos talem plebanum XIII s. 280. vgl. VII und VIII s. 280
Omnibus deum colentibus christianae religionis et fidei regula degentibus manifestum esse anhang zu III s. 92
Operuit confusio faciem meam, quia sub velamine promissionum vestrarum V s. 167

P.

Parum vel nihil interesse videtur in comparatione miseriae inter pauperes VI s. 192
Pastor bonus, qui pro suis posuit ovibus animam, et christianorum episcopus animarum XIV 9 s. 858
Pastoralis vestrae dignitatis curam non ignorare credimus, nostram jam dudum anhang zu III s. 92
Pastoris boni providentiam, qui ovile suis posuit ovibus ecclesiam scilicet orthodoxam XIV 1 s. 855
Pater patrum amandissime, a cunctis filiis hominum super omnia quae sub XIII s. 818
Paternae fidei vinculum, quo pater unitur filio, tanti roboris XIV 55 s. 875
Paternitatem vestram scire volumus, quod nos auctoritate domini papae qua fungimur XIV s. 918
Paternitatis vestrae litterae nuper missae nostrum aliqualiter animum sauciarunt. XIV 63 s. 877
Peccasti graviter. de venia tamen non desperes. qui enim satis facere vult IX s. 465
Peccata humani generis exigunt, illud diversis diversitatum molestiis agitari, nunc clade XIII s. 811
Pensatis his igitur diligenter omnibus quae nobis in dictis litteris demandantur XII s. 701
Perlatam nobis immo quasa publicatam iufamiam N canonici de N super incontinentiae vitio XII s. 624
Perversas et detestabiles zaratorum catervas per hujus edicti constitutionem . V s. 153
Pestilentes haereticae calliditatis argutiae deo abominabiles XIII s. 818
Petri navicula, matris ecclesiae sinus, quasi negotiorum operta fluctibus, quaestionum XIII s. 811
Placida nobis tuae applausivae congratulationis affamina super nostrae sublimationis prosperis XIII s. 824
Placuit sanctitati vestrae, causam quam N de tali loco movebat XII s. 693
Plaudat in jubilo universa caterva vestra domino deo nostro, cujus . XIII s. 810

Plenus dulcedine ac semper ineffabili affluens pietate patris aeterni filius, dominus Jesus XIII s. 809
Plurima, beatissime pater, interpretis scripturae mysterio quibus paternis aspectibus XIII s. 819
Pontificalem decet sollicitudinem ecclesiarum utilitatibus invigilare . VIII s. 384
Porrecta nobis dilecti filii N clerici petitio continebat, quod — cum ecclesia de N de jure vacaret XII s. 622
Postquam bonae memoriae N cantor ecclesiae nostrae carnis exsolvit debitum, nos pro conferenda VII s. 298. VIII s. 298. XIII s. 298
Postquam divina potentia, ecclesiam suam pacificare disponens, manifesta tibi bonitatis XIII s. 810
Postquam tuae sospitatis et prosperitatis fama auribus meis intimavit . III s. 79
Praesenti pagina vestra benignitas recognoscat, quod litteras a domino papa . VI s. 184
Pregarme ve convene vui tanto spessa sia de ka me rencrexe VI s. 188
Pro guerris torneamentis et nuptiis celebrandis coacti sumus expendere . V s. 165
Pro N subdiacono nostrae dioecesis, latore praesentium, quem vobis mittimus examinatum XI 29 s. 545
Propinatum nobis (nuper) ab oriente dirae amaritudinis calicem cum lacrimis haurientes XIII s. 808
Propinatum nobis nuper ex lugubri obitu piae recordationis N dirae valde amaritudinis XIII s. 831
Proponit N in jure contra N, quod ipse mutuavit centum libras tali die . XIV s. 919
Propter inobedientiam et contumaciam vestram in vos interdicti sentenciam promulgamus V s. 159
Propter multa quae frequenter occurrunt immo jam quodammodo imminent negotia XIII s. 806
Provenit nobis ad immensae jocunditatis tripudium, quod ubi nulla meritorum XIII s. 818
Providentiam vestram scire volumus per praesentes, quod nos in causa . XIV s. 914
Pura confidentia, multiplex experientia ex familiaritate diutina non deficiens immo crescens VII s. 332

Q.

Quae de me ad me commendandum dixisti, carissime, in me esse non cognosco . III s. 84
Quae geruntur in tempore de facili evanescunt cum tempore, et de gestis . VIII s. 380
Quae geruntur in tempore ne simul labantur cum tempore VIII s. 381
Quali gratiae plenitudine vestrae paternitatis affectus exuberet et redundet XIV 71 s. 881
Qualis et quantae probitatis industria nos ambo talem urbem XI s. 466
Qualiter procedas in tuis negotiis universis, consideres quod per superbiam ad ima VI s. 192
Quamquam famae vulgaris rumor seu impii forsitan delatores vestri tranquillitatem XIV 43 s. 871
Quamquam merita nulla praecesserint, tamen de vestra liberalitate confisus VI s. 195

Quamquam non ignoremus, immo plenius nobis constet, rationis oculo illustrante XIV 19 s. 862
Quamquam sumus inscientes et canonici juris ignari, sedis tamen apostolicae jugum V s. 145
Quamquam vestrae dignationis merita multiplicia nos ad hoc non immerito stimulent XIV 68 s. 880
Quamvis deo che tu scia bontaso homo vel a persona, tamen non die tropo . VI s. 195
Quando e vego la vostra splendiente persona per laude alegreca VI s. 191
Quando venisti Bononiam, respondebant omnia mihi pro beneplacito voluntatis VI s. 191
Quanta fidelitatis constantia non sine periculo rerum et personae IX s. 466
Quanta mentis flagrantia et amoris desiderio vestrae dilectionis praesentiam desiderem III s. 82
Quanta mentis flagrantia et amoris desiderio vestram exoptem amicitiam . III s. 80
Quantae sollicitudinis opera, quantae (etiam) praestantia puritatis in nostri expeditione negotii XIII s. 821
Quanti nominis quantaeve famae sit Bernardus eventator, et quam gloriosas fecerit V s. 163
Quantis opprobriis et probrosis injuriis indesinens reipulicae disturbator quondam N illustris XIII s. 814
Quantis qualibusque tribulationum malleis ex defectu imperiali solio praesidentis Christi populus XIII s. 822
Quantis titulis in publico conflictu a Papiensibus contra Mediolanenses nuper habito IX s. 466
Quanto celsius ex assumti potestate regiminis praeemines, quanto praedicabilius XIII s. 821
Quanto corpore splendidior, mente sagacior, tanto debes cunctis esse subjectior III s. 78
Quanto fervorem fervensque desiderium fratris N, exhibitoris praesentium, plenius intelleximus XIV 30 s. 866
Quanto nos deus exaltavit sublimius, tanto benignius inspiravit in nobis spiritum voluntatis XIII s. 827
Quanto, pater dulcissime, mentis amore ac desiderio tuae paternitatis praesentiam Henricus francigena s. 93 sp. 2
Quanto paternae benignitatis affectu, qualive sinceritate fidei paternalis XIV 67 s. 879
Quanto sincerius vestrae salutis augmentum cupimus et optamus, tanto peramplius XIV 56 s. 875
Quanto spiritus humani dignitas suo praeeminet corpori, ac aeterna transitoriis gaudiis XIV 70 s. 880
Quanto spiritus noster vestro sinceriori jungitur glutino caritatis, tanto dolorosius XIV 12 s. 860
Quantum nobis in eo complacuit, quod sic accensus es innatae fidei puritate XIII s. 823
Quantum nobis in tuae devotionis exhibitione conplacuit, quantum nunc de tua XIII s. 826
Quantus fuerit ille praesumtionis excessus, quanta temeritas iniquitatis, quanta proditionis perfidia VII s. 300
Quarum auctoritate N personaliter inventum tali die citavi XII s. 637
Quarum auctoritate praefatum N in nostrum et ecclesiae nostrae canonicum recipere XII s. 710
Quemadmodum aestatis fervore pratum amoenum aqua frigida fatigato solatium praestat VI s. 193

Quemadmodum pro pietatis operibus gloria regni confertur, ita pro illorum defectu XI 31 s. 546
Querelam gravem clericorum portionariorum N ecclesiae accepimus, continentem quod rector XI 62 s. 559
Querelam gravem fidelium nostrorum N et N nuper accepimus, continentem qud super hereditate eorum paterna . . . XIII s. 821
Querelam latoris praesentium accepimus, continentem quod cum ipse vobis quandam possessionem XI 6 s. 533
Querelam, quam N de te coram nostra praesentia nobis pro tribunali sedentibus XIII s. 821
Querelam talis mercatoris de N accepimus, continentem quod—cum talis de tali loco causa mutui XI 1 s. 531
Querimoniam praepositi et canonicorum in N accepimus, continentem quod N electa ibidem in abbatissam VII s. 274
Qui adversus sanctam romanam ecclesiam sacrumque romanum imperium se jam dudum vibratis XIII s. 829
Qui concordiam facit in suis sublimibus, regnaque constituit in inferioribus XIV 80 s. 886
Qui cum Martha turbationis multiplicis ministerii ac frequentis sollicitudinis instantia fatigantur XIII s. 833
Qui omnia moderatur et regit, vos orbi praeposuit universo, ut jura . V s. 155
Qui praesides in specula, leva signum, et profer adversus pestilentiae agmina vexillum XIII s. 811
Qui satanae alligatus est et angelis ejus, a locis excludendus est sacratis s. 101 note 4
Qui verae scientiae margaritam desiderat adipisci, peccata fugiat IX s. 466
Qui vergente mundi vespere in diebus nostris romani monarchiam imperii jam veluti in pedibus XIII s. 832
Quia aequa est via domini, et iniquitas per ejus semitas non transibit, nos quos posuit VII s. 284. VIII s. 284. XIII s. 284
Quia cognitioni et decisioni causae vobis et mihi a sede apostolica delegatae XII s. 665
Quia constat apertissime nobis fratri N, N de tali loco excommunicatum esse ob contumaciam XII s. 659
Quia culpis nostris exigentibus major est nostra iniquitas quam ut ex merito proprio gratiam VII s. 336
Quia de bonorum virorum et jurisperitorum consilio, auditis rationibus utriusque partis XIV s. 921
Quia de meae prosperitatis cursu et fortunae successu vos gaudere audio III s. 78
Quia de sinceritate amicitiae vestrae tanquam de nobis ipsis confidimus V s. 167
Quia dignum et justum est, quod ecclesia a justo sui praelati servitio non fraudetur XI 68 s. 562
Quia — diversis ac variis negotiis praepediti — visitationis officium anno praesenti XIV 34 s. 868
Quia ecce de medio nebulae stella matutina progreditur, obumbrantis ignara caliginis XIII s. 819
Quia facinorosorum impunitas viam frequenter aperit reprobis deteriora prioribus committendi XIII s. 820
Quia fidei tuae et devotionis merita, de quibus plurimum commendaris XIII s. 819
Quia inter ceteros regni nostri fideles speciali praerogativa populum semper dileximus mysensem XIII s. 813

Quia inter sanctam ecclesiam quam plurimos per gradus felicissimae ascensionis VIII s. 266. vgl. VII und XIII s. 266
Quia mercenarius dignus est mercede sua, et tam de rigore juris quam de aequitate expediat XI 78 s. 568
Quia miserandae miseriae miserabilium personarum viscera misericordiae obserare nequimus XIII s. 820
Quia N de tali loco, citatus peremtorie, ut tali die coram praefato domino XII s. 638
Quia N lator praesentium instinctu diaboli ac ejusdem praesumtuosa temeritate XI 22 s. 542
Quia N talis, citatus peremtorie per vos de nostro mandato auctoritate apostolica XIV s. 917
Quia natura sagax id evidenter edocet et ostendit, quod arbor in uno loco XIV 42 s. 870
Quia nobis significastis, quod urgente quadam inevitabili necessitate ad praesens XI 44 s. 552
Quia nobis significavisti, quod — cum quandam hereditatem communem ad ecclesiam XI 60 s. 558
Quia nobis vestris litteris significastis, quia perplurimum expediebat ex causa XI 70 s. 563
Quia nonnunquam quam plures excommunicati, alii irregulares, alii notati infamia, alii interdicti XI 27 s. 544
Quia opus est caritatis, et salutem respicit animarum, convenire fratres in unum V s. 125
Quia ordinatione divina, a qua omnis potestas conceditur, summa reipublicae potentia XIII s. 832
Quia prius mandatum et postea praeceptum nostrum contemnere praesumsistis V s. 160
Quia propter litterarum scientiam ad honoris culmen tenditur, lectione assidua III s. 80
Quia quod diligentius intuemur quodque studiosius perscrutamur verius agnoscimus VII s. 328
Quia rector N ecclesiae non venit ad synodum, quam nuper apud N locum duximus celebrandam XI 40 s. 551
Quia rex sublimis ac gloriosus, pacis auctor pariter et amator, ecclesiae filiis XIV 77 s. 883
Quia talis, de mandato nostro auctoritate apostolica per vos citatus ad instantiam talis XIV s. 917
Quia talis die tali ad quam citatus fuit etiam ad instantiam talis nostris mandatis noluit XIV s. 917
Quia tua mihi unanimiter est conjuncta fraterna dilectio, communis incommoditas III s. 81
Quia tuae scientiae et largitatis sum peramator, itineris ad te properantis . III s. 81
Quia tuam personam diligo — novit deus — animi puritate, libenter volo . VI s. 194
Quia vero legitur in scripturis sacris, quod non locus hominem sed homo locum sanctificare XI 72 s. 564
Quia vos, domine judex, iniquam sententiam diffinitivam protulistis . XIV s. 922
Quicunque diligit alterum sincera et plenaria caritate, suis tamquam propriis adversitatibus XIV 22 s. 864
Quis tanto posset perfrui gaudio, quantum te in praesentiarum habere audio? . III s. 79

Quocirca auctoritate praedictarum litterarum praecipimus et mandamus, quatenus consideratis XI 104 s. 587
Quod de nimis acerbo filii tui casu compassionis nostrae verbum ad te tarde pervenit XIII 57
Quod dilectum familiarem et clericum nostrum singularis benevolentiae placidum . XIII s. 821
Quod illibatae fidei vestrae vigorem et decus potentiae naturales illuminant, quod invariabilis XIII s. 826
Quod imperialis culminis altitudo laetis gaudet ubique successibus, gratum nobis est non modicum XIII s. 811
Quod nullus hominum sibi honorem debeat assumere, sed qui vocatur a deo . XIV 6 s. 858
Quod nuper ad aures nostras nova vehementis ammirationis relatione pervenit . XIII s. 811
Quod potati doloris amaritudine amaricatae, filiae nostrae, consolationis haustum proponimus propinandum XIII s. 808
Quod prima primi lactis pocula tibi dominus absinthio miscuit, quod vix bene balbutientem VIII s. 808
Quod rationes excusationis nostrae super nostra praesentia denegata benigne XIV 47 s. 872
Quod regalium litterarum emissio, quarum alloquio jam pridem fuimus te aggressi, gratiosae XIII s. 823
Quod tuae dilectionis dulcedo in me profitetur sese valde confidere atque sinceritatis Henricus francigena s. 90 sp. 2
Quod tuae dilectionis et amoris societas in me profitetur se valde confidere anhang zu III s. 90 sp. 1
Quod vester nobilis spiritus deo gratus nostro jungatur spiritui XIV 39 s. 870
Quod vestra paterna gratia nos fide integra et sinceritate cordis intima prosequatur XIV 57 s. 875
Quod vis amoris ac amor vigorosus, quo vestra paternitas dignanter nos amplectitur XIV 41 s. 870
Quoniam ad cognitionem et decisionem causae nobis una cum magistro N a sede apostolica delegatae XII s. 666
Quoniam anima creatur imperfecta, perficitur autem scientiis et virtutibus XIV 66 s. 879
Quoniam clericorum plerique diabolicae fraudis suggestione decepti II s. 34
Quoniam ea quae in magnis fiunt rebus vel longi decursus temporis a memoria abstergit hominum XIII s. 763
Quoniam generatio praeterit et generatio advenit, mortaliumque memoria labilis est VII s. 337
Quoniam incircumscriptus ille spiritus increatus amoris sui vinculo . XIV 40 s. 870
Quoniam juxta philosophum virtus circa arduum et difficile se exercet, tanto virtutis XIV 16 s. 861
Quoniam labilis est memoria hominis, cum a vili et corruptibili materia est formatus XI 81 s. 570
Quoniam mutuae caritatis affectus tunc veracitur ostenditur per effectum XIV 32 s. 867
Quoniam N de N citatus ad talem diem coram nobis visurus absolutionem XII s. 644 note 2
Quoniam N parrochianus vester citatus a nobis ad instantiam clerici talis nec per se XVIII s. 1009
Quoniam omnis communitas boni gratia noscitur instituta, tanto bonum civitatis XIV s. 899

Quoniam omnium habere memoriam potius est divinitatis quam humanitatis VIII s. 382
Quoniam ordo noster — fundatus a sanctis patribus, ut deus ab ipso laudetur XIV 78 s. 884
Quoniam pluribus et arduis negotiis nostris et nostrae ecclesiae impediti cognitioni causae XIV s. 922
Quoniam praelatus cum suis subditis tanquam caput cum membris efficiunt unum corpus XIV 54 s. 875
Quoniam quidem non est potestas nisi a deo, expedit in potestatibus praecipueque XIII s. 786
Quoniam redemtor noster peregre proficiscens, id est in patris dextera carnem assumtam collocans XIV 20 s. 863
Quoniam rerum dispositor et hominum gubernator singulis providet juxta suae beneplacitum voluntatis XIV 13 s. 860
Quoniam semper me dilexisti corde non ficto, ideo tibi placere desidero per servitia VI s. 194
Quoniam teste apostolo qui altari deservit de altari participare debet, nec decet VII s. 281
Quoniam tuae fraternitatis benevolentia erga me voluit amorem III s. 78
Quoniam, ut ait apostolus, invidia diaboli mors intravit in orbem, quia originalis peccati VII s. 309
Quoniam, ut ait apostolus, omnes (nos) ante tribunal Christi manifestare oportet VIII s. 390. XIII s. 390
Quoniam, ut ait apostolus, omnes stabimus ante tribunal Christi . . . VII s. 284. XI 31 und 32 s. 546 und 547. XII s. 703. XIV s. 912
Quosdam, sicut accepimus, adeo impatientiae suae urget stimulus seu aculeus, ut non satis XIII s. 811

R.

Recognoscimus et praesentibus litteris protestamur, quod praesentes fuimus vidimus et audivimus ubi bonae memoriae dominus N episcopus . VII s. 329
Recolendae festivitatis jocunda celebritas, qua nuper in capite principis coronati regium XIII s. 829
Rectae discretionis examine stateram justitiae moderamine congruo aeque librat, cum digna XIII s. 812
Rector N ecclesiae nobis graviter conquerendo monstravit, quod vos auctoritate propria contra deum XI 5 s. 533
Regalibus litteris, quarum tenor nova nobis plena felici dulcedine nuntiavit . XIII s. 825
Regalibus vestris litteris nuper culmini nostro directis affectione benigna receptis XIII s. 817
Regiae dignitatis officium est, pacis inventores, justitiae amatores, fidelitatis observatores III s. 73
Regios apices, qui purae fidei promtaeque devotionis e(n)xenia exigunt et signa XIII s. 832
Regni vestri fastigia, quae a primordio divinae majestatis aspexit clementia, modo suae XIII s. 829
Relatione plurimorum ad nos noveritis pervenisse, quod aliqui clerici in vestro archidiaconatu constituti de incontinentia XI 86 s. 573
Relatione plurimorum intelleximus manifeste, quod quidam rectores archidiaconatus vestri XI 84 s. 572
Relatione pro certo intelleximus plurimorum, quod bonae memoriae rector N ecclesiae est viam XI 45 s. 553

Religionis christianae moderator summus pontifex causam quae vertitur inter vos pro facto haereticae pravitatis V s. 156
Rem jocundam et communibus desideriis exspectatam, quae prae ceteris hominum votis gratior XIII s. 814
Resplenduit nobis velut (in) jubare sideris liminosi divinitus coruscantis in hoc praecipue XIII s. 821
Reverendae paternitatis vestrae litteras sub hac forma recepi XII s. 637
Reverendissimae paternitati vestrae notum facimus, quod in omni causa contra nos et ecclesiam . VII s. 280. VIII s. 280. XIII s. 280
Reverentiae vestrae notum esse cupimus, quod nos familiarem nostrum N talem canonicum VIII s. 389
Reverentiae vestrae notum facimus, quod cum ad citationem vestram N venire non possimus . . VII s. 279. VIII s. 279. XIII s. 279
Revixit spiritus meus, exsultationis insperatae gaudio excitatus. sedenti in tenebris et XIII s. 833
Rex pacificus pia miseratione disposuit, sibi subjectos fore pacificos et modestos XIV 53 s. 874
Rex regum et dominus dominantium monarcha praesidens toti mundo, qui regna XIV 76 s. 883
Rex regum omnium et praelatus omnium praelatorum, de coelo prospiciens XIV 18 s. 862
Romanae sedis clementia ecclesias et jura ecclesiastica tunc juvare creditur XIII s. 754
Romani imperii celsitudo consurgens antiquitus et fundata mirifice super immobile XIII s. 819
Romano jam pridem vacante imperio, principes electores, quibus in romani electione regis jus competit ab antiquo . . XIII s. 815
Romanum imperium — ad tuitionem fidei et diversarum gentium moderamina per eum qui coelestia XIII s. 785

S.

Sacrosancta romana ecclesia, accrescentium in salutem et filiorum dexterae pia mater, cujus XIII s. 810
Saepe furtivis gressibus subrepit infortunium, quod ad felicem exitum opus humanum X s. 501
Saepe tibi scripsimus, et iterato tibi scribimus et mandamus, ut ad nostram VI s. 193
Sanctarum mentium invisibilis habitator, corona certantium, et martyrum palma VII s. 307. vgl. VIII und XIII s. 307
Sanctissimus pater dominus N papa nobis pro te scripsit in forma qua pro pauperibus clericis XII s. 709
Sanctitatem vestram duximus in domino exhortandam, ut super causa quae vertitur V s. 160
Sanctitati vestrae notifico, quod — cum in causa appellationis ad me interpositae XII s. 695
Sanctitati vestrae significant N et N episcopi, quod — cum bonae memoriae N archiepiscopus V s. 151
Sanctitati vestrae significat N mulier, quod — cum N nobili bononiensi civi fuisset matrimonii vinculo copulata, vir ipse V s. 151
Sanctitati vestrae supplicat N talis pauper clericus talis loci juris peritus dioecesis N XII s. 705 note 10
Sanctorum invisibilis inhabitator, corona certantium, et martyrum palma, candidus VIII und XIII s. 307. vgl. VII s. 307

Sanctorum meritis inclita gaudia fideles Christi assequi minime dubitamus XII s. 702
Sanctorum patrum instituta servantes, N portitori — *vel* latori — praesentium XIV s. 913
Sapientiam debere quaeri, inventam amplecti, memoriae commendari, nemo IX s. 467
Satis nobis cedit ad gloriam et honorem, nostrisque fidelibus ad profectum, si motus nostros XIII s. 828
Satis vobis credit ad gloriam, et vestrae tunc titulus laudis attollitur, si manus vestrae XIII s. 829
Sciant praesentes et futuri, quod hic conventio facta est inter N militem cruce signatum X s. 507
Scimus, et longi temporis experimento probavimus, quod a consuetudine XIII s. 813
Scrutans corda et renes deus hominum, et cogitationes eorum per consequens intuens XIV 25 s. 864
Secundum quod nobis judicio praesidentibus scabinorum sententiae dictaverunt VII s. 290
Sedem apostolicam consulere, ut debuimus in dubiis negotiis, pater reverendissime, dignum duximus III s. 84
Sedem apostolicam, sicut debuisti, consulere decrevisti. quod quia prudenter III s. 85
Sedes apostolica consueta liberalitate consuevit sibi juste et pie supplicantibus non deesse VII s. 305
Sedes apostolica crebra tuae devotionis obsequia grato inspiciens intuitu VII und VIII s. 306. vgl. XIII s. 306
Sedes apostolica ejus exemplo qui est veritas in omni gressu suo per semitas graditur veritatis VII s. 333
Sedes apostolica, quae liberalitate uberrima utitur in subjectis, crebra tuae devotionis XIII s. 306. vgl. VII und VIII s. 306
Sedes apostolica quemadmodum (largos) latos et latissimos habet terminos VII s. 316. VIII s. 316. XIII s. 316
Sedis apostolicae sanctitas, quae jus canonicum et civile palmo concludit V s. 148
Sexum muliebrem auctor naturae deus nobilitans virtutibus et decorans XIV 82 s. 887
Si Anna, discessum Tobiae filii sui non sustinens, patientis more lacrimis affluebat XIII s. 810
Si auderem ponere os in coelum, dicerem quoniam in lateranensi concilio V s. 156
Si causam qua civitates sunt conditae cives memoriae tenerent, aequabilius atque constantius III s. 74
Si de poena criminis per N commissi, domine judex, loqui volumus et debemus IX s. 466
Si denuntiastis N talem excommunicatum de mandato nostro auctoritate apostolica XIV s. 918
Si diligenter inspexeris decus et decorem romani imperii. quod in omnium principum oculis XIII s. 826
Si ex humanae conditionis fragilitate aliquos leprae morbum incurrere contigerit V s. 153
Si exordia nascentis ecclesiae ad memoriam revocentur, evidentius apparebit, quod sicut in XIII s. 809
Si fraternae dulcedinis recte gustares sapida condimenta, si alti origo sanguinis tui XIII s. 833

Si frequentibus et assiduis nostra intentio et desiderium apud vos precibus claruisset, credere possetis VII s. 283
Si gratis illapsa tibi desuper munerum beneficia divinorum gratis assumis, aliud digne non valens XIII s. 808
Si honor vester augmentum et perfectus accipit incrementum, honestati vestrae non immerito VII s. 335
Si juxta sententiam sapientis inter tempus seminandi discerminus et metendi XII s. 704
Si lex intellectus nostri conscientia consulitur, et rex in animae regno in solio XIV 84 s. 888
Si liceat prioris gratiae meminisse et prioribus oculis intueri celsitudinis eius culmen VII s. 284
Si magnificentiae vestrae hucusque non scripsimus, si nostrae progressum fortunae XIII s. 812
Si professionis tuae qualitatem et voti solemnis emissi gravitatem diligenter attenderes XIV 21 s. 863
Si ratione rerum et personarum statuta et ordinationes juris peritorum et mandata principum XI 83 s. 572
Si rigoris austeritas attendatur, si perspiciatur juris severitas, difficilis erit aditus VII s. 303 VIII s. 303 XIII s. 303
Si sapientiam quis studiose quaesierit, inventam memoriae commendaverit . IX s. 467
Si super exhibitis mihi a vestra dignitate largiflua beneficentiae gratiosae dulcoribus XIII s. 831
Si super justis petitionibus vestrae beatitudini preces nostras supplices offerimus XIII s. 821
Si vobis constiterit, N de N satisfecisse N de N in centum solidis, in quibus XII s. 644 note 2
Si vobis constiterit, N satisfecisse N etc. ab ipsa excommunicationis sententia XII s. 644 note 2
Sicomo eo son tenudo, omne tempo voglo essere al vostro servicio, et placa VI s. 194
Sicut amor naturalis, membra humani corporis in unum colligens et connectens XIV 23 s. 864
Sicut deus in sanctis suis constitutis in patria collaudatur XIV 79 s. 885
Sicut filii patribus, oves pastoribus, cives consulibus subesse, sic patres amare III s. 75
Sicut gloria patris est filius sapiens, et per consequens in sua sapientia gloriatur XIV 51 s. 873
Sicut gloriosa et intemerata virgo Maria obtinet praerogativam a domino specialem anhang zu VIII s. 400
Sicut hortulanus hortum suum excolens diligenter herbas inutiles exstirpando XIV 17 s. 861
Sicut humani corporis oculus gressus et operationes dirigit corporales, sic in corpore XIV 11 s. 860
Sicut impietatem sub specie pietatis exercent qui impios et in pietatibus suis fovent, sic pii VII s. 102
Sicut in corporis medicina emergentibus in ipso novis et diversis morbis, cum ac diversa antidota praeparantur VII s. 310
Sicut inferiora a corporibus supercoelestibus suae virtutis affluentiam assequuntur XIV 26 s. 865
Sicut iniqua volentibus et injusta quaerentibus nullus est tribuendus affectus, sic aequa optantibus III s. 75
Sicut maternis visceribus filii vestri salutem diligitis temporalem, sic nimirum nullus dubitat VII s. 335

Sicut matutinus lucifer alia sidera in splendore praecellit, et quasi sol refulgens XI 82 s. 570
Sicut navis in medio tempestatis posita venire ad portum salutis desiderat VI s. 193
Sicut perseveranti in culpa debetur jure vindicta, ita resipiscentibus est venia concedenda III s. 75
Sicut Pharao rex Aegypti egredientem populum ex Aegypto ex eo quod subtrahebatur XIV 73 s. 882
Sicut Phoebus cum accedentibus tenebris dies licentiavit auroram, curruque flammigero XIII s. 833
Sicut ratio bonum concipit faciendum, voluntas autem id quod conceptum est XIV 14 s. 860
Sicut res naturales virtute motiva superiorum corporum necessitate quadam naturae XIV 58 s. 875
Sicut serenissimus dominus noster Fridericus Romanorum imperator etc. circa celsitudinis suae culmen VII s. 271
Sicut sol mundo oriens, sic vestrae prudentiae claritas rutilat in ornamento XIV 83 s. 887
Sicut terebinthus producit et extendit ecclesia ramos suos. et flores eius fructus VII s. 313
Sicut unaquaeque res juxta proprietatem sibi insitam suas exsequitur naturaliter actiones XIV 37 s. 869
Sicut veteris testamenti prohibitio habentem maculam in oculo vel alias membris debilem VII s. 302. VIII s. 302. XIII s. 302
Significamus universitati vestrae, quod talis nostrae dioecesis quasdam litteras apertas XI 101 s. 585
Solis et aurorae infatigabilis fabricator ad romanae monarchiam dignitatis mirifice fabricandam XIII s. 815
Sonus per diversas partes Galliae jam exivit, quod aliquot principes et milites X s. 162
Speciali quadam inter tot et tanta negotiorum genera, quibus pectori nostro continua materia XIII s. 814
Speciali quadam inter tot et tantos negotiorum ingruentium fluctus, quibus assidue pectori XIII s. 824
Speciosus forma prae filiis hominum, in cujus labiis gratia diffunditur, et de cujus plenitudine VII s. 309
Splendor aeternae (paternae) gloriae, qui sua mundum illuminat ineffabili claritate, pia vota fidelium . . XI 35 s. 548. XI 72 s. 564
Studet nautica providentia vitare superbi maris contumelias X s. 505
Sua nobis N clericus insinuatione monstravit, quod cum dilectis in Christo N preces nostras direxerimus VII s. 302
Sublimitatis vestrae gloriosa promotio ad totius orbis imperiali lumine orbati diutius claritatem XIII s. 831
Summus pontifex Petrum apostolum sibi substituens sibi dixit, quod fides sua XIV 3 s. 856
Super causa quae vertitur inter tales vestrum testimonium postulatur. ideoque V s. 159
Super custodia gregis a domino crediti sollicite vigilantes, ad ipsum salutaribus XIII s. 317. vgl. VII und VIII s 318
Super excusatione subtractionis vestrae praesentiae personalis XIV 46 s. 872
Super impedimento matrimonii quod esse dicitur (dinoscitur) inter N et N quam idem in facie ecclesiae duxerat VII s. 288. VIII s. 288. XIII s. 288
Super tam pura et integra vestrae amicitiae incontaminata ferventia, quam ad nos XIII s. 816

Superni consilii sapientia, quae secretum utique coeli gyrum sola circuit increata, primi parentis XIII s. 830
Supplica la mia parvitate a la vostra segnoria devotamente, ke vui per de e per lo nostro honore VI s. 189
Supplicavit nobis N lito ecclesiae nostrae, quod liceret sibi conditionem suam mutare VIII s. 396
Supplico vestrae venerandae paternitati cancellatis manibus et flexis genibus reverenter VI s. 189
Supra cathedram praeeminentiae pastoralis divina disponente clementia constituti XII s. 717

T.

Tantae praeeminentiae scribere supra me fore cognoscens, tremens factus sum ego et timeo, dum XIII s. 830
Tempus est ut emissa columba, virens jocunditatis folium afferens, revertatur ad archam XIII s. 810
Terra sancta, Christi respersa sanguine, post gravia suae crebrae desolationis excidia, post ipsius XIII s. 810
Tot et tanta de virtuosis vestris actibus apud nos rumorum invaluere praeconia, tot et tantis XIII s. 832
Totiens regiae celsitudinis sceptrum extollitur, et ipsius XIII s. 817
Totiens tibi incassum scribimus, et in ventum preces effundimus, pro carissimis fratribus XIII s. 810
Trahit in periculum oviculas pastoris ignorantia, cujus exemplo X s. 510
Transitoria sunt temporalia, sed aeternum praemium consequitur X s. 511
Tribulationum et calamitatum crudeles angustias, quibus bellicus impetus fines vestros XIII s. 825
Tropo e ne grande cosa in quello che l'omo de fare . VI s. 193
Tu jurabis ad sancta dei evangelia, dicere et respondere XII s. 664
Tu jurabis ad sancta dei evangelia, fideliter dicere veritatem XII s. 671
Tu jurabis quia ea quae petis non petis animo calumniae XII s. 664
Tuae dilectionis litteras, carissime, ineffabili mentis affectu suscepi III s. 86
Tuae societatis ac dilectionis amicitiam mente habeo. quam verbis et operibus III s. 80
Tunc princeps romanus gloriatur in subditis, cum ipsorum VII s. 271

U.

Una et individua sancta mater ecclesia, nihil in se varium sentiens aut diversum, diversis quidem VII s. 326
Una fiada u tree de l'omo rechedere lo soe amigo, e s'ello VI s. 193
Universis etc. notum facimus, quod in nostra praesentia constitutus N de tali loco canonicus XIV s. 909
Universis praesens instrumentum inspecturis pateat manifeste, quod venerabilis vir N praesentibus volentibus et consentientibus XII s. 608
Universis praesens instrumentum publicum inspecturis pateat manifeste, quod reverendus pater N N de tali loco, quem idem dominus excommunicaverat XII s. 643
Universis praesens instrumentum publicum inspecturis pateat manifeste, quod reverendus pater N tenore praesentium fecit constituit XII s. 612
Universitatem causarum quas in N civitate vel N castro occurrere contigerit XI 53 s. 556

Universitati vestrae N, latorem praesentium, virum providum et honestum XIV s. 913
Universitati vestrae tenore praesentium innotescat, quod nos facimus constituimus et ordinamus XII s. 609
Universitati vestrae tenore praesentium innotescat, quod nos N de tali loco ab excommunicationis XII s. 643 und 645
Urbs Mediolanum, quae prae cunctis mundi civitatibus in ecclesiae romanae obsequiis V s. 144
Urgente nos jure publico, cogimur populares injurias et excessus publicos in regalibus curiis proclamare XIII s. 831
Ut a quocunque malueris episcopo rite promoto et sacrosanctae romanae ecclesiae obedienti XII s. 706 note 10
Ut ad amoris copulam fratrum (terrarum) cohabitatio per se est ineffìcax et insufficiens ratio. . III s. 76 und anhang zu III s. 89
Ut aequitati demus operam et custodiam veritati, utque . VII s. 326
Ut de felici nostro processu ad suscipiendum de sacrosanctis vestris manibus imperii diadema XIII s. 815
Ut saluti animarum salubrius consulatur, ea quae imminent earum pericula XIV 15 s. 861
Ut secundum artem pauca sufficiant exempla, generalia . . X s. 506
Ut vestrae devotionis auditum de fortunatis nostrae felicitatis eventibus nova gratiora XIII s. 823
Utinam locus appareat, tempus veniat, desideratus dies festinet VI s. 191
Utinam peccatorum nostrorum nubes opposita non obstaret, quominus ad patrem VII s. 336
Utinam tuae prudentiae consiliis credidissem, quae mihi . VI s. 192

V.

Venerabili in Christo fratre felicis memoriae N tali episcopo divina clementia vocante de medio sublato . . VIII s. 392. XIII s. 392
Venerabilis frater noster N episcopus venit ad partes nostras de partibus transmarinis VIII s. 396
Venerabilis noster N episcopus per suas nobis litteras intimavit, quod cum bonae memoriae N praepositus N custodiam . VII s. 296
Veniens ad nos N lator praesentium, maritus tuus, nobis conquerendo exposuit viva voce, quod tu diabolo XI 11 s. 536
Veniens ad nos N lator praesentium nobis exposuit conquerendo, quod — cum N per litteras citaretur XI 19 s. 540
Veniens ad nos N latrix praesentium nobis exposuit conquerendo, quod — cum N quem suum maritum asserit XI 7 und 8 s. 534 und 535
Veniens ad nos N mulier latrix praesentium nobis conquerendo monstravit, quod cum tu et ipsa in virum XI 10 s. 536
Veniens ad nos N scolaris, socius vester, nobis humiliter supplicavit, quod vos auctoritate XI 63 s. 560
Veniens ad nos rector ecclesiae N nobis graviter est conquestus, quod vos super quadam pecuniae quantitate injuriamini . XI 3 s. 532
Veniens ad praesentiam nostram dilecta filia N sua nobis petitione monstravit, quod — cum ipsa cum N ejus viro . XII s. 626
Veniens ad praesentiam reverendi patris domini N de tali loco citatus ad instantiam XII s. 645
Vera et aeterna aeterni patris sapientia, quae gyrum coeli sola ab initio et ante saecula circuit VII s. 306
Verae virtus amicitiae in prosperitate non declaratur quae in adversitate III s. 85

Verum auctorem pudicitiae, qui natus de virgine ad virginitatis decus te praeelectum XIV 75 s. 882
Verum cum in N ecclesiis nostrae dioecesis visitationis et correctionis officium exerceremus, invenimus XI 81 s. 570
Verum quia recepta sufficienti cautione a dicto presbytero quod in domo propria vel aliena XI 38 s. 550
Vestrae dominationis immensitas nobis causam matrimonii V s. 146
Vestrae fraternitatis litterae sollicitudinem pariter attulere III s. 70
Vestrae liqueat paternitatis auribus, me dei gratia Bononiae III s. 79
Vestrae paternitatis dilectionem et ingenii discretionem non credimus latere III s. 71
Vestrae profunditatis scientiam et mellifluae doctrinae eloquentiam fama divulgante cognoscimus III s. 68
Vestrae prudentiae et probitatis atque nobilitatis fama, reverendissime magister III s. 82
Vestrae sincerae dilectionis litterae reverentissimum amorem quem erga me vos exhibere asseritis Henricus francigena s. 70
Vestrae utilitatis et probitatis doctrinam mente considerans, disciplinae manum III s. 81
Vestram notitiam atque dilectionem satis desiderandam . . III s. 80
Vetus illa et cordi nostro verae caritatis visceribus adunata VII s. 284
Vidimus et diligenter inspeximus litteras reverendi . XI 28 s. 545
Viros cursales quos indomita parturit Sclavonia, longobardos et horridos cappelletos V s. 154
Viros qui causa faciendi vindictam vel decipiendi aliquem assumunt habitum muliebrem V s. 153
Virtutum candor eximius et laudandae praestantia bonitatis, quibus inclita domina nostra XIII s. 830
Virum curialem pariter et famosum, qui arpam vel rottam . V s. 163
Visis tuae dilectionis ac studii litteris gaudium non modicum meum III s. 81
Visis tuae fraternitatis et dilectionis litteris magno mentis gaudio III s. 78
Vocati divinitus ad regale fastigium, eo disponente qui erigit humiles in sublime, debemus XIII s. 815
Volentes ergo mandatum hujusmodi reverenter exsequi . XII s. 630
Volentes igitur mandatum apostolicum, ut tenemur . XII s. 706, 708
Volentes itaque, ut tenemur, mandatis apostolicis obedire, cum aliquod canonicum non obsistat XI 102 s. 586
Volentes itaque, ut tenemur, mandatis apostolicis obedire, secundum tenorem praedictarum litterarum XI 103 s. 586
Volentes mandatum apostolicum exsequi reverenter, qua fungimur auctoritate mandamus XI 105 s. 587
Volesse deo, che fosse tanto et talle in persona et in . VI s. 192

XX.
Inhalts-verzeichnisse.

I. Namenverzeichniss.

A.

Abbas s. 165.
Adalbert II erzbischof von Magdeburg s. 204. 205. 215. 216. 271. 379.
Adtrebatum s. 140.
Aesopus s. 97.
Africa s. 143.
Agatha s. 455.
Aginulf s. 53.
Alatrinus s. 174.
Alberich von Monte-cassino s. 1—46. 54.
Albericus vicecomes s. 273.
Albert graf von Tyrol s. 772.
Albert herzog von Oesterreich s. 741. 772.
Albert von Ense s. 342.
Albert von Illicericon s. 100 note 2.
Albert von Köln s. 991.
Albert von Samaria s. 50. 51. 53. 84?
Aldebrandinus comes palatinus s. 118 note 1.
Alemanni s. 144.
Alemannia s. 214. 232. 258. 269. 329. 342. 479. 807. 976.
Alemanniae civitates et oppida s. 270. 811. 822.
Alemanniae principes s. 136 note 1. 220. 270. 830.
Alemanniae rex s. 826. 830.
Alexander III pabst s. 100 mit note 2. 102.
Alexandria s. 172. 173.
Alfons König von Spanien s. 453.
Aliprando Faba s. 179. 180.
Alsleve s. 274.
Altenburhc s. 277.
Altissiodorum s. 140.
Alzor s. 140.
Ambrosius s. 139.
Amienzo mediolanensis s. 72.
Anconitani s. 25.
Angelus magister s. 951.
Angers s. 519.
Anglia s. 84. 637. 815.
Angliae primas s. 596. 601. 603 u. s. w. bis 711.
Angliae regnum s. 603.
Angliae rex s. 110. 135 note 4. 812. 815.
Angli, Anglici s. 84. 142. 604. 809.
Anglsprugger s. 841.
Anna Romanorum regina s. 453.
Ansutrinus episcopus s. 151.

Apulejus s. 412.
Apulia s. 25. 141.
Aquae s. 299.
Aquisgranum s. 272. 453.
Aratus s. 412.
Araz s. 140.
Arboriensis archiepiscopus s. 151.
Aretini canonici s. 146.
Aristotelis ethic. lib. I: s. 979; lib. III: s. 977; lib. V: s. 973, 977, 980; lib. IX: s. 979;
metaphys. lib. I. IV. XI: s. 980, 981;
polit. lib. I: s. 977;
in topicis: s. 974.
Armeniae majoris archiepiscopus s. 332.
Arnestene, Arnstein s. 277. 292. vgl. s. 395 note 8.
Arragoniae rex s. 135 note 4.
Arro burgensis hildensemensis s. 386 note 9.
Ascoli s. 951.
Atto burgensis hildensemensis s. 386.
Augustana dioecesis s. 902.
Augustanus oder augustensis episcopus s. 459. 909.
Augustin s. 427.
s. Augustini monasterium cantuariense s. 698.
Austriae ducatus s. 453.
Austriae ducissa s. 741. 808.
Austriae dux s. 136 note 1. 337. 338. 741. 772. 786. 808. 816.

B.

Babyloniae soldanus s. 173.
Bagnacavallum s. 139.
Balgencianus s. 105.
Bandinus pisanus s. 118 note 1.
Barbari s. 143.
Bartholomaeus rachensis s. 98.
Basilienses s. 441.
Baumgartenberg s. 718. 772.
Baumgartenberger formelbuch s. 205—208. 713—838. 987. 992 note 1.
Bavarie dux s. 136 note 1. 813. 848.
Bene magister s. 98.
Benedicti ordo s. 427.
Benedicti regula s. 327. 859. 863. 874.
Beneventum s. 25. 672.
Benno bischof von Meissen s. 49. 51.
Berca s. 295.
Berenburc s. 299.
Bernhard von Magdunum s. 482.
Bernhardus eventator s. 163.
Bernhardus sanctus s. 863. 882. 895.
Bernold von Kaisersheim s. 839—926. 987.
Beroaldus s. 413.
Blacorum rex s. 135 note 4.
Blancus s. 139.
Blezeke s. 312.
Boethius s. 130. 726. 978. Sein werk de consolatione philosophiae ist benützt s. 462. 977.
Bohemi s. 142.
Bohemiae rex s. 333. 453. 739. 742. 814. 822. 831. 833. 848.

Bologna s. 53. 62. 63. 66. 67. 70. 84 und 85. 92. 124. 125. 136 note 1. 151. 171. 174. 179—182. 189 note 4. 468. 612. 649. 674. 679—684. 737. 833. 990.
Boncompagnus s. 139.
Bondi von Aquileja s. 949—966.
Bononiense consilium s. 190.
Bononienses magistri s. 125.
Bononiensis curia s. 604. 612.
Bonus lucensis s. 97.
Bouherius (Petrus) sabulensis s. 412.
Brandenburg s. 275. 276. 278. 279. 285. 286. 287. 294. 297. 312. 329.
Braunschweig s. 352.
Britanni s. 466.
Brixia s. 180.
Buoncompagno von Florenz s. 115—174. 482.
Burgensis episcopus s. 345.
Burgundiae dux s. 146.
Butinensis praepositus s. 296.

C.

s. Caeciliae vita s. 59.
Caesar s. 130.
Caesarea s. 841. 845.
Caesarius s. 300. 301.
Calabria s. 453.
Calabritani s. 142.
Calahorra s. 517. 521.
Calixtus II papa s. 51. 52.
Calleritanus archiepiscopus und electus s. 145. 151.
Camaldulense eremum oder camaldulensis congregatio s. 124. 125.
Camin s. 273. 274.
Campani s. 141.
Campaniae comes s. 496.
Canonici saeculares s. 427.
Cantuaria s. 149. 603. 607 u. s. w. bis 712. 809.
Capua s. 453. 457.
Carinthiae dux s. 136 note 1.
Carnotensis dioecesis s. 505. 506.
Cassinense coenobium s. 37. 39.
Castellae rex s. 135 note 4. 136 note 1. 806. 822.
Cato s. 407.
Cato's werk de moribus ist benützt: lib. I 31: s. 469; lib. II 16: s. 462; lib. II 27: s. 974; lib. III 1: s. 439; lib. IV 21: s. 974; lib. IV 23: s. 432, 974; lib. IV 29: s. 432.
Cellensis abbas s. 328.
Celsus s. 412.
Chunring s. 764. 787.
Cicero s. 5. 55. 130. 412. 442. 491. 974. 978. 982. Von seinen schriften sind benützt: de inventione sive rhetor. lib. I §. 10: s. 430; lib. I §. 20: s. 57; lib. I §. 22: s. 19 und 466; lib. I §. 25: s. 108; lib. I §. 27: s. 468 und 469; de orat. lib. I §. 92: s. 970 in der note; Laelius §. 11: s. 59; §. 15: s. 91; §. 22: s. 91.
Ciofredus theologus s. 174.
Cistertiensis ordo, regula, religio s. 267. 313. 327. 336. 345. 399. 427. 718. 737. 772. 773. 779. 787. 809. 845. 902. 979.

Cistertium s. 880. 904.
Clam s. 787.
Clara s. 611.
Colonia s. 505.
Coloniense capitulum s. 807.
Coloniense pondus s. 166.
Coloniensis (archi)episcopus s. 786. 807. 811. 812. 830.
Coloniensis negotiator s. 165.
Comicia maior oder minor s. 382. 383. 981.
Confluentia s. 583.
Conradinus s. 812. 814.
Constantiensis dioecesis, episcopus, praepositus s. 147. 417. 459.
Constantinopolitana urbs et constantinopolitanus imperator capti s. 135 note 4.
Constantinopolitanus imperator s. 731. 733.
Cornubiae comes s. 814.
Crema s. 136 note 1.
Cremona, Cremonenses s. 136 note 1. 171. 194.
s. Crescentia s. 454.
Cribine s. 293.
Cyprian s. 33.
Cystrensis episcopus s. 627. 658.

D.

Daciae rex s. 136 note 1.
Damiata s. 173.
s. Dénis s. 486. 488 mit note 4. 505. 507.
Derneburch s.. 382.
Desiderius cassinensis s. 41.
Dinbach s. 299.
Dominicus Dominici s. 515—592. 987.
Donatus minor s. 408.
Dresde pontis vastatio s. 309.
Duren s. 295.

E.

Ebrard von Bethune s. 406. 412.
Ennius (vgl. Cornificius lib. IV §. 18) s. 369. 437.
Erford s. 1004 note t.
Esculum s. 951.
Everstene s. 395.
Exuperantii passio s. 406.

F.

Faba, Aliprando, podesta von Bologna s. 179—181.
Faba, Guido, s. 175—200.
Falandrellus s. 164.
Faventia und Faventini s. 136 note 1. 813.
Ferrara und Ferrarienses s. 53. 62. 66. 67. 90. 92.
Flandrensis comes s. 135 note 4.
Flandria s. 162. 453.
Flandriae comitissa s. 811.
Fleury s. 102. 105.
s. Florae abbas s. 146.
Florentia s. 123. 131. 814.
Florentini s. 136 note 2.
Florentinus episcopatus s. 125.
s. Floriani ecclesia s. 387.
Folia s. 271.
Francia s. 142. 1007 note w.
Franciae regina s. 996 note f.
Franciae rex s. 105. 135 note 4. 494. 565. 731. 734. 806. 807. 812. 813. 814. 817. 826. 962.

Franciae senescalcus s. 105. 110.
Franetum coenobium s. 146.
Fransia s. 996 note f.
Fridericus I (ruber) imperator s. 102. 144.
Fridericus II imperator s. 205. 269. 271. 276. 277. 379. 504. 505. 772. 809. 810. 811. 812.
Fridericus abbas ge(r)sturiensis s. 834.
Fridericus episcopus augustanus s. 909.
Fulgentia s. 813.
Fultae praepositus s. 388.

G.

Galfried von Vinesauf s. 415. 419. 420.
Gallia s. 162. 497.
Gallici s. 142.
Gallorum rex s. 106.
s. Geneviève s. 486. 505. 506.
s. Germain-des-prés s. 319. 486. 489. 496. 508.
Germania s. 457. 819. 830. 976.
Germaniae principes s. 830.
Gernand bischof von Brandenburg s. 203 und 204. 210.
Ge(r)sturiensis abbas s. 834.
Gleride s. 299.
Goldiz s. 288.
Goslar s. 387. 395. 931 mit note 1. 972.
Gotfridus lew(en)ensis archidiaconus s. 629. 647. 666. 667. 706.
s. Gothehardi abbas s. 388.
Grabowe s. 291.
Graeci s. 141. 473.
Gregorii dictum s. 869.
Gregor VII pabst s. 37 & 38.
Gregorii registrum s. 76 & 77.
Gregor IX pabst s. 182 und 183. 205 u. s. w. 349 u. s. w. 990 und 991.
Gregor X pabst s. 427. 479. 518.
Guido s. 29.
Guido de Tuscia comes palatinus s. 272 note 2.
Guidoguerra comes palatinus s. 118 note 1. 165.
Guignehocet s. 497 und 498.
Gundfridus s. 29.

H.

Halberstadt s. 285—287. 292. 302. 350. 399. 972.
Haldesleve s. 289. 292.
Halle s. 382.
Hartesdorf s. 289. 290.
Hartmann s. 453.
Heinrich III kaiser s. 1024 note a.
Heinrich IV kaiser s. 39 und 40.
Heinrich abt von Mure s. 417.
Heinrich bischof von Bologna s. 181. 182. 189 note 4.
Heinrich bischof von Hildesheim s. 931 note 1.
Hemmerli s. 415.
Henrici francigenae aurea gemma s. 41—46. 68—71. 90 und 91.
Henrici summa s. 991.
Herbipolensis ecclesia s. 315. 316. 338. 339. 340. 343. 754.

Herbipolis s. 140.
Hierosolymitanus ordo s. 823.
Hierosolymitanus rex s. 105. 731.
Hierosolyma s. 86. 341. 343. 508.
s. Hilarii capella in der dioecese Florenz s. 125.
Hildesheim s. 292. 297. 328. 350—355. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 395—398. 399. 931 note 1. vgl. noch Ludolf von Hildesheim.
Hispaniae rex s. 475.
Holle s. 382 note 3.
Homer s. 130.
Homobonus s. 139.
Honorius II papa s. 84 und 85.
Honorius III papa s. 504. 505. 509. 510.
Honorius IV papa s. 771.
Horaz s. 5. 442. 491.
Von seinen werken sind benützt: satir. I 1, 106: s. 435; I 2, 1: s. 429; I 2, 27: s. 481; I 10, 34: s. 45; epist. I 2, 40 und 42: s. 401; I 2, 69 ff: s. 439; I 5, 12: s. 423 und 434; I 10, 41: s. 108; I 18, 96: s. 407; II 1, 115 ff: s. 428;
ars poet. v. 1: s. 218; v. 1 ff: s. 428; v. 8 ff: s. 473, 474; v. 21 ff: s. 428, 436; v. 25: s. 213, 435; v. 29 ff: s. 436; v. 31: s. 432, 435; v. 42 ff: s. 421; v. 89: s. 428; v. 92: s. 428; v. 96 ff: s. 478; v. 104 ff: s. 428; v. 114 ff: s. 425; v. 139: s. 418; v. 147: s. 468; v. 152: s. 108, 436; v. 192: s. 424; v. 227 ff: s. 428; v. 304 ff: s. 418; v. 316: s. 421; v. 335 ff: s. 418; v. 343: s. 418; v. 350: s. 428; v. 359 ff: s. 428; v. 379 ff: s. 432; v. 389: s. 432; v. 412 ff: s. 440; v. 474 ff: s. 433; v. 476: s. 426.
Hospitalarii s. 427.
Hugo von Bologna s. 47—94.
Hugucio s. 413.

I. J.

Jacobus viterbiensis s. 652.
Imolenses s. 136 note 1.
Indi s. 466.
Innozenz III pabst s. 339. 458. 1005 note u.
Innozenz IV pabst s. 410.
Jodok von Heilbrunn s. 952 note 2.
Johann erzbischof von Tours s. 100 mit den noten 1 und 2.
Johann (Peçkam) erzbischof von Canterbury s. 595—597. 603 u. s. w. bis 711.
Johann von Bologna s. 593 bis 712. 987.
Johann von Canterbury s. 632. 633.
Johann von Sewes s. 615.
Johann von Worms s. 272 mit der note 2.
Johannes anglicus s. 483—512. 978 note 1. 983 note 1.
Johannes de Garlandia s. 482.
Johannes grammaticus s. 486 bis 489.
Johannes Severius s. 517. 521. 526.

Johannes vicarius goslariensis s. 931. note 1.
s. Johannis in Hauge ecclesia s. 342.
Jordan, bischof von Padua, s. 174.
Isidorus in libro soliloquiorum s. 502.
Italia s. 86. 92. 93. 122. 136 note 2. 258. 604. 819.
Italiae civitates s. 145 note 1.
Italicus s. 136 note 2. 264. 604.
s. Juliani parisiensis ecclesia s. 511.
Juvenal s. 130. 412.
Stellen aus ihm finden sich: I 1: s. 440; I 15: s. 440; VI 195: s. 473; XI 27: s. 473.

K.

Kaisersheim s. 841. 845.
Karlstat civitas s. 343.
Knud, bischof von Viborg, s. 988.
Kongis s. 625 note 5.
Konrad I bischof von Wirzburg s. 339. 340.
Konrad II bischof von Hildesheim s. 350—355. 381.
Konrad von Mure s. 403—482.
Konradin s. 812. 814.
s. Kunegundis ecclesia s. 344.

L.

Lanbahc s. 338.
Larola s. 146.
Lateranense concilium s. 156. 231. 458.
Latini s. 135 note 4. 473.
Laurentius von Aquileja s. 951—955.
s. Lazari ordo s. 427.
Leodiensis episcopus s. 826.
Leopoldus dux Austriae et Stiriae s. 786.
Lewen(en)sis archidiaconus s. 629. 647. 661. 665. 666. 667. 693. 697. 706. 707.
Lewenrode s. 351. 382.
Lewes s. 706.
Lewn s. 294.
Libochensis ecclesia s. 286.
s. Lifard s. 101.
Lindavia s. 147.
Linze s. 765.
Liobeh s. 285.
Lissabon s. 518—521. 531. 575—578. 581. 582.
Liveburch s. 313.
Livius s. 412.
Lolii flumen s. 194.
Lombardi s. 142. 187. 194.
Lombardi magistri s. 415. 468.
Lombardia s. 476.
Lombardiae et Tusciae societas s. 124.
Londoniensis decanus s. 665. 710.
Longobardia s. 766.
Lotharius rex s. 342.
Lucan s. 5. 130. 412.
Die stelle I 1 aus ihm findet sich s. 54.
Luccani s. 813.
Luchowe s. 294.
Ludolf s. 285. 286.

Ludolf von Hildesheim s. 205—208. 347—402. 715. 724. 969—972. 975. 987.
Ludolfus notarius s. 377.
Lugdunense concilium s. 427. 622.

M.

Maehren s. 720. 779.
Magdeburg s. 204. 205. 215. 216. 271. 273. 278. 279. 280. 281. 282. 284 285. 286. 289. 290. 291. 292. 295. 297. 299. 300. 301. 302. 310. 313. 316. 317. 322. 330. 332. 345. 379.
Magdeburgense capitulum s. 137 note 1.
Magdeburgensis ecclesia concremata s. 313.
Magdunum s. 101.
Maguntia s. 112. 140. 352.
Maguntinae ecclesiae speculator s. 67 note 7.
Maguntinus archiepiscopus s. 136 note 2. 270. 366. 457. 786.
Maguntinus scolasticus s. 474.
Malanotte s. 165.
Maldecorpo s. 165.
Maleficanus s. 139.
Mamertinus confessor s. 113.
Mamotrectus s. 413.
Manasses II, bischof von Orleans, s. 99—102. 106. 107. 108. 112. 113.
Manezzen s. 450.
Manfredinus canonicus reginus s. 189 note 4.
Mantua s. 413.
Margaritus ammirallius maris s. 155.
Marmoretum s. 144. 170?
Martin IV pabst s. 518. 524. 607. 617. 630. 635. 682. 699. 701. 707. 709. 710.
Marullus s. 413.
Mathaeus, bischof von Lissabon, s. 518—521.
Mechtildis Romanorum regina s. 453.
Mediolanum et Mediolanenses s. 136 note 1 und 2. 140. 144. 460.
Meissen s. 49. 51. 204 mit note 1. 288. 290. 291. 292. 293. 296. 297. 308. 310. 325. 327. 333. 981.
Mersburgensis episcopus s. 278. 322.
Mesanum s. 140.
Micy s. 102. 104. 105. 106.
Militum de gladio ordo s. 427.
Miramominin s. 135 note 4. 136 note 1.
Mischenensis populus s. 813.
Misnensis et orientalis marchio s. 293.
Mogus s. 343.
Molburch s. 327.
Monaldus s. 171.
Monte-cassino s. 7. 37. 39. 41. vgl. noch Alberich.
Montis ferrati marchio s. 135 note 4.
Montis sereni ecclesia s. 316.
Moravia s. 779.
Mormoretum s. 144? 170.
Mulden s. 292.
Mure. vgl. Heinrich und Konrad von Mure.
Mutinensis civitas s. 198 note 4.
Mutinensis Pillus s. 118 note 1.

N.

Narniensis episcopus s. 147.
Navarrae rex s. 136 note 1.
Neunchirchen s. 764.
Nicolaus III pabst s. 694.
Nicolaus III (?) IV (?) pabst s. 648.
Niwenburc s. 300.
Nonantula s. 198 note 4.
Nortwalt s. 351. 382.
Nuenburgensis episcopus s. 273. 278. 284. 302.
Nuwenburc s. 323.

O.

Odoacer, könig von Böhmen s. 453.
Oesterreich s. 716. 719.
Orleans s. 99—102.
Osburg s. 140.
Otterslebe s. 287. 288.
Otto IV kaiser s. 135 note 4.
Otto herzog von Braunschweig s. 352.
Otto judex wiennensis s. 766—770.
Ovid s. 130. 412.
Aus seinen schriften sind benützt:
amor. I 8, 62: s. 456; rem. amor. v. 365: s. 418; v. 398: s. 434;
heroid. IV 6: s. 431; IV 155: s. 432;
metam. II 137: s. 438; VIII 206: s. 438; VIII 677 ff: s. 482;
ep. ex Ponto I 10, 9 ff; s. 481; III 4, 79: s. 482: IV 2, 9 ff: s. 481;
trist. I 1, 39: s. 410; I 2, 1 ff: s. 480.
Oxonium s. 486.

P.

Padua s. 174. 737.
Panormum s. 140.
Papias s. 412.
Papienses s. 466.
Paradisus (bei Bologna) s. 174.
Paris s. 485—489. 492. 506.
Parisienses magistri s. 458.
Parisiensis curia, dioecesis, episcopus s. 317. 501. 505. 506. 507. 508. 509. 511. 512.
Parisius s. 440. 487 mit note 2. 863. 879. 961.
Pasaioculare s. 164.
Pataviensis ecclesia s. 338. 773. 827. 929 note 1.
Paulus s. 33. 55.
Paulus de Spoleto s. 651. 652.
Peckam, Johann, erzbischof von Canterbury s. 595—597. 603 u. s. w. bis 711.
Pedo s. 412.
Persius s. 5. 412.
Die stelle III 17 ff. aus ihm findet sich s. 454.
Perusinus episcopus s. 147.
Peter von Schwäbischhall s. 793 mit note 4.
Peter von Ulm s. 841.
Peter von Vineis s. 810.
Petrus Bouherius sabulensis s. 412.
Petrus Damianus s. 33.
Petrus diaconus cassinensis s. 7.
Petrus lombardus s. 596.

Philipp, kaiser, s. 135 note 4. 144.
Philipp II August, könig von Frankreich, s. 102. 108.
Philippus magister s. 712.
Phlegeton s 497.
Pictaviensis episcopus s. 101 note 4.
Picus s. 413.
Pillus mutinensis s. 118 note 1.
Pisani s. 136 note 2. 819.
Plinius s. 412.
Pluto s. 497.
Politianus s. 413.
Poloni s. 142.
Pontanus s. 413.
Popenburg s. 351. 384.
Portuensis episcopus s. 329.
Portugalensium regis edictum s. 145 note 2.
Praemonstratensis ordo s. 427.
Praenestinus episcopus s. 340.
Priscian s. 130. 473. 981. Aus seinen instit. gramm. findet sich XVI 16: s. 28.
Prisciani rhetorica s. 80. 90? 91.
Properz s. 412.
Provinciales s. 143.
Pythagoras s. 45 46.

Q.

Quedelinborch s. 996 note f.
Quinctilian s. 412.

R.

Raab castrum s. 340.
Rabensburg s, 340.
Ranconi und Rangoni s. 124. 198 note 4.
Ratisbona s. 140.
Ratisbonensis ecclesia und episcopus s. 217. 380. 827.
Ravennatensis episcopus s. 673.
Regesburg s. 140.
Remensis archiepiscopus s. 149.
Renus s. 271.
Reymundi summa s. 991. 993 note c.
Richardus rex s. 809.
Riga s. 280.
Ri(n)gelen s. 387.
Ringeleiben s. 387 note 3.
Robertus princeps Tarentiae s. 962.
Rogerius Apuliae tyrannus s. 25.
Rogo de Clara s. 611. 612.
Rom s. 93. 141. 311. 426. 449 478. 741. 810. 819.
Romana curia siehe unter curia romana.
Romanae ecclesiae forma s. 133
Romanae ecclesiae insignia s. 776.
Romani s. 93. 141.
Romani imperii fidelitas s. 831.
Romani senatores s. 449. 741.
Romaniola s. 215. 271. 272 mit note 2.
Romanioli s. 142.
Romanorum consules s. 168.
Romanorum dignitates s. 426.
Romanorum pontificum decreta s. 84.
Romanorum regina s. 453.
Romanorum regnum s. 92.
Romanorum rex s. 806—812. 814—826. 829—833.

Romanorum rex nondum coronatus s. 731.
Rotomagensis archiepiscopus s. 149.
Rudger prior von Kaisersheim s. 841.
Rudolf von Habsburg s. 406. 452. 453. 479. 716. 719. 720. 785. 788 mit den noten 2 und 3. 793 note 3.
Rudolf von Tours s. 99—102.
Rudolfus institor wiennensis s. 766. 767. 768.
Ruteni s. 142.

S.

Sabadiae comes s. 146. 162.
Salernitanus archiepiscopus s. 155. 580.
Sallust s. 5. 33. 55.
Salomonis libri s. 854.
Saltarellus s. 164.
Salzburgensis archiepiscopus, ecclesia, judex, s. 136 note 1. 827. 929 note 1.
Samnus monachus et pirata s. 144.
Saraceni s. 143. 145 note 2. 424. 505. 546. 731. 807.
Sardi s. 143.
Saxoniae dux s. 786. 814.
Scartowe s. 290.
Scerbeke s. 292.
Sc(h)erstede s. 351. 352. 383 note 8.
Schonethal s. 345.
Sclavi s. 142.
Sclavonia s. 154.
Sebastian s. 455.
Secoviensis ecclesia s. 448.
Seneca s. 130. 407. 853. Angeführt sind: de clem. II c. 4: s. 447; epist. XXIV: s. 979; proverbia: s. 525. 853. 974. 977. 979. 980.
Sequana s. 507.
Sereni montis ecclesia s. 316.
Sermeden s. 615.
Sewes s. 615.
Sicilia s. 788 mit note 3. 807. 812. 827. 828.
Siciliae rex s. 808. 810. 816.
Siculi s. 141.
(Sigfried) bischof von Regensburg s. 217.
Simon magister s. 976—984.
Simon magister, archidiaconus bononiensis, s. 682—684.
Socrates s. 130.
Solinus s. 471.
Sorrensis episcopus s. 151.
Stiriae (et Austriae) dux s. 337. 786.
Sultae praepositus s. 388 note 2.
Suthillagensis decanus s. 621. 637.

T.

Tacitus s. 412.
Tancredi regis filius s. 155.
Tarentiae princeps Robertus s. 962.
Tartari s. 310. 424. 808.
Terenz s. 5. 424. aus den adelphi IV 5, 9: s. 432.
Terrabun s. 453.
Teutonia s. 976.
Teutonicae domus fratrum ordo s. 326. 427. vgl. s. 343.
Teutonici s. 143.
Teutonicorum clypearium s. 406.

Theobaldus comes s. 105. 110.
Theodorus Gazes s. 413.
Tours s. 100 und 101 mit den noten 1—3. 151. 519.
Trident s. 147.
Tuchen s. 295.
Turegum s. 479.
Turicenses s. 441. 450.
Tuscia s. 122. 142. 766.
Tusciae et Lombardiae societas s. 124.
Tyronensis rex s. 136 note 1.

U.

Ulricus archiepiscopus salzburgensis s. 929 note 1.
Ulricus comes de Clam s. 787.
Ulricus judex salzburgensis s. 929 note 1.
Ulricus notarius s. 787.
Ungari s. 142.
Ungaria s. 865. 866.
Ungariae rex s. 136 note 1. 739. 834.
Urbanus papa s. 809.
Urbevetanus episcopus s. 147.
Urtinensis praepositus s. 296.
Utrecht s. 988.

V.

Valla s. 413.
Veirabend von Augsburg s. 841.
Venetiarum dux s. 135 note 4.
Verciburg s 140.
Verona s. 124.
Viborg s. 988.
Vicenza s. 148.
Victor, bischof von Bologna, s. 62. 63. 70. 84 und 85.
s. Victor s. 317. 486. 505. 506.
Vincentius martyr s. 581. 582.
Virgil s. 5. 130. 442. 462? Benützt sind von ihm: eclog. II 65: s. 481; aen. VI 853: s. 452; VII 266: s. 425.
Viseu s. 517—521.
s. Viti legenda s. 454.

W.

Welse s. 338.
Wernher von Eichstätt s. 841.
Wicmannus s. 286.
Wida s. 277.
Wiennensis civitas s. 764. 766. 767. 768. 770. 785. 833.
Wiennensium scolarum rector s. 737.
Wirzburg s. 140. 204. 295.
Wolodezlaus pataviensis ecclesiae postulatus s. 929 note 1.
Woltwisch s. 385.

Z.

Zerstede s. 383. vgl. noch Sc(h)erstede oben s. 1081.

II. Sach- und wort-verzeichniss.

A.

Abbas niger s. 865.
Abradere caput s. 165.
Absolutio s. 326. ad cautelam s. 644 note 2.
Abusus s. 252. 270. 276.
Accessorium s. 146. 149. 159.
Achte = proscriptio s. 930 note 1.
Acrumen s. 499.
Actio s. 499. 601. 944. 946.
Actio = privilegium s. 781.
Actor s. 221. 522 und 523 note 9. 628. 778. 993. 997. 1012.
Actorum judicii conscriptio s. 214. vgl. s. 604.
Actum et datum s. 778.
Actus legitimi s. 288. 304. 773 und 774. 940.
Adamas s. 983 in der note.
Administratio curae s. 934.
Administratio temporalis feudorum regalium s. 815.
Adoptio s. 947.
Adulterium s. 135 note 2. 150. 536. 537. 774. 1016 note pp.
Advocatia s. 292. 293. 779 und 780. 819.
Advocationis jus s. 344.
Advocationis officium s. 525.
Advocatus s. 277. 338. 779. 787. 856. 884. 885. 886.
Advocatus s. 158. 425. 522 note 9. 631. 649. 685. 998.
Advocatus = judex s. 779.
Aeinunge s. 901. vgl. eninghe.
Aequales personae s 186–189.
Affidare s. 773.
Affinitas s. 535. 826.
Aggravatio excommunicationis sententiae s. 640—642. 917 und 918.
Albergaria s. 124.
Aldio s. 39.
Aligenare, aligenatio s. 335.
Allegandi suffragia s. 129.
Allegationes s. 146. 148. 149. 552 note 9. 657. 661. 662. 683. 920. 921.
Allodium s. 339. 981.
Alphabetum commune s. 144.
Alphabetum per medium divisum s. 174. vgl. s. 575. 946.
Alta, altior persona s. 104. 269.
Alvaciles s. 529. 560.
Ama (?) s. 933.
Amasia, amasius s. 449. 743.
Ambassator s. 819. 823.
Amicitiae liber des Buoncompagno s. 133.
Ammiralius maris s. 155.
Anathema s. 37. 101 note 4. 157. 219. 268. 294. 317. 326. 327. 383. 499. 509. 784. 979. 983.
Anathematizabilis, anathematizare s. 101 note 4. 571. 979.

Aneval=devolutio s. 930 note 1.
Anevanghen = arrestare s. 930 note 1.
Angariae s. 124. 271. 292. 380. 382. 899. 900.
Anniversarium, anniversarius (dies) s. 382. 565. 581. 981.
Annosa aetas s. 160.
Annua pensio s. 271. 558.
Annuale servitium s. 942.
Annulus s. 709. 710.
Annus domini a nativitate und ab incarnatione s. 610.
Annus incarnationis domini s. 217. 257. 259. 477. 610. 777 und 778. 783.
Annus passionis domini s. 477.
Annus pontificatus s. 224.
Antiquae regulae s. 210.
Antiqui s. 210. 212. 264. 339. 369. 458. 460.
Apices s. 34.
Apices eminentes s. 197.
Apostoli s. 118 note 1. 459. 460. 539. 583. 693—696. 922.
Apostrapha s. 244. vgl. s. 481.
Apostasia s. 863. 865. 869.
Apostatans quarto monachus s. 865.
Appellare, appellatio s. 146. 147. 154. 225. 226. 227. 236—238. 297. 392. 464. 511. 522 note 9. 539. 589. 610. 626—628. 682—684. 687. 688. 689—692. 753. 921 und 922. 1001.
Appenditia s. 904.
Appositio s. 10. 26.
Approprietare s. 905.
Aquae frigidae potus s. 124.
Aquaeductus s. 146. 154.
Arbitraria citatio s. 225.
Arbitraria sententia s. 126.
Arbitrariae induciae s. 290.
Arbitri s. 391. 577. 646—648. 656. 657. 658. 679—681. 684. 769—771. 915. 923 und 924. 995.
Arbitrium s. 291—293. 296. 577. 778. 923. 996 note e.
Archidiaconalia jura exsolvere s. 911.
Arenam auream colligere s. 154.
Arenga s. 185. 217. 218. 377. 378. 467. 526. 744. 783.
Arengae des Guido Faba s. 177. 178.
Argenti pondus s. 270.
Arista s. 983 in der note.
Arma s. 145 note 2.
Armatorum comitiva s. 826.
Arpentum s. 507.
Arrestare = anevanghen s. 930 note 1.
Ars dictaminis, dictandi, dictatoria, notariae, prosandi etc. sieh unter dictamen etc.
Artes liberales s. 83. 129. 211. 425. 446. 881.
Articuli s. 649. 668—677. 683.
Artificii fraternitates s. 270.
Artis mechanicae operarii oder professores s. 425. 429. 448. 728. 743.
Artium confraternitates s. 822.
Aspiratio s. 133.
Assecurare s. 773.
Assessor s. 159. 994. 999.
Assis s. 126.
Attestationes s. 146. 148. 149. 557. 650. 673. 678. 921.
Attinentiae s. 911.
Auditor s. 583. 611. 994. 1000.
Auditores palatii s. 648.
Aula s. 380. 786.
Aurea bulla sieh unter bulla.

Auream arenam colligere s. 154.
Autenthicae litterae s. 291.
Autenthici viri s. 508. 772.
Autenthicum s. 226. 244. 297. 325. 332. 334. 523 in der note. 605. 1003. 1005 note t.
Autenthicum scriptum s. 276. 982.
Autenthicum sigillum siehe unter sigillum.
Autenthicus libellus s. 919.
Avia (?) s. 933.
Axungia porcina s. 165.

B.

Baculus s. 247. 781.
Balivus s. 915.
Bannitus s. 124.
Bannum, bannus s. 271. 272. 813. 831.
Baptisma und baptismus s. 223. 276. 512.
Baptizare s. 84. 85.
Barbarus s. 473.
Barones s. 114. 271. 380. 427. 449. 727. 738. 739. 741. 742.
Bechinae s. 976 note 1.
Bede=precaria s. 930 note 1.
Bene valere und valete s. 37. 111. vgl. s. 510.
Beneficialis causa s. 605.
Beneficium s. 134. 137. 157. 229. 230. 242. 243. 244. 306. 329. 393. 512. 550. 554. 563. 579 und 580. 585—587. 605. 701. 705—709. 812. 829. 910.
Beneficium temporale s. 154.
Benevolentiae captatio s. 18 und 19. 57 und 58. 108. 212. 213. 359. 367. 421. 465—468. 726. 744 und 745. 791.
Bigamus s. 773.
Birretum s. 586.
Bladum s. 810. 909.
Bona fides (in praescriptione) s. 775.
Boncompagnus des Buoncompagno s. 128—174.
Bonorum feudalium permutatio s. 827.
Borchlen=peculium castrense s. 930 note 1.
Brachium saeculare s. 918.
Breve s. 122. 312.
Breviarium des Alberich von Monte-cassino s. 5. 29—46.
Breviloquium des Buoncompagno s. 133.
Buflardus s. 426.
Bulla s. 144. 219. 274. 475. 783. 978.
Bulla aurea s. 219. 270. 271. 475. 698. 772. 784. 786.
Bulla plumbea s. 475. 635. 698. 699.
Bullare s. 334. 771.
Burgensis s. 122. 361. 362. 383. 386. 738.
Burgerreht s. 899.
Burgum und burgus s. 118 note 1. 937.
Bursa regalis s. 979.
Butinghe=quita s. 930 note 1.

C.

Calumnia s. 981. 1022.
Cambium s. 396.
Camera s. 211. 463.
Camera=fiscus s. 219. 784.
Camera papae s. 618.
Campus martius s. 124.

Cancellarius s. 112. 217. 222. 380. 475. 782. 786.
Cancellata manus s. 189.
Cancellatae litterae s. 635. 698. 699.
Cancellatum instrumentum s. 600. 699.
Cancio s. 163.
Candelabrum eloquentiae des Buonçompagno s. 129.
Canon latae sententiae s. 217.
Canonia s. 754.
Canonica probatio s. 325.
Canonicae, canonici s. 448.
Canonici regulares, saeculares s. 248. 342. 727. 999.
Canonicum jus sieh bei jus.
Canonicus ordo s. 148. 151.
Canonizatio s. 809.
Canonum praecepta s. 92.
Cantilenae volucrum s. 164.
Cantoria s. 298.
Capella s. 344. 345.
Capelleti s. 154.
Capere clericum s. 571.
Capitanei s. 168. 427. 466. 727.
Capitium s. 45.
Capitolium s. 168.
Capitulum s. 337. 339. 343. 345. 381. 383. 430. 508. 569. 572—576. 607—610. 708. 710. 776. 894. 895.
Capitulum generale s. 904.
Capsa s. 397.
Captivi s. 138. 455. 546.
Caput terrae s. 787.
Carceralis custodia s. 571.
Carceri mancipari s. 884.
Cardinales s. 106. 198 note 2. 217. 219. 262. 269. 378. 454. 480. 730. etc. 783.
Carnes s. 150. 892.
Carnis fragilitas und peccatum s. 91.
Carrina s. 309. 310.
Carrochius s. 441.
Carta s. 359. 499. 506. 507. 726. 978.
Carta (als pergament) und cartarius s. 426. 437—439.
Cartulatus s. 39.
Carucata s. 507.
Casalium (et) parrochianorum decimae s. 556.
Cassare s. 270. 274. 286. 600. 761. 770. 776. 811. 822.
Castellanus s. 104. 105. 108. 122. 271. 427.
Castellum s. 136 note 1. 153.
Castrense peculium=borchlen s. 930 note 1.
Castrum s. 86. 118 note 1. 139. 340. 383. 565. 579.
Casus s. 901.
Cathedralis ecclesia s. 146. 572.
Catholicus s. 100 note 1. 731.
Catholicus vir (als ehrentitel des königs von Frankreich) s. 105. 494.
Cauda in litteris s. 639.
Causa s. 430 und 431.
Causa beneficialis s. 605.
Causa civilis s. 222. 271. 272. 662. 767.
Causa conditionis certae s. 232.
Causa criminalis s. 222. 272. 679. 994 in der note. 997.
Causa efficiens, finalis, formalis, materialis s. 430. 431. 494. 506. 975.
Causa pecunialis, pecuniaria s. 222. 624. 994 note.
Causa petendi s. 1016. 1018.
Causa possessionis und proprietatis s. 232. 433.
Causa sanguinis s. 220. 232.
Causae cognitio s. 231. 458. 589.

Causarum acta s. 603.
Causarum cognitio und procuratio generalis s. 216. 227.
Causarum patronus s. 264.
Cautio s. 126. 550. 609. 685.
Cedella s. 476.
Cedrus des Buoncompagno s. 121—127. 133.
Cedrus Libani des magister Bonus lucensis s. 97.
Cedula s. 475. 480.
Cellerarius s. 874. 890.
Censuale feudum s. 907.
Censura ecclesiastica s. 222. 239. 274. 275. 298. 332. 346. 386. 505. 506. 533 u. s. w. 567. 573. 1004. 1005 mit note u.
Census s. 779. 780. 907.
Census = tins s. 930 note 1.
Cera s. 476. 479. 907.
Cereum sigillum s. 219.
Cessio juris s. 944.
Character clericalis s. 448. 727.
Character grandiloquus, humilis, mediocris s. 30.
Chirographum s. 499. 507.
Chirothecae s. 216. 315.
Chrismon s. 37. 38. 112.
Christianitatis patrocinium s. 92.
Cimiterium s. 217.
Cinericium s. 144.
Cingulum s. 891.
Circuli (im privilegium) s. 111. 510.
Circulus dependens ante tabernam s. 476.
Circulus plenus serpentibus (im privilegium) s. 112.
Circumscripta salutatio s. 10. 11. 104. 263. 361. 461.
Circumvallare = vorleghenhus s. 930 note 1.
Citatio, citatoriae litterae s. 156—159. 182 und 183. 224—226. 278. 388. 439. 499. 506. 509. 522 note 9. 531—537. 587. 620—635. 751. 916. 983. 1001—1006.
Citharoedus s. 163.
Cives simplices und solemnes s. 728.
Civile forum s. 767.
Civile jus sieh unter jus.
Civiles s. 493.
Civilis causa sieh bei causa.
Civilis persona s. 493.
Civi(li)tatis jus s. 899.
Civiliter agere s. 255.
Civitas s. 136 mit note 2. 270. 343 und 344. 450. 741. 780.
Civitatensis s. 424.
Civitatis et fori communitates s. 900.
Civitatis officium s. 168.
Civium magister s. 270. 822.
Clarissimus s. 424. 449. 455.
Claustralis vita s. 882.
Claustrum s. 144. 382. 820.
Clausula s. 370. 436. 438. 439. 444. 470. 492. 970 note 1.
Clericale privilegium s. 560.
Clericalis character s. 448. 727.
Clericatus et fori privilegium s. 599.
Clericorum et sacerdotum felicitas s. 143.
Clericum capere s. 571.
Clericus sacerdos s. 773.
Cliens s. 424. 425. 734. 738.
Clientulus s. 424. 425. 568.
Codicilli s. 936. 938.
Coenobitae s. 976 note 1.
Coenobium s. 976 note 1.
Coertio s. 221. 274.

Cognatio s. 258. vgl. s. 823.
Cognitio causae s. 231. 458. 589.
Cognitio causarum generalis s. 216.
Cohabitatio s. 287.
Cola s. 58—60. 971 in der note.
Collateralis s. 230.
Collecta s. 166. 788 note 2. 789 in der note. 815. 827. 828.
Collegiata ecclesia s. 462. 765.
Collegii procurator s. 227.
Colloquium habere s. 581.
Colon s. 443.
Colonus s. 776. 901.
Colores rhetorici s. 442. 493.
Coma s. 58—60. 971 note.
Comicia maior und minor s. 382. 981.
Comicia Romaniolae s. 215. 271. 272 mit note 2.
Comitatus s. 136 note 1.
Comitiva armatorum s. 826.
Comitiva militiae s. 819.
Commendatio s. 161. ecclesiae s. 554. 555.
Commendatoriae, commendativae litterae siehe unter litterae.
Commissarius s. 622.
Commissio s. 134 mit note 8. 145. 146. 147. 220—224. 271. 276 und 277. 332. 334. 341. 342. 385—388. 505. 556—558. 587. 588. 589. 650. 658. 665—668. 750. 922. 983.
Commodatum s. 777.
Commune jus sieh bei jus.
Communia (civitatum) s. 269. 270. 271.
Communicationis jus s. 251. 252. 253.
Communitas s. 124. 781. 915.
Communitates fori et civitatis s. 900.
Commutatio s. 234. 235. 340.
Commutatio partium (orationis) s. 23—25. 110.
Comoedia s. 491. 497—499.
Comparitio s. 531. 1008.
Complementum justiciae sieh unter justitia.
Compositio s. 138. 235. 397. 509. 575. 576. 717 note 1. 923. 943. 1002 note p.
Compromissio, compromissum, compromittere s. 126. 127. 576. 679—681. 923 & 924.
Computare s. 671. 685. 945.
Computatio s. 534. 562. 887. 896. 934.
Computatrix s. 141.
Computus s. 561.
Concambium s. 276.
Concivis s. 290. 761. 766 u. s. w. 899.
Concludere in causa s. 920. vgl. s. 650. 651. 679.
Conclusio s. 21. 56 und 57. 109. 212. 213. 307. 359. 368. 421. 440. 460. 470. 496. 502. 726. 747. 958 bis 966.
Concubina s. 186. 550. 568.
Concurrentes s. 763. 783.
Condelegatus s. 147. 665.
Conditio s. 219. 258. 426. 427. 442. 997.
Conditionis certae causa s. 232.
Conditionis scholasticae litterae s. 133. vgl. s. 491.
Conductus s. 395. 728. 750. 758. 829. 886. 946.
Confessio s. 385 und 386. 774. 1025.

Confessus s. 1025. 1026 note z.
Confirmatio s. 135. 235. 273. 290. 293—296. 333. 392. 439. 753. 778. 904—906.
Confirmatio (als pars orationis) s. 496.
Confraduglie s. 125.
Confrater s. 344. 866. 871. 875.
Confraternitas s. 880.
Confraternitates artium s. 822.
Confutatio s. 496.
Congregatio camaldulensis s. 125. vgl. eremum.
Conjudex s. 147. 657. 658. 659.
Conjugatus s. 190.
Conjuncta persona s. 227. 424. 652—654. 999.
Conprinceps s. 826.
Consanguinitas s. 147. 151. 535. 743.
Conscriptio actorum judicii s. 214.
Conscriptio testium s. 214.
Consecratio ecclesiae und episcopi s. 564 und 565. 566 und 567. 760.
Consilia s. 270. 340.
Consilium bononiense s. 190.
Consistorium declinare s. 879.
Consolatio s. 134. 140 & 141.
Consors s. 935. 941—945.
Consortia sive fraternitates s. 125.
Consortia mulierum s. 137.
Consponsus = medelovere s. 930 note 1.
Constitutio s. 122. 439. 555. 563. 622. 851.
Constitutio canonica und civilis s. 584.
Constitutio de duabus diaetis s. 297. 584. 599.
Constitutio epistolae s. 25. 26.
Constitutiones synodales s. 572. 573.
Constructio recta s. 10.
Consuetudines plangentium s. 141—143.
Consuetudo s. 232. 269. 563. 817. 903. 924.
Consuetudo terrae s. 457. 475. 903. 908.
Consules s. 75. 122. 123. 124. 126. 450. 480. 741. 822. 898. 908.
Contentionis causa s. 477.
Contentiosum forum s. 473 bis 475.
Contestatio litis sieh bei l. c.
Contractus emphyteuticus s. 558.
Contractus retractatio s. 908.
Contractuum litterae s. 777. 779.
Contradicere s. 226. 227. 583. 607. 609. 617.
Contubernium s. 538.
Contumacia s. 159. 228. 233. 523 in der note. 540 und 541. 588. 629. 636. 638 bis 645. 917 und 918. 1009 mit note c.
Conventio exsecutoria s. 776.
Conventio judicum s. 584. 599.
Conventorum principia s. 119.
Conventualia officia s. 892.
Conventus s. 320. 366. 430. 482. 698. 703. 769. 770. 814. 817. 833. 855. 867. 871. 875. 897. 904. 910 und 911.
Conventus forensis s. 877.
Conversi s. 427. 778. 897 und 898. 953 note 2. 966.
Conversio s. 882. 948.

Conversus ad fidem catholicam s. 549.
Corbes frumenti, vini s. 123.
Corda=sigillum s. 476.
Corda s. 480. serica s. 698.
Corona, coronatio s. 806. 825 note 1. vgl. s. 180.
Coronati s. 136. 727.
Corporale juramentum siehe unter juramentum.
Corporalis auris s. 331.
Corporalis fides, poena, possessio sieh unter fides etc.
Corpus liberum vendere s. 155.
Correctio s. 252. 818. 861. 862.
Correctoria s. 855.
Correptionis durae epistola s. 14.
Corrigia=sigillum s. 476.
Corruptela s. 269.
Crede=cretica s. 930 note 1.
Credentiae litterae s. 398. 779. 819.
Credere simplici juramento s. 910.
Credere simplici verbo s. 599. 944. vgl. s. 601.
Creditor s. 339. 381. 945.
Cretica=crede s. 930 note 1.
Crimen laesae majestatis s. 827
Crimina abhorrenda s. 137. 150.
Criminale judicium s. 271.
Criminalis causa s. 222. 272. 679. 994 in der note. 997.
Criminosus s. 240. 761.
Cruce signati s. 342. 344. 397. 507.
Crucem praedicare s. 809. 810. 823.
Crucis militia s. 504.
Crux dominica (im privilegium) s. 37. 38. 199. 456.
Crux recipienda s. 496. 504.
Cudere monetam s. 154. 828.
Cura s. 606. 625 note 5. 934. 935.
Cura animarum s. 242. 306. 545. 550. 701. 709. 877. 911.
Curatores dare s. 154. 271. 272.
Curia s. 374. 375. 603. 621. 633. 661. 671.
Curia bononiensis s. 604.
Curia civilis und ecclesiastica s. 601.
Curia generalis s. 135 note 3. 819.
Curia imperatoris s. 210. 223. 457.
Curia papae s. 210. 223. 227. 243. 457. 473.
Curia parisiensis s. 509.
Curia principum s. 425. 426. 749. 975.
Curia romana s. 144. 258. 264. 291. 582—584. 599. 603. 604. 607. 610. 611 und 612. 617. 633. 639. 649. 662. 677. 691. 692. 698. 699. 711. 810. 874.
Curia solemnis s. 352. 816. 820.
Curiae dies s. 633. 656.
Curiae judex s. 118 note 1.
Curiae notarius s. 199. 943.
Curiae rectores s. 457.
Curiales astutiae s. 874.
Curiales personae s. 493.
Curialia scripta s. 506.
Curialitas s. 223. 815.
Curialiter s. 218. 378. 440. 783.
Currens et usualis moneta s. 822.
Currentia ad usuras debita s. 904.

Currus foeni s. 123.
Cursales viri s. 154.
Custodia s. 296.
Custodia carceralis s. 571.

D.

Dacia s. 788 note 2. 827.
Dalmatica s. 315.
Dapsilis moneta s. 906.
Dapsilis pecunia s. 842 note 1. 907.
Data s. 479. 637. 777.
Datum et actum s. 778.
Debita currentia ad usuras s. 904.
Debitae rei possessio s. 628.
Debitum s. 578. 600. 700. 766. 777. 778. 900. 902. 904. 909 & 910. 935. 943. 946.
Decania s. 281.
Decenti loco sententia proferatur s. 235.
Decimae s. 134 note 8. 148. 223. 268. 275. 276. 299. 344. 385. 533. 556. 575. 576. 624. 685 und 686. 775. 776. 911. 994 in der note.
Decimale jus s. 268.
Declinare consistorium seu forum s. 879.
Declinatio judicii s. 522 note 9. 1000. 1002. 1011 note bb.
Decollare s. 155. homicidas s. 154.
Decreta pontificum romanorum s. 84.
Decretalis epistola s. 77.
Decretalium libri s. 851.
Decretum s. 112—114.
Dedicatio ecclesiae s. 564. 778. 913.
Defensio parentum s. 605.
Defensio specialis s. 823.
Defensor s. 652. 654. 787.
Degradatio s. 254.
Delegatio s. 220. 254. 464. 693.
Delegatus judex sieh unter judex.
Delictum s. 234. 252.
Denarius s. 137. 270.
Denarius advocatiae s. 780.
Denegare judicium, justitiam s. 878 und 879.
Depactatio = ghedinghe s. 930 note 1.
Depositio s. 254. 255. 324.
Depositio abbatis s. 872.
Depositum s. 144. 173. 907 und 908.
Devolutio = aneval s. 930 note 1.
Devolutio donationis s. 229.
Dextrarius s. 187.
Diadema imperii sieh unter imperium.
Diaeta s. 297. 584. 599. 630 note 8. 634.
Dicere in testes et dicta testium sieh unter testes.
Dictamen s. 9. 54. 55. 103. 212. 359. 370. 374. 396. 419. 420. 437. 440. 495. 496. 500. 503. 621. 725. 747. 851. 930 note 1. 973 note 1. 975.
Dictamina rhetorica des Guido Faba s. 179.
Dictaminis ars s. 83. 84.
Dictaminis prosarum summa s. 209—346.
Dictaminis stylus s. 526.

Dictaminis summa des Dominicus Dominici s. 525—590.
Dictaminis summula des Bernold von Kaisersheim s. 845—924.
Dictaminum summa des Ludolf von Hildesheim s. 359—400
Dictandi ars s. 209—213. 401. 491. 970 und 971 in note 1. 973—984.
Dictandi ars aus Orleans s. 95—114.
Dictandi modus des cod. lat. mon. 9808 s. 357 & 358.
Dictandi natura s. 525.
Dictandi notulae sub compendio compilatae s. 98.
Dictandi prosaice rationes des Hugo von Bologna s. 53—94.
Dictandi rationes des Alberich von Monte-cassino s. 3. 9—28.
Dictandi summa des Guido Faba s. 178.
Dictare s. 212. 359. 439. 506. 725. 970.
Dictator s. 123. 148. 218. 370. 419. 442. 472. 728. 970 note 1. 973 note 1.
Dictatoria ars s. 526. 973.
Dictio s. 133. 370. 371. 408 und 409.
Diei instantia s. 645 & 646.
Dies comparitionis s. 531.
Dies competens s. 916.
Dies curiae s. 633. 656.
Dies feriata s. 235. 531 etc. 587. 627. 629. 630. 631 etc. 923.
Dies festivi s. 1006 note w.
Dies juridica s. 622. 623. 629. 630 u. s. w.
Dies litigii s. 531.
Diffamare s. 92. 429. 623. 658.
Diffidare s. 773.
Diffidatio s. 750. 758.
Digitos 2 ponere super evangelia, 3 super sanctuarium s. 1023 note zz.
Digitus stringitur s. 174.
Digniores cives s. 899.
Dignitas s. 218. 408. 426. 727.
Dignitas ecclesiastica z. b. s. 476. 812. 877.
Dignitatis titulus s. 464. 730. 731 u. s. w.
Dilapidatio s. 323. 335. vgl. s. 860. 871 und 872. 945.
Dilatio s. 613. 664. 910. 1023 & 1024 mit note ᵹ.
Dilatio prima s. 649.
Dilatoria solutionis (exceptio) s. 1011 note bb.
Diminutio epistolae s. 22. 109.
Dimissoriae litterae s. 455. 458 und 459. 464. 543 bis 545. 913.
= apostoli s. 693—696.
Dioecesanus s. 316. 345. 458. 545. 626.
Dioecesis s. 216. 221. 224. 248. 251. 252. 312. 340. 345. 458. 544. 566. 622 etc. 776. 859. 879. 880.
Dioecesium divisio s. 147.
Directa actio s. 601.
Disciplina s. 30. 53. 436.
Disciplina monastica s. 850. 866. 880. 884.
Disciplinae litterarum s. 79.
Disciplinae philosophiae s. 82.
Dispendia rerum vel personarum s. 901.
Dispensatio s. 214. 241—245. 302—306. 329. 393. 549 und 550. 563. 568. 587. 700 und 701. 755.
Distinctio (in grammatischer beziehung) s. 20 in der

note. 25 und 26. 369. 436. 443—445. 748. 970 note 1.
Distinctio terminorum s. 333.
Distinctio zonalis quaternis interposita s. 476.
Districtio s. 887.
Districtio ecclesiastica s. 294.
Districtus s. 124. 161. 172. 277. 740. 946.
Ditio s. 74. 785. 787.
Divalis pagina s. 219. 271. 380.
Divina celebrare s. 340.
Divina humanaque philosophia s. 81.
Divina officia siehe unter officium.
Divina scientia s. 882.
Divina suspendere s. 249. vgl. s. 101 note 4.
Divinorum officium s. 315.
Divinum jus s. 304.
Divisio bonorum s. 575. 576.
Divisio dioecesium s. 147.
Divisionis litterae s. 559.
Divisum per alphabetum medium instrumentum s. 496. vgl. s. 174. 575.
Divortium s. 151. 287. 538. 539. 542. 626.
Doctores s. 174. 198 n. 2. 604.
Doctrina ad inveniendas etc. materias des Guido Faba s. 177. 185—196.
Doctrina privilegiorum des Guido Faba s. 197—200.
Doctrinale s. 444.
Doli actio s. 599. 601. 901.
Doli mali exceptio s. 600.
Domestica persona s. 138.
Domesticum testimonium s. 146.
Domesticus s. 88. 677.
Domicellula s. 420.
Domicilium s. 789 in der note. 899 und 900.
Domini juris 264.
Domini terrarum s. 446.
Dominia viatica navigandi etc. s. 154.
Dominii jugum s. 344.
Dominii jus transferre s. 905.
Dominium=obereigenthum s. 940. 942. 943.
Dominium s. 352. 785. 829.
Dominium imperii s. 785.
Dominus famosus s. 982.
Dominus legum s. 425.
Dominus litis s. 620.
Domus hospitalis sieh unter hospitalis domus.
Domus religiosa s. 124.
Domus teutonicae fratrum ordo s. 326.
Donatarius s. 939.
Donatio s. 229. 267. 313—317. 338. 343. 381. 382. 506. 507. 776. 777. 778. 910 & 911. 939. 940 & 941. 1026.
Donatio inter vivos s. 601. 939.
Donatio mortis causa s. 938 und 939.
Donatio propter nuptias s. 939.
Donatoriae (litterae) s. 228 bis 230. 389. 752.
Dos s. 151. 506. 759 & 760. 908. 936. 945.
Dos (ecclesiae) s. 289. 760.
Dotalitium (jus) s. 760. 764. 908. 909.
Dotalitium=lifghedinge s. 930 note 1.
Dotare ecclesiam s. 315.
Ducatus s. 352.
Ducatus s. 946.
Duplex sigillum s. 475.
Duplicare instrumenta s. 457. 478.
Duplicatio s. 660.

E.

Ecclesia s. 217. 252. 253. 315. 511. 548. 704. 775.
Ecclesia cathedralis s. 146. 572.
Ecclesia collegiata s. 462. 765.
Ecclesia conventualis s. 248. 366.
Ecclesiae bonorum hypotheca s. 583.
Ecclesiae consecratio s. 564 und 565. 760.
Ecclesiae dedicatio s. 564. 778. 913.
Ecclesiae dos s. 289. 760.
Ecclesiae fabricatio s. 511. 548.
Ecclesiae familia s. 337. 338.
Ecclesiae forum s. 447—449.
Ecclesiae immunitas s. 578. und 579. vgl. s. 217 & 218.
Ecclesiae introitus prohibitio s. 239.
Ecclesiae jura s. 551. 554. 555. 585.
Ecclesiae nuntius s. 311.
Ecclesiae (oder sancti) patrocinium s. 245. 246.
Ecclesiae officina s. 292. 293.
Ecclesiae romanae insignia s. 776.
Ecclesiae speculator s. 67 note 7.
Ecclesiae suae causa s. 999.
Ecclesiam dotare s. 315.
Ecclesiam suspendere a divinis s. 101 note 4.
Ecclesiastica bona s. 584. 599. 601. 910.
Ecclesiastica censura siehe unter censura.
Ecclesiastica districtio s. 294.
Ecclesiastica libertas s. 220. 543. 561. 573.
Ecclesiastica negotia s. 133.
Ecclesiastica sacramenta sieh unter sacramenta.
Ecclesiasticum judicium s. 778. 779. 851.
Ecclesiasticum jus s. 775.
Ecclesiasticus judex s. 430. 878
Ecclesiasticus princeps s. 230. 232. 379. 789. vgl. s. 451.
Edicta tria s. 522 note 9. 1003. vgl. s. 587.
Edictalis sanctio = lex s. 214.
Edictum s. 77. 145 note 2.
Edictum generale s. 145 note 2.
Efficiens causa s. 431. 494. 506. 975.
Effodere excommunicatum s. 101 note 4.
Ejectus s. 870.
Electio s. 134 note 8. 135. 145. 147. 149. 151. 274. 286. 324. 689. 809. 811. 876.
Electiones potestatum s. 168—170.
Electus s. 137. 279. 807. 811. 825. 857 & 858. 873.
Eliquatum vinum primum s. 909.
Eloquentia rhetorica s. 211.
Eloquentiae candelabrum des Buoncompagno s. 129.
Emancipandi potestas s. 271.
Emancipare, emancipatio s. 154. 940.
Emancipatus s. 762. 764.
Emissoriae litterae s. 778.
Emphyteusis s. 942 & 943.
Emphyteusis = pach(t)gut s. 930 note 1.
Emphyteuticus contractus s. 558.
Emphyteuticus titulus s. 763.

Emtio venditio s. 778.
Emtio villae s. 900—903.
Emunitas s. 217 & 218. vgl. s. 578 und 579.
Eninghe = unio s. 930 note 1. vgl. aeinunge.
Epactae s. 763. 783.
Episcopalia jura exsolvere s. 911.
Episcopatus renuntiatio s. 147.
Episcopi consecratio s. 566 und 567.
Episcopi familia s. 829.
Epistola s. 10. 55. 103. 212. 359. 420—423. 439. 500. 725. 726. 790. 792. 973 —975 mit der note.
Epistola decretalis s. 77.
Epistola divi Hadriani s. 599. 933. 934. 944.
Epistola durae correptionis s. 14.
Epistola formata sieh unter formata.
Epistola infima, mediocris, sublimis s. 55.
Epistola suspensionis s. 14.
Epistolae constitutio s. 25. 26.
Epistolae diminutio s. 22. 109.
Epistolae variatio s. 26.
Epistolare dictamen s. 437. 440. 930 note 1.
Epistolaris littera s. 473.
Epistolarum prologi s. 40.
Eremum camaldulense s. 124. 125.
Ethica s. 491.
Evangelia s. 325. 690. 934. 935. 939. 941. 944. 945. 1023 note zz. vgl. s. 663 und 664. 672.
Eventator s. 163.
Evictio s. 903. 908.
Exactio = scot s. 930 note 1.
Exactio s. 124. 137. 760. 787. 789 in der note. 828. 876. 900.
Exactio saecularis s. 561.
Examen s. 277. 879. 982.
Examinatio s. 499. 508.
Excellentes personae s. 12.
Excellentia imperialis s. 272.
Excellentissima persona s. 41.
Exceptio s. 228. 234. 240. 288. 523 und 524 in der note. 648 und 649. 656 —662. 694. 879. 901. 903. 910. 919. 1000. 1010 — 1014. 1020 und 1021.
Excommunicatio s. 14. 134. 222. 239. 249. 295 und 296. 340. 341. 545. 550. 560 und 561. 567. 568. 586 und 587. 606. 688. 811. 856. 1005 note u.
Excommunicatio (als folge der contumacia) s. 159. 160. 183 und 184. 233. 276. 299. 509. 523 in der note. 540 und 541. 569. 579. 588. 628. 638—645. 689. 917. 1009.
Excommunicatio maior s. 658. 659. minor s. 288.
Excommunicationis exceptio z. b. s. 288. 656—659.
Excommunicatum effodere s. 101 note 4.
Excommunicatus s. 261. 262. 288. 366. 463. 544. 731. 952 und 953 note 1 & 2. 966. 996. 997. 999. 1012.
Excrescentia usurarum s. 907.
Excusa s. 291.
Excusatio judicum s. 665.
Excusationis littera s. 335.
Exempla rimare s. 56.
Exemplare litteras s. 771 & 772.

Exemta ecclesia und persona s. 252. 253.
Exemtio s. 214. 248—250. 317. 394. 756. 788 note 2. 827. 876. 877. 885. 898. 899. 900.
Exemtus abbas s. 878.
Exemtus ordo s. 877.
Exoculare s. 150. 152.
Exordia des Guido Faba s. 177.
Exordium s. 56 und 57. 108. 123. 135. 185. 440. 460. 465—468. 496. 717 note 1. 726. 744. 791. 834. 850 —854. vgl. s. 954 note 1.
Expeditio=ghevolghe s. 930 note 1.
Expensae s. 126. 540. 541. 599. 600. 619. 642. 645. 646. 662. 681. 685—687. 688. 689. 901. 910. 915. 917. 919. 921. 945. 1013.
Expilate hereditatis crimen s. 131.
Expurgare se s. 92. 258.
Expurgatio s. 325.
Exsecutio officii s. 305.
Exsecutio sententiae s. 238 bis 240. 541. 687—689. 921.
Exsecutor testamenti s. 625. 765—767.
Exsecutores s. 605. 705—711.
Exsecutoria conventio s. 776.
Exsecutoriae (litterae) s. 238 — 240. 298. 357 note 9. 393. 687—689. 754.
Exsilium s. 124. 828.
Extimatio pretii s. 156.
Extravagantes s. 453. 458.

F.

Fabrica s. 344.
Fabricatio ecclesiae s. 511. 548.
Fabricatio pontium s. 548.
Facultas s. 264. 430. 436. 442.
Facultas litteratoria s. 139.
Falconum societas s. 122.
Falsarius s. 124. 154. 156. 453.
Falsificare privilegium s. 457.
Falsitas litterarum papalium s. 453.
Fama s. 328. 329. 827. 828.
Fama clara s. 258. 326.
Fama viciniae s. 151.
Famae integritas s. 244.
Famae macula s. 325.
Famae poena s. 224.
Familia s. 632. 789 in der note. 918. 947.
Familia ecclesiae s. 337. 338.
Familia episcopi s. 829.
Familiaris s. 261. 278. 279. 332. 448. 819. 821. 832.
Famosus dominus s. 982.
Famosus princeps s. 474.
Fercula s. 125.
Feria s. 1006 note w.
Feriae s. 523 in der note. 1006—1008.
Feriata dies sieh bei dies.
Ferreis vinculis religare s. 572.
Ferto s. 1011 note bb.
Feuda regalia s. 815.
Feudalis oder feudi titulus s. 763. 764. 905.
Feudalium bonorum permutatio s. 827.

Feudorum investitura s. 819. 826. 833.
Feudum s. 123. 154. 338. 384. 777. 939 & 940.
Feudum censuale s. 907.
Feudum emtum s. 905.
Feudus=lengut s. 930 note 1.
Fidei et juramenti transgressio s. 912.
Fidejussio, fidejussor s. 151. 165—168. 612. 652—655. 778. 933. 934. 944. 946.
Fidelis s. 93. 106. 278. 333. 334. 818. 900.
Fidelis imperii s. 152. 271. 272. 824
Fidelis Italiae s. 92.
Fidelis regni Alemanniae s. 807.
Fidelitas s. 136 note 1. 152. 939. 940.
Fidelitas imperii romani s.831.
Fidelitatis debitum s. 273.
Fidelitatis homagium s. 815.
Fidelitatis juramentum s. 274. 815. 831.
Fidelitatis obsequium s. 808.
Fidelitatis osculum s. 940.
Fidem dare s. 292. 509. 903. vgl. s. 923.
Fidem observare s. 836.
Fides (bona oder mala) in praescriptione s. 775. 777.
Fides catholica s.343. 549. 857.
Fides corporalis s. 909.
Fides oculata s. 334. 783 & 784.
Figura s. 437.
Figura judicii s. 352.
Filiationis jus s. 947.
Filii presbyterorum s. 304.
Filii religionum s. 883.
Filium obligare s. 155.
Filtrum interponere s. 144.
Filum canapis s. 635. 698. 699.
Filum de serico s. 480.
Filus adulterinus s. 144.
Fiscales homines s. 979.
Fiscalium reddituum ratio s. 271. 380.
Fiscus s. 219. 786. 979.
Floreni boni et puri auri s 599.
Flores regularum dictaminis des Johannes Bondi s. 951 & 952. 954 note 1.
Flores rhetorici des Alberich von Monte-cassino s. 4.
Focaria s. 154.
Fodere minerias s. 154.
Fodrum? fodrus? s. 124.
Foeni currus s. 123.
Foenoris solutio s. 777.
Forensis conventus s. 877.
Fori et civitatis communitates s. 900.
Fori (et clericatus) privilegium s. 584. 599.
Fori novi institutio s. 816.
Forma ecclesiae romanae s. 133. vgl. s. 711.
Forma judicii s. 270.
Forma pauperum s. 709.
Formae viatici s. 888.
Formalis causa s. 431. 494.
Formata epistola s. 33—36. 257. 330. 394. 757. vgl. s. 458 und 459.
Formularius s. 725. 790.
Fornicaria s. 186.
Fortgongh des gastelika riuchtes s. 988.
Forum s. 154.
Forum animae s. 432.
Forum civile s. 767.
Forum contentiosum s. 473 —475.
Forum declinare s. 879.
Forum ecclesiae s. 447—449.
Forum judicii ecclesiastici s. 779.

Forum saeculare s. 430. 448. 449. 561.
Forum utrumque s. 425.
Forus s. 993 und 994 note c.
Fraternitas rusticorum s. 125.
Fraternitates artificii s. 270.
Fraternitates sive consortia s. 125.
Fratres domus teutonicae ordinis s. 326.
Fratres hierosolymitani ordinis s. 823.
Fratres minores s. 261. 308. 336. 427. 834. vgl. s. 596.
Fratres templi = templarii.
Fraus usurarum s. 942.
Fruges consumere natus s. 331.
Frumenti corbes s. 123.
Fundus s. 222. 294. 340. 769. 776. 899.
Furti et injuriarum actio s. 131.
Furtum s. 234. 569. 571. 997.

G.

Gallica lingua s. 498.
Garandia s. 908. 909.
Gemma s. 476.
Gemma purpurea des Guido Faba s. 178.
Generale mandatum s. 152.
Generales litterae s.464. 728. 792.
Generales nundinae s. 124.
Generalia statuta s.121—126.
Generalis concilii statuta s.243
Generalis curia sieh bei curia.
Generalis magister s. 427.
Generaliter obligare bona s. 945.
Gentium jus s. 155.
Geometria s. 881.
Gerulus litterarum s. 84.
Gewerschaft s. 903. 908.
Ghedinghe=depactatio s. 930 note 1.
Ghesamehant=in solidum s. 930 note 1.
Ghespreke der heren=parlamentum s. 930 note 1.
Ghevolghe=expeditio s. 930. note 1.
Gisel=obses s. 930 note 1.
Galdii potestas s. 818.
Gladio militari accingi s. 814.
Gladius uterque s. 220.
Glebae servus, glebarius s. 448. 738. 741.
Glossa s. 123.
Glossatores juris canonici et civilis s. 475.
Glossen s. 930 note 1.
Gradatim fieri debet appellatio s. 237.
Gradatim proceditur ad poenas s. 239.
Gradus consanguinitatis quartus et quintus s. 151.
Gradus ordinum s. 267.
Graecismus des Ebrard von Bethune s. 406. 407.
Graecismus novus des Konrad von Mure s. 405—412. 422. 423.436.437.442.480
Grammans s. 138. 139.
Grammatica s. 211. 260. 401. 407.409.437.486.491.881.
Grammatica professio s.84.409
Grammaticus s. 212. 250. 423. 425. 429. 430.
Grandiloquus character s. 30.
Grangia s. 892. 896.
Gratia imperii s.813.817.828.

Gratiae litterae s. 214. 241. 250. 778. vgl. s. 589 und 590.
Gratiae restitutio s. 154.
Gratiae violatio s. 886.
Gregorianus stylus s. 501.
Grossi turonenses s. 675.
Guardianus s. 427. 737.
Guerra s. 165. 334. 339. 940.

H.

Habitus monachalis s. 144. 148. 150.
Habitus religionis s. 160. 327.
Hadriani divi epistola s. 599. 933. 934. 944.
Haeresiarcha s. 93.
Haeresis s. 156. 586 & 857.
Haereticus s. 124. 138. 262. 410. 731. 761. 774. 818. 858. 952 note 1. 966. 996. 998.
Harpam tangere s. 163.
Hastiludium s. 305.
Hausgenozschaft s. 764.
Hebdomadae sex s. 290.
Herberga s. 900.
Hereditarium jus s. 507. 763. 764. 908. 921. 1018 & 1019.
Hereditatis expilatae crimen s. 131.
Hereditatis paternae terra s. 88
Heres scriptus s. 937.
Hilarianus stylus s. 501 & 502.
Historia s. 491.
Histrio s. 164. 165. 426. 429. 774.
Homagium = hulde s. 930 note 1.
Homagium s. 815. 939. 940.
Homicidas decollare s. 154.
Homicidium s. 135 note 2. 305. 325. 571. 856. 997.
Homines fiscales s. 979.
Homines plebeji s. 104.
Homo s. 364. 382.
Hospitalarii s. 122. 125.
Hospitale s. 137. 547. 701. 704. 705. 912.
Hospitale de Larola s. 146.
Hospitale hierosolymitanum s. 200.
Hospitalis domus s. 124.
Hospitalis domus sancti spiritus Romae s. 311.
Hospitalis domus teutonica transmarina in Jerusalem s. 343.
Hospitalitas s. 267. 911.
Hospitii magister s. 890.
Hospitum mandatum s. 893.
Hulde = homagium s. 930 note 1.
Humana divinaque philosophia s. 81.
Humanum jus s. 304.
Humilis character s. 30.
Humilis stylus s. 434. 497.
Huobrihtte s. 901.
Hydra s. 129—131.
Hypotheca bonorum oder rerum omnium s. 600. 612. 614. 618. 652. 653. 901. 903. 915.
Hypotheca bonorum ecclesiae s. 583.
Hypotheca bonorum temporalium et spiritualium s. 577.
Hypotheca rerum monasterii s. 843 note 1. 914. 916.

I. J.

Jarvaste s. 310.
Idioma litterarum s. 473.
Ignobiles s. 849.
Illustris s. 424. 455.
Immobilia bona s. 584. 599. 601. 908. 910.
Immunis s. 268. 828. 899. 941.
Immunitas s. 789 in der note. 879.
Immunitas ecclesiae s. 578 & 579. vgl. s. 217 & 218.
Impedimenta evidentia s. 145.
Imperator constantinopolitanus sieh oben s. 1074.
Imperatoris curia s. 210. 223. 457.
Imperatoris legatus s. 740.
Imperatoris notarius s. 494.
Imperatoris palatii judex s. 53.
Imperiale bannum s. 271.
Imperiale judicium s. 884. vgl. s. 277.
Imperiale sceptrum s. 883. vgl. s. 885.
Imperialia statuta s. 152—154.
Imperialis aula s. 380. 786.
Imperialis bannus s. 813. 831.
Imperialis excellentia s. 272.
Imperialis jurisdictio s. 271. 380.
Imperialis lex s. 121.
Imperialis libra s. 123.
Imperialis protectio s. 884.
Imperii bona s. 830.
Imperii diadema s. 810. 815. 819. 822. 823. 825. 826. 829. 830. 833. vgl. s. 180.
Imperii dominium s. 785.
Imperii examen et judicium s. 277.
Imperii fidelis s. 152. 271. 272. 824.
Imperii fidelitas romani s. 831.
Imperii gratia s. 813. 817. 828.
Imperii judex specialis s. 277.
Imperii mandatum s. 152.
Imperii negotia cum civitatibus Italiae s. 136 mit note 2.
Imperii principes s. 269. 272.
Imperii status s. 808.
Imperio regio repraesentare s. 831.
Imperium merum et mixtum s. 272.
Imperium vacans s. 818.
Impetrare s. 223. 226. 583. 584. 606—609. 617 etc. 646. 648. 697. 874. 903. 910.
Impotentia s. 536. 538. 626.
Impotentia veniendi s. 226. 227.
Incaustum s. 438. 463. 494.
Incendium s. 135 note 2. 138.
Incentra s. 42.
Incestus s. 135 note 2. 150.
Incisio s. 138.
Incola s. 277. 807.
Incolatus s. 789 in der note. 828.
Incontinentia s. 323. 623. 624. 658.
Incorrigibilis s. 254. 255. 919.
Indictio s. 477—479. 610. 763. 783.
Induciae s. 158. 225. 226. 290. 522 note 9. 631. 1000. 1003 s. 1015 mit note oo. 1017.
Indulgentia s. 245—248. 306—313. 357 note 9. 393. 439. 458. 475. 512. 546—549. 564 & 565. 566. 701—711. 755. 778. 834. 911—913.

Infamare s. 328.
Infamatio s. 774.
Infamia s. 153. 154. 254. 258. 544. 624. 679. 774. 831.
Infamis s. 124. 774. 837. 877. 937. 998. 999. 1012.
Inferiores personae s. 104. 771.
Infeudare, infeudatio s. 335.
Infidelis s. 463. 830. 952 & 953 note 1 und 2. 966. 998.
Infimae epistolae s. 55.
Infirmarius s. 890.
Infirmi s. 892.
Infirmitorium s. 894. 895.
Infortiata moneta lucensis s. 87.
Infula s. 216. 247. 315. 781.
Ingenuitatis titulus s. 727.
Ingenuus s. 262. 947.
Ingratitudo s. 602.
Injuriarum actio s. 131.
Injuriarum compensatio s. 291.
Inlegher = obstagium s. 930 note 1.
Inquisitio s. 254—257. 287 & 288. 322—325. 394. 757.
Insignia s. 216. 247.
Insignia ecclesiae romanae s. 776.
Insinuatio clamosa s. 255. 256. 287. 323. 851. 852. 872.
Instantia bona s. 1024 note x.
Instantia diei s. 645 & 646.
Instantia judicii s. 289. 1014.
Instrumentum s. 457. 476. 478. 522 note 9. 604. 649. 651. 768. 838. 937. 1001.
Instrumentum cancellatum s. 600. 699.
Instrumentum divisum per alphabetum medium s. 946. vgl. s. 174. 575.
Instrumentum duplicare s. 457. 478.
Instrumentum legitimum s. 479.
Instrumentum mercatorum s. 946.
Instrumentum mortuum s. 329.
Instrumentum privatum s. 458.
Instrumentum publicum sieh unter publicum instrumentum.
Intentare possessorium s. 289.
Interdicta bonorum administratio s. 937.
Interdictio sacramentorum s. 239.
Interdictum s. 159. 222. 239. 249. 276. 317. 345. 579. 708. 711. 1005 note u.
Interdictum terrae s. 340.
Interdictus s. 544. 731.
Interesse s. 662. 907. 910.
Interminatio s. 383. 390. 982.
Interrogatio partium s. 1001. 1025 und 1026.
Interrogatoria s. 650.
Intestabilis s. 937.
Intestatus s. 573. 762.
Introitus ecclesiae prohibitio s. 239.
Inventarium s. 553. 933. 935.
Investire cura animarum s. 911
Investire de feudis s. 833.
Investire dono altaris s. 760.
Investire per annulum s. 709. 710.
Investire per birretum s. 586.
Investire per pilleum s. 580. 585. 708.
Investitura feudorum s. 819. 826. 833.
Joculatores s. 163—165. 426.

Irregularis s. 544. 996.
Irregularitas s. 243. 244. 258. 303. 393. 550. 568. 587. 773 und 774.
Isagoge des Buoncompagno s. 133.
Isidorianus stylus s. 502.
Italienische musterstücke s. 187—195.
Judaeus s. 262. 567. 731. 907. vgl. s. 549.
Judex s. 221. 451. 477. 522 und 523 note 9. 656—658. 773. 995. 1012.
Judex = advocatus s. 779.
Judex arbitrarius s. 232. 234.
Judex curiae s. 118 note 1.
Judex delegatus s. 135. 145 bis 148. 159. 224. 226. 228. 232. 234. 237. 238. 249. 271. 289. 299. 463. 464. 505. 506. 523 in der note. 583. 604. 605. 620. 629—631. 647. 659. 661. 693. 694. 874. 915. 995 mit note e. 1003—1006 mit note t. 1013.
Judex ecclesiasticus s. 430. 878
Judex imperii specialis s. 277.
Judex legatus s. 232.
Judex ordinarius s. 225. 228—230. 232—234. 238. 254. 271. 604. 658. 685. 693. 695. 995 mit note e. 1004 in note t. 1013.
Judex saecularis s. 220. 769.
Judex subdelegatus s. 232. 463. 915.
Judicata res sieh bei res.
Judicatum solvi cautio oder promittere und satisdare s. 227. 612. 614. 615. 618. 652—655. 914—916.
Judice sedente sententia proferatur s. 235. vgl. s. 681.
Judicem recusare s. 524 in der note. 607. 609 und 610. 646—648. 656—659. 878. 1020.
Judices eligere s. 226. 227.
Judicia tam sanguinis quam causarum omnium ad imperii pertinentium judicium et examen s. 277.
Judiciales litterae s. 639.
Judicialis sedes s. 878.
Judiciarius ordo s. 145. 149. 234. 837 und 838. 845. 914. 921. 985—1026.
Judiciarius processus s. 119.
Judicii actorum conscriptio s. 214.
Judicii declinatio sieh bei declinare.
Judicii figura s. 352.
Judicii forma s. 270.
Judicii instantia s. 289. 1014.
Judicii processus sieh unter processus.
Judicii strepitus s. 1006 note w. 1008.
Judicio sisti cautio oder promittere s. 148. 149. 158. 159. 612. 614. 615. 618. 652. 914.
Judiciorum ordo s. 648.
Judiciorum praeparatoriae litterae s. 231. 240.
Judicium s. 221. 471. 475. 522 note 9. 603. 604. 620. 900. 993.
Judicium canonicum s. 885.
Judicium civile s. 778. 885.
Judicium criminale s. 271.
Judicium denegare s. 878.
Judicium ecclesiasticum s. 778. 779. 851.
Judicium exercere s. 277. 901.
Judicium exhibere s. 878.
Judicium facere s. 879.

Judicium imperiale s. 884. vgl. s. 277.
Judicium provinciale s. 901.
Judicium recusare s. 878.
Judicium spirituale s. 838. 990. 993.
Judicium tam sanguinis quam causarum omnium ad imperium pertinentium exercere s. 277.
Judicium utriusque potestatis s. 220.
Judicum conventio s. 584. 599.
Jugum dominii s. 344.
Jugum servitutis s. 100 note 3. 344. 948.
Jura archidiaconalia s. 911.
Jura ecclesiae oder ecclesiastica siehe unter ecclesia.
Jura episcopalia s. 911.
Jura (et bonas consuetudines) manutenere s. 124. 817.
Jura nova s. 225.
Jura omnia! s. 851.
Jura regere s. 238.
Juramenti et fidei transgressio s. 912.
Juramento simplici credere sieh bei credere.
Juramentum s. 606. 836. 909.
Juramentum calumniae oder de calumnia s. 522 note 9. 583. 611. 613. 615. 617. 649. 662—665. 667. 671 bis 673. 683. 686. 687. 694. 914. 915. 921. 1001. 1022—1025.
Juramentum corporale s. 577. 642—645. 687—690. 908. 910.
Juramentum de veritate dicenda s. 537. 538. 583. 611. 613. 617. 662—665. 683. 687. 694. 915.
Juramentum fidelitatis s. 274. 815. 831.
Juramentum homagii s. 815.
Jurare in animam alterius s. 259. 601. vgl. s. 583. 611. 613. 915.
Juratum s. 945.
Juri parere s. 541. 642—645.
Juridica dies sieh bei dies.
Juris beneficium addendi etc. s. 919. 1016.
Juris canonici et civilis professores s. 174.
Juris cessio s. 944.
Juris consultus s. 525.
Juris domini s. 264.
Juris forma s. 761.
Juris litterae s. 214. 241. 250.
Juris ordo s. 158. 295. 296. 324. 478. 540. 563. 630. 661. 688. 694. 878. 923.
Juris origo s. 119.
Juris periti s. 265. 604. 630 note 8. 921. 1016 note pp.
Juris regula s. 221. 238.
Juris regulae s. 835—837. 851.
Juris solemnitas s. 225. 601. vgl. s. 681.
Juris utriusque alumna s. 129.
Jurisdictio s. 198. 221. 232. 239. 249. 252. 268. 271. 352. 451. 464. 522 & 523 note 9. 544. 584. 630 note 8. 646. 995. 1002. 1013.
Jurisdictio imperialis s. 271. 380.
Jurisdictio principum s. 822.
Jurista s. 423. 981.
Jus s. 977.
Jus advocatiae s. 779 & 780.
Jus canonicum s. 145. 159. 174. 229. 446. 475. 525. 599. 601. 708. 710. 903. 924. 1002.

Jus civile s. 174. 446. 475. 525. 599. 601. 903. 924.
Jus civi(li)tatis s. 899.
Jus commune s. 222. 241. 250. 780. 835. 851. 877.
Jus communicationis s. 251. 252. 253.
Jus decimale s. 268.
Jus dioecesani s. 316. 345.
Jus divinum s. 304.
Jus dominii transferre s. 905.
Jus dotalitium s. 760. 764. 908. 909.
Jus ecclesiasticum s. 775.
Jus filiationis s. 947.
Jus fori s. 993 und 994 note c.
Jus gentium s. 155.
Jus hereditarium s. 507. 763. 764. 908. 921. 1018 und 1019.
Jus humanum s. 304.
Jus metropolitani s. 316.
Jus montanum oder montis s. 779. 780.
Jus naturale s. 977.
Jus patronatus siehe unter patronatus.
Jus plenum s. 271.
Jus positivum s. 977 & 978.
Jus proprietatis s. 764. 900. 905.
Jus provinciale s. 903. 908.
Jus scriptum sieh bei scriptum jus.
Jus spirituale s. 276.
Jus urbanum s. 775.
Jus utrumque s. 129. 304. 596.
Justitiae complementum s. 534. 820. 826. 878. 879. 885.
Justitiam denegare, exhibere, facere s. 878 und 879.
Justus titulus in praescriptione s. 776.
Juvenum societates s. 122.

L.

Laborare s. 869.
Laesae majestatis crimen s. 827.
Laicalis ordo s. 361.
Laicalis persona s. 362.
Laicalis potentiae proprietas s. 276.
Laicus s. 432. 568. 679. 776. 1023 note zz.
Lantding=plebicitum s. 930 note 1.
Lantvrede=murena s. 930 note 1.
Latae sententiae canon s. 217.
Lateranense concilium s. 156. 231. 458.
Latro s. 154. 761. 773.
Latrunculi et raptores s. 152.
Laudare, laudamentum, laudator, laudatum, laudum s. 126 und 127. 577. 680 und 681. 682. 684 und 685. 943.
Legalis tabellio s. 476.
Legalitas s. 821. 823. 829.
Legare s. 574. 938.
Legatio s. 223. 399. 400. 740. 741. 807. 824. 922.
Legatorum accusationes s. 135. 144.
Legatus imperatoris s. 740.
Legatus judex s. 232.
Legatus papae oder sedis apostolicae s. 223. 249. 254. 523 in der note. 729. 772 und 773. 807. 809. 995.
Legenda s. 221 und 222. 385. 583. 607. 609. 617.

Leghescat = tributum s. 930 note 1.
Legis habet vigorem quod principi placuit s. 244.
Legista s. 415. 425. 468.
Legitima praescriptio s. 885.
Legitima probatio s. 352. 385. 774.
Legitima subscriptio s. 479.
Legitimare s. 154.
Legitimare (processualisch) s. 655.
Legitimatio s. 190.
Legitimi actus s. 288. 304. 773 und 774. 940.
Legitimum instrumentum s. 479.
Legum doctor s. 604.
Legum dominus s. 425.
Lengut = feodus s. 930 note 1.
Lenocinium s. 150. vgl. s. 154.
Leonis imago s. 474.
Leonum societas s. 122.
Leprae morbus s. 153. 705.
Lex s. 232. 426. 430. 837. 978. 994 in der note.
Lex = edictalis sanctio s. 214.
Lex imperialis s. 121.
Libellus = petitio s. 655.
Libellus appellatorius s. 460. 690.
Libellus autenthicus s. 919.
Libellus conventionalis s. 522 note 9. 599. 648. 655. 660. 663. 667. 680. 919. 1000. 1014—1019.
Libellus possessionis recuperandae und tuendae s. 460.
Libellus querelae s. 777.
Libellus reconventionis s. 680.
Liber s. 258. 364. 379. 382. 727. 738. 739. 849.
Liber amicitiae des Buoncompagno s. 133.
Liber de suffragiis allegandi des Buoncompagno s. 129.
Liber dominus s. 219.
Liberae conditionis nobilis s. 427.
Liberales artes s. 83. 129. 211. 425. 446. 881.
Liberalis causa s. 679.
Liberi venditio s. 155.
Libertas s. 154. 156. 250. 329. 343 und 344. 947.
Libertas ecclesiae oder ecclesiastica s. 220. 543. 561. 573.
Libertates s. 790. 815. 827.
Libertatis privilegium s. 343.
Liberum corpus vendere s. 155.
Libra imperialis s. 123.
Libri decretalium s. 851.
Licentiare s. 646.
Licentiatae litterae s. 464.
Lifghedinge = dotalitium s. 930 note 1.
Ligna succidere s. 924.
Ligniculum s. 439.
Lignorum plaustrum s. 123.
Limitare parrochias s. 570.
Limites provinciarum s. 776.
Linea consanguinitatis s. 147. 743.
Lineale s. 438.
Lis in causa civili s. 767.
Litigii dies s. 531.
Litigiosa res s. 477.
Litis contestatio s. 145. 146. 147. 149. 159. 522 note 9. 537. 606. 613. 626. 649. 655. 656. 660. 662 und 663. 665. 683. 686. 687. 694. 915. 921. 1000. 1019 bis 1022.

Litis dominus s. 620.
Litkop = marticopus s. 930 note 1.
Lito s. 396.
Littera z.b. s. 438—440. 509.
Littera epistolaris s. 473.
Litterae s. 212. 359. 726. 748. 973 note 1.
Litterae apertae s. 270. 479. 585. 981.
Litterae apostolicae z. b. s. 630 note 8. 697. 924.
Litterae autenthicae s. 291.
Litterae cancellatae s. 635. 698. 699.
Litterae captivorum s. 138.
Litterae citatoriae sieh unter citatio.
Litterae clausae s. 270. 479. 981.
Litterae coertionis s. 274. vgl. s. 221.
Litterae commendatitiae s. 876. vgl. auch noch formata.
Litterae commendativae s. 464.
Litterae commendatoriae s. 728.
Litterae commissariae oder commissionis s. 650. vgl. commissio s. 1088.
Litterae communes s. 439. 828.
Litterae conductus s. 395. 728. 750. 758. 886. 946.
Litterae consultoriae s. 331.
Litterae contractuum s. 777. 779.
Litterae credentiae s. 398. 779. 819.
Litterae curiales s. 491.
Litterae delegationis s. 693.
Litterae dimissoriae siehe unter dimissoriae.
Litterae dispensationis sieh bei dispensatio.
Litterae divisionis s. 559.
Litterae donatoriae s. 228—230. 389. 752.
Litterae emissoriae s. 778.
Litterae excusationis s. 335.
Litterae exsecutoriae siehe unter exsecutoriae.
Litterae formatae sieh unter formata.
Litterae generales s. 464. 728. 792.
Litterae gratiae s. 214. 241. 250. 778. vgl. s. 589 und 590.
Litterae indulgentiae, inquisitoriae sieh unter indulgentia, inquisitio.
Litterae judiciales s. 639.
Litterae judiciorum praeparatoriae s. 231. 240.
Litterae juris s. 214. 241. 250.
Litterae licentiatae s. 464.
Litterae memoriales s. 509.
Litterae metropoliticae s. 630 note 8.
Litterae missiles s. 214. 260. 374. 792. 976.
Litterae missivae s. 133.
Litterae modernae s. 212.
Litterae mutui s. 259.
Litterae obligatoriae sieh unter obligatoriae.
Litterae ordinatoriae s. 257.
Litterae papales=rescriptum s. 1021.
Litterae patentes s. 274. 577. 578. 622. 639. 641. 888.
Litterae petitoriae sieh unter petitoriae.
Litterae praeparatoriae judiciorum s. 231. 240.

Litterae privatae s. 156.
Litterae provisoriae sieh s. 1121.
Litterae publicae s. 766.
Litterae quae dari consueverunt a sede apostolica s. 214. 971.
Litterae quae dari consueverunt in (principum) curiis s. 374. 749. vgl. s. 975.
Litterae quaestuosae s. 778.
Litterae quasi sequaces sententiae s. 238.
Litterae remissivae, respectivae, responsivae s. 133. 458.
Litterae scholasticae conditionis s. 133. vgl. s. 491.
Litterae securitatis s. 154. 161.
Litterae simplices s. 583. 607. 609. 617. vgl. s. 221 und 222. 385.
Litterae speciales s. 429. 448.
Litterae testamentales s. 767.
Litterae testimoniales siehe unter testimoniales litterae.
Litterae teutonice scriptae s. 473.
Litterae versibus conscriptae s. 474.
Litteralia principia s. 495.
Littera(li)s? modus a curiis principum emanans? s. 795.
Litteralis probatio s. 258.
Litteraliter edocenda facultas s. 436.
Litterarum cauda s. 639.
Litterarum differentia s. 214.
Litterarum disciplinae s. 79.
Litterarum expositor s. 431 und 432.
Litterarum gerulus s. 84.
Litterarum idioma s. 473.
Litterarum papalium falsitas s. 453.
Litterarum partes sieh unter partes dictaminis etc.
Litterarum perfectio s. 474.
Litterarum scriptura s. 438.
Litterarum solemnitas s. 429. 448.
Litterarum species s. 374.
Litteras exemplare s. 771 und 772.
Litteras (has) reddite s. 477. 639. 916.
Litteras (oder procuratorium) vallare sigillo s. 636. 700.
Litterata persona s. 553.
Litteratoria facultas s. 139.
Litteratoria professio s. 153.
Litteratura s. 139. 140. 304. 550. 566. 701. 727.
Litteratus s. 431. 913.
Lix=lis s. 145. 146.
Loca pia s. 547. 566. 701. 898.
Locatio conductio s. 778.
Locatio vinearum s. 897.
Loco decenti sententia proferatur s. 235.
Locus publicus s. 983.
Locus religiosus s. 217. 231.
Locus solemnis s. 631.
Locus solitarius s. 511.
Logicus s. 430. 470.
Longare materiam s. 445.
Lotrices s. 426. 503.
Lucerna dictaminis des Johannes Bondi s. 954 note 1.
Lucrum s. 271.
Ludere ad rigmectam s. 153.
Luminaria duo magna s. 449. 851.
Lyra, lyrator s. 163.

M.

Maganza s. 140.
Magister civium s. 270. 822.
Magister generalis s. 427.
Magister hospitii s. 890.
Magister scolarium s. 198 note 2.
Magister theologiae s. 881.
Magistralis scientia s. 265.
Magistraliter s. 264. 440.
Magistratus cathedra s. 131.
Magistri bononienses s. 125.
Magistri lombardi s. 415. 468.
Magistri parisienses s. 458.
Magna duo luminaria s. 449. 851.
Magnae personae s. 213. 447. 448. 772.
Magnates s. 425. 427. 446. 449. 451. 452. 479.
Majestatis laesae crimen s. 827.
Major xiv annis s. 605.
Majores personae s. 186—189. 447. 449. 727—729.
Mala fides (in praescriptione) s. 777. vgl. s. 835.
Male praestitum juramentum s. 836.
Male promissa s. 836. 852.
Maleficium s. 234.
Mancipare se beneplacitis s. 833.
Mancipari carceri s. 884.
Mancipari ordinibus sacris s. 281.
Mancipatio s. 101 note 3.
Mandatorum tria genera s. 605.
Mandatum s. 253. 256. 470. 502. 633. 648.
Mandatum generale s. 152.
Mandatum hospitum s. 893.
Mandatum imperii s. 152.
Mandatum speciale s. 583 & 584. 601. 605. 606. 607. 618. 631. 815. 914. 915. 1005 note u.
Mandiburdia s. 38 note 3.
Manere s. 296.
Maneries s. 270.
Mango s. 426.
Mansio s. 39. 899.
Mansus s. 289. 330. 335. 400.
Manualis labor s. 893.
Manualis obedientia s. 262. 327.
Manum apponere, ponere, tenere super librum (evangeliorum) s. 663 und 664. 672. 1023 mit note zz.
Manumissio s. 100 note 3. 396. 506. 947.
Manumittere s. 154. 329.
Manus cancellata s. 189.
Manus in clericum injicere s. 150. 217. 218. 303. 856.
Manus privata s. 614.
Manus publica s. 122. 214. 557. 608. 612. 651.
Manus scribentis s. 439.
Manus signum s. 199.
Manutenere jura (et bonas consuetudines) s. 124. 817.
Manuum injectio s. 912. 948.
Marca sterelinorum etc. siehe unter ster.
Margengab s. 759.
Marscalcus s. 425.
Marticopus = litkop s. 930 note 1.
Materia s. 177. 185—196. 401. 419. 440 und 441. 445. 491—499.
Materialis causa s. 430. 494.

Materialis poena s. 219. 378. 784.
Matrimonium s. 134 note 8. 138. 146. 151. 258. 288. 326. 534—539. 541 und 542. 557. 560. 605. 625 und 626. 663. 679. 815. 829.
Matris tutela s. 933.
Maximae personae s. 447. 449.
Mechanicae artis operarii oder professores s. 425. 429. 448. 728. 743.
Medelovere = consponsus s. 930 note 1.
Mediae personae s. 727—729.
Mediatum s. 942.
Mediocris character s. 30.
Mediocris epistola s. 55.
Mediocris persona s. 12. 55. 186—189.
Mediocris stylus s. 434. 497.
Melanum s. 140.
Melioratio s. 338. 568. 942.
Memoriales litterae s. 509.
Mensa (episcopalis) s. 338. 352. 383. 829.
Mensa pontificalis s. 568.
Mensa (praelati) s. 829.
Mensivagus s. 426.
Mercatores s. 161. 172. 743. 946.
Mercatorum instrumentum s. 946.
Mercimonia s. 270.
Meretrix s. 154.
Merum et mixtum imperium s. 272.
Messina s. 140.
Metra xix Horatii s. 491.
Metri et prosae ornatus s. 503.
Metrica ars s. 408. 486. 491.
Metricum dictamen s. 9. 54. 103. 419. 726.
Metropolis s. 248.
Metropolitanus s. 316. 696.
Metropoliticae litterae s. 630 note 8.
Metrum s. 407. 491. 492. 726.
Miles s. 277. 734. 739. 849. 1003 in note s.
Militarem gloriam assumere s. 162.
Militares s. 397. 400. 425. 739.
Militari gladio accingi s. 814.
Milites pascere s. 383.
Militia crucis s. 504.
Militiae comitiva s. 819.
Militis armati imago s. 474.
Militum de gladio ordo s. 427.
Minerias fodere s. 154.
Minimae personae s. 447. 448.
Minister fratrum minorum s. 261. vgl. noch s. 596.
Minister ordinis praedicatorum s. 261.
Ministerialis s. 219. 262. 263. 338. 364. 396. 427. 771. 781. 825. 827. 831.
Ministerialis terrae s. 337. 338.
Minor excommunicatio s. 288.
Minor xxv annis s. 605.
Minores fratres s. 261. 308. 336. 427. 834. vgl. s. 596.
Minores personae s. 186—189. 447. 448. 727 & 728.
Mirrha des Buoncompagno s. 117 note 2. 133.
Miserabilis persona s. 565. 898. 999.
Missiles litterae s. 214. 260. 374. 792. 976.
Missio in possessionem (tedialem) s. 290.

Missivae litterae s. 133.
Mitti in possessionem s. 233.
Mixta actio s. 601.
Mobiles res s. 124.
Mobilia bona s. 584. 599. 601. 900. 908. 910.
Modernae litterae s. 212.
Moderni s. 178. 210. 212. 248. 250. 366 note 7. 367. 370. 436. 460. 461. 492. 501. 725. 792. 971 in der note.
Moderni prosatores s. 436.
Modernorum usus s. 359. 970 mit note 1.
Modernum dictamen s. 370.
Modernus modus oder usus s. 210. 211. 213. 248. 250. 260.
Modus littera(li)s ? a curiis principum emanans ? s. 975.
Modus litteras a curiis principum enarrans? s. 975.
Monasterii paternitas s. 904 und 905.
Monasterii structura s. 231.
Monasterium s. 976 note 1.
Moneta s. 154. 270. 828. 1017 note rr.
Moneta currens et usualis s. 822.
Moneta dapsilis s. 906.
Moneta lucensis infortiata s. 87.
Monogramma s. 37. 39.
Montanum (oder montis) jus s. 779 und 780.
Morgengab s. 759 note 2.
Morientium poenitentia s. 276.
Mortis causa donatio s. 938 und 939.
Mortuaria s. 533. 575. 576.
Mortuum instrumentum s. 329.
Muliebria pati s. 937.
Mulier s. 605. 937. 996. 999.
Mulier publica s. 426.
Mulierum consortia s. 137.
Mundana bona s. 584. 599. 601. 910.
Mundana persona s. 269. 786.
Mundiburdia s. 38—40.
Munire=warnen s. 930 note 1.
Munitio s. 340.
Murena = lantvrede s. 930 note 1.
Murus s. 344.
Muscipula s. 164.
Musica s. 882.
Musicus s. 425.
Mutuare s. 624. 907. 919. 946.
Mutui litterae s. 259.
Mutuum s. 166—168. 258. 259. 395. 577. 583 und 584. 599. 600. 617. 788 note 2. 827. 907. 909 und 910. 943. 944.

N.

Narratio s. 19 mit note 2. 56 und 57. 98. 109. 185. 212. 213. 256. 359. 367. 421. 440. 460. 468. 496. 501. 726. 745.
Natalia s. 190. 242. 304. 393. 549. 700 und 701.
Naturale jus s. 977.
Naturalis ordo s. 441.
Nauclerus s. 744.

Naufragium s. 786.
Navigandi dominia viatica s. 154.
Negotia s. 605.
Negotia ecclesiastica s. 133.
Negotia imperii cum civitatibus Italiae s. 136 mit note 2.
Negotia saecularia s. 493. 506.
Negotiator coloniensis s. 165.
Negotium arduum, magnum s. 649.
Negotium principale s. 628. 652. 658. 695.
Niger abbas s. 865.
Niger ordo s. 859. 876.
Nobilis s. 15. 133. 262. 277. 734. 738 u. s. w. 762. 849.
Nobilis liberae conditionis s. 427.
Nobilis dioecesis s. 340.
Noctes xxiv s. 1019 note uu.
Nomina s. 982 note 2.
Nomina officialia s. 137. 954 note 1.
Nomina paparum s. 362. 453. 729.
Nomina propria s. 363. 370. 439. 463 und 464.
Nomina propria fluviorum et montium des Konrad von Mure s. 406.
Nomina regum et reginarum s. 453.
Nominum propriorum interpretationes s. 134. 138—140.
Nominum adjectivorum inventio s. 982 mit note 2.
Notabilia magistri Simonis super summa de arte dictandi s. 973—984.
Notaria s. 605.
Notariae ars s. 603.
Notariae officium s. 525. 526.
Notariae summa des Johann von Bologna s. 603—712.
Notariorum seu tabellionum signa s. 456. 476. 766.
Notarius s. 113. 159. 231. 243. 246. 247. 260. 271. 353. 401. 428. 456. 457. 494. 495. 502. 506. 526. 599. 600. 603 u. s. w. bis 619. 699. 712. 728. 935. 936. 937. 942. 943. 981.
Notarius = zwei oder drei zeugen s. 937.
Notarius curiae s. 199. 943.
Notarius episcopi s. 384.
Notarius imperatoris s. 494.
Notarius publicus s. 271. 690.
Notificatio s. 257. 259.
Notoria exceptio s. 240.
Notorium oder notorium factum s. 234. 774.
Notulae aureae des Buoncompagno s. 133.
Notulae dictandi sub compendio compilatae s. 98.
Nova jura s. 225.
Novales agri s. 268.
Novalia s. 900.
Novalia facere s. 924.
Novi fori institutio s. 816.
Novitius s. 427. 880. 881. 882.
Nuda materia s. 496.
Nummarium pretium s. 153.
Nuncupativum testamentum s. 582.
Nundinae generales s. 124.
Nuntius s. 159. 161. 183. 583. 631—634. 705. 799. 812. 815. 908. 1002 note s.
Nuntius ecclesiae s. 311.
Nuntius principalis s. 312.
Nuntius solemnis s. 806. 823. 825.

Nuntius specialis s. 609. 611. 613. 615. 617. 915.
Nuptiae celebrandae s. 765.

O.

Obedientia manualis s. 262. 327.
Oblationes s. 533.
Obligare s. 258. 259. 335. 338. 339. 352. 397. 584. 599. 601. 617. 907. 908. 910. 935. 940. 944. 945. 947.
Obligare fidejussores s. 151.
Obligare filium s. 155.
Obligare generaliter s. 945.
Obligare pignora s. 151.
Obligare pignori s. 338. 533.
Obligatio s. 903.
Obligatio omnium bonorum s. 600. 612. 618. 652. 654. 655. 681.
Obligatoriae (litterae) s. 258 und 259. 394 und 395. 758.
Oblonga und rotunde oblonga sigillorum forma s. 475.
Obses=gisel s. 930 note 1.
Obstagium = inlegher s. 930 note 1.
Obventiones s. 532. 911.
Occisus s. 397.
Oculata fides s. 334. 783 & 784.
Oculos evellere s. 155.
Offertus s. 39.
Officia s. 408.
Officia conventualia s. 892.
Officia divina s. 342. 345. 544. 773.
Officia saecularia s. 154.
Officialia nomina s. 137. 954 note 1.
Officialis s. 270. 493. 565. 578. 620. 644 note 2. 695. 822. 878 & 879. 886 & 887. 890. 893. 895. 896. 901. 915.
Officialium statuta s. 901.
Officii exsecutio s. 305.
Officii restitutio s. 244.
Officii titulus s. 464. 730 etc.
Officina s. 351.
Officina ecclesiae s. 292. 293.
Officium abbatiae s. 872. 873.
Officium advocationis s. 525.
Officium civitatis s. 168.
Officium divinorum s. 315.
Officium judicis s. 835.
Officium notariae s. 526.
Officium ordinis pontificalis s. 566.
Officium tabellionatus s. 712. 819.
Officium tactus s. 334.
Officium visitationis corporale s. 862.
Oliva des Buoncompagno s. 133.
Operarii artis mechanicae s. 743.
Oppidum s. 270.
Optimates s. 479.
Opus hospitalium et piorum locorum s. 547.
Oratio s. 103.
Orationes inusitatae s. 41—46.
Orationis vitia s. 46. 177. 369. 437. 499—502. 976.
Oratorium s. 308.
Orbiculus s. 37.

Orbita s. 277.
Ordinare (und ordinatio) s. 897. 898.
Ordinarius judex sieh unter judex.
Ordinatio s. 92. 137. 330. 512. 546. 552 und 553.
Ordinatio divisionis s. 559.
Ordinatio processus s. 558.
Ordinatoriae litterae s. 257.
Ordines celebrare s. 545. 552.
Ordines religionum s. 427.
Ordines sacri s. 281. 773 und 774.
Ordines suscipere s. 198 note 4. 304. 305. 552 & 553.
Ordinis disciplina s. 862.
Ordinis persona s. 845. 905.
Ordinis rigor s. 866.
Ordinum gradus s. 267.
Ordo s. 863. 873. 876. 877. 879. 880. 881. 884. 887.
Ordo artificialis s. 441.
Ordo canonicus s. 148. 151.
Ordo cistertiensis siehe s. 1073.
Ordo clericalis s. 361. 571.
Ordo diaconatus s. 545. 546. 552.
Ordo exemtus s. 877.
Ordo fratrum domus teutonicae s. 326.
Ordo hierosolymitanus s. 823.
Ordo judiciarius, judiciorum, juris sieh s. 1102 & 1103.
Ordo laicalis s. 361.
Ordo s. Lazari s. 427.
Ordo militum de gladio s. 427.
Ordo naturalis s. 441.
Ordo niger s. 859. 876.
Ordo pontificalis s. 566.
Ordo praedicatorum s. 261. 336. 427. 504. 574.
Ordo sacerdotalis s. 543.
Ordo sororum poenitentium s. 297. 332.
Oretenus dicere s. 683. 684.
Originale s. 937.
Originalis (testamenti) series s. 937.
Ornatus metri et prosae s. 503.
Ornatus prosaici dictaminis s. 442.
Ornatus verborum s. 437.
Orphani s. 124. 565. 883. 999.
Orphio=orvede s. 930 note 1.
Orthographia s. 438. 439.
Orvede=orphio s. 930 note 1.
Osculum fidelitatis s. 940.

P.

Pach(t)gut = emphyteusis s. 930 note 1.
Pacisci s. 606. 914.
Pactum de (ulterius) non petendo s. 523 in der note. 600. 601. 616. 943. 946. 1014.
Paganus s. 410. 834. 998.
Pagatus s. 599. 600. 941. 942. 944. 946.
Pagina divalis s. 219. 271. 380.
Pagina divina s. 446.
Pagus s. 338.
Palatii auditores s. 648.
Palatii imperatoris judex s. 53.

Palatinus comes s. 118 note 1. 165. 272 note 2. 361. 427. 449. 455.
Palatinus lector s. 596.
Palatium satanicum s. 596.
Palernus s. 140.
Palla s. 397.
Pallium s. 247. 781.
Palma des Buoncompagno s. 132.
Pannus s. 946. brunaticus vel stripaticus s. 1018 note ss.
Papa s. 93. 454.
Papae bulla sieh unter bulla.
Papae camera s. 618.
Papae capellanus s. 584.
Papae curia, legatus siehe unter curia, legatus.
Papae poenitentiarius s. 550. 587.
Papales litterae = rescriptum s. 1021.
Papalis majestas an imperio supponatur? s. 469.
Papalium litterarum falsitas s. 453.
Papare s. 454.
Paparum nomina s. 362. 453. 729.
Papatissa s. 454.
Parabola s. 791.
Paralogismus s. 470.
Parangariae s. 124. 271. 382.
Parentela s. 180.
Parentum defensio s. 605.
Parere juri s. 541. 642—645.
Pargamenum s. 494.
Parificatio s. 234. 235. 291.
Parlamentum=der heren ghespreke s. 930 note 1.
Parrochia s. 134 note 8. 344. 345. 570. 572. 776. 911.
Parrochialis s. 1004 in der note.
Parrochialis ecclesia s. 900. 910 und 911.
Parrochianus s. 1009.
Parrochianus alterius ecclesiae s. 533. vgl. auch s. 574.
Parrochianorum (et) casalium decimae s. 556.
Parrochias limitare s. 570.
Pars philosophiae s. 491.
Pars tertia de parte tertia bonorum intestati s. 573.
Partes dictaminis, epistolae, litterarum, orationis s. 10. 98. 103. 178 und 179. 212. 260. 359. 408. 421. 440. 460—471. 496. 726. 976.
Partitio s. 496.
Partium confessio s. 385 & 386. 1025.
Partium interrogatio s. 1001. 1025 und 1026.
Partium (orationis) commutatio s. 23—25. 110.
Partium praesentatio s. 636—638.
Partium responsiones s. 1025 und 1026.
Parvae personae s. 447 und 448.
Parvulorum baptisma s. 276.
Pascere milites s. 383.
Pascha roseum s. 162.
Passagium, passajum s. 342. 885.
Passionis domini annus s. 477.
Pastoria s. 900.
Pastus pecorum s. 924.
Patens littera, patentes litterae s. 274. 577. 578. 622. 639. 641. 888.

Paternae hereditatis terra s. 88.
Paternitas monasterii s. 904 und 905.
Pater victricus s. 498.
Patria potestas s. 762. 764. 938. 940. 947. vgl. s. 937.
Patriarcha s. 220. 247. 261. 362. 449. 727. 729. 732 u. s. w. 822.
Patrimonii successio s. 581.
Patrimonium s. 448. 760.
Patrocinari s. 565.
Patrocinium christianitatis s. 92.
Patrocinium ecclesiae oder sancti s. 245. 246.
Patronatus s. 947.
Patronatus s 223. 295. 345. 576. 622. 760. 900. 903. 910 & 911. 994 in der note.
Patronus s. 229. 246. 289. 290. 553. 554. 563. 622.
Patronus (causarum) s. 264. 998 note l.
Pauper s. 998 mit note k.
Pauperum forma s. 709.
Pausatio s. 443—445.
Peccatum carnis s. 91.
Peculium s. 947. 948.
Peculium castrense=borchlen s. 930 note 1.
Pecunia dapsilis s. 842 note 1. 907.
Pecunia numerata s. 577. 578. 599. 902. 906—909.
Pecunia parata s. 902.
Pecunia promta s. 897.
Pecunia sicca s. 842 note 1.
Pecuniae non numeratae, non solutae, non traditae exceptio s. 599. 600.
Pecuniae refutatio s. 577. vgl. s. 600. 601.
Pecunialis, pecuniaria causa s. 222. 624. 994 in der note.
Pecuniaria poena s. 112. 271. 901.
Pedagium s. 154. 161. 900.
Pedojum s. 980.
Pedules s. 316.
Pensio s. 777. 906. 909. 945.
Pensio annua s. 271. 558.
Peregre proficisci s. 100 note 1. 507.
Peregrinatio (transmarina) s. 331. 341. 344.
Peregrinus s. 888.
Peremtoria citatio sieh unter citatio.
Peremtorius terminus s. 531 —537. 540 u. s. w. 575. 588.
Perfectio litterarum s. 474.
Perfidia judaica seu saracena s. 549.
Pergamenarius s. 426.
Pergamenum s. 463. 494.
Pergula vulgaris s. 426.
Periodus s. 971 in der note.
Perjurium s. 287. 774.
Permutatio s. 337. 827. 943.
Permutatio bonorum feudalium s. 827.
Pernoctatio s. 779.
Persona mit ihren unterabtheilungen je im weltlichen und geistlichen stande, z. b. maior media maxima, parva minor minima, u. s. w. s. 12. 55. 104. 186—189. 213. 360. 361. 423. 424. 447—449. 493. 727 —729. 771. 978.
Persona alta, altior s. 104. 269.
Persona annosa s. 873.

Persona auctorabilis s. 479. 480.
Persona autenthica s. 493. 690.
Persona civilis s. 493.
Persona conjuncta s. 227. 424. 652—654. 999.
Persona curialis s. 493.
Persona domestica s. 138.
Persona ecclesiastica s. 362. 424. 427. 613. 787. 915.
Persona excellens, excellentissima s. 12. 41.
Persona exemta s. 252. 253.
Persona humilis s. 269. 786.
Persona laicalis s. 362.
Persona litterata s. 553.
Persona miserabilis s. 565. 898. 999.
Persona mundana s. 269. 786.
Persona ordinis s. 845. 905.
Persona principalis s. 667. 1021 note ww.
Persona religiosa s. 566. 899.
Persona ruralis s. 493.
Persona saecularis s. 424. 427. 613. 773. 878. 899. 915.
Persona solemnis s. 766.
Persona standi in judicio s. 288. 997. 1012.
Personae delictum s. 837. 852.
Personalis actio s. 601.
Personalis residentia s. 562 bis 564.
Personarum acceptio s. 835.
Personatus s. 423. 435. 476. 812.
Pes pedi supponitur s. 174.
Petendi causa s. 1016. 1018.
Petitio s. 20 & 21. 98. 109. 212. 213. 359. 367. 421. 440. 460. 469. 726. 746. 956—966.
Petitio=libellus s. 655.
Petitiones s. 151. 154. 181.
Petitor s. 311.
Petitoriae (litterae) s. 230. 282—284. 300—302. 331. 332. 335. 336. 389—391. 510. 511. 752.
Philosophi s. 473.
Philosophia s. 128.
Philosophia divina humanaque s. 81.
Philosophiae disciplinae s. 82.
Philosophiae pars und species s. 491.
Pia loca s. 547. 566. 701. 898.
Pietantia s. 508.
Pignora obligare s. 151.
Pignora vel fidejussorem praestare=satisdare s. 612.
Pignoratio s. 778.
Pignori obligare s. 338. 533.
Pignus s. 612. 945.
Pilleus s. 580. 585. 708.
Pincerna s. 425.
Piperis libra s. 507.
Pirata s. 144. 154.
Piscatio s. 271. 380.
Piscatorium s. 39.
Placita et judicia tam sanguinis quam causarum omnium ad imperium pertinentium judicium et examen s. 277.
Placitum s. 271. 787.
Plangentium consuetudines s. 141—143.
Plaustrum lignorum s. 123.
Plebeji (homines) s. 104. 762.
Plebicitum=lantding s. 930 note 1.
Plebis cartae s. 507.
Plenum jus s. 271.
Plumbea bulla sieh bei bulla.
Pluralis locutio s. 836.
Plus petere s. 1011 note bb.
Poena s. 218. 219. 239. 255. 257. 378. 453. 679. 784. 836. 852. 923 & 924. 947.
Poena arbitraria s. 379.

Poena beneficii et officii oder beneficiorum et officiorum s. 157. 550. 552. 561.
Poena bonorum retentionis s. 224.
Poena corporalis s. 124. 271.
Poena divina s. 808.
Poena dupli s. 599.
Poena ecclesiastica s. 564.
Poena excommunicationis z. b. s. 545. 688.
Poena famae s. 224.
Poena hinc inde corporalis praestiti juramenti s. 577.
Poena materialis s. 219. 378. 784.
Poena pecuniaria s. 112. 271. 901.
Poena proscriptionis s. 224. 277.
Poena spiritualis s. 219. 378. 784.
Poena temporalis s. 219. 378. 784. 808.
Poenae remissio s. 154.
Poenitentia morientium s. 276.
Poenitentiarius domini papae s. 550. 587.
Poenitentium sororum ordo s. 297. 332.
Poetria Johannis anglici s. 491—512.
Poetria nova des Galfried s. 415. 419. 420.
Poetria parisiana s. 492.
Pondus coloniense s. 166.
Ponere (und positio) s. 649. 668—670. 683. 694. 915. 916. 919 und 920. 921.
Pontifex romanus s. 851.
Pontificalis auctoritas s. 851.
Pontificalis mensa sieh unter mensa.
Pontificalis ordo s. 566.
Pontificalis tertia s. 556.
Pontificum romanorum decreta s. 84.
Pontis Dresde vastatio s. 309.
Pontis fabricatio, structura s. 231. 548. 703.
Popularis s. 125. 133.
Porcina axungia s. 165.
Portio s. 555. 558. 560. 563. 579. 580. 911.
Portionarius s. 556. 559. 568. 571. 580.
Positiones et responsiones sieh unter ponere.
Positivum jus s. 977. 978.
Possessio s. 134 note 8. 232 & 233. 299. 333. 338. 340. 433. 533 und 534. 558. 567. 568. 581. 624. 760. 768. 775. 779. 787. 885. 897. 898. 903. 905. 924. 939. 947. 1026.
Possessio continua in praescriptione s. 776.
Possessio corporalis s. 287. 298. 586. 622. 903.
Possessio rei debitae s. 628.
Possessio tedialis s. 290.
Possessionis alienatio s. 777.
Possessionis recuperandae et tuendae libellus s. 460.
Possessorium intentare s. 289.
Possibilitas s. 880. 899.
Possidentis conditio s. 836. 852.
Postulatio s. 689.
Postulatus in papam s. 453.
Postumi adgeneratio s. 761.
Potentia dicendi aliquid vel faciendi s. 446.
Potentia facti oder juris s. 446.
Potentiae laicalis proprietas s. 276.

Potestas s. 122. 123. 124. 126. 190. 427. 449.
Potestas s. 937.
Potestas patria s. 762. 764. 938. 940. 947. vgl. s. 937.
Potestas saecularis s. 450.
Potestates s. 38. 271.
Potestatum electiones s. 168—170.
Potus aquae frigidae s. 124.
Practica s. 525.
Practica etc. des Laurentius von Aquileja und des Johannes Bondi von dort s. 951—966.
Practicus (bonus) s. 401. 425.
Praebenda s. 228. 238. 240. 274. 340. 345. 351. 569. 585. 605. 681—685. 710. 809. 910 und 911.
Praebendarius s. 448.
Praecentor s. 198 note 2.
Praecepta vel mundiburdia s. 38—40. 41.
Praeceptio s. 39. 40.
Praeceptum citationis s. 632 und 633.
Praeco s. 425.
Praedicatores s. 261. 336. 427. 504. 574.
Praedium s. 338. 339. 787. 907.
Praefatio s. 177 & 178 mit note 3. 195 & 196.
Praefectura s. 741.
Praelatura s. 230. 231. 304. 390. 864.
Praeparatoriae judiciorum litterae s. 231. 240.
Praerogativa s. 247. 248. 315. 316. vgl. s. 393.
Praescripta salutatio s. 10. 11. 104. 263. 361. 461.
Praescriptibilis res s. 776.
Praescriptio (longi temporis) s. 480. 775—777. 835. 885. 904. 924.
Praesentatio s. 229. 545. 553. 554. 623. 680. 706—709. 760. 911.
Praesentatio citationis litterarum s. 634. 635. vgl. s. 647.
Praesentatio partium s. 636 bis 638.
Praesentium (litterarum) receptio s. 531 u. s. w. 569. 587. 917.
Praeses s. 127. 449. 740. 741.
Praeses principalis s. 136 note 2.
Praestare cautionem de parendo juri s. 541.
Praestare fidejussorem vel pignora=satisdare s. 612.
Praestare in anima oder in animam alterius de calumnia seu de veritate dicenda sacramentum s. 583. 611. 613. 617. vgl. s. 601. 914.
Praestare juramentum s. 606.
Praestatio s. 827.
Praestimonium s. 532. 555. 556. 568. 586.
Praesul italicus s. 262.
Praetitulare s. 464.
Praetor s. 560. 561. 565. 578.
Praetoria potestas s. 741.
Praetorium urbanum s. 769. 770.
Prandium s. 868.
Precaria s. 344. 777. 780. 785.
Precaria=bede s. 930 note 1.

Preces primariae s. 816. 817. 821. 826.
Presbyter qui jurat s. 663.
Presbyterorum filii s. 304.
Pretii extimatio s. 156.
Pretium nummarium s. 153.
Primariae preces s. 816. 817. 821. 826.
Primogeniti mors s. 813.
Princeps s. 741. 977.
Princeps ecclesiasticus s. 230. 232. 379. 789. vgl. s. 451.
Princeps famosus s. 474.
Princeps saecularis s. 231. 451. 779. 789. 809.
Princeps vasallus s. 735.
Principale s. 159.
Principale negotium s. 628. 652. 658. 695.
Principalis causa s. 522 note 9.
Principalis emtio s. 902.
Principalis in negotio s. 608.
Principalis lis s. 1020 note ww.
Principalis nuntius s. 312.
Principalis persona s. 667. 1021 note ww.
Principalis praeses s. 136 note 2.
Principalis sensus s. 791.
Principalis sors s. 907.
Principalissima (vel causalissima) causa s. 431.
Principatus s. 39. 787.
Principes s. 15. 217. 425. 479. 781.
Principes Alemanniae s. 136 note 1. 220. 270. 830.
Principes imperii s. 269. 272.
Principes ecclesiae s. 809.
Principes laici s. 379. vgl. s. 452.
Principi quod placuit legis habet vigorem s. 244.
Principia causarum sunt procuratoria s. 605.
Principia conventorum s. 119.
Principia epistolarum seu litterarum s. 791.
Principia litteralia s. 495.
Principis privilegium s. 761.
Principum curia s. 425. 426. 749. 975.
Principum jurisdictio s. 822.
Principum procuratores s. 227.
Prioratus s. 624.
Privare beneficio et officio s. 1016 note pp.
Privare dignitatibus etc. s. 812.
Privata manus s. 614.
Privatae litterae s. 156.
Privatum instrumentum s. 458.
Privilegia s. 36—38. 111—114. 154. 197—200. 215—219. 266—271. 313—325. 334. 343. 375. 439. 455—457. 480. 509 und 510. 610. 760. 772. 777. 780—789. 827. 845. 977 bis 982.
Privilegia allegare s. 879.
Privilegiare s. 819. 827. 828.
Privilegiis gaudere s. 877.
Privilegium s. 832.
Privilegium = actio s. 781.
Privilegium = exemtio s. 250.
Privilegium = indulgentia s. 248.
Privilegium clericale s. 560. 856. 878.
Privilegium clericatus et fori s. 599.
Privilegium fori s. 584.
Privilegium principis s. 761.

Pro possessore haberi s. 836.
Probare s. 649 und 650. 656 & 657. 668. 670. 671. 689. 690. 919. 920. 943.
Probatio s. 258. 324. 328. 458. 683. 686. 694. 838. 910. 937.
Probatio canonica s. 325.
Probatio legitima s. 352. 385. 774.
Probatio litteralis s. 258.
Procedere ex officio s. 646. 658.
Proceres s. 124. 338.
Processio s. 760.
Processus causae oder causarum s. 589. 660. 682. 693. 769.
Processus judicialis s. 711.
Processus judiciarii rhetorica s. 119.
Processus judicii s. 522. 993.
Processus judicii spiritualis s. 837 und 838. 987—1026.
Processus judicum s. 603.
Processus litis s. 763.
Processus ordinatio s. 558.
Processus super beneficiis et praebendis s. 605.
Proclamatio synodalis s. 776.
Procuratio (bei der visitation) s. 562. 575.
Procuratio (der legati papae) s. 772.
Procuratio, procurator, procuratorium s. 137. 226—228. 275. 278—280. 388. 389. 582—585. 605—620. 636. 646. 648. 651—654. 699 und 700. 751. 778. 812. 914—916. 984. 994. 999. 1012. 1021 note ww.
Procuratorem constituere in rem suam s. 601.
Prodigus s. 761.
Proditio s. 135 note 2.
Producere acta, instrumenta, munimenta s. 650 & 651. 678. 683. 686.
Producere testes s. 683. 686. 769. 920. 921.
Professio s. 863. 871. 880.
Professio grammatica s. 84. 409.
Professio litteratoria s. 153.
Professio scholastica s. 16. 128.
Professores artis mechanicae s. 425. 429. 448. 728. vgl. s. 743.
Professores cistertienses s. 787.
Professores juris canonici et civilis s. 174.
Professores regulae s. 876.
Prohibitio introitus ecclesiae s. 239.
Prohibitus sepulturae s. 239.
Prologi epistolarum s. 40.
Prolongare materiam s. 445.
Promissa male s. 836. 852.
Promotio s. 134.
Prooemium s. 246. 253. 256. 384. 468. 589. 744.
Propinqui s. 640. 641.
Propria causa s. 999.
Propria jurisdictio s. 995.
Propria nomina s. 134. 138 bis 140. 363. 370. 439. 463 und 464.
Propria nomina fluviorum et montium des Konrad von Mure s. 406.
Proprietarius s. 891. 896.
Proprietas s. 558.
Proprietas in monte s. 779.
Proprietas laicalis potentiae s. 276.

Proprietatis causa s. 232. 433.
Proprietatis jus s. 764. 900. 905.
Proprietatis recognitio s. 907.
Proprietatis titulus s. 763. 764. 770. 885. 897. 902. 903. 905. 906. 908.
Proprii sigilli carentia s. 474. 479.
Proprius alicujus homo = servus s. 761. 773.
Prosa s. 55. 212. 439. 442 492. 503. 726.
Prosa et epistola s. 55.
Prosae (et metri) ornatus s. 503.
Prosaica ars s. 486. 491.
Prosaice dictandi rationes s. 53—94.
Prosaice dictare s. 212.
Prosaicum dictamen s. 4. 9. 10. 29. 54. 55. 103. 419. 442. 725. 726. 845. 850. 851.
Prosandi ars des Konrad von Mure s. 417—482.
Prosandi modus s. 725.
Prosarum dictaminis summa s. 209—346
Prosator s. 428. 435. 436. 440. 441. 443. 482.
Proscribere s. 830.
Proscriptio = achte s. 930 note 1.
Proscriptionis poena s. 224. 277.
Prosimetricum dictamen s. 726.
Prosimetrum s. 54. 55.
Protectio imperialis s. 884.
Protectio specialis s. 817. 827. 922. specialissima s. 124.
Protestari s. 297.
Protestari de expensis s. 645 und 646.
Protestari de probando s. 919.
Protestari voce publica s. 352.
Protestatio s. 218. 219. 257. 259. 378. 696 und 697. 783. 980.
Protestatio exceptionum s. 672.
Protonotarius s. 475.
Proventus s. 616. 897. 898. 906. 911.
Proverbia des Guido Faba s. 177.
Proverbiales seu auctorabiles versiculi s. 474.
Proverbium s. 4. 98. 179. 185. 465—468. 493. 500. 506. 744. 791. 835—837. 843 mit note 2. 845. 850 —854. 930 note 1.
Provincia s. 216. 221. 224. 232. 251. 252. 253. 446. 449. 457. 476. 622 u. s. w. 776. 806. 807. 812. 817. 819. 824.
Provinciale judicium s. 901.
Provinciale jus s. 903. 908.
Provincialis s. 885.
Provincialis minoritani nominis in Anglia minister s. 596.
Provinciarum limites s. 776.
Provinciarum rectores s. 446. 449.
Provisio s. 287. 586. 689. 709. 806.
Provisoriae litterae s. 280—282. 284. 302. vgl. noch s. 705—711.
Proximi laesio s. 912.

Psalterialis littera s. 439.
Psalterium s. 85. 125. 156.
Publica collecta et exactio s. 789 in der note.
Publica manus s. 122. 214. 557. 608. 612. 651.
Publica mulier s. 426.
Publica scriptura s. 667. 673.
Publica strata s. 124. 703.
Publica via s. 776.
Publica voce protestari s. 352.
Publicae litterae s. 766.
Publicare attestationes s. 650.
Publicare testes und testium attestationes oder dicta s. 522 note 9. 537. 678. 683. 686. 921. 1001.
Publicatio testamenti s. 937.
Publicatio testium s. 690.
Publicum instrumentum s. 214. 456. 458. 480. 600. 604. 612. 634. 635. 647. 691. 692. 766. 768. 770.
Publicum transscriptum s. 698. 699.
Publicus locus s. 983.
Publicus notarius s. 271. 690.
Puer s. 997. 999.
Puerorum regimen s. 410.
Puncta duo (anstatt des eigennamens) s. 198 note 2. 366. 463.
Punctare s. 438. 439. 444.
Punctata crux s. 199.
Punctuli certi (an der bulla papae) s. 475.
Punctum und punctus s. 334. 369. 439. 443 und 444.
Punicata carta s. 437.
Pupillus s. 565. 606. 883. 933. 934.
Pure saecularis und pure spiritualis causa s. 994 in der note.
Purgare innocentiam suam s. 623.
Purgatio s. 258. 340.
Purgatorium veritatis s. 149.
Purpurea gemma des Guido Faba s. 178.

Q.

Quadrangulare cartam s. 437.
Quadratura s. 438.
Quadrivium s. 488 note 4. 502.
Quadruplatio, quadruplicatio s. 660. 1014 note mm.
Quaestio de conditione s. 258.
Quaestio matrimonialis s. 258.
Quaestuosae litterae s. 778.
Quatenus s. 469.
Quaterni s. 439.
Quaternis interposita distinctio zonalis s. 476.
Quatinus s. 469.
Querela s. 499. 508. 878 & 879.
Querelae libellus s. 777.
Querelam movere s. 779.
Quietatio s. 561. 562. 600.
Quietum et bene pagatum se vocare s. 599. 600.
Quis? s. 422 und ff.
Quita = butinghe s. 930 note 1.
Quitatio s. 561 note 16. 908.
Quod principi placuit legis habet vigorem s. 244.

R.

Rancor s. 824.
Raptores s. 152. 774.
Rasa bene carta s. 437.
Rasura s. 438.
Ratam rem habere s. 652—655.
Rationale s. 247.
Rationes s. 277.
Rationes dictandi des Alberich von Monte-cassino s. 3. 9—28.
Rationes dictandi prosaice des Hugo von Bologna s. 53—94.
Realis actio s. 601.
Reassumere causam s. 613. 628.
Rebaptizatio s. 85.
Rebellio s. 809.
Rebellis s. 452. 807.
Recedere ab usu s. 459.
Recedere minus tempestive s. 917.
Recepti tenor s. 631.
Receptio praesentium (litterarum) s. 531 u. s. w. 569. 587. 917.
Recessus s. 439. 471.
Recipere ad divina s. 533.
Recipere copiam attestationum s. 678.
Recognitio s. 217. 507. 508. 907.
Recognitio controversiae sopitae s. 508.
Recognitio debiti, mutui s. 777. 909 und 910.
Recognitio proprietatis s. 907.
Recognoscere sigillum s. 650. 700.
Recompensa s. 809. 831.
Recompensatio s. 869.
Reconvenire s. 524 in der note. 653. 654. 915. 1021 und 1022 mit note xx.
Reconventio s. 562. 680.
Recta constructio s. 10.
Rector artium s. 737.
Rector (civium) s. 180. 270. 824.
Rector curiae s. 457.
Rector ecclesiae s. 624. 707. 811. 941. 948.
Rector parrochiae s. 911.
Rector provinciae s. 446. 807.
Rector puerorum s. 407.
Rector scholarum s. 737.
Rector universitatis s. 450. 451.
Recusare examen s. 879.
Recusare judicem, judices (et loca), judicium sieh oben s. 1102 sp. 2.
Reddite (has) litteras s. 477. 639. 916.
Redditus s. 161. 259. 273. 277. 294. 298. 338. 339. 345. 534. 581. 764. 898. 906. 994 in der note.
Redditus annui s. 897.
Redditus fiscales s. 271. 380.
Redigi facere constitutiones synodales in libris ecclesiarum s. 572.
Redimere s. 351. 381.
Redimere de captivitate s. 547.
Reemere, reemtio s. 902.
Refundere expensas s. 541. 642. 645. 646.
Refutatio (pecuniae) s. 577. 600. 601.
Regales conditiones s. 883.

Regalia concedere s. 806.
Regalia feuda s. 815.
Regalis abbas s. 448. 455. 727. 734. 781.
Regalis abbatissa s. 448.
Regalis aula s. 786.
Regalis bursa s. 979.
Regalis majestas s. 883.
Regalis potestas s. 851.
Regalis praepositus s. 448.
Regalis prior und priorissa s. 448.
Regendam committere provinciam s. 824.
Regendum committere filium s. 814.
Regere in Petri lombardi theologia s. 596.
Regere jura s. 238.
Regere scholas s. 134.
Regere studium s. 83.
Reges coronati s. 727. vgl. s. 136.
Regia majestas s. 816.
Regia strata s. 507. 884.
Regimen provinciae s. 824.
Regimen puerorum s. 410.
Regimen scholarum s. 511.
Reginarum et regum nomina s. 453.
Regio imperio repraesentare s. 831.
Registrare s. 790.
Registrare articulos s. 670.
Registrare constitutiones synodales s. 572.
Registrare libellum s. 655.
Registrum s. 620. 669.
Registrum = sigillum s. 476.
Regnum Romanorum sieh oben s. 1080.
Regnum vacans s. 807.
Regula Benedicti und cistertiensis sieh oben s. 1072 und 1073.
Regula juris s. 221. 238.
Regulae antiquae s. 210.
Regulae juris s. 835—837. 851.
Regulae orthographiae s. 438.
Regulae scholasticae s. 210.
Regularis canonicus s. 248. 999.
Regularis disciplina s. 862.
Regularis observantia s. 866.
Regularis tonsura s. 153.
Regum et reginarum nomina s. 453.
Rei evidentia s. 774.
Relatio nuntii s. 632—634.
Relaxare sententiam s. 345.
Relevare ab onere satisdandi s. 610—619. 652. 914.
Religare ferreis vinculis s. 572.
Religio s. 137 mit note 4. 336. 427. 863. 883. 913.
Religio christiana s. 343.
Religio cistertiensis s. 267.
Religionis habitus s. 160. 327.
Religionum filii s. 883.
Religionum ordines s. 427.
Religiosa domus s. 124.
Religiosus s. 261. 263. 336. 446. 480. 566. 778. 809. 833. 898 etc. 943.
Religiosus locus s. 217. 231.
Reliquias naufragii detinere s. 786.
Rem ratam habere s. 652—655.
Remissio debiti s. 946.
Remissio poenae s. 154.
Remissivae litterae s. 458.
Remittere attestationes s. 650.
Remotio perpetua ab ecclesia s. 254.

Renuntiare allegationibus s. 920.
Renuntiare probationibus s. 683. 686.
Renuntiatio s. 907.
Repentinae feriae s. 523 in der note. 1006 mit note w. 1008.
Replicare, replicatio s. 228. 234. 649. 660. 661. 914. 1014 note mm.
Reposita et absconsa habere jura omnia! s. 851.
Repraesentare imperio regio s. 831.
Repraesentare se conspectui s. 694. 695. 696.
Rerum omnium plena potestas und testator s. 767 und 768.
Rerum substantia s. 568.
Res judicata s. 236. 238. 645 in der note. 688.
Rescribere s. 636—638.
Rescriptum s. 223. 339. 523 in der note. 579. 648.
Rescriptum autenthici s. 226.
Rescriptum=litterae papales s. 1021.
Reservare expensarum quaestionem s. 921.
Reservatio beneficii s. 579. 580. 706 und 707.
Residentia s. 345.
Residentia personalis s. 562—564.
Resignare liberam comiciam s. 383.
Resistere Friderico imperatori s. 811. vgl. s. 809.
Respectivae litterae s. 458.
Respondere s. 669. 915. 1006.
Respondere ad positiones s. 649. 916.
Respondere libello s. 919.
Responsalis s. 145. 148. 149. 157. 509. 630. 633. 638. 917.
Responsio judicum delegatorum s. 135. 145—148.
Responsio partium s. 1025 und 1026.
Responsiones et interrogationes oder positiones s. 649. 662. 667. 669 und 670. 683. 694. 920. 921.
Responsivae litterae s. 133. 458.
Respublica s. 124. 811. 982.
Restaurare ex integro damna etc. s. 910.
Restituere ad famam s. 827. 828.
Restituere ad gratiam imperii s. 828.
Restituere libertati pristinae s. 811.
Restitutio gratiae s. 154.
Restitutio officii s. 244.
Restitutionis in integrum beneficium s. 584. 599. 606. 611. 613. 617. 903. 904.
Retentio bonorum s. 224.
Retinere in carcerali custodia s. 571.
Retractatio contractus s. 908.
Retrahere s. 908.
Reus s. 221. 522 note 9. 619. 628. 778. 993. 997. 1000. 1008—1010.
Reverendus s. 473.
Revincere s. 908.
Revocare errorem substituti (procuratoris) s. 916.
Rex Romanorum sieh unter Romanorum rex s. 1080 und 1081.

Rhetor s. 425. 486.
Rhetorica s. 90. 103. 881.
Rhetorica argumenta s. 119.
Rhetorica Boncompagni s. 128. 129.
Rhetorica dictamina des Guido Faba s. 179.
Rhetorica eloquentia s. 211.
Rhetorica judiciarii processus s. 119.
Rhetoricae orationis divisio s. 5.
Rhetoricae partes s. 119.
Rhetorici colores s. 442. 493.
Rhetorici colores des Johannes Bondi s. 954 note 1.
Rhetorici flores des Alberich von Monte-cassino s. 4.
Rhetoricus s. 425. 433.
Rhythmica s. 491.
Rhythmica ars s. 486. 491. 503.
Rhythmice dictare s. 212.
Rhythmicum dictamen s. 9. 419. 726.
Rhythmorum consideratio s. 46.
Rhythmus s. 212.
Rhythmus de beata Catharina s. 503.
Ribaldus s. 426.
Riddimus=rhythmus s. 54.
Rigmecta s. 153.
Rimare exempla s. 56.
Risus s. 891.
Rofiani s. 154.
Romana curia sieh unter curia.
Romanus stylus s. 213. 260. 264. vgl. s. 133 und 711.
Romipeta s. 455.
Roseum pascha s. 162.
Rota s. 111. 112.
Rota Veneris des Buoncompagno s. 133.
Rottam tangere s. 163.
Rotunda de tabula societas s. 122.
Rotunda und rotunde oblonga sigillorum forma s. 475.
Rubetum s. 903.
Rudimenta doctrinae s. 4.
Rudimenta grammaticae professionis s. 409.
Ruffiani, rufiani s. 154.
Rurales decani s. 448.
Rurales personae s. 493.
Rusticae feriae s. 523 in der note. 1006 und 1008 mit den noten w. x. y.
Rusticorum fraternitas s. 125.
Rusticus s. 762. 999.

S.

Sabbati reverentia specialis s. 897.
Sacculus s. 675.
Sacerdos s. 773. 999.
Sacerdotalis infula s. 512.
Sacerdotalis ordo s. 543.
Sacerdotum et clericorum felicitas s. 143.
Sacramenta ecclesiastica s. 276. 533. 545. 551. 562. 643.
Sacramentorum interdictio s. 239.
Sacramentum s. 291. 507. 601. 923.
Sacramentum de calumnia seu de veritate dicenda s. 583.
Sacrilegium s. 135 note 2.
Sacrilegus s. 155. 774.
Saeculare brachium s. 918.

Saeculare forum s. 430. 448. 449. 561.
Saeculare servitium s. 507.
Saeculares canonici s. 248. 342. 727.
Saecularia negotia s. 493. 506.
Saecularia officia s. 154.
Saecularis causa s. 220. 232. 994 in der note.
Saecularis clericus s. 911.
Saecularis exactio s. 561.
Saecularis judex s. 220. 769.
Saecularis persona s. 424. 427. 613. 773. 878. 899. 915.
Saecularis potestas s. 450.
Saecularis princeps s. 231. 451. 779. 789. 809.
Saecularis terminus s. 220.
Saeculum deserere s. 882.
Salarium s. 159. 167.
Saltator s. 164.
Saltus (in der appellation) s. 237.
Salutare s. 823.
Salutatio s. 10—18. 55. 56. 60—68. 103—108. 179. 212. 213. 260—264. 359. 360—367. 421. 435. 440. 460—465. 495 und 496. 500. 639. 726—744. 782. 846—849. 956—966.
Salutationum tabulae des Buoncompagno s. 132. des baumgartenberger formelbuches s. 729—744. des Bondi von Aquileja s. 956 bis 966.
Sanctinoia s. 172.
Sanctio canonica s. 563. 567.
Sanctio edictalis (=lex) s. 214. 270.
Sanctuarium s. 1023 note zz.
Sandalia s. 247. 316.
Sandix=wet s. 975.
Sanguinis causa s. 220. 232.
Satanici palatii magister s. 596.
Satira s. 491.
Satisdare, satisdatio s. 610 bis 619. 651—654. 908. 914. 933.
Satisfacere s. 898.
Satisfactio s. 903.
Scabini s. 290. 898. 908.
Scandalorum controversiae s. 570.
Scandalum s. 879.
Sceptrum imperiale s. 883. vgl. s. 885.
Schansio s. 41.
Schemata s. 443.
Schematica verba s. 32.
Schidleut, schidman s. 769.
Schranne s. 770.
Scientia s. 836. 852.
Scientia divina s. 882.
Scientia magistralis s. 265.
Scientiae causa (des testis) s. 675.
Scindere (chirographum) per medium s. 508.
Scisma s. 144. 410.
Scismatici s. 809.
Scola habenda s. 510.
Scolaris s. 104. 125. 133. 134. 153. 174. 177. 178 note 3. 408. 440. 448. 487 und 488. 493. 506. 549 und 550. 560. 930 note 1. 952 und 953 note 1 und 2. 966.
Scolarium magister s. 198 note 2.
Scolarium universitas s. 198 note 2.
Scolarum rector s. 737.

Scolarum regimen s. 511.
Scolas regere s. 134.
Scolastica professio s. 16. 128.
Scolasticae conditionis litterae s. 133. vgl. s. 491.
Scolasticae regulae s. 210.
Scolastici s. 737.
Scolasticus vir s. 189.
Scot=exactio s. 930 note 1.
Scribentis manus s. 439.
Scribere supplicaria s. 429.
Scribi facere constitutiones synodales in libris ecclesiarum s. 572.
Scribi facere statuta de novo facta inter alia statuta sua s. 814.
Scriniarius s. 426.
Scripta curialia s. 506.
Scripti solemnitas s. 234.
Scriptio s. 937.
Scriptor, scriptrix s. 439. 448. 463.
Scriptum autenthicum s. 276. 982.
Scriptum jus s. 475. 996 note f. consuetudine approbatum s. 994 in der note.
Scriptura s. 632. 680. 688. 690. 692.
Scriptura litterarum s. 438.
Scriptura praescriptionis et subscriptionis s. 480.
Scriptura publica s. 667. 673.
Scripturarum solemnitas s. 582.
Scrupulus dubitationis s. 924.
Scultetus s. 450.
Scurra s. 426.
Scurrilitas s. 890.
Secretum s. 940.
Secta judaica s. 512.
Secundaria ecclesia s. 286. 342.
Securitatem facere s. 290.
Securitatis litterae s. 154. 161.
Sedem romanam defendere et tueri s. 884.
Sedente judice sententia proferatur s. 235. vgl. s. 681.
Sedes judicialis s. 878.
Semicomes s. 104.
Semiprobata exceptio s. 288.
Semirota s. 44.
Senatores romani s. 449. 741.
Senatus s. 168.
Senatus consultum vellejanum s. 909. 933. 934.
Senecta s. 160.
Senescalcus s. 105. 110. 952 note 1.
Senium s. 160.
Sensum ex sensu transferre et exponere s. 432.
Sententia s. 146. 147. 148 bis 150. 231—235. 284—287. 289. 290. 326. 328. 391. 439. 522 note 9. 537—539. 542. 543. 651. 657—660. 666. 682—689. 752. 774. 834. 838. 920 und 921. 1001.
Sententia arbitraria s. 126.
Sententia excommunicationis sieh unter excommunicatio.
Sententia judice sedente und loco decenti proferatur s. 235. vgl. s. 681.
Sententia moralis s. 791.
Sententiae latae canon s. 217.
Sententiam corrigere et interpretari s. 923.
Sententiam relaxare s. 345.
Sententiarum liber s. 431.

Sententiarum veneratio s. 4.
Separatio bladi oder vindemiae s. 909.
Sepelientium consuetudines s. 134.
Sepelire s. 574.
Septimanae tres s. 1003 note s.
Sepulcrorum violator s. 774.
Sepultura s. 134 note 8. 223. 239. 644 und 645 in der note. 936.
Serica corda s. 698.
Serico bullare s. 771.
Sericum s. 480.
Series testamenti s. 128.
Series (testamenti) originalis s. 937.
Serpentibus circumdata littera (im privilegium) s. 38.
Serpentibus plenus circulus (im privilegium) s. 112.
Serviens s. 561. 562. 568. (des presbyter) s. 551.
Servilis conditio s. 448. 997.
Servire censualiter s. 942.
Servitiorum actiones s. 818.
Servitium s. 264 271. 827. 899. 948.
Servitium annuale s. 942.
Servitium dei s. 508.
Servitium saeculare s. 507.
Servitus s. 153. 217.
Servitutis jugum s. 100 note 3. 344. 947. 948.
Servus s. 55. 219. 258. 329. 379. 734. 761. 773. 937. 947. 999. 1012.
Servus glebae s. 448. 738. 741.
Sessio judicis s. 682.
Sex hebdomadae s. 290.
Sicca pecunia s. 842 note 1.
Sigillaris cera s. 476.
Sigilli character s. 911.
Sigillum s. 144. 161. 219. 474—476. 479 und 480. 636. 650. 700. 763. 766. 771. 936 und 937.
Sigillum autenthicum s. 459. 473. 474—476. 479 und 480.
Sigillum cereum s. 219.
Sigillum duplex s. 475.
Signa notariorum seu tabellionum s. 456. 476. 699. 766.
Signa victricia s. 824.
Signaculum s. 476.
Signi testes s. 479.
Signorum subscriptio s. 197.
Signum crucis (im privilegium) s. 456. vgl. noch crux dominica.
Signum manus s. 199.
Signum parvum s. 476.
Signum proprium s. 127.
Silentium s. 890. 892.
Silentium imponere s. 293.
Silvetum s. 903.
Simonia s. 134 note 8. 137. 151. 255.
Simoniacus s. 240. 255. 774.
Simplex canonica, canonicus s. 448.
Simplex civis s. 728.
Simplici verbo credere vel stare s. 599. 944. vgl. s. 601.
Sinsugia s. 409.
Sleghescat = vectigal s. 930 note 1.
Sociari conventus collegio s. 867. 869.
Societas falconum oder leonum u. s. w. s. 122.
Societas Lombardiae et Tusciae s. 124.

Societates et confraternitates artium s. 822. vgl. s. 270.
Societates juvenum s. 122.
Sodomia, sodomiticum facimus oder scelus s. 135 note 2. 150. 328.
Soldanus s. 173. 952 note 1. 966.
Solemne perjurium s. 774.
Solemne votum s. 863.
Solemnes feriae s. 523 in der note. 1006 mit note w. 1007 mit note x.
Solemnia missarum s. 641.
Solemnia pacta s. 816.
Solemniorum feriae s. 1006 note w.
Solemnis civis s. 728.
Solemnis curia s. 352. 816. 820.
Solemnis deliberatio s. 657. 661. 662. 684.
Solemnis donatio s. 911.
Solemnis locus s. 631.
Solemnis nuntius s. 806. 823. 825.
Solemnis persona s. 766.
Solemnis poenitentia s. 774.
Solemnis stipulatio s. 599. 600. 680.
Solemnis stylus s. 128.
Solemnitas s. 825. 913.
Solemnitas juris s. 225. 601.
Solemnitas jurium s. 681.
Solemnitas litterarum s. 429. 448.
Solemnitas scripti s. 234.
Solemnitas scripturarum s. 582.
Solemnitatis contractus s. 911.
Soliloquiorum liber des Isidor s. 502.
Solitarius locus s. 511.
Soluta s. 190.
Solutio s. 909. 910.
Solutio debiti und debitorum s. 600. 778. 943.
Solutio foenoris s. 777.
Solutio usurarum s. 567.
Solutionis dilatoria (exceptio) s. 1011 note bb.
Solutor (et debitor) s. 941.
Solvere in xxiiii noctibus s. 1019 note uu.
Sophista subtilissimus s. 596.
Sororum poenitentium ordo s. 297. 332.
Sors=cleros s. 571.
Sors s. 151. 295. 381. 534. 567. 945. 981.
Sors principalis s. 907.
Spatia terrarum s. 882.
Speciale mandatum sieh unter mandatum.
Speciales litterae s. 429. 448.
Specialia statuta s. 122. 145 note 1.
Specialis amicus s. 816.
Specialis consensus s. 899.
Specialis defensio s. 823.
Specialis expressio s. 901.
Specialis gratia s. 886.
Specialis mentio s. 901.
Specialis moneta s. 1017 note rr.
Specialis nuntius s. 609. 611. 613. 615. 617. 915.
Specialis sabbati reverentia s. 897.
Specialis und specialissima protectio s. 124. 817. 827. 922.
Spectabilis s. 424. 449. 455.
Speculator ecclesiae s. 67 note 7.
Spey=tornus s. 930 note 1.
Spirituale judicium s. 838. 990. 993.

Spirituale jus s. 276.
Spirituali oder spiritualibus annexa causa s. 660. 679. 994 in der note.
Spiritualia s. 352.
Spiritualis causa s. 220. 662. 679. 994 in der note.
Spiritualis poena s. 219. 378. 784.
Spiritualis res s. 619.
Spiritualium et temporalium bonorum hypotheca s. 577.
Spirituum immundorum suffragia s. 131.
Spoliare s. 532. 680.
Spoliatio s. 385. 433. 621.
Sponsalia s. 830.
Stallus in choro s. 708. 710.
Standi in judicio persona s. 288. 997. 1012.
Stare arbitrio s. 577. 770. 923. 924.
Stare consuetudini plus quam legi s. 232.
Stare coram judicibus s. 227.
Stare in judicio s. 227. 940.
Stare juri s. 878.
Stare mandatis ecclesiae s. 642—645.
Stare procuratoriis s. 910.
Stare relationi nuntii s. 631 und 632.
Stare simplici juramento s. 910.
Stare simplici verbo s. 599.
Stare simpliciter liti et verbo s. 601.
Stare subscriptioni cardinalis oder cardinalium s. 219. 378. 783.
Statuere publice terminum s. 829.
Status s. 845. 849.
Status pristinus s. 771.
Status triplex s. 360.
Statuta canonum s. 851.
Statuta concilii generalis s. 243.
Statuta generalia s. 121—126.
Statuta imperialia s. 152—154. 814.
Statuta officialium s. 901.
Statuta (papae famosa) s. 475.
Statuta specialia s. 122. 145 note 1.
Statuta synodalia s. 554.
Statutor s. 122.
Statutum s. 121. 599.
Sterelinorum oder steriligensis oder sterlingorum marca s. 617. 625. 685. 686. 687.
Steura s. 760. 779. 900.
Stipendium s. 230. 231. 390.
Stipulare s. 611. 612. 614. 617. 680 und 681.
Stipulatio s. 127. 599. 600. 601. 680. 947.
Stola diaconalis s. 512.
Strangulare s. 150.
Strata s. 124.
Strata publica s. 124. 703.
Strata regia s. 507. 884.
Strepitus judicii s. 1006 note w. 1008.
Stripaticus pannus s. 1018 note ss.
Structura s. 231. 245. 246. 307. 310. 313.
Studium ethnicorum s. 596.
Studium regere s. 83.
Stylus s. 434 und 435.
Stylus altus s. 434.
Stylus dictaminis s. 526.
Stylus elegans s. 790.
Stylus gravis s. 497. 503 note 1.

Stylus gregorianus s. 501.
Stylus hilarianus s. 501 und 502.
Stylus humilis s. 434. 497.
Stylus isidorianus s. 502.
Stylus liber s. 128.
Stylus mediocris s. 434. 497.
Stylus romanus s. 213. 260. 264. vgl. s. 133 & 711.
Stylus solemnis s. 128.
Stylus tullianus s. 501.
Subdelegatio s. 387 & 388. 589.
Subdelegatus judex s. 232. 463. 915.
Subdiaconatus gradus s. 512.
Subjicere monasterium alteri s. 860.
Sublevamen (patroni) s. 760.
Sublimes epistolae s. 55.
Submittere gratiae s. 813.
Subscribere (testamentum) s. 936 und 937.
Subscripta salutatio s. 10. 11. 104. 263. 361. 461.
Subscriptio s. 217. 219. 479 und 480.
Subscriptio cardinalis oder cardinalium s. 219. 378. 783.
Subscriptio signorum s. 197.
Substantia s. 762. 871.
Substantia facti oder litis s. 681.
Substantia rerum s. 568.
Substituere procuratorem sieh unter procuratio, procurator u. s. w.
Subtractio reddituum s. 906.
Subtrahere alimenta oder victualia s. 578 und 579.
Subula s. 144.
Suburbium s. 153.
Succedere in jus alterius s. 836.
Succedere in onere s. 837. 852.
Succedere in regno s. 1007 note w.
Successio in ordinariam dignitatem s. 995 note e.
Successio patrimonii s. 581.
Suffocare judicium s. 1013.
Suffraganeus (episcopus) s. 566. 580. 696.
Suffragari s. 909.
Suffragia s. 833. 880.
Suffragia allegandi s. 129.
Suffragia eruditorum s. 486.
Suffragia immundorum spirituum s. 131.
Sumere arma s. 809.
Summa curiae regis s. 793 mit note 3.
Summa dictandi des Guido Faba s. 178.
Supercoelestium corporum motus s. 881.
Supersalutatio s. 496. 500.
Superscriptio s. 479.
Superstes (heres) s. 936.
Supplicaria scribere s. 429.
Supplicatio s. 705 note 10.
Supremae epistolae s. 55.
Suspectus in fide s. 774.
Suspendere s. 152. 154.
Suspendere ab ingressu ecclesiae s. 918.
Suspendere divina s. 249.
Suspendere ecclesiam a divinis s. 101 note 4.
Suspendere se laqueo s. 761.
Suspensio s. 14. 222. 239. 249. 1005 note u.
Suspensio ab officio und ab officio et beneficio s. 254. 255. 288. 551. 571. 641 und 642.
Suspicio s. 237. 646 & 647. 657. 1012. 1021.

Sustentatio congrua s. 448.
Susurro s. 426.
Syllogismus s. 410. 470.
Symphoniam tangere s. 163.
Syndicus s. 182. 183. 227. 228. 280. 389. 915. 998 note n.
Synodalia statuta s. 554.
Synodalis citatio s. 225. 226.
Synodalis constitutio s. 572. 573.
Synodalis proclamatio s. 776.
Synodus s. 550—552. 580. 877. 137.
Synzygia s. 409.
Syrenes s. 426.

T.

Tabellio s. 127. 425. 428. 456. 476. 578. 699. 766. 981. 937. 981.
Tabellionatus ars s. 603.
Tabellionatus officium s. 712. 819.
Tabelliones facere s. 154. 271. 827.
Tabelliones legales s. 476.
Tabellionum seu notariorum signa s. 456. 476. 699. 766.
Taberna s. 476.
Tabula de rotunda societas s. 122.
Tabulae salutationum sieh unter salutationum tabulae.
Tactus officium s. 334.
Talio s. 852. 1016 note pp.
Tallia s. 785. 900. 901.
Tangere librum (evangeliorum) s. 663 und 664.
Taxare expensas, taxatio expensarum s. 599. 685—687. 921. 688.
Tedialis possessio s. 290.
Teloneum s. 351. 823. 885. 899. 900.
Temere attemtare s. 627.
Temperate lucida camera s. 463.
Templarii s. 122. 125. 427.
Templi fratres s. 200.
Tempora tria (in der relatio citationis per nuntium factae) s. 633 und 634.
Temporalis poena s. 219. 378. 784. 808.
Temporalis res s. 619.
Temporalium et spiritualium bonorum hypotheca s. 577.
Temporis longi praescriptio s. 480. 775—777. 835. 885. 904. 924.
Tempus (bei der inquisition und visitation) s. 253. 257.
Tempus (bei der verjährung) s. 775—777.
Tempus feriatum s. 1006. 1013.
Tempus valoris s. 245. 248.
Temtatio s. 871.
Tenere memoriter s. 877.
Tenere se pro pagato s. 941. 942. 944. 946.
Tenor recepti s. 631.
Terminare arbitrium s. 923.
Termini s. 338. 570. 899. 900.
Termini dominii s. 829.
Termini imperialis aulae s. 380.
Termini imperii s. 824.
Termini lineales s. 438.
Termini potestatis s. 276.
Termini praefixio s. 692.
Termini regni s. 820.
Terminorum distinctio s. 333.

Terminos et dilationes petere s. 613.
Terminus s. 646. 648—651. 829. 923.
Terminus a jure vel ab homine datus s. 687.
Terminus ad audiendum interloqui super exceptionibus s. 649.
Terminus ad dandum articulos s. 649. 670.
Terminus ad dandum et recipiendum libellum s. 648.
Terminus ad dandum in scriptis et dicendum contra etc. s. 648. 651.
Terminus ad dandum interrogatoria s. 650.
Terminus ad deliberandum s. 648. 655.
Terminus ad dicendum contra attestationes s. 678.
Terminus ad ponendum s. 649. 668 und 669.
Terminus ad probandum s. 649 und 650. 668. 670. 671.
Terminus ad producendum instrumenta s. 678.
Terminus ad proponendum exceptiones s. 649. 656.
Terminus ad recipiendum copiam attestationum s. 678.
Terminus ad replicandum s. 649.
Terminus ad respondendum ad positiones s. 649. 669.
Terminus peremtorius s. 531—537. 540 u. s. w. 588. 647. 649—651. 694.
Terminus saecularis s. 220.
Terra s. 338. 476. 610. 741. 942 und 943.
Terra hereditatis paternae s. 88.
Terrae caput s. 787.
Terrae consuetudo s. 457. 475. 903. 908.
Terrae interdictum s. 340.
Terrae ministeriales s. 337. 338.
Terrae sanctae recuperatio s. 818.
Terrae sanctae subsidium s. 810. 341. 342.
Terrae sanctae succurrere s. 136. note 1.
Terram sanctam visitare s. 567.
Terram vertere ad culturam s. 924.
Terrarum domini s. 446.
Terrarum spatia s. 882.
Territorium s. 221. 338. 886. 899.
Tertia pars de tertia parte bonorum intestati s. 573.
Tertia pontificalis s. 556.
Tertias promere asininas s. 164.
Testamentales litterae s. 767.
Testamentarius curator oder tutor s. 625 note 5.
Testamenti exsecutor s. 625. 765—767.
Testamentum s. 330. 473. 582. 625. 630 note 8. 760—768. 778. 834. 868 und 869. 898. 935—938. 947.
Testamentum Boncompagni s. 128—133.
Testamentum nuncupativum s. 582.
Testes s. 159—161. 170—172. 288. 325. 328. 522 note 9. 537. 538. 557. 608. 619. 649 und 650. 668. 670—678. 762. 769. 784. 838. 920. 921. 936

und 937. 938. 994. 997 und 998. 1000. 1001.
Testes signi s. 479.
Testes vivi s. 276.
Testimonia viva vivorum s. 329.
Testimoniales litterae s. 137. 257. 258. 325. 329. 330. 455. 458 und 459. 750. 758.
Testimonium s. 159—161. 170—172. 947.
Testimonium domesticum s. 146.
Testium conscriptio s. 214.
Teutonicae domus fratrum ordo s. 326. 427. vgl. s. 343.
Teutonice scriptae litterae s. 473.
Theatrum s. 211.
Thema s. 441.
Theologia s. 596.
Theologiae magister s. 881.
Theologus s. 174. 401. 423. 425.
Theorgicus s. 425.
Theorica s. 401.
Theorica sive ars dictatoria des Johannes Bondi s. 954 note 1.
Thesaurarius s. 526.
Thesaurizarius s. 576.
Thori cohabitatio s. 537. vgl. s. 287.
Thuris libra s. 507.
Tins = census s. 930 note 1.
Titella, titula s. 463.
Titulus s. 428. 429. 447. 452. 462. 479. 784. 981.
Titulus (bei der verjährung) s. 775—777.
Titulus (in attestationibus) s. 673.
Titulus (im privilegium) s. 197. 456.
Titulus consecrationis s. 451.
Titulus dignitatis s. 464. 730. 731 u. s. w.
Titulus donationis s. 381. 910. 1026.
Titulus emphyteuticus s. 763.
Titulus emtionis s. 1026.
Titulus feudalis oder feudi s. 763. 764. 905.
Titulus feudi censualis s. 907.
Titulus ingenuitatis s. 727.
Titulus justus in praescriptione s. 776.
Titulus officii s. 464. 730. 731 u. s. w.
Titulus professionis omnis s. 731.
Titulus proprietatis sieh unter proprietas.
Titulus venditionis s. 941. 942.
Tonsura regularis s. 153.
Torneamenta s. 152. 162. 165.
Tornus = spey s. 930 note 1.
Torsella s. 171.
Toxicare s. 150.
Tractandi ars s. 485.
Tractatus s. 897.
Tragoedia s. 491. 503.
Trahere ad consequentia(m) s. 835. 851.
Trahere ad ordinem s. 863. 881.
Trahere in argumentum s. 837.
Trahere in exemplum s. 837. 852.
Transactio s. 499. 508. 509. 943 und 944
Transferre domicilia et familias s. 789 in der note.

Transferre jus patronatus s. 910.
Transferre jus proprietatis s. 905.
Transferre se ad aliam jurisdictionem s. 1002.
Transferre terram in alium s. 942.
Transgressorum (privilegii) poena s. 218. 219. 378.
Transigere s. 606. 914—916.
Transire ad alium ordinem s. 859.
Transire de imperii potestate s. 785.
Transire in notorium s. 774.
Translatio paternitatis (monasterii) s. 904 und 905.
Transscribere, transscriptum s. 334. 605. 635. 697—700. 771 und 772.
Tres septimanae s. 1003 note s.
Treuga s. 138. 334.
Treuge = vrede s. 930 note 1.
Tria alphabeta s. 408.
Tria edicta s. 522 note 9. 1003. vgl. s. 587.
Tria mandatorum genera s. 605.
Triangula sigillorum forma s. 475.
Tribunal s. 657. 682. 684. 686. 687.
Tributum s. 154. 161. 899.
Tributum = leghescat s. 930 note 1.
Triplex status s. 360.
Triplicatio s. 660. 1014 note mm.
Trivium s. 436. 488 note 4. 502.
Tullianus stylus s. 501.
Turres aedificare s. 122.
Tutela s. 154. 625 note 5. 933—935.
Tutor s. 606.
Tutores dare s. 154. 271. 272.
Tutrix s. 625 note 5.
Typarium s. 219. 270. 271. 476. 978.
Typi s. 443.
Tyrannus s. 25 410. 425.

U.

Ultima voluntas s. 128. 330. 574. 760. 761. 763. 898. 936.
Umbra s. 426.
Unio = eninghe s. 930 note 1.
Universitas s. 449 450. 821. 1005 note u.
Universitas civitatis oder civium z b. s. 270. 766—770. 898.
Universitas scholarium s. 198 note 2.
Universitatis procurator sieh unter syndicus.
Urbanitas s. 433. 474.
Urbanum jus s 775.
Urbanum praetorium s. 769. 770.
Urbium capitanei s. 727.
Usualis et currens moneta s. 822.
Usura s. 126. 134 note 8. 151. 166—168. 505. 567. 900. 907.
Usuraria pravitas s. 533 und 534. 567.
Usurarum excrescentia s. 907.
Usurarum fraus s. 942.

Usurarum solutio s. 567.
Usus bonorum s. 339.
Usus modernorum oder modernus s. 210. 211. 213. 248. 250. 260. 359. 970 mit note 1.
Uterque gladius s. 220.
Utilis actio s. 601.
Utriusque juris alumna s. 129.
Utriusque potestatis judicium s. 220.
Utrumque forum s. 425.
Utrumque jus s. 129. 304. 596.
Utrumque officium s. 425.

V.

Vacans imperium und regnum s. 818.
Vadium s. 381.
Vagabundus s. 35. 542. 865.
Vagari s. 851.
Vagina s. 891.
Valete s. 889. 995 in der note.
Valete s. 510. vgl. s. 37. 111.
Valitor s. 946.
Vallare arbitrium s. 923.
Vallare hostes s. 824.
Vallare instrumenta oder litteras sigillo s. 636. 650. 700.
Valor s. 577. 600. 683. 781. 919.
Valoris tempus s. 245. 248.
Variatio epistolae s. 26.
Vasallatus s. 735.
Vasalliae debitum s. 276. 333.
Vasallus s. 219. 262. 263. 338. 379. 427. 735. 784. 979.
Vectigal = sleghescat s. 930 note 1.
Vectigal exigere s. 885.
Vectigal recipere s. 154.
Velata monialis s. 773.
Vellejanum senatus consultum s. 909. 933. 934.
Vendere s. 606. 899. 940. 947.
Vendere corpus liberum s. 155.
Venditio s. 337—339. 344. 381. 383. 842 und 843 note 1. 908. 941 & 942.
Venditio bladi s. 909.
Venditio pensionis s. 906.
Venefici s. 774.
Venerabilis s. 473.
Veneratio sententiarum s. 4.
Veniendi impotentia s. 226. 227.
Venire contra donationem s. 939. 945.
Venire contra libertatem datam s. 947.
Venire contra privilegia s. 877.
Venire contra remissionem (debiti) s. 947.
Venire contra venditionem s. 908. 941.
Verba comminatoria (in citationibus) s. 631.
Verba schematica s. 32.
Verbo simplici credere oder stare s. 599. 944. vgl. s. 601.

Verborum inventio s. 983.
Verbum ex verbo transferre et exponere s. 432.
Verbum loqui pro actore et reo s. 779.
Veritatis purgatorium s. 149.
Veritator s. 153.
Versibus conscriptae litterae s. 474.
Versiculi auctorabiles seu proverbiales s. 474.
Versificatoria ars s. 491.
Versifice dictare s. 212.
Versus s. 212.
Vertere ad culturam terram s. 924.
Vesator s. 426.
Vestes pontificales s. 247.
Vexare s. 1022 note yy. 1026 note z.
Vexatio indebita s. 809.
Via publica s. 776.
Viam dare s. 816.
Viatica dominia navigandi etc. s. 154.
Viatici formae s. 888.
Vicarius s. 187. 425. 779. 885. 911.
Vice minoris fungitur ecclesia s. 606.
Vicedominus s. 425.
Viceplebanus s. 448.
Vices committere suas s. 272. 397. 587. 588 und 589. 665 und 666.
Vices injungere suas s. 787.
Vicini s. 632. 633. 637. 640. 641.
Viciniae fama s. 151.
Victoria s. 1007 note w. 1008.
Victricia signa s. 824.
Victricus pater s. 498.
Victualia s. 270. 578. 867.
Viduae s. 124. 565. 779. 883. 999.
Viles et inhonesti pauperes s. 998 mit note k.
Viles homines s. 426.
Villa s. 113. 338. 507. 508. 511. 741. 900—903. 937. 1005 note u.
Villae emtio s. 900—903.
Villanus s. 122. 424.
Villicatio s. 351.
Vinculare s. 155.
Vinculis ferreis religare s. 572.
Vindemia, vindemiare s. 909.
Vinea s. 507. 779.
Vinearum locatio s. 897.
Vinetum s. 897.
Vini corbes s. 123.
Vinum competens s. 897 & 898.
Vinum primum eliquatum s. 909.
Viola, violator s. 163.
Violatio gratiae s. 886.
Vir autenthicus s. 508. 772.
Vir catholicus s. 731. vgl. s. 100 note 1.
Vir catholicus (als ehrentitel des königs von Frankreich) s. 105. 494.
Vir cursalis s. 154.
Vir magnus s. 772.
Vir religiosus siehe unter religiosus.
Vir scolasticus s. 189.
Virga s. 369.
Virgula s. 443 und 444.
Virgula in margine s. 438.
Virgulare s. 438.
Virorum coetus s. 851.
Virtutem facere de necessitate s. 887.
Virtutum et vitiorum summa des Guido Faba s. 177.

Virtutum tractatus des Buoncompagno s. 133.
Visere sepulcrum domini s. 100 note 1.
Visitare curiam s. 816.
Visitatio s. 250—254. 317—322. 327. 328. 394. 558. 562. 568. 570. 573. 658. 757. 808. 861. 862. 867 und 868. 872. 886. 889—896.
Vista vulgare, wenn nicht iusta (=iuxta) vulgare zu lesen ist, s. 122.
Vita claustralis s. 882.
Vita infamis s. 429.
Vitae necessaria s. 410. 626.
Vitia des dictamen oder der oratio s. 46. 177. 369. 437. 499—502. 976.
Vitia exordiorum s. 465.
Vitiare librum s. 54.
Vitiosus s. 998.
Vitium et evictio s. 903. 908.
Viva vivorum testimonia s. 329.
Viva voce appellare s. 690 und 691.
Viva voce referre s. 30.
Vivi testes s. 276.
Voce publica protestari s. 352.
Vogtphenning s. 780.
Voluntas ultima s. 128. 330. 574. 760. 761. 763. 898. 936.
Voluntatis libitum s. 532 u. s. w.
Volucrum cantilenae s. 164.
Vorleghenhus=circumvallare s. 930 note 1.
Vota fracta s. 912.
Votum s. 148. 326. 337. 341. 863. 948.
Vrede=treuga s. 930 note 1.
Vrigen s. 427.
Vulgare s. 122. 139. 140. 187—189. 190—195. 427.
Vulgares s. 878.
Vulgaris hominum consuetudo s. 122.
Vulgaris pergula s. 426.
Vulgarizare articulos s. 674. 676.

W.

Warandia = ware s. 930 note 1.
Warnen = munire s. 930 note 1.
Wegelos s. 901.
Wet = sandix s. 975.
Widem s. 760.

Z.

Zarae ludus s. 166.
Zaratores s. 153.
Zonalis distinctio quaternis interposita s. 476.

Druckversehen.

Seite 9 zeile 4 ist anstatt luna zu lesen lima.
„ 135 „ 17 „ „ impedinentis zu lesen impedimentis.
„ 142 „ 18 „ „ saluia „ „ saliua.
„ 341 „ 29 „ „ exsoluerunt „ „ exsoluunt.
„ 344 „ 8 „ „ eandem[4]) ciuitatem zu lesen ciuitatem eandem.[4])
„ 728 „ 10 „ „ commendatoriis z. l. conmendatoriis.
„ 843 in der note zeile 12 ist anstatt emti zu lesen initi.
„ 870 zeile 19 ist anstatt regnantis zu lesen regraciantis.

Uebersicht des Inhaltes

der

sämmtlichen Bände

der

Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte.

Erster Band.

1) Schenkungsbuch des Klosters sct. Emmeramm zu Regensburg. Herausgegeben von Dr. Wittmann.
2) Schenkungsbuch des Stiftes Obermünster zu Regensburg. Herausgegeben von Dr. Wittmann.
3) Schenkungsbuch der ehemaligen gefürsteten Probstei Berchtesgaden. Herausgegeben von K. A. Muffat.
4) Annales Schefftlarienses. A von 1092 bis 1247. B von 814 und 1215 bis 1272. Herausgegeben von Dr. G. Th. v. Rudhart.

Anhang.

1) Kirchengebet für das Wohl des Kaisers und des Reiches. Aus dem Anfange des IX. Jahrhunderts.
2) Acten des Erfurter und des Dingolfinger Concils vom Jahre 932.
3) Pfründe-Ordnung des vormaligen Klosters Geisenfeld. Aus dem XIII. Jahrhundert.
4) Historische Notizen aus einem Rechnungsbuche des Klosters Aldersbach von 1291—1362.

Zweiter Band.

Quellen zur Geschichte Friedrichs des Siegreichen. Erster Band.

1) Des Matthias von Kemnat Chronik Friedrich I. des Siegreichen, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

2) Eikhart Artzt's Chronik von Weissenburg, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

3) Regesten zur Geschichte Friedrichs I. des Siegreichen, Kurfürsten von der Pfalz. Angefertigt von Dr. Karl Menzel.

Dritter Band.

Quellen zur Geschichte Friedrichs des Siegreichen. Zweiter Band.

1) Michel Beheims Reimchronik, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

2) Eikhart Artzt vom Weissenburger Krieg, herausgegeben von Dr. C. Hofmann.

3) Lesarten zu Matthias Kemnatensis und Verbesserungen zu Michel Beheim.

4) Inhalts-Verzeichnisse zum ersten und zweiten Band der Quellen zur Geschichte Friedrichs des Siegreichen.

Vierter Band.

Correspondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johann von Ungarn. Herausgegeben von K. A. Muffat.

Fünfter Band.

Monumenta Wittelsbacensia. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Wittelsbach. Herausgegeben von Dr. F. M. Wittmann.

Erste Abtheilung von 1204—1292.

Sechster Band.

Monumenta Wittelsbacensia. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Wittelsbach.

Zweite Abtheilung von 1293—1397.

Siebenter Band.

1) Drei Formelsammlungen aus der Zeit der Karolinger. Aus münchener Handschriften mitgetheilt von Dr. Ludwig Rockinger.

2) Quellenbeiträge zur Kenntniss des Verfahrens bei den Gottesurtheilen des Eisens, Wassers, geweihten Bissens, Psalters. Aus münchener Handschriften gesammelt von Dr. Ludwig Rockinger.

3) Die Beziehungen König Eduards III. von England zu Kaiser Ludwig IV. in den Jahren 1338 und 1339. Herausgegeben von Dr. Reinhold Pauli.

4) Auszüge aus einer lateinischen Pergamenthandschrift der Freisinger Domkirche vom Ende des X. Jahrhunderts. Herausgegeben von Dr. G. Th. v. Rudhart.

Achter Band.

1) Erhard Schürstabs Beschreibung des ersten markgräflichen Krieges gegen Nürnberg. Herausgegeben von Joseph Bader, Vorstand des k. Archiv-Conservatoriums in Nürnberg.

2) Tagebuch Kaiser Karls VII. aus dem Jahre 1744. Herausgegeben von Ludwig Häusser.

3) Tagebuch des Pfalzgrafen Johann Casimir. Herausgegeben von Ludwig Häusser.

Ht. 41 Zg. 38l.

Neunter Band.

Briefsteller und Formelbücher des eilften bis vierzehnten Jahrhunderts, bearbeitet von Dr. Ludwig Rockinger.

Erste Abtheilung.

1) Einleitung.
2) Alberich von Monte-cassino. S. 1—46.
3) Hugo von Bologna. S. 47—94.
4) Ars dictandi aus Orleans. S. 95—114.
5) Buoncompagno von Florenz. S. 115—174.
6) Guido Faba. S. 175—200.
7) Sächsische summa prosarum dictaminis. S. 201—346.
8) Ludolf von Hildesheim. S. 347—400 oder 402.
9) Konrad von Mure. S. 403—482.
10) Johannes anglicus. S. 483—512.

Zweite Abtheilung.

11) Dominicus Dominici aus Viseu. S. 515—592.
12) Johann von Bologna. S. 593—712.
13) Formelbuch aus Baumgartenberg. S. 713—838.
14) Bernold von Kaisersheim. S. 839—926.
15) Formeln für Rechtsgeschäfte. S. 927—948.
16) Johannes Bondi von Aquileja. S. 949—966.
17) Meister Simon. S. 967—984.
18) Ordo judiciarius. S. 985—1026.
19) Verzeichniss der Formelanfänge. S. 1027—1068.
20) Inhaltsverzeichnisse. S. 1069—1139.

3 0. Sep. 1993

Buchbinderei
H. Pantele
85376 Massenhausen
Tel.: 08165/80121

BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Rockinger, Ludwig von, 1824-1914

Briefsteller und Formelbücher des eilften bis vierzehnten Jahrhunderts

Bd.: 2

München (1864)

Hbh/Cn 39-9,2
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10799665-9